WINSTON CHURCHILL

V. G. TRUHANOVSZKIJ

WINSTON

CHURCHILL

POLITIKAI ÉLETRAJZ

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1976

A MŰ EREDETI CÍME:
ТРУХАНОВСКИЙ, ВЛАДИМИР ГРИГОРЬЕВИЧ:
УИНСТОН ЧЕРЧИЛЛЬ
ПОЛИТИЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ
ИЗДАТЕЛЬСТВО „МЫСЛЬ"
МОСКВА 1968

FORDÍTOTTA:
ZALAI EDVIN

ISBN 963 09 0513 2
© HUNGARIAN TRANSLATION
ZALAI EDVIN 1976

I. KEVÉSSÉ ÍGÉRETES KEZDET

Winston Churchillt politikai ellenfelei hosszú éveken át „örökké siető ifjúnak" (129, 1965. január 25. 111. old.)* nevezték. S ez nemcsak úgy általában politikai és államférfiúi tevékenységére áll, hanem még a születésére is. Ezt is elhamarkodta, két hónappal a természet szabta idő előtt jött a világra.

Anyja szép, eleven, szórakozni szerető asszony, 1874. november 30-án, mit sem törődve hozzátartozói tanácsaival, úgy döntött, hogy elmegy Marlborough herceg báljára, amelyet ősi kastélyában, Blenheimben adott. Javában folyt a mulatság, amikor Lady Churchill rosszul lett, s alig győzték már átvinni az egyik közeli szobába, amelyet ebből az alkalomból női öltözőnek rendeztek be. Ebben a szokatlan környezetben, egy halom kabát, kalap és prémgallér között látta meg Winston Churchill a napvilágot (16, 1. köt. 46. old.).

A csecsemő, bár korán jött, igen erőteljes volt. Olyan éktelen bőgést csapott, felverve a fényűző kastély kimért nyugalmát, hogy Marlborough hercegné elképedve megjegyezte: „Magam is hoztam a világra jó néhány gyermeket, s mind jókora hanggal volt megáldva. De ez a pólyás olyan iszonyú bömbölést visz véghez, hogy ehhez foghatót életemben sem hallottam még" (98, 104. old.). Hamarosan az angol uralkodó körök hagyományainak megfelelően a „Times"-ban a következő rövid hír jelent meg: „November 30-án a Blenheim kastélyban Lady Randolph Churchill koraszüléssel fiúgyermeknek adott életet" (158, 1874. december 3.).

Blenheim urai elégedetlenek voltak, hogy a Marlborough hercegi család egyik sarja öltözőben, nem pedig a kastély valamely pompásabb termében született. Napjainkban a Blenheim kastély nyitva áll a turisták előtt,

* Itt és a továbbiakban a zárójelben levő első szám a kötet végén található irodalomjegyzék sorszáma.

s megtekinthetik azt a szobát, amelyben Winston Churchill született. A helyiség nagyon kellemes benyomást kelt, bár meglehetősen szerény. A közepén egy ágy áll, körülötte még néhány más berendezési tárgy. Semmi sem utal arra, milyen is lehetett ez a szoba azon az emlékezetes 1874. november 30-i estén.

Apja, Lord Randolph Churchill a hetedik Marlborough herceg harmadik fia volt. Angliában az arisztokraták, mint egyébként bárhol másutt is, nagy jelentőséget tulajdonítanak nemzetségük ősiségének, s ha erre bármiféle lehetőség kínálkozik, igyekeznek származásukat olyan normann, francia és itáliai feudálisokra visszavezetni, akik a XI. században Hódító Vilmossal szálltak partra a Brit-szigeteken. A Marlborough hercegek is Hódító Vilmos normann fegyvertársaitól származtatják magukat. Ám Churchill életrajzíróinak többsége meglehetősen szkeptikusan fogadja ezeket a genealógiai magyarázatokat.

Általában úgy veszik, hogy Churchill első, pontosan megállapítható őse John Churchill, akiről annyit lehet tudni, hogy a XVII. században élt, bíró volt Dorset grófságban és elvakult royalista hírében állt. John Churchill nőül vette a gloucestershire-i Sir Henry Winston Sarah nevű leányát; a „Sir" cím annyit jelentett, hogy Henry Winston baronet volt. John Churchillnek 1620-ban született egy fia, Winston, aki 22 éves korában belépett a hadseregbe, majd I. Károly király oldalán harcolt a XVII. századi angol polgári forradalom idején (59. 1965. január 30.).

Amikor 1643 májusában éppen némi szünet állt be a háborúságban, Winston Churchill, aki addigra már lovassági kapitánnyá vergődött fel, feleségül vette Lady Drake leányát (144, 19. old.). Lady Drake Sir Francis Drake családjából származott, aki a XVI. században kalózkodásával és a nyugat-indiai spanyol birtokok fosztogatásával szerzett hírnevet (144, 29. old.). Francis Drake mérhetetlen kincseket rabolt össze, s ezeket megosztotta I. Erzsébet angol királynővel. Drake Angliában jellegzetes alakja volt az „eredeti tőkefelhalmozás" korának, egyesült benne a kalóz és a haditengerész. A királynő pártfogását élvezte, s elnyerte tőle a lovagi címet.

Abban a házassági szerződésben, amelyet Winston Churchill és Elisabeth Drake szülei kötöttek, teljesen figyelmen kívül hagyták azt a körülményt, hogy családjaik az akkoriban kibontakozó polgárháborúban ellenkező politikai táborban álltak (31, 1. köt. 21. old.). Churchill kapitány a király szolgálatában volt, felesége családja pedig Cromwell forradalmi csapatai oldalán harcolt. Mindkét fél azon a véleményen volt, hogy politikai nézet-

eltérések nem állhatnak a házasság útjában. S ez a Churchillek távoli múltjában kirajzolódott vonás sokszor érvényesült még e család későbbi nemzedékeinek életében. Churchillék a politikai elvhűséget sosem helyezték egyéni érdekeik fölé.

Angliában győzött a polgári forradalom, I. Károly királyt lefejezték, az ügy, amelyért Churchill kapitány harcolt, elbukott. Sebesülten tért vissza a háborúból, s mint a király oldalán harcoló tisztet a győztesek elítélték. Bírsággal sújtották, amely az akkori viszonyok között igen magas volt: 446 font és 8 shilling (120, 13. old.). Otthonát feldúlták. Ráadásul a Drake család birtokát megtámadták a royalisták, és iszonyú károkat tettek benne (144, 21. old.). Churchill kapitány felesége családjával együtt mégis ezen a birtokon telepedett le. Itt biztonságosabb volt, hiszen Drakeék a forradalom oldalán harcoltak, és számíthattak a forradalmi hatóságok védelmére. 12 éven át Churchill kapitány genealógiával foglalkozott, s egy könyvet írt, amelyben a királyi hatalom isteni eredetét próbálta bebizonyítani. Winston Churchill várta a jobb időket. A monarchia restaurációjában reménykedett (144, 26. old.).

S az 1660-as esztendő csakugyan meghozta a várva várt változást. Május 3-án Doverben partra szállt II. Károly, s Angliában hamarosan helyreállították a monarchiát. Winston Churchill hóna alá csapta kéziratát, és Londonba sietett, hogy elnyerje jutalmát a monarchia iránti hűségéért. Ebben a cseppet sem könnyű ügyben hihetetlen szívósságot tanúsított. Macaulay, a neves angol történész úgy ír róla, mint „szánalmas kis kóbor lovagról", aki „örökké ott settenkedett a Whitehallban, és köznevetség tárgyává tette magát a monarchia és a monarchák dicsőségére megjelentetett unalmas, mesterkélt könyvével, amely azóta rég feledésbe merült" (105, 1. köt. 452. old.). Mindamellett Winston Churchill kitartása végül is eredménnyel járt. Beválasztották a parlamentbe (142, 39. old.), házat szerzett Londonban, majd előnyös hivatalt kapott Írországban, Angliába való visszatérése után pedig a királyi javak igazgatóságában teljesített szolgálatot. Becsvágyát némiképp kielégítette az, hogy a király által adományozott jog szerint a Sir címet viselhette, és saját címere lehetett. Mindamellett úgy érezte, hogy a királyi adomány nem áll arányban az ő érdemeivel, s ezért címere jelmondatául ezt választotta: „Hűséggel, de kevés szerencsével" (141, 13. old.). Ez ma is a Churchill család jelmondata, bár három évszázados története éppen az ellenkezőjéről tanúskodik: a szerencse eléggé gyakran mosolygott rá a Churchillekre, ami pedig az elvek iránti hűséget illeti, az igen kétesnek bizonyult.

Elisabeth Drake 12 gyermeket szült Winston Churchillnek. Hét még zsenge gyermekkorában elhunyt, de az életben maradottak igen vállalkozó szelleműek voltak, és sok mindent el tudtak érni. Igaz, hogy olyan módszereket alkalmaztak, amelyek a XX. században még a polgári társadalomban is erkölcsteleneknek minősülnének, olykor pedig éppenséggel bűncselekménynek számítanának. Különösen sokra vitte leányuk Arabella és fiuk John, aki 1650-ben született (144, 37. old.).

L. Broad, a korunkbeli Winston Churchill egyik különösen lelkesen áradozó életrajzírója megjegyzi, hogy „Churchillék, mint némely más hercegi család is, egy nő bukásának köszönhették első felemelkedésüket" (16, 1. köt. 46. old.). Az a nő, aki Churchillék nemzetségének meghozta a szerencsét és megalapozta dicsőségüket, Arabella Churchill volt. Apjának nem jelentett különösebb nehézséget az, hogy bejuttassa II. Károly fivérének, a yorki hercegnek, a későbbi II. Jakabnak a kíséretébe. A yorki hercegnő udvarhölgyeként Arabella eleinte nem sok sikert aratott. Meglehetősen csunyuska volt. „Magas, sápadt arcú teremtés, csupa csont és bőr" – így írja le L. Broad (16. 1. köt. 46. old.). Ám hamarosan váratlanul megváltozott a helyzet. Erről Grammont francia gróf számol be, aki abban az időben a herceg kíséretéhez tartozott. Egyik alkalommal sétalovaglás közben Arabella lova elvágtatott, s Arabella, elvesztve egyensúlyát, lezuhant. „Az esés – írja Grammont – ilyen sebes vágtánál nyilván igen fájdalmas volt, mindamellett Arabella szempontjából mégis minden tekintetben hasznosnak bizonyult. Anélkül, hogy megsérült volna, mindenki előtt rácáfolhatott az arcáról ítélve személyét illetően kialakult kedvezőtlen benyomásra. A herceg a szerencsétlenül járt hölgy segítségére sietett... Akik Arabella köré gyülekeztek, igen hanyag pózban fekve találták. Alig akarták elhinni, hogy ilyen csodálatos lába legyen egy ennyire jelentéktelen fehérszemélynek, mint Miss Churchill. Ez után az incidens után – fejezi be elbeszélését Grammont – a herceg napról napra gyengédebb volt Arabella iránt" (71, 282. old.). A yorki herceg és Arabella kapcsolatából négy gyermek született, akik előkelő helyet kaptak az angol arisztokrácia körében, fivérének, Johnnak pedig lehetősége nyílt arra, hogy fényes karriert csináljon (16, 1. köt. 47. old.).

John Churchill már 22 éves korában lovassági kapitány volt, két évvel később mint ezredes került egy dragonyosezred élére (144, 121. old.). 35 éves korában megkapta a bárói címet. 1865 júniusában John Churchill egy nagy ügyben mutathatta meg, mire képes. Az egyik angol trónkövetelő, Monmouth herceg partra szállt a Brit-szigeteken és Bristol ellen vo-

nult (144, 119. old.). Winston Churchill és fia, John, nyomban II. Jakab királyhoz sietett, hogy felajánlja szolgálatait. John Churchill mindjárt megkapta a dandártábornoki rangot és azt a parancsot, hogy fojtsa el a lázadást. A július 6-án megvívott csatában Monmouth seregét szétverték, magát Monmouthot elfogták és később lefejezték. John Churchill bárót vezérőrnaggyá léptették elő, néhány évvel később pedig megkapta a grófi címet.

A fiatal tábornok erélyes, jó megjelenésű férfi volt, rendkívül sokrétű érdeklődéssel. Nagy figyelmet szentelt a gazdag udvarhölgyeknek, s ezt korántsem önzetlenül tette. „Ne törődjünk a cinikusokkal – írja Joseph McCabe, Churchill egyik életrajzírója –, akik azt állítják, hogy könnyű volt valakinek karriert csinálni, amikor a nővére a király szeretője volt, vagy régi levéltári anyagokat előásva azt bizonygatják, hogy John hol itt hol ott több ezer guinea-t vágott zsebre gazdag hölgyeknek tett szolgálatokért" (116, 7. old.). John Churchill, vagy ahogy akkor nevezték, a szép Jack, nagy dicsőséget és vagyont szerzett a Churchillek nemzetségének, és megalapozta a Marlborough hercegi dinasztiát. A legnagyobb sikert a spanyol örökösödési háború éveiben érte el, amikor Európában a Franciaország ellen harcoló angol–holland csapatok parancsnoka volt (144, 175. old.).

Az angol történetírás igen nagy rokonszenvvel viseltetik John Churchill iránt, s általában nagy hadvezérnek, diplomatának, nemzeti hősnek tünteti fel. Ám nem minden történész osztozik ebben a véleményben. Swift, Pope, Thackeray és Macaulay elítélően nyilatkozik John Churchillről. „A nagy Marlborough-ban – írja az angol munkáspárti E. Hughes Churchill-életrajzában – sok tekintélyes történész nem annyira dicső tábornokot lát, mint inkább bandität és gazembert, aki nemcsak a hadviselést kedvelte, hanem a rablást is" (82, 4. old.). John Churchill az új időkben és az új körülmények között megismételte őse, a kalóz Francis Drake hőstetteit.

Az európai koalíciós csapatok parancsnokának a posztját John Churchill arra használta fel, hogy raboljon nemcsak az európai szárazföldön, hanem magában Angliában is. Az alsóházban hevesen tiltakoztak John Churchill harácsolásai és rablásai ellen. A megfelelő angol állami szervek mérleget készítettek, és közölték, hogy John Churchill a nagy hadianyagszállítóktól 10 év alatt 63 ezer font sterlinget kapott, s hogy az angol kincstár által az Európában harcoló külföldi csapatok ellátására kifizetett összegekből 2,5 % az ő zsebébe vándorolt. Az alsóház elítélte John Churchill

viselkedését, Anna királynő pedig arra utasította a főügyészt, hogy fogja perbe, és igyekezzen az összeharácsolt pénznek legalább egy részét visszaszerezni (144, 270., 272. old.). Míg John Churchill odatartotta a markát a szállítóknak, feleségével együtt az általuk betöltött különböző jövedelmező posztokért a kincstártól évi 64 325 font sterling javadalmazást kaptak, ami abban az időben kolosszális összegnek számított. A hadi dicsőséget így váltotta át aranyra John Churchill (144, 199. old.).

John Churchillnek Sarah Jennings volt a felesége, energikus és igen vállalkozó szellemű asszony, aki nagy hatással volt Anna királynőre (144, 125., 145–146. old.). Anna királynő John Churchillt elhalmozta kitüntetésekkel. 1702-ben hercegi rangra emelte, s ettől fogva az első Marlborough herceg címet viselte. Évi 5 ezer font sterling nyugdíjban részesült. De földje, birtoka nem volt (120, 20. old.). Az 1704. augusztus 13-i blenheimi csata után, amelyben Marlborough vezényelte a Franciaország és szövetségesei fölött győzelmet arató csapatokat, Woodstockban egy nagyobb birtokot kapott, meg 500 ezer font sterlinget arra, hogy fényűző kastélyt építsen és rendbe hozza a birtokot. A kastélyt, amely az 1704. augusztus 13-i csatáról a Blenheim nevet kapta, 15 ezer acre területű park övezte. Emellett a blenheimi győzelemért a német császár Marlborough hercegnek a Mindelheim birtokot és a római birodalom hercegének címét adományozta. A birtok 1713-ban az utrechti békével elveszett, de a címet a mai napig is használják Marlborough herceg utódai (120, 21. old.). Marlborough herceg utódainak örök időkre évi 4 ezer font sterlinges nyugdíjat állapítottak meg (120, 21. old.). Ezt 173 éven át fizették, míg az állam meg nem változtatta ezt a jogot. E nyugdíj fejében a herceg örökösei 692 ezer font sterlinget kaptak. Az államtól kapott gazdag jutalmak, a rablások és vesztegetési pénzek, valamint spekulációi révén Marlborough herceg és felesége óriási vagyonra tett szert, amely aztán a Churchill család birtokába jutott.

Az első Marlborough gutaütésben halt meg 1722-ben. Egyenes utódot nem hagyott. Mindkét fia fiatalon halt meg. A Marlborough család címe és birtoka a parlament külön rendelete szerint leányára, Henriettára szállt át, tőle pedig hamarosan unokaöccse, Charles Spencer kapta meg, aki a harmadik Marlborough herceg lett. Ily módon a Marlborough hercegek családi neve Spencer Churchill lett (144, 355. old.).

Az első Marlborough utódai nem hajtottak végre semmiféle kiemelkedő tettet, és nem szereztek semmiféle történelmi dicsőséget. Aktivitásuk és az államügyek iránti érdeklődésük nem lépett túl azon a grófságon, amely-

ben birtokuk feküdt. A Marlborough hercegek buzgón felélték a John Churchill teremtette vagyont. S amikor a család nehéz anyagi helyzetbe került, a fiatal Marlborough-k oly módon javítottak rajta, hogy gazdag amerikai nőket vettek feleségül. Az első, aki ilyen érdekházasságot kötött, Randolph Churchill (1849–1895) volt, a hetedik Marlborough herceg harmadik fia, Winston Churchill apja. Az angol törvények szerint a címet és minden birtokot a legidősebb fiú örökli. A fiatalabb fiúknak állami szolgálatban, a hadseregben, a gyarmati közigazgatásban vagy az egyházi hierarchiában kellett karriert csinálniuk és önálló vagyont szerezniük. Randolph Churchill, akit nem illetett meg a jog a Marlborough címre és birtokra, eléggé sikeresen végezte el az egyetemet, s számítani lehetett rá, hogy politikai karriert csinál. Egyelőre azonban az egyetem elvégzése után azzal töltötte az időt, hogy beutazta Európát, és társasági életet élt Angliában.

1873-ban, amikor Randolph Churchill 24 éves volt, egyik európai útja során találkozott Jerome amerikai milliomos családjával, s úgy határozott, hogy feleségül veszi a milliomos egyik lányát, Jennie-t (98, 90. old.). Jennie apja, Leonard Jerome energikus, vállalkozó szellemű ember volt, aki nem szerette és nem is akarta mérsékelni magát semmiben. Szenvedélyei megoszlottak versenylovak és operaénekesnők között. Ő építette az első két amerikai lóversenypályát, és saját magánoperát létesített. Felesége amerikai szépség volt, akinek az ereiben jelentős részben amerikai rézbőrű indiánok vére csordogált (120, 26. old.). Leonard Jerome egy ideig az amerikai konzul posztját töltötte be Triesztben. Ám a nyugalmas diplomáciai szolgálat nem volt ínyére. Otthagyta a konzulságot, s a „New York Times" társtulajdonosa lett. Az üzlet Amerikában tartotta, míg felesége és két leánya az idő nagy részét Európában töltötte.

1873 augusztusában Marlborough herceg levelet kapott fiától, Randolphtól, amelyben bejelenti, hogy nőül óhajtja venni az amerikai Jennie Jerome-ot. Az apa igen kimérten fogadta fia elhamarkodott döntését, de az makacsul ragaszkodott hozzá. Randolph kénytelen volt elfogadni apjának azt a kikötését, hogy az esküvőt elhalasztja, míg a woodstocki választókörzetben, ahol a Blenheim kastély feküdt és a Marlborough hercegeknek döntő szavuk volt, meg nem választják parlamenti képviselővé. Randolphot természetesen beválasztották a parlamentbe, s 1874 áprilisában összeházasodott Jennie Jerome-mal. (98, 104. old.). Jennie hozománya 50 ezer font sterling volt, ez pedig mintegy évi 3 ezer font sterling jövedelmet biztosított. Apjától Randolph évi 1100 font sterlinget kapott

meg egy kényelmes házat Londonban (120, 30–31. old.). Ebben az időben Randolph Churchill érdeklődése a társasági életre korlátozódott, amelyet fiatal feleségével Londonban folytatott.

1874. november 30-án aztán megszületett fiuk, akinek a neve különböző családi hagyományok tiszteletéből Winston Leonard Spencer Churchill lett. A Leonard nevet amerikai nagyapjáról, Leonard Jerome-ról kapta.

Amerikai fogalmak szerint anyja is előkelő családból származott. Mindenesetre távoli rokonságot bogoztak ki Winston Churchill és Franklin Roosevelt között. „Mindketten – mondja J. Gunter, F. Roosevelt életrajzírója – származásukat egy közös ősre vezethetik vissza, bizonyos John Cookra, aki a „Mayflower" nevezetű hajó fedélzetén érkezett Amerikába. John feleségül vette Sarah Warrent, s egyik lányuk volt a távoli ükanyja Sarah Delanónak, Franklin Roosevelt anyjának, a másik meg egyenes ágú őse volt Churchill anyjának, az amerikai Jennie Jerome-nak" (75, 15. old.).

Azt mondják, hogy gyakran teljesen normálisan fejlődnek a hét hónapra született gyermekek is. Winstonra ez feltétlenül vonatkozik. Apja londoni házában nőtt fel, egy Everest nevű dajka gondjaira bízva. Szülei nem sokat törődtek vele. Az akkori angliai szokások szerint ezekben a körökben az emberek nem maguk nevelték gyermekeiket. Winston lényegében alig ismerte szüleit, viszont mind szorosabb szálak fűzték dajkájához, akit haláláig forrón szeretett. Később is, amikor Churchill már jelentős államférfi volt, a dajka képe mindig ott díszelgett dolgozószobájában.

A kis Winston megszületése nagy riadalmat keltett a Blenheim kastély lakói körében. Apja bátyjának, Blandford márkinak, a leendő nyolcadik Marlborough hercegnek ugyanis csak egyetlen fia volt, s ez azt jelentette, hogy ha ezzel a fiúval netán történik valami, a Marlborough hercegek címe és birtoka az öröklődési rend szerint Winston Churchillre száll át. Több mint húsz éven át Winston nem vesztette el a jogot a Marlborough-k címének és családi birtokának az öröklésére. 1895-ben, amikor a 18 éves Consuela Vanderbilt, az ismert amerikai milliomosnak a lánya a kilencedik Marlborough herceg feleségeként Blenheimbe érkezett, az öreg hercegnő – Consuela férjének és Winston Churchillnek a nagyanyja – így biztatta: „Legelső kötelességtek gyermeket nemzeni, mégpedig fiút, nehogy ez a vakarcs Winston örökölje a hercegi címet" (120, 32. old.). Consuela Vanderbilt sikeresen teljesítette a reá bízott feladatot, s a „vakarcs" Winston így elesett attól a lehetőségtől, hogy valaha is örökölje a Marlborough hercegi címet. Winston Churchill ezt később aligha bánta.

Becsvágya sokkal nagyobb volt, semhogy megelégedett volna csupán e cím birtoklásával.

Winston anyját Blenheimben nem szerették. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy külső megjelenése, szépsége, esze, elevensége messze túlszárnyalta a kastély rangos lakóiét. Randolph Churchill és felesége szívesebben élt Londonban.

A londoni társaság tárt karokkal fogadta a fiatal párt. Ehhez nyilván hozzájárult Jennie szépsége és szellemessége, választékos modora, amelyre több éves párizsi tartózkodása alatt tett szert, ahol anyjával együtt bejáratos volt a legmagasabb körökhöz. Jennie emellett eléggé tehetséges asszony volt. Kitűnően zongorázott, ügyesen festett, érdekes és színes leveleket írt. Churchill házát az angol arisztokrácia kitűnő képviselői látogatták. Szívesen járt el oda Disraeli miniszterelnök, a konzervatívok vezére. Ám hamarosan gyökeresen megváltozott a fiatal pár helyzete az előkelő londoni társaságban.

A legfelső körökben egy olyan botrány robbant ki, amely egyébként jellemző volt a Viktória-kori angol arisztokrácia erkölcseire. Winston Churchill életrajzíróinak többsége vagy teljesen hallgat a történtekről, vagy csak néhány semmitmondó szót szentel nekik. Maga Winston Churchill is csak egy-két gondosan megszerkesztett mondatot szentel ennek az eseménynek. „Amikor Lord Randolph a reá jellemző hévvel és oktalan ragaszkodással bekapcsolódott fivére viszályába – írja –, ezt a legfelsőbb körökben igen rosszallották. Az előkelő társaság már nem mosolygott. A mindenható ellenségek a megalázására törekedtek. Saját érzékenysége és büszkesége folytán váltott ki a hűvös fogadtatás sértődöttséget. Meggyűlölte Londont. S a seb még több mint nyolc esztendő múltán sem hegedt be" (34, 69. old.).

Ez az ömlengés semmit sem árul el az ügy lényegéről, s legfeljebb azok érthetik meg, akik ismerik a tényeket. Márpedig a szóban forgó botrány nemcsak a XIX. század végi angol erkölcsökre jellemző, hanem Randolph Churchill jellemére is, amely további politikai pályája során mutatkozott meg. Sőt, van olyan vélemény, amely szerint a botrány híján Randolph talán nem is lépett volna politikai pályára, hanem sok angol arisztokratához hasonlóan a gondtalan társasági életben töltötte volna le napjait.

A következő történt. Randolph bátyja, Blandford, a Marlborough hercegi cím és birtok örököse, bár nős volt és gyermekei voltak, kitartóan udvarolni kezdett egy fiatal grófnőnek, Edith Aylesfordnak. Köznapi eset lett volna ez, ha nincs az a bökkenő, hogy Viktória királynő fia, a walesi

herceg, az angol trónörökös (a későbbi VII. Edward) ugyancsak szemet vetett a fiatal grófnőre. A walesi herceg közvetlen környezetébe fogadta Aylesford grófot, és magával vitte indiai hivatalos útjára. A botrány visszatérésükkor tört ki, amikor kiderült, hogy Blandford távollétüket kihasználva igen messzire ment a fiatal grófnőhöz fűződő kapcsolataiban. A walesi herceg azt követelte a gróftól, hogy adja be a válókeresetet, feleségének Blandforddal való viszonyát tüntetve fel válóoknak. Ezzel megszégyenítették volna a Marlborough hercegi cím várományosát. Ráadásul a walesi herceg ragaszkodott ahhoz is, hogy Blandford váljon el feleségétől és házasodjon össze Aylesford grófnővel, de ezt Blandford kereken visszautasította. Hamarosan még az is súlyosbította a helyzetet, hogy Edith Aylesfordnak gyermeke született.

Az előkelő angol társaság kettészakadt: egyik része Blandforddal rokonszenvezett, mások a trónörökös mellé álltak. Randolph Churchill fenntartás nélkül fivére pártját fogta, s érdekeiért harcolva igen meggondolatlan és elhamarkodott lépésre vetemedett. Kijelentette, hogyha bíróság elé kerül a dolog, „a világ láthat majd néhány baráti levelet a walesi herceg tollából" (120, 40. old.). Szerelmes levelekről volt szó, amelyeket a trónörökös Edith Aylesfordnak írt. Ez a megfélemlítési kísérlet nagy vakmerőség volt, s természetesen felbőszítette a walesi herceget. Elküldte Randolphhoz titkárát, s kihívta őt párbajra. Churchill azt válaszolta, hogy kész megvívni bárkivel, akit a herceg maga helyett kijelöl, de nem emel kezet leendő királyára (120, 40. old.). Ezek után a walesi herceg kijelentette, hogy nem fogad el meghívást egyetlen olyan házba sem, ahol vendégül látják Randolph Churchillt. Érthető, hogy senki sem mert nyíltan ujjat húzni a királyi udvarral, s így Randolph és neje előtt becsapódott minden ajtó. Az előkelő társaság szigorúan betartotta a bojkottot.

Churchillék számára ez katasztrofális volt. Disraeli miniszterelnök segített valamilyen átmeneti megoldást találni. Az írországi alkirály posztját ajánlotta fel Randolph apjának, Marlborough hercegnek, azzal a kikötéssel, hogy mint titkárt magával viszi Randolphot. Bár ez a hivatal nagy költségekkel járt, a hercegnek nem maradt más választása, és elfogadta a miniszterelnök ajánlatát. Marlborough fiával és menyével együtt Dublinbe utazott. Három évig éltek ott, míg 1880-ban hatalomra nem jutott Gladstone liberális párti kormánya, amely aztán felmentette Marlborough-t ez alól a tisztség alól.

Miután Randolph Churchill felismerte, hogy az előkelő társaságban soha többé nem tündökölhet, hogy e társaság kapuja örökre bezárult

előtte, halálosan meggyűlölte ezt. Ám nem élhetett pusztán gyűlöletének, kellett valamilyen foglalatosságot találnia, annál is inkább, mert igen tehetséges, ha ugyan nem zseniális embernek tartotta magát, aki nagy tettekre képes. Módfelett szeretett volna minél kegyetlenebbül bosszút állni azon a társaságon, amely kiközösítette, szerette volna bebizonyítani fölényét valami igazán nagynak a véghezvitelével. Becsvágya vitte a politikai porondra, s ezért igyekezett minél nagyobb hatalomra szert tenni. Történészek megállapítják, hogy Randolph Churchill Írországban mutatott először komolyabb érdeklődést politikai kérdések iránt. Több ízben lépett fel olyan követelésekkel, hogy haladéktalanul oldják meg az ír kérdést, s hogy az angol parlament fogadjon el olyan törvényeket, amelyekkel meg lehetne békíteni Írországot. Randolph abban az időben nem volt csak valamelyest is számottevő politikai figura, s így megnyilatkozásaira ügyet sem vetettek. Igaz, bizonyos kellemetlenségeket okozott velük apjának, aki egyik barátjának írt levelében megjegyezte, hogy Randolph bizonyára részegségében vagy pillanatnyi elmezavarban tette az efféle kijelentéseket.

Randolph magával vitte Dublinbe kétéves fiát is, de ott sem foglalkozott vele sem ő, sem a felesége. A kis Winnie (ez a becenév Winston Churchillen hajlott koráig rajta ragadt) teljesen dajkája és a nevelőnők gondjaira volt hagyva. Erős, de eléggé csúnyácska fiúcskává cseperedett. Feltűnő beszédhibája volt: dadogott és selypített. Mindamellett iszonyú szószátyár volt, s amióta megtanult beszélni, szinte be sem állt a szája. Winnie rendkívül magabiztos, igen makacs, gőgös és fennhéjázó volt. Ezek a hátrányos tulajdonságai, ahogy nőtt, csak fokozódtak. Később maga is megvallotta, hogy igen rossz tanuló volt. Tanítói és nevelőnői apjával egyetértésben tehetségtelennek és butának tartották.

Winston kezdettől fogva mereven elzárkózott az elől, hogy úgy tanuljon, mint minden más gyermek. Kitűnő memóriája volt, de csak azt tanulta meg könnyen és gyorsan, ami érdekelte. Ami nem tetszett neki, azt egyszerűen nem akarta tanulni. Már az iskola első napjaiban megutálta a számokat, s később sem békült meg soha a matematikával. Nem bírta a klasszikus nyelveket, s az évek hosszú sora alatt csupán a latin és a görög ábécét tanulta meg, de azt sem teljes biztonsággal. Szerette viszont az angol nyelvet, s eléggé jól bánt is vele.

Churchill gyermekkora és ifjúsága olyan korra esett, amely az ország számára fordulópontot jelentett. A XIX. század harmadik negyede az a kor volt, amelyben Anglia burzsoáziája elérte felvirágzása tetőfokát: a

viktoriánus aranykort. A XIX. század derekáig Anglia igen kedvező helyzetbe került a többi államhoz képest. A legfejlettebb és az akkori időkhöz mérten igen erős ipara volt. Ennek az iparnak az árui túlszárnyalták más országok áruit jó minőségükkel és viszonylag alacsony árukkal. Éppen ezért Anglia gyakorlatilag monopolhelyzetet élvezett a világpiacon. Anglia vált „a világ műhelyévé", a többi ország pedig nyersanyagszállítója és a Brit-szigeteken termelt áruk vásárlója lett. „Anglia uralkodik a világpiac fölött" (110, 6. köt. 159. old.) – jegyezte meg Marx 1844 végén; „Anglia a polgári világegyetem demiurgosza" (110, 7. köt. 466. old.) – állapította meg Marx és Engels. Anglia rendelkezett a legkiterjedtebb gyarmati birtokokkal a világon. A gyarmatok nemcsak rendkívül előnyös értékesítési piacul szolgáltak az angol áruknak, hanem olcsó nyersanyag megbízható szállítójául is. Mindez óriási profitokat biztosított az angol burzsoáziának. Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy Anglia más országoknál jóval korábban lépett fejlődése imperialista szakaszába.

Azáltal, hogy óriási mennyiségű árut termeltek a külső piac számára és egyben óriási mennyiségű nyersanyagot és élelmiszert hoztak be más országokból, vagyis, mint Angliában mondják, a tengerentúlról, óriási mértékben fellendült az angol külkereskedelem. Az angol áruk nyomában angol tőkések is özönlöttek a tengerentúli országokba. Az angol burzsoázia világbankárrá vált, London pedig a világ pénzügyi központja lett. Az angol font jó hírnek örvendett, és döntő szerepet játszott a nemzetközi hitel- és kereskedelmi elszámolásokban.

Persze, ebből a monopolhelyzetből, amelyet Anglia a világban elfoglalt, az angol burzsoázia húzott hasznot. A City aranya nemcsak a gyarmati rabszolgák millióinak, az Angliával egyenlőtlen, kölcsönösen nem előnyös gazdasági kapcsolatban álló országok sok millió dolgozójának a húsa-vére. Húsa-vére ez az angol munkásosztálynak is. Mindamellett az angol munkásoknak, különösen felsőbb rétegüknek a helyzetében ebben az időben bizonyos javulás következett be. A burzsoá Anglia vezetőinek frissen az emlékezetében élt még a chartista mozgalom, amely nem is olyan régen alapjaiig megrázta az országot. A chartista mozgalomtól és az európai forradalmi eseményektől megrémült angol burzsoázia jobbnak látta, ha a gyarmatokon és a külföldi piacokon lefölözött óriási profitokból bizonyos, általában nem túlságosan nagy hányadot a munkásosztály legfelső rétegének megvásárlására fordít. Az angol burzsoázia kész volt fizetni az országon belüli osztálybékéért, ha ez nem kerül túl sokba. Az angol tőkésosztályban az okosabbak úgy számoltak, hogy gyakran gaz-

daságilag és politikailag előnyösebb nekik, ha bizonyos fokig elébe mennek a munkások követeléseinek, mintsem ha a munkások sztrájkokkal és az osztályharc még élesebb formáival veszteségeket okoznak nekik.

Az angol burzsoáziának sikerült a munkásosztályt, felső rétege megvásárlásával és bomlasztásával, a számára kívánatos irányban befolyásolni. Ennek a politikának az lett a következménye, hogy Angliában hanyatlásnak indult a munkásmozgalom. Engels 1858-ban ezt írta Marxnak: „... az angol burzsoázia ténylegesen egyre inkább elpolgáriasodik, úgyhogy ez a mind között legpolgáribb nemzet végül, úgy látszik, odáig akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia *mellett* legyen polgári arisztokráciája és polgári proletariátusa. Olyan nemzetnél, amely az egész világot kizsákmányolja, ez persze bizonyos fokig indokolt" (110, 29. köt. 437. old.).

Az ország gazdasági erejére, a világ legerősebb hadiflottájára, az egész földgömbön elszórt számtalan támaszpontra, a diplomácia területén szerzett óriási tapasztalatokra támaszkodva Anglia vezető szerepet játszott a világ ügyeiben. Volt időszak, amikor olyan erősnek és sebezhetetlennek érezte magát, hogy fölöslegesnek tartotta más országokkal hosszú lejáratú katonai-politikai szövetségeket kötni. Angol politikusok és történészek ezt a „splendid isolation" (előkelő elszigetelődés) időszakának nevezik. Persze, valójában itt semmiféle elszigetelődésről szó sem lehetett. Az angol gyarmati hódítások rohamosan tovább terjedtek, s mivel ez más nagyhatalmaknak nem tetszett, szükségképpen ezek ellenállásába ütközött. Anglia világpolitikai pozícióinak megszilárdulását az Oroszországgal és Franciaországgal, majd a század végén már Németországgal is vívott igen éles harc kísérte.

A XIX. század utolsó negyedében Anglia helyzetében gyökeres változás indult meg, mégpedig a romlás irányában. Persze 1874-ben, amikor Winston Churchill született, még a legbölcsebb polgári politikusok sem láthatták, milyen irányban is fejlődik majd tovább Anglia, s milyen nehézségek és veszélyek várnak az országra a következő évtizedekben.

A XIX. század utolsó negyede Anglia számára az imperializmusba való átmenet időszaka volt. Első pillantásra úgy tűnik, hogy akkori helyzetében minden a legnagyobb rendben van. Az ipari termelés növekszik, feltűnően fellendült a külkereskedelem, egymást érik az általában sikeres gyarmati hódítások, folytatódik az „előkelő elszigetelődés" politikája. Márpedig a világ fejlődésében már új tendenciák is megfigyelhetők. Új ipari hatalmak lépnek a színre: Németország és az Egyesült Államok. Ezek az országok oly gyors ütemben törtek előre, hogy Anglia egyre

inkább lemaradt mögöttük az ipar növekedésének ütemében, ez pedig azt jelentette, hogy Anglia ipari világmonopóliuma előbb-utóbb, mégpedig igen hamar a múlté lesz. Hasonló volt a helyzet a külkereskedelem területén is.

Igen komoly hatással volt Anglia gazdasági fejlődésére a XIX. század utolsó negyedében az elhúzódó gazdasági válság, amely kisebb megszakításokkal csaknem 20 esztendeig tartott. Ez volt a leghosszabb és a legsúlyosabb válság, amelyen Anglia valaha is átesett. Az ipari válság mezőgazdasági válsággal járt együtt. Ezeknek a folyamatoknak az volt a következménye, hogy az országban nőttek az osztályellentétek, hogy kiéleződött az antagonizmus Anglia és más hatalmak között, s hogy az ország politikai életében új tendenciák rajzolódtak ki.

A XIX. század nyolcvanas éveiben a gazdasági válság talaján megélénkült az angol munkásmozgalom, egy sor szocialista szervezet jelent meg, kiszélesedett Angliában a szocializmus propagandája. A szocialista eszmék megnövekedett befolyásáról tanúskodott a Szocialista Liga és a Szociáldemokrata Föderáció keletkezése. Ugyanebben az időben jelent meg a színen a Fabiánus Társaság, amely látszólag szocialista szervezet volt, valójában azonban arra törekedett, hogy a dolgozókat elvonja a forradalmi szocializmustól. Megalakult a Független Munkáspárt, amely azt tűzte ki harca hivatalos céljául, hogy a munkásosztálynak önálló képviseletet biztosítson a parlamentben. Szervezői azt bizonygatták, hogy a szocializmusért kívánnak harcolni, bár valójában elutasították a proletárforradalom és az osztályharc útját, s a burzsoá ideológia rabjai maradtak. Ezeknek az opportunista szervezeteknek a vezetői akarva-akaratlan a burzsoá ideológia közvetítői voltak az angol munkásosztály körében.

Az új gazdasági és politikai feltételek rákényszerítették az angol polgári politikai pártokat arra, hogy hozzálássanak tevékenységük gyökeres átalakításához. A konzervatív és a liberális párt abban a formájában, amelyet a XIX. és a XX. század fordulóján öltött és alapjában mind a mai napig megőrzött, a XIX. század második felének elején alakult ki, amikor a tőkés Angliában eléggé szabatos elhatárolódás ment végbe az osztálycsoportosulások között. Körülbelül ugyanabban az időben alakult ki Anglia politikai kétpártrendszere is. Ennek az az értelme, hogy az országban két vezető politikai párt van (abban az időben a konzervatívok és a liberálisok), s ezek a hatalom birtoklásában váltogatják egymást. Az egyikük, miután az alsóházi választásokon többséget szerzett, megalakítja „őfelsége kormányát", a másik pedig a parlamentben „őfelsége ellenzé-

két" alkotja. Az ellenzékben levő párt mindenkor kész a kormányrúdnál felváltani a kormányzó pártot. A pártok vezetése a vezérek egy viszonylag szűk csoportjának a kezében van, olyan emberek kezében, akik valamikor miniszteri posztot töltöttek be a kormányban vagy készek a jövőben ilyen posztot betölteni.

Arra való tekintettel, hogy egyre növekedett a néptömegek szerepe az ország gazdasági és politikai életében, hogy emelkedett, ha igen lassú ütemben is, a tömegek műveltsége s fejlődött az osztályharc, a két vezető angol politikai párt kénytelen volt parlamenti reformokat végrehajtani, fokozatosan kiszélesíteni a választók kontingensét. 1867-ben a választójogi reform 1 millióról 2 millióra növelte a szavazók számát, s a vagyonos osztályok mellett a munkásosztály felső rétegének is biztosított választójogot. 1884-ben az újabb választási reform eredményeképpen a szavazók száma ismét több mint kétszeresére nőtt, s immár elérte az 5 millió főt. A munkások közé tartozó új választók száma jelentősen megnövekedett.

Az Anglia gazdasági fejlődésében érvényesülő új tendenciák és a nagy tömegeknek az ország politikai életébe való bekapcsolódása kérlelhetetlenül rákényszerítették a konzervatívokat és a liberálisokat arra, hogy tevékenyen kutassanak új bel- és külpolitikai eszmék után, s így a változó körülmények között is megőrizzék befolyásukat a választók egyre szélesedő kontingensére. Az eszmék keresésével párhuzamosan haladt a politikai pártok által kifejtett tevékenység új szervezeti formáinak a kidolgozása. A konzervatívok versengtek a liberálisokkal abban, hogy melyik párt alkalmasabb a néptömegek képviselőjének a szerepére. Disraeli konzervatív pártvezér az úgynevezett demokratikus toryzmus demagóg és igen homályos programjával lépett a porondra.

A liberális párt akkoriban esett át kezdődő bomlásának első szakaszán. Korábban a free trade, vagyis a szabad kereskedelem és a vállalkozói kezdeményezés zászlaja alatt harcolt. A XIX. század derekán, amikor Anglia monopolhelyzetet foglalt el a világban, ez a koncepció indokolt volt. A század végén, amikor a világpiacon heves konkurrenciaharc bontakozott ki, a free trade már nem felelt meg a kornak, s az ipari burzsoázia egy része szakított ezzel az elvvel, és átállt a konzervatívok táborába. Ennek ellenére a free trade még sok éven át a liberális párt hitvallása maradt.

A konzervatívok és a liberálisok fokozatosan kialakították pártjaik korszerűsített szervezeti struktúráját, amely némileg módosított formában mind a mai napig fennmaradt. A pártoknak ez a struktúrája teljesen

a választási harc ama szükségletéhez alkalmazkodik, hogy minél nagyobb számban juttassák be képviselőiket a parlamentbe. 1877-ben megalakult az Országos Liberális Szövetség, amely a liberális párt helyi szervezeteit egyesítette. Létrehozásában tevékeny szerepet játszott Joseph Chamberlain, tekintélyes liberális politikus, birminghami nagyiparos. A párt átszervezése segítette hozzá a liberálisokat ahhoz, hogy az 1880-as általános választásokon legyőzzék a konzervatívokat. A Konzervatív Egyesületek Országos Szövetsége abban az időben még nem fejtett ki kellő aktivitást.

Az 1880-as választásokon elszenvedett vereség után a konzervatívok előtt felmerült a kérdés: ki a felelős a kudarcért? Ahogy ilyenkor lenni szokott, vita támadt a párt vezető politikusai között. A helyzetet még csak súlyosbította az, hogy a konzervatívok tekintélyes vezére, Disraeli elhunyt. A pártban nem maradt hozzá mérhető kaliberű ember. Marlborough herceg és Randolph Churchill éppen ebben az időben tért vissza Írországból Angliába. Randolph úgy határozott, hogy a konzervatív pártban kialakult helyzetet kihasználva a politikai harc porondjára lép, és igyekszik valóra váltani becsvágyó céljait.

Randolph Churchillnek nem voltak határozott politikai elvei. Számára nem annyira az volt a fontos, hogy mivel lép a színre, hanem csak az, hogy megnyilatkozásaival népszerűségre tegyen szert, és így egyengesse az útját a hatalom felé. A helyzet ismeretében Randolph mindenekelőtt olyan eszmék szószólójaként lépett fel, amelyeknek véleménye szerint helyre kellett állítaniuk a konzervatív párt tekintélyét a választók körében, másrészt pedig harcot indított a párt szervezeti struktúrájának tökéletesítéséért, annak biztosítása végett, hogy a párt tevékenysége, mint mondotta, megfeleljen a nép érdekeinek.

Helytelen volna Randolph Churchill megnyilatkozásait csupán egy cinikus karrierista féktelen demagógiájának tartani. Javaslatainak megfogalmazásakor számba vette a konzervatív párt egy bizonyos részében akkoriban uralkodó hangulatokat. A választási kampány lebonyolítása nagy terheket rótt a konzervatív párt helyi szervezeteinek politikusaira, és nagy gondokat okozott nekik. Amikor aztán a választási győzelem után a konzervatív politikusok hozzáláttak a zsíros állami állásoknak és a megalakítandó kormány tárcáinak a felosztásához, a párt másodrangú politikusainak vajmi kevés jutott. Örülniük kellett annak az erkölcsi elégtételnek, hogy a párt valamelyik tekintélyes politikusa kezet szorít velük, és megköszöni a konzervativizmus ügyének nyújtott segítségüket. Randolph számításba vette azt az elégedetlenséget, amelyet e másodrendű politiku-

sok körében a párt régi vezéreiből álló csoport, illetve ahogy ő mondta, a „régi gárda" basáskodása keltett, s ügyesen épített rá.

Randolph Churchill azonnal magára vonta a figyelmet pimasz felszólalásaival, amelyekben sértő hangon beszélt nemcsak a liberális kormány politikusairól, hanem a konzervatív párt vezéreiről is. Az a kampány, amelyet pártja elismert vezetői ellen folytatott, az alsóházból hamarosan átcsapott a sajtó hasábjaira és gyűlésekre. Randolph Churchill beszédeivel és cikkeivel rövid idő alatt nagy népszerűségre tett szert. A parlamentben mindössze néhány követője volt, s azok sem támogatták igazán szívvel-lélekkel. Velük együtt megalapította az úgynevezett negyedik pártot.

Disraeli halála után a konzervatív párt vezetése lényegében két embernek a kezébe került: az egyik Lord Salisbury volt, a konzervatívok vezére a felsőházban, a másik Sir Stafford Northcote, aki az alsóházban vezette a konzervatívokat. Randolph Churchill fellépett az ellen, hogy a pártvezetés két személy kezében legyen. Salisbury a kialakult körülmények között igen megfontoltan viselkedett. Nem ragaszkodott ahhoz, hogy őt ismerjék el a párt egyedüli vezetőjévé, mert nem óhajtott szembekerülni Randolph Churchill-lel. Churchill nyilván szerette volna megkaparintani a konzervatívok vezérének a posztját, mert ez választási győzelem esetén automatikusan a miniszterelnöki posztot is jelentette volna, mindamellett csak annyit követelt, hogy a pártban vessenek véget „a kollektív vezetésnek" (10, 154. old.). Azt bizonygatta, hogy a párt bővelkedik tehetséges emberekben, akik közül nem nehéz vezetőt választani, s nyomban fel is sorolt több nevet, Salisburynak hagyva meg az elsőbbséget.

Hogy mennyire nem volt őszinte, ezt mindenki előtt elárulta azokkal a kitételeivel, miszerint az új vezetőnek olyan embernek kell lennie, aki „nem fél szemtől szembe találkozni a néppel, és tudja, hogyan ragadhatja magával a munkásosztály nagy tömegeit" (34, 252. old.). Mindezt mintha Salisburyt illetően mondta volna, de mindenki tisztában volt vele, hogy csakis önmagát tekinti ilyen embernek, s hogy maga szeretné megkaparintani a pártvezetői posztot. Abban az időben 34 éves volt.

A parlamenti reformok egyre szélesítették a választók kontingenseit, s így a konzervatívok, hogy a választásokon többséget szerezzenek, kénytelenek voltak a munkásosztály és a kispolgárság felső rétegével kacérkodni. Következésképpen programnyilatkozataikba be kellett venniük valami olyasmit, ami bizonyos fokig kielégíti a választók e részének az érdekeit.

Randolph Churchill buzgón kacérkodott a munkásosztállyal. Míg Dis-

raeli demagóg szónoklataiban valamennyi osztály szövetségéért harcolt az állam intézményeinek megóvása céljából, Churchill egy lépéssel tovább ment. „A konzervatív párt – mondotta – sohasem állíthatja helyre erejét, ha nem szerzi meg a munkásosztály bizalmát. A munkásosztályt nem fogják holmi osztályérdekek vezérelni, a mi érdekeink teljes biztonságban lesznek a kezében, ha megbízunk benne... Fel kell szólítanunk, hogy vegyen részt a pártban, s reális szerepet kell biztosítanunk neki ügyei intézésében" (118, 147–148. old.).

Ugyanebben az irányban haladtak Randolph Churchillnek és elvbarátainak az olyan követelései, hogy vonják be a konzervatív párt vezetésébe a különböző osztályok képviselőit, és vessenek véget az arisztokrata vezetők csoportja által a pártügyekre gyakorolt monopolisztikus befolyásnak. 1882-ben a „Fortnightly Review" című folyóiratban megjelent egy cikk, amelyben Randolph Churchill legközelebbi munkatársai – D. Wolff és D. Horst – megfogalmazták csoportuknak valamiféle programját. „Ha a konzervatívok pártja meg akarja szerezni az államhatalmat, népszerűnek kell lennie – írták. – A konzervativizmus szerencsétlenségére, vezetői egyetlen osztályhoz tartoznak. Egy zárt csoportot alkotnak, amely arisztokratákból, földbirtokosokból áll meg olyan híveikből, akiknek fő érdeme a szolgalelkűség... A nép iránt valami felemás érzést táplálnak, amely félelem is, megvetés is."

A továbbiakban megjegyzik, hogy a nemrég alakult helyi konzervatív egyesületek a választásokon győzelmet arattak, de „mihelyt megvolt a győzelem, a párt élén álló arisztokraták, akik 1868 óta félrehúzódtak, nyomban nekiestek a koncnak, hogy osztozkodjanak rajta. Olyan kormányt alakítottak, amely kizárólag főnemesekből állt... Azokról, akik a választási kampány során működtek és a győzelmet kivívták, teljesen megfeledkeztek... A rendi befolyás vált dominálóvá. A független politikai gondolkodás minden megnyilvánulását kíméletlenül büntették... Mindennek az lett a következménye, hogy az egyesületek életképtelenekké váltak, hogy az igazi pártharcosok helyét olyan pártemberek foglalták el, akiknek egyetlen gondjuk az volt, hogy a párt vezéreinek a kedvében járjanak. Hamarosan bekövetkezett a vereség... A tory párt egész szervezetét radikálisan át kell alakítani" (118, 168. old.).

Randolph Churchill támadást indított a pártban uralkodó arisztokrata klikk ellen. Cselekvésében volt egy olyan ellentmondás, amely nyomban elárulta. Hiszen maga is tipikus képviselője volt az angol arisztokráciának, egy herceg fia. Logikusan véve, a Randolph támasztotta követelések telje-

sítése éppen a hozzá hasonló embereknek a pártból való eltávolítását jelentette volna. Ám ez csak taktikai fogás volt. Randolph Churchill arra spekulált, hogy a pártvezetésből kiebrudalja a „régi gárdát", s helyébe egy új csoportot állít, amelyben ő tölt be vezető szerepet. Addigra bizvást már meggyőzte önmagát arról, hogy ő a népnek, nem pedig az arisztokráciának a képviselője. Tervei akkor rajzolódtak ki, amikor úgy érezte, közel van már a célhoz. Miután elérte azt, hogy megválasszák a Konzervatív Egyesületek Országos Szövetségének elnökévé, s úgy érezte, hogy a párt vezérének a posztja hamarosan a kezében lesz, félredobta a pártvezetés demokratizálásának jelszavát.

Randolph Churchill szívesen használt a liberálisoktól kölcsönzött jelszavakat. Gyakran mondogatta: „Bízzunk a népben, s az hisz majd nekünk" (120, 57. old.). Ám mindezek csak szavak voltak, üres szavak. Hajdanában Disraelihez hasonlóan Churchill sokat beszélt „demokratikus toryzmusról", de hogy ez tulajdonképpen mit jelent, erről önmagának sem volt világos elképzelése. „Egész idő alatt – mondotta egyik barátjának – mindig attól féltem, hogy valaki nyilvánosan felteszi nekem ezt a kérdést. Azt hiszem, a demokratikus toryzmus általában véve opportunizmus" (102, 27. old.). Más alkalommal Randolph Churchill eléggé cinikusan definiálta ezt a fogalmat. „A demokratikus toryzmus – jelentette ki – olyan demokrácia, amely a konzervatívokat támogatja" (34, 232. old.).

Sok konzervatív azon a véleményen volt, hogy Randolph Churchill és elvbarátai módosítani kívánják a konzervatív párt programtételeit és szervezeti struktúráját. Készpénznek vették azt, amit Randolph Churchill és a „negyedik párt" más politikusai hirdettek. Így aztán Churchillnek sikerült is megválasztatnia magát a Konzervatív Egyesületek Országos Szövetségének vezetőjévé. Churchill a hivatalos pártgépezet mellett létrehozott egy nem hivatalos pártszervezetet, a Hóvirágok Konzervatív Ligáját. Ez a szervezet azt tűzte ki céljául, hogy Disraeli szellemében éleszti újjá a pártot. Minden jel arra utalt, hogy az események úgy alakulnak, ahogy azt Randolph Churchill tervezte: hogy rövid időn belül felválthatja Salisburyt a párt vezérének posztján, és aztán Anglia miniszterelnökévé válhat.

A konzervatív vezetők árgus szemekkel figyelték Randolph Churchill tevékenységét. Időnként taktikai megfontolásokból meg kellett hátrálniuk és hozzá kellett járulniuk futtatásához, de türelmetlenül lesték az alkalmas pillanatot, amikor egyszer s mindenkorra elvághatják politikai karrierjét. Pimaszsága, határtalan önteltsége, a harcostársaival való teljes

nemtörődése és karrierizmusa Churchillt mind jobban eltávolította azoktól az emberektől, akikre más körülmények között támaszkodhatott volna. 1884-ben Arthur Balfour, a „negyedik párt" egyik alapítója ezt mondotta: „Hajlamos vagyok azt hinni, hogy kerülnünk kell bármiféle összeütközést, míg Randolph végérvényesen és visszavonhatatlanul teljesen tűrhetetlen helyzetbe nem hozza magát valamilyen, a párt ellen elkövetett illojális aktussal" (10, 164. old.).

Az 1886-os parlamenti választások győzelmet hoztak a konzervatívoknak. Helytelen volna azt hinni, hogy a siker kizárólag Randolph Churchill és a „negyedik párt" demagóg tevékenységének köszönhető. Mindamellett vitathatatlan, hogy a konzervatív párt aktivizálódása, amely a Randolph Churchill által folytatott kampánnyal függött össze, az egyik olyan tényező volt, mely a konzervatívoknak meghozta a győzelmet.

A választási eredményeknek megfelelően Salisbury alakított kormányt. Randolph Churchill a pénzügyminiszteri tárcát kapta, a legfontosabb posztot a miniszterelnöki után. Emellett az alsóház vezetője lett. Randolph Churchill tehát 35 éves korában a második helyet foglalta el a kormányban, s úgy tűnt, hamarosan megteheti az utolsó lépést, és az államhatalom csúcsára hághat. Amikor 1885 novemberében egy barátja megkérdezte tőle, hogyan látja jövőjét, Randolph így felelt: „Öt évig az ellenzéket fogom vezetni, aztán öt évig miniszterelnök leszek, majd meghalok" (120, 64. old.). A viszonylag fiatal Randolph sietett. Egy alkalommal ő nevezte a liberálisok vezérét, a tisztességben megőszült Gladstone-t „siető öregúrnak". A „Punch" című angol vicclap karikaturistája „nagy ifjúnak" nevezte el Randolph Churchillt, s hamarosan mint „siető nagy ifjún" élcelődtek rajta. Később ez a jelző átszállt fiára, Winstonra, s hosszú időre rajta ragadt.

Randolph Churchill csakugyan nagyon sietett. 1886 decemberében a katonai költségek csökkentése mellett szállt síkra. Az admiralitás elfogadta a pénzügyminiszter, a chancellor of the Exchequer javaslatát, a hadügyminisztérium elutasította. Randolph lemondással fenyegette Salisburyt. Már előbb is két ízben ezzel zsarolta a miniszterelnököt. A miniszterelnök kétszer engedett, s Randolph bizonyosra vette, hogy ezúttal is ezt teszi majd. Csakhogy a konzervatívok öreg vezérének megvoltak a maga elképzelései. Szerette volna Churchillnek megadni a kegyelemdöfést: Salisbury a szaván fogta, s a türelmetlen karrieristának nem maradt más választása, mint beadni lemondását.

Randolph Churchill arra számított, hogy lemondása felháborodást kelt

majd a konzervatív pártban, hogy Salisburytől követelik majd Randolph Churchill katonai költségvetési javaslatának elfogadását és a kormányba való visszavételét. Ha ez bekövetkezik, Salisbury kénytelen lett volna lemondani, ez pedig Churchill végleges győzelmét jelentette volna; valószínűleg ő lett volna a párt vezére, s ő váltotta volna fel Salisburyt a miniszterelnöki poszton.

Csakis ezzel magyarázható az, hogy miután 1886. december 22-én megírta lemondólevelét, nyomban a „Times" szerkesztőségébe sietett, hogy a szerkesztővel közölje a szenzációs hírt, hozzájárulva haladéktalan közléséhez. Randolph Churchill nyilván arra számított, hogy a konzervatívok e hír hallatára fellázadnak Salisbury ellen. Ám csúnyán elszámította magát. A lázadás elmaradt. Churchill lepottyant a konzervatívok hajójának parancsnoki hídjáról, de a hajó folytatta útját, mintha mi sem történt volna. Randolph Churchill pénzügyminisztériumi személyi titkára kijelentette, hogy „Churchill maga ugrott le a létra tetejéről, s oda már fel nem jut soha többé" (120, 17. old.). Churchill helyébe Goschent nevezték ki pénzügyminiszternek. Amikor később megkérdezték Churchilltől, miért kockáztatta meg a lemondást, amely véget vetett politikai pályafutásának, megjegyezte: „Minden nagy ember követ el hibákat. Napóleon megfeledkezett Blücherről, én megfeledkeztem Goschenről." Goschennek ebben nyilván nem volt semmi szerepe. Ebben a megjegyzésben csupán az érdekes, hogy Churchill hogyan értékelte önmagát. Így ért véget Winston Churchill apjának, Randolph Churchillnek villámgyors politikai karrierje.

Randolph Churchillt nagyon lesújtotta kényszerű politikai tétlensége. Ráadásul egészségi állapota is rohamosan romlott. Megkísérelt tevékeny harcot folytatni a konzervatív pártban, beszédeket mondott gyűléseken, összejöveteleken, de hallgatósága mind jobban megcsappant, a sajtó kevés figyelmet szentelt neki. Randolph az utazásban keresett vigasztalást. 1887-ben bejárta Algériát, Tunéziát, Törökországot, Olaszországot, majd feleségével együtt Oroszországot és Németországot. Három évvel később Egyiptomba utazott, majd 1891-ben Dél-Afrikába. Afrikából egy sor igen jól honorált, de nem túlságosan érdekes cikket küldött a „Daily Graphic"-nak. Amikor 1890-ben Salisbury kormányának és a konzervatív pártnak alábbszállt a népszerűsége, ez káröröммel töltötte el Churchillt. Egyes konzervatív körökben akadtak emberek, akik a presztízsvesztés láttán kiadták a jelszót: „Hozzuk vissza Churchillt!" Salisbury viszont megingathatatlan maradt, a hangoskodók mögött pedig nem állt

jelentősebb tábor (120, 73. old.). Churchill tajtékzott. Amikor aztán az 1892-es választásokon a konzervatívok vereséget szenvedtek, s Salisburyt Gladstone, a liberálisok vezére váltotta fel a miniszterelnöki poszton, Churchillt nagy örömmel töltötte el az eseményeknek ez a fordulata. Abban reménykedett, hogy ellenzékbe szorulva a konzervatívok mégis hozzá fordulnak majd segítségért. Ám ezzel csak hiú ábrándokat kergetett. Régen politikai hulla volt már, ha ezt nem is gyanította még.

Lassanként kimerült fizikai ereje is. 1892-ben ismét ledöntötte lábáról súlyos betegsége. A kikapcsolódástól, a gyógykezeltetéstől, a friss levegőtől valamelyest felépült ugyan, de az orvosok diagnózisa: paralysis progressiva (a központi idegrendszer vérbaj okozta szervi megbetegedése) már jelezte a közeli és elkerülhetetlen véget.

A kis Winnie közben meglehetősen sanyarú életet élt. Hétéves korában Ascotban bedugták egy bentlakásos iskolába. Előkelő és igen drága iskola volt ez, amely büszkélkedett hagyományaival. Winnie itt igen nehezen boldogult. Az iskola vezetői sokkal több figyelmet szenteltek a gyermekek nevelésének, mint oktatásuknak. Winstonnál már abban az időben megmutatkozott mérhetetlen makacssága. Képtelennek mutatkozott arra, hogy alávesse magát a belső rendtartás és a fegyelem merev szabályainak, amelyeket a nevelők oly buzgón igyekeztek betartatni. Winston hamarosan a saját bőrén érezhette, mire vezet az engedetlenség. Hetenként egyszer a gyermekeket a könyvtárba terelték, ott kiválogatták a legmakrancosabbakat és a szomszédos szobában jól elnáspángolták őket. Érthető, hogy Winnie, aki szembeszegült mindennemű fegyelemmel, amely személyiségét szabadságában korlátozta, hamarosan ugyancsak megkapta a maga adagját a verésből. Ez súlyos megrázkódtatás volt számára. Hosszú éveken át forrt benne a gyűlölet mind az iskola iránt, mind ama nevelő iránt, aki ellátta a baját. Már 18 éves volt és katonaiskolás, amikor egyszer Ascotba utazott, hogy bosszút álljon régi sérelmeiért. Ám akkor az iskola igazgatója már halott volt, s az iskolát bezárták (120, 45. old.).

Az ascoti iskola rossz hatással volt Winnie egészségére, s a háziorvos tanácsára egy brightoni iskolába vitték át. Itt minden teljesen más volt. Testi fenyítés már nem fenyegette a fiúcskát, bár a fegyelemhez való viszonya mit sem változott. A brightoni nevelők úgy emlékeztek vissza rá, mint a legmakacsabb és legfegyelmezetlenebb tanítványukra. Winnie itt kezdte először tanulmányozni a francia nyelvet, a történelmet, bemagolt egy csomó verset (30, 27. old.), emellett úszott, lovagolt, s ebben lelte a legtöbb örömét.

Több mint hároméves brightoni tartózkodása alatt Winstonnak fel kellett volna készülnie a középiskolára. Az angliai hagyományok szerint az arisztokrácia ivadékait és a nagyburzsoázia gyermekeit speciális internátussal egybekötött magániskolákban, college-ekben készítik fel az egyetemre. Aki e college-ek valamelyikébe járt, már ezzel is tanúsítja, hogy a társadalom felső osztályaihoz tartozik. Az egyes családok általában meghatározott college-be küldték gyermekeiket. Churchillnek e hagyomány szerint Etonban lett volna a helye, ennek dacára Harrow-ba küldték. Életrajzírói szerint ennek az volt az oka, hogy Eton síkságon feküdt, Harrow pedig dombok között, s úgy találták, hogy Winston számára, kinek egészségi állapota labilis volt, Harrow fekvése miatt kedvezőbb. Feltehető azonban, hogy a mikroklímán kívül közrejátszott e választásban Winston fegyelmezetlensége is, mert aligha birkózott volna meg a tanulókkal szemben Etonban támasztott követelményekkel. A harrow-i iskola nem volt annyira szigorú, mint az etoni.

A Harrow-ban töltött évekre Churchill szomorúan és bosszúsan emlékezett vissza. Rengeteg kellemetlensége támadt ott. Már a felvételi vizsgával kezdődött. A pályázóknak írásbelit kellett készíteniük latinból. Churchill maga kellő iróniával elbeszéli, hogyan sikerült két óra alatt a vizsgalapra felírnia az egyes oldalszámot, ezt zárójelbe tennie, majd egy zsírfolttal és néhány pacával kiegészítenie. Ennyi volt az egész (30, 29. old.). S ilyen vizsgaeredménnyel Winstont mégis felvették az iskolába. Churchill később, amikor már az 50 felé járt, így írt erről: Welldon iskolaigazgató „méltónak talált rá, hogy felvegyen Harrow-ba. Ez mellette szól és arról tanúskodik, hogy olyan ember volt, aki a dolgok mélyére tudott látni, aki nem hagyta magát befolyásolni a papír bizonyságtételétől" (30, 30. old.). Márpedig nyilván nem arról van szó, hogy Welldon a teljesen felkészületlen és a szokatlanul makacs tanulóban felismerte Anglia leendő államférfiúját, hanem mindössze arról, hogy nem akarta elveszteni azt a pénzt, mégpedig tekintélyes összeget, amelyet Winston harrow-i iskoláztatásából húzhatott. Emellett abban is reménykedett, hogy így Harrow-ba csalogathat további klienseket a Churchill családból. Az iskolában Winston nagyon közepes eredményeket ért el. Továbbra sem volt hajlandó tanulni a latint, pedig az iskolában a klasszikus nyelvek alkották a legfőbb tantárgyakat, s aki ezekkel nem birkózott meg, annak vajmi kevés reménye lehetett az előmenetelre és arra, hogy majdan egyetemre kerülhet. Az utolsó osztályban Winston volt a leggyengébb tanuló. Nehézfejűnek és tehetségtelennek tartották. Kortársai és életrajzírói vi-

szont megegyeznek abban, hogy Churchill rossz iskolai előmenetelének egyetlen oka a mérhetetlen makacssága. Harrow-ban kitűnt, hogy örökölte apja kitűnő memóriáját. Egyik alkalommal, az előadók és az iskolatársak legnagyobb meglepetésére, azzal tűnt ki, hogy betéve mondott fel egyetlen hiba nélkül 1200 sort Macaulaynak az ókori Rómáról szóló könyvéből. (30, 32. old.). Hosszú jeleneteket tudott citálni Shakespeare színműveiből, s természetesen nem szalasztotta el az alkalmat, amikor kijavíthatta tanárát, aki Shakespeare-t hibásan idézte.

Winston változatlanul csak azokat a tárgyakat tanulta, amelyekhez kedve volt, a többivel nem törődött. A tanárokban is válogatott, volt olyan tanár, akinél készségesen tanult, s volt olyan, akinél teljesen bezárkózott, mert nem volt rokonszenves neki. Felrúgott minden olyan viselkedési szabályt, amelyet a tanárok vagy akár maguk a diákok felállítottak. Az egyik róla keringő anekdota szerint az iskolaigazgató egyik alkalommal valamiért megrótta: „Churchill, komoly okom van rá, hogy elégedetlen legyek veled", mire ő így vágott vissza: „Nekem meg, Sir, igen komoly okom van rá, hogy elégedetlen legyek önnel." (120, 69. old.)

Winston igen rossz iskolai szereplése mélységesen elkeserítette szüleit. Apja arra a meggyőződésre jutott, hogy a fiú nem elég okos a jogi pályához. De ha nem jogot végez, vajon mit tanuljon? Azt mondják, a véletlen játszott közre Winston pályaválasztásában. Fivérével, Johnnal szeretett katonásdit játszani. Volt vagy félezer ólomkatonája, s ezeket nagy ügyességgel és leleménnyel használta. Egyik alkalommal, amikor az apa bekukkantott fiai szobájába, éppen egy újabb csatát vívtak. Látva, mivel foglalkoznak a fiúk, megkérdezte Winstont: „Mi szeretnél lenni?" „Katona, mi más!" – felelte a fiú. S ez sok évre meghatározta életútját. A papa abban reménykedett, hogy a hadsereghez Winstonnak talán mégiscsak lesz elég esze. Éppen ezért Winston Harrow-ban az utolsó években olyan osztályokban tanult, amelyekben a katonaiskolára készítették fel a növendékeket (30, 33–34. old.).

A célirányos képzés ellenére Winston Sandhurstben, a neves angol katonaiskolában, a Royal Military Academyn kétszer is megbukott a felvételi vizsgán. A második kudarc után a család már hajlott arra, hogy a végső eszközhöz folyamodik, csakhogy benyomja Sandhurstbe. Ott fogja hagyni Harrow-t és beáll James kapitányhoz, aki egy igen érdekes intézményt tartott fenn. „Iskolája" olyan fiatalemberek okításával foglalkozott, akiknek nem voltak meg a kellő képességeik és ismereteik ahhoz, hogy rendes úton letegyék a katonaiskolai felvételi vizsgát.

„Azt beszélték – írta visszaemlékezéseiben Churchill –, hogy ha valaki nem tökkelütött hülye, onnan feltétlenül bekerül a hadseregbe" (30, 42. old.). A katonaiskolai felvételin felmerülhető kérdések pontos ismeretében James intézménye belesulykolta a növendékekbe a válaszokat ezekre a kérdésekre.

Winston már kész lett volna James módszeréhez folyamodni, ám abban az időben súlyos baleset érte. A játék hevében valahogy leugrott egy hídról a mellette emelkedő fenyőkre, arra számítva, hogy az ágakon veszélytelenül lecsúszhat a földre. Ám elszámította magát: a magasság túlságosan nagy volt, s a földre huppanva elvesztette eszméletét. Súlyos agyrázkódást szenvedett, három napig magához sem tért, s csak három hónap után hagyhatta el az ágyat.

Teljes felépüléséhez egy év kellett. Ez alatt az idő alatt a szülői házban élt, s ott alkalma volt találkozni magas rangú politikusokkal, akik gyakran vendégeskedtek Churchillék házában. A társalgás csaknem kizárólag politikai problémák körül folyt.

Ebben az időben kezdett Winston némi érdeklődést mutatni a politika iránt (30, 43–44. old.). Miután felgyógyult, eljárt az alsóházba, és figyelemmel kísérte az ottani vitákat. Elgondolkodott apja csöppet sem irigylésre méltó helyzetén. Bizonyára az ellesett beszélgetések benyomása alatt jutott Winston arra a következtetésre, hogy apjának Salisbury kormányából való kiválása végzetes és jóvátehetetlen hiba volt. Az ifjú Churchill kusza ábrándokat szőtt arról, hogy apja valamikor visszatér majd a politikai életbe, s ő is politikai pályára lép, és támogatja majd apját minden harcában (30, 46–48. old.). Ám egyelőre ezek csak ábrándok voltak.

Felgyógyulása és James kapitány tanfolyamának elvégzése után Winston Sandhurstben harmadszor is nekirugaszkodott a felvételin. 1893 augusztusában mégiscsak letette a vizsgát, de – micsoda csapás! – nem a gyalogsági iskolába vették fel, ahogy apja szerette volna. James kapitány lelkiismeretes munkája ellenére Winston ismereteiből csupán annyira futotta, hogy a lovassági iskolába kerüljön. A lovasságnál az olyan tényezők, mint a rátermettség és a tudás, másodrendű szerepet játszottak. A gyalogságnál a tisztnek csak önmagát kellett eltartania. A lovasságnál viszont a tisztnek már az ellátása is drágább volt, emellett tartania kellett néhány lovat szolgálati célokra, sportra és vadászatra. Így aztán a lovassághoz jóval kevesebb volt a pályázó, s lényegében minden azon múlott, hogy a leendő lovassági tiszt fedezni tudja-e majd a szükséges költségeket.

Winston ismét nagy fájdalmat okozott rendkívül hiú apjának. Nemcsak arról volt szó, hogy a nagy lábon élő Churchillék amúgy is rosszul álltak pénz dolgában, s most ráadásul vállalniuk kellett egy leendő lovassági tiszt eltartásának nagy költségeit. Sokkal többet nyomott a latban másvalami. Randolph Churchill abban a szilárd hitben, hogy fia mégiscsak beválik gyalogsági tisztnek, már előre megkereste Connaught herceget, a 60. gyalogezred parancsnokát azzal a kéréssel, hogy az ezredben biztosítson egy helyet fiának. A herceg teljesítette a kérést. Most pedig le kellett mondani a helyet, mégpedig azzal a megalázó indokkal, hogy a fiú képességeiből nem futotta a gyalogsági szolgálathoz szükséges vizsga letételére. Randolph Churchillt ez nagyon bántotta. Ingerült levelet írt fiának, s figyelmeztette, hogy így semmirekellővé, a társadalom szempontjából haszontalan emberré válhat (30, 49–50. old.).

Winstont elkeserítette, hogy olyan nagy csalódást okozott apjának, akit annyira szeretett. Mindamellett visszaemlékezéseiben könnyed iróniával ír a sandhursti felvételével kapcsolatos viszontagságokról. Igaz, hogy ezeket a visszaemlékezéseket 30 évvel később írta, amikor már Anglia egyik legkiemelkedőbb politikusa volt, s így nyugodtan élcelődhetett James kapitány „iskoláján".

Sandhurstben Winston jól érezte magát. Itt nyoma sem volt az undorító latinnak, görögnek meg a többi gyűlölt tárgynak, amely Harrowban elkeserítette az életét. Winston abban az időben talán még örült is, hogy nem jutott el az egyetemig és Oxford vagy Cambridge helyett Sandhurstbe került. A katonaiskolában töltött 18 hónap csupa öröm volt számára. Itt nem terhelték az agyát kellemetlen tantárgyakkal. Sok hadtudományi könyvet olvasott. Ám helytelen volna azt képzelni, hogy Winston Sandhurstben szilárd elméleti alapot kapott a katonai pályához. Ez ugyanis nem vezérkari iskola volt, hanem lovassági iskola igen rövid oktatási idővel. S ennek megfelelő volt az elméleti képzés is. Winston nagyon élvezte a lovaglást, s megszerette a lovakat. Hosszú évekre szerelmese maradt ennek a sportnak. Mivel igen nagy volt benne a becsvágy és az önhittség, amelyet, úgy látszik, még a sikereseknek igazán nem mondható harrow-i iskolaévek és sandhursti felvételi vizsgákon elszenvedett kudarcok sem ingattak meg, fényes jövőről álmodozott, nagyszerű katonai karrierről, amely vetekszik majd ősének, John Churchillnek, az első Marlborough hercegnek a karrierjével.

A leendő lovassági tisztet aggasztotta, hogy korában (a XIX. század végén) nincsenek nagy háborúk, amelyek lehetővé tennék, hogy megmutas-

sa, mit tud, s hogy nagy dicsőséget szerezzen. Winstont csak az vigasztalta, hogy Anglia gyarmati háborúkat folytat, s úgy gondolta, jobb híján igyekszik majd ezekben kitűnni. „Szerencsére – emlékszik vissza ezzel kapcsolatos elmélkedéseire – voltak még vadak és barbár népek. Voltak zuluk és afgánok meg szudáni dervisek is. Ezek vagy amazok, ha úgy alakul a hangulat, egyszer majd »megrendezhetik az előadást«. Sor kerülhet akár egy indiai felkelésre vagy lázadásra is" (30, 58. old.). Képzeletében Churchill már kiszínezte magának, hogyan vezényli majd a csapatokat India síkságain, hogyan kapja majd sorozatosan a kitüntetéseket és elismeréseket, s emelkedik mind följebb a katonai ranglétrán, mint annak idején Clive angol tisztviselő és katonai parancsnok, aki megvetette az alapját India gyarmatosításának (30, 58. old.).

Abban az időben Winston apjának egészségi állapota tovább romlott, s 1895. január 24-én, 46 éves korában elhunyt. Néhány héttel később Winston elvégezte a lovassági iskolát, és mint hadnagy a 4. huszárezredhez került. Az a reménye, hogy apjával együtt politikai karriert csinál majd, örökre szertefoszlott. Ám megnyílt előtte a katonai pálya, amelyet a létra legalsó fokán kellett kezdenie.

II VAGYONI HELYZET

Winston Churchill és életrajzírói szívesen hangsúlyozzák, milyen „szegénységben" kezdte meg Churchill önálló életét. Ez, persze, nem egészen igaz. „Szegénységről" az ő esetében legfeljebb a leggazdagabb angol arisztokrata családokhoz viszonyítva beszélhetünk. Annyi bizonyos, hogy apja nem gyarapította a családi vagyont. Halála után adósságai miatt értékpapírokat kellett eladni. Az adósságok kifizetése után a családnak csak az a jövedelme maradt, amelyet anyja a hozománya után húzott. Ebből a bájos fiatal özvegy vidám életet élhetett a londoni társaság legfelső köreiben. Ez a jövedelme, mint Winston Churchill megjegyzi, „elegendő volt ahhoz, hogy minden kényelmet és függetlenséget élvezhessen, s kedve szerint éljen" (34, 735. old.).

A hadseregben teljesített szolgálatért Churchill napi 14 shillinget kapott. Ahhoz, hogy ezredtársaihoz hasonló életmódot folytathasson, ennél sokkal több pénzre volt szüksége. Anyja évi 500 font sterlinggel támogatta, s ezt negyedévi részletekben folyósította neki. Abban az időben ez tetemes összeg volt, ám a fiatal huszárnak még mindig kevés. A szolgálat nem volt nehéz, a szórakozási lehetőség sok, ráadásul évente öt hónapi szabadságot kaptak. Ehhez sok pénz kellett.

Churchill szerette hangsúlyozni, hogy saját erejéből küzdötte fel magát az államhatalom csúcsaira és vívta ki társadalmi pozícióját, hogy jóformán a semmiből vergődött fel. Ez, persze, túlzás. Nem örökölt ugyan nagy vagyont, de viszonylag könnyen csinálhatott karriert, hiszen hatalmas pártfogókra támaszkodhatott. Churchill maga is beszélt arról, hogy olyan társadalomnak a tagja volt, amelyben „az Angliát akkoriban kormányzó néhány száz legelőkelőbb család házasságok révén a legszorosabban összefonódott" (30, 88. old.). A Marlborough családnak, Churchill anyjának és személy szerint neki igen szerteágazó kapcsolatai voltak ezekben a körökben. Ezek a kapcsolatok kiterjedtek a királyi udvarra,

az arisztokrata körökre, a konzervatív és a liberális párt vezető politikusaira, az értelmiség és a művészek legfelső rétegére. Jennie Churchillt fogadni szokta Windsorban Viktória királynő, baráti nexusok fűzték a királyi család tagjaihoz, Bernard Shaw és Oscar Wilde gyakori ebédvendég volt Churchillék házában.

Churchill anyja, miután megözvegyült, minden erejét arra fordította, hogy fia karrierjét segítse. Minden kapcsolatát ennek a szolgálatába állította. „Sok ajtót nyitott meg fia előtt – állapítja meg Churchill egyik életrajzírója –, s egyengette az útját" (120, 83. old.). Ez igen sokat jelentett, különösen ha figyelembe vesszük, hogy Angliában az volt és ma is az a hagyomány, hogy az előkelő családok örökség nélkül maradt fiatal sarjait kasztjuk a legmesszebbmenően támogatja abban, hogy állami szolgálatban vagy a vállalkozás területén karriert csináljanak és vagyont szerezzenek. Éppen ezért helytelen volna azt állítani, hogy Winston Churchill, bár a Marlborough hercegi család sarja volt, mégsem a hússos fazék körül született.

Churchillnek, akire az életben gyakran rámosolygott a szerencse, szerencséje volt már az indulásnál is. Ha a hercegi család egyenes ági leszármazottjaként születik, örökli ugyan a címet és a vagyont, de ha kedve szottyan arra, hogy komolyan foglalkozzon politikával, kénytelen tevékenységében a felsőházra szorítkozni. Így viszont nagy politikai karriert nem csinált volna. Feltétlenül gátolta volna ebben az anyagi javak bősége. amely tompítja az aktivitást, valamint az is, hogy a XX. században az arisztokrata családok főnemesi címet viselő képviselőinek vajmi kevés esélyük volt arra, hogy Anglia kormányának az élére kerülhessenek. Az ország politikai életének fejlődése megkövetelte, hogy demokratizálják az államhatalom homlokzatát. Így adódott, hogy Winston Churchillnek, akinek magának kellett politikai karrierjét megcsinálnia, lehetősége nyílt arra, hogy kibontakoztassa vitathatatlanul szerteágazó és kiemelkedő képességeit. Végül is nagy sikert ért el, s erre más körülmények között semmiképpen sem számíthatott volna.

Joggal nevezték Churchillt örökké siető ifjúnak. Az életrajzírók azzal magyarázzák türelmetlenségét és törtetését, hogy ifjúkorától az volt a meggyőződése, hogy apjához hasonlóan rövid életű lesz, s ezért sietnie kell, ha karriert akar csinálni és többre akarja vinni, mint az apja. Ez, persze, igen kétes magyarázat. Ám az vitathatatlan, hogy Winston módfelett becsvágyó ember volt, hogy minél hamarább szeretett volna befolyásra és hatalomra szert tenni. Azzal, hogy minden teketória nélkül félrelökte fegy-

verbarátait és vetélytársait, nem is titkolva, hogy valamennyiüket magánál kevesebbre tartja, sokkal több ellenséget szerzett magának, mint ha úgy emelkedett volna föl az állami ranglétrán, ahogy pályatársai legtöbbje. Ez a módszere bizonyára ugyanolyan katasztrófába sodorta volna, mint az apját, ha az ő életútját is keresztezik erős és tehetséges emberek, s ha nem dédelgeti a sors, nem játszik kezére a véletlen.

Hogy mennyit számított az előkelő származás, az nyomban kitűnt, amikor Winston Churchill, ezredéhez kerülve, próbálta megtenni az első önálló lépést. Már az első napokban megmutatkozott, hogy a hadseregbeli rutinszolgálatot a katonai ranglétrán való lassú, minden fokot végigjáró felemelkedéssel nem neki találták ki. Természeténél fogva viszolygott a lassú előrehaladástól. Azon bánkódott, mint később maga írta, hogy „az angol hadseregben igen kevés lehetőség kínálkozott már katonai tapasztalatok szerzésére és kalandos életre" (30, 74. old.).

Nem volt semmiféle nagyobb háború a láthatáron, s úgy látszott, hamarosan nem is lesz. 1895-ben legalábbis úgy tűnt. Abban az esztendőben csak Kubában ropogtak a fegyverek; Martinez Campos tábornagyot vezényelték ki oda csapatokkal, hogy elfojtsa a helyi lakosság nemzeti felszabadító mozgalmát, amely a spanyol elnyomás ellen küzdött, s amely abban az időben partizánháború formáját öltötte. Winston Churchill éppen megkapta öthónapos rendes évi szabadságát, s barátjával, Barnes hadnaggyal úgy határoztak, hogy Kubába utaznak egy kis puskaport szagolni. Ám ahhoz, hogy figyelemmel kísérjék a hadi cselekményeket, a spanyol kormány engedélyére volt szükségük. Churchill levelet ír a madridi angol nagykövetnek, apja egykori barátjának, s a nagykövet megszerzi a szükséges engedélyt. Persze, ha nem Randolph Churchill fiáról és Marlborough herceg unokájáról van szó, őfelsége nagykövete semmiképpen sem foglalkozott volna ezzel a kéréssel, s az ifjú huszár sohasem szerezhette volna meg az engedélyt a kubai frontra való ellátogatáshoz.

Winston Churchillnél a pénznek mindig fontos szerepe volt, s a vagyonszerzéshez már jóval korábban fogott hozzá, mintsem komolyan a politikai pályára lépett volna. Ebben is, abban is apja nyomdokain igyekezett haladni. Mielőtt elindult volna Kubába, felajánlotta haditudósítói szolgálatait a „Daily Graphic" című lapnak. Az angol közönség nem mutatott ugyan különösebb érdeklődést a kubai felkelés iránt, a lap mégis elfogadta Churchill ajánlatát, s cikkenként 5 font sterlinges honoráriumban állapodott meg vele. Churchill későbbi honoráriumaihoz mérve ez elenyészően csekély összeg volt, bár semmivel sem volt kevesebb mint ameny-

nyit akkoriban az általában igen tapasztalt újságírók is kaptak. Hiszen Churchill addig egyetlen sort sem publikált még, s teljesen bizonytalan volt, vajon tud-e majd érdekes anyagot „szállítani". Mi hát a magyarázata annak, hogy a lap mégis szerződést kötött az újságírásban tapasztalatlan fiatal huszárral? „Teljesen kétségtelen – írja Mendelssohn –, hogy neve és anyjának a társaságbeli összeköttetései kezdettől fogva nagy előnyt biztosítottak neki fleet streetbeli kollégáihoz képest" (120, 86–87. old.).

Churchill és Barnes 1895 novemberében áthajózott New Yorkba, onnan pedig Havannába utazott. A spanyol hatóságok igen szívélyesen fogadták őket. A két hadnagy három napot töltött egy spanyol menetoszloppal a kubai dzsungelekben. Nagy harcokat nem folytatott ugyan az oszlop, de a fiatal huszárok így is kisebb tűz alá kerültek. Miután megcsapta az orrukat némi puskaporszag, visszahajóztak Angliába. Winston Churchill 1895. december 13. és 1896. január 13. között öt tudósítást küldött a „Daily Graphic"-nak, s ezek meg is jelentek. Winston Churchill első haditudósítói szárnypróbálgatása általában sikeresnek mondható. Még egy spanyol emlékérmet is kapott. Kubában szokott rá Churchill a szivarozásra és a spanyoloknál elmaradhatatlan szieszta-zásra.

Winston Churchill olyan időkben lépett az önálló élet útjára, amikor Anglia tovább terjesztette és erősítette gyarmati monopóliumát, de más területeken már sorozatosan vesztett pozícióiból. Az Egyesült Államok és Németország gyors gazdasági fejlődése, ezeknek az országoknak Anglia ipari és kereskedelmi monopóliuma ellen vívott harca változásokat idézett elő az angol ipar struktúrájában. A könnyűipar fokozatosan háttérbe szorult, s mind nagyobb jelentőségre tett szert a nehézipar. Ez kihatott az ország külkereskedelmének a struktúrájára. Megváltozott a finánctőke szerepe is. Azelőtt az angol burzsoázia főleg árupiacok megszerzésére és a meglevők kibővítésére törekedett, most pedig azon volt, hogy nyersanyagforrásokat kaparintson meg és koncessziókat szerezzen külföldi nagyvállalatok létesítésére, ennek folytán pedig az angol politikában erősödtek az imperialista tendenciák és fokozódott a gyarmati hódítás. A Brit Birodalom rohamosan növekedett. 1880-ban mintegy 20 millió km^2 volt a területe 200 millió lakossal, a század végén pedig már 33 millió km^2, lakosságának száma pedig 1900-ban 370 millió (93, 151. old.). Minthogy magának Angliának a lakossága 1901-ben 37 millió volt, ezek szerint minden angolra a tengeren túl 10 gyarmati rabszolga dolgozott.

Az agresszív angol gyarmatpolitika, egyfelől, kiélezte az ellentmondá-

sokat Anglia és a többi imperialista hatalom – Németország, Franciaország, az Egyesült Államok és Oroszország – között, másfelől pedig a gyarmati népek mind hevesebb ellenállásába ütközött. Egyre elkeseredettebb harc bontakozott ki Írországban is, a legrégibb angol gyarmaton. Az angol hatóságok kegyetlenül üldözték és terrorizálták az ír hazafiakat, de ez csak átmenetileg járt eredménnyel. Anglia kormánykörei tisztában voltak vele, hogy ez így nem mehet sokáig, s buzgón kerestek valamiféle olyan kompromisszumot, amely kielégítené az angol népet, s ugyanakkor lehetővé tenné az angol uralom fenntartását. A század végén Indiában, különösen annak az angol közigazgatás számára nehezen hozzáférhető északi körzeteiben, mind nagyobb arányokat öltött a nemzeti felszabadító mozgalom. 1881-ben Szudánban is fellángolt az angol hódítók elleni háború, s a gyarmatosítók súlyos vereségével végződött. Afrikában Anglia abban az időben igen tevékeny gyarmathódító politikát folytatott. S ez a következő évekre meghatározta Churchill hadnagy tevékenységének földrajzi szféráját.

A 4. huszárezredet, amelyben Churchill szolgált, 1896 őszén Indiába vezényelték. A bombayi kihajózás során Churchillt baleset érte. Amikor kis csónakjukkal az erősen hullámzó vízen partot értek, Churchill jobb kezével a kikötő partfalába erősített nagy vaskarikába kapaszkodott. A csónak kicsúszott a lába alól, s a hirtelen rándulástól vállban kificamodott a karja. A ficamtól később is sok kellemetlensége származott, s jobb kezét csak igen korlátozott mértékben tudta használni. Szenvedélyes pólózó volt, s nagyon elkeserítette, hogy a ficam gátolta sportképességei teljes kibontakoztatásában. S ami ennél is fontosabb, meggyengült jobb karjával nem használhatta kellően a lovasság hagyományos fegyverét: a kardot. Churchill kénytelen volt a kardot Mauser-pisztollyal felcserélni, ami egyébként később egyszer meg is mentette életét.

Winston Churchill huszárezrede a Bangalorében állomásozó helyőrséghez tartozott. Indiának ebben a részében kitűnő az éghajlat, a szolgálat az ezrednél nem volt megerőltető. A fiatal hadnagy önálló kis kertes házban lakott, volt néhány saját lova a pólózáshoz, egy lovásza, aki gondozta a lovakat. Neki magának egy komornyik és egy kisinas viselte gondját. Ekkora személyzete volt egy hadnagynak, aki a katonai pálya legalsó fokán állt! Elképzelhető ezek után, hogyan éltek Indiában a magasabb rangú angol katonák.

A pólójáték volt a tisztek legfőbb foglalatossága. Ez, mint Churchill írja, már nem is játék volt, hanem „komoly életcél". Minden egyéb tevé-

kenység, a katonai szolgálatot is beleértve, csupán a pólójátékot félbeszakító bosszantó akadálynak számított. Churchillt hidegen hagyta a katonai szolgálat, de annál nagyobb szenvedéllyel pólózott. Kificamodott karját erősen a testéhez köttette, nehogy fájó válla a játékban gátolja.

A katonai szolgálat és a póló versenyekre való felkészülés mellett a tiszteknek sok szabad idejük maradt még, s ezt ki-ki a maga módján töltötte el. Churchill ezredtársai közül sokan a meleg nappali órákban aludtak, kártyáztak vagy vedelték a hideg whiskyt szódával. Igaz, ami igaz; az ilyen életmód Churchillnek nem volt ínyére. Szabad óráiban inkább olvasott. Bízvást ekkortájt ébredt rá arra, mennyire műveletlen, s mennyire elengedhetetlen becsvágyó céljai eléréséhez az, hogy bizonyos területeken legalább valamilyen minimális ismeretekre tegyen szert.

Anyjához írt leveleiben könyveket kért a történelem, a filozófia, a vallás és a közgazdaságtan tárgyköréből. Anyja szívesen eleget tett kívánságának, és sorra küldözgette neki Gibbon és Macaulay, Platón és Schopenhauer, Lecky és Malthus, Darwin és mások műveit. „Novembertől májusig – írta később Churchill – napi 4–5 óra hosszat olvastam történelmi és filozófiai tárgyú könyveket" (30, 110. old.). Ez egyébként nem is olyan sok, ha figyelembe vesszük igen hiányos képzettségét. Ám rendkívüli képességei lehetővé tették, hogy rövid idő alatt igen sokat merítsen ezekből a könyvekből. Munkaszeretete, hihetetlen munkabírása, az a képessége, hogy figyelmét és akaratát a kitűzött feladatra koncentrálja, kiemelkedő tehetségével együtt módot nyújtott neki később arra, hogy intellektuális tekintetben nyugodtan felvegye a versenyt egyetemi végzettségű emberekkel.

Jóval később, már 76 éves korában, Churchill egyszer megjegyezte: „Nekem sohasem volt lehetőségem arra, hogy egyetemi diplomát szerezzek. Márpedig a diploma óriási előny, s minél többen lesznek a diplomások, annál jobb az országnak" (120, 94. old.). Ezzel nyilván hencegni akart. Churchill kétségtelenül tisztában volt az egyetemi képzés hasznosságával. Egyik alkalommal, amikor Indiából hazatért Londonba szabadságra, maga is latolgatta, ne iratkozzon-e be az oxfordi vagy cambridge-i egyetemre, hogy teljes értékű, rendszerezett végzettséget szerezzen, amely önálló tanulással sohasem helyettesíthető. Ezt a tervét csak azért nem váltotta valóra, mert az egyetemi felvételihez klasszikus nyelveket és több más olyan tárgyat kellett volna tanulmányoznia, amelyhez változatlanul nem fűlött a foga.

Churchillt különösképpen a történelem érdekelte. Nagy buzgalommal

tanulmányozta Macaulay és Gibbon műveit, s teljesen a befolyásuk alá került. Gibbon cikornyás, dagályos, fennköltt stílusa igen nagy hatással volt Churchill kifejezésmódjára.

Az önképzés nem emésztette fel Churchill minden idejét. Természeténél fogva mozgalmasabb életre vágyott. Hamarosan erre is alkalma nyílt. India északkeleti határvidékén a Malakand-hágó környékén fellázadt a pathánok egyik törzse. A felkelők leverésére három dandárból álló expedíciós csapatokat vezényeltek ki Bindon Blood tábornok parancsnoksága alatt. Churchill már régebbről ismerte a tábornokot, és megkérte, hogy vegye be az expedícióba. Minthogy a létszám már betelt, a tábornok azt ajánlotta Churchillnek, hogy haditudósítóként vegyen részt a hadjáratban. Churchill hadnagy szabadságoltatta magát az ezrednél és megállapodott az Indiában, Allahabadban megjelenő „Pioneer" című lappal abban, hogy haditudósítója lesz. Közben Londonban Churchill energikus és vállalkozó szellemű anyja megegyezett a „Daily Telegraph"-fal abban, hogy fia tudósításokat küld majd Indiából, hasábonként 5 font sterlinges honoráriumért.

Az expedíció nehéz vállalkozás volt. A felkelők elkeseredetten harcoltak, s az angolok nagy veszteségeket szenvedtek. Churchillnek alkalma nyílt arra, hogy igazi csatában is részt vegyen, s energikus, kezdeményező parancsnoknak bizonyult, átlagon felüli egyéni bátorságot árulva el. A két lapban megjelent cikkei arról tanúskodtak, hogy eléggé jól látta az India északkeleti részében kialakult általános helyzetet.

Az „Egy fiatal tiszt" aláírással megjelent tudósításokat az olvasók jól fogadták. Ez késztette Churchillt arra, hogy a hadjárat során gyűjtött anyagot, mint később megjegyezte, felhasználja „egy kisebb irodalmi épület felhúzásához" (30, 168. old.). Azokat az órákat, amelyeket korábban önképzésre fordított, most könyve megírásának szentelte. A kezdő író gyors iramban dolgozott és két hónap alatt befejezte első művét. A kéziratot elküldte Londonba anyjának, s az talált is kiadót rá. 1898 márciusában jelent meg Winston Churchill első könyve „Story of the Malakand Field Force" (A malakandi hadjárat története) címmel. Mintegy 300 oldalas kötet volt ez, és siker koronázta, 1899-ben megjelent a második, a szerző által gondosan átdolgozott kiadása.

Egy 23 éves tiszt számára, akinek ráadásul igen hézagos volt a képzettsége, ez kétségtelenül szép eredmény volt. Könyvével Churchill nevet szerzett magának újságírói berkekben, és ismertté vált. Egyúttal azonban ellenségeket is szerzett magának. A fiatal hadnagy nem átallotta bírálni

az indiai magasabb parancsnokok lépéseit és észrevételeket tenni Anglia nemzetvédelmi rendszerét illetően, ami nem volt ínyére sem az indiai angol csapatok parancsnokságának, sem a londoni katonai köröknek. Ez persze szükségképpen nehezítette Churchill hadnagy további tevékenységét, s amikor 1898-ban engedélyt kért arra, hogy részt vegyen egy újabb észak-indiai büntető expedícióban, merev elutasítás volt a válasz.

Első könyvének megjelenése után Churchill, mint maga mondja, rákapott az írásra (30, 169. old.). A Bangalorében töltött téli hónapokat Churchill arra használta fel, hogy megírja második könyvét. Az újabb hadjáratban nem vehetett részt, így nem állt rendelkezésére semmiféle anyag egy könyvhöz. Ám ez mit sem zavarta az ifjú szerzőt: elhatározta, hogy ezúttal regényt ír.

Churchillnek sem akkor, sem később nem állt szándékában, hogy hivatásos regényíróvá váljon vagy kizárólag irodalmi munkásságából éljen. Sokkal messzebbmenő terveket dédelgetett. Ám tudta, hogy a híres Disraeli, a konzervatív párt akkori bálványa is regényíróként kezdte, és az irodalomtól jutott el a politikához. Sőt, eszméinek summáját, amely később „demokratikus konzervativizmusként" vált ismertté, Disraeli éppen irodalmi műveiben fejtette ki. Talán ez volt az egyik indítéka Churchill irodalmi szárnypróbálgatásainak. Mindenesetre első (s egyben utolsó) regényében, Disraelihez hasonlóan, kifejti egyéni nézeteit politikáról és politikusokról.

Churchill mindig termelékenyen és gyorsan dolgozott. Most is, míg tiszttársai pihentek és szórakoztak, Churchill írt, írt és írt. S alig két hónap alatt el is készült a regény, amelynek a „Savrola" címet adta.

A szerzőnek, persze anyja hathatós segítségével, sikerült jól elhelyeznie művét. Előbb a „Macmillan's Magazine" című folyóiratnak adta el a regény folytatásokban való közlésének a jogát, majd miután a közönség meglehetős jóindulattal fogadta a regényt, 345 oldalas önálló kötetben is megjelentette. Az első kiadás 1900-ban látott napvilágot. A folyóiratbeli közléssel együtt mintegy 700 font sterlinget hozott a szerzőnek. Korántsem minden befutott író büszkélkedhetett abban az időben ekkora honoráriummal.

Churchill eléggé szkeptikusan viseltetett egyetlen irodalmi alkotása iránt, s nem nagyon erőltette újrakiadását. Ennek ellenére több kiadást is megért, s utoljára 1954 novemberében, a szerző 80. születésnapja alkalmából jelent meg.

A regény szüzséje szokatlan. Volt ugyan benne szerelmi történet is,

amelyhez, mint mondják, egyik hölgyrokona segítette hozzá Churchillt. Ám ez általános vélemény szerint korántsem erős oldala a regénynek. Fő témája a nép forradalmi megmozdulása egy képzeletbeli földközi-tengeri országban, Ruritaniában. A nép szembefordul a reakciós diktatórikus rezsimmel, s a megmozdulás eredményeként a rezsim összeomlik. Ám a nép vívmányait egy olyan forradalom egyengeti, amelyet szocialisták és kommunisták szítanak. Az elbeszélés feszültsége akkor éri el csúcspontját, amikor egy páncélos flottáról bombazáport zúdítanak Ruritania fővárosára a baloldali erők megfékezése céljából. A kritikusok általában nem túlságosan nagyra becsülik a regény művészeti értékeit.

Abban is mindenki egyetért, hogy a „Savrola" életrajz-jellegű mű, s egyúttal a szerző politikai manifesztuma. Ruritania leírásával Churchill kétségtelenül a korabeli Anglia politikai életének sok vonását rajzolja meg. Savrolának, a regény főhősének, a ruritaniai nép nemes lelkű forradalmár vezérének a szerző sokat kölcsönöz saját vonásaiból. Savrola dolgozószobájának leírásában az olvasó megláthatja Winston Churchill leendő dolgozószobáját. A dolgozószobában található könyvek, amelyek között első helyen szerepelnek a kedvenc Gibbon és Macaulay művei, félreérthetetlenül magának a szerzőnek az ízléséről és szimpátiáiról árulkodnak. Amikor Churchill Savrolának a politikai tevékenységhez való viszonyáról ír, mindenekelőtt a saját gondolatait fejti ki erre vonatkozólag.

Az elnöki palota előtti téren a tüntetők között rendezett vérfürdőt leírva, a szerző a következőképpen ábrázolja regényhőse reagálását a látottakra: „Ideges természeténél fogva szerfölött felkavarta a látvány, amelyben az imént része volt. Nyomott hangulatát csak fokozta a belső tűz. Hát érdemes. Annyi harc, munka, szüntelenül pergő események, lemondás sok mindenről, ami kellemessé és széppé teszi az életet – s miért? A nép javáért! Ez kevéssé érdekelte . . . Nagyon jól tudta, hogy minden tettének legfőbb mozgatója a becsvágy volt, amelynek sehogy sem tudott ellenállni. Megértette és értékelni tudta a művész örömét, aki egész életét a szép keresésének szenteli, vagy a sportolóét, akit a legnagyobb mértékben kielégítenek az edzései. Csendben, bölcselkedő nyugalomban élni valamilyen gyönyörű kertben, távol az emberi zajtól és abban a felszabadultságban, amelyet a művészet és az intellektuális élet nyújt, nyugodalmasabb és kellemesebb volna. Mindamellett azt is tudta, hogy nem bírná elviselni az ilyen életet. Lelki alkata szerint nyughatatlan, erős és merész volt. Az izgalmakkal, vágyakkal és aggodalmakkal teli élet az egyetlen lehetséges élet számára. Ezt végig kell járnia" (26, 42–43. old.).

Ebben a leírásban benne van a teljes Churchill. 23 évesen is, amint a „Savrolá"-t írta, meg egy fél évszázaddal öregebben is, amint politikai pályája végéhez közeledett. Savrola határtalan becsvágya, amelyért lemond az élet minden öröméről, és kész végigjárni a legnehezebb utat – ez mozgatta Winston Churchillt egész életén át. Savrolának is, Churchillnek is a nép üdve csupán alkalmas jelszó, amellyel takarózva saját céljuk felé törhetnek, melynek valójában semmi köze a nép érdekeihez: kielégíthetik saját becsvágyukat és hatalomvágyukat.

Churchill életrajzírói közül még azok is, akik a legtöbb jóindulattal viseltetnek iránta, egyetértenek abban, hogy egész élete folyamán a becsvágy volt a legfőbb rugója tevékenységének. Charles Dilke, a neves angol publicista és államférfi a XIX. század végén – XX. század elején egy alkalommal azt írta, hogy Rosebery (angol miniszterelnök a XIX. század végén) „legfőbb mozgatóereje a becsvágy", hogy „Rosebery a legbecsvágyóbb ember, akit valaha is láttam". Néhány évvel később Dilke hozzáfűzte: „Azóta megismertem Winston Churchillt" (92, 146. old.).

Azt mondják, hogy 50 évvel a „Savrola" megírása után a tiszteletreméltó politikus, aki megette már kenyere javát, egy alkalommal betért az alsóház dohányzójába. Egy fiatal, először megválasztott parlamenti képviselő mellé ült. Valamit maga elé dörmögött, majd hirtelen szomszédjához fordult: „Fiatalember, azt hiszem, ön is olykor eltöpreng rajta, mi az ördög csábított a politikába?" A fiatalember feszengve azt felelte, hogy természetesen szeretne választ kapni erre a kérdésre. „A becsvágy, fiatalember! A merő becsvágy, semmi más!" – felelte Churchill. Némelyek azt állítják, hogy ez csak amolyan anekdota. Ám figyelemre méltó, hogy ez az anekdota bekerült olyan Churchill-életrajzokba is, amelyek szerzői igen jóindulatúak Churchillel szemben. Ennek az a magyarázata, hogy ezt a kis történetet igen jellemzőnek tartják Churchill természetének megértése szempontjából (120, 118. old.).

Az emberi természet legnegatívabb vonásait a „Savrola" című regényben szocialisták és kommunisták alakjai testesítik meg. S ez jellemző. Churchillnek a szocializmussal és a kommunizmussal szemben érzett ellenszenve, amely később minden haladónak mérhetetlen gyűlöletévé fajult, ezek szerint már abban az időben alakult ki, és végigkísérte egész hosszú életén. A könyv a XIX. század végén íródott, s nyilván ez a magyarázata annak, hogy Churchill a szocialisták és a kommunisták vezéreinek német neveket adott. Ha a regényt később írja, nyilván nem szalasztotta volna el az alkalmat, hogy ellenszenves hőseinek orosz neveket adjon.

Az elbeszélés során a szerző leírja, hogyan válaszolt Anglia a ruritaniai kormány igen önérzetes jegyzékére „Agressor" nevű hadihajójának odavezénylésével. A regény mai recenzenseit kissé zavarba ejti az angol hajónak ez a neve. Ezt azzal próbálják magyarázni, hogy abban az időben, amikor Churchill a regényt írta, az „agresszor" fogalmának nem volt olyan odiózus jelentése, mint ma.

A kritika eléggé hűvösen fogadta a regényt. „Winston Churchill – írta a „Times"-ben egy névtelen recenzens – jó haditudósító, de nem regényíró . . . Írásaiban igen kevés a jellem, figurái érdektelenek. A könyv első része egyszerűen unalmas. . . Ha Churchill újra regényírásra vállalkozik majd, egyszerűen el kell hagynia a bevezető fejezeteket és mindjárt a harc fordulatainak leírásával kell kezdenie" (158, 1900. április 13.).

Churchill életrajzíróinak véleménye szerint nem nagy szerencsétlenség, hogy csak egyetlen regényt írt. Azt viszont igen üdvösnek tartják, hogy ez a regény napvilágot látott, mert nélküle igen nehéz lett volna megérteni az egészen fiatal Winston Churchill belső világát (120, 118. old.).

A regény befejezése után Churchill úgy döntött, hogy részt vesz a szudáni háborúban. A Szudán meghódítását célzó expedícióra Anglia hosszú éveken át készülődött. Az Egyiptomtól délre eső térségben Londonra nézve igen kellemetlen események játszódtak le az expedíciót megelőzően. A hetvenes évek elején Anglia meghódította Egyiptomot s megkaparintotta Szudánt is. Ám Szudánban 1881-ben felkelés robbant ki Mahdi vezetésével, aki Allah földi helytartójának, Megváltónak kiáltotta ki magát, és az élére állt annak a nemzeti felszabadító harcnak, amelyet a szudáni nép az angolok ellen vívott. A harcnak jelentős mértékben vallási színezete volt. A szudániak sorozatos győzelmeket arattak, és 1885 elejére csaknem teljesen megtisztították országukat a külföldi csapatoktól. Gordon angol tábornokot, Szudán kormányzóját megölték.

Az eseményeknek ez a fordulata soviniszta lázba hozta Angliát. A politikusok és a sajtó rettenetes bosszút követeltek Gordon haláláért. A vérontásért természetesen a mahdistákra hárították a felelősséget, akik saját országukat védelmezték a pimasz és önhitt gyarmati hódítók ellen. „Gordon megbosszulására" sokáig készülődtek, s 1896-ban Anglia megindította a háborút a szudáni állam ellen. Közelegtek e háború döntő ütközetei, és Churchill a fejébe vette, hogy ezekben okvetlenül részt kell vennie. Ám egy tulajdonképpen nem váratlan, de igen komoly akadály gördült útjába.

Azokra az időkre visszaemlékezve, Churchill így írt: „Immár megértet-

tem, hogy akkoriban sok volt a rólam rosszul informált vagy irántam ellenszenvvel viseltető ember, aki nem nézte jó szemmel tevékenységemet. Efféléket mondogattak: »Ki az ördög ez a fickó? Hogy intézte el, hogy részt vehessen mindezekben a hadjáratokban? Miért kell a lapokba írnia és egyben tisztként szolgálnia? Hogy merészeli egy alárendelt tiszt dicsérni vagy bírálni feletteseit? Miért kap olyan gyakran szabadságot az ezredtől?« Mások egyszerűen szidalmaztak. Olyan kifejezéseket használtak, mint »éremvadász«, »önreklámozó«" (30, 160. old.).

Amikor Winston Churchill azt kérte feletteseitől, hogy helyezzék át valamely Egyiptomban működő angol ezredhez, kérelmét kereken elutasították. Az egyiptomi angol hadsereg a rátermett és nagyhatalmú Kitchener tábornok parancsnoksága alatt állt. Churchill áthelyezési kérelmének elutasítása, amelyet a hadügyminisztérium is támogatott, magától a szerdártól eredt – így nevezték Kitchenert, mivel nemcsak az angol hadseregnek a parancsnoka volt, hanem az egyiptomié is. „Leplezetlen ellenszenvet és ellenségességet éreztem – írja Churchill – az egyiptomi hadsereg szerdára, Sir Herbert Kitchener részéről" (30, 161. old.). Erre közbelépett Churchill anyja, és latba vetette minden összeköttetését. Újból Kitchenerhez fordultak, de a tábornok, ha igen udvariasan is, a leghatározottabban elutasító választ adott a bájos Lady Randolph Churchill kérelmére. Salisbury miniszterelnök, miután elolvasta Churchill könyvét az északkelet-indiai hadjáratról, saját elhatározásából meghívta egy kis beszélgetésre a fiatal hadnagyot. Churchill, akire sohasem volt jellemző, hogy valaha is feszélyezte volna magát, azon nyomban megkérte Salisburyt, járjon közbe azért, hogy bevegyék a Szudán ellen vonuló hadseregbe. A miniszterelnök küldött is egy ilyen értelmű táviratot Kitchenernek, de a szerdár erre is elutasító választ adott. Ám ez a véglegesnek tűnő döntés nem riasztotta el Lady Churchillt. Ügyesen kihasználta a hadügyminisztérium vezetői és Kitchener közötti súrlódásokat, s így mégis el tudta intézni, hogy fiát beosszák az egyik olyan ezredbe, amelyet Kitchenerhez vezényeltek át. Churchillt igen nyugtalanította, vajon hogyan reagál majd Kitchener odaérkezésére. Ám nyugtalansága hiábavalónak bizonyult: Kitchener meglepődve csak vállat vont.

Már kialakult szokása szerint Churchill nemcsak azért ment Szudánba, hogy részt vegyen a háborúban, hanem azért is, hogy leírja majd a harci cselekményeket. Abban az időben összebarátkozott Oliver Borthwickkal, a „Morning Post" című konzervatív lap tulajdonosának a fiával, s megállapodott vele abban, hogy a lap közöl majd tőle egy cikksorozatot a szu-

dáni hadjáratról. A lap hozzájárult ahhoz, hogy hasábonként 15 font sterlinget fizessen Churchillnek tudósításaiért.

Churchill éppen jókor érkezett még a hadra kelt sereghez, és részt vett az 1898. szeptemberi döntő ütközetben. A Mahdi akkor már halott volt, s utóda lett a kalifa, aki a szudáni csapatokat vezette. A szudáni hadsereg nagy létszámú volt, de fegyverzete és harcászata középkori szinten állt. Az ellene hadba vonuló angol hadseregnek kicsi volt ugyan a létszáma, de kitűnően volt felfegyverezve, és a legújabb haditechnikával volt felszerelve, emellett egyiptomi csapatok is támogatták. Egy feudális hadseregnek és egy korszerű hadseregnek ez az összeütközése előre kiszámítható eredménnyel zárult. Az ütközet mészárlássá fajult. „Most aztán – írta Churchill – magunk is láthattuk azt, amit hajdan a keresztes lovagok tapasztaltak" (30, 182. old.). Az omdurmani csatában a szudáni dervisek hadseregét szétverték, s a győzők többször is végigpásztázták még a csatamezőt, hogy végezzenek az ellenség sebesültjeivel.

Winston Churchill, aki egy ulánusezredhez volt beosztva, részt vett a csatában. Ez volt az angol hadtörténetben az utolsó és eléggé hatásos lovassági roham gyalogság ellen. Churchill még Indiában elszenvedett vállficama miatt nem karddal, hanem Mauser-pisztollyal indult rohamra. Ennek bizonyára hasznát is vette, mert lelőtt néhány dervist és sértetlenül hagyta el a csatamezőt.

Kitchener hadserege elfoglalta Omdurmant, s a háború lényegében véget ért, Churchill pedig a Níluson Kairóba hajózott. Ott mindjárt nekilátott következő könyvének. Ezúttal nem kellett spekulálnia valamiféle szüzsén: a szudáni hódító hadjárat bőségesen szolgáltatott anyagot.

Churchill egyúttal már azon is törte a fejét, hogy legyen tovább a katonai szolgálattal. Persze csábította az a lehetőség, hogy idővel valamely nagy hadseregnek a parancsnokává váljon és a csatamezőn szerezzen dicsőséget, ahogy azt nagy őse, az első Marlborough herceg tette. Csakhogy most már más idők járták. Tisztában volt vele, hogy hosszú éveket tölthet majd katonai rutinszolgálatban, esetleg a birodalom valamely eldugott helyőrségében, míg sikerül olyan rangra felvergődnie, amely lehetővé teszi, hogy valamilyen magasabb egységnek a parancsnokává váljon. De még ez is igen kétes perspektíva volt, mivel a legfelső angol katonai körök ellen intézett függelemsértő támadásai folytán végül is megromlott a viszonya ezekkel a körökkel. A tábornokok nyilván nem támogatnák a talpraesett és vakmerő hadnagyot abban, hogy gyorsabban csináljon karriert, mint ők maguk. Ezek szerint valamilyen más, talán nem könnyű, de min-

denesetre rövidebb utat kellett keresni az érvényesüléshez. Ráadásul a katonai szolgálat Churchillnek anyagi szempontból sem felelt meg. Az a járandóság, amelyet a két ladytől kapott: Viktória királynőtől a hadseregben teljesített szolgálatért, és anyjától, aki fiát támogatta, nyilván nem volt elegendő. Lassan, de biztosan eladósodott.

Abban az időben az újságírás, amint erről már meggyőződött, módot nyújtott hírnév és pénz szerzésére, s idővel nagy népszerűségre is szert lehet tenni vele. A „Morning Post"-nak Szudánból egyetlen hónap leforgása alatt küldött tudósításokért Churchill több mint 300 font sterlinget kapott, míg hadnagyi fizetése erre az időre mindössze 12,5 font sterling volt (120, 126. old.). Minthogy Churchill ábrándjai egyre inkább a politika köré koncentrálódtak, az újságírás a politikai karrier eszközeként is célszerűnek látszott.

A szudáni hadjárat után Churchill úgy döntött, hogy kiválik a hadseregből és az írásnak szenteli magát, idővel pedig átáll politikai pályára. Ám mielőtt levetette volna a katonamundért, Angliából Indiába utazott, hogy ezrede csapatában részt vegyen a pólóversenyeken. Az ezred győztesen került ki ezekből a versenyekből, de Churchill, bár jól szerepelt rajtuk, már a szudáni háborúról írandó könyvön törte a fejét. Indiából visszatérve megszakította útját Kairóban, hogy további anyagot gyűjtsön a háborúról, elbeszélgessen Szudán történetének jelesebb szakembereivel, gazdag információkat szerezzen a nemrég lezajlott események aktív résztvevőitől (30, 228. old.). Angliába hazaérve, teljesen belemerült könyve írásába, amelynek ezt a címet adta: „The River War" (A folyami háború).

Churchillnek ezt a kétkötetes munkáját, amelyet 24 éves korában írt, általában egy fiatal szerző kiemelkedő sikerének könyvelik el. A könyv Churchill nagy történelmi érdeklődéséről tanúskodott. Nemcsak annak a hadjáratnak az eseményeit mutatja be, amelyben maga is részt vett, hanem lényegében megírja az angolok egyiptomi és szudáni hódításainak történetét. Minthogy Churchill, mint már tudjuk, nem részesült csak valamelyest is kielégítő képzésben, különösen érdekes, hogy e könyv írása során milyen nagy kedvvel folytatott tudományos kutatómunkát a történelem területén. Meg kell állapítanunk, hogy Churchill nagy odaadással és figyelemmel felhajtott különféle forrásmunkákat. Gondosan kidolgozta a könyv vázlatát, s az események kifejtésében maximális pontosságra, világosságra és logikára törekedett. Így egy olyan vaskos kétkötetes mű került ki a keze alól, amely ma is érdekes olvasmány. Abban az időben érezte meg Churchill először az alkotás örömét, sőt élvezetet talált a tör-

ténelmi témájú irodalmi munkában, s ez az érzés aztán végig is kísérte egész életén.

A tábornokok nem szerették az ifjú újságíró-tisztet, aki minden teketória nélkül kioktatta őket. Churchill is ellenszenvvel viseltetett a „rézsisakok" iránt – így nevezték ekkoriban Angliában a magasabb rangú katonákat –, de tulajdonképpen csak azért, mert nem segítették becsvágyó tervei megvalósításában. Most, miután kivált a hadseregből, immár nem kellett attól tartania, hogy kiesik kegyeikből, s új könyvében szabadjára engedte érzelmeit.

Kitchener tábornokot, aki annyi rosszindulatot mutatott iránta, gyilkos kritikával illette. A könyvnek ezek az oldalai ma is érdekesek, mert feltárják az akkori angol politika néhány tényleges vonását, rávilágítanak az angol kolonializmus rút és visszataszító voltára. Churchill felháborodva írja le, hogyan gyalázta meg Kitchener a Mahdi sírját és földi maradványait. Ez nemcsak egyszerűen ocsmány, barbár tett volt, ezzel vérig is sértették, megcsúfolták a szudániakat, akiknek a Mahdi sírja szent volt. „Sir Herbert Kitchener parancsára – írja Churchill – a sírt meggyalázták, és a földdel tették egyenlővé. A Mahdi földi maradványait kiásták, fejét levágták a törzsről . . . s kézről kézre adva Kairóba cipelték. Ott is maradt aztán mint érdekes trófea . . . Végtagjait és törzsét a Nílusba vetették. Így festett a lovagias győző. Ezt a viselkedést nem helyeselheti egyetlen olyan ember sem, aki a régi liberális párt nagyszerű hagyományait követi, egyetlen olyan ember sem, aki a progresszív toryzmus eszméivel szimpatizál" (25, 2. köt. 212–214. old.).

Churchill nem szorítkozott csak Kitchener tetteinek elmarasztalására. Bizonyos fokig bírálta magát a Szudán elleni háborút is. „Sokan vannak Angliában – írja –, s bízvást másutt is, akik képtelenek meghatározott politikai célokból hadi cselekményeket kezdeni, amíg meg nem győződnek róla, hogy ellenségük egyértelműen és reménytelenül aljas. Éppen ezért a legkülönbözőbb szidalmakat szórták a dervisekre a Mahditól a kalifáig, minden elképzelhető bűncselekményt a nyakukba varrtak. Lehetséges, hogy ez igen kényelmes volt Angliában tartózkodó filantrópoknak, de ha egy hadsereget a csatamezőn az a gondolat hatja át, hogy ellensége csupa féregből áll, aki létezésével csak bemocskolja a földet, ez könnyen barbársághoz vezethet. Emellett az ilyen végletes elítélés éppoly igazságtalan, amilyen veszélyes és felesleges is . . . Azt mondják nekünk, hogy az angol és az egyiptomi hadsereg azért vonult be Omdurmanba, hogy kiszabadítsa a népet a kalifa jármából. Felszabadító még sohasem volt kevésbé

kívánatos . . . Képmutatás azt állítani, hogy a háború célja a dervisek gaztetteinek a megtorlása volt. Nem állják meg a helyüket az olyan állítások sem, amelyek szerint a cél Gordon tábornok megbosszulása lett volna" (25, 2. köt 394–396. old.). Churchill ily módon kitűnően jellemezte azokat a gyarmati háborúkat, amelyeket Anglia akkoriban folytatott.

Érhető, hogy Churchill könyvének ezek a részei felháborodást keltettek London hivatalos köreiben. Churchill hamarosan maga is belátta, hogy túllőtt a célon. Az ilyen megnyilatkozásai összeütközésbe hozhatták, mégpedig igen komoly összeütközésbe, immár az ország politikai vezetőivel. Ez nyilván nem állt szándékában. A „The River War" első kiadása 1899 októberében jelent meg két kötetben. Churchill akkor alig töltötte be 25. életévét. 1902-ben egy új kiadás látott napvilágot, már csak egy kötetben. A fentebb idézett részeket jó néhány hasonló kitétellel együtt a szerző kihagyta: egyharmaddal csökkentenie kellett a mű terjedelmét.

1899 júniusában Churchill, Angliába visszatérve, ellátogatott a konzervatív párt központi irodájába. Már nem is az első látogatása volt ez a konzervatívok vezérkarában. Ezt megelőzően is járt ott, hogy tisztázza, nem jelöltethetné-e magát a választásokon parlamenti képviselőnek. Randolph Churchill fiát szívélyesen fogadták, s megmagyarázták neki, hogy ez csak pénz kérdése, mert a választási kampány költségei sok pénzt emésztenek fel. Ha Churchill egy megbízható választókerületet akar, amelyből szinte bizonyosan bekerül a parlamentbe, erre évi mintegy ezer font sterlinget kell áldoznia. Egy kockázatos választókerület olcsóbb, egy megbízhatatlan egészen olcsó. Churchillnek akkor nem volt meg a szükséges pénze, s így a megbeszélés eredménytelenül zárult. Csupán abban állapodtak meg, hogy a leendő képviselőjelölt egyelőre a konzervatív párt által rendezett gyűléseken mondott beszédekkel próbálgatja erejét. Csakugyan mondott is ilyen beszédeket, sőt, a Churchill iránt baráti magatartást tanúsító „Morning Post" igen jóindulatú híreket is közölt ezekről (30, 217–221. old.).

Most, 1899 júniusában, a konzervatívok vezérkara felajánlotta Churchillnek, hogy jelölteti Oldham választókerületben, ahol a konzervatív képviselő halála folytán pótválasztásokat tartanak. Ez nyilván nem volt megfelelő kerület Winston Churchill számára. Lancashire iparvidékének szívében feküdt, s a választók szinte kizárólag a helyi textilipari vállalatok munkásaiból álltak. Olyan világ volt ez, amelyet Churchill egyáltalán nem ismert. Fogalma sem volt a választók szükségleteiről, érdekeiről, s el sem tudta képzelni, hogyan hitethetné el velük, hogy Marlborough herceg

sarja méltó képviselőjük lesz majd a parlamentben. A választási kampány során mondott beszédei, amelyekben banális dolgokat hordott össze arról, hogy az angol nemzet a haladás útjára lépett, a birodalom nagyságáról és egyebekről, semmilyen hatással sem voltak a hallgatóságra. Hasonló eredménnyel végződtek hű szövetségesének, Lady Randolph Churchillnek az erőfeszítései is, aki nyitott hintón tüntetőleg bejárta a választókerületet és fia megválasztásáért agitált. Churchill első kísérlete a parlamentbe való bejutásra kudarcba fulladt (30, 238–239. old.).

Churchillt hamarosan ismét a hadra kelt seregnél találni, ezúttal már Dél-Afrikában. Anglia hosszú évek óta próbálkozott már a két dél-afrikai köztársaság: Transvaal és Oranje meghódításával. Mindkettőt búrok, Hollandiából származó jövevények lakták, akik leigázták a sokkal népesebb helyi lakosságot. Anglia többször is kísérletet tett e független köztársaságok gyarmatosítására, de mindannyiszor kudarcot vallott, ami sokszor nagy politikai presztízsveszteséget is jelentett. Most, 1899-ben az angol kormány úgy döntött, hogy katonai erőt vet be céljai elérésére. Különösen nagy aktivitást fejtett ki ebben az irányban Joseph Chamberlain, a konzervatív kormány gyarmatügyi minisztere.

1899 októberében kezdődött az angol–búr háború, amely csaknem négy esztendeig tartott. Churchill nyomban a háború kitörése után elindult Dél-Afrikába, de ezúttal már nem tisztként, hanem a „Morning Post" haditudósítójaként. Mint újságíró akkoriban már olyan népszerű volt, hogy igen kedvező feltételeket ajánlottak fel neki: havi 250 font sterlinget kap, emellett a lap fedezi a dél-afrikai tartózkodásával kapcsolatos összes költségeket (30, 244. old.). Teljes mozgási és véleménynyilvánítási szabadságot kapott. Angol lap addig sohasem fizetett még ilyen magas honoráriumot haditudósítónak. Dél-Afrikába való elutazása előtt Churchillt fogadta Joseph Chamberlain. Churchill azzal a hajóval indult el Londonból, amelyen az angol főparancsnok, Buller utazott Dél-Afrikába törzsével. Churchillt is, a hajón utazó katonákat is csak az aggasztotta, hogy a háború talán be is fejeződik, míg odaérnek. Amikor megérkeztek Cape Townba (Fokvárosba), kitűnt, hogy kár volt aggódniuk: az angolok sorozatos vereségeket szenvedtek, s nyilvánvalóvá vált, hogy a háború jócskán elhúzódik majd.

Winston Churchill nem kedvelte a nyugalmas életet, s ha élete nem kínált kalandokat, maga kereste őket. Így történt ezúttal is. Nem sokkal a frontra érkezése után részt vett egy felderítésben, amelyet az egyik katonai alegység hajtott végre páncélvonaton. A páncélvonat behatolt a búrok

kezén levő területre, tűz alá került, s néhány vagonja kisiklott. A mozdonyt és a vagonoknak egy részét bekerítették. Churchill nem állt ugyan katonai szolgálatban, de erélyes intézkedéseket tett azért, hogy szabaddá tegyék az utat, a tűz alól kivonják a mozdonyt és az épségben maradt vagonokat, kimentsék a sebesülteket és biztonságos helyre szállítsák a páncélvonat személyzetét. Míg Haldane, Churchill régi barátja, a gyalogság parancsnoka fedezte a páncélvonatot, Churchill megszervezte az út szabaddá tételét, s a mozdony az épségben maradt vagonokkal elindult visszafelé. Ám a visszavonulás csak azoknak volt sikeres, akik a mozdonyon és a vagonokban tartózkodtak. Haldane és katonái fogságba estek, s később elfogták Churchillt is (30, 261–266. old.).

Winston Churchill rendkívül veszélyes helyzetbe került. Itt könnyen vége szakadhatott volna karrierjének és életének is. Arról van szó, hogy polgári személyként részt vett a harcban, s a búrok ezt látták. Így aztán a haditörvények szerint haladéktalanul hadbíróság elé állíthatták, és dobpergés kíséretében néhány percen belül főbe lőhették volna. Úgy tűnt, ezt is akarják; amikor ugyanis az angol hadifoglyok csoportja a búrok törzséhez érkezett, Churchillt elkülönítették a csoporttól. Churchill azt követelte, hogy engedjék szabadon, arra hivatkozott, hogy haditudósító. Pedig maga is éppoly jól tudta, mint a búrok, hogy a harcokban való részvétele után ezzel nem érvelhet. Hamarosan mégis megkönnyebbülten fellélegezhetett. Szabadon nem bocsátották ugyan, de a hadifogolycsoporthoz csapták. A búrok egyik parancsnoka megjegyezte: „Nem engedünk el, öregem, még ha haditudósító vagy is. Nem minden nap kerül fogságunkba lord-ivadék" (54, 55. old.). A búrok nem akarták egy előkelő család sarjának kivégzésével még jobban magukra haragítani az angolokat és kiprovokálni a bosszújukat.

A foglyokat Pretoriába szállították, és egy állami mintaiskolában szállásolták el. Minthogy Churchill itt is hiába követelte, hogy mint haditudósítót bocsássák szabadon, Haldane-nel és még egy tiszttel szökést készítettek elő.

Egyik éjjel, amikor az őrség kicsit elszundikált, Churchill átmászott az iskolát körülvevő kerítésen. Két társa már nem tudta követni. Így egyedül ott állt az ellenséges városban éjnek évadján, fegyver nélkül, messze a frontvonaltól. Úgy döntött, hogy valamilyen vasúti szerelvénnyel igyekszik átjutni a búrok kezén levő területen és elérni a közeli portugál gyarmatot. Pretoria utcáin senki sem tartóztatta fel. Amikor végre elérte a vasútvonalat, sikerült felkapaszkodnia egy lassan elhaladó teherszerel-

vényre, és üres szeneszsákok alá rejtőzött. Mihelyt felvirradt, elhagyta a szerelvényt, mert attól tartott, hogy a kirakodásnál felfedezik majd.

Aggodalma nem is volt alaptalan. A búrok eszeveszetten kutattak a szökevény után. Vérdíjat is tűztek ki a fejére: 25 font sterlinget, ami egyébként nem is olyan nagy összeg. Másnap este Churchillnek nem sikerült valamilyen arra haladó szerelvényre feljutni és folytatni útját, ahogy azt tervezte. Éjszaka éhesen és holtfáradtan, elcsüggedve, egy kivilágított ablakú épület felé vánszorgott, vajmi kevés reménnyel arra, hogy nem kerül a búrok kezére vagy nem fogják kiszolgáltatni a búroknak. Ám ezúttal szerencséje volt. Úgy adódott, hogy sok mérföldes körzetben az egyetlen olyan házba kopogtatott be, amelyben angol ember lakott. A búrok azért hagyták itt, hogy rendben tartsa a leállított szénbányákat. Az angol barátaival együtt az egyik bányában elrejtette, néhány nap múlva pedig, amikor a búrok már felhagytak a szökevény utáni kutatással, a portugál gyarmatra tartó egyik szerelvényre csempészte fel. 1899. december 19-én Winston Churchill eljutott Lourenço Marques kikötőjébe, amely Portugália birtokában volt (30, 285–310. old.).

Dél-afrikai kalandjából Winston Churchill váratlanul nagy politikai tőkét kovácsolhatott magának. Mihelyt visszanyerte szabadságát, haladéktalanul tudósítást küldött a „Morning Post"-nak a hadifogolytáborból való szökésének részletes leírásával; éppen csak az őt elbújtató angolról hallgatott, nehogy veszélyes helyzetbe sodorja. Beszámolója olyan izgalmas volt, akár egy kalandregény, s a közönség nagy tetszéssel fogadta.

Amikor Churchill Lourenço Marquesből a dél-afrikai Durbanba érkezett, az angol katonai vezetés tárt karokkal mint hőst fogadta. „Olyan ünneplésben volt részem – írja Churchill –, mintha valamilyen nagy győzelmet arattam volna" (30, 311. old.). A lelkes tömeg majd szétszedte. „Az ifjú hölgyek gyapjúholmit küldtek nekem – emlékezik vissza –, az idősebb ladyk pedig megajándékoztak fényképükkel" (120, 156. old.).

Hogy miért is csaptak ekkora hűhót Churchill személye körül, ennek igen egyszerű a magyarázata. Az alatt az egy hét alatt, amíg szökésben volt, az angol hadsereg Dél-Afrikában egy sor újabb súlyos vereséget szenvedett. Az angoloknak olyan veszteségeik voltak, amilyenekre a krími háború óta nem volt példa. Az angol–búr háború történetébe ez a hét az angol hadsereg „fekete heteként" került be. Churchill vakmerő és sikeres szökése volt az egyetlen fénysugár e hét nyomasztó sötétségében.

Az angol sajtó, hogy elterelje a közvélemény figyelmét a fronton elszenvedett vereségektől, felkapta és mérhetetlenül felfújta Churchill ka-

landjait. Churchill később maga is megvallotta, hogy a sajtó szenzációként tálalta a vele foglalkozó anyagot és hihetetlen módon eltúlozta kalandos szökését, nem riadva vissza színes részletek kiagyalásától sem (30, 313–316. old.).

Churchill mindjárt igyekezett a kialakult helyzetet a maga javára fordítani. Tábornokok, akik azelőtt ügyet sem vetettek rá, most szívesen látták audiencián. Amikor Buller fogadta, Churchill megkérte, hogy vegye be a hadra kelt sereg állományába. Ezt a kérést nehéz volt teljesíteni. Azok után, hogy Churchill Indiából, majd Szudánból küldött tudósításaiban kioktatta a tábornokokat, a hadügyminisztérium parancsban megtiltotta a tényleges katonai szolgálatot teljesítő tiszteknek, hogy lapokba írjanak. Buller mégis szeretett volna Churchillnek segítségére lenni, s ezért a parancsot kijátszva bevette a hadseregbe ellátmány nélkül (54., 57. old.).

Az angolokat a búrok elleni háborúban ért sorozatos vereségek miatt Bullert hamarosan leváltották, s helyette Lord Roberts lépett a főparancsnoki posztra. A „Morning Post"-ban megjelent tudósítások eléggé epésen bírálták Roberts tábornokot és a Dél-Afrikában működő többi angol tábornokot, ami nyilván nem növelte a katonai körök szimpátiáit Churchill iránt.

Winston Churchill Dél-Afrikában részt vett több ütközetben is, de a sors jóvoltából valamennyit szerencsésen megúszta. John fivére, aki a hadra kelt seregnél szolgált, már az első ütközetben megsebesült. Az angol–búr háborúban részt vett Churchill unokafivére is, a kilencedik Marlborough herceg, akit Roberts törzséhez osztottak be. Winston Churchill anyja Marlborough hercegnővel és a legfelső körök néhány más hölgyével együtt bérbe vették a „Maine" nevű amerikai kórházhajót, s azon Durbanba utaztak, hogy gondját viseljék a sebesülteknek.

Churchill néhány életrajzírója céloz arra, hogy a hagyományos jótékonyságon és filantrópián kívül más ok is közrejátszott abban, hogy Churchill anyja felkerekedett Dél-Afrikába. Abban az időben vonzalma támadt egy fiatal tiszt, Cornwallis-West iránt, és hamarosan férjhez is ment hozzá. 1900 nyarán Winston Churchill Dél-Afrikából visszatért Londonba, és éppen anyja esküvőjére érkezett.*

* Winston Churchill nem tesz említést anyja további magánéletéről. Jennie Churchill 13 év múlva elvált fiatal férjétől, és 1918-ban, csaknem hetvenéves korában, harmadszor is férjhez ment. 1921-ben elhunyt, s a Blenheim közelében fekvő Bladonban, Churchillék családi cintermében helyezték örök nyugalomra első férje, Randolph Churchill mellé.

A frontról visszatérve Churchill természetesen nekilátott következő könyvének, amelynek, mint korábban is, a hadszíntérről a „Morning Post"-nak küldött tudósítások szolgáltak alapul. Már abban az időben megmutatkozott Churchill irodalmi stílusának egy jellemző vonása: a bőbeszédűsége. A „The River War" első változatában kétkötetesre sikerült. Az angol–búr háború leírása, amelyben nagy helyet kapott a szerző kalandjainak az elbeszélése, ugyancsak két kötetet töltött meg. Az elsőnek a címe: „From London to Ladysmith" (Londonból Ladysmithbe), a másodiké: „Ian Hamilton's March" (Ian Hamilton menete). Mindkét kötet 1900-ban jelent meg. A szerző újabb sikert könyvelhetett el. Alig három év alatt hat kötetet publikált.

Dél-Afrika Churchillnek nemcsak arra adott lehetőséget, hogy két könyvet írjon, hanem arra is, hogy bejusson a parlamentbe. Salisbury konzervatív miniszterelnök 1900-ban feloszlatta a parlamentet és alsóházi választásokat írt ki. A konzervatívok tisztában voltak vele, hogy azok a győzelmek, amelyeket az angol csapatok abban az időben óriási áldozatok árán arattak a búrok fölött, még nem jelentették a háború végét. Csak tájékozatlan és a politikában járatlan emberek számíthattak arra, hogy ha az angolok elfoglalják a két búr köztársaság fővárosát, ezzel véget is ér a háború. A búrok igen makacs ellenségnek bizonyultak, s fennállt az a veszély, hogy a partizánháború taktikájának az alkalmazásával folytatják majd a háborút. Így is történt.

A konzervatívok előre látták ezt a lehetőséget, és az angol–búr háború során Angliában támadt soviniszta láz kihasználásával igyekeztek az új választásokon parlamenti többséget szerezni. A dél-afrikai háború győzelmes befejezését írták zászlajukra. Ellenfelük, a liberális párt meggyengült azáltal, hogy a liberálisoknak megoszlott a véleményük a háborúhoz való viszony kérdésében. Kialakult egy csoportja az imperialista liberálisoknak, egy csoportja a búrokkal szimpatizáló liberálisoknak, s volt egy közbülső csoport is. Chamberlain a választások során ezzel a jelszóval lépett fel: „Minden parlamenti hely, amelyet a kormány elveszt, a búroknak jut" (30, 370. old.). Ám a tömegeket nem ragadta magukkal a konzervatívok sovinizmusa, s a választásokon a konzervatívok valamivel kevesebb mandátumot szereztek, mint amennyivel az előző parlamentben rendelkeztek. Mindamellett megőrizték alsóházi többségüket.

Churchill természetesen a konzervatívok jelöltjeként indult a választásokon. Ugyanabban a kerületben jelölték, mint előbb, csakhogy most

háborús hősként lépett a porondra. A szókése körül csapott reklámot a konzervatívok a legmesszebbmenően felhasználták a választásokon. Verseket költöttek róla, a music-hallokban az énekesek belefoglalták kupléikba. Maga a „nagy Joe" – Chamberlain – is elment Oldhambe, és választási beszédében támogatta Winston Churchillt. Ám mindezek ellenére Churchill csak üggyel-bajjal jutott be a parlamentbe: alig 130 szavazatos többséget szerzett. De mit számít az, fő, hogy immár parlamenti képviselő lett.

A konzervatívok a végsőkig kihasználták Churchill népszerűségét. „A búrok elleni háború hőse" járta a különböző választókerületeket, és beszédeiben a konzervatív jelöltek mellett agitált. Arthur Balfour, Salisbury unokaöccse, a későbbi konzervatív miniszterelnök, felkérte Churchillt, mondjon beszédet egy manchesteri nagygyűlésen jelölése támogatására. Churchillnek így lehetősége nyílt arra, hogy nagy hallgatóság előtt beszéljen, s ezzel tovább növelje népszerűségét (30, 372–373. old.).

Választási körútja során Churchill meggyőződött arról, hogy beszédeit szívesen hallgatják, jól fogadják, s ezért úgy döntött, hogy az ország különböző városaiban fizetett előadásokat tart, és ezzel némiképp lendít anyagi helyzetén. Ha Angliában valaki politikával kíván foglalkozni, sok pénzre van szüksége. Abban az időben a képviselők az alsóházban kifejtett tevékenységükért nem kaptak még semmiféle díjazást. Maguknak kellett gondoskodniuk megélhetésükről, maguknak kellett fedezniük a választási kampány költségeit. Csak 1911-ben vezették be, hogy az alsóházi képviselők fizetést kapjanak.

A parlamentbe való beválasztása idején az újságírás Churchillnek több mint 4 ezer font sterlinget hozott. Egy mindössze 26 éves ember számára ez nagy összeg volt. A font sterling reális értéke akkoriban ötször akkora volt, mint napjainkban, az adók pedig olyan elenyészőek voltak, hogy nyugodtan elhanyagolhatók. Ám Churchillnek ez kevés volt ahhoz, hogy a politikai tevékenységnek szentelhesse magát kötetlenül, és az angol uralkodó körökben akkoriban dívó életmódot folytathassa.

A választások után felolvasó körútra indul. Előadásainak témája az angol–búr háború, s természetesen központi helyet kapnak dél-afrikai kalandjai. Ez a turné politikailag előnyös volt a konzervatívoknak. Churchill lényegében a választási hadjárat során megkezdett propagandáját folytatta, s ezért befolyásos emberek támogatták. Ha nem kapja ezt a támogatást, nem tudott volna egyetlen hónap alatt, mint maga írja, „több mint 4,5 ezer font sterlinget a bankba rakni" (30, 374. old.). Ám az elő-

adások nemcsak pénzt hoztak Churchillnek, népszerűségét is növelték. Jó reklám volt ez egy kezdő politikusnak. Az ilyen reklámnak a jelentőségét pedig meggyőzően mutatták akár azok a tapasztalatok is, amelyeket Churchill maga a parlamentbe való bejutásáért vívott harc során szerzett.

Előadásainak angliai sikere láttán Churchillnek az az ötlete támadt, hogy hasonló felolvasó körutat tesz az Egyesült Államokban és Kanadában is. Csakhogy ott dollárokat keresni már valamivel nehezebb feladat volt. Churchill amerikai menedzsere meglehetősen gátlástalan reklámot csapott előadójának. Churchillt úgy mutatta be a közönségnek, mint „öt háború hősét, hat könyv szerzőjét és Anglia leendő miniszterelnökét" (129, 1965. január 25.). Ezt még a törtető és becsvágyó Churchill is kissé túlságosan amerikai tempónak érezte, bár lelke mélyén szilárd meggyőződése volt, hogy valamikor felkapaszkodik majd erre a posztra. Egyelőre azonban attól kellett tartania, hogy az ilyen reklám visszatetszést kelt majd Angliában, s ezért némi mérsékletre intette menedzserét.

Churchill amerikai körútján eléggé sok nehézséget támasztottak az ír származású amerikaiak, akik nem szalasztották el az alkalmat, hogy kellemetlenkedjenek az előadónak és párhuzamot vonjanak az angolok dél-afrikai politikája és Anglia írországi gyarmatosító politikája között. Az utazás Amerikában mégis jelentős anyagi eredménnyel zárult, ahol Churchill, az egyik amerikai lap szerint, „a búroktól való szökésének hajmeresztő történeteivel házalt" (129, 1965. január 25.).

Amerikából és Kanadából hazatérve Churchill 1901. január végéig Angliában folytatta előadó körútját. Előadásaival összesen 10 ezer font sterlinget szedett össze, s a pénzt Ernest Cassel bankárnál helyezte el, akinek kliense volt már Churchill apja is. (30, 376. old.). Ez az összeg eléggé szépen kamatozott, s így Churchill teljesen a politikának szentelhette magát.

III RENEGÁTSÁG HOZZA AZ ELSŐ SIKERT

A szudáni háborúból visszatérve Winston Churchill a hajó fedélzetén megismerkedett a „Daily Mail" egyik tudósítójával, G. W. Steevensszel, aki négy évvel volt idősebb nála. Steevens kitűnő újságíró volt, de nem adatott meg neki, hogy sokáig éljen: Dél-Afrikában vesztette életét az angol–búr háború idején.

Churchill mély benyomást tett kollégájára. Steevens a lap tulajdonosának, Harmsworthnak is áradozott róla, s az így biztatta: „Kerekíts hát valami jó karcolatot róla", s Steevens ennek szívesen eleget tett. Így jelent meg a „Daily Mail"-ben egy cikk ezzel a címmel: „A legifjabb férfiú Európában", s ebben a szerző behatóan elemzi az akkori Churchill személyiségét.

„Éveit tekintve – írta Steevens – még ifjonc, s az temperamentumát tekintve is, de szándékaiban, gondosan kidolgozott terveiben, a célt szolgáló eszközök megválogatásában már érett férfi. Bárki más az ő helyében, egy huszárezred alantas tisztjeként, hangoskodó, balga, érzelgős és üres fejű ifjonc volna. Churchill viszont férfi, aki pontosan tudja már, mit akar, mit kell tennie ennek elérésére, s aki szinte természetfölötti biztonsággal tud ítéletet alkotni a cél elérésére szolgáló eszközök hatékonyságáról."

„Winston Spencer Churchill – folytatja Steevens – a maga 24 esztendejével vajmi kevéssé ismeri a kormány, a parlament munkáját és az igazságszolgáltatás tevékenységét. Mindamellett ezekben a különböző vonzási központú szférákban könnyedén mozog, szinte a veterán államférfi bölcsességével . . . Akár megvannak, akár nincsenek meg benne a leendő nagy hadvezér képességei, ezek semmiképpen sem fognak benne kellően kifejlődni, mert ha megvannak is, háttérbe szorítják őket az olyan képességek, amelyek vágyaitól függően vagy kiemelkedő népvezérré, vagy kitűnő újságíróvá, vagy valamely hatalmas reklámcég tulajdonosává

tehetik." „Winston Churchill – írja Steevens – még a látszat kedvéért sem szerény. Még a hadseregben sem... önbizalmának köszönheti, hogy gyakran próbálták elgáncsolni. Csakhogy Churchillt nem lehet elgáncsolni. Önbizalma legyűrhetetlenül viaskodik, bár főnöksége, a józan ész és maguk a tények szinte összeesküdtek arra, hogy víz alá nyomják... Becsvágyó és számító. Nem is annyira azt számítgatja, hogyan csinálhatna szép karriert... inkább mélyreható önelemzéssel foglalkozik, s ez sugallja neki azt, hogy adottságainál és jellemének fogva kiemelkedő nagysággá válhat. Nem tanulta, hogyan kell népvezérré válni. Született népvezér, s úgy adódott, hogy ezt tudja is... Ma demokratikus konzervatívnak nevezi magát. A konzervativizmus, vagyis a meggyőződés, változhat, de a demokratizmus mint módszer sosem fog megváltozni, mert ezé a holnap a XX. században" (54, 63–66. old.).

Steevens általában véve helyes portrét festett Churchillről, illetve arról, hogy milyen volt két esztendővel a parlamentbe való megválasztása előtt. Churchill későbbi tettei igazolták az újságíró értékeléseit. Bízvást állíthatjuk, hogy azok a vonások, amelyeket Steevens a fiatal Churchillben kiemelt, végigkísérték egész politikai pályáján. A körülmények, a változó idők, az események és a tapasztalatok hatására ezek a vonások természetesen némiképp módosultak, de elvileg ugyanazok maradtak.

Milyen is volt hát a meggyőződése annak a becsvágyó fiatalembernek, aki a XIX. és a XX. század mezsgyéjén olyan erőteljesen belevetette magát a politikai életbe? Churchillnek sem pályája elején, sem a végén nem volt szabatosan meghatározott és átgondolt nézetrendszere vagy kialakult világnézete. „Ha valaki megkérdezte volna Churchilltől – írja életrajzában Mendelssohn gróf –, hogy véleménye szerint mit kellene változtatni a világon, mit kellene tenni, nehéz helyzetbe került volna, és nem tudott volna válaszolni... Egyszóval nem volt világnézete. Nem voltak átgondolt nézetei, de volt véleménye. Nem volt kialakult filozófiai nézetrendszere, de voltak bizonyos eszméi... Buzgott benne a nagyratörés és az energia, a tettvágy, a türelmetlen elszántság arra, hogy a perifériáról az események középpontja felé tör" (120, 187. old.).

Ezekkel a fenntartásokkal Churchill meggyőződése a pragmatikusok nézetrendszerébe sorolható – egy olyan filozófiai áramlatéba, amely távol áll a tudománytól és a logikától, s amely az irracionalizmust hirdeti. Az imperialista korszak idealista filozófiájának ez a válfaja nem hajlandó elismerni a világ objektív törvényeit, azonosítja a valóságot a szubjektív tapasztalatoknak, az érzeteknek az összességével. A pragmatizmus egyen-

lőségjelet tesz a valóságos és a gyakorlatilag hasznos, az előnyös közé. Churchill bizonyára nem gondolt arra, hogy nézetei beleillenek bármilyen filozófiai sémába. Ha olvasta is Schopenhauert, a filozófiai nézetek valamiféle kerek rendszerének a kidolgozásán nem munkálkodott, s erre nem is törekedett.

A józan ész embereként Churchill nem volt különösebben vallásos. Az egyháznak nem szentelt nagy figyelmet, éppen csak tisztelte, mint az állam egyik olyan ősi intézményét, amely előnyös osztályának. Feltehető, hogy Churchill valójában nem volt vallásos, de maga sosem beszélt erről. Az is lehetséges, hogy azért nem akarta ateistának vallani magát, mert nem szeretett volna ellentétbe kerülni az egyházzal és így egy újabb erős ellenséget szerezni magának. Mindenesetre nem mondta és nem írta le, hogy nem hisz istenben. Ugyanakkor sok megnyilatkozása utal arra, hogy nála a valamiféle felsőbb lénybe és szellemi erőbe vetett hit kitűnően megfért a tudománnyal, a józan ésszel. „Már kora ifjúságomban – írta Churchill – magamévá tettem egy olyan nézetrendszert, amely módot adott arra, hogy abban higgyek, amiben akarok, s ugyanakkor eszem is haladjon azon az úton, amelyen haladni képes. Nem éreztem összeegyeztethetetlennek, hogy mást gondoljak és mást higgyek" (30, 131. old.).

Ha valaki arra vállalkozna, hogy a szó tágabb értelmében rendszerbe foglalja Churchill tudományos nézeteit, amelyeket egész életén át vallott, számíthat arra, hogy vállalkozását nem fogja siker koronázni. Maga Churchill ugyanis nem volt eléggé képzett ahhoz, hogy nézeteinek efféle rendszerét kialakítsa.

Az Egyesült Államokban tett előadó körútja során 1901 januárjában értesült Churchill Viktória királynő haláláról. Viktória 64 éven át ült az angol trónon. Ezekben az években érte el felvirágzása csúcspontját a kapitalista Anglia. Viktória királynő utóda, VII. Edward olyan időpontban lépett a trónra, amikor az angol kapitalizmus fejlődésének imperialista szakaszába lépett. Anglia akkor még mindig az egyik leggazdagabb, gazdasági és politikai tekintetben leghatalmasabb ország volt. Mindamellett már látszott, hogy a polgári Anglia túl van a legszebb évein, hogy az angol kapitalizmus viktoriánus aranykorának vége, a jövő pedig homályos, bizonytalan, s Angliának óhatatlanul nehéz harcokat kell majd vívnia rohamosan feltörő imperialista ellenlábasaival. Megváltozott Anglia belpolitikai helyzete is, átalakultak az ország osztály-erőviszonyai, rohamosan növekedett a munkásosztály szerepe, s általában is növekedett a néptömegek szerepe. Az angol társadalom felső köreiben csökkent

az arisztokrácia befolyása, és ennek megfelelően megnövekedett a burzsoá körök szerepe. Mindez a parlamentben és a kormányban is kihatott az erőviszonyok alakulására. „A kiváltságosak vezető szerepe – írta Churchill – immár a múlté volt. Ám helyettük nem kiváló emberek vették kezükbe a vezetést. A néptömegek befolyásának a korszakába léptünk" (32, 74. old.). Ilyen körülmények között kezdte meg Churchill politikai pályafutását.

Churchill egész életén át azt vallotta, hogy a történelmet kiváló személyiségek, hősök csinálják. Ebből a meggyőződéséből indult ki politikájában is, nagyszámú könyve írása során is. Önmagáról azt tartotta, hogy a sors éppen ilyen kiemelkedő szerepre rendelte. Ez a hite rányomta bélyegét már az első parlamenti lépéseire is. Teljesen bizonyos volt abban, hogy az angol nép kormányzására hivatott. Churchill mellett az angol parlamentben abban az időben felfelé tört már egy másik nagy karrierista és demagóg: David Lloyd George. Churchill egyik életrajzírója megjegyzi, hogyha akkor Churchillt és Lloyd George-ot megkérdezték volna, minek mentek a parlamentbe, mindketten, ha őszinték, ezt felelték volna: „. . . hogy miniszterek legyünk". S minek akartak miniszterek lenni? Mindketten magabiztosan azt mondták volna, ahogyan Churchill meg is válaszolt erre a kérdésre: „Hogy miniszterelnökké váljak" (120, 185. old.). A miniszterelnöknek óriási hatalom van a kezében.

Csakhogy 1901-ben hosszú volt még az út odáig. Egyelőre Churchillnek meg kellett tennie első hivatalos lépéseit a parlamentben, át kellett esnie mint új alsóházi tagnak a tűzkeresztségen. Meg kellett tartania szűzbeszédét, a maiden speechet, ahogy ott nevezik. Churchill gyermekkora óta szószátyár volt. Fiatalemberként túlságosan sokat beszélt az asztalnál, amikor társaságba hívták meg, s vendéglátóit is, a vendégeket is megmosolyogtatta mind bőbeszédűségével, mind ellentmondást nem tűrő ítéleteivel olyan kérdésekben, amelyekhez akkor még vajmi kevéssé értett. De más a társalgás fehér asztal mellett, s egészen más az első parlamenti beszéd. A szűzbeszéd adja az első benyomásokat a kezdő politikusról. Itt rendkívül fontos a kifejtés formája is, az előadás módja is s ami a legfőbb, a tartalom.

Churchill, különösen érett férfi korában, jó szónok volt. Igaz, beszédeinek erejét sokszor nem annyira gondolatainak mélysége és logikája adta meg, mint inkább az emocionális hatás, amelyet a hallgatóságra gyakorolt és fellengzős stílusa. Churchill tisztában volt vele, hogy a szónoklás művészete a sikeres politikai karrier elengedhetetlen eleme. Óriási

erőfeszítéseibe került, hogy ezen a téren nagy sikereket érjen el. Mindenekelőtt le kellett gyűrnie beszédhibáját, amelytől élete végéig sem tudott teljesen megszabadulni. Éppen ezért szüntelenül, szigorúan figyelnie kellett kiejtését, s olyan fogásokat kellett kialakítania, amelyekkel maximális mértékben leplezheti a vele született fogyatékosságot. Emellett meg kellett tanulnia előzetes felkészülés nélkül beszélni és polemizálni. Az angol parlament hagyományai szerint az ottani viták még csak nem is dialógus, hanem fesztelen beszélgetés formájában folynak. Persze, a fontosabb felszólalásokat a képviselők mindig előre előkészítik, de a szónokot gyakran félbeszakítják replikákkal és kérdésekkel. Az ügyes képviselőnek ezekre villámgyorsan kell reagálnia, és hatékonyan ki kell védenie a zavarba ejtésére tett kísérleteket.

Churchill az első években nehezen birkózott meg ezzel. Beszédeit írásban gondosan előkészítette. Mivel azonban nem lehetett előre tudni, milyen fordulatokat vesz a vita menete, gyakran több változatban kellett elkészítenie a beszédet, hogy alkalmazkodhasson a polémia fordulataihoz. Parlamenti beszédeire való felkészülésében nagy buzgalmat és munkaszeretetet mutatott. Egész politikai pályáján mindig maga írta beszédeit, még akkor is, amikor mint miniszterelnöknek ehhez a tisztviselők hada állt a rendelkezésére. S ezt a munkát mindig nagy gonddal, érdeklődéssel, örömmel végezte. Minthogy a beszédek felolvasása az angol parlamentben udvariatlanságnak és a politikus értelmi gyengeségeit eláruló jelnek számított, Churchillnek betéve meg kellett tanulnia beszédeit, ráadásul sokszor több változatban is. Kitűnő memóriája volt ugyan, de ez még így is nehéz feladat volt. Gyakran fenyegette az a veszély, hogy a beszéd során összekeveri a különböző változatokat. Azt állítják, bár nem sok meggyőződéssel, hogy Churchill politikai karrierje végére megtanult kapásból szónokolni és teljesen váratlanul felmerülő kérdésekben minden előzetes felkészülés nélkül polemizálni, s hogy beszédeit már nem is tanulta meg. Annyi azonban bizonyos, hogy élete végéig előre leírta fontosabb beszédeit, gondosan kimunkálta formájukat és tartalmukat.

A parlamenti képviselők jól emlékeztek még Randolph Churchillre, s így érdeklődéssel várták fia első parlamenti szereplését. Az egyik képviselő elmondta, hogy „Winston Churchill még öt perce sem volt az alsóházban, máris kényelmesen elterpeszkedett székében, cilinderét a homlokába húzva, keresztbe vetve kinyújtotta lábait, s kezét a zsebébe mélyesztve úgy tekingetett körül, mintha nem is a legfiatalabb, hanem a legöregebb képviselő lenne" (130, 1965. január 25.).

A parlamentben az a hagyomány, hogy az új képviselők nem mindjárt mondják el szűzbeszédüket, hanem akkor, amikor már legalább egy hónapja tagjai az alsóháznak. Churchillnek ez a hagyomány nyilván nem volt ínyére, nem akarta várakozással elfecsérelni idejét, s már a negyedik napon elmondta első beszédét.

Churchill szűzbeszéde általában sikeresnek mondható. A képviselők melegen fogadták, de tartalma óvatosságra intette a konzervatív párt vezetőit. A fiatal konzervatív párti képviselő beszédében szembehelyezkedett a párt hivatalos irányvonalával. A konzervatívok amellett foglaltak állást, hogy a búrok elleni háborút végig kell vívni, és a búrokkal keményen el kell bánni. Churchill viszont, aki első beszéde témájául az angol–búr háborút választotta – s ez érthető is, hiszen kevesen voltak, akik nála jobban tudták volna, mi is történt Dél-Afrikában –, azért szállt síkra, hogy a búrok elleni háborút vívják végig, de a búrokkal szemben viszonylag enyhe bánásmódot alkalmazzanak. Beszédéből kicsendült bizonyos fokú szimpátia a búrok iránt. „Egyetlen nép sem kapott szavakban annyi rokonszenv-nyilvánítást és valójában olyan kevés gyakorlati támogatást, mint a búrok – mondotta –. Ha én harcoló búr volnék – márpedig, ha búr volnék, remélhetőleg harcolnék –, nem hagynám magam félrevezetni mindenféle rokonszenv-nyilvánító üzenetekkel" (120, 184. old.).

Churchill beszédét hallgatva, Joseph Chamberlain odasúgta szomszédjának: „Így dobjuk ki az ablakon a parlamenti mandátumokat." A „nagy Joe" ezzel arra célzott, hogy Winston Churchill alsóházi mandátuma lényegében elveszett a konzervatívok számára. Churchillt megtapsolta az alsóház mindkét oldala – a konzervatívok is, a liberálisok is. De a konzervatívok vezérei ráncolták homlokukat.

Hogy Churchill már a szűzbeszédében szembefordult saját pártja politikájával, ez nem egy ifjú képviselő merészsége volt. Vakmerőség volt ez, az adott esetben jól kiszámított vakmerőség. Churchill ezzel mindjárt bejelentette, hogy apja nyomdokain kíván haladni. Márpedig apjának, mint tudjuk, az volt a taktikája, hogy dühödt támadásaival rákényszerítse saját pártja vezéreit arra, hogy magas pártbeli és kormánybeli posztokkal befogják a száját.

Aki nem ismeri eléggé az angliai parlament hagyományait és Anglia politikai szokásait, furcsának találhatja, hogy Randolph és Winston Churchill olyan gyors karriert csinált a parlamentben és olyan hamar tekintélyes szerepet vívott ki magának. Mindketten kétségtelenül tehetsé-

gesek, rendkívül energikusak voltak, s kiváltképpen áll ez Winston Churchillre. Persze, voltak az angol parlamentben más tehetséges államférfiak is. De nagy tévedés volna feltételezni, hogy a parlament egészében vagy akár csak többségében is ilyen emberekből állt. Ha csak ilyen emberekből állt volna, Randolph és Winston Churchill minden tehetsége és vállalkozó szelleme ellenére sem érhetett volna el semmit. Lord Milner, az egyik jeles konzervatív politikus, a XX. század elején azt írta az angol parlamentről, hogy „ez a poshadt westminsteri gyűlés . . . olyan emberekből áll, akiket a városi villamosok vagy vidéki sörgyárak eredményes irányításának képességéért választottak be a parlamentbe" (171, 233., 259. old.). Lehet, hogy ez költői túlzás, de elvben Milner nagyon is jól ismerte a parlamentet.

Winston Churchill nemcsak apja parlamenti taktikáját tette magáévá, hanem jelentős mértékben a jelszavait is kölcsönözte. „Baloldali" pozíciókról támadta saját pártja vezéreit. Persze, semmiféle „baloldali" érzelem nem volt benne. Steevens annak idején teljes joggal feltételezte róla, hogy Winston Churchill reakciós meggyőződése ellenére „demokratikus módszerekkel" igyekszik majd elérni céljait, vagyis demagóg módon a nagy tömegek érdekeinek védelmezője szerepében fog tetszelegni. Az angol–búr háború kérdésével foglalkozó parlamenti szűzbeszédét Churchill éppen erre az elvre építette.

Ezekről a pozíciókról Winston Churchill hamarosan támadta az angol hadsereg átszervezésére vonatkozó tervezetet, amelyet a kormány terjesztett elő. Brodrick hadügyminiszter, az angol–búr háború tapasztalatából kiindulva, a kormány nevében olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, amely hat hadtest létrehozását irányozta elő, s ezekből háromnak teljes készültségben kellett volna állnia, hogy bármikor Anglia határain túlra vezényelhessék őket. „Katonanemzet lettünk – jelentette ki a miniszter –, s igyekeznünk kell, hogy a továbbiakban is azok maradjunk" (120, 188. old.).

Ez nem volt holmi naiv javaslat. Az angol hadsereg átszervezése mellett szólt az, hogy a Brit Birodalomban aktivizálódott a nemzeti felszabadító harc, s hogy egyre nőtt az ellentét Anglia és Németország között. Szemlátomást egy nagy háború felé haladtak az események. A külpolitika területén a konzervatív párt, miután sikertelen kísérletet tett arra, hogy megegyezzen Németországgal, s miután nyilvánvalóvá vált, hogy Németország mind ellenségesebb magatartást tanúsít és semmiképpen sem óhajt egyezkedni, aktív tevékenységet indított Németország ellen

irányuló szövetségek létrehozása céljából. Ilyen körülmények között teljesen logikus volt az az elképzelés, hogy a változó nemzetközi helyzetnek megfelelően növelni kell az angol hadsereget és át kell szervezni. Churchill, akit elsősorban egyéni érdekek vezéreltek, és nem vett magának annyi fáradságot, hogy megvizsgálja, mennyire szükséges valójában a javasolt hadseregátszervezés, támadást indított Brodrick törvénytervezete ellen. Később visszaemlékezéseiben utalt arra, hogy e kérdésben mondott beszédének előkészítésére hat hetet fordított, s a beszédet olyannyira bevágta, hogy bárhonnan kezdve és bármilyen sorrendben el tudta volna mondani.

Churchillnek ahhoz, hogy olyan szellemben támadhassa Brodrickot, ahogy azt elgondolta, adatokra volt szüksége. Mindig viszolygott a számoktól és mindentől, ami velük összefügg, kivéve persze személyi jövedelmét. Éppen ezért Churchill képtelen volt eligazodni a hadsereg kiadásait összegező adathalmazban. Ebbe a munkába bevonta Sir Francis Mowattot, aki abban az időben, de később is, ellátta őt a megfelelő számadatokkal, tényanyaggal és bizonyítékokkal (120, 190. old.). Ily módon Churchill parlamenti működésének már az első hónapjaiban megmutatkozott politikusi és államférfiúi tevékenységének egy jellemző vonása: a legszemérmetlenebbül kizsákmányolta mások intellektusát, a legkülönbözőbb módokon érve el azt, hogy a megfelelő kérdésekben nála jártasabb emberek neki dolgozzanak. Ahogy Churchill felfelé emelkedett a politikai ranglétrán, ez a kizsákmányolás mind nagyobb és nagyobb arányokat öltött. S ez adja meg a választ arra a kétkedő kérdésre is, vajon hogy írhatott meg Churchill életében annyi könyvet, cikket és beszédet ennyire szerteágazó problémakörökben.

Az ifjú parlamenti képviselő kategorikusan fellépett a katonai kiadásoknak a Brodrick-féle tervezetben előirányzott növelése ellen. Utalt arra, hogy a katonai kiadásoknál elért megtakarítás a dolgozók helyzetének javítására fordítható. Megállapítva, hogy Brodrick a katonai kiadásokat a kétszeresükre akarja növelni, képmutatóan így kiáltott fel: „Hát eltűnt már az országból a nyomor?" (120, 191. old.) Winston Churchill hivatkozott arra, hogy annak idején apja is fellépett a katonai kiadások növelése ellen.

A hadseregreform elleni hadjáratával Churchill több célt is követett. Meg kellett mutatnia a kormánynak, hogy jelentős figura, s hogy számolni kell vele. Igyekezett tekintélyt szerezni a tömegek körében azzal, hogy a nép érdekeinek bajnokaként szerepel. Végül, Brodrick ellen indí-

tott támadásával valamiképpen bosszút akart állni a konzervatívokon azért, mert annak idején minden teketória nélkül letaszították apját a politikai hajó fedélzetéről. Arthur Lee konzervatív parlamenti képviselő éles hangon odavetette Churchillnek: „Nem ildomos összekeverni a szülők iránti fiúi odaadást a társadalmi kötelezettséggel. Nem ez a megfelelő hely és idő a családi hagyományok demonstrálására és propagálására" (120, 196. old.).

Amikor Winston Churchill a nép érdekeinek védelme pozíciójából lépett fel a hadseregreform ellen, ez merő képmutatás volt, sőt mélységesen ellentmondásos is. Churchill már abban az időben agresszív imperialista volt. Azt vallotta, hogy Angliának le kell igáznia és uralma alá kell vetnie más népeket, ki kell szélesítenie és meg kell szilárdítania gyarmatbirodalmát. Ezért is vett részt a hadi cselekményekben India északnyugati határvidékén, Szudánban, Dél-Afrikában. A kormánynak egy erősebb hadsereg létrehozására vonatkozó javaslatát is imperialista megfontolások diktálták. Következésképpen Churchill fellépése e javaslat ellen teljesen logikátlan volt, legfeljebb a karrierizmus logikájának felelt meg. Igen találóan jegyezte meg válaszában Brodrick: „Churchill azért jött az alsóházba, hogy az imperializmust hirdesse, de nem hajlandó viselni az imperialista politika folytatásával járó költségek terheit . . . Az olcsó imperialista politika folytatásának örökölt vágya nyilvánul meg ebben" (120, 196. old.). Erre a megjegyzésre Churchill már nem tudott semmi okosat sem mondani.

A hadseregreform tervezetét két éven át tárgyalták a parlamentben és a parlamenten kívül. Churchill hihetetlen aktivitást fejtett ki a tervezet elleni harcban. E kérdéssel foglalkozó beszédeit külön kis könyvben is kiadta. A kormány előterjesztése megbukott. Persze, ez nemcsak Churchill tevékenysége miatt volt. Bizonyos szerepe volt ebben annak is, hogy Anglia polgári közvéleménye még nem értette meg, milyen nagy szüksége lehet erős hadseregre 10–12 év múlva. Erősen tartotta magát az a hiedelem, hogy Anglia pusztán hadiflottájának erőivel is sikeresen védelmezheti érdekeit. Churchill nagy hangon propagálta ezt az eszmét. Ám a jövő azt mutatta, hogy súlyos tévedésben leledzett, bármennyire is azt tartották róla, hogy mindent tud, ami a hadiflottával összefügg. Mind az első, mind a második világháborúban a flotta egymagában teljesen elégtelennek bizonyult Anglia háborús céljainak eléréséhez. Az angol kormány kénytelen volt a hadi cselekmények során kifejleszteni egy tömeghadsereget.

Churchillnek a hadseregreform ellen folytatott harca újra megmutatta, hogy átvette apja taktikáját és stratégiáját. A körülmények nem tették lehetővé, hogy apja példájára önálló pártot létesítsen a konzervatív párton belül. Mégis sikerült maga köré gyűjtenie elvbarátainak, hozzá hasonló elvtelen fiatal törtetőknek egy csoportját. E csoport egyik kiemelkedő tagja volt Lord Hugh Cecil, a miniszterelnök legkisebb fia. Róla kapta a csoport a „Hughlighans" nevet. Az elnevezés később kissé átalakult, s önéletrajzában maga Churchill is egyszerűen „hooliganoknak", vagyis huligánoknak nevezi a csoport tagjait. A csoport tagjai csakugyan mindent elkövettek, hogy rászolgáljanak erre a névre.

Churchill mindig kitűnt nagy munkaszeretetével és munkabírásával, azzal a képességével, hogy erre vagy arra a kérdésre összpontosítsa figyelmét. S ez jellemezte már politikai pályafutása elején is. Egyik közeli ismerőse, J. B. Atkins ezt írja róla: „Teljesen a munkának szentelte magát. Amikor nem kötötték le politikai kérdések, olvasott vagy írt. Nem úgy élt, mint London más fiataljai. Politikai klubokba eljárt, de sohasem láttam közönséges klubban" (7, 135. old.).

Churchill csoportja gyakran szervezett találkozókat különböző pártok tekintélyes politikusaival, s ezeken politikai kérdésekről vitatkoztak. 1902 áprilisában a „hooliganok" ebédre hívták meg Joseph Chamberlaint. A „nagy Joe" elfogadta a meghívást, bár megjegyezte vendéglátóinak, hogy „igen rossz társaságban" költi ebédjét. Búcsúzóul ezt mondta: „Önök, fiatalurak, királyi módon megvendégeltek engem. Engedjék meg, hogy ellenszolgáltatásképpen közöljek önökkel egy felbecsülhetetlen értékű titkot. Vámtarifák! Ez lesz a jövőben, már a legközelebbi jövőben is, a politika lényege. Tanulmányozzák ezt kellőképpen. Ismerkedjenek meg e kérdés minden csínjával-bínjával. S akkor nem fogják megbánni, hogy ilyen vendéglátásban részesítettek" (30, 384–385. old.).

1903. május 15-én Chamberlain birminghami választókerületében egy beszédet mondott, amelynek óriási visszhangja lett az angol politikai életben. Angliában abban az időben a szabad kereskedelem, a free trade elve érvényesült, vagyis az az elv, hogy az állam ne avatkozzon be az ország gazdasági életébe, a gazdasági erők szabad játékába. Ezt az elvet elfogadták a konzervatívok is, a liberálisok is. Abban az időben, amikor Angliának monopolhelyzete volt a világgazdaságban, a szabad kereskedelem elve megfelelt a kor szellemének, megfelelt a fennálló körülményeknek, és nagy hasznot hozott az angol kapitalizmusnak. De amint Anglia elvesztette monopolhelyzetét a világpiacon és az ipar területén, s a végle-

tekig kiéleződött imperialista ellenfeleivel vívott konkurrenciaharca, a free trade már nem felelt meg a világban kialakult új feltételeknek. Chamberlain tisztában volt ezzel, s tisztában voltak vele sokan mások is.

Anglia konkurrensei, elsősorban Németország és az Egyesült Államok, a vámtarifák erős falával zárták körül belső piacukat és iparukat. Chamberlain ezeknek az országoknak a példájára azt ajánlotta, hogy Angliából és birtokaiból alakítsanak egy vámuniót. Javaslata szerint a Brit Birodalom országait vámtarifákkal kellett volna óvni harmadik országok áruinak behatolásától, a Brit Birodalmon belül termelt árukat pedig vámkedvezményekben – preferenciákban – kellett volna részesíteni. Chamberlain azt bizonygatta, hogy ez a rendszer lehetővé tenné az angol gazdaságnak egy újabb, soha nem látott felvirágzását.

Ennek a javaslatnak az elfogadása gyökeresen megváltoztatta volna az ország gazdaságpolitikáját. Az ipar egyes ágainak, elsősorban a nehéziparnak, amelyben Joseph Chamberlain is érdekelt volt, a vámok azonnali hasznot hoztak volna. A könnyűipar és a hajógyártás nem várhatott a vámok bevezetésétől ilyen hasznot. A kereskedelmi körök sem voltak bizonyosak benne, hogy a vámok előnyösek nekik. A preferenciális vámok bevezetése az Angliába importált élelmiszerek árainak emelkedését vonta volna maga után. Ezáltal viszont valamelyest csökkent volna a dolgozók életszínvonala. Éppen ezért a dolgozók nem pártolták a free trade-ről való lemondást. Az ország még nem érett meg a Chamberlain által javasolt politikára. Csaknem három évtizedbe tellett, míg a vámok körül az országban vívott harc végül oda vezetett, hogy Anglia szakított a szabad kereskedelemmel és áttért a protekcionizmusra, vagyis a védővámrendszerre.

Joseph Chamberlain beszéde egyik pillanatról a másikra megváltoztatta az ország politikai életét. Ettől fogva a parlamentben és a sajtóban éveken át heves viták dúltak a vámok körül. Az angol–búr háború kérdésében két táborra szakadt liberálisok nyomban újra összefogtak, mihelyt veszély fenyegette credójukat. A konzervatív párt és a kormány a vámok híveire és ellenzőire szakadt. Eleinte ez a szakadás nem is tűnt fel különösebben, de idővel mind szembeötlőbbé vált. Míg Joseph Chamberlain a vámokért szállt síkra, Balfour miniszterelnök a szabad kereskedelem elve mellett tört lándzsát. Ennek is, amannak is megvoltak a maga lelkes hívei.

Churchill helyesen értékelte a helyzetet. Az ország nem érett még meg a protekcionizmus elfogadására. A protekcionizmus eszméjének sok ellen-

zője volt. Aki tehát fellépett ellene, sok borsot törhetett a kormány orra alá, mivel a kormány tagjainak egy része a protekcionizmus bevezetését sürgette, s egyben biztosíthatta magának a vámok ellenzőinek a támogatását. Churchill fütyült arra, hogy Chamberlain elgondolása mennyire felelt meg a kor követelményeinek, Anglia világbeli helyzetének, s menynyire diktálták ezt az angol gazdaság távolabbi érdekei. Még csak kísérletet sem tett arra, hogy eligazodjon e bonyolult probléma lényegében. Csak azt az egyet tudta, hogy a vámok elleni harcával szép kis politikai tőkét kovácsolhat magának, a többi pedig vajmi kevéssé érdekelte.

Alig egy héttel Chamberlain birminghami beszéde után Churchill máris fellépett ellene. Churchill azokat az érveket sorakoztatta fel, amelyekkel a liberális párt védelmezte a szabad kereskedelmet. Beszédében, amint ez gyakran megesett nála, nem álltak össze a dolgok. „A szabad kereskedelem és az olcsó élelmiszer rendszere – mondotta – tette lehetővé az angol népnek, hogy a nyomor és a szenvedések mélyéről az első helyre emelkedjen a világ népei között" (120, 218. old.). Churchill úgy tett, mintha nem tudta volna, hogy abban az időben Charles Booth és Seebohm Rowntree számos körzetben vizsgálta az angol dolgozók életkörülményeit, és megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy Anglia népességének egyharmada az éhínség szélén tengeti életét. Igen valószínű, hogy erről valóban fogalma sem volt, hiszen teljesen közömbösen, szinte apátiával viseltetett a szociális problémák iránt. Ez azonban nem gátolta meg abban, hogy leírhatatlan önbizalommal azt ne bizonygassa, hogy az angol nép életkörülményei pompásak. S azon nyomban, mit sem zavartatva magát az ellentmondástól, szociális reformok végrehajtásáért szállt síkra. „A konzervatív párt politikájának – mondotta – az imperializmus politikájának kell lennie. De nem az egyoldalú imperializmus politikájának . . . Lord Beaconsfield . . . nem mellőzte a szociális reformok nagy kérdéseit. Az ő elméjében az angol nép sorsa és boldogulása kapta az első és fő helyet . . . Ezt a példát követve fogjuk a legjobban szolgálni a párt és az állam érdekeit" (120, 219. old.). Churchill a vámok kérdését összekapcsolta a „demokratikus toryzmus" problémájával, hogy még jobban megnehezítse a kormány helyzetét.

Márpedig a kormány amúgy is igen nehéz helyzetben volt. Chamberlain, lemondással fenyegetődzve, azt követelte, hogy Balfour helyezkedjen hivatalosan a protekcionizmus álláspontjára. A szabad kereskedelem kormánybeli hívei az ellenkező irányban gyakoroltak nyomást Balfourra. 1903. szeptember 9-én Chamberlain is, a freetrader-miniszterek

is beadták lemondásukat. Balfour hozzálátott egy új kabinet megalakításához. Winston Churchill számára elérkezett a döntő pillanat.

Már Churchill előtt is sokan próbáltak úgy karriert csinálni, hogy rendszeresen támadták saját pártjuk vezetését. Változó sikerrel alkalmazták és alkalmazzák ma is ezt a módszert a konzervatívok, a liberálisok és a munkáspártiak. Ilyen esetekben a miniszterelnök és a pártvezér, ha valóban jelentős politikai figurával van dolguk, aki támadásaival csakugyan komolyan árthat a kormánynak és a pártnak, akár a párt soraiban maradva, akár átszökve a politikai ellenfelek táborába, általában egy megbízható módszert alkalmaznak az ilyen pártütő lecsitítására. A pártütőnek tárcát adnak a kormányban, s így az, hogy pozícióját megtarthassa, a kormány ellenfeléből azon nyomban védelmezőjévé válik, aki tartja magát a kormány tetteiért való kollektív felelősség elvéhez. Ennek köszönhette annak idején Winston Churchill apja is azt, hogy bizonyos sikert ért el, amikor Salisbury, megsokallva okvetetlenkedését, azzal próbálta befogni a száját, hogy a kormányban a miniszterelnöki után a második posztot biztosította neki. Most a fiatal Winston Churchill is ezt a taktikát követte.

Ha Balfour az új kormány megalakításakor felajánl Winston Churchillnek egy miniszteri posztot, az bizonyára kapva kapott volna az ajánlaton, ahogy ezt apja is Salisbury hasonló ajánlatával tette. Csakhogy Balfour nem óhajtotta megadni Winston Churchillnek ezt a sanszot, s a kormányalakításnál kihagyta. Ez persze nem volt véletlen. Churchill mellőzését még hangsúlyozták is azzal, hogy a kormányba bevettek egy ugyanolyan fiatal, de kevésbé tehetséges és energikus, kezdő, konzervatív politikust, Bonar Lawt.

Joseph Chamberlainnek az volt a véleménye, hogy Balfour hibát követett el, amikor Winston Churchillt nem csendesítette le a hagyományos módon. „Winston a legeszesebb valamennyi fiatal közül – mondotta. – S Arthur melléfogott, amikor menni hagyta" (6, 2. köt. 99. old.). Ez a megjegyzés nem hagy kétséget afelől, hogy Joseph Chamberlain véleménye szerint Winston Churchillt nem holmi elvi megfontolás, hanem elvtelen karrierizmus vezérelte, amikor nem sokkal ezután a konzervatívoktól átpártolt a liberálisokhoz.

Miután Balfour kihagyta Churchillt a kormányból, és ezzel hangsúlyozta, hogy nem hajlandó engedményeket tenni neki, Churchill úgy dönt, hogy otthagyja a konzervatív pártot, és a liberális párthoz csatlakozik. Ez, persze, politikai árulás volt. Ám igazságtalanok lennénk

Churchillhez, ha nem szögeznénk le, hogy az angol politikai életben meglehetősen gyakori az ilyen pártütés. Az olyan esetekben, amikor az egyik pártból a másikba való átállásnak az az indítéka, hogy az illető politikusnak megváltoztak a nézetei, ez aligha ítélhető el, sőt inkább elvhűségről tanúskodik. Csakhogy az adott esetben, bármennyire igyekezett is Churchill az ellenkezőjét bizonyítani, s bármennyire segítették is ebben életrajzírói, ilyesminek nyoma sem volt. Konzervatív imperialista volt a toryk pártjában, s az maradt akkor is, amikor a liberálisok közé állt.

Okkal feltételezhető, hogy Winston Churchill parlamenti szereplése első napjaitól számolt az ilyen pártütés lehetőségével. Churchillnek kevés reménye volt arra, hogy ráijeszthet Balfourra és híveire, s kicsikarhat tőlük egy jelentősebb posztot a kormányban A konzervatív párt vezető köreiben akkoriban úgy alakult a helyzet, hogy Churchill aligha számíthatott gyors karrierre, ha ennek a pártnak a soraiban marad. Márpedig szerfölött türelmetlen ember volt. 1901 őszén, amikor egy skóciai birtokon üdült, találkozott Cecil Rhodesszal, az ismert gyarmatpolitikussal. Churchill teljesen nyíltan feltárta előtte a konzervatív pártban elfoglalt helyzetét. Warwick grófnő ezt írja visszaemlékezéseiben: „Churchill hatalmat akart, a hatalomhoz vivő konzervatív utat viszont elzárták a fiatalember elől a Cecilek és más fiatal konzervatív politikusok. Ugyanakkor a liberális út nyitva állt. Cecil Rhodes amellett foglalt állást, hogy Churchill álljon át a liberálisokhoz" (163, 138. old.). Ez az egyetlen elfogadható magyarázata Churchill politikai arcvonal-változtatásának és a konzervatív hitről a liberálisra való áttérésének.

Churchillnek a konzervatívoktól való eltávolodása több szakaszban ment végbe. 1903 decemberében, mint rendesen, beszédeiben támadta a konzervatívok politikáját, és egyik alkalommal ezzel a kitétellel zárta szónoklatát: „Hál' istennek van nálunk liberális párt!" (120., 233. old.) 1904 márciusában „független konzervatívnak" kezdte nevezni magát. Beszédei egyre „baloldalibbakká" és demagógabbakká váltak. 1904 áprilisában Churchill hivatalosan szakított a konzervatív párttal. Ezek után fél tucatnyi választókerület ajánlotta fel neki, hogy jelöli a következő parlamenti választásokon mint a szabad kereskedelem független hívét. Ezek az ajánlatok azonban nem vonzották Churchillt.

„Ez megfelelő út lett volna egy elvhű és szilárd meggyőződésű ember számára – jegyzi meg Churchill egyik életrajzírója. – De nem volt megfelelő út a gyors karrierhez, a pozíciók és a hatalom megszerzéséhez. Churchill tisztában volt vele, hogy szüksége van egy nagy párt gépezetére,

ha igazán előbbre akar jutni, mégpedig gyorsan... Végig kellett hát járnia a megkezdett utat és be kellett lépnie a liberális pártba" (120, 238. old.). Tehát még Churchill iránt jóindulattal viseltető életrajzírók is elismerik, hogy a konzervatívoktól a liberálisokhoz való átpártolásának legfőbb indítéka a karrierizmus volt.

Az Angliában szokásos politikai pártütések ellenére a pártütők az első időkben nehéz helyzetben vannak. A parlamentben mindenki tisztában volt vele, miért is állt át Churchill a liberálisokhoz. Lépését különösen visszataszítónak találták azért, mert a konzervatív pártban akkoriban széthúzás folyt, s az egész párt sokak véleménye szerint süllyedő hajóra emlékeztetett. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy a sok sértő gúnynév között, amellyel akkoriban Churchillt illették, a Blenheimi Patkány is szerepelt, s ez, az életrajzírók szerint, nem is tartozott a legélesebbek közé.

Churchill cinikus volt, de tudta, hogy a túlságosan nyílt megnyilatkozás nem a nagy nyilvánosság előtt, hanem legfeljebb szűk baráti körben helyénvaló. Sir Charles Dilke-nek Churchill megvallotta, hogy nem ért egyet a liberális politika bizonyos aspektusaival. Minthogy ez a vallomás akkor hangzott el, amikor Churchill még éppen csak átállt a liberális táborba, Dilke éles hangon figyelmeztette: „Nem ártana, Winston, ha jobban magadba néznél. A patkány egyszer elhagyhatja a süllyedő hajót, de másodszor ezt nem teheti meg. Ha eszedbe jutna ezt megismételni, véged volna" (120, 244. old.). Dilke tévedett. Churchillnek 20 év múlva sikerült a lehetetlen: másodszor is elhagyta a süllyedő hajót (ezúttal a liberális pártot), s lényegében szerencsésen partot ért.

A konzervatívokkal való szakítás után Churchill igyekezett megfogalmazni új politikai programját. Mindig demagóg volt, de ezúttal önmagát is túlszárnyalta. Beszédeinek kétféle orientációjuk volt. Mindenekelőtt pocskondiázta a konzervatív pártot, és azt bizonygatta, hogy az ellensége a nép érdekeinek. 1904. május 16-i manchesteri beszédében a konzervatív pártot a nagytőke érdekeit szolgáló „hatalmas föderációnak" nevezte. Ha ez a párt hatalmon marad, mondotta, ettől nem várható más, mint „korrupció az országon belül, agresszió ennek a korrupciónak a leplezése céljából" és a pártgépezet zsarnoksága. A konzervatív politikának nem lehet más eredménye, mint „drága élelmiszer a milliók számára és olcsó munkaerő a milliomosok számára". Churchill természetesen nagyon jól ismerte a konzervatív pártot, s így a vita hevében sok igazat mondott róla. Miután ilyeténképpen ecsetelte a konzervatívok tevékeny-

ségét, a szónoki pulpitus alól előszedett egy darabka kenyeret (mintegy háromnegyed fontot), s hadonászva vele ezt harsogta: „Ekkora darab kenyér jut nektek, ha megvalósul a konzervatívok kereskedelmi politikája!" Aztán előszedett egy jóval nagyobb darab kenyeret (két fontot), és ezt mondta: „Ekkora darabot kaptok, ha fennmarad a kereskedelem szabadsága" (128, 1954. november 30.).

Egyúttal Churchill homályos célzásokat tett arra, hogy nagy szociális reformokra és a nép életének javítására van szükség. „A nagy és halaszthatatlan szociális kérdésekkel kapcsolatban a leghatározottabban le kell szögeznünk – mondotta –, hogy ott, ahol az egyéni kiváltságok ellentétbe kerülnek a társadalmi érdekekkel, ezeknek az érdekeknek kell dominálniuk . . . Egy jobb, igazságosabban megszervezett társadalom felé kell haladnunk . . ., s egy új, ragyogó, boldog korszak nyílik meg előttünk" (120, 242. old.).

Nem sokkal e beszéde után az alsóházban a konzervatívok padsoraiból átült a liberálisok padsoraiba, s Lloyd George mellett foglalt helyet. Idővel aztán igen összebarátkoztak. Churchill legalábbis ezt állítja. Churchill 1904-ben beszédeiben Lloyd George-ot „a liberálisok hadserege legjobb hadvezérének" (120, 243. old.) nevezte. A liberálisoknak azokban az években több olyan kiváló politikusuk volt, mint Asquith, Morley, Grey, Haldane és mások. Nem volt tehát szükségük arra, hogy máshonnan magukhoz édesgessenek rátermett politikusokat. Többen közülük meglehetősen szkeptikusan fogadták azt, hogy Churchill közéjük áll. Csakhogy Churchill vajmi keveset törődött az ilyesmivel, s Lloyd George-dzsal együtt erőteljes támadást indított a konzervatív kormány ellen. Mindketten úgy viselkedtek, hogy senkinek sem maradhatott kételye afelől, hogy hamarosan miniszteri bársonyszékbe kívánnak ülni.

S nemsokára csakugyan miniszteri tárcához jutottak. A konzervatív kormányt megbénította a külkereskedelmi politika kérdésében dúló belharc. Chamberlain ultimátumszerűen azt követelte Balfourtól, hogy oszlassa fel a parlamentet és írjon ki új választásokat, mert csak így tisztázható, mi a választók állásfoglalása a protekcionizmus bevezetésének kérdésében. A döntést nem lehetett tovább halogatni, s Balfour végül rászánta magát erre a manőverre. 1905. december 4-én beadta lemondását. Arra spekulált, hogy ezek után a liberálisok kénytelenek kormányt alakítani, de mivel a parlamentben nincs többségük, ez a kormány azon nyomban meg is bukik. Emellett szólt az is, hogy a liberálisok soraiban nem volt meg az egység. Ám Balfour elszámította magát. Túlbecsülte a

liberális párt vezetőségének belső nézeteltéréseit. Campbell-Bannerman, a liberálisok vezére megalakította a kormányt, s mindjárt fel is oszlatta a parlamentet, az új választásokat pedig 1906 januárjára kiírta. Balfour lemondása lezárta a konzervatívok tízéves kormányzásának időszakát. A következő 10 évben Angliának liberális kormánya volt, s 17 évig volt liberális miniszterelnöke. Churchill tehát jól számított, amikor átállt a liberálisokhoz.

Campbell-Bannerman glasgow-i nagykereskedő családból származott, és konzervatív nézeteket vallott. Ennek ellenére a liberálisok soraiban csinált politikai karriert, s 1899-ben a liberális párt vezére lett. Kormányában szép számmal voltak képviselve a liberális imperialisták, akiknek a meggyőződése igen közel állt a konzervatívokéhoz, de voltak benne radikálisok is, akik haladóbb álláspontot foglaltak el. A külügyminiszteri tárcát Edward Greyre bízták, Asquith pénzügyminiszter lett, s így a miniszterelnök utóda. Az akkor 41 éves Lloyd George a kereskedelemügyi tárcát kapta.

Churchillt ezúttal nem mellőzték. Előbb a pénzügyminiszter-helyettesi posztot ajánlották fel neki. Ez jelentős pozíció volt, s ha Churchill elfogadja, Asquith jobb keze és az alsóházban a helyettese lesz. Ez volt a legfontosabb miniszterhelyettesi poszt. 5000 font sterlinges fizetéssel járt, ami jóval több, mint amennyit a többi miniszterhelyettes kapott. Aki ezt a posztot tölti be, számíthat arra, hogy a kormány következő átalakítása során tagja lesz a kabinetnek.

Mindezek ellenére Churchill nem fogadta el a felajánlott posztot és azt kérte, hogy tegyék meg gyarmatügyi miniszterhelyettessé.

Ez a „szerénység" jól kiszámított lépés volt. Churchill nagyon jól tudta, hogy nem igazodik el a pénzügyekben. Még mindig nem küzdötte le a számokkal szembeni undorát, amely korai iskolaéveiben fejlődött ki benne. Nyilvánvaló, hogy a pénzügyminisztériumban nem tudott volna látványos eredményeket felmutatni. Ugyanakkor a gyarmatügyi minisztérium azzal a lehetőséggel kecsegtetett, hogy kedvenc területén tevékenykedjen. Mint szélsőséges imperialista, a gyarmatpolitikában jeleskedhetett. Itt emellett tág tere nyílt kezdeményezésének, önállóságának és energiájának. Közvetlen főnöke, Lord Elgin gyarmatügyi miniszter nem volt különösebben jártas a gyarmati problémákban, ráadásul a felsőház tagja volt. Így aztán az alsóházban a gyarmatügyi minisztériumot Churchill képviselte.

Az angol hagyományok szerint a miniszereknek és helyetteseiknek

személyi titkáruk van, aki a miniszter munkatársa és különféle anyagokat készít elő számára. Ez korántsem merőben technikai funkció. Churchill Edward Marsht kérte fel személyi titkárnak. Marsh semmiben sem hasonlított patrónusára. Magas, sovány ember volt, szemén mindig ott ült a monokli, vékony rikácsoló hangon beszélt (egy átvészelt súlyos gyermekbetegség következménye), de kitűnően képzett ember volt, és azok közé az entellektüelek közé tartozott, akiket Winston Churchill nem bírt és annyira megvetett. Sznob és dendi volt. Alaposan ismerte az irodalmat, a művészetet, költői műveket szerkesztett. Marsh 1929-ig maradt Churchill személyi titkára, s végigkísérte egyik minisztériumból a másikba. S amikor hivatalos kapcsolataik megszakadtak, Churchillnek gondja volt arra, hogy személyi kapcsolataikra ez ne hasson ki. A kifinomult irodalmi ízlésű és kitűnő stílusú Marsh olvasta és javítgatta Churchill valamennyi könyvének korrektúráit, és sokat emelt e művek irodalmi színvonalán. Ez az együttműködés csak 1953-ban, Marsh halálával szakadt meg.

Churchillnek Marshhoz fűződő kapcsolata újabb bizonyíték arra, hogy Churchill maga köré tudott gyűjteni olyan embereket, akik a belőle hiányzó ismeretekkel és kvalitásokkal rendelkeztek. Az intellektuális munkát, hacsak tehette, másokra hárította át. 1903-ban Beatrice Webbbel, az angol munkásmozgalom és az angliai szociális problémák neves kutatójával folytatott beszélgetésében Churchill kijelentette: „Sohasem végzek olyan szellemi munkát, amelyet helyettem más is el tud végezni." Ezzel a megjegyzéssel kapcsolatban Beatrice Webb azt írta fel naplójában, hogy Churchill „inkább szervező, mint gondolkodó" (164, 269–270. old.).

Körülbelül abban az időben jelent meg Winston Churchill első életrajza, amelyet MacCallum Scott írt. Ez a kis könyvecske nyitotta meg a Churchillnek szentelt tanulmányok hosszú sorát. Az utóbbi 50 esztendő alatt csak Angliában több mint 40 könyv jelent meg Churchillről, vagyis minden 15 hónapban egy. S a Churchill iránti érdeklődés átcsapott más országokra is, ahol szintén sok könyvet adtak ki róla.

1902 júliusában Winston hozzáfogott apja életrajzának megírásához. Ez új műfaj volt számára, ilyenfajta könyveket még nem írt. Ott ült apja íróasztalánál, körülbástyázva apja életével foglalkozó, gondosan összeválogatott anyaggal, kortársak visszaemlékezéseivel, leveleivel, s teljesen beletemetkezett abba a világba, amelyben Randolph Churchill működött. A munkát 1905 novemberében fejezte be. Ezen a könyvén Winston Churchill többet dolgozott, mint bármely más, addig írt könyvén. Azt mondják,

még a parlament ülésein is a könyvön dolgozott, amikor a szónokok beszédei érdektelenek voltak.

Randolph Churchill életrajza 1906 januárjában jelent meg, két kötetben. A könyv bizonyítéka szerzője írói érettségének. Winston Churchillt addig, bár hat kötete látott napvilágot, mégis csak dilettánsnak tartották, ez után a mű után viszont már az irodalmi körök is elismerték. A továbbiakban élete úgy alakult, hogy apja életrajzának publikálása után csak 20 esztendő múlva jelentkezhetett újabb nagy könyvvel. Apja életrajza mintegy 8000 font sterlinget hozott neki, s ezt a tetemes összeget, korábbi honoráriumaihoz hasonlóan, Ernest Cassel bankjában helyezte el.

1906 januárjában tartották a parlamenti választásokat, s ezek liberális győzelmet hoztak. Churchill Manchesterben jelöltette magát. Vajmi kevés fogalma volt erről az iparvárosról. Egyik alkalommal, amikor Marshsal együtt rótta Manchester utcáit, egy munkásnegyedbe tévedt. „Képzelje csak el – mondotta –, hogy ezeknek az utcáknak valamelyikében él. Ez azt jelenti, hogy sohasem lát semmi szépet, sohasem eszik semmi ízleteset és sohasem beszélgethet semmi okosról" (109, 149–150. old.). Az ősarisztokrata Churchill szenvtelenül beszélt minderről. Nem kavarta fel a nyomortanyákon élő emberek sorsa. Csak annyi köze volt hozzájuk, hogy a választásokon szüksége volt a szavazataikra. Általában véve ez egy reménytelen választókerület lett volna Churchill számára. Ám most, 1906-ban, amikor a választási hadjárat jelszava ez volt „Szabad kereskedelem a protekcionizmussal szemben", mégis voltak esélyei a sikerre, hiszen Manchester mindig is a szabad kereskedelem fellegvára volt.

Churchill meggyőződéses soviniszta volt. Ám ezt nem mindig hangoztatta, sőt olykor bizonyos nemzeti türelmet is mutatott, hogy meghatározott politikai előnyökre tegyen szert. 1902-ben Salisbury kormánya királyi bizottságot küldött ki az angliai bevándorlás kérdéseinek kivizsgálására. 1903 augusztusában a bizottság előterjesztette jelentését, amely egyértelműen antiszemita jellegű volt. Churchill felszólalt a jelentés több megállapítása ellen. Amikor levélben megkereste Nathan Laski, a manchesteri zsidó kongregáció elnöke, Churchill 1904 májusában erre egy olyan levéllel válaszolt, amelyet áthatott a Laski által képviselt szervezet iránti rokonszenv. Azt sem ellenezte, hogy válaszlevelét a sajtóban közzétegyék. A királyi bizottság jelentése elleni fellépésével Churchill megnyerte a manchesteri zsidó hitközség szimpátiáját, márpedig Manchesterben a zsidó hitközségnek nagy befolyása volt (120, 239. old.). 1905 decemberé-

ben Churchill felszólalt az oroszországi zsidópogromok ellen Manchesterben rendezett tiltakozó nagygyűlésen.

Amikor Winston Churchill gyarmatügyi miniszterhelyettes lett, még szorosabbra fűzte Nathan Laskival és manchesteri barátaival való kapcsolatait. Helyeslően nyilatkozott arról az elgondolásukról, hogy Anglia valamelyik afrikai gyarmatán egy nemzeti zsidó fészket rakjanak, ha konkrétan nem is tett semmit e terv megvalósításáért. Így aztán, amikor Churchill a parlamenti választások miatt Manchesterbe látogatott, számíthatott a helyi zsidóság támogatására. Laski saját otthonában látta vendégül Churchillt. A választási hadjárat során ez a támogatás Churchill számára igen hasznosnak bizonyult. Churchill – írja egyik életrajzírója – immár bárki másnál inkább az ő emberük volt. Laski elnökölt egy zsidó közgyűlésen, amelyet Churchill támogatására hívtak össze, s kategorikusan kijelentette, hogy a legcsekélyebb kétség sem férhet ahhoz, hogy „az a zsidó, aki Winston Churchill ellen szavaz, a zsidóság ügyének árulója" (142, 122. old.).

Churchill ezeken a választásokon igen nehéz helyzetben volt. Politikai ellenfelei azon mesterkedtek, hogy a konzervatívoktól a liberálisokhoz való átpártolását kihasználva minél jobban lejárassák. A gyűléseken számtalan olyan részletet idéztek korábbi beszédeiből, ahol a reá jellemző szenvedéllyel és gátlástalansággal pocskondiázta a liberális pártot és dicsőítette a konzervatívokat. A fejére olvastak ilyen értelmű idézeteket, és magyarázatot követeltek tőle. Churchill a támadásokat tettetett őszinteséggel próbálta elhárítani. Kijelentette, hogy amíg a konzervatív párthoz tartozott, sok ostobaságot hordott össze, de amikor felismerte, hogy a konzervatív párt „buta párt", kivált soraiból.

A renegát bélyege rajta maradt Churchillen, s ez igen nyugtalanította. Nem annyira arról van szó, hogy ez a bélyeg kételyeket ébresztethetett Churchill politikai nézeteit illetően, mint inkább arról, hogy labilis jelleméről és egyszerűen emberi megbízhatatlanságáról tanúskodhatott. A renegátság vádjára Churchill így felelt: „Csakugyan megfelel a valóságnak, hogy valamikor konzervatív voltam. Szívvel-lélekkel szolgáltam ezt a pártot. De akkor még nem tudtam, hogy bánt el ez a párt Randolph Churchill-lel. Még nem tanulmányoztam Randolph Churchill iratait" (142, 124. old.).

Ez a kijelentés meglepően naiv és ellentmondásos. Először is, azt jelenti, hogy nem valamilyen politikai megfontolásokból állt át az egyik pártból a másikba, hanem azért, mert fájlalta, hogy a konzervatívok oly

„méltatlanul" bántak apjával. Politikusra nézve ez nyilván nem komoly érv. Emellett azzal, hogy lépését személyi indítékokkal magyarázta, kétségessé tette azokat a korábbi fogadkozásait, amelyek szerint azért szakított a konzervatívokkal, mert nézeteltérései támadtak velük a protekcionizmus célszerűségének kérdésében. Igen gyakran kellett még kellemetlen megjegyzéseket hallgatnia, amelyek szerint az, aki elárulta az egyik pártot, elárulhatja a másikat is.

Manchesterben Churchill teljesen váratlanul egy új ellenfélbe botlott. Abban az időben bontakozott ki Angliában a szüfrazsettek mozgalma: a nők harca a választójogért. Manchesterben ezt a mozgalmat Emmeline Pankhurst és két energikus lánya: Christabel és Sylvia vezették. Az egyik gyűlésen, amelyen Churchill beszélt, a szüfrazsettek azt követelték tőle, ígérje meg, hogy megválasztása után a parlamentben síkraszáll a nők választójogáért. Churchill eleinte nem is tulajdonított különösebb jelentőséget ennek a követelésnek, és kitért a válasz elől. Ezek után a szüfrazsettek a választási kampány során elmentek minden gyűlésére. Churchillt ezzel szörnyen ingerelték, s ingerültsége lassanként heves gyűlöletbe csapott át (120, 278–279. old.).

Churchill a szabad kereskedelem jelszavával aratott győzelmet a manchesteri választásokon. 1241 szavazatos többséggel került be a parlamentbe. A liberálisok összesen 400 mandátumot szereztek az új alsóházban, jóval többet, mint valamennyi többi párt együttvéve. A konzervatívoknak alig 157 mandátumot sikerült összekaparniuk. (19, 122. old.).

A konzervatívok veresége és a liberálisok ragyogó győzelme nem volt az egyetlen olyan vonás, amely ezeket a választásokat megkülönböztette az előzőktől. Az 1906-os választásokat az is jellemezte, hogy az új parlamentben 30 mandátumot sikerült szereznie a Munkáspártnak. Legtöbbjüket az 1900-ban alakult Munkásképviseleti Bizottság jelöltjei kapták. Ezek után a bizottságból megalakult a Munkáspárt. A Munkáspárt választási sikere arról tanúskodott, hogy az angol munkásosztály önálló erőként lépett a politikai harc porondjára. Egyik szemléletes eredménye volt ez az egyre inkább politikai jelleget öltő angliai munkásmozgalom gyors aktivizálódásának. Az angliai munkásmozgalomra abban az időben jelentős befolyást gyakorolt az 1905-ös oroszországi forradalom is. Balfour egyik alkalommal megjegyezte, hogy a munkáspártiak által az 1906-os választásokon elért siker „annak a mozgalomnak a visszhangja volt, amely a szentpétervári csetepatéhoz vezetett" (22, 211. old.).

Balfour az orosz fővárosban január 9-én lezajlott eseményekre gondolt.

A munkáspártiak sikerében jelentős mértékben közrejátszott az a támogatás, amelyet a liberálisoktól kaptak. Az angol munkások már ezt megelőzően is bejuttatták képviselőiket a parlamentbe, bár igen kis számban. A parlamentben általában a liberális párt útitársaiként szerepeltek. Most az események olyan fordulatot vettek, hogy az angol munkásosztály hamarosan megalakíthatta saját politikai pártját, amely képviseli majd a parlamentben. A liberálisok ezt nagyon világosan látták, s ezért mindent elkövettek, hogy ezt a pártot kezdettől fogva a maguk befolyása alá vonják és szövetségesükké tegyék az alsóházban. Ezért is segítették a Munkásképviseleti Bizottságot abban, hogy az 1906-os választásokon bejuttassa jelöltjeit a parlamentbe.

Ennek a bizottságnak a titkára, Ramsay MacDonald, 1903-ban titkos alkut kötött a liberálisok egyik vezérével: Herbert Gladstone-nal. A liberálisok ígéretet tettek arra, hogy 35 választókerületben támogatni fogják a Munkásképviseleti Bizottság jelöltjeit. Ennek fejében MacDonald megígérte, hogy néhány más választókerületben a bizottság támogatja majd a liberálisokat. Ez az alku a fiatal Munkáspártot bizonyos fokig kiszolgáltatta a liberálisoknak és a munkáspárti vezérek elvtelenségéről, a liberálisokkal való szellemi rokonságukról tanúskodott. Az 1903-as paktum, amelyet hosszú ideig eltitkoltak a közvélemény elől, 1914-ig maradt érvényben, és mint Churchill egyik életrajzírója megjegyzi, „meglehetősen nagy liberális terhet rakott a munkáspárti hajóra" (120, 282–284. old.).

Az első jelentősebb kérdés, amellyel Churchill a gyarmatügyi minisztériumban találkozott, a hajdani búr köztársaságok további sorsának a kérdése volt. A békeszerződés szerint, amelyet még a konzervatív kormány kötött a legyőzött búrokkal 1902. május 31-én, Transvaalt és Oranje Szabadállamot Anglia annektálta és beillesztette gyarmatbirodalmába. Ám ez nem lehetett végleges megoldás. Angliában sokan tisztában voltak vele, hogy ha ezek a területek közönséges gyarmatok státusában maradnak, hamarosan újabb fegyveres felkelés lobban fel. Emellett a liberálisok, míg ellenzékben voltak, ebben a kérdésben hevesen bírálták a konzervatívok politikáját, és ezzel mintegy elkötelezték magukat arra, hogy hatalomra jutva saját elképzelésük szerint oldják meg ezt a problémát.

Az angol kormány, miután elfojtotta a búrok fegyveres ellenállását,

a meghódított területek gazdaságának helyreállítására törekedett. Ez azzal magyarázható, hogy az angol nagyiparosok erősen érdekeltek voltak a dél-afrikai arany- és gyémántbányászat fejlesztésében, mivel ez tetemes profitot hozott nekik. A szükséges munkaerő biztosítása céljából Kínában szerződtettek munkásokat, s ezeket Dél-Afrikába szállították. A kínai munkások ott a szó szoros értelmében rabszolgasorba süllyedtek. A „kínai rabszolgamunka" felhasználásának szervezője Lord Milner, a meghódított területek kormányzója volt. Az 1906-os választások idején Dél-Afrikában mintegy 50 ezerre rúgott már a kínai kulik száma. S a toborzottak újabb ezrei voltak útban Afrika felé.

A választásokon a liberálisok nagy hévvel a konzervatívok szemére vetették a „kínai rabszolgamunkát". Ám miután hatalomra jutottak, nem mutattak különösebb hajlandóságot arra, hogy lemondjanak ennek alkalmazásáról. A szerepek most felcserélődtek. A liberálisok politikai ellenfelei azt hánytorgatták fel nekik, hogy folytatják a rabszolgamunka alkalmazásának a politikáját. Churchillre várt az a feladat, hogy a gyarmatügyi minisztérium nevében kimagyarázkodjon az alsóházban. Egyik alkalommal, amikor azt kérdezték tőle, vajon rabszolgaságnak nevezhető-e Kínában szerződtetett munkásoknak dél-afrikai alkalmazása, azt felelte, hogy ez a rendszer „nem minősíthető rabszolgaságnak . . . a terminológiai pontatlanság kockáztatása nélkül". Ez persze nem volt más, mint szócsavarás (120, 294–295. old.).

1906-ban az angol kormány úgy döntött, hogy a Brit Birodalom keretében önkormányzatot ad a meghódított búr köztársaságoknak. A megfelelő törvénytervezetnek az alsóházban való előterjesztését és elfogadtatását Winston Churchillre bízták. Angol politikusok és történészek buzgón terjesztenek egy olyan verziót, miszerint Anglia igen nagy nemeslelkűségről tett bizonyságot, amikor a búroknak önkormányzatot adott. A valóságban ennek az állításnak nincs semmi alapja. Mielőtt Anglia meghódította volna a búr területeket, a búrok függetlenek voltak, Anglia erőszakkal fosztotta meg őket ettől a függetlenségtől és vonta be őket gyarmatbirodalmába, hogy aztán bizonyos mértékű önkormányzatot nyújtson nekik. Hol itt a nemeslelkűség? Nem is maradt más választásuk. Ezeket a területeket azért hódították meg, hogy kiaknázzák őket, ehhez viszont szükség volt a búrok közreműködésére. Az önkormányzat megadása volt a minimális ellenszolgáltatás ezért a közreműködésért. Végül, a meghódított területeken kedvező feltételeket kellett teremteni az angol tőke beáramlásához, a vállalkozói kezdeményezéshez és az an-

golok letelepedéséhez. Churchill azt írta a királynak, hogy „a gyarmati státusról a felelős kormány státusára való áttérés kedvezően befolyásolná az angol kivándorlást" (100, 2. köt. 482–483. old.).

Az angol kormány és a búrok között lefolyt tárgyalások eredményeképpen az angol parlament 1909-ben elfogadta a dél-afrikai okmányt, amely szerint megalakult a négy tartományból álló Dél-Afrikai Unió. Az okmány 1910. május 31-én lépett hatályba. Dél-Afrika önkormányzattal rendelkező gyarmattá – domíniummá – vált a Brit Birodalom kebelében. Ezt megelőzően hasonló státust kapott Kanada (1867), Új-Zéland (1907) és Ausztrália (1910).

A búrokkal az egyezséget a Dél-Afrikában többséget alkotó helyi néger lakosság rovására kötötték meg. A helyi néger lakosság nem kapott semmiféle jogokat. A búrok kegyetlen diktatórikus módszerekkel kormányozták és kíméletlenül kizsákmányolták a helyi lakosságot. Az angol liberálisok a helyi lakossággal szemben a búrok oldalán álltak. Az őslakók ezt hamarosan felismerték, és 1912-ben politikai jogaik kivívására megalapították a maguk szervezetét: az Afrikai Nemzeti Kongresszust.

A Munkáspártnak a parlamentben való megjelenése és egy eléggé erős munkáspárti parlamenti frakciónak a létrejötte arról tanúskodott, hogy az ország belpolitikai helyzetében gyökeres változás indult meg. Angliában a más európai országokban működő szociáldemokrata pártokhoz hasonlóan, sokan szocialista pártnak tekintették a Munkáspártot. Churchillnek meg kellett határoznia a szocializmushoz való viszonyát. Különösen nagy szükség volt már erre azért, mert az európai országokban rohamosan fejlődött a szocialista mozgalom, Oroszországban pedig kitört az 1905-ös forradalom. Angliában abban az időben különféle szocialista szervezetek és egyletek működtek. Milyen álláspontra helyezkedjen mindezekkel a szervezetekkel szemben? Ez a kérdés foglalkoztatta most Churchillt.

Titkárát, Marshot kissé meglepte, amikor 1906 augusztusában a Svájcban nyaraló Churchill megkérte, hogy küldje el neki Clemenceau francia belügyminiszternek a szocializmus ellen mondott beszédét.

1906 októberében Churchill Glasgow-ban beszédet mondott, amelyben megfogalmazta a szocializmushoz való viszonyát. Churchill azt bizonygatta, hogy Anglia munkásosztályának nincs szüksége saját politikai pártjára, s hogy érdekeit a trade-unionoknak kell kifejezniük és képviselniük. „A munka! Nagy szó ez – mondotta Churchill. – S kinek van joga a munka nevében beszélni? Hajlok ama vélemény felé, hogy a trade-

unionok minden más szervezetnél inkább felelősek ezért, s hogy nekik kell a munka képviselőit" (120, 313. old.) az alsóházba küldeniük. Churchill bizonyára azért jutott erre a gondolatra, mert a szakszervezetek képviselői abban az időben a parlamentben a liberálisokat támogatták, a munkáspárti frakció pedig bizonyos fokig önállóan próbált működni.

A szónok kitartott amellett, hogy a munkásosztálynak nincs szüksége önálló szervezett parlamenti képviseletre, hogy a munkásokat az alsóházban kellőképpen képviselik a liberálisok. Sőt, mondotta Churchill, a munkásosztály önálló parlamenti képviselete csak árthat magának a munkásosztálynak. Makacsul azt hajtogatta, hogy a liberális párt sokkal jobban tud segíteni a munkáson, mint egy szocialista párt. Churchill arra szólította fel a munkásosztályt, hogy bízza a liberálisokra – vagyis az angol burzsoázia pártjára – a politikai és egyéb érdekeiről való gondoskodást. Amikor a munkásokat így az önálló parlamenti képviseletről való lemondásra serkentette, ezzel lényegében arra buzdította őket, hogy az önálló politikai harcról mondjanak le.

Churchill természetesen tisztában volt azzal, hogy a munkásosztály soraiban szép számmal lesznek majd olyanok, akik inkább választják a saját érdekeikért való önálló harc útját, és ezt a harcot forradalmi módszerekkel fogják folytatni. Hallgatóiban nem hagyott kétséget afelől, hogy a forradalmi mozgalommal szemben fenntartás nélkül elutasító és ellenséges álláspontot foglal el. „Minden olyan mozgalom, amely erőszakkal kapcsolatos – jelentette ki –, óhatatlanul lehengerlő ellenállásba ütközik, amely megsemmisíti majd az ilyen mozgalmat" (120, 315. old.). Ez nem volt más, mint kísérlet arra, hogy ráijesszen a munkásosztályra. Churchill lényegében tudomására hozta az angol munkásoknak: „Ha nem vagytok hajlandók a liberálisok burzsoá politikáját követni és a harc forradalmi módszereihez nyúltok, kíméletlenül el fogunk tiporni minden ilyen megmozdulástokat." Churchill a forradalmi mozgalommal szemben 1906-ban kialakított álláspontján élete végéig nem változtatott.

Winston Churchill nem volt felkészülve arra, hogy elméleti síkon harcoljon a szocializmus eszméi ellen. Erről a témáról nem tudott vitatkozni, mert Marxot sohasem olvasta, sőt még a népszerű marxista műveket is aligha vette a kezébe. Sidney és Beatrice Webbet – az angol opportunizmus legkiemelkedőbb akkori ideológusait – ismerte, de közelebbi kapcsolatba nem került velük.

Sohasem foglalkoztatták közelebbről azok a problémák, amelyek kutatásának Sidney és Beatrice Webb életét szentelte. Éppen ezért Churchill

glasgow-i beszédében kijelentette, nem érzi szükségét annak, hogy vitába bocsátkozzon „a szocializmus és a liberalizmus közötti filozófiai különbségeket illetően" (120, 316. old.).

Churchill nem látta eléggé világosan, mi is a különbség a forradalmi szocializmus és az angol munkáspártiak opportunizmusa között, s ezért szocialistákról szólva gyakran összekeverte a kettőt. A szocializmus doktrínáját a kollektivizmusra redukálta, a liberalizmus doktrínáját pedig az individualizmusra, s makacsul azt hajtogatta, hogy az individualizmus és a kollektivizmus között nincs semmiféle elvi különbség, hogy csak a szocialisták agyaltak ki valamiféle ilyen különbséget, s hogy a mindennapi életben a liberálisok individualizmusa és a szocialisták kollektivizmusa valójában szoros egységben jelentkezik. „Amikor utcáinkat kivilágítjuk és vízvezetéket fektetünk, kollektívan cselekszünk. Amikor viszont egy nő iránti szerelmünkről van szó, nem kollektív módszerekkel járunk el, s a nők nem kollektívan házasodnak össze velünk" (120, 316. old.) – jegyezte meg Churchill.

Anglia történetének imperialista korszaka a monopóliumok gazdasági és politikai uralmának a korszaka. A XX. század elején a monopóliumok rohamos növekedése jellemezte. Churchill 1906-ban kénytelen volt megvallani, hogy a monopolizálás ellenkezik a dolgozók érdekeivel. Úgy vélte, hogy az államnak a gazdasági életbe való beavatkozása, a gazdasági élet állami ellenőrzése bizonyos fokig csökkentheti a monopóliumok által előidézett negatív jelenségeket. Churchill amellett szállt síkra, hogy az állam tegyen kísérletet a munkaerő felhasználásába való beavatkozásra. Az volt a véleménye, hogy az államnak afféle tartalékmunkáltatóként kell szerepelnie. Amellett foglalt állást, hogy a vasutakat bocsássák az állam rendelkezésére, hogy a társadalombiztosítás gondját az állam vegye magára.

Ne felejtsük el, hogy ezt a beszédét Churchill 1906-ban mondta. Tartalmában igen hasonlít sok olyan beszédhez, amelyet a második világháború után munkáspárti vezetők szájából lehetett hallani. Azokat az eszméket, amelyeket Churchill akkor kifejtett, jelentős mértékben az angol labourizmusnak a XX. század elején működő teoretikusai és elsősorban a Webb házaspár sugallták. Churchill nemcsak Webbéktől kölcsönzött gondolatokat, hanem az akkoriban elterjedt megfelelő irodalomból is. Legjobb barátja, a konzervatív F. E. Smith (a későbbi Lord Birkenhead) az alsóházban kijelentette: „A szocialisták jobban tennék, ha nem kacérkodnának Churchill-lel, mert egy szép napon bízvást elcsenné

a ruhájukat, míg fürdenek, ha ugyan egyáltalán fürdenek, amiben erősen kételkedem" (120, 309. old.). Churchill glasgow-i beszéde azt mutatja, hogy F. E. Smith szavai beigazolódtak. Churchill csakugyan minden teketória nélkül felöltötte az angol munkáspártiak ruháját.

Vajon őszinte volt-e Churchill glasgow-i beszédében? Semmiképpen. Pontosabban, őszinte volt, amikor azzal fenyegetőzött, hogy minden eszközzel elfojtja majd a forradalmi mozgalmat. De nyilvánvalóan képmutatóskodott, amikor a munkáspártiaktól kölcsönzött jelszavakat hangoztatott. „Churchill – jegyezte meg egyik életrajzírója – nem azért vetette bele magát olyan energiával az új és friss szférába, mert ezek az eszmék talán egyeztek saját meggyőződésével vagy apja meggyőződésével" (120., 319. old.). Ez a megállapítás is azt erősíti meg, hogy Churchill nem meggyőződésből hirdette meg ezeket az eszméket.

Churchill rövid idő alatt energikus, igen munkabíró és kezdeményező miniszterhelyettesnek bizonyult. A világ hatalmasságai lassanként felismerték, hogy ha hatalomhoz juttatják, buzgón szolgálni fogja a tőkés Anglia érdekeit, hiszen egyéni becsvágyó terveinek megvalósulása a legszorosabban összefüggött az angol imperialista állam javával. VII. Edward király egyik bizalmasa 1906. augusztus 15-én ezt írta Churchillnek: „Őfelsége örömmel látja, hogy Ön megbízható miniszterré és emellett jelentős politikussá válik, de ezt csak akkor érheti el, ha az állam érdekeit a pártmegfontolások fölé fogja helyezni" (100, 2. köt. 482. old.). 1907 májusában Churchill megkapta érdemeiért a hivatalos elismerést is. Titkos tanácsossá nevezték ki, ami ritkán történt meg 32 éves politikussal, aki miniszterhelyettesi posztot tölt be. Churchill immár neve mögé az M. P. (Member of Parliament – parlamenti képviselő) betűkön kívül odabiggyesztethette még a P. C. (Privy Councilor – titkos tanácsos) betűket is. Kollégáinak parlamenti beszédeikben most már „excellenciás úrnak" kellett őt szólítaniuk.

Közben a nagyhatalmak közötti viszony egyre romlott. Lassanként kirajzolódott az első világháború előtti erőmegoszlás. Angliának 1907-ben végre sikerült megállapodásra jutnia Oroszországgal és ezzel tető alá hoznia az antantot – egy katonai szövetséget, amely Németország és partnerei ellen irányult. A háború már a levegőben lógott. Lehet, hogy Churchill éppen ezért kezdett érdeklődni a katonai kérdések iránt. Meggyőződése volt, hogy háború esetén a hadiflotta lesz Anglia fő fegyvere. 1907-ben szoros kapcsolatokat épített ki Fisher tengernaggyal, aki abban az időben az angol flotta újjászervezésén munkálkodott. Azt megelőzően

a flottának olyan volt a felépítése, hogy az óceánok térségein működött és a gyarmatok kikötőit használta támaszpontul, most pedig Fisher úgy szervezte át, hogy az európai vizekre koncentrálja. Ezzel a flottát Németország ellen orientálta. A kizárólag gyarmati „rendőri funkciók" ellátására alkalmas, viszonylag kis hajókat felcserélték olyan nagy hadihajókkal, amelyek harcba szállhattak a német flottával. Fisher az angol flottánál rendszeresítette a dreadnought néven ismert csatahajókat, amelyek 13,5 hüvelykes lövegekkel voltak felszerelve (120, 324. old.). A Fisherrel való érintkezés lehetővé tette Churchillnek, hogy részletesen tájékozódjon az angol hadiflotta állapotáról és fejlődésének perspektíváiról.

Azokban az években növekedett meg Churchill érdeklődése Napóleon iránt, akiért mindig is rajongott. Amikor 1907-ben hosszabb körútra indult Anglia afrikai gyarmataira, egy halom Napóleonnal foglalkozó irodalmat vitt magával, és belemerült ennek tanulmányozásába. Magas pozíciója ellenére megállapodott a „Strand Magazine" című liberális folyóirattal abban, hogy úti jegyzeteket küld majd, s karcolatonként 150 font sterlinges honoráriumot kötött ki.

Az addig szerzett politikai tapasztalatai semmivel sem csökkentették Churchill ambícióit. Ellenkezőleg, a politikai porondon elért első és igen impozáns sikerek csak megerősítették abban a meggyőződésében, hogy ragyogó jövő vár rá. Egyik barátja, Masterman, több lapnak a tulajdonosa, visszaemlékezéseiben azt írja, hogy afrikai útja előtt Churchill felkereste a szerkesztőségben, hogy befejezze „Egy romokban heverő párt" című cikkét, s hogy Churchill némi töprengés után ezzel a mondattal zárta írását: „Hol van ma olyan államférfi, aki megfelelne a kor követelményeinek?" (112, 88. old.). Churchill azt várta, hogy Masterman megadja erre a kérdésre az egyetlen lehetséges választ, vagyis megnevezi őt, Winston Churchillt. Churchill, aki abban az időben sok könyvet olvasott Napóleon Bonapartéról, kétségtelenül igen merész becsvágyó álmokat szőtt jövőjéről.

Bár Churchill igazán sokat ért már el, ez mind kevés volt még neki. A véletlen segítette hozzá a következő lépéshez a hatalom felé vivő úton. Campbell-Bannerman miniszterelnök súlyosan megbetegedett, s 1907 végén már nyilvánvaló volt, hogy napjai meg vannak számlálva. Ez azt jelentette, hogy ha új miniszterelnök lép majd a helyébe, át kell alakítani a kormányt. Minden ambíciója ellenére Churchill akkor mégsem reménykedhetett még abban, hogy ő ülhet a miniszterelnöki székbe. Azt viszont mindenképpen el akarta érni, hogy a kabinet tagjává váljon. Angliában a

kormány kétféle miniszterekből áll. A kabinethez tartozó miniszterek egy szűk csoportot alkotnak, s ez a tulajdonképpeni kormány, az ő kezükben van a teljes hatalom. Az egyszerű miniszterek vagy másodrangú miniszterek csupán a megfelelő tárcát vezetik, de nem tagjai a kabinetnek. Szerepük és jelentőségük elenyésző.

Campbell-Bannerman tudta, hogy Churchill szeretne bejutni a kabinetbe. Ám a miniszterelnök hallani sem akart erről. Nem állhatta a „siető ifjút". A királynak is tudomása volt róla, mire törekszik Churchill. S ő is ellenezte, hogy a miniszterhelyettesi posztról mindjárt bekerüljön a kabinetbe. A királynak az volt a véleménye, hogy Churchillnek várnia kell, míg megürül valamelyik elsőrangú miniszteri poszt, s akkor foglalja el azt.

1908 áprilisában Campbell-Bannerman beadta lemondását. Asquith lett a miniszterelnök, és saját belátása szerint alakította ki kormányát. Churchillnek felajánlotta a haditengerészeti miniszteri posztot. Ám Churchill mást szeretett volna. Egyelőre nem lehetett még tudni, mikor robban ki a háború, az admiralitás pedig nem kínált nagy lehetőségeket a dinamikus természetű Churchillnek. Ezután Asquith a helyi önkormányzat minisztériumát ajánlotta fel neki. Itt sokat lehetett volna tenni a szociális problémák területén, csakhogy Churchillt ezek a problémák sohasem érdekelték, s így ezt az ajánlatot is elhárította. A kereskedelmi tárcát vállalta, bár ezt a posztot nem dotálták különösebben jól. Nem zavarta az, hogy mint kereskedelemügyi miniszter, mindössze évi 2000 font sterlinget kap, míg sok más miniszternek 5000 font sterling a fizetése. Churchillnek az volt a döntő, hogy kereskedelemügyi miniszterként tagja lesz a kabinetnek. Emellett a kereskedelemügyi minisztérium jó ugródeszka lehetett a további előmenetelhez.

Abban az időben az volt a szabály, hogy a kabinet tagjává váló miniszternek újabb parlamenti választásokon kellett részt vennie, és meg kellett erősíttetnie parlamenti mandátumát. Ez a szabály Cromwell óta volt érvényben, s amikor majd a következő konzervatív kormány került hatalomra, az hamarosan hatályon kívül is helyezte. Csakhogy egyelőre Churchill kénytelen volt alávetni magát e szabálynak, és részt kellett vennie a nem könnyű, rendkívüli választási kampányban.

Churchill esélyei ebben a választási kampányban nem voltak éppen rózsásak. A liberális párt semmit sem teljesített a múlt választásokon választóinak tett ígéreteiből. Ez különben megszokott valami az angol politikai életben, ám a liberálisok helyzetét az is nehezítette, hogy emelkedtek az árak, és így csökkent a dolgozók reálbére. Ráadásul az amerikai és a né-

met nehézipar, valamint a japán hajógyártás egyre élesebb konkurrenciája folytán megingott a front sterling pozíciója. A font vásárlóereje lassan, de feltartóztathatatlanul csökkent. Az angol munkás 1908-ban sokkal rosszabbul élt, mint 1900-ban, de a liberális párt ezt egyszerűen nem óhajtotta tudomásul venni. A szakszervezetek és a vállalkozók közötti viszony egyre feszültebbé vált, az országban éleződtek az osztályellentétek.

Akárcsak az előző választásokon, a szüfrazsettek most is igen aktív tevékenységet fejtettek ki. Újra azt követelték Churchilltől, hogy szálljon síkra a nők választójogáért. Churchill efféle homályos ígéretekkel próbálta lerázni őket: „Bízzanak bennem, asszonyok" (15, 58. old.). Minthogy Churchill kitért az egyértelmű kötelezettségvállalás elől, a szüfrazsettek nyíltan felléptek ellene, és zavarták választási harcát.

A manchesteri választásokon Churchill megbukott. Amikor nyilvánosságra hozták az eredményeket, az egyik szüfrazsett karon ragadta és azt kiabálta: „Ez a nők munkájának az eredménye." Churchill iszonyúan mérges volt, s valamilyen gorombasággal válaszolt. Ám a dolog nemcsak az energikus nőkön múlott, akik Churchillt mint politikust pocskondiázták. Még mindig eléggé friss volt rajta a renegátnak és pártütőnek kijáró megbélyegzés. A konzervatív sajtó, amely valamikor szívesen közölte Churchill cikkeit, most valóságos hajszát folytatott ellene. Churchill életrajzírói egyetértenek abban, hogy a választási kudarc jelentős mértékben azért következett be, mert a konzervatívoknak sikerült Churchillt megbízhatatlan és teljesen elvtelen embernek feltüntetniük.

A választási eredményeket a városházán hozták nyilvánosságra. 5–6 percbe tellett, míg Churchill a városházából átment a reformklubba. S ott már várta egy távirat a skóciai Dundee város liberális szervezetétől azzal az ajánlattal, hogy szívesen jelölnék parlamenti képviselőnek. A véletleneknek ez a szerencsés találkozása annak tudható be, hogy Dundee liberálisai számítottak Churchill manchesteri bukására. Dundee viszont a liberálisok szempontjából megbízható választókerület volt. A liberális jelöltek több mint egy fél évszázad óta mindig bejutottak a parlamentbe. Winston Churchill természetesen elfogadta az ajánlatot és nyomban Skóciába utazott.

Bármennyire megbízható választókerülettel volt is dolga, mégis nehéz választási harcot kellett megvívnia. A szüfrazsettek Churchillt Manchesterből Dundeeba is követték és zavarták beszédeit. Egyszerű módszert alkalmaztak: mihelyt Churchill beszélni kezdett, éktelen csilingelésbe

kezdtek magukkal hozott csengettyűkkel. Churchill, minden bizonnyal a munkások lakta Manchesterben elszenvedett veresége miatt, Dundeeban mondott beszédeiben nekirontott a szocialistáknak. Támadásaiban jóval messzebbre ment, mint glasgow-i beszédében. Kereken kijelentette, hogy a szocializmus ügyének határozott és következetes ellensége. Dundeei beszédeiben végérvényesen kirajzolódott Churchill szocialistaellenes állásfoglalása.

Churchill Dundeeban eléggé jelentős többséggel aratott választási győzelmet. Churchill akkor még mindössze 33 éves volt. Ettől fogva 15 éven át ezt a választókerületet képviselte a parlamentben. Ami politikai karrierjét illeti, vitathatatlan sikert könyvelhetett el. A parlamentben megbízható kerületet képviselt, tagja volt a kabinetnek, igen jelentős befolyásnak örvendett, az események középpontjában állt. Másoknak jóval hosszabb időre volt szükségük hasonló út megtételéhez.

Egyelőre ezen a területen Churchill többet már nem érhetett el, s így hozzálátott magánügyeinek rendezéséhez.

Winston Churchill továbbra is rengeteget dolgozott. Ha valamelyik klubba látogatott, ezt csakis azzal a határozott céllal tette, hogy barátokkal találkozzon és elbeszélgessen velük az őket érdeklő politikai kérdésekről. Az angol arisztokrácia város környéki házait és birtokait is csak hasonló céllal látogatta. Estélyeken nem hódolt a világi szórakozásoknak és a táncnak. Híven követte Savrola szokásait. „Savrola – írta annak idején – nem táncol." Másban lelt szórakozást, más gondok foglalkoztatták. Kortársainak visszaemlékezései szerint még vendégségben is dolgozott. Ha hét végére elutazott valahová, magával cipelt egy bőröndöt, tele könyvekkel és különféle jegyzetekkel. Minden szabad percét az olvasásnak szentelte.

Ebből az életmódból Churchill barátai arra következtettek, hogy agglegény óhajt maradni. Jó megjelenésű férfi volt, várható volt, hogy ragyogó politikai karriert fut majd be, s így sok nő legyeskedett körülötte. Ő azonban nem sok figyelmet szentelt nekik. Ebben a kérdésben igen fegyelmezett volt. Élete fő célját a politikai karrierben látta. Nagyon jól tudta, akár nagybátyja vagy Parnell, a kiváló ír politikus példájából is, hogy a meggondolatlan szerelmi kaland könnyen véget vethetne politikai pályafutásának. Éppen ezért óvakodott ettől.

1908 szeptemberében Churchill megnősült. Választása Clementine Hozier-re, egy nála 11 évvel fiatalabb lányra esett. A kortársak szerint Churchill nem kötött érdekházasságot. Clementine-nak csakugyan nem

volt nagy hozománya, de ugyanazokhoz a körökhöz tartozott, mint ő maga is. Anyja Lord Airlie leánya volt és neves ír–skót arisztokrata családból származott. Ennek a családnak nagy befolyása volt Dundeeban is, Churchill új választókerületében. Clementine apja ezredesként szolgált egy dragonyosezrednél. Clementine és Winston akkoriban találkozott először, amikor Churchill választási harcát folytatta Dundeeban. Winston Churchill neje kitűnően beszélt franciául és németül, igen művelt, eleven, éles eszű és jó humorérzékkel megáldott asszony volt. A politika iránt is érdeklődött, de a kortársak szerint szépnek éppen nem volt mondható.

Az esküvőn Churchill násznagya Lord Hugh Cecil volt, régi barátja a „huligánok" csoportjából, aki most, 1908-ban egyik következetes ellenfele volt az alsóházban. Ebben is az angol politikai életnek egy érdekes vonása mutatkozott meg. Megeshet, hogy emberek szidalmazzák egymást az alsóházban, és a politikai gyűléseken ellenségekként lépnek fel, s ugyanakkor jó barátok maradnak, szoros kapcsolatokat tartanak fenn a magánéletben. Sok konzervatívval voltak Churchillnek ilyen kapcsolatai: Lord Cecillel, F. E. Smithszel és másokkal.

Erre a nekünk ellentmondónak tűnő magatartásra az angol irodalomban nem találni kielégítő magyarázatot. Ez bizonyára annak tudható be, hogy polgári politikusok számára az a harc, amelyet a parlamentben folytatnak, amolyan megrendezett színjáték, amely meghatározott politikai célokat hivatott szolgálni. Abban aztán már semmi meglepő sincs, hogy a színészek a kulisszák mögött gyakran igen jó barátok. A döntő az, hogy közösek az osztályérdekeik, közösek a céljaik, és ugyanazokból a körökből származnak. Az ilyen politikai harcosok legfeljebb a módszerek és a taktika kérdéseiben nem értenek egyet. Az ilyen értelmezés mellett szól az, hogy amikor olyan kérdésekről van szó, amelyek tényleges ellentéteket váltanak ki különböző politikusok között, parlamenti összecsapásaik rendszerint igazi ellenségeskedéssé fajulnak, amely megszakítja minden nem hivatalos érintkezésüket.

IV | A „LIBERÁLIS" POLITIKUS

A kereskedelemügyi minisztérium, amelynek vezetését Winston Churchill 1908 áprilisában átvette, a legkülönbözőbb funkciókat látta el. Illetékességébe tartoztak a kereskedelem, az ipar, a hajózás kérdései, továbbá a vasutak, a szerzői jog, a szabadalmak, a munkáskérdés és így a munkások és a vállalkozók közötti viták rendezése is. Mindezzel foglalkoznia kellett a fiatal miniszternek. Új hivatalába lépve azzal kezdte tevékenységét, hogy íróasztalára helyezte Napóleonnak egy kis bronz mellszobrát. Churchill politikai pályájának első időszakában – az úgynevezett napóleoni időszakban – ez a mellszobor tulajdonosával együtt egyik minisztériumból a másikba vándorolt.

A kereskedelemügyi minisztérium lehetővé tette Churchillnek, hogy ne csak a közvetlenül hatósága illetékességébe tartozó kérdésekkel foglalkozzon, hanem több, ezzel határos kérdésbe, a többi között a szociális problémák szférájába is belekotnyeleskedjen. Churchill élt is ezzel a lehetőséggel, hogy széles látókörű politikus hírébe kerüljön.

Az új miniszter a parlamenttel elfogadtat egy törvényt a londoni kikötő egységes igazgatásának létrehozásáról, bizonyos fokig rendezve ezzel a kikötő tevékenységét. Ezután kiharcolja azt, hogy a szénbányászatban bevezessék a nyolcórás munkaidőt. Ez volt a liberális kormány válasza a bányavidékeken folyó osztályharc kiéleződésére. Érdekes, hogy a törvényjavaslat ellen lépett fel egy olyan fiatal parlamenti képviselő, akivel Churchill később sokszor szorosan együtt is működött, sokszor pedig éles harcban állt: a konzervatív Stanley Baldwin.

Az országban egyre növekvő osztályellentétek igen aggasztották Anglia uralkodó köreit. A liberális kormány az osztálybéke kedvéért hajlott arra, hogy messzemenő engedményeket tegyen a dolgozóknak. Churchill megérezte, hogy ezen a területen nagy események várhatók, s úgy döntött, hogy tevékenyen részt vesz bennük. Kiszélesítette kapcsolatait a

szociális problémákat tanulmányozó emberekkel, elsősorban Webbék csoportjával. Éppen ezek a kapcsolatok sugallták a miniszternek munkatőzsdék létrehozásának a gondolatát.

Churchill elképzelése szerint a munkatőzsdéknek némiképp enyhíteniük kellett azt a riadalmat, amelyet a munkanélküliség növekedése keltett az országban. Segítenie kellett a munkanélkülieket abban, hogy munkához jussanak, a vállalkozókat pedig abban, hogy munkásokat kapjanak. Előfordult ugyanis, hogy egyes vidékeken munkanélküliség volt, másokon viszont munkaerőhiány mutatkozott. A munkatőzsdéknek elő kellett mozdítaniuk a munkaerő-tartalékok rugalmasabb felhasználását. Emellett a vállalkozók így mentesültek a munkaerő-toborzással kapcsolatos kiadásoktól. 1909 szeptemberében Churchill a kereskedelemügyi minisztériumban a munkatőzsdék igazgatójának posztjára William Beveridge-et állította, aki később nagy hírnévre tett szert a szociális reformok területén előterjesztett javaslataival.

Churchill sem akkor, sem később nem mozgott otthonosan a szociális problémákban. Sosem szeretett foglalkozni velük. A kereskedelemügyi minisztériumban a szociális szférában kifejtett lázas tevékenységében mások ötleteit használta fel. Ezek az ötletek vagy a Webb házaspártól származtak, vagy Lloyd George-tól, aki a kormányban mindenki másnál világosabban látta, mekkora veszélyt jelent a szociális problémák kiéleződése az angol burzsoázia osztályérdekei szempontjából. Lloyd George később elmondta, hogy e területre vonatkozó terveibe beavatta Churchillt, amikor az kereskedelemügyi miniszter lett. Churchill nyomban hozzálátott a Lloyd George által kifejtett elgondolások kidolgozásához, s Asquith miniszterelnöktől engedélyt kapott arra, hogy a megfelelő törvényeket előterjessze. A munkatőzsdék létrehozásáról szóló törvényt követte a munkanélküliségi biztosításról szóló törvény. Bevezették az öregségi nyugdíjat, valamint a betegségi, rokkantsági és balesetbiztosítást. Churchill körülbelül három-négy éven át foglalkozott ezekkel a kérdésekkel.

Lloyd George és az elgondolásait felkaroló Churchill azért szálltak síkra szociális reformokért, hogy a liberális párt mellé állítsák az angol munkásosztályt. Arra törekedtek, hogy megnyerjék a munkások rokonszenvét és semlegesítsék a Munkáspárt befolyását, amely akkor az angol politikai front balszárnyán állt. Lloyd George és Churchill stratégiája, mint E. Helévy, a neves tudós megállapítja, arra irányult, hogy „elébe menjenek a munkásosztály követeléseinek" és megmutassák a munkás-

osztálynak, hogy a liberálisoktól jóval többet kaphat, mint a labouristáktól (78, 364–365. old.).

Churchill sokszor hangsúlyozta, hogy régi barátság fűzi Lloyd George-hoz, hogy nemcsak a közös politikai tevékenység kapcsolta össze őket, hanem meleg személyes viszony is. Ez aligha állja meg a helyét. Barátságukat inkább politikai érdekek determinálták. Churchillnek szüksége volt Llyod George-ra, mert ő nagyszerűen eligazodott a szociális problémákban, gazdag képzelőerővel megáldott ember volt, és bármikor ajánlani tudott különféle intézkedéseket a néptömegeket illetően. Lloyd George a legalsóbb rétegekből küzdötte fel magát, cipész nagybátyja családjában nevelkedett, és később mint ügyvéd vált népszerűvé. Churchill azt írja, hogy amikor első alkalommal találkozott Lloyd George-dzsal lenyűgöző hatással volt rá, hogy ez az ember milyen kitűnő ismerője a nép életének. Churchill mindvégig fel is használta az ő ez irányú ismereteit és tapasztalatait. Lloyd George-nak éles szeme volt – mondta Churchill – és olyan adottsággal rendelkezett, amely hiányzott Eton és Balliol (ez utóbbi oxfordi arisztokrata magániskola és college) növendékeiből, vagyis az arisztokrácia és a nagyburzsoázia képviselőiből.

Abban az időben Lloyd George és Churchill a liberális pártnak azt a csoportját képviselte, amely a legkövetkezetesebben szállt síkra szociális reformok végrehajtásáért. Az olyan politikusok, mint Asquith, Grey vagy Haldane, jóval kevesebb érdeklődést mutattak az ilyen problémák iránt. Ők a jobbszárnyat képviselték a kormányban.

Lloyd George és Churchill korántsem azonos álláspontot foglalt el a szociális reformok kérdésében. A népből származó Lloyd George a dolgozóknak tett demagóg ígéretekben és a reformok kérdésében jóval messzebbre ment, mint az arisztokrata Churchill, aki félt a néptől, és komolyan aggódott amiatt, hogy kollégája nyilatkozatai esetleg a burzsoázia szempontjából nemkívánatos megmozdulásokra késztetik a dolgozókat.

A konzervatív sajtó a „Kleón és Alkibiadész" gúnynévvel illette a két politikust, s ez hosszú évekre rajtuk ragadt. Kleónon Lloyd George-ot értették; az i. e. V. században Kleón athéni cserzővarga volt az első képviselője a démosz, a köznép vezérei csoportjának, az úgynevezett demagógoszoknak. Alkibiadész, akin Churchillt értették, athéni arisztokrata kormányzó volt, aki több ízben is elárulta Athént Spártának és fordítva (120, 384. old.).

A XX. századi Kleón és Alkibiadész elválaszthatatlan barátok voltak. A kortársaknak legalábbis úgy tűnhetett. Ám a legélesebb szeműek felté-

telezték, hogy Churchill és Lloyd George között alattomban dúlt a harc azért, hogy Asquith után melyikük örökölje a miniszterelnöki posztot és a liberális párt vezérségét. Ebben a feltevésben bizonyára sok az igazság.

Churchill igen tágan értelmezte minisztériuma funkcióit. Két évbe sem tellett, s a kereskedelemügyi minisztérium lényegében egyúttal munkaügyi minisztériummá is vált. A minisztérium hatáskörének kiszélesedését a kormány hivatalosan is méltányolta. A parlamentnek egy különrendeletével a miniszter illetményét évi 2000 font sterlingről 5000-re emelték. Ezáltal a kereskedelemügyi miniszter az első osztályú miniszterek sorába került. Ám Churchill azt ajánlotta, hogy a miniszteri illetmény felemelésére vonatkozó döntés csak akkor lépjen érvénybe, amikor őt, Churchillt, más váltja majd fel ezen a poszton. Ez a gesztus nem maradt hatás nélkül (120, 376. old.).

Churchillnek a kereskedelemügyi miniszteri poszton kifejtett tevékenysége jelentősen hozzájárult az angliai bürokrácia növekedéséhez. Igaz, hogy ez a tendencia akkoriban nemcsak a kereskedelemügyi minisztériumra volt jellemző, hanem sok más minisztériumra, sőt a fegyveres erőkre is. Tíz év alatt, 1901-től 1911-ig, az angol állami szolgálatban álló tisztviselők száma 116 ezerről 162 ezerre emelkedett. Ugyanakkor a helyi önkormányzat apparátusában alkalmazott tisztviselők száma 37 ezerről 64 ezerre nőtt (120, 377. old.).

Az államapparátus kiszélesedését a liberális kormány és elsősorban Churchill a munkásosztály legfelső rétegének széles körű megvesztegetésére használta fel. A munkatőzsdék és a társadalombiztosítási szervek állományában szép számmal biztosítottak helyet a trade-unionokhoz tartozó tisztviselőknek. Ezek fizetése sok esetben elérte az évi 1000 font sterlinget, vagyis a miniszter fizetésének a felét. A kormány ezzel próbálta megosztani a munkásosztályt és maga mellé állítani annak legfelső rétegét. Az ilyen intézkedések hoztak is bizonyos eredményeket Anglia uralkodó köreinek. 1913-ban olyan statisztikai adatokat tettek közzé, amelyek tanúsága szerint az előző hat esztendő alatt csupán a Churchill vezette minisztériumban 117 szakszervezeti funkcionáriust ültettek különféle posztokra. 124 szakszervezeti tisztviselőt alkalmaztak ez alatt az idő alatt az állami társadalombiztosítási szervek rendszerében. 48 szakszervezeti vezető kapott jövedelmező állást a belügyminisztériumban és 85 – más állami szervekben (120, 377. old.). Később Angliában még nagyobb arányokat öltött a szakszervezetek és a munkásmozgalom vezetőinek az efféle megvásárlása.

A bürokrácia és a szoldateszka növekedése mélyreható minőségi változásokat idézett elő az angol politikai életben. Azáltal, hogy kiszélesedett és mind szövevényesebbé vált az államgépezet, hogy egyre növekedett a tisztviselők és a hivatásos katonák száma, a burzsoázia diktatúrája is erősödött, hiszen az elburjánzó bürokratikus apparátus egész hatalma a dolgozók ellen fordult és a burzsoázia uralmát támogatta. Ez azt jelentette, hogy Anglia a polgári demokratikus szabadságjogok országából hamarosan olyan rendőrállammá vált, amelyben burzsoá diktatúra uralkodott. Ez a folyamat az első világháború idején zárult le. „Anglia is, Amerika is – állapította meg Lenin –, az angolszász »szabadságnak« – a militarizmus és bürokratizmus hiányának értelmében vett »szabadságnak« – ezek a legnagyobb és a földkerekségen legutolsó képviselői egészen elmerültek a szennyes és véres általános európai mocsárban, a mindent maguk alá gyűrő, mindent elnyomó bürokratikus-katonai intézmények mocsarában" (101, 33. köt. 38. old.).

A konzervatív párt szembeszállt a szociális reformok politikájával, amelyet a liberálisok folytattak. A kormány által előterjesztett és a liberális többségű alsóház által elfogadott törvényjavaslatokat a többségében konzervatívokból álló felsőház, a lordok háza rendre leszavazta.

A felsőház tagjait az alsóházi képviselőktől eltérően nem a lakosság választja, hanem a megfelelő címek öröklődési joga alapján kapták mandátumukat. A lordok háza eleinte a földbirtokos arisztokráciából állt. Később, a XX. században, kissé felhígították a business arisztokráciájának a képviselői. Ám ez egyelőre még a jövő zenéje volt. A lordok házának vezető rétegét a hercegek alkották és alkotják ma is, akik mérhetetlen jövedelmet húznak óriási földbirtokaikból. Sutherland hercege a XX. század elején 1 250 000 acre* földet birtokolt. Hasonló birtokai voltak Richmond, Westminster, Bedford, Portland, Devonshire és Northumberland hercegeinek is. Lord Derby, akit Lancashire királyának neveztek, 70 000 acre föld birtokosa volt, s ez évi mintegy 100 000 font sterling jövedelmet hajtott neki. Természetes, hogy ezek és más főrendek konzervatív nézeteket vallottak és a lordok házában megbízható támaszai voltak a konzervatívoknak. Az ilyen emberekből álló felsőháznak jogában állt megvétózni bármely olyan törvényt, amelyet az alsóház elfogadott. Csak egyetlenegy kivétel volt ez alól: a lordok nem módosíthatták a pénzügyi törvényeket, ezeket vagy el kellett fogadniuk, vagy teljes

* 1 acre = 0,4 ha, illetve 0,7 kat. hold. – *A szerk.*

egészükben elutasítaniuk. Ily módon a lordok háza meghiúsíthatta a kormány szinte minden olyan intézkedését, amelyet az alsóház jóváhagyott.

Az 1906-os liberális kampány során, amikor a liberálisok nagy vonásokban vázolták szociális reformterveiket, a konzervatívok a lordok házával próbáltak rájuk ijeszteni. Arthur Balfour kijelentette, hogy „a konzervatív párt, akár hatalmon van, akár ellenzékben, mindig ellenőrzése alatt tartja ennek a nagy birodalomnak a sorsát" (120, 387. old.). Beavatott emberek megértették ebből azt a fenyegetést, hogy a konzervatívok a lordok házának a felhasználásával meg fogják bénítani a liberális kormány minden olyan erőfeszítését, amely a konzervatívoknak nem kívánatos. S hamarosan kitűnt, hogy feltevésük nem volt alaptalan. A liberálisok kormányzásának első esztendeje alatt a lordok lényegében megbénították minden törvényhozási lépésüket, a szerény közoktatási reformot is beleértve.

A liberálisok most már látták, hogy alsóházi túlnyomó többségük ellenére reformjaikat csak akkor válthatják valóra, ha sikerül letörniük a lordok házának ellenállását. Campbell-Bannerman 1906 decemberében kijelentette, hogy a lordok viselkedése „teljesen tűrhetetlen", s hogy találni kell valamilyen módot a parlamenti választásokon kifejezésre jutó választói akarat érvényesítésére (147, 311–312. old.). Churchill azonnal látta, hogy ebben a kérdésben éles és hosszadalmas harcra kell számítani. S nem volt kétsége afelől sem, hogy ebben a harcban tevékenyen részt kell vennie. Általában kedvelt minden harcot, s képtelen volt félrehúzódni. Ezek a kérdések nem érintették ugyan közvetlenül a kereskedelemügyi minisztériumot, de Churchillnek még ki kellett vívnia a nagy államférfi reputációját, s ezért esze ágában sem volt a reá bízott tárca közvetlen funkcióira szorítkozni.

1907-ben Churchill egyik barátja, Massingham, radikális hetilapot indított „Nation" címmel. A hetilap március 9-én megjelent 2. számába Churchill cikket írt a lordok házáról. Azt bizonygatta, hogy a kérdés kétféle módon oldható meg: vagy biztosítják azt, hogy a lordok házának többsége minden esetben politikai értelemben megfeleljen az alsóház többségének, vagy pedig megfosztják a lordok házát attól a jogtól, hogy elgáncsolja az alsóház többsége által hozott döntéseket. A cikkből kitűnt, hogy Churchill az előbbi megoldás mellett van (126, 1907. március 9.).

1907 júniusában Campbell-Bannerman az alsóházban egy határozati

javaslatot terjesztett be, amely a felsőház jogainak olyan korlátozását irányozta elő, hogy az alsóház döntése minden törvénytervezet esetében végleges legyen. A liberális vezér és miniszterelnök tehát a Churchill cikkében megnevezett két megoldás közül az utóbbit választotta. Ez nem gátolta Churchillt abban, hogy a határozati javaslat fölötti vitában tevékenyen részt vegyen, és erőteljesen támogassa Campbell-Bannerman előterjesztését (28, 124–146. old.). Churchill úgy beszélt, mintha a „Nation" című folyóiratban általa felsorakoztatott érvek nem tőle, hanem másvalakitől származnának. A határozati javaslatot az alsóház többsége megszavazta.

Ez volt az első roham a konzervatívok felsőházi védőbástyája ellen. Churchill a rohamozók első soraiban haladt. Az ő esetében ez nem is volt olyan egyszerű. Amikor a lordok házát támadta, amely elsősorban Anglia „nagy családjainak" a képviselőiből állt, ezzel fellépett az ellen a környezet ellen, amelyben született, nevelkedett, s amely megbízható támaszául szolgált, amikor a hadseregben, az újságírói pályán és a politikában karriert csinált. A Marlborough-hercegeket igen szoros szálak fűzték az ország csaknem valamennyi arisztokrata családjához. A lordok háza elleni fellépéseivel Churchill kikezdte mindezeket a bonyolult rokoni kapcsolatokat. Az arisztokrata házak ajtói becsapódtak előtte. Azzal vádolták, hogy „saját fészkébe piszkít" (120, 392. old.). Churchill persze tisztában volt vele, hogy mi vár rá, s ennek ellenére a liberálisokkal együtt a lordok háza ellen vonult. Azzal is tisztában volt, hogy a jövő az alsóházé, azoké az eszméké, amelyeket a liberálisok hirdetnek, s az ilyen eszmék zászlaja alatt jelentős politikai siker érhető el.

A liberálisoknak, hogy érvényt szerezhessenek a felsőház jogait korlátozó intézkedéseknek, a választók elé kell vinniük a vitát. Éppen ezért taktikailag kedvezett volna nekik, ha a lordok továbbra is elutasítják minden törvényjavaslatukat. Csakhogy a konzervatívok is felismerték a rájuk leselkedő veszélyt, s körültekintőbbek lettek. A lordok háza nem gáncsolta el és haladéktalanul jóváhagyta a szakszervezetekkel kapcsolatos törvénytervezeteket, például a bányászok nyolcórás munkaidejéről szóló törvényt. A konzervatívok ezzel szerették volna biztosítani maguknak a munkások támogatását a következő parlamenti választásokon.

Churchill részt vett a felsőház megreformálásáért folyó küzdelemben, de igyekezett minél óvatosabb lenni. Nem mondott olyan éles hangú beszédeket, mint Lloyd George. Míg az utóbbi olykor fellebbentette a fátylat a felsőház problémájának osztályértelméről, Churchill kizárólag

jogi szempontból közelítette meg ezt a kérdést, merőben alkotmányos kérdésnek tekintve ezt. Churchill beszédein nála teljesen szokatlan higgadtság érződött, óvakodott az egyes személyek elleni kirohanásoktól, s az „alkotmány bajnokának" a szerepében tetszelgett. S ezen az alapállásán nem is változtatott mindazokon az éveken át, amíg a lordok házának kérdése az angol közvélemény figyelmének középpontjában állt.

Míg a lordok házának kérdésében Churchill azt az álláspontot képviselte vagy, pontosabban szólva, támogatta, amely végső soron felülkerekedett, a hadsereg- és flotta-előirányzatok kérdésében durva taktikai hibát követett el. Mint kereskedelemügyi miniszternek tulajdonképpen nem is kellett volna tevékenyen részt vennie az előirányzatok kérdésének eldöntésében. Csakhogy Churchillnek megvoltak a maga szabályai: nem ment el szótlanul a kormány egyetlen csak valamennyire is fontos intézkedése mellett.

Anglia és Németország viszonya egyre romlott. Közelgett az első világháború. A hadsereg és a flotta vezetői igyekeztek növelni a brit fegyveres erőket. Amikor 1908-ban Haldane hadügyminiszter a katonai kiadások növelését követelte, Churchill és Lloyd George fellépett ez ellen. A katonai kiadásokkal való takarékoskodás mellett kardoskodtak, hogy bizonyos összegeket szociális reformokra fordíthassanak. 1908. június 18-án Churchill egy emlékiratot nyújtott be, amelyben azt bizonygatta, hogy az angol hadsereg amúgy is túlságosan nagy, hogy túlságosan sokba kerül, s hogy csökkenteni kell állományát. Haldane abban a tudatban, hogy mellette állnak a kormány olyan befolyásos tagjai, mint Asquith, Grey és még néhányan, úgy döntött, hogy a végsőkig folytatja a harcot Churchill és Lloyd George ellen. Azt bizonygatta, hogy az angol hadsereg állománya aránytalanul kicsi a hét nagyhatalom bármelyike hadseregének az állományához viszonyítva. A kabinet ülésén kijelentette, hogy a hadsereg növelését megköveteli „néhány szerződésben vállalt kötelezettség is, amely rákényszeríthet bennünket arra, hogy beavatkozzunk a kontinens ügyeibe" (132, 161. old.). Azokról a szerződésben vállalt kötelezettségekről, amelyekre Haldane célzott, csupán a vezető miniszterek szűk köre tudott. Churchill viszont nem tartozott ehhez a körhöz.

Lloyd George ebben a kérdésben óvatosabb volt Churchillnél, s hajlott a kompromisszum felé. Churchill viszont kérlelhetetlen álláspontra helyezkedett. Makacssága kételyeket ébresztett azokat az indítékokat illetően is, amelyekre hivatkozott. Reginald Esher, aki abban az időben közelről megfigyelhette Churchillt, ezt írta: „Azt hiszem, Churchill a

kabinet tagjainak első sorába szeretne befurakodni. Napóleonnak képzeli magát" (58, 327. old.). Hogy bekapcsolódhasson a katonai előirányzatok körüli vitába, Churchillnek feltétlenül külpolitikai kérdésekkel is foglalkoznia kellett. Később nagyon szerette ezeket a kérdéseket, s értett is hozzájuk. De abban az időben képtelen volt helyesen megítélni Anglia nemzetközi helyzetét és Németországgal való kapcsolatainak jellegét. 1908. augusztus 15-i beszédében kijelentette, hogy nem ért egyet az olyan állításokkal, miszerint Anglia és Németország között növekednek az ellentétek, és sajnálkozását fejezte ki a német veszély növekedésére utaló figyelmeztetések kapcsán. Churchill a leghatározottabban elutasította azt a gondolatot, hogy a Németországgal való háború elkerülhetetlen, s kijelentette, hogy nincs a világnak olyan zuga, ahol oka volna az angol és a német érdekek összeütközésének (120, 405. old.).

Ezek az állítások naivaknak hangzottak. Sőt, ellenkeztek a kormány irányvonalával. A kabinet vezető tagjai és a király bosszankodtak. A király kifejezte rosszallását Churchillnek és Lloyd George-nak is, aki külpolitikai kérdésekben hasonló szellemben nyilatkozott. Edward Grey külügyminiszter rendreutasította Lloyd George-ot és Churchillt, s az utóbbinak a figyelmét felhívta arra, hogy mennyire hibás több állítása, s mennyire nem kívánatos, hogy a jövőben nyilvánosan külpolitikai kérdésekben állást foglaljon.

Churchillnek nem volt sikere a katonai előirányzatok növelése elleni fellépésével. A kormány Haldane-t támogatta, s Churchill kisebbségben maradt. Hasonlóképpen végződött a haditengerészeti flotta növelése elleni kampánya is.

Nehéz megérteni, mi is késztethette Churchillt abban az időben arra, hogy szembeszálljon az admiralitás haditengerészeti programjával. Imperialista lévén Churchill szükségesnek tartotta, hogy Anglia erős flottával rendelkezzen. Éppen ezen a talajon jutott Churchill 1907-ben közeli kapcsolatba Fisher tengernaggyal. Ám amikor 1909 tavaszán McKenna haditengerészeti miniszter, akinek a háta mögött ott állt Fisher, hat dreadnought építését követelte, válaszul a németek 1908-as haditengerészeti programjára, Churchill váratlanul szembefordult az admiralitás terveivel. Fisher különböző vonalakon nyomást gyakorolt a kormányra, hogy elérje a flotta bővítését. Erre a célra jelentős mértékben felhasználta a sajtót is. 1908 januárjában J. L. Garvin, Joseph Chamberlain embere a sajtó világában, az „Observer" című hetilap kiadója lett. Fisher kapcsolatba lépett Garvinnal, és bizalmasan tájékoztatta a haditengerészeti prog-

ram kérdésében a kormánykörökben dúló harcról. Garvin ügyesen felhasználta lapjában ezeket az értesüléseket, síkraszállva az angol hadiflotta kiszélesítéséért (70, 70–71. old.).

Churchill és Lloyd George voltak a legelszántabb ellenzői a flotta növelésének. Már hajlottak arra, hogy belemenjenek négy új dreadnought építésébe, de kategorikusan visszautasították az admiralitásnak azt a követelését, hogy hat hajót állítsanak sólyára. A dolog odáig fajult, hogy 1909 februárjában Churchill, Lloyd George, Morley és Burns lemondással fenyegetődzött, ha a kormány elfogadja az admiralitás tervét (112, 123. old.).

Lloyd George jóval kevesebbet hangoskodott, mint Churchill. Lélekben ő is imperialista volt, s valójában természetesen távol állt tőle, hogy egy ilyen kérdésben támadt nézeteltérés miatt beadja lemondását. Churchill viszont kenyértörésre akarta vinni a dolgot. Miért, miért nem, úgy vélte, hogy a liberális párt tagjainak 90 százaléka az ő álláspontját támogatja. Éppen ezért csakugyan az volt a szándéka, hogy a kormány más tagjaival támadt vitájában a lemondással való fenyegetődzéshez folyamodjon. Agresszivitása nem elvi megfontolásokból, hanem karrierizmusból fakadt. Ám az utolsó pillanatban mégsem tette meg ezt a ballépést és nem adta be lemondását. Ha beváltja fenyegetéseit, apja sorsa vár rá. Valószínűleg éppen apja keserű tapasztalata tartotta vissza ettől a végzetes lépéstől (58, 370. old.).

McKenna és Fisher ellen harcolva Churchill kapcsolatba került admiralitásbeli ellenfeleikkel, Beresford tengernagy csoportjával. Ez felbőszítette Fishert. Hiszen nem is olyan régen Churchill még neki fogadkozott, hogy teljes mértékben helyesli és támogatja meggyőződését és terveit. „Winston Churchill – írta akkoriban Fisher – ebben az ügyben kétszeresen is áruló lett" (70, 71. old.).

A kormányban a vita azzal zárult le, hogy nyolc dreadnought építése mellett döntöttek – ez kettővel több, mint amennyit az admiralitás kért. Ebben az esetben, akárcsak a hadsereget szolgáló előirányzatok kérdésében is, Churchill melléfogott, mégpedig csúnyán. Nemcsak a befolyásos tengernagyokkal romlott meg a viszonya, hanem a külügyminiszterrel is. Churchill később maga is megvallotta, hogy nem volt igaza.

Churchillt a leginkább az keserítette el, hogy megszakadt a kapcsolata Fisher tengernaggyal. A tengernagy, aki nemrég még rajongott érte, most mélyen megvetette. Churchill minden olyan próbálkozása, hogy a régi kapcsolatot helyreállítsa, elutasításra talált. Hajbókoló leveleire

Fisher udvariasan kitérő választ adott. Az egyik ilyen levélre azt válaszolta, hogy igen mulatságos lett volna négy dreadnoughtnak a következő neveket adni: 1. sz. – „Winston", 2. sz. – „Churchill", 3. sz. – „Lloyd" és 4. sz. – „George" (108, 226. old.).

1909. április 29-én Lloyd George mint pénzügyminiszter az alsóház elé terjesztette az új költségvetés tervezetét. A tervezet 14 millió font sterling összegű pótadót irányzott elő – ami az akkori viszonyok között tulajdonképpen nem volt különösebben nagy összeg. Ennek kellett volna fedeznie a katonai szükségletekkel, valamint a társadalombiztosítással kapcsolatos pótlólagos kiadásokat. Persze, Lloyd George, aki erről a kérdésről négyórás beszédet mondott a parlamentben, a katonai kiadásokról hallgatott, és csak a szociális tételek kiadásait hangsúlyozta. A költségvetés előirányozta a jövedelemadó és a hagyatéki adó továbbfejlesztését, és bevezette a földadót. Az új adók abszolút összege nem volt nagy, de a földbirtokosoknak az elv volt a fontos, s teljes fegyverzetben fogadták Lloyd George költségvetés-tervezetét. Heves politikai harc bontakozott ki, s ez hamarosan a felsőház jogai körüli harcba csapott át.

A konzervatívok erélyesen felléptek a liberális költségvetés ellen, jóllehet az előirányozta a megfelelő kiadásokat a szívüknek oly kedves flottafejlesztésre. Azzal vádolták Lloyd George-ot, hogy tápot ad a szociális forradalomnak. Philip Snowden labourista pénzügyi szakember azt bizonygatta, hogy Lloyd George a költségvetésben realizált ötleteket az ő „szocialista költségvetés" című brosúrájából kölcsönözte. Lloyd George-ot vajmi kevéssé izgatta, hogy a munkáspártiak plagizálással vádolják. Ezeket a vádakat annak bizonyítására használta fel, hogy a liberálisok jobban tudják valóra váltani a munkáspárti eszméket, mint maguk a munkáspártiak (13, 269. old.). A költségvetést úgy állították össze, hogy a néptömegek támogassák. Lloyd George buzgón reklámozta mint „népi költségvetést", bár ehhez nyilván nem volt elegendő alapja.

Bizonyosra lehetett venni, hogy a lordok háza elutasítja majd az előterjesztett költségvetést, s ezzel alátámasztja a liberálisoknak azt a véleményét, hogy a felsőház jogait korlátozni kell. Önmaguk ellen a fegyvert a lordoknak kellett volna a liberálisok kezébe adniuk. A konzervatívok vezetői, Balfour és Lansdowne látták ezt, és hajlottak afelé, hogy szentesítsék a költségvetést. Ám a konzervatívok zöme a költségvetés ellen volt.

A politikai harc kilépett a parlament falai közül, és kiterjedt az egész országra. Megalakult a „költségvetési liga", amely propagandát fejtett ki a költségvetés elfogadtatásáért. Churchill lett a liga elnöke. Ám a fel-

lángolt szenvedélyek erősen aggasztották. Nem értette meg egészen Lloyd George játékát. Szíve mélyén attól félt, hogy Lloyd George demagóg szónoklataival kirobbantja Angliában a forradalmat. Churchill támogatta ugyan az új költségvetést, de csöppet sem volt ínyére az, hogy Lloyd George kezet emelt a földbirtokosok és a nagyburzsoázia hagyományos jogaira. Churchill nyilván azzal az osztállyal rokonszenvezett, amelyből származott és amelynek érdekeit képviselte. Nem tetszett neki az a követelés sem, hogy a lordok házát fosszák meg jogaitól. Éppen ezért Churchill amellett szállt síkra, hogy reformálják meg a felsőházat, és korlátozzák annak alkotmányos lehetőségeit.

Egyik alkalommal Lloyd George vacsora közben tréfából azt mondta, hogy nem is ártana, ha valóban kitörne a forradalom, és a londoni Trafalgar téren guillotine-t állítanának fel. Ez tréfa volt, s a vendégek úgy is fogadták. Csak Churchill nem értette az ilyen tréfát. Hazatérve egyik útitársának ezt mondta: „Ha mindez ide vezet, ne lepődjenek meg, ha otthagyom önöket" (112, 139., 140. old.).

A Lloyd George által előterjesztett költségvetést az alsóház 1909. november 4-én elfogadta. A felsőház november 30-án több konzervatív vezető és a király tanácsai ellenére leszavazta. Ez az alkotmányos szabályok és hagyományok olyan megsértése volt, amilyenre Angliában két és fél évszázad óta nem volt példa (82, 38. old.). Decemberben az alsóház olyan határozatot hozott, amely a felsőházat az alkotmány megsértésével és az alsóház jogainak bitorlásával vádolta. A kormány feloszlatta az alsóházat, és 1910 januárjára új parlamenti választásokat írt ki.

Ez meggondolatlan lépés volt a kormány részéről, s arról tanúskodott, hogy a kormány is ingadozott a lordok elleni harcban. Ahelyett hogy szilárd alsóházi többségére támaszkodva erélyes harcot indított volna a lordok háza ellen, a kormány a választókhoz fordult, akiknek a verdiktje a kormányra nézve igen hátrányos is lehetett. Így is történt. Az 1910. február 9-i választások olyan eredménnyel zárultak, amely a liberális párt szempontjából felér egy vereséggel. A liberálisok mandátumainak száma a parlamentben 400-ról 275-re csökkent. A konzervatívok 157-ről 273-ra növelték képviselőik számát. Az ír nacionalisták 82 mandátumot kaptak, a munkáspártiak pedig 40-et (19, 122. old.). Ily módon a liberálisok elvesztették többségüket, és rászorultak az ír meg a munkáspárti frakció támogatására. Ez megkötötte a kezüket.

Churchill Dundeeban sikeresen lefolytatta választási hadjáratát, s újra beválasztották a parlamentbe. A választások során ismét sokat kel-

lemetlenkedtek neki a választójogért küzdő nők. A legnagyobb ellenszenvvel viseltettek Churchill iránt. Azelőtt csupán a választási gyűléseit zavarták, de most már testi épségét is fenyegették. Széndarabokkal dobálták meg, sőt egyik alkalommal lovaglópálcával próbálták arcul csapni. A dolog odáig fajult, hogy Churchill már csak néhány testőr kíséretében mozoghatott. Még kislányát, Dianát is őriztetnie kellett, mert a szüfrazsettek azzal fenyegetőztek, hogy elrabolják. Ennek ellenére Churchill Dundeeben óriási szavazattöbbséget kapott (142, 149. old.).

A liberálisok a választások után hatalmon maradtak. Asquith nem tartotta szükségesnek a kormány jelentősebb átalakítását. Csupán az Írország ügyeivel foglalkozó minisztérium és a belügyminisztérium élén tervezett személycserét. Írországban az késztette a személycserére, hogy a kormány a parlamentben függött az ír frakciótól, és így kénytelen volt újra napirendre tűzni az írországi home rule, vagyis önkormányzat kérdését. Ami a belügyminisztériumot illeti, napról napra szaporodtak és mind élesebb formákat öltöttek a munkásosztály sztrájkjai és más megmozdulásai, s ezért erős akaratú ember kellett a belügyminisztérium élére. Churchillnek felajánlották, hogy válassza valamelyiket e két poszt közül. Az ír kérdés bonyolult és nehéz volt, nem egy miniszternek tört már bele a foga, s Churchill ezt nagyon jól tudta. Attól tartott, hogy az Írország ügyeivel foglalkozó minisztériumot vállalva babérokat nem fog szerezni, sőt könnyen bele is bukik. Ezért inkább a belügyminisztériumot vállalta (142, 150. old.).

Churchill így 35 éves korában a belügyiniszteri posztra került, amely akkoriban Angliában igen széles jogkörrel járt. E minisztérium fennhatósága alá tartoztak a börtönök és a fiatalkorú bűnözők javítóintézetei, a londoni rendőrség és tűzoltóság, a bevándorlás fölötti ellenőrzés és az utak, a hidak, a csatornák, a bányák, a mezőgazdaság, a halászat, a közbiztonság, a közerkölcs stb. A minisztérium bizonyos funkciókat töltött be a parlamenti választások lebonyolításában, tanácsokat adott a királynak bűnözők kegyelmi ügyeiben. A belügyiniszternek jelen kellett lennie a királyi hercegek és hercegnők születésénél. Ő proklamálta a trónörököst és a trónra lépő új királyt. E sokrétű funkciók kiegészítéseképpen Churchillt megbízták még azzal is, hogy naponta levélben tájékoztassa a királyt a parlamenti vitákról. Azelőtt ezeket a leveleket a miniszterelnök készítette. Ez különösen kedves megbízatás volt Churchillnek, a meggyőződéses royalistának.

1910-ben, mint Churchill megjegyzi, Angliát éles politikai harc rázta

meg. „A pártok ellenségesen szemben álltak egymással – írta –, de valamennyiüket foglalkoztatta a lordok házának problémája, Írország önrendelkezése és a szocializmus fellendülése."

A legutóbbi parlamenti választásokon a liberálisok és a konzervatívok csaknem azonos számú szavazatot kaptak, s ez arra késztette a liberálisokat, hogy keressék a megegyezést a konzervatívokkal. Az alsóházi erőegyensúly vetette fel a koalíció gondolatát. A liberálisok és a konzervatívok erőinek egyesítését mindenekelőtt az tette szükségessé, hogy hatalmas mértékben fellendült a sztrájkmozgalom. Az összefogás mellett szólt az is, hogy Anglia és néhány más ország között mind feszültebbé vált a viszony, s már érződött a közelgő háború lehellete. 1910 májusában Garvin az „Observer"-ben felhívást adott ki a „szent békére", s egy pártközi konferencia összehívását javasolta a felsőház problémájának megoldása céljából (70, 185–186. old.). Churchill Lloyd George-dzsal együtt erőteljesen megragadta ezt mint megoldási lehetőséget, amely már egyébként is bizonyos ideje terjedt a köztudatban.

Churchillt és Lloyd George-ot a konzervatívokkal való koalíció létrehozására több személyes jellegű indíték is késztette. Lloyd George ettől azt remélte, hogy sikerül Asquitht kiakolbólítania a miniszterelnöki bársonyszékből és a pártvezetői posztból, s maga foglalhatja majd el mindkét pozíciót. Ebből fakadt Lloyd George-nak az az ötlete, hogy egy „businessman-kormányt" kellene alakítani, s erre a „szilárd alapra", „közös pártbázisra" támaszkodva kellene megoldani az aktuális problémákat (132, 192. old.).

Churchillt a koalíció segítette volna abban, hogy visszakerüljön a konzervatív pártba vagy legalábbis kibéküljön vele. Az az uszító kampány, amelyet a konzervatívok az őket eláruló és a liberálisokhoz átpártoló Churchill ellen indítottak, még mindig egyre növekvő intenzitással folyt (16, 1. köt. 137. old.). Churchill úgy tett, mintha ez nem nagyon izgatná, s tréfákkal próbálta elhárítani a konzervatívok támadásait, ám tréfái egyre fanyarabbak lettek. Churchill talán önmagának sem vallotta be, hogy az a megvetés, amelyet a konzervatívok részéről tapasztalt, az idegeire ment, és egyre jobban leverte. Mindenesetre abban az időben teljesen megérlelődött már benne az a meggyőződés, hogy találnia kell valamilyen modus vivendit a régi párttal. Amikor Lloyd George felvetette a konzervatívokkal való koalíció gondolatát, Churchill úgy érezte, hogy éppen erre van szüksége, és teljes odaadással támogatta kollégáját.

A két politikus gyakran találkozott F. E. Smithszel, a konzervatívok

egyik tekintélyes vezetőjével, hogy megtárgyalják a konzervatív párttal való együttműködést. Lloyd George kidolgozott egy memorandumot, amelyben megfogalmazta a koalíció létrehozásának alapelveit. Minthogy a konzervatívokkal való kapcsolatokban a fő probléma abban az időben a lordok házának a megreformálása volt, Churchill nekilátott a felsőházi reform olyan alapelveinek a kidolgozásához, amelyek mindkét párt számára elfogadhatók. Churchill és Lloyd George kénytelen volt terveibe beavatni Asquith miniszterelnököt is. A miniszterelnök is tisztában volt vele, hogy szükség van a konzervatívokkal való koalícióra, pontosabban, hogy a liberálisok önállóan képtelenek megoldani az uralkodó körök előtt akkoriban felmerült súlyos problémákat. Ezért hozzájárult Lloyd George és Churchill elgondolásához, s kapcsolatba lépett a konzervatívok vezérével, Balfourral. Balfour beleegyezését adta ahhoz, hogy a „szent béke" ténnyé váljon.

Mindkét párt a tárgyalások folytatására kiküldte tekintélyes politikusoknak egy-egy csoportját, s ezek megalakították az úgynevezett koalíciós konferenciát. Churchillt ebbe nem vonták be. Ez nagyon sértette önérzetét, de meg kellett értenie, hogy a liberálisok nem tehették képviselőjükké a konzervatívokkal való tárgyalásokban, mert ez mély felháborodást keltett volna politikai ellenfeleik körében, és megnehezíthette volna a megállapodást. A konferencián azt kellett a felszínre hozni, ami a két pártot egyesíti, nem pedig azt, ami megosztja őket.

Churchill sorsa sok tekintetben függött a konferencia kimenetelétől. Ha a konferencia sikerrel jár, egy koalíciós kormány létrehozása mellett dönt. Ez esetben a liberálisok és a konzervatívok közül kellett volna összeválogatni a kormány tagjait. Ismerve a konzervatívoknak Churchillhez való viszonyát, joggal feltételezhető, hogy esetleg Churchillnek a koalíciós kormányból való kihagyását követelték volna. S minthogy a konzervatívok elárulása után nem nőtt bele a liberális pártba és ott lényegében idegen volt, a liberálisok nyilván nem verekedtek volna a konzervatívokkal érte, hanem inkább feláldozták volna. Ez pedig könnyen elvághatta volna további politikai pályafutását. Churchill tehát egyfelől érdekelt volt a konzervatívokkal való koalíció tető alá hozásában, mert azt remélhette, hogy így sikerül helyreállítani velük a kapcsolatot és újra közelebb kerülni ahhoz a párthoz, amelynek eszméi közel álltak szívéhez, másfelől viszont nagyon tartott attól, hogy a konzervatívokkal való blokk őt személy szerint esetleg politikai katasztrófába sodorja.

1910 júliusában Lloyd George egy terjedelmes emlékiratot készített, amelyben megokolta a liberálisok és a konzervatívok koalíciójának a szükségességét. Azelőtt az volt a vélemény, hogy a koalíciót az a válság teszi szükségessé, amelyet a lordok házának a magatartása váltott ki, most pedig Lloyd George azt bizonygatta, hogy a koalíciót hosszú távra kell létrehozni. Azért van rá szükség, hogy elháríthassák azt a veszélyt, amely Anglia ellenfeleinek: az Egyesült Államoknak és Németországnak a gazdasági növekedése folytán az angol gazdaságot fenyegeti. Anglia gazdasági életét úgy kell kialakítani, hogy az ország sikeresen felvehesse a harcot veszedelmes konkurrenseivel. A koalíció útján egy sor olyan radikális intézkedést foganatosíthatnának, amely megállítaná az országban a forradalmi mozgalom növekedését és szilárd belpolitikai helyzetet teremtene. A „különösen sürgős és fontos speciális kérdések" között Lloyd George megnevezte a lordok házának a problémáját, az írországi home rule-t, a nemzetvédelem problémáját, a társadalombiztosítás kérdéseit, a földhasználat kérdéseit, a birodalmi politikát és a külpolitika problémáit. Ezeknek a problémáknak a megoldására évek kellenek, s ezekben az években az országnak Lloyd George elképzelése szerint koalíciós kormányra van szüksége (135, 381–388. old.).

Az emlékiratban kifejtett gondolatok közül sok minden bizonnyal magától Lloyd George-tól ered. Ám az sem kétséges, hogy a memorandumban Churchill elképzelései is helyet kaptak. A dokumentum a két liberális politikus közös erőfeszítéseinek az eredménye. Sok tételt úgy fogalmaztak meg, hogy megnyerjék a konzervatívokat és valamilyen alapot teremtsenek a megállapodáshoz.

Churchill és Lloyd George igen óvatosan járt el. Attól tartottak, hogy ezekkel az igen messzire elmenő javaslatokkal esetleg ártanak majd maguknak a saját pártjukban. Végül mégiscsak kénytelenek voltak elgondolásaikba beavatni a kormány vezető tagjait. A kormány tagjainak egyik része helyeselte a tervet, a másik része viszont tartózkodóbb álláspontra helyezkedett. Különösebben nagy vihart nem kavart a memorandum.

Churchill eleinte nagy eréllyel munkálkodott az emlékiratban megfogalmazott eszmék megvalósításán. Ám hamarosan ráébredt arra, hogy Lloyd George-nak nem áll szándékában őt bevonni a koalíciós alapon létrehozandó kormányba. Ez nyomban lehűtötte lelkesedését, s a koalíció gondolatának lelkes hívéből egy csapásra ellenzőjévé vált. Igaz, hogy ez nem tartott sokáig. Szenvedélyes magyarázkodás következett

kettejük között, s Lloyd George, hogy lecsillapítsa fegyvertársát, kénytelen volt Churchillnek a leendő kormányban a hadügyminiszteri tárcát felajánlani. Ez újra a koalíció lelkes hívévé tette Churchillt.

Azt tartja a közmondás, hogy minden botnak két vége van. Így volt ez ebben az esetben is. A koalíció létrejötte nemcsak attól függött, hogy a liberálisok hajlandók-e koalícióra lépni, hanem attól is, hogy a konzervatívok milyen álláspontra helyezkednek. Balfour nem ellenezte a liberálisokkal való blokkot, de a konzervatív politikusok többsége nem támogatta. Különféle okok játszottak közre ebben, s a legfőbb ok talán az volt, hogy az adott szakaszban a konzervatívok semmiképpen sem óhajtottak közös kormányban lenni Lloyd George-dzsal, akit túlságosan „baloldalinak", az arisztokrácia és a „big business" érdekei szempontjából veszélyesnek tartottak. Akkor még nem értették meg, hogy Lloyd George demagógiája és látszólagos forradalmisága rendkívül előnyös az angol uralkodó köröknek. Néhány évbe tellett még, míg a konzervatívok ennek tudatára ébredtek, és készek voltak koalícióra lépni vele. Egyelőre azonban, 1910-ben, visszautasították a liberálisokkal való koalíciót, és meghiúsították a Churchill–Lloyd George-tervet. A szervező konferencia kudarcba fulladt, s így vége szakadt a két párt közötti politikai fegyverszünetnek.

1910 végéig fordulat következett be Churchill meggyőződésében és érdeklődésében. Nagyon rövid ideig tartó és meglehetősen felületes érdeklődése a szociális reformok iránt addigra végképp elpárolgott. Az egyre terebélyesedő osztályharc mindinkább a munkások ellen hangolta, akiknek nemrég még a liberálisok pártfogását és gondoskodását ajánlgatta. Most ezek a „hálátlan" dolgozó osztályok félreérthetetlenül kimutatták a liberálisokkal szembeni megvetésüket, és önállóan erélyes harcot indítottak jogaikért. Az események alakulása Churchillt Anglia egyre súlyosbodó politikai válságában szélsőségesen reakciós pozíciókba sodorta. A néppel való képmutató, konjunkturális, álszent kacérkodásának vége szakadt.

Ez volt a fő oka annak, hogy Churchill a konzervatívokkal való koalíció révén szeretett volna visszatérni régi pártja szárnyai alá. Ám a konzervatív vezetők hajthatatlansága, legalábbis egyelőre, elzárta előle ezt a perspektívát. Churchillt ez annyira elkeserítette, hogy baráti körben már azt latolgatta, nem kellene-e otthagynia a politikát és helyette üzlettel foglalkoznia. Úgy vélte, hogy ha belép Ernest Cassel üzletébe és vele együtt eldolgozgat vagy négy esztendeig, vagyont szerezhet. Ám ezek

aligha voltak komoly tervek. A pénznek Churchill nagy jelentőséget tulajdonított ugyan, de mégis a becsvágy, a hatalomvágy volt számára a legfontosabb.

Miután kihagyták abból a küldöttségből, amely a konzervatívokkal a koalíciós tárgyalásokat folytatta, Churchill jobbnak látta, ha hosszabb időre elhagyja Londont. Barátaival földközi-tengeri útra indult egyiküknek a jachtján. Az utazás érdekes és kellemes volt, de Churchill nem tudta kellően élvezni, mert egyre az izgatta, vajon mi történik Londonban (142, 151. old.).

Churchill addig nem volt járatos a külpolitikai kérdésekben, s ezek nem is nagyon érdekelték. Eléggé meglepő ez, hiszen a XX. század első évtizedét az angol kormány nagy külpolitikai aktivitása jellemezte. Most viszont, meglehetősen nagy késéssel, Churchill egyszerre érdeklődni kezdett e kérdések iránt. Konstantinápolyban találkozott Marschall von Bieberstein német nagykövettel, és elbeszélgetett vele az angol–német kapcsolatokról meg a bagdadi vasút építéséről. A beszélgetés során Churchill elárulta, mennyire naiv és tapasztalatlan nemzetközi ügyekben. Azt ajánlotta Biebersteinnek, hogy a vasutat helyezzék Anglia és Németország közös ellenőrzése alá, s így biztosítsák a két ország közötti baráti kapcsolatokat. Bieberstein erre ezt felelte: „Amikor az ágy már meg van vetve, csak nem fog az, aki megvetette, visszahúzódni és átengedni helyét másnak." Churchill erre megjegyezte, hogy „az ágyat meg is lehetne osztani, ahogy ezt férj és feleség teszi". A német nagykövet csöppet sem lelkesedett ezért az ötletért (142, 152. old.).

Helytelen volna azt állítani, hogy éppen ez a beszélgetés tárta fel Churchill előtt a külpolitika fontosságát. Annyi azonban bizonyos, hogy az ilyen irányú érdeklődése abban az időben, vagyis 1910 végén ébredezett. Attól fogva Churchill beszédeiben mind gyakrabban szólt a Németországgal való közelgő háborúról. Ez szöges ellentétben állt azzal, amit még néhány esztendővel előbb nyilvánosan hirdetett, s amiért Grey külügyminiszter annak idején olyan erélyesen rendreutasította.

Miután a konzervatívokkal való fegyverszünetnek vége szakadt, a liberális kormány újra elővette a felsőház kérdését. 1910 novemberében Asquith a parlament feloszlatását és új választások kiírását javasolta a királynak. Példa nélkül álló eset volt ez. A kormány egy év leforgása alatt másodszor is parlamenti választásokat kívánt tartani. Sőt Asquith egy olyan ígéretet akart kicsikarni a királytól, hogyha a választások után a liberálisok maradnak hatalmon, a kormány kérésére annyi új peert (fő-

rendiházi tag) nevez ki a felsőházba, amennyi szükséges ahhoz, hogy ott liberális többség alakuljon ki.

Abban az időben új király ült már az angol trónon. 1910 májusában elhunyt VII. Edward, Viktória királynő fia, aki mindössze öt évig uralkodott. Utóda V. György lett.

Churchillnek nem tetszett, hogy a kormány az új és tapasztalatlan királyt igen nehéz helyzetbe akarja hozni több száz új peernek a kreálásával. Mint arisztokrata sehogy sem tudott megbékülni azzal a gondolattal, hogy sok olyan ember, aki semmi különösebbel nem tűnt ki, most egyszerre egyenjogúvá váljon a törzsökös nemességgel, amely a nép legjavát alkotja. Nem tetszett Churchillnek az sem, hogy a királyt rá akarják *kényszeríteni* olyasmire, amit az semmiképpen sem óhajt. Ha a király eleget tesz Asquith követelésének, erősen aláássa a monarchia tekintélyét, s Churchillnek ez sem volt ínyére (32, 251. old.). Csakhogy Churchill nehéz helyzetben volt, s így nem tett ellenvetést.

A királynak nem maradt más választása, mint eleget tenni Asquith követelésének. Csupán azt kérte, hogy hozzájárulása maradjon minél tovább titokban, s hogy a kormány csak végszükség esetén éljen vele.

A következő néhány esztendőben Churchillnek mint miniszternek több balfogása volt. A nagy politika kérdéseiben, amelyek nem tartoztak saját minisztériumának az illetékességébe, néhány olyan javaslatot tett, amelyet a kormány elutasított. Az a rátartiság, amellyel saját elgondolásait előterjesztette, bosszantotta a kabinet többi tagját. Churchill képes volt a miniszterelnök előtt órákon át fejtegetni elgondolásait, s nem vette észre, mennyire terhes Asquithnek az ifjú miniszternek ez a tolakodása.

Churchill gyakran hosszú emlékiratokat készített és küldött szét a kabinet tagjainak, hogy tanulmányozzák őket, és így megismerjék elgondolásait. Ez a túlbuzgóság ellene hangolta a többi minisztert, akik mind jóval idősebbek voltak nála. Egyik alkalommal, amikor Churchill „felvilágosította" Greyt külpolitikai kérdésekben, amelyekhez akkoriban még csak nem is konyított, Grey megjegyezte: „Winstonnak olyan aktív az elméje, hogy hamarosan nem is tölthet már be a kormányban más funkciót, mint a miniszterelnökit" (112, 128. old.).

Churchillnek hamarosan alkalma nyílt arra, hogy helyreigazítsa az uralkodó körökben róla kialakult kedvezőtlen véleményt. Kitűnt, hogy határozott meggyőződése van, s igen erélyes tud lenni. Tekintélye ezáltal kétségtelenül megnőtt. Ugyanakkor az angol dolgozók is véleményt alkothattak maguknak Churchillről. Felismerhették, hogy Churchill ko-

rántsem liberális politikus és a szociális reformok élharcosa, hanem egyik legmakacsabb és legkövetkezetesebb ellenségük.

Angliában hosszú évtizedeken át sok oknál fogva az a hagyomány alakult ki, hogy az ipari konfliktusokat, vagyis a munkások és a vállalkozók között támadt vitákat általában kompromisszummal rendezték. A burzsoáknak is, a szakszervezeti vezetőknek is érdekük volt, hogy ily módon rendezzék a vitákat. A XX. század első évtizedében és különösen ennek az évtizednek a második felében a kompromisszumok szellemét az angol munkásmozgalomban mindinkább háttérbe szorították az éles osztályösszecsapások, amelyekben a konfliktusokat heves harcban rendezték, mégpedig úgy, hogy mindegyik fél igyekezett bármilyen eszközzel kivívni a győzelmet. A sztrájkmozgalmat nemcsak a sztrájkok és a sztrájk folytán veszendőbe ment munkanapok számának a növekedése jellemezte, hanem maguknak a sztrájkoknak az éles jellege is. A vállalkozók mind gyakrabban folyamodtak segítségért a rendőrséghez, s így a sztrájkok során a sztrájkolók sokszor összecsaptak a rendőrökkel.

Churchillnek mint belügyminiszternek közvetlen köze volt a sztrájkok erőszakos elfojtásához. Valamennyi életrajzírója egyetért abban, hogy ezen a területen különösen nagy buzgóságot árult el, s hogy kemény intézkedéseit sokszor nem a szükség diktálta. Churchill egyik életrajzírója szerint „valósággal felbőszítette a munkásokat azzal, hogy katonaságot vezényelt ki sztrájkjaik letörésére, ami tipikusan konzervatív eszköznek számított" (116, 32. old.).

1910 novemberében Walesben konfliktus támadt a bányászok és a bányavállalatok között. A munkások teljesen indokoltan béremelést követeltek. A vállalkozók erre a követelésre azzal válaszoltak, hogy a munkásokat kitették az utcára, és a sztrájkok körzetébe sztrájktörőket szállítottak. A rendőrség természetesen védelmezte a sztrájktörőket, amikor a munkások élni próbáltak azzal a jogukkal, hogy sztrájkőrségeket állítsanak fel, és így megakadályozzák a sztrájktörőket a sztrájkolók helyének elfoglalásában. Elszabadultak a szenvedélyek, s hamarosan verekedés tört ki. A rendőrség erőszakhoz folyamodott, mégpedig jóval nagyobb mértékben, mintsem ezt a rend fenntartása megkövetelte volna. A munkásokat agyba-főbe verték. S amikor aztán a sztrájkolók bosszúból betörték néhány ház ablakait, a vállalkozók erősítést kértek. Churchill ezer rendőrt vezényelt ki Londonból a sztrájkok körzetébe, sőt a hadügyminisztériummal egyetértésben nemsokára katonaságot is odavezényeltek.

A konzervatívok nyilván tetszéssel fogadták Churchillnek ezeket az intézkedéseit, bár az illendőség kedvéért bírálták amiatt, hogy a katonaságot állítólag nem használta fel eléggé hatékonyan. A bírálatnak nem volt alapja, hiszen katonaságot akár ki sem kellett volna vezényelni a sztrájkok körzetébe. Churchill e lépései után a munkásosztályban egyre növekedett az ellenségesség vele szemben.

Nem sokkal ezután Churchill tüntető nők ellen vetette be a rendőrséget, ezúttal már magában Londonban. 1910. november 18-án a szüfrazsettek nagygyűlést tartottak az egyik londoni teremben, utána pedig a parlament elé vonultak, hogy átnyújtsák petíciójukat a miniszterelnöknek. Nem voltak sokan, alig több mint 300-an. A parlament épületét 1200 rendőr zárta körül. A nők próbáltak áttörni a rendőrkordonon, erre a rendőrök órákon át durván ütlegelték őket. A féktelen erőszak városszerte nagy felháborodást keltett (133, 342–343. old.).

Amikor felmerült a kérdés, vajon ki a felelős ezért, a nők nyomban Churchillt nevezték meg. S erre a feltevésre volt is bizonyos alapjuk. A rendőrség azelőtt sohasem folyamodott ilyen módszerekhez tüntetőkkel szemben. A szüfrazsetteket, amikor egyik-másik gyűlést megzavarták, rendszerint letartóztatták, és néhány napra rács mögé dugták. A londoni tüntetés résztvevői arra számítottak, hogy a parlamenthez való áttörésre tett kísérletért legfeljebb a rendőrőrsön kell tölteniük az éjszakát. Ám ezúttal letartóztatás helyett elagyabugyálták őket. A rendőrségi módszerek megváltozása egybeesett azzal, hogy Churchill került a belügyminiszteri posztra. A szüfrazsettek mozgalmának vezetői azt bizonygatták, hogy az 1910. november 18-i atrocitásra Churchill adott parancsot (116, 32. old.). Aligha van bármi alapja is azoknak az erőfeszítéseknek, amelyekkel némelyek próbálták utóbb kimosni Churchillt ebből a piszkos ügyből.

„Rendfenntartó" buzgalma olykor nevetséges helyzetbe hozta Churchillt. 1910 decemberében szenzációs esemény játszódott le Londonban. Rendőrök tetten értek néhány rablót, amikor azok éppen egy ékszerboltba próbáltak betörni. A bűnözők tüzet nyitottak, s három rendőrt a helyszínen megöltek, hármat pedig súlyosan megsebesítettek. A lövöldözők elrejtőztek. A bűntett nagy port vert fel, mert Angliában a rendőrök nem viseltek lőfegyvert, s az alvilággal való összeütközéseik általában vérengzés nélkül végződtek.

Churchill maga vette kezébe az eset kivizsgálását. A rendőröknek revolvereket és puskákat osztottak ki. Mozgósították a Scotland Yardot. Az

volt a feltevés, hogy a bűntettet anarchisták követték el, s Churchill szemében ez mindjárt politikai színezetet kapott.

1911. január 3-án azt jelentették Churchillnek, hogy a nyomára bukkantak a rendőrgyilkosoknak, és körülkerítették őket a Sidney Street 100. sz. alatti házban. A rendőrség közölte, hogy a gonosztevők tüzet nyitottak, és valószínűleg jelentős lőszerkészlettel rendelkeznek. Hogy hányan bástyázták el magukat a házban, azt nem lehetett tudni. A környező utcákat Churchill parancsára hamarosan rendőrök és katonák százai árasztották el. A Towerből még egy ágyút is előhoztak.

Churchill úgy döntött, hogy maga veszi kezébe az akció irányítását. Prémgalléros kabátban és selyem cilinderben kivonult a tett színhelyére. Mulatságos látvány volt, amint az ostromlott házra szórványosan tüzelő rendőrök és katonák között járt-kelt és lázasan intézkedett: erősítéseket vonultatott fel, különféle terveket tárgyalt meg a ház megrohamozására. A bökkenő csak az volt, hogy senki sem tudta, hány bandita sáncolta el magát. Az ostromlott ház hamarosan kigyulladt, s a lövöldöző bűnözők kénytelenek voltak a földszintre lejönni. A helyszínre érkező tűzoltók nekiláttak volna, hogy közvetlen kötelességüket teljesítsék, vagyis a tüzet oltsák. A rendőrség ezt kategorikusan ellenezte. A vitát a helyszínen tartózkodó belügyminiszter döntötte el (hiszen az ő fennhatósága alá tartozott a rendőrség is, a tűzoltóság is): megtiltotta az oltást. Amikor a tűz megtette a magáét és a kis ház porrá égett, a romok alatt két elszenesedett holttestet találtak. Kiderült, hogy két ember ellen vonultak fel a hatalmas rendőri és katonai erők, tüzérséggel és magának a belügyminiszternek a parancsnoksága alatt.

Az újságírók a lapokban élénk színekkel ecsetelték Churchill gyermekded viselkedését, amelyet ebben az általuk „Sidney Street-i csatának" elkeresztelt akcióban tanúsított. Számtalan fénykép illusztrálta Churchill szerepét a 100. sz. alatti ház ostromának irányításában. Még a francia sajtó is mulatott rajta, ugyancsak sok fényképet közölve. Abban az időben Londonban már volt a filmhíradónak egy kezdetleges formája is, s a mozikban bemutatták, hogyan vezényelte Churchill a „hadműveletet". A nézők a hasukat fogva röhögtek a túlbuzgó miniszteren. Churchill a Sidney Street-i Napóleon gúnynevet kapta (46, 1965. január 25.). A kormánynak nem tetszett egyik tagja efféle „népszerűsége", a király pedig megjegyezte, hogy egy miniszternek, aki a kabinet tagja, akármilyen kalandor természetű is, nem illik személyesen részt venni holmi East End-i banditavadászaton (19, 122. old.).

1910 decemberében megtartották az év második parlamenti választásait. Itt megismétlődtek a januári választások eredményei. Az új parlamentben mind a liberálisok, mind a konzervatívok 272 mandátumot szereztek (131, 158. old.). Minthogy a liberálisok az alsóházban számíthattak az ír és a munkáspárti frakció támogatására, Asquith kormánya hatalmon maradt. Az új parlament igen hosszú életű volt. A háború meggátolta, hogy időben megtartsák a rendes választásokat, s így ezekre csak 1918-ban került sor. Churchill az 1910. decemberi választási kampányt is sikerrel zárta le, s a parlamentben továbbra is a Dundee választókerületet képviselte.

A parlamentben úgy alakultak az erőviszonyok, hogy a konzervatívok már nem szegülhettek szembe a felsőház jogainak korlátozását sürgető követeléssel. Fontos volt az is, hogy az általános politikai helyzet az országban teljes mértékben a liberálisoknak kedvezett. Így a liberálisoknak 1911 májusában sikerült harmadszor is megszavaztatniuk az alsóházzal azt a törvényt, amely a lordok házának jogait korlátozza.

Immár minden maguknak a lordoknak az állásfoglalásától függött. Először a törvénynek egy olyan szövegét szerkesztették, amely a visszájára fordította értelmét. Ám mielőtt ezt szavazásra bocsátották volna, a konzervatívok vezéreit tájékoztatták a királynak arról az ígéretéről, hogy annyi liberálist ruház fel a peerek rangjával, amennyi szükséges ahhoz, hogy a felsőházi konzervatív csoportosulás kisebbségben maradjon. A legforróbb fejű konzervatívok azt bizonygatták, hogy ez a liberálisok blöffje, s azt hangoztatták, hogy a végsőkig folytatják a küzdelmet, ha kell, „utolsó csepp vérükig". A konzervatívok vezetőinek végül mégis sikerült meggyőzniük felsőházi híveik többségét a kapott információ hitelességéről. A lodok háza csekély szavazattöbbséggel jóváhagyta a jogait korlátozó törvénytervezetet. A lordok immár nem emelhettek vétót pénzügyi kérdésekben, és minden más kérdésben legfeljebb két évig késleltethették a törvényjavaslatok elfogadását (ez az úgynevezett szuszpenzív, vagyis felfüggesztő hatályú vétó).

Közben a világ feltartóztathatatlanul a nagy háború felé rohant. 1911 júliusában II. Vilmos német császár a marokkói Agadirba irányította a „Panther" (Párduc) ágyúnaszádot, hogy ezzel demonstrálja Németország afrikai igényeit. Ez Angliában nagy port vert fel. A „Párduc-ugrás" nemcsak egy csapásra feltárta az angol–német ellentétek élességét és mélységét, hanem azt is eredményezte, hogy a liberális kormány több tagja tisztázta álláspontját külpolitikai kérdésekben. Churchill megtudakolta,

milyen kötelezettségeket vállalt az angol kormány az európai kontinenst illetően, s Grey jóvoltából most ismerte meg először ezeket a kötelezettségeket.

Sokan, köztük németek is, azon a véleményen voltak, hogy Lloyd George és Churchill nem híve az agresszív imperialista külpolitikának, s hogy nézeteik eltérnek Asquithnek, Greynek, Haldane-nek és a kormány néhány más tagjának, az úgynevezett liberál-imperialistáknak a nézeteitől. Ám most teljesen világosan kitűnt, hogy nem így van. Lloyd George a City bankárai előtt megtartotta később híressé vált beszédét, amelyben figyelmeztette Németországot, hogy Anglia vállalja a háborút, ha a németek erre rákényszerítik (141, 20–21. old.). Churchill teljesen szolidáris volt Lloyd George-dzsal.

A németek nem számítottak az angol kormány radikális szárnyának ilyen állásfoglalására, s visszahívták Londonból nagykövetüket, Metternich grófot, aki nem figyelt fel Lloyd George nézeteinek erre az evolúciójára. Churchill jól ismerte a grófot, s Londonból való elutazása előtti este együtt vacsoráztak. Óva intette a grófot attól, hogy Németország valamiféle tévhitben ringassa magát, és a tengeren versenyre próbáljon kelni Angliával. „Ha kell – jelentette ki Churchill –, két hadihajót fogunk építeni, míg Németország egyet épít meg . . . A radikálisok és a toryk, bárhogy nyilatkoznak is egymásról, ebben a kérdésben egyek" (29, 1. köt. 37–38. old.). Churchill mint belügyminiszter intézkedéseket foganatosított azzal a céllal, hogy háború esetére angol területen megnehezítse Németország kém- és diverziós tevékenységét. A „Párduc-ugrás" után arra a következtetésre jutott, hogy a Németországgal való háború elkerülhetetlen, s minden figyelmét és energiáját a háborúra való felkészülésnek szentelte. Minden más kérdés háttérbe szorult. „Hat éven át – írta – nem tudtam másra gondolni" (29, 1. köt. 34. old.).

1911-et illetően Churchillnek ez az állítása nyilván némi túlzás. Változatlanul folytatta a háborút a belső fronton az angol munkásosztály ellen, s egyre erősebben hajlott az erőszak alkalmazása felé. 1911 nyarán Angliát sorozatos sztrájkok rázkódtatták. Sztrájkba léptek a kereskedelmi flotta tengerészei és a kikötőmunkások. A sztrájkokon érződött az idők szele. A mozgalom kisiklott a burzsoázia által megvásárolt régi opportunista vezetők ellenőrzése alól. A sztrájkokat gyakran új, fiatal, harcias szellemű vezetők kezdeményezték és irányították. A vállalkozók megkeresték a belügyminisztériumot és védelmet kértek a munkások ellen, azt bizonygatva, hogy „ez forradalom". Churchill kenyértörésre vitte a dol-

got. Elutasította azt, hogy a vitás kérdéseket továbbra is a régi módon, kompromisszumok útján rendezzék, és katonaságot vetett be a sztrájkolók ellen, hogy erőszakkal engedelmességre bírja a munkásosztályt. Ez a kalandor politika csak tovább szította az országban a forradalmi mozgalom tüzét. A kalandorság Churchill karakterének egyik igen jellemző vonása volt. Ez később katonai és külpolitikai téren is megmutatkozott, egyelőre azonban, 1911-ben, csak a belpolitikában érvényesült.

Mihelyt a londoni kikötő igazgatósága segítséget kért a sztrájk letöréséhez, Churchill rögtön megkereste Haldane hadügyminisztert és 25 ezer katonát kapott tőle. Ez nagy felháborodást keltett a kikötőmunkások körében. A dokkmunkások vezetői figyelmeztették a kormányt, hogyha katonaságot vezényelnek ki a kikötőbe, elkerülhetetlenné válik a fegyveres összeütközés és vérontás. Churchillt ez nem riasztotta vissza, sőt nyilván éppen ezt akarta (50, 206–207. old.).

Lloyd George nagyon jól tudta, hogy nem szabad túlfeszíteni a húrt. Csöppet sem volt kívánatos, hogy az országon belül ilyen irányban alakuljanak az események, különösen azok után, hogy a „Párduc-ugrás" folytán egyre feszültebbé vált a viszony Németországgal. Lloyd George rábírta Asquitht arra, hog avatkozzon be és fogja le Churchill kezét, amíg „az a szokása, hogy csapatokat vezényeljen ki ipari viták rendezésére, nem robbant ki nyílt utcai harcokat". Lloyd George-nak megvolt az oka rá, hogy Churchill efféle szokásáról beszéljen. Elevenen az emlékezetében élt még, hogyan vezényelte ki Churchill a londoni rendőrséget és a katonaságot a Rhodda völgyébe a bányászok ellen.

1911 augusztusában a sztrájkoló tengerészekhez és dokkmunkásokhoz csatlakoztak a vasutasok, s úgy döntöttek, hogy általános sztrájkot hirdetnek. Churchill válaszképpen katonaságot vetett be a sztrájk letörésére. Katonaságot vett igénybe a közlekedés munkájának biztosítására, mégpedig saját kezdeményezésére, be sem várva, míg a megfelelő helyi hatóságok segítségért fordulnak hozzá. A szakszervezetek képviselőivel Churchill pimasz, fennhéjázó hangon tárgyalt. Churchillhez abban az időben közel álló emberek így emlékeznek vissza erre: „Nagy elégtétellel nézegette az ország térképét és irányította a csapatok mozgását . . . Mindezt meglepően rosszul csinálta. Fékevesztett, vérengző bulletineket tett közzé" (112., 205., 206. old.). Churchill 50 ezer katonát mozgósított a vasutasok ellen, akik szakszervezeteik elismerését követelték a közlekedési vállalatoktól. Minden katonának 20 élestöltényt adott ki, s ezzel a sereggel megszállta a stratégiai pontokat. Több helyütt, ahol tüntetések voltak,

Churchill katonasággal kergette szét a tüntetőket. Három városban – Londonban, Liverpoolban és Llanellyben – a katonák a tüntetők közé lőttek, s több embert megöltek.

Lloyd George-nak sikerült megállapodásra jutni MacDonalddal, a munkáspártiak vezérével a vasutasok sztrájkjának beszüntetését illetően. Lloyd George sürgősen megkereste Churchillt, hogy megossza vele nagy örömét. Ám legnagyobb meglepetésére Churchill ezt felelte: „Nagy sajnálattal értesültem erről. Jobb lett volna végigvinni a dolgot, és móresre tanítani ezeket az embereket" (112, 208. old.). A király, a miniszterelnök és a kormány más tagjai igen elégedettek voltak Lloyd George-dzsal, mert sikerült véget vetnie a sztrájknak. Az a magatartás, amelyet Churchill ebben az esetben tanúsított, nemcsak azt mutatta, hogy a munkásosztályhoz való viszony kérdésében Lloyd George-nál sokkal jobboldalibb, hanem kiderült, hogy jobboldalibb az egész kormánynál is.

A munkásokkal szembeni gyűlölet és a vágy miatt, hogy megleckéztesse őket, Churchill megfeledkezett a legelemibb óvatosságról is. Nem vette számításba azt a teljesen nyilvánvaló körülményt, hogyha csapatokat vet be a munkások ellen, ez óhatatlanul mélyíti a szakadékot az általa is képviselt liberális párt és a munkásosztály között. Sajátkezűleg rombolta le mindazt, amit a liberálisok nagy erőfeszítések árán tettek azért, hogy a munkásosztályt a burzsoázia befolyása alá vonják. Az osztályharc menete abban az időben a szakszervezeteket mind közelebb juttatta a munkáspárthoz, előmozdította e párt erősödését és befolyásának növekedését.

Churchill magatartását a parlamentben élesen bírálták. Ramsay MacDonald 1911. augusztus 29-én ezt mondotta: „Ha a belügyminiszter valamivel jobban tudná, hogyan kell kritikus időszakokban bánni a tömegekkel, ha valamivel jobban megértené, mit is jelentenek a polgári szabadságjogok, és képes volna valamivel jobban élni azzal a hatalommal, amellyel mint belügyminiszter rendelkezik, az utóbbi 4–5 napban jóval kevesebb nehézségünk lett volna" (120, 529. old.). MacDonaldnak igaza volt. Churchill nagyon helytelen képet alkotott magának az ország osztály-erőviszonyairól, és gyakran meggondolatlanul cselekedett.

Lenin annak idején ezt írta: „A valóságban a burzsoázia minden országban elkerülhetetlenül a kormányzás két rendszerét, az érdekeiért vívott harcnak és az uralom védelmének két módszerét dolgozza ki, s ez a két módszer hol váltakozik, hol pedig különféle kombinációkban összefonódik egymással. Az egyik ilyen módszer az erőszak, minden enged-

mény megtagadása a munkásmozgalomtól . . . A másik módszer a »liberalizmus«, a politikai jogok fejlesztése, a reformok, az engedmények irányában tett lépések stb." (101, 20. köt. 67. old.).

Lenin értékelését Anglia története és Winston Churchill tevékenysége teljes mértékben igazolta. Churchill hosszú politikai pályafutása során mindkét módszerrel harcolt az angol burzsoázia érdekeiért. A „liberalizmus" módszere csak rövid ideig tartó epizód volt számára a XX. század elején, az erőszak módszere viszont mindig ott volt keze ügyében. Asquith liberális kormányának miniszterként alkalmazta először teljes mértékben ezt a módszert az első világháború előtt.

Churchill akkori tevékenységének két következménye volt. Egyfelől mind erősebben romlott a munkásosztállyal való viszonya, s mindkét félben eluralkodott a kölcsönös gyűlölet. Másfelől az ország uralkodó körei meggyőződtek arról, hogy Churchill megbízható védelmezője érdekeiknek, olyan ember, aki bonyolult körülmények között képes erélyes lépésekre, aki nagy akaraterővel, elszántsággal és szervező tehetséggel van megáldva. Az uralkodó körök szemében kétségtelenül nőtt Churchill tekintélye, extravaganciája és túlbuzgósága ellenére is. S ennek hamarosan meg is lettek a gyakorlati eredményei.

Ugyanakkor Churchill mind nagyobb figyelmet szentelt a külpolitika kérdéseinek. Sok időt fordított Anglia és az európai országok viszonyának a tanulmányozására. A Foreign Office-ban tett látogatásai mind gyakoribbak és mind hosszabbak. Grey most már nem titkolta Churchill és Lloyd George elől a tényleges helyzetet.

Amikor Churchill eléggé jól eligazodott már a diplomáciai ügyekben, tekintete a hadügyminisztérium felé fordult. Haldane miniszter engedélyezte munkatársainak, hogy tájékoztassák Churchillt Anglia háborús előkészületeinek helyzetéről. Különösen gyakran találkozott Churchill Henry Wilson tábornokkal, a hadügyminisztérium hadműveleti csoportfőnökségének főnökével. Ezek után Churchill egy memorandumot készített „a kontinentális probléma katonai aspektusairól", s ezt benyújtotta a miniszterelnöknek (29, 1. köt. 42–46. old.).

Ebben az érdekes dokumentumban Churchill azt bizonygatja, hogy a leendő háborúban a főbb hadműveleteket Franciaország és Németország haderői fogják folytatni. Történészek és Churchill-életrajzírók elragadtatással utalnak arra az éleslátásra, amelyet Churchill ebben a memorandumban tanúsított. Csakhogy ez az elragadtatás nem teljesen indokolt. Általában arra szoktak hivatkozni, hogy Churchill meglehetősen

pontosan meghatározta azt az időpontot, amikor a német–francia fronton megindulnak majd a hadműveletek. Hogy Churchillnek ezek a prognózisai beváltak, az jelentős mértékben merő véletlen. Ahol pedig előrejelzései alapos tanulmányozásra és mérlegelésre épültek, az elismerés nem az emlékirat szerzőjét illeti meg, hanem azokat a katonai szakembereket, akiktől információit szerezte és akiknek az elképzeléseit kölcsönözte. A memorandum arról tanúskodik, hogy sem Churchillnek, sem azoknak, akik tanácsokkal látták el, még megközelítő fogalmuk sem volt a közelgő háború tényleges méreteiről. A memorandum szemmel láthatóan lebecsülte azt a szerepet, amely az első világháborúban Oroszországnak jutott.

Mindamellett Churchill bizonyos fokig sikernek könyvelhette el emlékiratát. Ez arról tanúskodott, hogy a lovassági tisztiiskolában kapott igen szerény katonai képzésre támaszkodva is gyorsan és szakszerűen tudott eligazodni egész sor fontos katonai kérdésben. Össze tudta gyűjteni tekintélyes katonai szakemberek legérdekesebb véleményeit és következtetéseit, s ezeket át tudta rostálni saját józan eszének szűrőjén. Ezzel tanújelét adta nagy képzelőerejének. Összegezni tudta a hadügyminisztérium tábornokainak legérettebb és legracionálisabb következtetéseit. Ez pedig azt mutatta, hogy Churchill a jelentős államférfiak sorába emelkedett.

Ebben az időben alakult ki végérvényesen Churchill politikai arculata. Azáltal, hogy csapatokat vetett be a munkások ellen, örökre szakított a „liberális" politikával és a „szociális reformerséggel", a szakszervezetek és a munkásosztály felé való átmeneti kacsingatással. Beszédei, amelyekben a külkereskedelem területén és a gyarmati szférában Angliát szorongató Németországgal szemben erélyes ellenállást sürgetett, arról tanúskodtak, hogy a nemzetközi kapcsolatok fejlődési irányát illetően szakított illúzióival és azzal a véleményével, hogy nincs semmi alapja annak, amit a Németországgal való háború elkerülhetetlenségéről mondanak. A katonai kérdésekkel foglalkozó emlékiratban amellett foglalt állást, hogy Franciaországba egy expedíciós hadtestet küldjenek, s úgy vélte, hogy ennek a hadtestnek végső fokon 13 hadosztályból kell majd állnia. A hadtáppal együtt létszámuk 300 ezer fő lett volna. Churchill tehát letett arról a hajdani véleményéről, hogy az eljövendő háborúban Angliának főleg haditengerészeti flottájával kell részt vennie a harcban, s hogy a kis létszámú angol hadsereg óhatatlanul elveszne a kontinentális hatalmak erős hadseregeinek tengerében. Mindez azt bizonyította, hogy Churchillben érlelődött az imperialista politikus.

Asquith szétosztotta Churchill memorandumát a honvédelmi bizottság tagjai között; ez a bizottság a kormány vezető tagjaiból és néhány katonai vezetőből állt. A bizottság 1911. augusztus 23-án ült össze. Churchill memoranduma tulajdonképpen nem szerepelt a napirenden. Az ülésen a hadügyminiszternek és az admiralitásnak a jelentését hallgatták meg hadászati terveikről. Henry Wilson tábornok jelentését általában pozitívan fogadták. A bizottság hozzájárult ahhoz, hogy a hadműveletek megindulásakor expedíciós hadtestet küldjenek Franciaországba. Az admiralitást képviselő Arthur Wilson tengernagy a Németország elleni háborúnak egy teljesen irreális tervét terjesztette elő. A tengernagyok azt ajánlották, hogy az angol szárazföldi hadsereget kizárólag mint deszantcsapatokat vessék be, s hogy ezeket a csapatokat a flotta Németországban tegye partra. Ez az elképzelés nem talált támogatásra. A tanácskozás résztvevői egyetértettek abban, hogy az admiralitásnak olyan terveket kell kidolgoznia, amelyek előirányozzák az expedíciós hadtest Franciaországba való átszállításának a biztosítását.

A honvédelmi bizottság ülésén kiderült, hogy a haditengerészeti flottának a küszöbönálló háborúra való felkészítése nem folyik kielégítően. Megállapították, hogy McKenna haditengerészeti miniszter csődöt mondott. Asquith azt latolgatta, kit is küldhetne az admiralitásba, hogy javítson ezen a helyzeten. A legalkalmasabb jelölt Haldane volt. Csakhogy Haldane rossz viszonyban volt a tengernagyokkal, s így az admiralitásban már eleve súlyos helyzetbe került volna. Másvalakit kellett hát találni.

Churchillnek azok a határozott intézkedései, amelyeket a munkásmozgalom ellen tett, az a tény, hogy a külpolitika kérdéseiben a szélsőséges imperializmus álláspontjára helyezkedett (mármint hivatalosan, mert lélekben Churchill mindig is imperialista volt), valamint a katonai kérdések tárgyalása során mutatott rátermettsége – mindez arra késztette Asquitht és a kabinet más vezető tagjait, hogy fontolóra vegyék Churchill jelölését. Szeptember végén Asquith megkérdezte Churchillt, nem volna-e kedve vállalni az admiralitást. Tudjuk, hogy ugyancsak Asquith már néhány évvel előbb is ugyanezt a kérdést tette fel Churchillnek. Csakhogy azóta változtak az idők és a körülmények, az admiralitás nagy jelentőségre tett szert, és kitűnő lehetőségeket kínált a katonai téren való tevékeny cselekvésre. Churchill azonnal elfogadta az ajánlatot. 1911. október 23-án McKenna átvette Churchilltől a belügyminisztériumot és ugyanazon a napon átadta neki a haditengerészeti minisztériumot (29, 1. köt. 51. old.).

Nincs kizárva, hogy Churchill azért vállalta olyan szívesen az admiralitást, mert a belügyminisztériumban kifejtett túlságosan elszánt, olykor már szinte kalandor tevékenységét a közvélemény igen élesen elítélte. Mint Austen Chamberlain ezzel kapcsolatban megjegyezte, Churchill megérezte, hogy „a belügyminisztérium már túlságosan forró talajjá vált a lába alatt", és arra „a teljesen határozott következtetésre jutott, hogy ha egyszer a demagógia területén nem tudja felvenni a versenyt Lloyd George-dzsal, az államférfi és a kemény kezű ember szerepét kell vállalnia" (23, 366–367. old.).

Azzal, hogy Churchill átment a haditengerészeti minisztériumba, lezárult államférfivá való formálódásának folyamata. Churchill úgy találta, hogy az új poszton fő feladata Anglia haditengerészeti flottájának felkészítése a Németországgal való háborúra, arra a háborúra, amely feltevése szerint bármely pillanatban kirobbanhatott (29, 1. köt. 56. old.).

V/ A FELSÜLT HADVEZÉR

Churchillnek haditengerészeti miniszterré való kinevezését némelyek helytelenül értelmezték. Anglia radikális-liberális és pacifista körei úgy vélték, hogy Churchill az admiralitásban hozzájuk közel álló szellemben jár majd el. Abból indultak ki, hogy Churchill nem is olyan régen fellépett a hadseregre és a haditengerészeti flottára szánt költségelőirányzatok emelése ellen, és a szociális intézkedésekkel kapcsolatos kiadások növelését követelte. Tévedésbe estek Churchillt illetően Németország államférfiai is. Jól emlékeztek még nemrég elhangzott beszédeire, amelyekben azt fejtegette, hogy Anglia és Németország között nincsenek ellentétek, s ezért közöttük egy háború nem nagyon valószínű (120, 554. old.). Churchill admiralitásbeli tevékenysége egy csapásra eloszlatta az előbbieknek az illúzióit és az utóbbiaknak a tévedését.

Churchill tisztában volt azzal, hogy meghatározott céllal küldték az admiralitásba. „Igyekeztem – írta – úgy felkészülni Németország támadására, mintha az már másnap bekövetkezhetett volna" (29, 1. köt. 56. old.). Churchillnek haditengerészeti miniszterré való kinevezésétől az első világháború kitöréséig még 33 hónap telt el. Ezek alatt a hónapok alatt Churchill lázas tevékenységet fejtett ki.

Az admiralitásban olyan légkört teremtett, amelyből a haditengerészeti flotta vezetői akarva-akaratlanul megérezték, hogy a közeli német támadás reális veszély. Az admiralitásban vezérkari tiszteknek kellett ügyeletet tartaniuk, s azt a feladatot kapták, hogy szükség esetén azonnal elrendeljék a riadót. Churchill dolgozószobájában íróasztala mögött az Északi-tengernek egy nagyméretű térképét függesztette ki. Az egyik vezérkari tiszt a térképen kis zászlócskákkal naponta megjelölte a német flotta hajóinak elhelyezkedését. A miniszter azzal kezdte munkanapját, hogy behatóan tanulmányozta a potenciális ellenség flottájának elhelyezkedését. Azt írta később, hogy a német flottáról másfajta információk

is a rendelkezésére álltak ugyan, de ezt a nagy térképet azért nézegette, hogy munkatársaival éreztesse „az állandóan fenyegető veszélyt" (29, 1. köt. 53. old.).

Churchill abban az időben nemigen igazodott el a haditengerészeti ügyekben. Éppen ezért, mint más hasonló helyzetekben is, igyekezett olyan tanácsadókat találni magának, akiktől megkaphatja a szükséges információkat és a hasznosítható ötleteket. Churchillnek nyomban eszébe jutott John Fisher tengernagy, akivel annak idején jó kapcsolatban volt, míg az nem szakított vele a haditengerészeti költségvetés emelése elleni ágálása miatt. Most Churchillnek sikerült helyreállítania kapcsolatait Fisher tengernaggyal; a tengernagy hazatért Olaszországból, ahol már hosszabb ideje élt, és az új miniszter nem hivatalos tanácsadója lett. Churchillnek az volt az elképzelése, hogy kinevezi majd helyettesévé: első tengeri lorddá, ám egyelőre nem kedveztek ehhez a körülmények.

Erőtől duzzadó, nyughatatlan ember lévén, Churchill ideje legnagyobb részét azzal töltötte, hogy az admiralitás „Enchantress" nevű jachtján hajókázott. Végiglátogatta a fontosabb haditengerészeti támaszpontokat, megnézte az összes nagyobb hajókat, pontosan ismerte a flotta hangulatát és szükségleteit.

Churchillnek abban az időben a legkisebb kételyei sem voltak afelől, hogy a Németországgal való háború küszöbön áll, s hogy ezért az angol flottát úgy kell felkészítenie, hogy gyors és döntő vereséget mérhessen a német flottára. A németek nem értették meg azonnal álláspontját. 1912 januárjában, amikor az az ötletük támadt, hogy tárgyalásokat folytassanak Angliával a haditengerészeti fegyverkezésről, ebből a célból szívesen fogadták volna Berlinben Churchillt. Churchillt azonban nem érdekelte ez az ajánlat. Valószínűleg az angol kormány is azon a véleményen volt, hogy Berlinbe egy kiegyensúlyozottabb és érettebb politikust kell küldenie. Haldane hadügyminiszter utazott Németországba (81, 43. old.).

Lehetséges, hogy az angol kormány szeretett is volna Anglia számára elfogadható feltételekkel megegyezni Németországgal a haditengerészeti fegyverkezés szabályozását illetően. Churchill viszont nem óhajtotta ezt. Magában eldöntötte, hogy közeleg a háború, tehát készült is rá. Sőt, bizonyos lépései arra engednek következtetni, hogy nem is akarta, hogy Haldane misszióját siker koronázza. Haldane németországi tartózkodása idején II. Vilmos császár a német Reichstagban bejelentette a hadseregre és a haditengerészeti flottára szánt előirányzatok jelentős felemelését.

„Mindenkor kötelességemnek érzem és gondoskodom róla – mondotta a császár –, hogy fenntartsam és növeljem a német nép védelmi erejét szárazföldön és vízen.'' A császár azt is hozzátette még, hogy a német nép „bővelkedik fegyverforgatásra alkalmas fiatalokban'' (39, 160. old.).

Churchill belekapaszkodott ebbe a beszédbe, és ürügyül használta fel arra, hogy kifejtse saját nézeteit Anglia és Németország fokozódó haditengerészeti fegyverkezési hajszájáról. Anélkül, hogy ezt akár a miniszterelnökkel, akár a kabinettel megtanácskozta volna, Glasgow-ban beszédet mondott, amely utóbb nagy port vert fel. Kijelentette, hogy Anglia sohasem szenvedett hiányt tengerészekben, mert az angol gyermekeket olyan szellemben nevelik, hogy szeretik a tengert, és bármikor készek haditengerészeti szolgálatot teljesíteni. Churchill leszögezte, hogy „Anglia haditengerészeti ereje kizárólag védelmi jellegű''. Aztán próbálta érzékeltetni, mi a különbség az angol és a német haditengerészeti flotta között. „Az angol flotta szükségszerűség számunkra – állapította meg –, de ha bizonyos szempontból megnézzük a német flottát, azt látjuk, hogy a németek számára ez tulajdonképpen fényűzés. A mi haditengerészeti flottánkkal közvetlenül összefügg Anglia puszta léte. A németek számára a haditengerészeti erő: expanzió'' (159, 1912. február 10.). Churchillnek persze igaza volt abban, hogy Németország agresszív célokból építi ki haditengerészeti flottáját. De igen messzire kalandozott el az igazságtól, amikor azt állította, hogy az angol haditengerészeti flotta kizárólag védelmi jellegű. Churchill beszéde rendkívül pretenciózus volt. Lényegében ezt mondta: amit szabad nekünk, angoloknak, azt nem szabad a németeknek.

Churchillnek az a kijelentése, hogy a németek számára a flotta fényűzés, Berlinben nagy felháborodást keltett. A német vezetők felismerték, hogy csúnyán tévedtek, amikor az új angol haditengerészeti minisztert barátjuknak vélték. Tévedésüknek volt ugyan bizonyos alapja. Hiszen 1906-ban és 1909-ben Churchill a császár magánvendégeként részt vett a német hadsereg hadgyakorlatain. Churchill találkozott a német trónörökössel. Abban az időben a kormány pacifista szárnyához tartozott, és jóindulatúan nyilatkozgatott Németországról. A császár nagy megelégedéssel fogadta Churchillnek az admiralitásba való kinevezését, és azon a nézeten volt, hogy az angol kormánykörökben felülkerekedtek a németbarát elemek. Most aztán kiderült, hogy Churchillt teljesen félreismerték. Megismétlődött ugyanaz a história, mint korábban Lloyd George tekintetében.

Elégedetlenek voltak Churchill beszédével Angliában is. A kormány túlságosan élesnek és meggondolatlannak találta. A konzervatívok háborogtak és kárörvendeztek, ezt hajtogatva: „Mi más is várható egy ilyen fickótól" (39, 161. old.). Kormánykörökben attól tartottak, hogy Churchill beszéde meghiúsítja Haldane-nek a németekkel folytatott tárgyalásait. Márpedig erről szó sem volt. A német kormánynak esze ágában sem volt megállapodást kötni, s ezért Haldane útja már eleve kudarcra volt ítélve.

Churchillt azért állították a haditengerészeti minisztérium élére, mert kitűnt, hogy a flotta nincs felkészülve a fenyegető háborúra. Az új miniszter első teendője az lett volna, hogy az admiralitásban egy vezérkart hozzon létre a hadseregben működő vezérkar mintájára. Churchillnek, mielőtt ezt létrehozta volna, le.kellett váltania több tengernagyot, aki fontos pozíciót töltött be a flotta parancsnokságában. Leváltotta Arthur Wilsont, az első tengeri lordot, akit jelentős felelősség terhelt a flotta felkészületlenségéért. S Wilson sorsában osztoznia kellett több, más olyan tengernagynak is, aki nem értett egyet az új irányvonallal. Churchill nagy eréllyel és rendíthetetlen akarattal lökte félre a kiöregedett és az élettől elmaradt tengernagyokat. Barátja, John Fisher ujjongott. „Nem tudok a történelemben egyetlen olyan első tengeri lordot sem – írta –, aki ezt megtehette volna" (59a, 2. köt. 443. old.).

A haditengerészeti vezérkar létrehozása más nehézségekbe is ütközött. Churchill szerette volna a vezérkart közvetlenül magának alárendelni. A tengernagyok ezt kategorikusan ellenezték. Azon a véleményen voltak, hogy egy olyan szervet, amelynek merőben katonai kérdésekben kell döntenie, haditengerésznek kell vezetnie, nem pedig egy civilnek, aki a haditengerészeti minisztérium élén áll. Haldane támogatta őket. Fisher azt tanácsolta Churchillnek, járuljon hozzá ahhoz, hogy az a tengernagy, aki helyettese katonai kérdésekben, egyúttal a haditengerészeti vezérkar főnöke legyen. Churchill ebbe sehogy sem akart belemenni. Később éppen így döntöttek ebben a kérdésben, de már Churchillnek az admiralitásból való távozása után.

Végül is megalakították a haditengerészeti vezérkart. Funkciói közé tartozott a haditervek kidolgozása és jelöltek javasolása a flotta legmagasabb parancsnoki posztjainak betöltésére (81, 39. old.). Az új szerv nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, tevékenysége meglehetősen meddő volt. Megmutatkozott ebben képzett vezérkari tiszteknek és a kellő hagyományoknak a hiánya.

A végletekig öntelt, munkatársait semmibe vevő Churchill nem fért össze a tengernagyokkal. S ebben nincs is semmi meglepő. A tengernagyoknak nem volt ínyükre, hogy egy hajdani kis lovassági tiszt örökké kioktassa őket arra, hogy a haditengerészeti flottát hogyan kellene jobban irányítani. Különösképpen felbőszítette őket Churchillnek az az igénye, hogy olyan kérdésekben döntsön, amelyek általában az admiralitás kollégiumának az illetékességébe tartoztak. A második tengeri lord, Jellicoe tengernagy akkoriban azt bizonygatta, hogy Churchill nem érti meg, milyen korlátozott lehetőségei vannak egy vérbeli civilnek, „aki teljesen járatlan haditengerészeti ügyekben" (81, 39. old.). Jellicoe azt mondotta, hogy ámulatba ejti az a mód, ahogy Churchill a kabinetben vagy a honvédelmi bizottságban előterjesztett egyik-másik javaslata mellett érvel. Ezen a téren elbújhat mellette a legjobb jogász is. De amikor az admiralitásban hasonló módon próbál eldönteni katonai jellegű kérdéseket, ez már veszélyessé válik. A haditengerészet tisztjei rossz vitapartnerek, az ilyesmiben nincs gyakorlatuk, s ezért nehezen boldogulnak a haditengerészeti miniszterrel. Churchill nem hallgatja meg kollégái véleményét, türelmetlenül fogadja nézeteiket, ha azok nem egyeznek a sajátjaival.

Churchillnek hamarosan sikerült visszahoznia az admiralitásba Fisher tengernagyot az első tengeri lord posztjára. Fisher, Churchillhez fűződő barátsága ellenére, általában osztozott a tengernagyoknak a haditengerészeti minisztériumra vonatkozó véleményében. Bosszantotta, hogy Churchill csak úgy ontja a különféle emlékiratokat és leiratokat, s így az admiralitás vezetőit ezek tanulmányozására kényszeríti. Ily módon, jegyzi meg Fisher, az admiralitás „a haditengerészeti minisztérium irodájává" vált. „Tegnap beszéltem erről Winstonnal – írja Fisher egyik barátjának –, de nem értett egyet velem, pedig igazam van" (59a, 3. köt. 99–100. old.).

Churchill és Fisher közvetlenül az első világháború előtt két jelentős változtatást hajtott végre az angol haditengerészeti flottában. A hajókon a 13,5 hüvelykes lövegeket 15 hüvelykesekkel cserélték fel. Az új konstrukció kifejlesztéséhez és kikísérletezéséhez nem állt rendelkezésre elegendő idő, s Churchill meg Fisher példátlan vakmerőséggel vállalta a teljes felelősséget a nehezebb ágyúk rendszeresítésének esetleges káros következményeiért. Szerencsére a konstruktőrök számításai helyeseknek bizonyultak, s a hajókat nem érte semmi károsodás a nehezebb ágyúktól.

Ezt követően Churchill és Fisher a flottát szénről olajra állította át.

Az olajtüzeléssel nagyobb sebességet és mozgékonyságot kívántak biztosítani. Az angol flotta ezzel nagy előnyhöz jutott. Ám felmerült a kérdés, vajon honnan vegyék az új fűtőanyagot. Szénben bővelkedett maga Anglia is, de olaja egyáltalán nem volt. Churchill lépéseket tett azért, hogy Iránból szerezze meg a szükséges olajat. Létrehozták az Angol–Irán Petróleum Társaságot, amely az iráni kormánynak fizetett jelentéktelen összeg fejében monopolisztikus jogot kapott az iráni olaj feltárására, kitermelésére és feldolgozására. E cég főrészvényese az angol kormány volt.

Churchill intézkedései kétségtelenül növelték az angol flotta harckészültségét, s ez a közelgő háborúra való tekintettel igen fontos volt. Mindez mérhetetlenül sokba került, s emiatt Churchill konfliktusba keveredett Lloyd George pénzügyminiszterrel. 1913 végén a kormány elé terjesztett egy olyan haditengerészeti költségvetés-tervezetet, amely meghaladta az 50 millió font sterlinget (39, 164. old.). Ez volt Anglia történetének legnagyobb haditengerészeti költségvetése. Lloyd George ezt a leghatározottabban ellenezte. A kormány nehéz helyzetbe került.

Churchill azon a véleményen volt, hogy a flotta fő ütőerejét a nagy hadihajóknak kell alkotniuk, amelyek egyúttal a legdrágábbak is voltak. Lloyd George viszont jobban bízott az olcsóbb könnyű cirkálókban és torpedórombolókban. A vita Lloyd George-dzsal annyira kiéleződött, hogy mindketten lemondással fenyegetőztek. A lemondással való fenyegetőzés általában eléggé gyakori fogás az angol politikai életben. Ám sokszor ez nem más, mint blöff. Ezúttal is ez volt. Sem Churchillnek, sem Lloyd George-nak esze ágában sem volt lemondani. Churchill, hogy ráijesszen ellenfelére, azt a hírt bocsátotta szárnyra, hogyha kénytelen lesz lemondani, példáját követni fogja az admiralitás valamennyi vezetője. Sőt arra is célozgatott, hogy fontolóra veszi a konzervatív pártba való visszatérést, s olyan megjegyzéseket ejtett el, hogy az írországi home rule kérdésében kész volna kompromisszumra lépni a konzervatívokkal (39, 167. old.). Ezek a fenyegetések igen jellemzőek voltak. Arról tanúskodtak, hogy Churchill valahol a lelke mélyén a konzervatívokhoz való visszapártolás gondolatát dédelgette. A liberálisok szerették volna elkerülni a bonyodalmakat, s így végül Churchill és Lloyd George vitája kompromisszummal zárult. Churchill csökkentette a költségvetést 1 millió font sterlinggel. Lloyd George pedig hozzájárult ahhoz, hogy összesen 52 millió font sterlinget irányozzanak elő a haditengerészeti flottára (39, 167. old.).

Churchill mindjobban eltávolodott Lloyd George-tól. S ebben nemcsak a költségvetési vita játszott közre. Churchill végérvényesen és visszavonhatatlanul szakított a szociális kérdésekért való régi és meglehetősen szalmalángszerű lelkesedésével. Figyelme teljesen a katonai ügyekre és a külpolitikára összpontosult. Lloyd George viszont továbbra is lankadatlan buzgalommal foglalkozott a belpolitikai problémákkal, az osztályok közötti kapcsolatokkal. Lloyd George 1913 januárjában ezt mondta Churchillről: „Az igazság az, hogy nem volt liberális. Nem érti a liberális gondolkodásmódot" (39, 166. old.). Sok liberális politikusnak volt ugyancsak az a véleménye, hogy Churchill nem liberális. Ez a megítélés Churchill számára nagy veszélyeket rejtett magában, hiszen szükség esetén nem számíthatott pártja feltétlen támogatására. A konzervatívokkal viszont továbbra is rossz viszonyban volt. Persze, haditengerészeti politikája imponált a konzervatívoknak, akárcsak külpolitikai kérdésekben való állásfoglalása is, de továbbra is elvtelen, megbízhatatlan és politikailag veszélyes embernek tartották. S erre tulajdonképpen meg is volt minden okuk. Hiszen Churchill, mielőtt még haditengerészeti miniszter lett, mindenkor ellenezte a flottát szolgáló előirányzatok növelését. Most viszont, mondogatták a konzervatívok, amikor a flotta újjászervezésével a saját dicsőségét növelheti, a haditengerészeti költségvetés megemeléséért száll síkra. Az egyik lap abban az időben „gerinctelen szörnyetegnek" nevezte Churchillt (39, 167. old.), arra célozva ezzel, hogy könnyedén változtatja politikai irányvonalát.

A haditengerészeti miniszternek mindenképpen tennie kellett valamit, hogy megszilárdítsa politikai pozícióit. A konzervatívokkal való alku abban az időben nem jöhetett számításba, s ezért úgy döntött, hogy megszilárdítja saját helyzetét a liberális pártban. Evégett tevékenyen bekapcsolódott a háború előtti években az ír kérdésben kibontakozott harcba. Lélekben Churchill nyilván a konzervatívokkal értett egyet, akik ellenezték Írország önrendelkezését. Csakhogy közelebb kellett kerülnie a liberális párt radikális elemeihez, újra ki kellett érdemelnie jóindulatukat, s ezért hivatalosan a home rule bajnokaként lépett fel.

Az 1910-es választások, amelyek azonos számú parlamenti mandátumhoz juttatták a liberálisokat és a konzervatívokat, Asquith kormányát kiszolgáltatták az ír és a munkáspárti frakciónak. Az írek támogatásáért nyújtani kellett valamit, s a liberális kormány 1912-ben kísérletet tett arra, hogy Írországban bevezessen valamilyen korlátozott önrendelkezést. Ezt sürgette az Írországban kialakult forradalmi helyzet is, amely

nagy bonyodalmakkal fenyegette Angliát, ami pedig a háború küszöbén igazán nem volt kívánatos. A lordok háza két ízben leszavazta a home rule-ról szóló törvénytervezetet, és csak 1914-ben került jóváhagyásra.

A konzervatívok úgy döntöttek, hogy erőszakkal gátolják meg a home rule bevezetését. Az észak-írországi földbirtokosokra és nagyburzsoáziára támaszkodva 1913-ban fegyveres osztagokat szerveztek azzal a céllal, hogy megakadályozzák az önrendelkezésnek Írország északi tartományaira – Ulsterre – való kiterjesztését. Ezeket a csapatokat az angol hadsereg és flotta tisztjei közül kikerült parancsnokok képezték ki. Revolverekkel, puskákkal fegyverezték fel őket, sőt gépfegyvereik is voltak.

Amikor 1914 márciusában a kormány néhány katonai alakulatot Ulsterbe akart vezényelni, hogy elfojtsák a törvényes hatalommal szembeni szervezett ellenállást, 57 tiszt azonnal beadta lemondását arra az esetre, ha ez bekövetkezik. A többi tiszt közül is sokan bejelentették, hogy ugyanezt fogják tenni, ha a kormány katonaságot kíván bevetni az ulsteri lázadók ellen (90, orosz kiad. 314. old.). Ez tiszti zendülés volt a kormány ellen, melyet a konzervatívok szerveztek. A kormány jobbnak látta kapitulálni.

Abban az időben Churchill nagy dérrel-durral állt sorompóba a home rule-ért. Ebben általában nem is lett volna semmi különös. Az írországi önrendelkezésért harcolva Churchill csupán támogatta azt a kormányt, amelynek tagja volt. Csakhogy buzgalma jelentősen túlhaladta azt, amit a kormány tagjaitól elvártak. Tevékenyen részt vett abban, hogy a home rule törvénytervezetet keresztülhajszolják az alsóházban. Ezután országos körútra indult, hogy a home rule mellett agitáljon. 1912 februárjában Belfastban, Ulster fővárosában mondott beszédet. Az önrendelkezés ellenzői megakadályozták, hogy előadásához termet kapjon, s így Churchill a szabad ég alatt mondta el beszédét az összesereglett hatalmas tömeg előtt. Fellobbantak a szenvedélyek, s a home rule ellenzői azzal fenyegetőztek, hogy leszámolnak a szónokkal. 10 ezer katonát vezényeltek ki, hogy fenntartsák a rendet a nagygyűlésen. Abban az időben azt beszélték, hogy az ulsteriek a folyóba vetették volna Churchillt, ha nincs kíséretében a felesége. Az alsóházban viharos jelenetek játszódtak le. Az egyik képviselő egy könyvet vágott Churchillhez, és csupán a többiek közbelépésének köszönhető, hogy nem kaptak hajba (39, 168. old.).

Churchillnek ez politikai játék volt, F. E. Smith, aki az ír kérdésben fő opponense volt, továbbra is jó barátja maradt. Ez a barátság azért

élhette túl a home rule körüli harcot, mert – Churchill egyik életrajzírójának megjegyzése szerint – „kétségtelenül egyiküket sem érintette közelebbről ez a kérdés; mindketten csak játéknak tekintették a politikát" (39; 169. old.).

Churchillnek ezzel a játékkal nem sikerült visszaszereznie a radikális politikus régi hírnevét, de annyit elért, hogy az alsóház komolyabb ellenvetés nélkül elfogadta a haditengerészeti költségvetést. Ami pedig Írországot illeti, az 1914-ben kirobbant első világháború lehetővé tette a kormánynak, hogy elnapolja a home rule törvény hatályba léptetését. Ily módon az ír kérdés megoldása a háború utáni időkre maradt.

A háború elején pozitív szerepe volt annak a tevékenységnek, amelyet Churchill az admiralitásban kifejtett. A flotta felkészült a háborúra. Fisher tengernagynak meggyőződése volt, hogy a háború 1914 második felében kitör, s ezzel a véleménnyel valószínűleg Churchill is egyetértett. Éppen ezért az angol flotta 1914-ben nem is tartotta meg rendes évi hadgyakorlatát. Ehelyett Churchill parancsot adott arra, hogy hajtsák végre a flotta próbamozgósítását, s ennek során a hajókat és a személyi állományt harci készenlétbe helyezték. A gyakorlatokat július derekán tartották, s július 17–18-án értek véget a hagyományos díszszemlével. Rendes körülmények között a díszszemle után a flottát feloszlatták és a hajókat támaszpontjukra irányították. Ezúttal az admiralitás július 20-án bejelentette, hogy az első flotta parancs szerint összevont állapotban marad.

Az Anglia hadba lépését megelőző tíz nap folyamán az angol kormány megtárgyalta a kitört háborúhoz való viszonyának a kérdését.

Churchill szilárdan Anglia haladéktalan hadba lépése mellett foglalt állást. Sürgős mozgósítást követelt. Mivel a kormány néhány tagja ingadozott, Churchill megkérte barátját, F. E. Smitht, puhatolja ki a konzervatív párt vezetőinél, nem volnának-e hajlandók koalíciós kormányt létrehozni, ha a liberális kabinetben a háborúhoz való viszony kérdésében szakadás következne be (39; 171. old.). Amikor augusztus 1-én Németország hadat üzent Oroszországnak, Churchill egyéni felelősségére, nem kérve ki a kormány szankcióját, parancsot adott a flotta teljes mozgósítására. Ez persze merész lépés volt, s bizonyos fokú fegyelmezetlenségnek is tekinthető. Churchill bizonyára így akarta rábírni a kormányt arra, hogy hadat üzenjen Németországnak. Másnap a kormány jóváhagyta Churchillnek a flotta mozgósítására vonatkozó döntését. 1914. augusztus 4-én Anglia hadat üzent Németországnak.

Angol politikusok és burzsoá történészek nagy buzgalommal bizonygatják, hogy Anglia nem akarta ezt a háborút. Még attól az állítástól sem riadnak vissza, hogy erre a háborúra nem törekedett egyetlen más hatalom sem. „Senki sem akarta a háborút" – ezt a címet adta Lloyd George visszaemlékezései egyik fejezetének. „A politikusok és államférfiak között... – írta – egy sem akadt..., aki akarta volna a háborút" (104, orosz kiad. 65. old.). Ez persze nem állja meg a helyét. Az első világháborúért, amelyet a tőkés rendszer ellentmondásai idéztek elő, valamennyi imperialista hatalom felelős, köztük Anglia is. Igaz, hogy az angol kormány a háború küszöbén ravasz politikát folytatott, hogy elhárítsa magáról a felelősséget a háború kirobbanásáért. Ám hamarosan, különösen a titkos levéltári anyagok publikálása után, fény derült az angol kormánykörök valódi szerepére. „Az események alakulásának és a diplomáciai leleplezéseknek a fényében – állapította meg a Kommunista Internacionálé I. kongresszusának kiáltványa – világosan megmutatkozott Franciaország, Anglia, Olaszország, az Egyesült Államok uralkodó osztályainak bűnös politikája.

Az angol diplomácia a háború kirobbanásáig sűrű fátyolba burkolózott. A City kormánya nem óhajtotta felfedni azt a szándékát, hogy az antantországok oldalán belép a háborúba, nehogy a berlini kormányt elriassza és a háborúról való lemondásra késztesse. Londonban akarták a háborút. Azért viselkedtek így, hogy Berlinben és Bécsben reménykedjenek Anglia semlegességében, míg Párizsban és Petrográdban bizton számítottak Anglia beavatkozására.

A fejlődés menete által évtizedek folyamán előkészített háború Nagy-Britannia közvetlen és tudatos provokációja folytán szabadult el. Nagy-Britannia kormányának az volt a szándéka, hogy csak annyira támogatja Oroszországot és Franciaországot, hogy kimerítve őket kimerítse Németországot, saját halálos ellenségét. Ám a német szoldateszka hatalma túlságosan félelmetesnek bizonyult, s így elkerülhetetlenné tette, hogy Anglia ne csak látszólag, hanem ténylegesen beavatkozzon a háborúba. A nevető harmadik szerepe az Egyesült Államoknak jutott, amelyre pedig, régi hagyomány szerint, Nagy-Britannia pályázott" (97, 203. old.).

Az első világháború elején kitűnt, hogy a sors ragyogó perspektívákat tár fel Churchill előtt. 39 évesen az egyik legnagyobb hatalom kormányának tagja, a világ legerősebb haditengerészeti flottáját vezette, igen nagy befolyásnak örvendett a kormányban és az országban. Asquith miniszterelnök jóindulattal viseltetett iránta. Mindez azzal kecsegtette

Churchillt, hogy a Németország elleni háborúban tekintélyes szerepet tölthet majd be. Nemcsak barátai, hanem ellenségei is Asquith egyik legesélyesebb utódának tekintették Anglia miniszterelnöki posztján.

Abban az időben senki nem is álmodta, hogy alig 10 hónap múlva Churchillt kiebrudalják az admiralitásból, további 5 hónap múlva pedig a háborús kabinetből, hogy elveszti minden hatalmát és befolyását, s amikor aztán, 1917-ben, Lloyd George a miniszterelnöki székben ülve visszaveszi a kormányba, Anglia politikai életére gyakorolt befolyása hasonlíthatatlanul kisebb lesz annál, mint amelyet 1914-ben élvezett. Mindezért maga Churchill a hibás. Könnyelműsége, a kalandorságra való hajlama, amely felelősségteljes ügyekben is megmutatkozott, s emellett mérhetetlen elbizakodottsága és önteltsége miatt a többi miniszter sem fogadta őt el. A magatartása mindig ellenségeket szerzett neki, és végül is hosszú időre félbeszakította politikai pályáját.

Churchillben furcsamód párosult a józan ítéletre és a rendkívül ésszerű döntésekre való képesség a könnyelműséggel és a kalandorsággal. Különösen sok kalandor lépésre ragadtatta magát az Anglia hadba lépését követő másfél éves időszakban.

1914 augusztusában Churchill nem gondolta, hogy ilyen hosszú és súlyos háborúnak néznek elébe. „Business is business" (az üzlet – üzlet) – ezzel a szólással jellemezte akkoriban a helyzetet, amivel arra akart utalni, hogy az országnak a háború ellenére mindennapos életét kell élnie. Igazságtalanok volnánk, ha azt állítanánk, hogy egyedül Churchill élt ebben a tévhitben. Az angol vezetők mind így gondolkodtak. Grey például augusztus 3-án az alsóházban kijelentette: „A háborúban való részvétel nem hoz sokkal több szenvedést, mint amennyit akkor is ki kellene állnunk, ha nem vennénk részt a háborúban" (152, 4. old.). Az angol miniszterek úgy vélték, hogy országuk főképpen haditengerészeti erővel fog hadat viselni. Az angol flotta az óceánokon és az Északi-tengeren szétveri majd a német flottát, s közben Anglia kontinentális szövetségesei vereséget mérnek Németországra a szárazföldön. Mindezt néhány hónap alatt, esetleg néhány hét alatt is elvégzik, s az ország mindennapi életét a háború lényegében nem fogja érinteni.

Churchill a hadi cselekmények első napjaitól arra törekedett, hogy döntő vereséget mérjen a német flottára. Ám a németeknek eszük ágában sem volt lehetőséget nyújtani az angol flottának arra, hogy egyetlen csapással elsüllyessze gyengébb flottájukat. Az angolok Sylt szigeténél sikeres támadást hajtottak végre több német hajó ellen. Egy cirkálót elsüllyesz-

tettek, többet pedig megrongáltak, s emellett megsemmisítettek egy torpedórombolót is. Ebből az alkalomból Churchill kérkedő beszédet mondott.

A flotta megbirkózott az angol expedíciós hadtestnek Franciaországba való átszállításával is. A katonák átszállítása során nem voltak áldozatok. Ám a szárazföldi ütközetek a szövetségesekre nézve kedvezőtlenül alakultak. A francia csapatok súlyos veszteségekkel kénytelenek voltak visszavonulni. Kitchener, aki abban az időben lett Anglia hadügyminisztere, attól tartott, hogy a németek zeppelinek felhasználásával próbálnak majd támadást intézni Anglia ellen. Az angoloknak akkoriban volt már bizonyos katonai légierejük. Ez primitív repülőgépekből állt, s a háborúban jelentéktelen szerepet játszott. A szárazföldi haderő légiereje a kontinensen vívott ütközetekben vett részt. Churchill rendelkezésére állt a haditengerészeti légierő, amely 1914 őszén tétlenkedett. Kitchener azt ajánlotta Churchillnek, hogy vesse be ezeket a repülőgépeket a zeppelinek megsemmisítésére. Minthogy az akkori repülőgépek hatósugara igen kicsi volt, Churchill a francia tengerparton, Dunkerque-ben és Calaisban létrehozta a haditengerészeti flotta légi támaszpontjait. Az angolok ezekről a támaszpontokról indítottak légitámadásokat a német hangárok ellen.

Churchill nagy figyelmet szentelt ezeknek a hadműveleteknek. Amikor kitűnt, hogy az angol légi támaszpontokat német járőrök támadásainak a veszélye fenyegeti, Churchill a támaszpontok védelmére gépfegyverekkel felszerelt páncélautók készítését szervezte meg. Csakhogy a páncélautók nem működhetnek eredményesen a lövészárkokkal átszeldelt terepen. Churchillnek akkor az az ötlete támadt, hogy a páncélautókat szereljék fel hordozható híddal, amelynek segítségével átkelhetnének a lövészárkokon. A saját hordozható híddal felszerelt páncélautó gondolatát alaposabb megvizsgálás után elvetették, de nem egészen. A hadsereg egyik őrnagya azt ajánlotta, hogy építsenek „szárazföldi csatahajót". Churchill felkarolta ezt a javaslatot, és az admiralitásban megalakított egy bizottságot a megfelelő tervek kidolgozására, majd utasítást adott 18 kísérleti példány elkészítésére. Ehhez 70 ezer font sterlingre volt szükség. A kincstár visszautasította ennek az összegnek a folyósítását, de Churchill az admiralitás pénzéből biztosította. Amikor Churchill távozni kényszerült az admiralitásból, utóda úgy intézkedett, hogy a „szárazföldi csatahajóból" csupán egyetlen mintapéldányt készítsenek. Ez volt a prototípusa a későbbi harckocsinak (39, 176. old.).

1914 szeptemberében az a veszély fenyegetett, hogy a németek elfoglalják a La Manche-csatorna francia partvidékének kikötőit. A franciák azt kérték Kitchenertől, hogy vezényelje Dunkerque-be a tengerészgyalogság egy dandárját az ottani védelem megerősítésére. Kitchener megkereste Churchillt, s a haditengerészeti miniszter szívesen eleget tett a kérésnek. A tengerészek áthajóztak a csatornán, s szárazföldi szállításukra Churchill rekvirált 50 motoros omnibuszt, amely addig London utcáit járta. A tengerészek omnibuszon utazgattak a front mentén, áldozataik nem voltak, mivel ütközetekben nem vettek részt. Meglehetősen mulatságos látvány volt ez, s nemcsak a tengerészgyalogosokat, hanem az illető körzet katonáit is jól szórakoztatta. Churchill ideje nagy részét Franciaországban töltötte, inspiciálva a flotta légi támaszpontjait és a tengerészgyalogságot. A kontinensen tett utazásait és a tengerészgyalogosok vándorlásait hamarosan „a dunkerque-i vagy Churchill-féle cirkusz" gúnynévvel illették (39, 177. old.).

Folyt a háború, s az idő nyilván nem volt alkalmas a haditengerészeti miniszter különcködéseire, amelyek köznevetség tárgyává váltak. A konzervatívok bírálni kezdték Churchillt, amiért Franciaország területén kóborol, ahelyett hogy a helyén, az admiralitásban maradna, s amiért olyasmibe dugja az orrát, ami nem tartozik rá, s ezzel nevetségessé teszi magát. A kritikusok azt bizonygatták, hogy a páncélautóknak és a londoni autóbuszoknak semmi közük a haditengerészeti flottához. Churchill kormánybeli kollégái bosszankodtak. Előfordult, hogy a haditengerészeti miniszter nem vett részt a kormány olyan ülésein sem, amelyeken közvetlenül az ő hatáskörébe tartozó kérdésekben döntöttek. Olykor Asquith miniszterelnöknek kellett az admiralitás vonalán intézkednie, mert Churchill Franciaországban tartózkodott.

Az elégedetlenséget még csak fokozták Churchill felelőtlen, kérkedő megnyilatkozásai. 1914. szeptember 21-én beszédet mondott, amelyben kijelentette, hogyha a német flotta nem merészkedik elő kikötőiből, az angolok kénytelenek lesznek „kifüstölni őket odúikból, akár a patkányokat" (5, 35. old.). Az angol közvélemény nemtetszéssel fogadta ezeket a kijelentéseket. Az angolok tisztában voltak vele, hogy a német veszedelmes ellenség, s hogy Churchill sértegetéseivel kihívja a sorsot. Három nap múlva kiderült, mennyire veszélyes Churchillnek az ellenséggel szemben tanúsított lenéző-megvető magatartása. Egy német tengeralattjáró a holland partok közelében megtorpedózott három angol cirkálót. Ez volt az új fegyverfajta – a tengeralattjáró – első jelentős sikere, s ez azt

jelentette, hogy Angliát mint tengeri hatalmat komoly veszély fenyegeti. Az angol közvélemény ezt úgy értékelte, mint a németek válaszát Churchill szeptember 21-i beszédére. Churchill ismét nevetséges helyzetbe került. Mindennek tetejében kitudódott, hogy a tengerészek veszélyesnek tartották azt, hogy az angol hajókat a holland partok közelében tartják, de mégsem történt semmi elvezénylésükre. A hajók elvesztéséért, amely 1500 tiszt és matróz életébe került, Churchillt tették felelőssé.

A haditengerészeti miniszter nemigen tanult a háború leckéiből. Egészen furcsa, hogy egy ilyen eszes ember akkoriban annyi oktalanságot követett el. Hamarosan az egész ország mulatott Churchill antwerpeni szereplésén. Amikor a németek kénytelenek voltak visszavonulni a Marne-tól, kísérletet tettek arra, hogy kijussanak a La Manche partjaira. A partvidék felé nyomulva a német csapatok október 1-én elérték Antwerpen belga erődöt, és külső erődítményvonala mögé jutottak. Az erőd már-már elesett. Az angol kormány próbálta rábírni a belgákat arra, hogy ne adják fel az erődöt, míg oda nem ér az erősítés, amely visszaszorítja majd a támadó ellenséget Antwerpen falai alól. Október 2-án Kitchener és Edward Grey Asquith távollétében jóváhagyta Churchillnek azt a javaslatát, hogy haladéktalanul Antwerpenbe utazik és meggyőzi a belgákat arról, hogy nem szabad feladniuk az erődöt. Churchill sürgősen útnak indult ezzel a megbízatással és erősítésképpen Dunkerque-ből Antwerpenbe vezényelte át a tengerészgyalogság dandárját. Ezután kieszközölte azt, hogy Angliából indítsák útnak a tengerészgyalogság további két dandárját, de ezek rosszul voltak felfegyverezve és még rosszabbul kiképezve (73, 80–83. old.).

A miniszternek sikerült rábírni a belgákat, hogy folytassák Antwerpen védelmét. Ám az erőd így is pusztulásra volt ítélve, eleste hamarosan elkerülhetetlenné vált. Churchill nem értette meg a kialakult helyzetet, és saját kezébe vette az erőd védelmének irányítását. Erélyesen osztogatta az utasításokat a belga királynak is, miniszterein is, vezényelte az erődben tartózkodó katonákat és matrózokat. Churchill bizonyos volt abban, hogy megvédhetné a várost, ha idejében erősítést kap. Megszédült. Úgy vélte, a sors végre nagyszerű sanszot kínál neki arra, hogy hadvezéri babérokat szerezzen. Szeme előtt felragyogott az első Marlborough herceg alakja. Churchill egy olyan táviratot küldött Asquithnak, amely a miniszterelnököt szörnyen meglepte, de meg is nevettette. Churchill azt kérte Asquithtől, hogy mentse fel a haditengerészeti miniszterség alól, és ruházza fel olyan katonai ranggal, amely lehetővé tenné neki, hogy hivata-

losan átvegye Antwerpenben a parancsnokságot. Churchill azt bizonygatta a miniszterelnöknek, hogy ebben az esetben az Antwerpenért folyó küzdelmet a szövetségesek szempontjából siker koronázná.

Asquith október 5-én azt jegyezte fel naplójában, hogy Churchill kérelmét visszautasította, azzal érvelve, hogy nem engedheti el az admiralitásból. „Winston nyugállományú huszárhadnagy – írta akkor a miniszterelnök. – Ha eleget teszünk kérésének, parancsnoksága alá kerül két kiváló vezérőrnagy, dandártábornokokról, ezredesekről stb. már nem is szólva" (82, 68–69. old.). Churchill nem törődött bele az első visszautasító válaszba (általában nem nyugodott, ha valamilyen kérésére „nem" volt a válasz), s továbbra is erősködött, hogy nevezzék ki Antwerpen parancsnokává. Másnap Asquith ezt jegyezte fel: „Winston ragaszkodik ahhoz, hogy ott maradhasson" (82, 69. old.).

Churchillnek szerencséje volt. A kabinet nem tett eleget kérésének, és megkövetelte tőle, hogy haladéktalanul térjen vissza Londonba, és lássa el közvetlen teendőit. Kitchener tábornagy már hajlott arra, hogy teljesítse Churchill óhaját. Kész lett volna Churchillt altábornaggyá kinevezni, hogy magasabb rangja legyen azoknál a parancsnokoknál, akiknek a fölöttesévé vált volna. Nem világos, hogy ebben az esetben mi is vezérelte Kitchenert. Az öreg tábornagynak gazdag katonai tapasztalatai voltak, s látnia kellett, hogy Churchill elképzelése merő kaland. Talán éppen arra akart Churchillnek módot adni, hogy Antwerpenben kitörje a nyakát. A helyzet Antwerpenben olyan volt, hogy Churchill, ha a saját feje után megy, vagy otthagyja a fogát a csatában, esetleg német hadifogságba kerül, vagy Hollandiában internálják. Az első kimenetel tragikus lett volna, a másik két esetben Churchill Anglia politikai köreiben nevetségessé teszi magát, és örökre elvágja politikai karrierjét.

Antwerpen nemsokára elesett. A tartalékosoknak az a két zászlóalja, amelyet Churchill a tengerészdandár állományában oda vezényelt, tévedésből átlépte a holland határt és ott internálták őket. 936 fő hadifogságba esett, 138 megsebesült, 57 pedig életét vesztette (142, 186. old.).

Churchill barátai mulattak antwerpeni kalandjain. Politikai ellenfelei, elsősorban a konzervatívok, megragadták az alkalmat, hogy megtépázzák tekintélyét. Fő ellensége, a konzervatív Bonar Law azt írta az antwerpeni expedícióról, hogy a „teljesen megbízhatatlan ítélőképességű" miniszternek egy „merőben ostoba ügye" (12, 234–235. old.).

Abban az időben Churchill sehogy sem akarta belátni elképzelése észszerűtlenségét. Túlságosan is vágyott ragyogó katonai karrier után.

Angliába való visszatérése után volt egy hosszú beszélgetése Asquithszel. A miniszterelnök abban az időben jóindulattal viseltetett Churchill iránt. A különc haditengerészeti miniszter szórakoztatta Asquitht. Igaz, hogy Churchill kötekedő monológjai, amelyekben mindenkit kioktatott és tanácsokkal látott el, nem kímélve meg a miniszterelnököt sem, Asquithnek nem voltak ínyére. Mindamellett ezúttal nagy érdeklődéssel hallgatta végig partnerét. Churchill igen bizalmas jelleget adott a beszélgetésnek. Arra kérte a miniszterelnököt, hogy ne úgy szemlélje az ő jövőjét, ahogy mindenki más szemléli. Miután néhány napig vért szagolt, jegyezte meg Churchill, akár a tigris, megérezte, hogy eleme a harc. Churchill megkérte Asquitht, hogy előbb-utóbb, de inkább előbb mentse fel tisztsége alól, és bízza meg valamilyen katonai parancsnoki poszttal. Asquith azt felelte, hogy nem engedheti el az admiralitásból. Churchill megjegyezte, hogy a haditengerészet területén nem várható fontosabb esemény, mert az angol haditengerészeti flotta hónapról hónapra növeli fölényét a német flottával szemben. „Csurgott a nyála – jegyezte fel Asquith –, amikor Kitchener seregeire gondolt . . . Kijelentette, hogy politikai karrierje semmi a katonai dicsőséghez képest" (82, 69–70. old.).

Ez a beszélgetés rávilágít Churchill valódi természetére: bármilyen eszközzel dicsőséget és hatalmat akart szerezni, s e cél elérése érdekében még igen kockázatos lépésekre is vállalkozott. Churchill nemsokára egy újabb kalandba keveredett, ezúttal jóval nagyobb stílűbe, amelyért Angliának nagy árat kellett fizetnie.

Nehéz volna megmondani, hogy Churchill konkrétan hogyan is képzelte az Antwerpen megtartására irányuló hadművelet kibontakozását. Valószínűleg korábban nem is volt semmilyen világos elképzelése. Csak abban volt bizonyos, hogy ha ezen a szakaszon megkapja a parancsnokságot, a továbbiakban azoknak a tábornokoknak a sorába emelkedhet, akik a nyugati hadszíntéren nagy magasabbegységeket vezényelnek. Ha nem ebből indulunk ki, teljesen érthetetlen egész elgondolása.

Minthogy Churchillnek nem engedték meg, hogy győzelmet arasson Németország fölött a nyugati hadszíntéren, igyekezett másutt győzelmet aratni, mégpedig úgy, hogy természetesen ő játssza a döntő szerepet a megfelelő hadművelet megszervezésében és vezetésében. Terveinek kedvezett az első világháború frontjain kialakult helyzet.

Churchill, mint fentebb már említettük, 1911-ben egy emlékiratot készített, amelyben prognózisokba bocsátkozott azt illetően, hogy a nyugati fronton hogyan alakul majd a háború. Életrajzírói elragadtatással nyi-

latkoznak bálványuk éleslátásáról. Ám valójában a tényleges események rácáfoltak Churchill prognózisaira. Churchill feltételezte, hogy a döntő ütközetek a háború kirobbanása utáni első 40 nap folyamán játszódnak majd le. De múltak a hónapok, s a döntő ütközet sehol. A háború egyre súlyosabbá vált, ami váratlanul érte az angol tábornokokat és természetesen Churchillt is. Kitchener utasítást adott ki egy hároméves háborúra való felkészülésre. S később kitűnt, hogy még az ő prognózisa is túlságosan optimista volt.

1914 októberében Németország oldalán Törökország is hadba lépett. A szövetségeseknek egy újabb ellenségük lett, s egy újabb hadszíntér alakult ki. 1915. január 2-án Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, az orosz csapatok legfőbb főparancsnoka azzal a kéréssel fordult az angol hadvezetéshez, hogy tegyenek valamilyen lépéseket a Közel-Kelet térségében és kössék le a török erőket, amelyek erős nyomást gyakorolnak a Kaukázusban álló orosz csapatokra (29, 3. köt. 325. old.). Ennek a kérdésnek a tárgyalása Londonban végeredményben egy olyan döntéshez vezetett, amely súlyos következményekkel járt. Kitchener eleinte szkeptikus volt abban a tekintetben, hogy Anglia itt bármit is tehet. Azt írta Churchillnek, hogy a legközelebbi néhány hónapban bizonyára a Dardanellák körzetében folytatott erődemonstrációra kell majd szorítkozni. Churchillt viszont teljesen felvillanyozta az a gondolat, hogy flottája harcolva áttör a Dardanellákon, Konstantinápoly, Törökország fővárosa alá hajózik, és ha kell, Konstantinápoly ágyúzásával bírja rá Törökországot a háborúból való kilépésre. Churchill e kérdéssel foglalkozó számos beszédéből és nyilatkozatából arra lehet következtetni, hogy elgondolása szerint ennek a hadműveletnek nemcsak Törökországot kellett volna kikapcsolnia a háborúból, hanem ezzel végeredményben magát Németországot is rá kellett volna bírnia a szövetségesekkel való békekötésre. A Márvány-tenger volt Churchill képzeletében az a hely, ahol az első világháború döntő győzelmét aratják majd, mégpedig úgy, hogy e győzelem kivívásában övé lesz a döntő szerep. Churchill úgy vélte, hogy a flotta erőivel megvalósítható a tengerszorosok megrohamozása és elfoglalása.

Az admiralitásban, elsősorban Fisherben, komoly kételyek támadtak azt a lehetőséget illetően, hogy a flotta egymaga oldja meg ezt a feladatot. A tengernagyok úgy vélték, hogy a tengerszorosok elleni rohamot kombinált erőkkel kell végrehajtani: a flotta hajóival és szárazföldi csapatokkal, amelyek elfoglalják majd a tengerszorosok partvidékét. Churchill nem akart sokáig várni és gondolkodni. 1915. január 3-án, anélkül, hogy

kikérte volna a tábornagyok véleményét, táviratot küldött Carden tengernagynak, s ebben afelől érdeklődött, vajon szerinte csupán a flotta erőivel át lehet-e kelni a Dardanellákon. Churchill tisztában volt vele, hogy nagyok lesznek a veszteségek, de hogy elejét vegye a tengernagy nemleges válaszának, utalt arra, hogy régi nehéz hajókat vetnének be, s ugyanebből a megfontolásból azt is hozzátette, hogy „az eredmények értéke igazolná a súlyos veszteségeket" (29, 3. köt. 330. old.). Ezzel nyilván ki akarta provokálni a tengernagyból az igenlő választ. Cardennek emellett arra is kellett gondolnia, hogy a táviratban Churchill által kifejtett elképzelések nemcsak a minisztertől, hanem a haditengerészeti minisztériumban működő tengernagyoktól is származnak. S mindezek ellenére Carden igen tartózkodó választ adott. Közölte, hogy véleménye szerint a Dardanellákon nem lehet menetből átkelni, hogy át lehet verekedni rajtuk, de csak egy elhúzódó hadművelettel, amelybe nagy mennyiségű hajót kell bevonni. Churchillnek ez elegendő volt. Arra utasította a tengernagyot, hogy dolgozza ki a Dardanellák elleni támadás tervét. Egy héttel később Londonban megkapták a megfelelő tervet (29, 3. köt. 331–332. old.).

1915. január 13-án Churchill kifejtette tervét a haditanács ülésén. Lloyd George pénzügyminiszter kivételével a haditanács valamennyi tagja egyetértett a haditengerészeti miniszter javaslatával. A jelenlevő Fisher és Wilson tengernagyok hallgatásba burkolóztak. Olyan direktívát fogadtak el, amely arra utasította az admiralitást, hogy készítsen elő egy haditengerészeti expedíciót azzal a céllal, hogy februárban ágyúzza és elfoglalja a Gallipoli- (Gelibolu-) félszigetet, majd előnyomuljon Konstantinápoly felé (79, 266–267. old.).

Annak a szervezetlenségnek, katonai és haditengerészeti vezetők közötti széthúzásnak, mérhetetlen zűrzavarnak, amely a továbbiak során a tervezett hadműveletet kísérte, ez a haditanácsi ülés adta meg az első lökést. Amikor ebben az ügyben később vizsgálatot folytattak le, kitűnt, hogy sem Fisher, sem Wilson nem tekintette véglegesnek a január 13-i döntést. Fisher még azt is állította, hogy nézete szerint a döntést a miniszterelnök az ülés befejezése után fogalmazta meg. Asquith viszont azt állította, hogy a döntés tervezetét felolvasták az ülésen, de lehetséges, hogy a tengernagyok akkor nem voltak a teremben. Maga ez a hercehurca is világosan mutatja, milyen körülmények között hozott akkoriban az angol kormány igen fontos döntéseket. Ám még ez sem minden. A haditanács tagjainak mintegy a fele távozott abban a meggyőződésben az ülésről, hogy az admiralitást csupán a hadművelet *előkészítésével* bízták meg,

míg a tanács többi tagjának, elsősorban magának Churchillnek, az volt a véleménye, hogy nemcsak a hadművelet előkészítését, hanem végrehajtását is szankcionálták. A direktíva a hadművelet végső céljául Konstantinápoly elfoglalását tűzte ki. Márpedig egy város elfoglalása csupán a flotta erőivel lehetetlen. Szükség volt szárazföldi csapatok bevetésére, erről viszont a döntésben nem esett szó. De nem is eshetett szó róla, mert abban az időben Kitchenernek nem állt szándékában csapatokat adni erre a célra. Tulajdonképpen azért nem is ellenezte a hadműveletet, mert végrehajtásához nem kértek tőle csapatokat. Churchill azt bizonygatta, hogy a flotta a saját erőivel is ki fogja vívni a győzelmet, s hogy a szárazföldi haderőnek csupán az maradna hátra, hogy „learassa a győzelem gyümölcseit" (39, 190. old.). „Ily módon – állapítja meg ezzel kapcsolatban a háború hivatalos ausztráliai krónikása – a gallipoli tragédia annak tudható be, hogy Churchillnek túlságosan élénk volt a fantáziája, hogy laikusként nem igazodott el tüzérségi kérdésekben, s mint fiatal rajongóban megvolt benne a végzetes képesség öreg és lassú észjárású emberek meggyőzésére" (82, 73. old.).

A tengernagyok nem voltak elragadtatva ettől az ötlettől. Lehetetlennak tartották, hogy a flotta egymaga, a szárazföldi haderő támogatása nélkül végrehajtsa a tengerszorosok elfoglalására irányuló hadműveletet, de Churchillnek sikerült kicsikarni hozzájárulásukat egy kizárólag tengeri hadművelethez. Azzal hitegette a tengernagyokat, hogy a nagy flottának az Északi-tengeren Németország ellen bevetendő erőit a tervezett hadművelet nem fogja érinteni, hogy ebben kizárólag olyan öreg hajókat fognak felhasználni, amelyek a német flotta elleni tevékenységre amúgy sem alkalmasak. Azt bizonygatta katonai munkatársainak, hogy ha kitűnik, hogy a hadművelet nem kecsegtet sikerrel, bármikor leállítható. A tengernagyok csak ímmel-ámmal járultak hozzá a tervhez.

Az a tény, hogy az admiralitásban ebben a kérdésben nem volt meg az egység, óhatatlanul hamar éreztette hatását. Fisher tengernagy, aki Churchill után a második ember volt az admiralitásban, nem sokkal január 13. után hivatalosan is tiltakozott az ellen, hogy a tengerszorosokban tervezett hadműveletet szárazföldi csapatok bevonása nélkül hajtsák végre. Január 28-án a haditanács újabb ülést tartott, és jóváhagyta a hadműveletet. Fisher tiltakozása jeléül be akarta adni lemondását, de Kitchener lebeszélte erről (81, 129. old.). Fisher az admiralitásban maradt, s közte meg Churchill között folytatódott az egyre elkeseredettebbé váló harc. Ennek a harcnak később az lett a vége, hogy mindketten

távoztak az admiralitásból. Ám 1915 januárjában még messze voltak ettől.

Február elején Churchill váratlanul nagy segítséget kapott Kitchenertől. A hadügyminiszter, változtatva korábbi álláspontján, kijelentette, hogy Franciaországban úgy alakult a helyzet, hogy adhat csapatokat a flotta által a tengerszorosokban végrehajtandó hadművelet támogatására. Fisher tengernagy kapva kapott ezen az ajánlaton, s azt követelte, hogy haladéktalanul indítsák útnak ezeket a csapatokat. Kitchener, miután így döntött, február 24-én a haditanács ülésén közölte, hogy „ha a flotta nem boldogul a hadművelettel, a szárazföldi haderő biztosítja majd az ügy sikerét" (39, 191. old.). Emellett, ismerve Anglia keleti politikáját, leszögezte, hogy vereségnek vagy visszavonulásnak nem szabad bekövetkeznie, mert ez igen sokat ártana Anglia befolyásának a Kelet országaiban.

Az ember azt hinné, ezek után a józan ész azt diktálta, hogy a hadműveletet a flotta és a szárazföldi hadsereg közös erőfeszítéseivel hajtsák végre. Ám Churchill türelmetlenkedett. Babérokra vágyott, s ezeket nem óhajtotta megosztani senki mással. Éppen ezért a flotta január 19-én, nem várva be a csapatok megérkezését, önállóan megindította a támadást és tűz alá vette a török erődítményeket a Dardanellák körzetében. A külső erődítmények meglehetősen hamar elestek, s a hadművelet az első 10 nap alatt általában sikeresen fejlődött. Ám nemsokára elakadt a flotta előnyomulása, mert a törökök ellenállása váratlanul szívóssá vált. Kitchener képviselője, akit a hadműveletek körzetébe küldött ki, úgy tájékoztatta főnökét, hogy a flottának egymagának a szárazföldi haderő segítsége nélkül aligha sikerül elfoglalnia a tengerszorosokat, s hogy a vezénylő tengernagy túlságosan optimistán értékeli lehetőségeit.

Abban az időben a megindított hadművelet hívei lépéseket tettek azért, hogy megkössék a kormány kezét és meggátolják a hadművelet leállításában. A „Times"-ban február 19-én megjelent egy vezércikk, amely jócskán eltúlozta a tengerszorosok elfoglalására irányuló tevékenység jelentőségét a Németország elleni háború győzelmes befejezése szempontjából. A sajtó igyekezett olyan hangulatot teremteni, hogy a kormány már ne visszakozhasson (81, 144. old.).

Március 18-án újabb rohamot indítottak a Dardanellák ellen. A hajók hatalmas ágyútüzet zúdítottak a török erődítményekre, s szinte megbénították őket. A flotta már a zsebében érezte a győzelmet, ám amikor a hajók tovább indultak, váratlanul aknákba ütköztek; három nagy hajó

elsüllyedt, további négy pedig harcképtelenné vált. Néhány perc alatt odaveszett a tengerszorosokat megrohamozó flottának csaknem a fele. Négy nap múlva a hadműveletet irányító tengernagy bejelentette, hogy a hadművelet szárazföldi csapatok támogatása nélkül nem folytatható. Véleményéhez csatlakozott az a tábornok is, aki Kitchenert képviselte ebben a körzetben. Churchillt felbőszítette a helyzetnek ez a megítélése, s parancsot adott arra, hogy a flotta erőivel folytassák a hadműveletet. Az admiralitás katonai vezetői azonban elutasították ennek a parancsnak a szentesítését, közölve, hogy nem kényszeríthetik rá a helyszínen vezénylő tengernagyot véleménye megváltoztatására, s ezt feleslegesnek is tartják. Ezek után már nem folytatták a tengerszorosokban a haditengerészeti hadműveleteket.

Ez nem jelentette a tengerszorosok elfoglalásáról való lemondást. Csakhogy a kitűzött feladat végrehajtását most a flottától a szárazföldi haderő vette át. Ezzel azonban meghiúsult Churchillnek az a terve, hogy az ő rendelkezésére álló eszközökkel a szövetségesek javára fordítsa a háború menetét. Churchill továbbra is síkraszállt a hadművelet végigviteléért, bár most már siker esetén a babérok nem annyira neki, mint inkább Kitchenernek jutottak volna.

Attól az időponttól, amikor a haditengerészeti flotta hajói felhagytak a török erődítmények ágyúzásával, öt hétbe tellett, míg a szárazföldi csapatok megindíthatták a hadműveleteket. A törökök, látva, miről van szó, erélyes lépéseket tettek a Gallipoli-félsziget védelmének megerősítésére. A németek is átláttak az angolok tervein, és segítették a törököket, amivel csak tudták. A török csapatok vezénylését és a félsziget megerődítésének vezetését egy német tábornok vette át. Liman von Sanders, akinek sok német tanácsadó tiszt is a rendelkezésére állt. A félsziget sziklás terepe megkönnyítette védelmét és nehezítette a támadó angol csapatok tevékenységét. Ha a félsziget elfoglalására irányuló hadműveletet kellően megtervezik és előkészítik, s ha a flotta meg a szárazföldi csapatok szervezettebben működtek volna össze, igen valószínű, hogy az angolok erőfeszítéseit siker koronázta volna.

Április 25-én az angol csapatok megindították a rohamot a sziklás félsziget ellen, de döntő sikert nem tudtak elérni. A helyzetet az is nehezítette, hogy a hadműveletek körzetében német tengeralattjárók bukkantak fel. Az angolok kénytelenek voltak visszavonni az új hajókat. A flotta egyre csökkenő aktivitással vett részt a harcokban. Az angol, valamint francia, ausztráliai és új-zélandi csapatok által folytatott sorozatos roha-

mok nem hoztak jelentősebb eredményt, de súlyos veszteségekkel jártak. Napról napra világosabbá vált, hogy a hadművelet reménytelen vállalkozás.

A hadművelet kudarca, mint erre Kitchener előre figyelmeztetett, Angliára nézve kellemetlen következményeket vont volna maga után a Kelet országaiban. Éppen ezért kilátástalansága ellenére a haditengerészeti körökben is, a szárazföldi haderő köreiben is húzták-halasztották a kudarc elismerését. Az admiralitásban újra fellángolt a harc egyfelől azok között, akik a flotta erőivel óhajtottak újabb rohamot indítani a tengerszorosok ellen, s másfelől azok között, akik a flotta és a szárazföldi haderő közös tevékenysége mellett kardoskodtak. Fisher tengernagy a leghatározottabban ellenezte, hogy a flotta működésbe lépjen, míg a szárazföldi csapatok el nem foglalják a tengerszorosok partjait. Churchill hajlott egy korlátozott méretű hadművelet felé, amelynek során a flotta a tengerszorosokban levő erődítmények megsemmisítésére törekedne. Úgy vélte, hogy ezt a hadműveletet siker koronázhatná, mivel a törököknek igen kevés volt a lőszerük. Fisher ezt a tervet is ellenezte. Egyre jobban nyugtalanította a német tengeralattjárók részéről fenyegető veszély, mivel ezek igen aktív tevékenységet fejtettek ki Anglia partjainak közvetlen közelében. Fishernek olyan értesülései voltak, hogy hamarosan jelentős számú tengeralattjáró jelenik majd meg a Földközi-tengeren. Míg Churchill úgy vélte, hogy a flottának továbbra is részt kell vennie a Dardanellák elfoglalására irányuló hadműveletben, Fisher el volt szánva rá, hogy kiharcolja e részvétel beszüntetését.

Fisher tengernagy csaknem kétszer olyan idős volt, mint Churchill. Nagy népszerűségnek örvendett az országban, s különösen a konzervatívok körében. Természete azonos volt Churchilléval: határozott, magabiztos, kompromisszumot nem ismerő. Semmi meglepő nem volt hát abban, hogy a haditengerészeti minisztérium két vezetője végül is összekülönbözött. Churchill nagyon jól tudta, hogy Fisher lemondása az ő pozícióját is gyengítené. Annak idején igen nehezen tudta csak rávenni az öreg tengernagyot arra, hogy visszatérjen a minisztériumba, s ezt kizárólag azért tette, hogy saját helyzetét megszilárdítsa. Fél év alatt a bogaras és nyakas Fisher több ízben is lemondással fenyegetőzött, de Churchillnek mindig sikerült maradásra bírnia.

1915. május derekán végérvényesen szakítottak. Churchill, bár előzőleg megállapodott Fisherrel abban, hogy az ő tudta nélkül a hadművelet ügyében nem tesz semmit, május 14-én utasítást adott arra, hogy további

néhány hajót a Dardanellák körzetébe irányítsanak. Churchill nagyon jól tudta, hogy ez Fisher lemondását vonhatja maga után, de miért, miért nem, vállalta a kockázatot. Fisher május 15-én bejelentette lemondását (29, 3. köt. 462–464. old.). Ezúttal a tengernagy ezt azzal az eltökélt szándékkal tette, hogy kicsikarja Churchillnek az admiralitásból való távozását, s egyedül veszi kezébe a flotta irányítását. Churchill szokásához híven ezúttal is terjedelmes levelet írt Fishernek, és próbálta rávenni a közös munka folytatására. „Remélem – írta –, holnap ebéd után benéz hozzám. Van egy ajánlatom, amelyet a miniszterelnök hozzájárulásával teszek önnek. Ez eloszlathatja néhány aggodalmát azokat az intézkedéseket illetően, amelyek a szárazföldi csapatok által a Dardanellák körzetében tett erőfeszítések támogatása céljából elengedhetetlenek" (29, 3. köt. 464. old.). Fisher kategorikus visszautasítással válaszolt: „Ön eltökélte, hogy átkel a Dardanellákon, s ettől semmi sem tarthatja vissza, semmi. Eléggé jól ismerem önt . . . Ön marad, én meg távozom, így a legjobb" (59a, 5. köt. 230–234. old.).

Fisher lemondása indította el régóta érlelődő eseményeknek a lavináját. A háború menete Anglia szempontjából kedvezőtlenül alakult, mégpedig nemcsak a Dardanellák körzetében, hanem másutt is. Az ország belső helyzete egyre feszültebbé vált. A munkásmozgalom terebélyesedett, az osztályharc éleződött. Ilyen körülmények között a két vezető pártnak – a konzervatívoknak és a liberálisoknak – a vezérei arra a következtetésre jutottak, hogy egyesíteniük kell erőfeszítéseiket, és közös erővel kell úrrá lenniük a helyzeten. Ez azt jelentette, hogy szükségesnek tartják a két párt koalícióját.

Mindkét pártnak a vezetői a Churchill és Fisher közötti összeütközést használták fel ürügyül ahhoz, hogy felvessék egy koalíciós kormány megalakításának a kérdését. A konzervatív sajtó a Dardanellák elfoglalására irányuló hadművelet kudarcát felhasználta Churchill lejáratására. A „Morning Post" című lap cikksorozatot közölt ilyen címekkel: „Egy csodálatra méltó dilettáns", „Az avatatlan tábornagy", „Egy politikus és egy szakember viszálya", „Elég volt Churchillből". Churchill lebecsülte a támadások jelentőségét. Azt hitte, a konzervatívok most is már csak megszokásból rajta köszörülik a nyelvüket. Minthogy nagyon lekötötték a Dardanellák körüli hadműveletek, nem szentelt kellő figyelmet az alsóháznak, ritkán ment el oda, s ha el is ment, hamar távozott. Nem vette észre, hogy a parlamentben mind többen fordulnak ellene. „Churchill 1915-ben azért bukott meg – írta később Lord Beaverbrook –, mert túl-

ságosan magabiztos volt és nem eléggé körültekintő. Nem nyerte meg a liberálisokat, és nem békült ki a konzervatívokkal" (11, 200. old.).

Churchill nem is gyanította, milyen veszély fenyegeti. Fisher lemondásának a napján előkészítette az admiralitás kollégiumának új összetételét, Fisher utódjáról is gondoskodott már. Asquith jóváhagyta javaslatát.

Ugyanakkor a konzervatívok arra az elhatározásra jutottak, hogy a Fisher és Churchill között támadt konfliktust Churchill megbuktatására használják fel. Bonar Law, aki akkor már a konzervatívok vezére volt, Fisher tengernagy lemondásáról értesülve felvette a kapcsolatot Lloyd George-dzsal, és közölte, hogy a konzervatívok nem hajlandók támogatni a kormányt, ha Churchillt le nem váltják. Az a veszély fenyegetett, hogy a konzervatívok az alsóház elé viszik a kérdést, és ott elverik a port a kormányon. Az ország belső helyzetére és az alsóházban kialakult erőviszonyokra való tekintettel ez a kormányt nem kecsegtette semmi jóval. Lloyd George közölte Bonar Lawval, hogy az egyetlen megoldás a koalíció; együtt felkeresték Asquitht, s a miniszterelnök hozzájárult egy koalíciós kormány megalakításához.

Churchill minderről semmit sem tudott. Amikor másnap elment az alsóházba, hogy felolvassa az admiralitás új összetételét, Asquith és Lloyd George közölte vele, hogy koalíciós kormány alakul, s hogy a konzervatívok az ilyen kormányban való részvételüket Churchillnek az admiralitásból való eltávolításához kötötték. Ez váratlan és szörnyű csapás volt. Beaverbrook és F. E. Smith, amikor a minisztériumban meglátogatták Churchillt, teljesen levert állapotban találták. „Szerfölött csapongó hangulatú volt – írta ezzel kapcsolatban Beaverbrook. – Ha rámosolygott a sors, tele volt önbizalommal, ha lecsúszott, teljes letargiába esett" (39, 202. old.).

Ebben a letargiájában Churchill egy ésszerűtlen és meglehetősen lealázó lépésre szánta el magát. Tudta, hogy Bonar Law a legádázabb ellensége a konzervatívok között, s ennek ellenére május 17-én levelet intézett hozzá, amelyben arra kérlelte, járuljon hozzá ahhoz, hogy ő, mármint Churchill, az admiralitásban maradjon. Ám minden hiábavaló volt: Asquithnek és Beaverbrooknak csupán egy tárca nélküli miniszteri posztot sikerült kialkudni Churchill számára.

Ez a poszt valóságos üdülés volt: jól fizették, s jóformán semmiféle teendővel nem járt. Churchillt gyakorlatilag kirekesztették a hatalomból, és megfosztották attól a lehetőségtől, hogy befolyásolja a kormány döntéseit. Lloyd George azt írta, hogy a koalíciós kormány létrehozása

eredményeképpen Churchillt a kormányosi posztról az alsó fedélzetre vetették le, ahol legfeljebb mások után takaríthatott, s hogy ez kemény és igazságtalan leváltás volt (104, orosz kiad. 180. old.).

Churchill számára a legszörnyűbb az volt, hogy megfosztották a háború irányításában való részvétel lehetőségétől. Márpedig reménykedett abban, hogy a háború viszonyai között dicsőséget szerez majd, s tovább növeli befolyását és hatalmát. Ebben az időben Churchill azt mondta Lord Riddellnek: „Végem van". Riddell vigasztalta: „Nem mondhatja, hogy vége van, amikor 40 éves és olyan nagyszerű képességekkel rendelkezik." De Churchill elhárította a vigasztaló szavakat: „Végem van, mert elvették tőlem mindazt, ami érdekelt: a hadviselésben, a németek leverésében való részvétel lehetőségét. Magas állásom volt . . . olyan pozícióm, amelyet sok kiváló ember töltött be, s amelyet magas illetménnyel honorálnak. S mindez odaveszett semmiért. Ez volt az, amiért érdemes volt élnem" (17, 1. köt. 225–226. old.).

Churchill egy ideig részt vett a haditanács munkájában, de szavának ott lényegében nem volt semmi súlya. Nem tért vissza az admiralitásba Fisher tengernagy sem. Az öregúr túlfeszítette a húrt. Tudva, hogy Churchillt félreteszik, s hogy így ő, Fisher, kerekedett felül, diktatórikus teljhatalmat akart magának kicsikarni az admiralitásban. Visszatérésének azt a hat feltételét, amelyet Asquithszal közölt, a kormány nem fogadhatta el. Asquith jobbnak látta elfogadni Fisher lemondását. Így a két vetélytárs – Churchill is, Fisher is – hoppon maradt.

Ha Churchill el is esett attól, hogy közvetlenül befolyást gyakoroljon a háború irányítására, ettől függetlenül tovább agitált a tengerszorosok elfoglalásáért indított hadművelet végigviteléért. Lelkes hangnemben azt bizonygatta, hogy „ott visz a legrövidebb út a diadalmas béke felé" (81, 208. old.). A kormány viszont tudta, hogy ez nem így van, s azt mérlegelte, hogyan juthatna ki abból a szakadékból, amelybe elsősorban Churchill jóvoltából esett bele. A tábornokok az evakuálást sürgették. Most már nem a presztízsről volt szó, az rég odaveszett. Lázasan számolgatták azt, hogy milyen veszteségek várhatók az evakuáció során. 1915 novemberében végül mégis úgy döntöttek, hogy teljesen kiürítik a Gallipoli-félszigetet. S a katonák legnagyobb meglepetésére az evakuálás nem járt jelentősebb veszteségekkel.

Helytelen volna azt állítani, hogy Churchill dardanellákbeli kalandja számára csupán eszköz volt mérhetetlen becsvágya kielégítésére. Voltak ennél komolyabb megfontolásai is. „Akárcsak Kitchenernek – írta Hig-

gins amerikai hadtörténész –, Churchillnek is meghatározott indítékai voltak a Törökország elleni támadáshoz, beleértve az imperialista területszerzés hő vágyát" (81, 246. old.). Churchill emellett abban reménykedett, hogy Anglia imperialista céljainak szolgálatával egyengetheti az utat a régi pártjával: a konzervatívokkal való kibéküléshez.

Fontos szerepet játszott Churchill terveiben az a törekvése is, hogy minél kevesebb vérontással folytassa a háborút. A Dardanellákon indított támadással Anglia mellé akart állítani több balkáni országot, hogy a Németország és szövetségesei elleni hadviselés terheinek egy részét rájuk hárítsa át. A munkáspártiak vezére, Clement Attlee később azt mondta, hogy „Churchillnek volt egy határozott stratégiai elképzelése a háborúban. Nem hitt annak szükségességében, hogy embertömegeket vessenek be a harcba" (157, 1957. november 18. 43. old.). Arról van szó, hogy Churchill Angliára nézve előnyösebbnek tartotta, ha a nyugati hadszíntéren folytatott véres ütközetek helyett viszonylag korlátozott hadműveleteket hajt végre Törökország ellen. „Stratégiai elképzelése" abban állt, hogy Anglia helyett valaki másnak kell a katonák tömegét a nyugati hadszíntér mészárszékére küldenie, hiszen ez a hadszíntér megvolt, és ott folyt a harc. Ezzel kapcsolatban Higgins megjegyzi, hogy a háború utáni időszakban, amikor a győzelem már megvolt, Angliában „természetesen sok bírálat hangzott el amiatt, hogy túlságosan nagy árat fizettek a győzelemért, bár azt ritkán mondták meg nyíltan, hogy jobb lett volna, ha valamelyik szövetséges fizeti ki a mészáros számlájának nagyobb részét (81, 249. old.). Az angol politika mindig is arra irányult, hogy jobbára szövetségesekkel kapartassák ki a gesztenyét Angliának. Úgy adódott, hogy az első világháborúban, akárcsak a másodikban is, a legnagyobb árat Oroszországnak kellett fizetnie, amely mindkét háborúban Anglia szövetségese volt. Angliának az első világháborúban jelentős veszteségei voltak, de ezek össze sem hasonlíthatók az orosz veszteségekkel.

Churchill és az első világháború angol történészei bizonyára ezért hangoztatják oly buzgón, hogy a Dardanellákon Anglia azért indított támadást, hogy megkönnyítse Oroszország helyzetét. Valójában Anglia itt kizárólag a saját céljait követte. Higgins erről az érvről azt mondja, hogy „post factum érv" (81, 247. old.). A Dardanellák ellen indított hadműveletnek emellett volt egy félreismerhetetlenül oroszellenes éle is. Az angol kormány, minthogy szüksége volt arra, hogy Oroszország katonákat szállítson a Németország elleni háborúhoz, ennek fejében ígéretet tett az orosz földbirtokosok és burzsoák azon imperialista igényeinek kielégíté-

sére, amelyeket a tengerszorosokkal kapcsolatban támasztottak. 1914. november 14-én Edward Grey azt az ígéretet tette az orosz kormánynak, hogy a háború után Konstantinápolyt átengedik Oroszországnak. 1915 márciusában Anglia és Franciaország hivatalosan proklamálta, hogy kész kielégíteni Oroszország ez irányú igényeit. Az angol kormány részéről ez nem volt őszinte ígéret, s nyilván esze ágában sem volt ezt teljesíteni.

Churchillnek az volt az elgondolása, hogy ha Anglia elfoglalja a tengerszorosokat és Konstantinápolyt, ez lehetővé teszi az angol kormánynak, hogy kitérjen a tengerszorosokra támasztott orosz igények kielégítése elől. Minthogy Konstantinápolyra a görögök is igényt tartottak, Churchill inkább Görögországot kívánta bevonni a Törökország elleni háborúba, s úgy gondolta, hogy miután így a tengerszorosok kérdésében összeugrasztotta Görögországot és Oroszországot, maga szállja meg a szorosokat is, Konstantinápolyt is. 1915. március 5-én Churchill ebben az ügyben egy levelet intézett Edward Grey külügyminiszterhez, s ebben azt ajánlotta, hogy folytassanak kettős játékot Görögországgal és Oroszországgal. „Mondják meg az oroszoknak – írta –, hogy Konstantinápoly kérdésében számíthat jóindulatunkra és rokonszenvünkre. Ám nem lehet semmi akadálya Görögországgal való együttműködésünknek. Meg kell nyernünk Görögországot és Bulgáriát, ha hajlandók a mi oldalunkra állni. Nagyon tartok attól, hogy elvesztik Görögországot, és az egész jövőt az oroszok kezébe adják. Ha Oroszország meggátolná, hogy segítséget kapjunk Görögországtól, mindent elkövetek majd, hogy ne kapja meg Konstantinápolyt" (29, 1. köt. 384–387. old.). Churchill tehát azt ajánlotta, hogy szegjék meg az angol kormány kötelezettségét, melyet az orosz kormánnyal szemben vállalt. Javaslata kétségtelenül kizárta Konstantinápoly átadását Oroszországnak, mert ha Oroszország támogatta volna Görögországnak a Törökország elleni hadműveletbe való bevonását, Konstantinápolyt valószínűleg a görögöknek kellett volna átadni, ha pedig Oroszország gátolta volna ezt, Churchill ellenezte volna Konstantinápoly átadását Oroszországnak.

A tengerszorosok elfoglalását célzó sikertelen hadművelet során a Dardanellák körzetébe vezényeltek csaknem 500 ezer katonát. Ebből 43 ezer angol katona és tiszt elesett, fogságba került, nyomtalanul eltűnt vagy különféle betegségekbe halt bele. Az angol veszteségek, az evakuált betegeket is beleszámítva, 47 ezer főre rúgtak (82, 75. old.).

A brit hagyományok szerint a kormány vagy kormányszervek nagy

melléfogásainak és hibáinak kivizsgálására királyi különbizottságokat küldtek ki. 1916-ban ilyen bizottságot alakítottak a dardanellákbeli hadművelet kivizsgálására. A bizottság szigorúan jogi szempontból mérlegelte az egyes állami és katonai vezetők tevékenységét. Megállapította, hogy a hadművelet kudarcáért a fő felelősség a miniszterelnököt, a hadügyminisztert és a haditengerészeti minisztert terheli. Leszögezte azt is, hogy Churchill nem követett el semmiféle szabálytalanságot, és mindig haditengerészeti tanácsadóival egyetértésben cselekedett, ha azok olykor nem is éppen szívesen adták hozzájárulásukat bizonyos elképzeléseihez. S rámutatott arra, hogy Churchillt súlyos felelősség terheli ugyan, de ezt a felelősséget meg kell osztania vele Asquithnek és Kitchenernek is.

Churchill felelősségét illető következtetéseiben a bizottság alaki-jogi szempontból helyesen járt el. Valójában azonban a fő felelősség mégiscsak Churchillt terhelte. Alsóházi kollégái éppen erre a következtetésre jutottak. Kétségtelen, hogy a dardanellákbeli kalandban Churchillé volt a fő szerep. Elsősorban őt terheli a felelősség azért, hogy erre a hadműveletre egyáltalán sor került. Ha Churchill nem áll a kormány elé ezzel az ötletével, s ha minden erejét és lehetőségét latba nem veti, hogy kicsikarja a kormánynak, a katonai és a haditengerészeti vezetőknek a hozzájárulását terve végrehajtásához, kétségtelen, hogy ezt a hadműveletet meg sem indítják.

Churchillnek igen nagy erkölcsi-politikai hátránya származott – mely hosszú időre kihatott egész pályájára – abból, hogy hadászati elképzeléseivel kudarcot vallott, amely nagy anyagi és emberáldozatokat követelt, és sokat ártott Anglia presztízsének.

Gallipoli kiürítése után semmi ok sem maradt már arra, hogy Churchill részt vegyen a haditanács munkájában. A kormányban elfoglalt posztja erre nem jogosította fel. Ezért aztán, amikor a haditanácsot hadibizottsággá alakították át, Churchill kirekedt belőle. Ez azt jelentette, hogy lényegében tétlenségre ítélt, bár jól honorált magas rangú tisztviselő lett. Ez semmiképpen sem elégíthette ki a dinamikus természetű Churchillt. Semmi reménye nem volt arra, hogy a kormányban olyan poszthoz jusson, amely lehetővé tenné, hogy részt vegyen a háború irányításában. A konzervatívok megkötötték kezét-lábát. Ezek után egy sokak számára meglepő elhatározásra jutott, amelyben megmutatkozott jelleme és az a törekvése, hogy bármilyen eszközzel felfelé törjön.

Churchill lemond a Lancaster hercegség kancellárjának posztjáról – így nevezték azt a posztot, amelyet a kormányban betöltött –, és Francia-

országba megy, hogy őrnagyi rangban beálljon a hadra kelt seregbe. Ígérgettek neki ennél magasabb rangot, de egyelőre nem kapta meg.

Lord Beaverbrook visszaemlékezéseiben leírja, hogyan indult el 1915. november 18-án Churchill őrnagy, az oxfordshire-i ezred tisztje Franciaországba: „Egész háznépe és személyzete összesereglett, hogy búcsúztassa a katona-államférfit, aki ott állt, kardjára támaszkodva. A lépcső tetején Eddie Marsh, hűséges titkára sírdogált... Még följebb Lady Randolph állt, kétségbeesve attól a gondolattól, hogy nagyszerű fia a lövészárokba megy. Mrs. Churchill volt az egyetlen, aki nyugodtnak, fegyelmezettnek és tárgyilagosnak látszott" (11, 200. old.).

Hogy Churchill a frontra ment, az kétségtelenül erős jelleméről tanúskodott. Hiszen ott is maradhatott volna Londonban a kormány tagjának jól fizetett állásában. Csakhogy dúlt a háború, az emberek történelmet csináltak, s Churchill ebből nem maradhatott ki. Emellett valahogy le kellett vezetnie azt a szörnyű sértődöttséget, amelyet a haditengerészeti miniszter posztjáról való, szerinte teljesen igazságtalan elmozdítása miatt érzett. Helytelen volna, ha Churchill bevonulását hazafisága közvetlen megnyilvánulásának tekintenénk. Egyik jóindulatú életrajzírója azt írta erről, hogy „most, amikor a politikai pálya látszólag bezárult előtte, a lövészárokba ment attól a vágytól fűtve, hogy újabb babérokat szerezzen és katonai karriert csináljon" (16, 1. köt. 245. old.).

Churchillnek esze ágában sem volt a katonai szolgálat igáját húzni, mint ahogy ezt mások tették. Dicsőségre vágyott, s azt remélte, hogy ezt a harctéren megszerezheti. Egy másik életrajzírója megjegyzi, hogy „1914-ben, az első világháború kitörésekor Churchill reménykeltő Napóleon volt" (142, 182. old.). Az új Napóleon, amint ezt okkal feltételezhetjük, előre előkészítette a hadra kelt seregbe való bevonulását. A Franciaországban működő angol expedícós hadtest főparancsnoka, French tábornok Churchill jó barátja volt. Churchill azt remélte, hogy segítségével ragyogó katonai karriert csinálhat majd.

Amikor Churchill Boulogne-ban francia földre lépett, már várta a főparancsnok kocsija. French tárt karokkal fogadta, pompás ebédet adott a tiszteletére, és úgy kezelte, mintha barátja még mindig a hadi kabinet tagja volna. Másnap a főparancsnok megkérdezte Churchilltől, mit szeretne csinálni a hadseregben. „Mindent, amit csak parancsolnak" – felelte Churchill. French sokat tehetett barátjáért, ám maga is bonyolult helyzetben volt. A hadi kabinet elégedetlen volt vele, s bármely pillanatban leválthatták. French egy dandár parancsnokságát ajánlotta fel Churchill-

nek. Ez azt jelentette, hogy Churchill dandártábornoki rangot kapott és egy körülbelül 4000 fős létszámú magasabbegységet vezényelhetett. Churchill örömest elfogadta az ajánlatot. Minthogy azonban az első világháború körülményei között a katonai szolgálatban nem szerzett még semmiféle tapasztalatot, joggal vélte úgy, hogy legalább egy hónapot az első vonalakban kell töltenie szerényebb beosztásban, hogy némi katonai tapasztalatot szerezzen, s utána átveheti a dandárt. Churchill kifejezte azt az óhaját, hogy a gárdahadosztálynál töltse próbaidejét. Kérését teljesítették.

A gárdisták igen hűvösen fogadták Churchill őrnagyot. A hadra kelt seregnél nagyon tartózkodóan viselkedtek a politikusokkal szemben, s így érthető, hogy a gárdisták nem örültek túlságosan a hozzájuk beosztott hajdani miniszternek. A Churchill alegységét vezénylő ezredes igen kimérten közölte vele: „Azt hiszem, meg kell mondanom önnek, hogy nem kérték ki a véleményünket az ön idehelyezését illetően" (39, 207. old.). Churchill helyzetét még az is nehezítette, hogy a hadsereg tisztjeinek zöme konzervatív beállítottságú volt, őt meg liberálisnak tartották. Ez pedig csak fokozta az új őrnaggyal szemben érzett ellenszenvüket.

Churchill tisztában volt vele, hogy a katonai szolgálatban a legjobb oldaláról kell bemutatkoznia. Mindent elkövetett hát, hogy normális kapcsolatba kerüljön tiszttársaival. Ebben nagy segítségére volt életvidám természete, szellemessége, túláradó energiája és vitathatatlan egyéni bátorsága. A tisztek és katonák fokozott érdeklődéssel figyelték Churchillt. Ez érthető is, hiszen a hadsereghez való bevonulása előtt Anglia-szerte ismert és népszerű figura volt. Egyik alkalommal éppen parancsnokai kíváncsisága mentette meg az életét. Valamilyen ügyben a hadtest parancsnoka elé rendelték. Azt közölték vele, hogy a zászlóalj elhelyezkedési körletétől mintegy öt kilométernyire egy útkereszteződésnél várja majd egy gépkocsi, amely el fogja szállítani a hadtest törzséhez. Churchill a térdig érő sarat dagasztva nagy nehezen eljutott a kijelölt helyre, de nem talált ott semmiféle gépkocsit. Csak egy óra múlva került elő egy összekötő tiszt, és közölte vele, hogy a gépkocsit tévedésből máshová küldték, hogy amúgy is késő volna már a tábornokhoz menni, s hogy az ügy különben sem volt fontos, mert a tábornok egyszerűen csak szerette volna megismerni őt és elbeszélgetni vele. Churchill tajtékzott a dühtől, s mérge még nőttön nőtt, amint a sárban visszacammogott az első vonalba. Ott viszont azzal fogadták, hogy mázlista. Kitűnt, hogy nem sokkal távozása után egy német lövedék csapott be abba a fedezékbe, amelyben tartózkodni szokott, s tel-

esen szétrombolta azt. Churchillnek tehát ez egyszer megint szerencséje volt. Ám a dandárral másként fordult a dolog.

Londonban Churchillnek sok ellensége volt. Azok megtudták, hogy French egy dandár parancsnokságát akarja rábízni a nyugalmazott miniszterre. A konzervatívok a parlamentben a nemes felháborodás hangján zúgolódtak az ellen, hogy Churchill protekcióval és korábbi pozíciójára való tekintettel ilyen magas beosztásba jusson. Pedig az angol hadseregben, legalábbis abban az időben, a tiszti posztokat elsősorban az arisztokrata és vagyonos családok sarjai töltötték be. A konzervatívok mindig buzgó védelmezői voltak ennek a privilégiumnak, ám ezúttal „demokrata" álláspontról támadták Churchillt.

1915. december 16-án Hunter konzervatív parlamenti képviselő meginterpellálta a hadügyminiszter-helyettest: „Megfelel-e a valóságnak, hogy Winston Churchill őrnagynak megígérték egy gyalogosdandár parancsnokságát, vezényelt-e ez a tiszt valaha is akár csak egy gyalogoszászlóaljat is és hány hete teljesít szolgálatot a fronton mint gyalogsági tiszt?" A miniszterhelyettes gunyoros hangon válaszolt: „Nincs tudomásom arról, hogy tiszteletre méltó és bátor barátunknak beígérték volna a dandárparancsnokságot . . . Ami a kérdés második részét illeti, évkönyvek és más hivatalos források alapján ellenőriztem az információkat és megállapítottam, hogy tiszteletre méltó és bátor barátom sohasem vezényelt gyalogoszászlóaljat. A hadügyminisztériumnak nem állnak rendelkezésére adatok arra vonatkozólag, hogy az igen tisztelt Winston Churchill őrnagyot Franciaországba érkezése, november 19-e óta áthelyezték volna. Ha azóta a mai napig gyalogsági tisztként teljesített szolgálatot, akkor a kérdés utolsó részére válaszolva azt mondhatom, hogy ez a szolgálati idő mintegy 4 hét." Az alsóház ezt harsány kacagással fogadta. A miniszterhelyettes nyilván éppen ezt akarta, különben más hangnemben válaszolt volna. A képviselők még mindig nem csillapodó nevetése közepette Hunter megkérdezte, vajon kapott-e Churchill ígéretet zászlóaljparancsnoki posztra. Más alsóházi képviselők erre közbekiáltották: „S miért ne kaphatott volna?" Aztán az egyik képviselő a hadügyminiszter-helyetteshez fordulva, és Churchill dandárparancsnoki kinevezésére célozva kijelentette: „Tisztában van-e ön, igen tisztelt uram, azzal, hogy ha ez a kinevezés bekövetkezik, ezt az alsóházban, de a ház falain kívül is sokan példátlan botránynak fogják tekinteni?" (39, 209. old.).

Ezekkel az alsóházban Churchill ellen intézett kirohanásokkal a konzervatívoknak nemcsak az volt a céljuk, hogy ismét köznevetség tárgyává

tegyék, hanem az is, hogy útját állják bármilyen jelentősebb katonai posztra való kinevezésének. Asquith, akit Churchill a tengerszorosok körzetében kudarcba fulladt hadművelettel jócskán lejáratott, nem szerette volna, hogy Churchill körül újabb botrány támadjon. S ezért, amikor French bejelentette a miniszterelnöknek, hogy egy dandárnak a parancsnokságát szeretné Churchillre bízni, Asquith ezt kategorikusan elutasította. Ragaszkodott ahhoz, hogy French ne állítsa Churchillt magasabb posztra, mint zászlóaljparancsnok. A tábornok méltatlankodott emiatt, mert így nem tarthatta meg Churchillnek adott szavát és nem támogathatta barátját. Ám a körülmények úgy alakultak, hogy French tehetetlen volt. A főparancsnoki poszton meg voltak számlálva napjai, s ezt maga is nagyon jól tudta. Abban az időben ezt mondogatta Churchillnek: „Egyetlen hajszálon függök." S alig egy hónap múlva Frenchet csakugyan leváltották, s Douglas Haig tábornok került a helyébe. French megkérte Haiget, hogy bízzon Churchillre egy dandárt, de Haig ezt a leghatározottabban elutasította. Haig kijelentette, hogy Churchillnek, ha katona akar lenni, végig kell járnia a katonai szolgálat ranglétráját (54, 35. old.). Churchillnek be kellett érnie az alezredesi ranggal és azzal, hogy ne egy dandárt, hanem egy gyalogoszászlóaljat helyezzenek a parancsnoksága alá.

Ez szörnyű csapás volt a becsvágyó Churchillnek. Ha valóban napóleoni terveket dédelgetve ment el a frontra, Asquith és Haig végleg megfosztotta minden reményétől. Zászlóaljparancsnoki poszton a gyalogságnál nem számíthatott semmiféle dicsőségre. Churchill maga ment be a csapdába, s Asquith már csak becsapta mögötte az ajtót. Immár csupán két út állt nyitva a nagyratörő ember előtt: vagy vállalja a közönséges csapattiszti szolgálat taposómalmát, ahol előbb-utóbb eleshet vagy megsebesülhet német golyótól vagy lövedéktől, vagy pedig lemond a katonai szolgálatról, és képviselőségét kihasználva visszatér Angliába és a politikának szenteli magát. Ez utóbbi nagy szégyen lett volna, kiváltképpen azután, hogy olyan nagy csinnadrattával indult a frontra. Elképzelhető, mennyire nőtt Churchillben napról napra a gyűlölet Asquithszel szemben, amikor Franciaországban 1915 késő őszén az első vonalak lövészárkaiban fagyoskodott.

Egyelőre tehát nem maradt más választása, mint folytatni a csapatszolgálatot. Churchillt a parancsnoksága alá helyezett skót lövészalegységnél ugyanolyan rosszindulattal fogadták, mint egy hónappal előbb a gárdaezrednél. A hadseregben csakugyan nem kedvelték „ezeket az átkozott politikusokat", ahogy katonai körökben mondogatták. Ám Churchill

hamarosan mégis megtalálta a helyét. Egy szép napon összehívta beosztott tisztjeit és közölte velük: „Uraim, hadat üzenünk a tetűknek." Churchill terjedelmes és nagy tájékozottságot eláruló előadást tartott a tiszteknek arról, hogy a tetűknek milyen szerepük volt az előző háborúkban és hogyan kell harcolni ellenük. Az előadás tetszett, de még jobban tetszett az, hogy Marlborough hercegének neves utóda elsőként és ilyen közvetlen hangon teremtett kapcsolatot az egyszerű skót századosokkal. Az alantas tisztek ruhakefével és forró vasalóval erélyes harcot indítottak az új ellenség ellen.

Churchill a katonák és a tisztek előtt örökké fitogtatta kimeríthetetlen energiáját és veszélyt nem ismerő bátorságát. Olyan helyzetben volt, hogy csakugyan nem törődött a veszéllyel, s így biztatta társait: „A háború játék, s mosolyogva kell végigcsinálni." Mindig nagy színész volt, s ezúttal sem mondott le a pózolásról. Olyan öltözéket kreált magának, amely megkülönböztette a többi tiszttől. Angol és francia hadfelszerelési tárgyak egyvelege volt ez; különösképpen kedvelte a világoskék francia sisakot.

Churchill nyughatatlan természete a lövészárokban is megmutatkozott. A maga szakaszán éjszaka gyakran tüzet nyittatott. A németek, újabb rohamtól tartva, viszonozták a tüzet. Az ilyen csetepaté aztán jó ideig elhúzódott. A szomszédos zászlóaljaknak ez nyilván nem tetszett, mert fölöslegesen idegesítette a katonákat és a tiszteket, s gátolta őket a pihenésben. Nemigen tetszhetett ez az aktivitás Churchill zászlóaljában sem. Az egyik ilyen tűzpárbaj alkalmával megkérdezte a közelében álló katonától: „Talán nem tetszik a háború?" (142, 201. old.) Churchill életrajzírói részletesen leírják hősük hadseregbeli kalandjait, s minden alkalmat megragadva hangsúlyozzák, hogy neki bízvást tetszett a háború. Márpedig ez kétségtelenül túlzás, és nem felel meg a valóságnak. Churchillnek kétségtelenül tetszett az olyan háború, amelyben kezében tartja a hadi cselekmények legfőbb irányítását, de nyilván nem volt ínyére az olyan háború, amelyben angol tisztek ezreihez és angol katonák százezreihez hasonlóan kell katonai kötelességét teljesítenie. Háborús hős akart lenni, ehhez pedig semmiképpen sem találhatta alkalmasnak alacsony beosztását.

Bármilyen kellemetlen volt is otthagyni a frontot és visszatérni Londonba, Churchill mégis emellett döntött. Tudta, hogy ellenségei gúnyolódnak majd rajta, és minden alkalmat meg fognak ragadni, hogy még jobban aláássák tekintélyét, nagydobra verve a hadra kelt seregből való szökését. 1916 márciusában, alig négyhónapi frontszolgálat után barátjához,

Lord Beaverbrookhoz intézett levelében közli, hogy a katonai szolgálatból való kiválásán és Angliába való visszatérésén töri a fejét. A hadsereg elhagyását természetesen nemes hazafias megfontolásokkal motiválja. Churchill azt írja, hogy az angol kormány nem vezeti kielégítő módon a háborút, s hogy ő részt kíván venni a helyzet javításában. Churchill úgy érzi, ez eléggé meggyőző indok arra, hogy elhagyja a frontot. „Mások – jegyzi meg Emrys Hughes – nem tudták olyan könnyen otthagyni a frontot. Ők is úgy gondolhatták, hogy otthon jobban hasznosíthatják eszüket és tehetségüket, csakhogy az ő nevük nem volt Winston Churchill" (82, 80. old.).

Ami másoknak semmiképpen sem sikerült volna, az Churchillnek sikerült. 1916 márciusában szabadságra megy Londonba, hogy részt vegyen a parlament ülésén és felszólaljon a haditengerészeti flotta előirányzatairól szóló vitában. A vita során programjellegű nagy beszédet mond. Úgy viselkedik, mintha nem is gyalogsági tiszt, hanem a kormány vezető tagja volna. Kioktatja a miniszterelnököt arra, hogy miképpen kell átszervezni az admiralitást és miképpen kell folytatni a háborút. E beszédével Churchill nyilván azt kívánta elérni, hogy visszarendeljék a frontról és a háború irányításában felelős posztra állítsák. Így értékelte beszédét az angol sajtó is. „Igényt támaszt vezető szerepre", „vissza szeretne jutni a kabinetbe" (41, 1916. március 8.) – írták a lapok.

Abban az időben az angol uralkodó körökben egyre nagyobb elégedetlenséget keltett Asquith miniszterelnök tevékenysége. Bonyolult intrikákat szőttek azzal a céllal, hogy megfosszák a hatalomtól. Ezeknek az intrikáknak a résztvevői, ismervén Churchill kiváló szónoki és polemizáló képességeit, valamint a miniszterelnökkel szemben érzett gyűlöletét, nem átallották őt is bevonni az Asquith elleni harcba. Egyikük-másikuk levelet is írt Churchillnek Franciaországba, azt ajánlva, hagyja ott a katonai szolgálatot, térjen vissza a képviselőházba, és csatlakozzon az Asquithszal szembeni ellenzék egyre növekvő táborához. Igaz, hogy az ellenzék fő erői nem keresték meg ilyen javaslatokkal. Az életrajzírók által ezzel kapcsolatban megnevezett személyek között nem szerepel más, mint két másodrangú politikus: Sir Edward Carson és Sir Arthur Markham, valamint egy ismert újságíró, C. P. Scott, a „Manchester Guardian" szerkesztője – ők támogatták Churchillt a politikai életbe való visszatérésében (142, 205. old.). Ám Churchillnek ez is elegendő volt ahhoz, hogy végleg döntsön.

Churchill azzal a kéréssel fordult a hadügyminiszterhez, hogy mentsék

fel a katonai szolgálat alól. A miniszter kényes helyzetbe került: ha eleget tesz Churchill kérésének, könnyen protezsálással vádolhatják, ha ellenben visszautasítja a kérést, azt mondhatják, hogy fél attól a kritikától, amelylyel Churchill az alsóházban a hadügyminisztériumot és a kormányt illethetné. A minisztérium végül is hozzájárult Churchill leszereléséhez, de azzal a feltétellel, hogy nem lép többé katonai szolgálatba. Ezt a feltételt Churchill szívesen elfogadta. Amúgy is torkig volt már a katonáskodással. 1916 júniusában végérvényesen visszatért Londonba.

Churchillnek az volt minden vágya, hogy újra tevékenyen bekapcsolódjon a politikába. Mindenekelőtt ki kellett köszörülnie a tekintélyén esett csorbát, hogy valami esélye lehessen a kormányba való visszatérésre. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a közvéleményt meg kell győznie arról, hogy nem ő felelős a Gallipoli-félszigetnél bekövetkezett tragédiáért, hogy ez ésszerű hadművelet volt, és nem az ő hibájából hiúsult meg. Ez nehéz feladatnak ígérkezett. Először is azért, mert Churchill jelentős mértékben elmarasztalható volt a tragédiáért, és így igazán nem számított könnyű feladatnak az ellenkezőjét bebizonyítani. Másodszor, mert Churchill csak úgy moshatta tisztára magát, ha másokat bemárt az ügyben. Most annyira gyűlölte Asquitht, hogy nem átallotta volna maximális mértékben az ő nyakába varrni a felelősséget a tengerszorosok körüli sikertelen hadműveletért. Asquith nagyon jól tudta, hogy Churchill önmaga igazolására megtépázza majd az ő tekintélyét és Kitchener tábornokét. Éppen ezért a miniszterelnök kategorikusan megtiltotta Churchillnek a Dardanellákon folytatott hadműveletre vonatkozólag általa előkészített anyag publikálását. Ezt azzal indokolta, hogy a háború idején nem hozhatók nyilvánosságra katonai titkok. Ám Churchillt nem lehetett egykönnyen lerázni. Asquith kénytelen volt megígérni, hogy kiküld egy királyi bizottságot a dardanellákbeli hadművelettel kapcsolatos összes események kivizsgálására, s ezt meg is tette.

Churchill őrjöngött amiatt, hogy nem vehet tevékenyen részt az ország vezetésében. Természeténél fogva tettre vágyott, szüksége volt arra, hogy nagy tömegeket mozgasson, hogy hatalom legyen a kezében. A legcsekélyebb kétsége sem volt afelől, hogy bárki másnál jobban tudná irányítani a háborút. Beaverbrook visszaemlékezéseiben azt írja, hogy „Churchillnek őszinte meggyőződése volt, hogy tevékenységével megmenthetné a birodalmat, és gyötörte az a gondolat, hogy nála kisebb kaliberű emberek rosszul intézik az ügyeket" (11, 200. old.).

A helyzet nem volt alkalmas arra, hogy Churchill ismét hatalomhoz

jusson. A közvélemény ellene volt hangolva, a konzervatívok pedig továbbra is ellenségesen viseltettek vele szemben. Ezt a hangulatot kifejezve, az angol lapok felléptek az ellen, hogy Churchillt bevonják az államügyek irányításába. „Winston Churchill – írta a „World" című hetilap – felelős az antwerpeni operett-expedícióért, amely az egész világ előtt nevetségessé tette az angol népet . . . Ő felelős a Dardanellákért indított végzetes expedícióért . . . amely korunk legnagyobb katonai katasztrófái sorába került" (170, 1916. november 14.).

A Churchill iránt jóindulatú életrajzírók együttérzéssel leírják, hogy élete e nehéz szakaszában hogyan keresett vigasztalást a családi életben és a festészetben. 1916-ban Churchillnek három gyermeke volt már: a 7 éves Diana, az 5 éves Randolph és a 3 éves Sarah. Felesége, Clementine mindig szilárd támasza volt a nehéz napokban. Nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy elterelje férje figyelmét azoktól a gondoktól, amelyek politikai kudarcai miatt gyötörték. Mindig nyugodt, életvidám volt, és legalábbis látszólag, bízott abban, hogy minden jóra fordul; mindig igyekezett felvidítani az időnként pesszimizmusra és melankóliára hajló Winstont. Clementine, amivel csak tudta, támogatta férje új passzióját, a festést, s azon volt, hogy minél több érdekes ember forduljon meg házukban.

Ezekben a Churchillre nézve oly nehéz időkben Lord Riddell egyik alkalommal megkérdezte tőle, mik a további tervei. „Megkeresni a megélhetéshez szükséges pénzt, és továbbra is festéssel foglalatoskodni. A festészet remek vigasz. Ez segített át a legnehezebb időkön az admiralitásból való távozásom után" (16, 1. köt. 263. old.).

Érdekes, hogy ezekben a nehéz hónapokban Churchill a családban és a festészetben keresett vigasztalást. Eszébe sem jutott, hogy visszatérjen a frontra vagy valamilyen más hazafias ügynek szentelje magát, amely megfelelt volna a nehéz háborús idők követelményeinek. Korántsem tudott a háború viszonyai között ilyen kényelmes életet élni az élettel elégedetlen valamennyi nyugalmazott gyalogsági alezredes.

Churchillnek volt tehetsége a festészethez; valószínűleg az anyjától örökölte. Azt mondják, véletlenül kóstolt bele a festegetésbe az admiralitásból való menesztése után. Az annak idején Churchill által létrehozott páncélkocsi-hadosztály tisztjeinek egy csoportja, hogy valamiképp kifejezze iránta érzett rokonszenvét, a neves angol festőnél, John Laverynál megrendelte portréját. Amint modellt ült, felkeltette érdeklődését a festőművész munkája, és hamarosan szorgalmas tanítványa lett (142, 208. old.). Nemsokára teljesen beletemetkezett a festegetésbe. A nyarat vidéken töl-

tötte, egy kúriában; térdig érő krémszínű köpenyt viselt, és a kertben ülve gyakran tájképeket festett. Ha valahová vendégségbe hívták, magával vitte a festőállványát. Churchill ilyenkor azt mondta a háziaknak, hogy nem tud egyszerre festeni és beszélgetni, s táskájából előkotort egy vaskos kéziratot, amely a dardanellákbeli hadművelettel kapcsolatos magyarázkodásait tartalmazta. A vendéglátóknak így társalgás helyett meg kellett elégedniük a mű olvasásával.

1916 végére ismét aktivizálódott a cselszövés azzal a céllal, hogy megdöntsék Asquitht és a miniszterelnöki székbe Lloyd George-ot ültessék. A miniszterelnök-jelöltön kívül Beaverbrooknak is tevékeny szerepe volt ezekben az intrikákban. Az összeesküvők terveiben sok függött attól, hogy milyen álláspontra helyezkedik a konzervatívok vezére, Bonar Law. Beaverbrook jó barátja volt Bonar Lawnak, és meg tudta győzni róla, hogy Asquith helyébe Lloyd George-ot kell ültetni. Asquitht ügyesen kelepcébe csalták. Lloyd George ultimátumszerűen azt követelte, hogy a háború irányítása a miniszterelnök kezéből a kabinet kezébe menjen át. Asquith, amint erre számítottak is, visszautasította ezt a követelést. Erre Lloyd George beadta lemondását. Ez megingatta Asquith pozícióját, s neki is le kellett mondania. A hagyományoknak megfelelően a király a koalíció másik pártja vezetőjének, a konzervatív Bonar Lawnak ajánlotta fel a kormányalakítást. Bonar Law az összeesküvők tervei szerint nem fogadta el az ajánlatot, és azt tanácsolta a királynak, hogy Lloyd George-ot bízza meg a kormányalakítással.

1916 decemberében Lloyd George megalakította koalíciós kormányát. Az új miniszterelnök eléggé jó viszonyban volt Churchill-lel és szívesen adott volna neki tárcát a kormányban. Ám a konzervatívok ezt kategorikusan ellenezték. Bonar Law azt mondta, hogy nem hajlandó részt venni a kormányban, ha abba beveszik Churchillt. Lloyd George és Beaverbrook minden igyekezete hiábavaló volt, nem sikerült megtörniük Bonar Law makacsságát, s így Churchill ismét hoppon maradt.

Lloyd George jól ismerte Churchillt. Éppen ezért különösen érdekes az a jellemzés, amelyet memoárjaiban Churchillről ad, amikor leírja 1916 végén folytatott kormányalakítási tárgyalásait: „A harmadik egykori liberális miniszter, aki a kormány értékes tagja lehetett volna, Winston Churchill volt, korunk egyik legfigyelemreméltóbb és legrejtélyesebb alakja. Amikor miniszterelnök lettem, már több hónapja nem volt miniszter, de a liberális párt tekintélyes tagja maradt. Termékeny elméje, vitathatatlan bátorsága, fáradhatatlan buzgalma és a hadművészet területén

folytatott alapos tanulmányai a hadikabinet hasznos tagjává tehették volna. Impulzív és kiegyensúlyozatlan természete itt ellenőrzés alatt állt volna, elgondolásait megvalósításuk előtt megtárgyalták és felülvizsgálták volna. Az ilyen heves temperamentumú és lenyűgöző eszű embereket erősen féken kell tartani. Sajnos, a konzervatív miniszterek, Balfourt és Sir Edward Carsont kivéve, egyhangúlag és határozottan ellenezték a kormányba való bevételét; legtöbbjük egyenesen a kormányban való részvételének feltételéül szabta Churchill kirekesztését. Bonar Law szörnyen bizalmatlan volt vele szemben.

Én minden tőlem telhetőt megtettem, hogy Bonar Lawt rábírjam Churchill-lel szembeni ellenvetéseinek elejtésére, s az ilyen esetekben szokásos érvvel operáltam, nevezetesen azzal, hogy Churchill mint kritikus sokkal veszélyesebb lesz, semmint a kormány tagja... Bonar Law ezt elhárította: »Mindig inkább látom ellenségemnek«.

Nagyon sajnáltam – folytatja Lloyd George –, hogy így viszonyultak hozzá, de nem tehettem kockára azt a politikai kombinációt, amely a kormány természetes alapjául szolgált, nem tehettem ezt kockára azért, hogy Churchillt haladéktalanul bevegyem a kormányba" (104, orosz kiad. 34–35. old.).

Közben Churchill teljesen bizonyosra vette, hogy kap valamilyen hivatalos posztot. Amikor az F. E. Smith által adott ebéden Churchill Beaverbrooktól megtudta, hogy „az új kormány nagy jóindulattal viseltetik majd iránta, mivel bekerült valamennyi barátja" (ő, Churchill tehát nem került be), elkeseredésében, dühében és ingerültségében fogta kabátját és kalapját, s nyomban otthagyta a baráti társaságot (11, 200. old.). Churchill el sem tudta képzelni, milyen nehézségekbe ütközött Lloyd George, ha csak célzott is jelölésére. Az országban abban az időben olyan volt a politikai helyzet, hogy Churchillért nem tehettek semmit legbefolyásosabb barátai: Lloyd George és Beaverbrook sem. Lloyd George megígérte, hogy az első kínálkozó alkalommal segít Churchillen. S meg is tartotta szavát.

1917 júliusában Lloyd George eléggé szilárdnak érezte már pozícióját ahhoz, hogy Churchillt bevegye a kormányba. Igaz, hogy csak a hadiipari tárcát kínálta fel neki, azáltal azonban nem vált még a kabinet tagjává. Mindamellett ez is több volt a semminél. Ez volt a maximum, amit Lloyd George Churchillért tehetett, s a konzervatívok ehhez a kinevezéshez is csak összeszorított fogakkal járultak hozzá.

Az új poszt nem tette lehetővé Churchillnek, hogy részt vegyen a háború irányításában és befolyásolja a kormány politikáját. Ennek ellenére kine-

vezése hatalmas vihart kavart a parlamentben és a parlament falain kívül. Abban az időben már megjelent a dardanellákbeli hadműveletet kivizsgáló királyi bizottság zárójelentése. Ha a miniszterelnöki poszton Asquitht nem váltja fel Lloyd George, ez a jelentés még sokáig nem látott volna napvilágot. Lloyd George a jelentés publikálásával támogatni kívánta Churchillt. Minthogy azonban a bizottság nem annyira igazolta Churchillt, mint inkább csak leszögezte, hogy a dardanellákbeli tragédiáért nem egyedül Churchill a felelős, hanem vele együtt Asquith és Kitchener is, a jelentés nem csillapította le a Churchill ellen hangolt közvéleményt. Ez a magyarázata annak, hogy olyan tekintélyes személyiségek, mint például Beresford tengernagy, nyilvánosan kijelentették: „A miniszterelnöknek nincs joga ilyen, a közvéleménnyel ellenkező kinevezésekre." A konzervatív sajtóban levelek jelentek meg, amelyek szerzői ilyeneket írtak: „Nem tudjuk elfelejteni, hogy Churchill neve egy szerencsétlenséghez kapcsolódik." A parlamentben egyik-másik képviselő beszédében azt bizonygatta, hogy Churchill kinevezése „veszélyes az államra nézve" (39, 220. old.).

Ám még ez sem minden. Lloyd George dühös leveleket kapott a kabinet tagjaitól, s így a kormány létét is veszély fenyegette. Emlékirataiban Lloyd George elmondja, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie Churchill kinevezése miatt. Ezt írta: „Néhány hónappal később módom nyílt arra, hogy a hadiipari minisztérium élére állítsam. De a konzervatívok akkor is olyan ellenségesen viseltettek Churchill-lel szemben, hogy egy ideig a kormány puszta léte is veszélyben forgott." „Hogy miért viseltettek a konzervatívok olyan bőszült dühvel vele szemben? – teszi fel a kérdést Lloyd George, s így felel: – Politikai múltja természetesen felháborította régi pártbeli társait. Soha semmit nem csinált félig, s amikor kilépett pártjából, nekirontott régi társainak, és olyan erővel, olyan szarkazmussal támadta saját régi nézeteit, hogy az hosszú időre éreztette hatását. A hadüzenet után a nemzetet fenyegető veszély valamennyi pártot átmeneti fegyverszünetre kényszerítette, s egy időre mindenki igyekezett félretenni vagy elfelejteni a pártbeli tisztségeket és a pártviszályokat. Ám a konzervatívok nem tudták sem elfelejteni, sem megbocsátani azt, hogy Churchill átállt ellenségeik táborába, de még kevésbé azt, hogy fergeteges és pusztító tüzet zúdított rájuk éppen akkor, amikor az első veresége érték őket. Ha hű fia marad annak a politikai családnak, amelyben született és nevelkedett, a dardanellákbeli kudarcban való részességére ügyet sem vetettek volna, és más áldozatot mutattak volna be a népi harag

oltárán. Churchill hibái a háborgó konzervatívoknak kitűnő ürügyet szolgáltattak arra, hogy megbüntessék a párttal szemben elkövetett árulásáért, s a korbács, amellyel posztjáról elűzték, azokból a sértésekből volt ugyan fonva, amelyeket valamikor ő maga szórt hajdani társaira, de azok ezt most olyan látszatot keltve csattogtatták, mintha ezt nem bosszúálló párttagokként, hanem kötelességtudó hazafiakként tennék...

Churchillről ellenfelei is elismerték, hogy nagyszerű és tehetséges ember, erős és vonzó személyiség. Elismerték bátorságát, és nem vitatták, hogy fáradhatatlanul dolgozott. De vajon, kérdik, mi a magyarázata annak, hogy mindezek ellenére több a csodálója és kevesebb a követője, mint Anglia bármely más tekintélyes politikusának? Utaltak arra, hogy például Joseph Chamberlain Birminghamban és Sir Campbell-Bannerman Skóciában még a legnehezebb politikai helyzetekben is számíthatott a helyi lakosok rendíthetetlen odaadására. Churchill viszont sohasem tudta megszerezni és még kevésbé megtartani bármilyen embercsoportnak, területnek vagy városnak a ragaszkodását. Ennek nem lehet csupán az a magyarázata, hogy Churchill átállt az egyik pártból egy másikba. Az angol politikai életben több olyan kiváló politikus is akadt, aki nem abban a pártban fejezte be karrierjét, amelyben elkezdte. Tehát nem ebben keresendő a mérhetetlen bizalmatlanság oka. De vajon mi lehetett akkor a valódi ok? – latolgatták.

Ők erre a következő magyarázatot találták. Churchill elméje hatalmas gépezet, de felépítésében vagy azokban az anyagokban, amelyekből épült, valami hiba lehetett, amely meggátolta abban, hogy mindig szabályosan működjön. Hogy miről lehetett itt szó, azt a kritikusok nem tudták megmondani. Amikor a gépezet rendetlenkedett, puszta erejénél fogva katasztrófába sodorta nemcsak őt magát, hanem mindazokat is, akik vele együtt dolgoztak. Ezért ez utóbbiak mindig idegeskedtek, amikor valami közös dolguk akadt vele.

Úgy vélték, hogy a fémbe, amelyből ez a gépezet állt, valamilyen öntési hiba csúszhatott be. Ezzel a fogyatékossággal indokolták Churchill kritikusai azt, hogy az adott pillanatban nem voltak hajlandók igénybe venni nagyszerű képességeit. Képességeit nem olyan pozitív értéknek tekintették, amelyet a veszély órájában fel kell használni, hanem olyan újabb veszélynek, amelyet kerülni kell.

Nekem más volt a véleményem – írja Lloyd George – adottságait illetően. Úgy éreztem, hogy leleményes elméje és fáradhatatlan energiája felbecsülhetetlen értékű, ha tetteit kellően ellenőrzik. Abban senki sem ké-

telkedhetett, hogy éles a szeme és nagy a képzelőereje. A Dardanellákon folytatandó hadművelet ötlete és a harckocsik jelentőségének korai felismerése világosan utalt tehetségére. Az efféle képességű emberek ritkák, nagyon ritkák. Rendkívüli veszély esetén ezeket az embereket teljes mértékben fel kell használni. Kellő felügyelet mellett az ilyen ember egymaga többet tehet, mint a középszerűek légiója.

Éppen ezért, gondoltam, Churchillt be kell venni a kormányba. Tudtam egyet-mást arról, hogy egykori konzervatív barátai milyen ellenségesen viseltetnek vele szemben, s azt is tudtam, hogy nagy kockázatot vállalok, amikor Churchillnek miniszteri tárcát adok. De az a mérhetetlen düh, amellyel Churchill ellenségei szándékaim hírét fogadták, minden képzeletemet felülmúlta és néhány napon belül olyan méreteket öltött, hogy a kormányválság már a kormány puszta létét is fenyegette. Mégis vállaltam a kockázatot. Bár volt alkalmam olykor megbánni hiszékenységemet, mégis meggyőződésem, hogy igazam volt, amikor kollégáim kételyei ellenére ragaszkodtam álláspontomhoz, mert Churchill a továbbiakban nagy szolgálatokat tett a kormánynak azzal, hogy növelte a hadianyag termelését olyan időben, amikor a győzelemhez elengedhetetlen volt a döntő fölény hadianyagban. Churchill jövője – zárta le jellemzését Lloyd George – attól függ, hogy sikerül-e olyan férfiú hírébe jutnia, aki nemcsak bátor, hanem körültekintő is" (104, orosz kiad. 35–37. old.).

Persze a hadiipari minisztérium, amelyhez Churchill ekkora nehézségek árán jutott hozzá, nem az volt, amiről álmodott. Ám nem volt választása, s elfogadta a kinevezést. Maga Churchill így kommentálta új feladatkörét: „Mivel nem hagyták, hogy terveket kovácsoljak, fegyvereket kovácsoltam" (39, 221. old.).

Churchill képtelen volt közvetlen funkciói teljesítésére szorítkozni, képtelen volt lemondani tervek kovácsolásáról. Olyan javaslatokkal ostromolta a hadi kabinetet, hogy a kormány mondjon le a nyugati fronton folytatott hadműveletekről, mivel azok igen költségesek, s összpontosítsa figyelmét más hadszínterekre. A kormányban akadtak emberek, akik kacérkodtak ezzel a gondolattal, csakhogy Anglia nem egyedül viselte a háborút, hanem szövetségeseivel együtt, s így figyelembe kellett vennie Franciaország véleményét. Bár az angol kormány igen sokat tett azért, hogy a Közel-Keleten nagyobb arányú hadi tevékenységet bontakoztasson ki Törökország ellen, az angol hadsereg mégis Franciaországban maradt, és viselte a maga részét az áldozatokból.

Churchillt már az admiralitásban foglalkoztatta lövészárkokon átgázoló

páncélkocsik építésének a gondolata. Angliában már akkor kifejlesztették a harckocsi prototípusát. Most, miután Churchill Franciaországban saját szemével láthatta, hogyan folyik a harc, ismét rabul ejtette az a gondolat, hogy harckocsik segítségével gépesített csapást mérjenek az ellenségre. Churchill sokat mérgelődött azon, hogy a tábornokok olyan szkeptikusan fogadták az új technikai eszközt, és nem akartak várni, míg kellő mennyiség készül el a gépekből ahhoz, hogy összpontosított csapást mérhessenek velük. Churchill tisztában volt vele, hogy nem szabad késlekedni, hogy a németek felismerhetik az új fegyver jelentőségét, és kialakíthatnak valamilyen módszert leküzdéséhez. Fölösleges volt aggódnia: a német tábornokok eleinte ugyanolyan szkeptikusan fogadták a harckocsikat, mint az angolok.

1917. november 20-án vetettek be a szövetségesek a nyugati fronton első ízben nagyobb mennyiségű harckocsit a német állások elleni támadásban. Ezek után a kormány lépéseket tett azért, hogy növelje a harckocsik gyártását, és biztosítsa egy harckocsi-hadtesthez szükséges személyzet kiképzését. Churchill sokat tett az új fegyverfajta kifejlesztéséért. Az irodalomban Churchillt olykor „a harckocsi atyjának" is nevezik. Amikor ezek után többen is azzal az igénnyel léptek fel, hogy ők a harckocsi feltalálói, a kérdés kivizsgálására alakított királyi bizottság zárójelentésében megállapította: „A bizottság mindenekelőtt leszögezni kívánja, hogy Churchill vállalkozó szellemének, merészségének és kitartásának köszönhető . . . hogy a gyakorlatban megvalósult az általános gondolata egy olyan hadviselési eszköz felhasználásának, mint a harckocsi" (16, 1. köt. 274. old.). Churchill akkor is, később is nagy érdeklődést mutatott a haditechnika és a haditechnikai újdonságok iránt. Mindig törvény volt számára az, hogy Angliának minél kisebb emberveszteségekkel kell hadat viselnie, s ha ezeket a veszteségeket nem háríthatja át szövetségeseire, csökkentésükre maximális mértékben fel kell használnia a technikát.

A hadiipari minisztérium óriási szervezet volt, amely mintegy 12 ezer tisztviselőt foglalkoztatott. Churchill életrajzírói pozitívan értékelték azt a tevékenységet, amelyet a minisztérium átszervezése, az osztályok számának csökkentése, az intézmény munkájának hatékonyabbá és operatívabbá tétele terén kifejtett.

A minisztérium óriási számú olyan ipari üzemet irányított, amelyek nemcsak harckocsikat, hanem elsősorban tüzérségi lövegeket és lövedékeket, valamint különféle hadfelszereléseket gyártottak, szállítóeszközöket és repülőgépeket is beleértve. Amikor 1917 áprilisában az Egyesült

Államok is belépett a háborúba, a Churchill vezetése alatt álló minisztérium részt vett az Európába érkezett amerikai hadosztályok felszerelésében. Angliában 100 millió font sterling értékben gyártottak közepes kaliberű tüzérségi lövegeket az amerikaiaknak. Az amerikai csapatok felszerelésével foglalkozva Churchill szoros kapcsolatba került Barnard Baruchhal, aki az Egyesült Államokban végzett hasonló munkát. Évtizedekre szóló barátság szövődött közöttük.

A vállalkozók és a munkásosztály viszonyának a kérdései nem tartoztak Churchill illetékességébe. Lloyd George nagyon jól tudta, milyen fontos problémák ezek a háború viszonyai között, s maga foglalkozott velük. A miniszterelnök tudta, hogy Churchill ezekben a kérdésekben csak egyetlen megoldást ismer: az erőszak alkalmazását, márpedig ez Anglia akkori viszonyai között katasztrofális következményekkel járhatott volna.

Churchill mégsem volt teljesen elszigetelve a hadiüzemekben felmerülő ipari konfliktusoktól. Egyik életrajzírója megállapítja, hogy „amikor a munkások zavargásai a hadseregellátás óriási gépezetének hatékonyságát fenyegették, Churchill kérlelhetetlen álláspontot foglalt el. Midőn sorozatos sztrájkok veszélye fenyegetett, Lloyd George támogatását megszerezve Churchill fenyegetéshez folyamodott. Kijelentette, hogy ha a sztrájkolók nem állnak újra munkába, vissza fogják vonni tőlük a katonai szolgálat alóli felmentést, a sztrájkok szervezőit pedig a törvény teljes szigorával üldözni fogják" (16, 1. köt. 269. old.).

A hadiipari minisztérium létrehozta a maga osztályait Franciaországban. Churchill számára ez igen fontos volt. Így hivatalos indoka volt arra, hogy bármikor a kontinensre látogasson és megnézze, hogyan mennek a dolgok a fronton. Mind gyakrabban élt ezzel a lehetőséggel és látogatott el az expedíciós haderők angol parancsnokának főhadiszállására. Az ilyen utazások lehetővé tették, hogy azzal foglalkozzon, ami a legközelebb állt szívéhez: hogy tábornokokkal hadászati kérdésekről tárgyaljon. Haig tábornok végül törzsénél egy külön helyiséget bocsátott Churchill rendelkezésére. Gyakran adódott úgy, hogy Churchill délelőtt a londoni Metropol-szállóban dolgozott, ahol minisztériuma székelt, délben pedig átrepült Franciaországba, s ott töltötte a nap második felét. Churchill természete megkövetelte az ilyen munkabeosztást és ezt a mozgékonyságot.

1918 márciusában Németország minden ereje bevetésével megindította utolsó hatalmas támadását a nyugati fronton, s már csak ettől remélhette a háború megnyerését. Churchill abban az időben éppen Franciaország-

ban volt, és megfigyelhette az ütközetek menetét. A támadás 40 napig tartott és 300 ezer katonájába került Angliának. Amikor az a hír terjedt el, hogy a franciák véleménye szerint az angol hadosztályok nem bírják majd a németek nyomását és összeroppannak, Lloyd George Franciaországba küldte Churchillt azzal a megbízatással, hogy találkozzék a legfelsőbb vezetőkkel és győzze meg őket az ellenkezőjéről. Churchill találkozott Clemenceau miniszterelnökkel, Foch francia főparancsnokkal, s velük együtt meglátogatta a csapatok törzseit. Most elemében érezte magát, ott volt a történések középpontjában, és a legfelső hatalmat kezükben tartó emberekkel tárgyalhatott az események alakulásáról. Missziójának aligha volt bármiféle komolyabb jelentősége a háború menete szempontjából, de neki feltétlenül örömet szerzett.

Németország márciusi támadása nem járt sikerrel. A szövetségesek hamarosan ellentámadást kezdtek, s 1918 novemberében Németország kénytelen volt kapitulálni. 1918. november 11-én, délelőtt 11 órakor Németország vereségével véget ért az első világháború. Anglia és szövetségesei győzelmet ünnepeltek.

VI | SZOVJET-OROSZORSZÁG ÁDÁZ ELLENSÉGE

1918. november 11-én, a Németországgal való fegyverszünet aláírása napján, amellyel véget ért az első világháború, Churchill Lloyd George-dzsal vacsorázott a Downing Street 10. sz. alatti miniszterelnöki rezidencián. A londoniak ujjongva ünnepelték a háború végét. „Az utcáról – emlékezett vissza Churchill erre az estére – a tömegek dalolása és örömujjongása hallatszott be." Ám Churchill és partnere komor hangulatban volt. „Nem volt meg bennünk az elvégzett munka örömének érzése – jegyzi meg. – Ellenkezőleg, Lloyd George világosan látta,hogy újabb és talán még nagyobb erőfeszítések várnak rá. Én felemás hangulatban voltam: egyfelől féltem a jövőtől, másfelől segíteni kívántam a levert ellenségen."

Annak ellenére, hogy Anglia ellenségei vereséget szenvedtek, Churchillnek az volt a véleménye, hogy „a kitűzött célt még nem sikerült elérni, még maradtak más ellenségek; a győzőktől elvitatják a hatalmat új erők, amelyek gátolják a világ problémáinak igazságos megoldását". Azokon az új erőkön, amelyek gátolják Angliát abban, hogy saját belátása szerint döntse el a világ problémáit, Churchill az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalmat és a több európai országra kiterjedő forradalmi mozgalmat értette. Churchillnek, akárcsak partnerének, Lloyd George-nak is, az volt a véleménye, hogy a forradalmat „háborúval kell lecsendesíteni" (29, orosz kiad. 3–4. old.).

A forradalom erőszakos elfojtása igen bonyolult és nehéz ügy volt. Az angol nép torkig volt már a háborúval, s Churchill tisztában volt vele, hogy az angol katonák aligha óhajtják majd letiporni a forradalmat. Valahol másutt kellett olyan katonai erőt találni, amely bevethető a forradalom ellen.

Az első világháborúval foglalkozó visszaemlékezéseiben Churchill elmondja, hogy Anglia akkori államvezetői arra számítottak, hogy a legyőzött Németországot vethetik be a kibontakozó forradalom elleni

harcba. Churchill és elvbarátai abból indultak ki, hogy „a hajdani orosz birodalmat a magunk hatalmának alárendelni – nemcsak egy katonai expedíciónak a kérdése, ez világpolitikai kérdés . . . Oroszországot leigázni . . . csak Németország segítségével tudjuk. Németországot segítségül kell hívnunk Oroszország felszabadításában." Arra gondoltak, hogy Németország „szinte észrevétlenül . . . tér majd át a kemény harcról a valamennyiünkkel való természetes együttműködésre" (29, orosz kiad. 6. old.). Később, 1920-ban, Churchill azt írta, hogy az első világháború befejezése után politikája a következőkben fogalmazódott meg: „Béke a német néppel, háború a bolsevikok ellen" (82, 94. old.).

Azon a napon, amikor Anglia befejezte az első világháborút, Churchill minden gondolata máris az újabb háború: a Szovjet-Oroszország elleni háború felé fordult. Hihetetlen könnyedséggel vállalkozott arra, hogy szövetségre lépjen Anglia alighogy legyőzött halálos ellenségével: Németországgal, s vele együtt folytasson háborút a forradalmi Oroszország ellen.

Az ilyen éles fordulatok általában jellemzőek voltak az angol politikára, de különösképpen jellemzőek voltak Churchillre. Azt a fordulatot, amelyet 1918–1919-ben szervezett, Churchill egy negyedszázaddal később, a második világháború végén és utána próbálta megismételni.

Churchillt teljesen lázba hozta az újabb, ezúttal ellenforradalmi háború gondolata, de egyelőre lepleznie kellett elképzeléseit a közvélemény előtt, s úgy kellett tennie, mintha az éppen befejezett első világháború véget vetett volna minden háborúnak. Lloyd George koalíciós kormánya a hadi cselekmények befejezése után azonnal feloszlatta a parlamentet, és új választásokat írt ki. A még 1910-ben megválasztott parlament megbízatásának alkotmányos ideje rég lejárt már. A háború gátolta meg azt, hogy a választásokat idejében megtartsák. Most, miután a háború véget ért, a kormány, mint Angliában mondani szokták, az országhoz fordult.

Anglia egy olyan koalíciós kormánnyal jutott el a háború végére, amelyben a konzervatívok együttműködtek a liberálisokkal. A liberális párt egyik része, amelynek Asquith volt a vezetője, nem támogatta a koalíciót. Ez abból adódott, hogy a pártban a háború alatt szakadás következett be. Lloyd George miniszterelnök, a koalícióban részt vevő liberálisok feje, megállapodott a konzervatívok vezetőivel abban, hogy a koalíció résztvevői a választásokon egységfrontban lépnek fel politikai ellenfeleik: a munkáspárt és az Asquith-féle liberálisok ellen. Azokat a választókerületeket, amelyekben koalíciós jelöltek indultak, Lloyd George és a konzervatívok vezetője, Bonar Law, levélben felszólította arra, hogy választóik

a koalíció jelöltjeire adják le szavazatukat. Ezeket a leveleket a nép kuponoknak nevezte el azoknak a kuponoknak az analógiájára, amelyekre a háború idején a zárolt árukat adták, s így az 1918. decemberi választások „kuponválasztások" néven vonultak be a történelembe.

A súlyos, véres háborúban aratott győzelem nyomán Angliában fokozódott a soviniszta hangulat, s a koalíció ezt minden lehető módon még szította is, hogy ennek kihasználásával minél több szavazatot szerezzen a küszöbönálló választásokon és lejárassa politikai ellenfeleit. A koalíció vezetői ilyen jelszavakat írtak zászlójukra: „Akasztófára a császárral!", „Fizessenek a németek!", „Legyen Anglia méltó a háború hőseihez!" Ezen azt értették, hogy a császár kivégzésével meg kell büntetni azokat, akik a háborút kirobbantották, a jóvátétellel pedig a németeknek meg kell téríténiük azokat a károkat, amelyeket a háború Angliának okozott. A jóvátételből Angliát oly módon akarták átalakítani, hogy mindenkinek, de elsősorban a frontharcosoknak jó lakásuk, biztosított és jól jövedelmező munkájuk és átfogó társadalombiztosításuk legyen. Igaz, hogy a koalíció kerülte ezeknek a kérdéseknek a konkretizálását, és egyre csak azt hajtogatta, hogy Angliának olyan országgá kell válnia, amely méltó a hősökhöz.

Sem ez, sem az, sem amaz nem felelt meg Churchill nézeteinek. Esze ágában sem volt Németországot megbüntetni és jóvátétellel gyengíteni. Egy erős Németországot kívánt látni, amely képes megfojtani a forradalmi Oroszországot. Ám a politikai játéknak Angliában megvoltak a maga szabályai, és Churchill a saját választókerületében (ez ismét csak Dundee volt) a koalíció többi jelöltjéhez hasonlóan támogatta a soviniszta jelszavakat.

A koalíció a választásokon győzelmet aratott. 478 parlamenti mandátumot szerzett a 707-ből. A koalíció mandátumaiból csak 133 jutott Lloyd George liberálisainak, a többit konzervatívok szerezték meg. Ily módon a választások lényegében konzervatív párti győzelmet hoztak. A munkáspártnak 63 képviselőt sikerült bejuttatni a parlamentbe (39, 230. old.). Olyan parlament volt ez, amely zömében a háborún meggazdagodott üzletemberekből állt.

A koalíció hatalmon maradt, de amint az ilyenkor lenni szokott, a kormány összetételén a választások után bizonyos módosításokat hajtottak végre. Churchillt hadügyminiszterré nevezték ki, mégpedig úgy, hogy a repülésügyi minisztériumot is neki rendelték alá.

Churchill mindig szerette az új technikát, kiváltképpen a haditechnikát.

Megkedvelte a repülést, s egy időben maga is meg akart tanulni repülőgépet vezetni. Ám az oktatórepülések során kitűnt, hogy Churchillből mégsem lesz pilóta. Hiányzott belőle az, amit „levegőbeli térérzéknek" neveznek, nem volt eléggé nyugodt és kiegyensúlyozott, márpedig ez pilótánál elengedhetetlen. Az oktatórepülés balesettel végződött, amelynél maga Churchill csak könnyebben, az oktató viszont eléggé súlyosan megsérült. Ettől fogva Churchill inkább csak utasként repült.

Lloyd George-nak, mint Churchill egyik életrajzírója megállapítja, „egy erős ember kellett, aki vaskézzel kibogozza a leszerelés problémáját" (19, 122. old.). Az angol uralkodó köröknek csakugyan szükségük volt egy erős kezű emberre, de egészen más célra, arra, hogy Szovjet-Oroszország ellen folytassa azt a háborút, amelyet az angol kormány nyomban a Németország elleni háború befejezése után indított meg. Henry Wilson tábornok, a birodalmi vezérkar főnöke, új miniszterével való találkozása alkalmával megkérdezte Churchilltől, vajon miért nem rendelték alá neki mindjárt az admiralitást is. Wilson nagyon jól tudta, hogy Churchill kinevezése azt jelenti, hogy az új miniszter egész túláradó energiája ezentúl a Szovjet-Oroszország elleni háborúra irányul majd. Churchill életrajzírói egyetértenek abban, hogy ettől fogva „érdeklődésének középpontjában Oroszország állt" (39, 230. old.). Minthogy Lloyd George főleg a Párizsban folyó békekonferenciával volt elfoglalva, Churchill lényegében szabad kezet kapott ellenforradalmi kalandjaihoz.

Az angol uralkodó körökben senki sem harcolt erőteljesebben, kitartóbban és következetesebben Szovjet-Oroszország ellen, mint Winston Churchill. Az angol burzsoázia kezdettől fogva élesen ellenséges álláspontra helyezkedett az Októberi Forradalommal szemben. Elutasította annak a Lenin vezette munkás–paraszt kormánynak az elismerését, amelyet a II. összoroszországi szovjetkongresszus hozott létre. Az angol kormány megállapodott az Egyesült Államok, Franciaország és Japán kormányával abban, hogy a szövetségesek fegyveres erővel, közösen, eltiporják az oroszországi forradalmat. Ebből a célból partnereivel együtt csapatokat küldött Oroszországba, hogy ellenforradalmi háborút vívjanak. Tevékeny szerepet játszott az oroszországi ellenforradalmi intervenció megszervezésében. Amíg dúlt a háború Németország ellen, Anglia természetesen nem fordíthatott nagyobb katonai eszközöket az oroszországi forradalmi nép elleni harcra. Az angol uralkodó körök türelmetlenül várták már a Németországgal való háború végét, hogy nagyobb arányokban bontakoztathassák ki a háborút Oroszország népei ellen,

Az angol imperialistákat megrémítette és felbőszítette az Oroszországban végbement forradalom. Ám helytelen volna feltételezni, hogy az angol uralkodó körök, ha nincs az Októberi Forradalom, az első világháború után baráti érzelmekkel és rokonszenvvel viseltettek volna Oroszország iránt, ahogy az egy olyan szövetséges irányában illett volna, aki jelentős mértékben kivette a részét a közös ellenség elleni harcból. Ilyesmire nem lehetett volna számítani. Az imperialista Anglia és az imperialista Oroszország között mély ellentétek voltak. S éppen ezekkel az imperialista ellentétekkel magyarázható az, hogy Londonban már jóval a forradalom előtt terveket kovácsoltak Oroszország gyengítésére és arra, hogy a háború befejezése után kirekesszék az európai ügyek megoldásából.

Lloyd George háborús memoárjaiban elmondja, hogy 1916 őszén az angol külügyminisztérium egy memorandumot terjesztett a kormány elé azokról az alapelvekről, amelyek szerint a háború befejezése után Európában meg kell majd oldani a területi kérdéseket. A memorandumban vázolt elképzelés szerint Lengyelországnak jutott volna az Oroszország és Németország közötti ütközőállam szerepe. A memorandum szerzőinek az elképzelése szerint egy ilyen Lengyelország, valamint az Ausztria–Magyarország területén létrehozandó néhány állam „jelentős mértékben gátat vetne Oroszország európai elhatalmasodásának" (103, 24. old.).

Az a tény, hogy győzött az Októberi Forradalom és Oroszországban a munkások és parasztok hatalmát hozták létre, gyökeresen megváltoztatta az Anglia és Oroszország közötti ellentétek jellegét. 1917 októberéig ezek imperialista ellentétek voltak, a forradalom után osztályellentétek léptek a helyükbe, a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentétekké váltak. Ez egy új, az Októberi Forradalomból fakadó ellentmondás volt, a mai kor alapvető ellentmondása. Érthető, hogy az angol imperializmusnak Oroszországgal szemben, illetve immár a forradalmi szocialista Oroszországgal szemben táplált ellenségessége mérhetetlenül megnőtt.

Az imperialista Anglia, osztályérdekeitől vezérelve, nyomban az Októberi Forradalom után a Szovjet-Oroszország elleni háború megszervezésére veszi az irányt. Ennek az osztályháborúnak az angol vezetők elképzelései szerint nemcsak az Oroszországban létrejött szovjethatalmat kellett volna likvidálnia, hanem meg is kellett volna gyengítenie országunkat.

A Szovjet-Oroszország elleni harc fő terheit Churchill elképzelése szerint Németországra akarták hárítani. Bliss tábornok, az antant Legfelső Katonai Tanácsának amerikai képviselője 1918. október 28-án ezt jelen-

tette House ezredesnek, az amerikai elnök személyes képviselőjének: „Lord Milner (angol hadügyminiszter – *V. T.*) hajlik afelé, hogy felléppjen a demobilizálás ellen, abból kiindulva, hogy talán Németországnak kell majd védőgátul szolgálnia az orosz bolsevizmus ellen, s Wilson (az angol vezérkar főnöke – *V. T.*) egyetért vele" (85, orosz kiad. 89. old.). Később, 1928-ban, Bliss tábornok, erre a kérdésre visszatérve ezt írta: „Ami pedig azt illeti, hogy a németeket a bolsevizmusra való tekintettel ne demobilizáljuk, nem tudtam tőlük (az angol képviselőktől – *V. T.*) semmiféle határozott elképzelést sem kapni azt illetően, hogy milyen erőket szándékoznak meghagyni a németeknek, sem pedig a németek fegyverzetének mennyiségét és jellegét illetően. Valahogy úgy tűnt, mintha a németeket gyakorlatilag teljes fegyverzetben és mobilizáltságban akarnák meghagyni, anélkül, hogy bármiféle garanciánk lenne arra, hogy később nem tömörülnek majd a szövetségesek ellen vagy az ellen, ami belőlük megmarad" (85, orosz kiad. 90. old.). A németek Churchill és elvbarátai kezére játszottak, és buzgón ajánlgatták szolgálataikat a Szovjet-Oroszország elleni harchoz.

Az angol kormány több olyan döntést hozott a Németország elleni háború befejezése után, amely az Oroszországban már korábban megkezdett intervenció további kibontakoztatását célozta. 1918. november 13-án az angol kormány megerősítette azt a franciákkal 1917. december 23-án aláírt megállapodást, amellyel Dél-Oroszországot működési szférákra osztották fel. Másnap a kormány olyan döntést hozott, hogy fegyverrel és hadfelszereléssel segíti Gyenyikin fehérgárdista tábornokot, hogy Szibériába irányítja tiszteknek egy újabb csoportját, valamint további hadfelszerelést küld oda, és de facto elismeri Kolcsak tengernagy omszki okmányát.

Ezzel egyidejűleg erélyes intézkedéseket tettek azért, hogy megerősítsék Kolcsak hadseregét Szibériában és az intervenciósok erőit Oroszország északi részében: Murmanszkban és Arhangelszkben. 1918. november 30-án az angol kormány közölte arhangelszki és vlagyivosztoki képviselőivel, hogy Oroszország tekintetében a következő politikát szándékozik követni: „Folytatjuk Murmanszk és Arhangelszk megszállását, folytatjuk a szibériai expedíciót, igyekszünk rábírni a cseheket arra, hogy Nyugat-Szibériában maradjanak, elfoglaljuk (öt brit dandár segítségével) a Batum–Baku vasútvonalat, Gyenyikin tábornoknak Novorosszijszkban megadunk minden lehető segítséget különböző hadianyagokkal való ellátás formájában, hadfelszereléssel látjuk el a balti államokat" (29,

orosz kiad. 105. old.). Az oroszországi angol inváziónak nagyszabású programja volt ez. Hogy éppen Churchillt, az intervenció buzgó hívét nevezték ki hadügyminiszterré, ez azt jelentette, hogy az angol kormány a lehető legnagyobb eréllyel és minél gyorsabban kívánja valóra váltani ezt a programot.

Az angol kormányban nem volt meg az egység azt a kérdést illetően, hogy mi volna a legjobb módja a forradalmi Oroszország elleni harcnak. Míg Churchillnek nem voltak kételyei annak szükségessége és célszerűsége felől, hogy a szovjethatalom elleni fegyveres harcot a szovjethatalom teljes megsemmisítéséig folytassák, Lloyd George-nak ezt illetően komoly aggályai voltak. Legalább annyira óhajtotta az Októberi Forradalom következményeinek a likvidálását, mint Churchill, de hadügyminiszterétől eltérően érezte, hogy ez az angol kapitalizmusra nézve nehéz és veszélyes vállalkozás. Éppen ezért Lloyd George lehetségesnek tartotta, hogy de facto elismerjék a szovjet kormányt és tárgyalásokat folytassanak vele. Ebben korántsem a szovjet rendszer iránti rokonszenv, hanem a reális erők mérlegelése vezérelte. Churchillnél és néhány más kabinetbeli kollégájánál világosabban látta, hogy a szovjethatalom erős és napról napra tovább erősödik. Másoknál világosabban sejtette meg a Szovjet-Oroszország elleni harc nehézségeit, s ezért a reális feltételekkel számolva hajlott a szovjet kormánnyal való tárgyalások felé.

Lloyd George azt is látta, hogy Angliának szüksége lesz minden erejére, ha meg akarja tartani a háború idején szerzett koncot és meg akarja védeni szövetségeseitől, akik fenik rá a fogukat. Németország kapitulációját követően kiéleződtek az angol–francia ellentétek. Franciaország, amely a háború végén hatalmas hadsereggel rendelkezett, erre támaszkodva szeretett volna olyan nemzetközi rendezést biztosítani, amely Európa hegemónjává tenné. Kész volt harcolni azért is, hogy a gyarmatokból megkapja a maga részét. Anglia nem óhajtotta elismerni a francia vezetést Európában, és maximális mértékben korlátozni kívánta Franciaország gyarmatszerzését. Angliának minden rendelkezésére álló erőre szüksége volt ahhoz, hogy a Franciaországgal küszöbönálló diplomáciai harcban megvédhesse érdekeit, s ezért nem fordíthatott jelentősebb erőket a Szovjet-Oroszország elleni harcra.

Emellett a németországi forradalom miatt Lloyd George a Szovjet-Oroszország és Németország közötti közeledéstől tartott. Úgy vélte, hogy ez nagyon is reális veszély, ha Németországban győzelmet arat a forradalom. Lloyd George azon a nézeten volt, hogy a szovjethatalom

elleni nyílt intervenció a spartakista Németországgal való szövetségre késztetheti a szovjet kormányt. Ezért amellett volt, hogy óvatosabban járjanak el és álcázzák valódi szándékaikat azzal a céllal, hogy így félrevezessék mind a szovjet kormányt, mint Anglia néptömegeit, amelyek ellenezték az intervenciót.

Az a tény, hogy Európában a háború után növekedett a forradalmi mozgalom és magában Angliában is egyre erősödött a forradalmi hangulat, azt sugallta Lloyd George-nak, hogyha angol katonákat küldenek Oroszországba, ezekre óhatatlanul hatnak majd a bolsevizmus eszméi, és ennek folytán igen veszélyesekké válhatnak az Angliában uralkodó rendszerre nézve. Az angol nép háborús kimerültsége, az intervenció népszerűtlensége, a gazdasági és pénzügyi nehézségek, a sztrájkmozgalom rohamos növekedése láttán Lloyd George elbizonytalanodott angol csapatok Oroszországba vezénylésének célszerűségét illetően, s inkább a szovjethatalom elleni harc valamilyen más eszköze után kutatott.

Lloyd George-nak viszonylag gyenge volt a pozíciója a kormányban. Szemben álltak vele olyan miniszterek, mint Churchill, Carson és Cecil. S mögöttük állt teljes hatalmával az angol imperializmus, amely úgy érezte, hogy az oroszországi szovjethatalom létezésének puszta ténye halálos veszélyt jelent reá nézve. Churchill, Carson és Cecil a Szovjet-Oroszország elleni nagyarányú intervenció politikája mellett szállt síkra, s általában sikerült is a kormánnyal ilyen szellemű döntéseket elfogadtatniuk. Még Lloyd George sem számított komoly ellenségüknek, mert következetlen volt, és sokszor maga is az intervenció politikája felé hajlott. Egyik alkalommal azt mondotta, hogy az Oroszországgal kapcsolatos politika kérdésében „maga is tapasztalja önmagán, hogy sokszor eleinte az egyik, majd a másik oldal felé hajlik" (103, 326. old.). Lloyd George koalíciós kormányának fennállása alatt az Oroszországgal kapcsolatos angol politikán mindvégig érződtek Churchillnek és Lloyd George-nak ezek a nézeteltérései.

Már 1918 tavaszán és nyarán, vagyis a Németország elleni háború befejezése előtt angol csapatokat vezényeltek Szovjet-Oroszországba. A brit haditengerészeti flotta kellőképpen támogatta ezeket a csapatokat. Churchill arra számított, hogy jelentős további fegyveres erőket irányíthat majd Oroszországba, mihelyt ezt a nyugat-európai helyzet megengedi. Éppen ezért a vezetése alatt álló hadügyminisztérium úgy készítette el a hadsereg leszerelési terveit, hogy maximális mértékben késleltesse a fegyveres erők csökkenését. A hadseregre nemcsak a forradalom elleni

harchoz volt szükség, hanem ahhoz is, hogy Anglia kiterjedt gyarmatbirodalmán működjön, ahol az oroszországi forradalmi események hatására ébredező elnyomott népek harcba indultak nemzeti szabadságukért.

A leszerelés elhúzására tett kísérletek tömeges felzúdulást váltottak ki a katonák körében. Különösen nagy volt a forrongás London körzetében és a dél-angliai katonai táborokban. „Abban az időben – írta Churchill – rendkívül nehéz volt a helyzet. Sok zendülés robbant ki a hadseregben" (42, 1919. május 13.). Churchill beismerése szerint „egyetlen hét alatt különböző helyekről több mint 30 olyan esetről érkeztek hírek, amikor a csapatoknál a katonák megtagadták az engedelmességet. Előfordult, hogy nagyobb osztagok több napon át nem ismertek el maguk fölött semmiféle hatalmat" (29, orosz kiad. 32. old.).

Néhány katonai táborban megalakították a katonaküldöttek tanácsait. A felkelők helyenként felvették a kapcsolatot a munkásszervezetekkel. 1919. február 8-án magában Londonban 3000 katona lázadt fel. „Most – írja Churchill – az események az ország fővárosába, szívébe csaptak át" (29, orosz kiad. 34. old.). A katonafelkelések magukban hordozták a Szovjet-Oroszországgal való szolidaritás elemeit, mert a felkelők nemcsak egyszerűen a mielőbbi leszerelést sürgették, hanem felléptek az ellen is, hogy csapatokat vezényeljenek Oroszországba.

Churchill eléggé hamar megértette a probléma lényegét. Úgy döntött, hogy a hadsereget haladéktalanul le kell csendesíteni, mielőtt még teljesen elárasztaná a forradalmi hullám. Éppen ezért több olyan hivatalos nyilatkozatot adott ki, amelyben arról próbálta meggyőzni a katonákat és a közvéleményt, hogy a leszerelés nem azért késlekedik, mert csapatokat kívánnak küldeni Oroszországba a bolsevizmus elleni harc céljából. Az angol kormány sürgős intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a hadseregből minél előbb szereljék le azokat a katonákat, akik viszonylag hosszú ideje teljesítenek már szolgálatot. A hadseregben továbbszolgálóknak pedig jelentősen felemelték a zsoldját.

A hadseregnél lejátszódott események újfent arról győzték meg Churchillt, hogy a Szovjet-Oroszország elleni harc fő terhét más országokra kell áthárítani.

1919 januárjában Párizsban összeült az a konferencia, amelynek ki kellett dolgoznia a Németországgal és az első világháborúbeli szövetségeseivel kötendő békeszerződést. A békekonferencia azon nyomban valamiféle sajátos törzzsé alakult át, amely magára vállalta a Szovjet-Oroszország elleni intervenció megszervezését.

Az angol küldöttséget Párizsban Lloyd George vezette, Churchill pedig Londonban maradt, s ott az angol kormány az ő aktív közreműködésével erélyes intézkedéseket foganatosított Kolcsak, Gyenyikin és más ellenforradalmi erők megsegítésére azzal a céllal, hogy 1919 tavaszán nagyarányú támadást szervezzenek Szovjet-Oroszország ellen.

A hadügyminisztérium élén álló Churchill maga vette kezébe a fehérgárdisták megsegítésével kapcsolatos gyakorlati kérdések megoldását. Ebben tevékenyen támogatta Carson, aki ideiglenesen a külügyminisztériumot vezette, mivel Balfour külügyminiszter Párizsban volt. Lloyd George távollétében Churchill és Carson szinte minden akadály nélkül fogadtatott el a kormánnyal olyan döntéseket, amelyek a szovjethatalom ellen harcoló erőknek nyújtott segítség növelését célozták. Ebben az alsóház konzervatív többsége is támogatta őket. Az erős reakciós sajtó ugyancsak fellépett Lloyd George irányvonala ellen, és az intervenció kiszélesítésének a politikáját támogatta.

1919 elején, amikor a dagadó sztrájkhullám miatt Lloyd George kénytelen volt egy időre otthagyni Párizst és visszatérni Londonba, az angol kormány több viharos ülésen tárgyalt arról, hogy az angol küldöttség milyen álláspontot képviseljen a békekonferencián Oroszország kérdésében. Churchill és elvbarátai támadták Lloyd George-ot azért a javaslatáért, hogy a Herceg-szigeteken rendezzenek egy konferenciát, amelyre meghívnák Szovjet-Oroszország képviselőit, s azt követelték, hogy Oroszországgal szemben erélyesebb politikát folytassanak. Oroszországi politikájáért a parlamentben is támadták Lloyd George-ot. A sajtó újabb szovjetellenes rágalomhadjáratot indított azzal a céllal, hogy bebizonyítsa a bolsevikokkal szembeni keményebb intézkedések szükségességét.

Mindezek eredményeképpen a kormány úgy döntött, hogy Churchillt küldik Párizsba azzal, hogy ott a békekonferencia vezetői előtt újra felvesse Oroszország kérdését. Ennek az volt a célja, hogy Churchill Párizsban igyekezzen egy olyan döntést kicsikarni, amely az oroszországi népek elleni fegyveres harc folytatása és kiszélesítése mellett foglal állást. Éppen Churchillnek erre a küszöbönálló útjára célzott Lloyd George, amikor február 12-én az alsóházban a következőket mondotta: „Nem szándékszom ebbe túlságosan belemerülni, mivel ezt a kérdést a következő két-három napban Párizsban minden bizonnyal meg fogják tárgyalni, s a legcsekélyebb mértékben sem akarnám zavarni a vita menetét" (134 , 112. köt. 6. sz. 194. old.).

Lloyd George nagyon jól tudta, hogy Churchill Párizsban a nagyará-

nyú intervenció politikájáért fog síkraszállni. Ugyanakkor meggyőződése volt, hogy Anglia adott nemzetközi és belpolitikai helyzetére való tekintettel ez a politika igen veszélyes. Éppen ezért Lloyd George megállapodott Churchill-lel abban, hogy Churchill igyekszik majd olyan döntést kieszközölni, amely azt irányozná elő, hogy Anglia és a többi szövetséges csak katonai felszerelést és tapasztalt önkéntes szakembereket küldjön Oroszországba. Kikötés volt az is, hogy a felszerelés és az önkéntesek küldése olyan méretekben történjen, hogy ez Anglián belül ne váltson ki „éles tiltakozást" (29, orosz kiad. 112. old.), és ne gátolja a békebeli reguláris hadsereg létrehozását, amelyet főképpen önkéntesek toborzása útján töltenek fel.

Február 14-én Churchill repülőgépen Párizsba érkezett. Az antant Legfelső Katonai Tanácsának ülésén február 15-én kijelentette, hogy közismertek azok az okok, amelyek a szövetségeseket arra késztették, hogy a herceg-szigeti konferenciát javasolják. Ám annak ellenére, hogy azóta már egy hónap telt el, még mindig nem született olyan döntés, amely befolyást gyakorolna az Oroszországban állomásozó szövetséges csapatokra. Márpedig ha ez a javaslat nem jár semmiféle eredménnyel, akkor jobb ezt minél előbb visszavonni. Nagy veszélyt jelent az, mondotta, hogy az adott helyzetben a szövetséges és a baráti hadseregek fokozatosan elenyésznek. „Az angol kormánynak az a véleménye, hogy a bomlási folyamat igen gyors, és hogy a meglevő fehérgárdista seregek az utolsó olyan erők, amelyek bevethetők a szovjethatalom ellen. Éppen ezért fontos, hogy a herceg-szigeti konferenciára vonatkozó javaslat bizonyos eredményekkel járjon, vagy pedig hogy ezt visszavonják. Ebből a célból előkészített egy rádiótávirat-tervezetet, s ezt előterjesztette megtárgyalásra" (63, 4. köt. 13. old.). Úgy számítottak, hogy e rádiótávirat eredményeképpen vagy összeül a herceg-szigeti konferencia és megszűnnek Oroszországban a hadi cselekmények, vagy pedig a szövetségeseknek lehetőségük nyílik arra, hogy olyan lépéseket tegyenek, amilyeneket akarnak.

A Churchill által előterjesztett rádiótávirat-tervezetben az állt, hogy „a szövetségesek leghőbb óhaja az, hogy Oroszországban helyreálljon a béke, és olyan kormány jöjjön létre, amely megfelel az orosz nép nagy tömegei akaratának. Kizárólag ebből a célból javasolták a herceg-szigeti konferencia összehívását. Egyáltalán nem lényeges, hogy lesz-e valamilyen konferencia, és közös asztalhoz ülnek-e az egymással hadban álló orosz seregek képviselői. Lényeges és szükséges csupán egy: hogy azonnal meg-

szűnjenek a harcok és ki ne újuljanak. A bolsevik kormány... támadást indított különböző irányokban és most több fronton támad. Emellett a bolsevikok behívták a katonák néhány új korosztályát és fokozzák a háborús előkészületeket. Éppen ezért pontosan rögzítendő a herceg-szigeti konferencia összehívására vonatkozó javaslatra adandó végleges válasz határideje. Ha f. hó 15-től számítva 10 napon belül a bolsevik hadseregek valamennyi fronton be nem szüntetik a támadást és legalább öt mérföldnyire nem vonják vissza erőiket az ellenfél előretolt állásaitól, a szóban forgó javaslat elutasítottnak tekintetik. Ha viszont öt napon belül a bolsevik kormánytól szikratávíró útján olyan bejelentés érkezik, hogy csapatai a fentiek szerint beszüntették a támadást, a tüzérségi tüzet, és visszavonultak az ellenfél peremvonalaitól a követelt távolságra, s ha ezt a tényt a különböző frontokról érkező jelentések is igazolják, akkor a szövetségesek hasonló követeléssel fordulnak ellenfeleik csapataihoz is. Csakis ezzel a feltétellel ülhet össze a herceg-szigeti konferencia" (63, 4. köt. 13–14. old.).

A Churchill által előterjesztett rádiótávirat-tervezet jelentősen eltér a szövetségeseknek attól a deklarációjától, amelyet január 22-én fogadtak el, s amely a herceg-szigeti konferenciára vonatkozó javaslatot tartalmazta. Míg a deklarációban a szövetségesek képmutatóan azt bizonygatták, hogy nem áll szándékukban beavatkozni Oroszország belügyeibe, a Churchill-féle tervezet nyíltan leszögezte, hogy „leghőbb óhajuk" az, hogy Oroszországban „olyan kormány jöjjön létre, amely megfelel az orosz nép nagy tömegei akaratának". Minthogy Churchill ezen a leghatározottabban burzsoá-földesúri kormányt értett, olyan hivatalos nyilatkozat közzétételét irányozta elő, miszerint a szövetségesek Oroszországban a szovjethatalom megdöntése és a polgári rend bevezetése céljából viselnek hadat. Churchill tervezete emellett utalt arra, hogy lényegtelen, összeül-e egyáltalán bármiféle konferencia, míg a január 22-i deklaráció olyan konferencia összehívását irányozta elő, amelyben azonos feltételekkel vennének részt a szovjet kormány és az Oroszország területén abban az időben működő fehérgárdista kormányok. Míg a deklaráció valamenynyi oroszországi kormány hadi cselekményeinek beszüntetését követelte, Churchill tervezete csupán a szovjet kormánnyal szemben támasztott ilyen követelést. Az a feltétel, amely szerint azt a tényt, hogy a szovjet kormány beszüntette a hadi cselekményeket, ellenségeinek kellett volna igazolniuk, azt jelentette, hogy a fehérgárdisták nemcsak bizonyos ideig folytathatták volna még a hadműveleteket, hanem lényegében elő is

nyomulhattak volna, követve a szovjet csapatokat, amelyeknek öt mérföldnyit vissza kellett volna vonulniuk. S miután így a szovjet csapatok nyomában maradtak, azok további visszavonását követelhették volna azon az alapon, hogy a fehérgárdista és a szovjet csapatok között nincs meg az ötmérföldes sáv.

Churchill javaslata tehát lényegében azt jelentette volna, hogy ultimátumszerűen, alig leplezett formában a kapitulációt követelik, mégpedig anélkül, hogy megjelölnék e kapituláció feltételeit, kivéve egy feltételt: a szovjethatalom likvidálását. Az ultimátum szántszándékkal úgy volt megfogalmazva, hogy a szovjet kormány semmiképpen se fogadhassa el. Churchill mindenképpen elutasító választ akart kapni a szovjet kormánytól, hogy ezt ürügyül kihasználva megszervezhesse az intervenciósok és a fehérgárdisták összpontosított katonai támadását Szovjet-Oroszország ellen.

Egyúttal Churchill azt ajánlotta, hogy hozzák létre a szövetségesek orosz ügyekre illetékes tanácsát, amely politikai, gazdasági és katonai szekcióból áll, és teljhatalommal rendelkezik a szövetségesek által kidolgozott politika keretében. Churchill azt ajánlotta, hogy ez a tanács kezdje meg munkáját, mielőtt még a herceg-szigeti konferenciára vonatkozó javaslat sorsa végleg eldőlne, mert a tanács mindenképpen hasznos, bármi történik is a javaslattal. Churchillnek az volt a véleménye, hogy a tanács katonai szekciójának haladéktalanul meg kell kezdenie tevékenységét, mert ha folytatódik a szovjet csapatok előnyomulása és a szövetséges meg a fehérgárdista csapatok visszavonulása, akkor határozott katonai intézkedésekhez kell folyamodni, és tudni kell, milyen hadműveleteket hajthatnak végre a szövetségesek rendelkezésére álló erők. A tanács katonai szekcióját meg kell bízni azzal, hogy „haladéktalanul dolgozza ki a Szovjet-Oroszország elleni összpontosított támadás tervét" (63, 4. köt. 14. old.).

A tanács létrehozásával kapcsolatos részletek, mondotta Churchill, különböző úton-módon dolgozhatók ki, de „fontos, hogy olyan szerv jöjjön létre, amely tanulmányozná a helyzetet és felmérné, milyen fegyveres erők állnak a szövetségesek rendelkezésére a bolsevikok elleni hadviseléshez" (63, 4. köt. 14. old.). Továbbá, ha a Herceg-szigetekre vonatkozó javaslat nem jár eredménnyel, a Legfelső Katonai Tanácsnak lesz egy bizonyos katonai terve, lesz helyzetértékelése és lesznek eszközei, ezáltal pedig lehetősége nyílik arra, hogy sikeresen valóra váltsa a javasolt terveket.

Lansing amerikai külügyminiszter kijelentette, hogy bizonyos módosításokkal Churchill rádiótávirat-tervezete elfogadható, de ami az Oroszországgal szemben követendő politikát, valamint az orosz ügyekben illetékes tanács létrehozását illeti, ezekben a kérdésekben a kormányok megkérdezése nélkül nem lehet döntést hozni.

Churchill azt válaszolta, hogy a tanács létrehozása akár el is halasztható, de katonai szekcióját haladéktalanul meg kell szervezni. Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke támogatta Churchill javaslatát, és azt mondotta, hogy a Legfelső Katonai Tanács katonai tanácsadóit meg lehetne bízni e kérdés tanulmányozásával. Ám az amerikaiak nem dönthettek ebben a kérdésben az elnök nélkül (az pedig addigra Párizsból már visszautazott az Egyesült Államokba), s ragaszkodtak ahhoz, hogy halasszák el az orosz ügyekre illetékes tanácsnak és katonai szekciójának a megalakítását.

Clemenceau megjegyezte, hogy nem ellenzi Churchill rádiótávirat-tervezetét, de azt javasolta, hogy rövidítsék le, és mondják meg tíz sorban azt, amit most két oldal tartalmaz. Nagy jelentőséget tulajdonít az orosz ügyekre illetékes tanács létrehozásának, és támogatja Oroszország bekerítésének, védőgáttal való körülzárásának a politikáját. „Az Oroszországgal szemben követendő politika kérdésében haladéktalanul dönteni kell" – hangsúlyozta, semmi kedve „vereséget szenvedni Oroszországban, miután győzelmet arattunk a Rajnán" (63, 4. köt. 17. old.).

Balfour angol külügyminiszter azt mondotta, hogy olyan lépéseket kell tenni, amelyekkel „a bolsevikok kellemetlen helyzetbe hozhatók a közvélemény előtt" (63, 4. köt. 17. old.). Éppen ezért azt ajánlja, küldjenek a szovjet kormánynak olyan táviratot, amely rákényszeríti arra, hogy vagy beszüntesse a hadi cselekményeket, vagy elutasítsa a tárgyalásokat.

Sonnino olasz képviselő megjegyezte, hogy a herceg-szigeti politika tarthatatlannak bizonyult, s hogy minél kevesebb szó esik róla, annál jobb. Azt ajánlotta, hogy az orosz ügyekre illetékes tanácsot azonnal alakítsák meg, s ez dolgozzon ki javaslatokat az Oroszországgal kapcsolatos magatartást illetően.

Churchill kijelentette, hogy az angol kormány, amikor ilyen messzire elment, nem dobhatja egyszerűen félre a herceg-szigeti politikát anélkül, hogy országnak-világnak meg ne mutatná, mennyire őszinte volt ez a javaslat, s mennyire őszintén törekedett megvalósítására mindaddig, amíg megvalósulására a legcsekélyebb esély is volt. Ne mondhassa senki: „Álnok lépést tettetek, aztán megtagadtátok. A bolsevikok hajlottak a

javaslat elfogadására, ti meg elvetettétek" (63, 4. köt. 19. old.). „Az angol kormány ragaszkodik ahhoz a látszathoz, hogy becsületesen járt el a bolsevikokkal szemben." Mindenesetre nem kívánatos a herceg-szigeti javaslat egyszerű sutba vágása, mielőtt a katonai szakértők elő nem terjesztik elképzeléseiket.

A hosszú vita Churchill rádiótávirat-tervezetét illetően nem járt semmiféle eredménnyel. Balfour megértette, hogy ez igen fontos kérdés, s nem mert rá vállalkozni kormánya véleményének kikérése nélkül. Azt ajánlotta, hogy február 17-ig függesszék fel a kérdés további tárgyalását. Ily módon Churchillnek, bár Clemenceau és Sonnino támogatta, nem sikerült javaslatai közül akár csak egyet is elfogadtatni.

Párizsban Churchill erős támogatókra talált a francia katonai vezetőkben, elsősorban Foch tábornagyban. Foch tábornagy és más francia tábornokok azt javasolták, hogy egy óriási hadsereggel, amely magában foglal 2 millió friss amerikai katonát, vonuljanak át Németországon, és fegyveres erővel állítsák helyre Oroszországban a polgári kormány hatalmát. Lloyd George azt írja, hogy a francia katonai körök „hadügyminiszterünkben olyan emberre akadtak, aki teljes mértékben és fenntartás nélkül egyetértett ezekkel a tervekkel" (103, 368. old.). A reakciós francia sajtó mindent elkövetett, hogy támogassa a Churchill–Foch-féle terveket. S amennyire tehette, az angol burzsoá sajtó is támogatást nyújtott.

Lloyd George rendszeresen értesült arról, ami Párizsban történik, s ez komoly aggodalommal töltötte el. Párizsból való távozásakor ott hagyta személyes titkárát, Philip Kerrt, hogy tájékoztassa mindenről, ami a békekonferencián történik.

Kerr egyik jelentésével kapcsolatban Lloyd George ezt írta Churchillnek: „Igen nyugtalanít az Ön második távirata a bolsevikok elleni háború terveiről. A kabinet sohasem szavazna meg egy ilyen javaslatot. Sohasem állt szándékában bármi mást is tenni, mint ellátni a seregeket Oroszország antibolsevista körzeteiben, hogy tarthassák magukat... Nyomatékosan kérem Önt, ne sodorja Angliát eszeveszett vállalkozásba a bolsevik elvekkel szemben érzett gyűlöletből. Egy Oroszország elleni költséges agresszív háború csupán tovább erősítené a bolsevizmust Oroszországban és létrehozná nálunk Angliában is. Ilyen nyűgöt nem vehetünk a nyakunkba. Chamberlain (a pénzügyminiszter – *V. T.*) azt jelenti nekem, hogy a béke viszonyai között még a mostani óriási adók mellett is alig tudunk egyenesbe jutni, s ha háborúba keverednénk egy olyan kontinensnyi országgal, mint Oroszország, ez egyenesen a csődbe vinne ben-

nünket, s a Brit-szigeteken létrejönne a bolsevizmus. A franciák nem megbízható vezetők ebben az ügyben. Politikájukat jelentős mértékben befolyásolja az, hogy rengeteg olyan kisember van náluk, aki kevéske pénzét orosz kölcsönkötvényekbe fektette be, és most nem lát semmi módot arra, hogy pénzét visszaszerezze. Éppen ezért nagyon kérem Önt, ne szenteljen túlságosan nagy figyelmet az ő buzdításaiknak. Legfőbb vágyuk az, hogy velünk kapartassák ki a tűzből gesztenyéiket. Azt is szeretném, ha Ön nem feledkezne meg Anglia rendkívül súlyos munkáskérdéséről. Ha kiszivárogna, hogy Ön a bolsevikok elleni háború terveinek előkészítése céljából utazott Párizsba, ez a szervezett munkások körében nagyobb felhördülést keltene, mint bármi más" (103, 371–372. old.). Lloyd George szerette volna az amerikaiak tudomására hozni, hogy nem támogatja Churchillt, s ezért Kerrnek azt az utasítást adta, hogy a Churchillhez címzett táviratot ne csak Balfournak mutassa meg, hanem House ezredesnek, Wilson elnök személyes képviselőjének is. Churchill tajtékzott a dühtől, amikor erről értesült. Felháborította az, hogy „ez feltárja az amerikaiak előtt az angol kormány belső ellentmondásait, és olyan benyomást kelt, mintha Lloyd George nem volna bizonyos abban, hogy ő, Churchill, képviselni fogja nézeteit" (103, 374. old.).

Churchill belátta, hogy a békekonferencián nem sikerül elfogadtatnia az orosz ügyekre illetékes tanács létrehozásának a javaslatát, s kikérte Lloyd George véleményét arra vonatkozólag, hogy milyen lehetőséget lát olyan katonai bizottság megalakítására, amely meghatározná, milyen lépések teendők az Oroszországban már meglevő fehérgárdista seregek megsegítése céljából. Amikor Churchill egy ilyen korlátozott hatáskörű bizottság létrehozását javasolta, arra számított, hogy ez a munka során a szovjethatalom elleni fegyveres harc katonai törzsévé válik.

Lloyd George hozzájárult Churchillnek a katonai bizottságra vonatkozó javaslatához, s úgyszintén a szovjet kormánynak küldendő rádiótávirat Churchill-féle tervezetéhez is.

A szövetségesek Legfelső Katonai Tanácsának február 17-i ülésén már nem is tértek vissza az orosz ügyekre illetékes tanács létrehozásának és a szovjet kormányhoz intézendő ultimátumnak a kérdésére. Az ülés nyomban megtárgyalta Churchillnek egy újabb javaslatát, ezúttal egy több ország katonai képviselőiből létrehozandó olyan katonai bizottságról, amellyel szükség esetén együttműködnének az illető országok haditengerészeti flottája törzsének a képviselői. A bizottságnak az lett volna a feladata, hogy sürgősen tanulmányozza és jelentésben összefoglalja a

gyakorlati lehetőségeit olyan egyesített katonai cselekményeknek, amelyekkel a szövetségesek segíthetnék a fehérgárdista és más, általuk támogatott erőket a Vörös Hadsereggel szembeni ellenállásukban.

Az amerikaiak ellenezték Churchillnek a katonai bizottságra vonatkozó javaslatát. Az a megfontolás vezérelte őket, hogy egy ilyen bizottság megalakulásának „a franciák kétségtelenül nagy hírverést csapnának mint az antibolsevista háború kezdetének, ez viszont nyugtalanságot keltene Anglia és Amerika munkásosztályában" (103, 373. old.). Minthogy a Churchill által javasolt bizottság megalakulásáról a közvélemény tudomást szerezhetett volna, Balfour azt javasolta, hogy ne hozzanak létre hivatalosan semmiféle bizottságot, s bízzák a katonai képviselőkre, hogy nem hivatalosan megállapodásra jussanak egymással, utána pedig mindegyikük a maga küldöttsége számára egy memorandumban összegezze ezeknek a nem hivatalos megbeszéléseknek az eredményeit. Clemenceau megjegyezte, hogy ezek szerint a győztes országok vezetői nem mernek nyíltan katonai tanácsadóikhoz fordulni egy olyan kérdésben, amely általános vélemény szerint fontos egész Európa szempontjából. Ám nem volt mit tenni. Az imperialista kormányok csakugyan féltek, nehogy népeik megtudják, hogy a szovjethatalom ellen harcolnak és folytatni kívánják ezt a harcot. Balfour javaslatát elfogadták.

Churchillnek bele kellett törődnie abba, hogy terve kudarcot vallott. „Ilyen körülmények között – írta – nem volt értelme tovább Párizsban maradni, s 18-án visszatértem Londonba" (29, orosz kiad. 113. old.).

Churchill javaslatait a békekonferencián nem azért nem fogadták el, mintha a konferencia résztvevői nem törekedtek volna a szovjethatalom fegyveres megdöntésére, hanem elsősorban azért, mert a szövetséges országokban, főként Angliában olyan politikai helyzet alakult ki, hogy a szovjetellenes fegyveres intervenció kiszélesítése forradalmi robbanással fenyegetett. A helyzet olyan volt, hogy Churchill javaslatának elfogadása esetén az angol imperialistáknak nemcsak Oroszországban, hanem otthon Angliában is harcolniuk kellett volna munkás- és katonaküldöttek tanácsai ellen. Éppen 1919 februárjában, amikor Churchill Párizsban olyan lázas tevékenységet fejtett ki, Angliában a sztrájkharc óriási méreteket öltött. Abban az időben Lloyd George azt mondta: „Reggelente, amikor a békekonferencia ülésére indulok, Londonból mindig egy újabb sztrájknak a híre érkezik, s valahányszor este visszatérek az ülésre, megint egy újabb sztrájk híre vár" (134, 112. köt. 5. sz. 80. old.).

Churchill párizsi kudarca nem lohasztotta le buzgalmát a szovjetha-

talom elleni harcban. Bámulatos szívósággal, a legkülönbözőbb módszerekkel igyekezett meggyőzni mindenkit, akit csak lehetett, az orosz forradalom elleni elszánt harc szükségességéről. Churchill nyilvános beszédeket mond, memorandumokat ír és küld szét befolyásos személyeknek, arról próbálja meggyőzni a kormány tagjait, külföldi államok londoni képviselőit, hogy mindenképpen el kell fojtani az oroszországi forradalmat. Párizsból visszatérve kettőzött energiával lát hozzá Kolcsak tengernagy Szovjet-Oroszország elleni, 1919 tavaszára tervezett hadjáratának előkészítéséhez.

1919 májusában a párizsi békekonferencia olyan döntést hoz, hogy Kolcsakot ismerik el egész Oroszország kormányzójának, és segítik abban, hogy hatalmát egész Oroszország területére kiterjessze. Ennek a politikának a megfogalmazásában és proklamálásában Párizsban az angol küldöttség játszott vezető szerepet. Lloyd George abban az időben együttműködött Churchill-lel. Az orosz kérdésben követett politikai irányvonaluk már áprilisban találkozott, amikor Lloyd George kijelentette, hogy a szovjet kormánnyal való tárgyalásokról szó sem lehet. Ez Churchill irányvonalának győzelmét jelentette.

Csicserin külügyi népbiztos az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén előterjesztett jelentésében ezzel kapcsolatban utóbb ezt mondotta: „Lloyd George politikáját átmenetileg háttérbe szorították a katonai és szélsőségesen soviniszta körök, amelyeket Churchill képvisel" (115, 16. old.). Lloyd George feladta álláspontját, és nyíltan azok mellé állt, akik a Szovjet-Oroszország elleni nagyarányú intervencióért szálltak síkra. Churchill nagy hévvel munkálkodott a Párizsban elfogadott döntés megvalósításán. Végül is megkapta a hivatalos nemzetközi felhatalmazást az ellenforradalomnak Oroszországba való exportálására. Churchill szervezi az interventiósoknak és a fehérgárdista seregeknek sok millió font sterling értékű fegyverrel és lőszerrel való ellátását.

Churchill örült volna, ha újabb csapatokat küldhet Oroszországba, de az angol nép ezt kategorikusan ellenezte. Az ország közvéleménye mind világosabban látta Churchill terveinek ellenforradalmi lényegét. „El a kezekkel Oroszországtól!" – ezzel a jelszóval hatalmas arányú mozgalom bontakozott ki az országban, s ebben a mozgalomban tevékenyen részt vettek az angol munkásosztály tömegszervezetei és az angol értelmiség legjobb képviselői. A nép nyomására az angol kormány kénytelen volt 1919-ben olyan döntést hozni, hogy visszarendeli Oroszországból csapatait. Minthogy a hadügyminisztérium Churchill kezén volt, hivatalos

helyzetét kihasználva igyekezett a nép akarata és a hivatalosan elfogadott döntés ellenére saját szakállára folytatni a háborút Oroszországban.

Churchill egy olyan önkéntes hadtest megalakítását javasolta, amelyet azzal az állítólagos céllal kellett volna Oroszországba küldeni, hogy biztosítsa az ottani angol csapatok evakuálását. Elképzelése ezzel az volt, hogy a kimerült és a Vörös Hadsereg ellen harcolni nem akaró csapatokat felváltsa új friss kontingensekkel. Churchillre valló kaland volt ez. Ám a nyílt szovjetellenes háborút folytatni lehetetlen volt, s az angol csapatokat végül is kénytelenek voltak evakuálni.

Kétségtelen, hogy Churchill a szocialista forradalom elméleti kérdéseiben teljesen járatlan volt. Egyáltalán nem értette sem az Oroszországban végbemenő forradalmi változások törvényszerűségeit, sem a bolsevik párt programját. Olvasta annak idején Gibbont és Macaulayt, olvasta Kiplinget is, de ezek a szerzők nem lehettek segítségére az Oroszországban és általában a világban végbemenő forradalmi változások megértésében. Marxot nem olvasta, nem ismerte Lenin munkáit. De ösztönösen valahogy érezte, hogy az oroszországi proletárforradalom annak az osztálynak az érdekei ellen irányul, amelyből ő kikerült és amelynek érdekei az ő saját létérdekei is.

Churchill általában megbékült volna azzal, ha Oroszországban győz egy polgári forradalom, amely meghagyja a hatalmat a kizsákmányoló osztályoknak. Egészében véve például, pozitívan értékelte a francia polgári forradalmat, „minden borzalma ellenére", amint mondotta. Churchill rokonszenvvel nyilatkozott Robespierre, Danton, sőt Marat tevékenységéről. Ám az Októberi Forradalom más volt, ezzel kibékíthetetlen osztályellentétei voltak Churchillnek. Éppen ebből adódott az a határtalan gyűlölet, amelyct az Októberi Forradalommal szemben táplált, s amelyet soha nem is takargatott.

Más imperialista politikusoknál sokkal világosabban látta, milyen óriási veszélyt jelent a kapitalista világra nézve a szocialista forradalom oroszországi győzelme. Éppen ezért tett olyan nagy erőfeszítéseket és annyi kísérletet arra, hogy elfojtsa a szocializmus Oroszországban keletkezett tűzfészkét, ledöntse a szocialista világforradalom támaszát.

Oroszország forradalmi népei ellen táplált mérhetetlen, beteges haragja arra ragadtatta, hogy beszédeiben az oroszországi eseményekről szólva elvesztette az önkontrollt. Úgy vélte, Oroszország népeivel, a bolsevikokkal és vezetőikkel szemben megengedhető bármiféle sértés és vádaskodás, akármilyen hajmeresztő és együgyű is. Váltig azt hajtogatta, hogy a szov-

jethatalom rezsimje „sokkal rosszabb a német militarizmusnál". Olyan kijelentéseket tett, miszerint Oroszországban a forradalom eredményeképpen „a kőkorszakinál is rosszabb fajta barbárság" került uralomra. Bár halvány fogalma sem volt a kommunizmus elméletéről, leírhatatlan magabiztossággal azt hirdette, hogy „a kommunista elmélet... tulajdonképpen visszatérés a középkorba" (39, 231., 233. old.). Jó néhány évtized múlva, 1950-ben is bánatosan emlékezik vissza arra, hogy nem tudta, saját kifejezésével élve, „bölcsőjében megfojtani a bolsevizmust" (46, 1965. január 25.). Churchill már a szovjethatalom létrejötte utáni első napokban indította meg ellene az ádáz harcot, s ezt élete végéig folytatta. Lloyd George szavai szerint „hercegi vére fellázadt" (103, 372. old.) a hatalmat kezükbe ragadó oroszországi munkások és parasztok ellen.

Churchill nemcsak azért gyűlölte Oroszországot, mert szovjet volt, hanem azért is, mert nagyhatalom volt, és abban az időben gátolta az angol imperializmus sok európai és ázsiai tervének megvalósítását. Az első világháború idején igyekezett Anglia és Oroszország szövetségét maximális mértékben ez utóbbinak a gyengítésére felhasználni, s mérhetetlen örömmel töltötte el, hogy Oroszország a háború végére csakugyan iszonyúan kimerült. Churchill ujjongott. „The World Crisis" (A világválság) című memoárjainak utolsó kötetét, amelyet a háború utáni időszaknak szentelt, ezzel a büszke kijelentéssel nyitja: „A nagy háború végével Anglia magasabbra emelkedett, mint valaha... Az orosz birodalom, amely szövetségesünk volt, átengedte helyét egy forradalmi kormánynak, amely lemondott a Konstantinápolyra támasztott minden igényről, s amely egyhamar nem válhat komoly katonai veszéllyé Indiára nézve" (29, orosz kiad. 1. old.). Ám az oroszországi forradalom fejlődése hamarosan megkeserítette Churchillnek és az angol uralkodó köröknek az örömét. Felismerte, hogy az oroszországi proletárforradalom nagyobb veszélyt jelent az angol imperializmusra nézve mint a régi cári Oroszország versengése.

Azok mellett az okok mellett, amelyek miatt Franciaország, az Egyesült Államok és más kapitalista országok is a szovjethatalom megsemmisítésére törekedtek, Angliának – és így Churchillnek – egy sajátos oka is volt erre. Azáltal, hogy Oroszországban létrejött a szovjethatalom, közvetlen veszély fenyegette az angol gyarmati uralmat. A Brit Birodalom számos gyarmati népe új erőt merített az elnyomói elleni harchoz abból, hogy szeme előtt lebegett az Októberi Szocialista Forradalmat végrehajtó

oroszországi népek példája. „Éppen ezért – mondotta Csicserin – Churchill megnyilatkozásainak egyik örökké visszatérő vezérmotívuma a Keleten fenyegető veszély. Churchill, mint maga is több ízben leszögezte, azért támogatta Gyenyikint és Kolcsakot, mert Gyenyikin és Kolcsak, az ő véleménye szerint, Anglia perzsiai és indiai érdekeit védelmezte" (40, 3. old.).

Az angol uralkodó körök gyűlölték a forradalmi Oroszországot, de nem volt ínyükre egy erős polgári Oroszország sem. Ebből fakadtak Oroszország feltagolására irányuló terveik, amelyek a polgárháború és az intervenció időszakában oly népszerűek voltak Angliában. Churchill abban az időben azt írta, hogy egy olyan Oroszország, amelybe föderatív alapon több állam tartozna, „kisebb veszélyt jelentene valamennyi ország leendő békéjére nézve, mint a nagy kiterjedésű központosított cári monarchia. S éppen most érkezett el az a pillanat, amikor az Oroszországban működő összes pártok és összes katonai erőik kritikus helyzete folytán lehetőség nyílik arra, hogy a szövetségesek politikájának bölcs alkalmazása nyomán az események éppen ilyen fordulatot vegyenek" (29, orosz kiad. 186. old.).

Egy ideig Lloyd George is Oroszország feltagolására törekedett. Lloyd George 1919 novemberében Polkkal, az amerikai küldöttség tagjával Párizsban folytatott megbeszélésén kijelentette, hogy „elérkezett az ideje annak, hogy felülvizsgáljuk, nem lehetne-e megegyezésre jutni a szovjet kormánnyal. Nagyon tart attól, hogy egy egységes Oroszország veszélyt jelentene Európára nézve. Ezért úgy véli, hogy Grúziának, Azerbajdzsánnak, Besszarábiának, Ukrajnának, a balti tartományoknak és Finnországnak, esetleg Szibériának is, függetlennek kellene lennie" (62, 126. old.).

Anglia népe nem helyeselte azt a politikát, amelyet Churchill Oroszország tekintetében követett, de Churchill csak folytatta a harcot a szovjethatalom ellen, becsapva az angol népet és ügyet sem vetve az angol törvényekre. „Churchill angol hadügyminiszter – mondotta Lenin – már több éve minden eszközt igénybe vesz, törvényes eszközöket is, és még inkább az angol törvények szempontjából törvénytelen eszközöket, hogy támogassa a fehérgárdistákat Oroszországgal szemben, hogy ellássa őket katonai felszereléssel. Churchill rettenetesen gyűlöli Szovjet-Oroszországot . . ." (101, 41. köt. 349–350. old.).

Borisz Szavinkov, a szovjet állam tevékeny és befolyásos ellensége, aki a szovjethatalom elleni közös harc talaján jutott kapcsolatba Churchill-

lel, arra a kérdésre, hogy az angol miniszterek közül ki nyújtott tényleges támogatást a fehérgárdista seregeknek, 1924-ben ezt vallotta a Szovjetunió Legfelső Bíróságának katonai kollégiuma előtt: „Churchill. Hadügyminiszter volt. Lloyd George olyan álláspontot foglalt el, hogy mosta kezeit, úgy tett, mintha egyáltalán nem tudná, mit csinál Churchill, bár Churchill, természetesen az égvilágon semmit sem csinált Lloyd George beleegyezése nélkül. Még akkor is, amikor személyesen beszélgettem Lloyd George-dzsal, ő kissé felemás álláspontot képviselt, Churchill viszont csakugyan erőteljesen igyekezett segíteni" (150, 88. old.). A továbbiakban Szavinkov így folytatja: „Churchill megmutatta nekem Dél-Oroszország térképét, amelyen kis zászlócskák jelezték Gyenyikin csapatainak és az önök csapatainak állását... s a gyenyikini zászlócskákra mutatva hirtelen azt mondta: »Ez az én hadseregem«" (150, 92. old.).

Churchill buzgón tanulmányozott mindent, ami Oroszországgal összefüggött. L. Broad, Churchill egyik életrajzírója közli Soutarnak, a „Times" különtudósítójának, aki 1919-ben az Észak-Oroszországban működő angol csapatok parancsnokának törzsénél járt, Arhangelszkből való visszatérése után Churchill-lel folytatott beszélgetését. Soutar, amint Churchillnek az oroszországi helyzetet vázolta, több kis helységet nevezett meg, és a jobb megértés kedvéért egy kis vázlatot akart készíteni. De Churchill ezt fölöslegesnek tartotta. „Mind a fejemben vannak" (16, 1. köt. 294. old.) – jegyezte meg.

Nem szabad eltúlozni azokat a nézeteltéréseket, amelyek a szovjethatalomhoz való viszony kérdésében Churchill és Lloyd George között támadtak. Ami körül vita folyt közöttük, az főleg a szovjethatalom elleni harc módszere volt. Míg Churchill mindig a fegyveres intervenció mellett kardoskodott, Lloyd George, aki bizonyos szakaszokban belpolitikai megfontolásokból lehetetlennek tartotta a nyílt intervenciót, a szovjet kormánnyal való tárgyalások felvételét ajánlotta, arra számítva, hogy diplomáciai eszközökkel sikerül majd elérni azt a célt, amelyre Churchill is törekedett.

Csicserin külügyi népbiztos később az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottságnak adott jelentésében megállapította: „A Themse partjain összpontosult a tőkés világ egész politikai bölcsessége. A Themse-parti államférfiaknak éles a szemük, és kifinomult érzékük van a feltörekvő új történelmi erők iránt. Megállapodásra jutni az új történelmi erőkkel és így ártalmatlanná tenni őket – ez a diadala a hagyományos angol államtudománynak, amelynek képviselője pillanatnyilag Lloyd

George, aki rugalmas, akinek érzéke van minden környező politikai és társadalmi erő iránt, aki ért a kompromisszumhoz. Neki, a számottevő üzleti körök képviselőjének magában Angliában le kell küzdenie a szűkkeblű soviniszta elemek rendkívül erős ellenállását, az elementáris önzés diktálta szűk csoportérdekeket, az összes militarista elemeknek, a katonai vezetőknek és az udvari köröknek a gáncsoskodását" (115, 15. old.). A továbbiakban a népbiztos utalt arra, hogy ezek a „katonai és szélsőségesen soviniszta körök, amelyeket Churchill képvisel . . . a Szovjet Köztársaság romjain szerették volna létrehozni az antant leplezetlen diktatúráját, amely egy hatalmas bankra támaszkodva, és ennek segítségével gyarmati sorba süllyesztené le a meghódított Oroszországot" (115, 16. old.).

Szovjet-Oroszország visszaverte az Októberi Forradalom vívmányai ellen 1919-ben indított támadást, amelynek Churchill volt a fő szervezője. Abban az időben Anglia a háború folytán nagy nehézségekkel küszködött, s ezek gátolták Churchill terveinek megvalósítását. A dolgozó tömegek forradalmi hangulata, a példátlan méretű sztrájkmozgalom, a hadsereg bomlása, a sok gazdasági és pénzügyi nehézség, s végül a haladó körök tömeges fellépése az intervenciós politika ellen – mindez lehetetlenné tette a Szovjet-Oroszország elleni nyílt harcot. A németországi forradalom és a más európai országokban is éleződő forradalmi helyzet ugyancsak arra késztette az angol burzsoáziát, hogy a forradalmi Oroszország elleni harcnak valamilyen más módszerét keresse. Mindez rábírta Lloyd George-ot arra, hogy megtagadja a támogatást hadügyminisztere végletesen agresszív, kalandor „orosz politikájától".

Következetlenséget nem vethetünk Churchill szemére. Csaknem ugyanúgy gyűlölte Anglia dolgozóit is, mint Oroszország munkásait és parasztjait.

Az első világháború után azoknak a nehézségeknek és áldozatoknak a hatására, amelyekből az angol munkásosztálynak a háborús időszakban bőven kijutott, valamint az Oroszországban végbement események nyomán Anglia a háború utáni forradalmi fellendülés szakaszába lépett. A munkásosztály évtizedek óta példa nélkül álló hatalmas megmozdulásai rázták meg az országot. Churchill nem értette ezeknek a megmozdulásoknak az okait, sehogy sem tudta elfogadni a munkások követeléseinek jogosságát, és kész volt a végső eszközökhöz folyamodni, hogy erőszakkal elfojtsa az Angliát elárasztó forradalmi mozgalmat.

Az első világháború utáni időszakban bontakozott ki Angliában a

kapitalizmus általános válsága, amely kiterjedt mind az angol imperializmus gazdasági életére, mind politikájára és ideológiájára. Anglia gazdaságában a háború végétől 1920 derekáig egy sajátos kereskedelmi-ipari boom (fellendülés) volt megfigyelhető, amely az ipari termelés jelentős növekedéséhez és a külkereskedelem kiszélesedéséhez, ennek kísérőjelenségeként pedig rohamos inflációhoz vezetett. 1920-ban aztán gazdasági válság kezdődött, amelynek következtében az ipari termelés óriási mértékben visszaesett. A válságot nem váltotta fel újabb fellendülés. Anglia gazdasága 1922–1923-ban a pangás, a depresszió állapotában volt. Nem volt fellendülés az 1924–1929-es években sem, amelyekben a kapitalizmus bizonyos fokig stabilizálódott. 1929-ig az angol ipar a termelés volumenét tekintve még mindig nem érte el az 1913-as színvonalat. A gazdasági pangás tömeges munkanélküliséggel járt együtt, s ez a legnagyobb csapás az angol munkásosztálynak.

Ezen a gazdasági talajon bontakozott ki Angliában a háború utáni forradalmi fellendülés, amely tömeges sztrájkmozgalomban, a szakszervezetek létszámának növekedésében és megszilárdulásában, az angol dolgozók által a szovjetellenes intervenció ellen, Szovjet-Oroszország védelmében folytatott harcban, a kommunista párt megalapításában jutott kifejezésre.

A szovjetellenes intervenció elleni harc az angol dolgozók soraiban azon ország iránt érzett szimpátiájuknak és szolidaritásuknak a kifejezése volt, amelyben az Októberi Forradalom által felszabadított munkások és parasztok lerakták a szocialista társadalmi rendszer alapjait. Az intervenció ellen küzdő megmozdulások jelszava ez volt: „El a kezekkel Oroszországtól!" Az ezzel a jelszóval harcoló mozgalom 1919 januárjában megtartott országos konferenciája Harry Pollitt – a később megalapított Nagy-Britannia Kommunista Pártja egyik kiemelkedő vezetője – javaslatára olyan értelmű határozatot fogadott el, hogy általános sztrájkot kell szervezni, és ezzel kell kikényszeríteni a szovjetellenes intervenció beszüntetését. A konferencia megválasztotta a mozgalom 12 tagú vezetőségét. Az angol munkásmozgalom baloldali elemeinek önfeláldozó tevékenysége eredményeképpen mind nagyobb arányokat öltött az angol nép által Szovjet-Oroszország védelmében vívott harc.

Annak a harcnak, amelyet Anglia baloldali erői Szovjet-Oroszországért vívtak, két aspektusa volt: egyfelől kifejezte az angol dolgozók proletár internacionalizmusát azzal, hogy az oroszországi dolgozók államáért szálltak síkra, másfelől viszont megfelelt az angol nép alapvető érdekeinek is,

mert Anglia uralkodó köreinek ama kísérlete ellen irányult, hogy az országot belesodorják a Szovjet-Oroszország elleni háborúba.

Abban az időben, amikor a Szovjet-Oroszországgal való szolidaritás jegyében megindult mozgalom a legnagyobb lendülettel folyt, megalakult Nagy-Britannia Kommunista Pártja; alapító kongresszusa 1920. július 31–augusztus 1-én ülésezett. Az angol nép baloldali haladó erőinek legjobb képviselői tömörültek e párt soraiba. Ez az angol dolgozók igen fontos vívmánya volt; az angol munkásosztály haladó részének megnövekedett politikai érettségéről tanúskodott.

Az angol munkásosztály forradalmasodása óriási hatással volt a Munkáspártra, a Labour Partyra. E párt vezetői felismerték, hogy pártjuknak immár reális esélyei vannak arra, hogy a legközelebbi esztendőkben szilárd pozíciókat szerezzen a parlamentben. Ebből a célból még 1918-ban szervezeti átalakításokat hajtottak végre a pártban, és egy olyan új programot fogadtak el, amely a termelési eszközöknek társadalmi használatba való átadása mellett foglalt állást. Ez nem volt a szó szorosabb értelmében véve szocialista program, mégis jelentős előrehaladást jelentett a munkáspártiak előző politikájához képest.

Amikor az oroszországi események híre eljutott a brit gyarmatbirodalom távoli országaiba, azokban hatalmas lendületet vett a nemzeti felszabadító mozgalom, amely kisebb-nagyobb mértékben kiterjedt Anglia valamennyi gyarmatára és az Angliától függő összes országokra.

Az első világháború után Angliában kialakult belpolitikai helyzet nagyon aggasztotta Churchillt. A munkásmozgalmat illetően nem volt benne semmi rugalmasság; ugyanolyan merev maradt, mint a háború előtt volt, amikor a belügyminiszteri posztot töltötte be.

Churchillnek az volt a véleménye, hogy a munkásosztály elleni harcban az egyetlen hatékony eszköz: erőszak alkalmazása. Nem volt tudatában annak, hogy az erőszak alkalmazásának a háború utáni forradalmi fellendülés viszonyai között igen veszélyes következményei lehettek volna a burzsoáziára nézve. 1919. január végén a Churchill vezette hadügyminisztérium az Anglia területén állomásozó katonai alakulatok parancsnokainak egy körlevelet küldött szét, amely arról tanúskodik, hogy katonaságot akartak bevetni az angol munkásosztály megmozdulásainak elfojtására. A körlevél azt követelte a parancsnokoktól, hogy haladéktalanul jelentsék a minisztériumnak, „teljesíteni fogják-e a csapatok a közrend fenntartásában való részvételre irányuló parancsokat", „segítséget nyújtanak-e majd a sztrájkok letörésében", „készek lesznek-e arra, hogy külföldön,

különösen Oroszországban tevékenységet fejtsenek ki", milyen befolyása van a szakszervezeteknek a csapatoknál, milyen hatást fejt ki a csapatoknál a „külső és belső forrásokból" táplálkozó agitáció, „alakultak-e a csapatoknál katonatanácsok" (158, 1919. január 30.).

Churchillt fölöttébb aggasztotta a munkáspárt befolyásának rohamos növekedése. Egyértelműen elutasító magatartást tanúsított a munkáspártiakkal szemben. Churchillnek az a tevékenysége, amelyet a húszas évek elején kifejtett, arról tanúskodik, hogy nem értette meg kellően az angol labourizmust. A munkáspárti vezetők nem voltak forradalmárok. Opportunisták voltak, s mint ilyeneknek érdekük fűződött a munkásosztály és a burzsoázia együttműködéséhez, nem pedig harcához. A Labour Party vezetői abban reménykedtek, hogy a munkásosztály képviselőiként fellépve és a munkásosztály nevében alkuba bocsátkozva a burzsoáziával, végeredményben a burzsoá állam viszonyai között karriert csinálhatnak. S ebben nem is tévedtek. Néhányan közülük később még Anglia miniszterelnöki székében is ültek. Éppen ezeknek a vezetőknek a tevékenységével magyarázható az, hogy a Labour Party, bár tagságát tekintve lényegében munkáspárt volt, burzsoá politikát folytatott és így jellegét tekintve polgári pártnak tekinthető. Ezt Churchill nem értette meg. Alighanem komolyan vette azt, hogy a munkáspárti vezérek, hatalomra jutva, Angliában bevezetik majd a szocialista rendszert, valami ahhoz hasonlót, amit Oroszország munkásai és parasztjai hoztak létre. Churchill attól félt, hogy a konzervatívok és a liberálisok közötti harc lehetőséget nyújt majd a munkáspártiaknak arra, hogy győzelmet arassanak a választásokon és alkotmányos úton létrehozzák a maguk kormányát. Éppen ezért a húszas évek elején egy centrumpárt létrehozásának a gondolatával állt elő. Az új pártnak egyetlen szervezetbe kellett volna egyesítenie a konzervatívokat és a liberálisokat. Ennek az volt a célja, hogy létrehozzák az angol burzsoázia politikai egységfrontját, és így megfosszák a munkáspártiakat a hatalom megszerzésének a lehetőségétől.

Churchillnek más indítékai is voltak arra, hogy felvesse az új párt létrehozásának a gondolatát. Hosszú évek óta kereste már az útját-módját annak, hogy visszatérjen a konzervatív párt szárnyai alá. Szívvel-lélekkel konzervatív volt. Csakhogy annak idején, amikor a konzervatívokat bírálta, túlfeszítette a húrt, s így szinte jóvátehetetlenül magára haragította őket. Bár hosszú éveken át minden tettével és megnyilatkozásával igazolta, hogy konzervatívabb maguknál a konzervatívoknál is, ez utób-

biak még a húszas évek elején sem voltak hajlandók őt kegyeikbe visszafogadni. S bár a konzervatívokkal együtt részt vett Lloyd George koalíciós kormányában, még ez sem biztosította visszatérését szülőpártjába. Most abban reménykedett, hogy a centrumpárt létrejöttével lehetősége nyílik a konzervatívokkal való együttműködésre a hatalmas új párt keretei között.

A konzervatívok vezetői között akadtak olyanok, akik Churchillhez hasonlóan azon a véleményen voltak, hogy az egyre fokozódó forradalmi fellendülés közepette össze kell fogni az angol burzsoázia politikai erőit. Az olyan politikusok, mint Austen Chamberlain, F. E. Smith, aki addigra már Lord Birkenhead lett, és még néhányan támogatták az angol burzsoázia egységpártja létrehozásának a gondolatát. Mindamellett nagyobb tábora nem lett ennek a gondolatnak a konzervatívok és a liberálisok soraiban, s így Churchill végül is kénytelen volt valamilyen egyenesebb utat keresni a konzervatívokhoz való visszapártolásra.

1921 elején kitűnt, hogy végérvényesen kudarcra vannak ítélve Angliának és más imperialista hatalmaknak azok a kísérletei, hogy a külső és a belső ellenforradalom erőinek segítségével megdöntsék Oroszországban a szovjethatalmat. Ennek folytán az angol kormányban felülkerekedett Lloyd George-nak az az álláspontja, hogy a szovjet kormánnyal de facto fel kell venni a kapcsolatokat. Ez azt jelentette, hogy Churchillnek már nincs mit tennie a hadügyminisztériumban, s ezért 1921 januárjában valamilyen új posztot igyekszik szerezni magának. „Az oroszországi polgárháború véget ért... A bolsevik veszély bizonyos időre enyhült. 1921 januárjában Lloyd George a hadügyminisztériumból a gyarmatügyi minisztériumba helyezi át Churchillt, és Churchill figyelme Európától a Kelet országai felé fordul" (39, 234. old.) – jegyzi meg Churchill egyik életrajzírója, Virginia Cowles. Az angol uralkodó köröknek most Churchill kemény kezére a brit gyarmatbirodalomban kibontakozó nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcban volt szükségük.

Az első világháború során az angol kormány szervezte az arabok Törökország elleni megmozdulásait, hogy gyengítse ellenségét és megkaparintson olyan arab területeket, amelyek Törökország tényleges vagy névleges uralma alatt álltak. Háború volt, nem kellett sokat teketóriázni, s az angol ügynökök nem fukarkodtak az arab vezetőknek tett ígéretekkel. A háború végén aztán kitűnt, hogy az ígéreteket lehetetlen teljesíteni, mert gyakran ellentmondanak egymásnak, hiszen egy és ugyanazt a területet sokszor több sejknek is megígérték. Ennek következtében az arab

arisztokrácia között egyre nőtt az angolokkal való elégedetlenség. Ami pedig az egyszerű arabokat illeti, azok mind világosabban látták, hogy a török iga lerázása nem a szabadságot hozza nekik, hanem egy új igát, ezúttal az angol gyarmati elnyomás igáját. Az angoloknak ezért nagy fegyveres erőket kellett Egyiptomban és a Közel-Keleten tartaniuk. Csak Irakban 40 ezer angol katona állomásozott, s ez évi 30 millió font sterlingjébe került az angol adófizetőknek.

Churchill mint gyarmatügyi miniszter hozzáfogott a helyzet rendezéséhez. Kairóban tanácskozásra hívta össze az akkoriban a Közel-Keleten működő katonai vezetőket és gyarmati közigazgatási vezetőket. Ezen a tanácskozáson Churchill fő tanácsadója Lawrence ezredes, az ismert közel-keleti angol ügynök volt. Churchill és Lawrence megnyerték egymás rokonszenvét, és hosszú időre szóló barátság szövődött közöttük.

Churchill munkatársai, akik elkísérték Kairóba, később visszaemlékeztek arra, mennyi nehézséggel járt ez az utazás. Churchill és csoportja lépten-nyomon a helyi lakosság mérhetetlen gyűlöletébe ütközött. Alexandria (El-Iskandariya) kikötőjében a helyi lakosok komor, ellenséges hangulatú tömege fogadta őket. Amikor az egyiptomi szultán magánvonatján Alexandriából Kairóba (El-Qahiza) utaztak, a helyi lakosság kövekkel beverte a szerelvény összes ablakait. Churchill őrsége komolyan aggódott patrónusának és a csoport többi tagjának az életéért. Az angol és az egyiptomi rendőrség összes erőit kellett mozgósítani, hogy az angol gyarmatügyi miniszter egyiptomi tartózkodása alatt gondoskodjanak biztonságáról.

A kairói tanácskozáson olyan döntést hoztak, hogy az iraki trónra Fejszál emirt ültetik. Fejszált iraki királlyá tették, hogy megbékítsék a korábban kisemmizett arab vezetőket.

Churchill azt a gondolatot vetette fel, hogy a továbbiakban a gyarmati országokban és elsősorban a Közel-Keleten a rendfenntartó funkciókat ne Anglia szárazföldi csapatai lássák el, hanem katonai légierői.* A felkelő gyarmati népeket az angolok azelőtt ágyúkkal és puskákkal lőtték halomra, most pedig Churchill javaslata szerint repülőbombákkal és repülőgépek fedélzeti gépfegyvereinek tüzével kellett volna pacifikálni őket. Churchill később igen büszke volt erre az ötletére. Churchill életrajzírói még olyan megállapításokat is megkockáztatnak, hogy ez a javaslat

* Mellesleg Churchill a gyarmatügyi minisztériumba való áthelyezése után is megtartotta a katonai légierő vezetését.

Churchill egyik nagy vívmánya volt. A terv elfogadása a hadikiadásokban csakugyan nagy megtakarítást jelentett Angliának. A közel-keleti csapatok fenntartásának évi költségei 40 millióról 5 millió font sterlingre csökkentek (16, 1. köt. 299. old.).

A Közel-Kelet után Churchillnek az ír kérdéssel kellett foglalkoznia. Nyomban a háború után kitűnt, hogy az ír nacionalisták pártja elvesztette befolyását az országban, s a nemzeti felszabadító harc vezetése a Sinn Fein („Mi magunk") párt kezébe került, amely Írország függetlenségének azonnali kivívását tűzte ki céljául. A sinnfeinerek (az ír nemzeti forradalmi mozgalom tagjai) készek voltak fegyverrel is harcolni népük szabadságáért. Írországban hamarosan heves és véres gyarmati háború lángolt fel, amelyet Lloyd George kormánya robbantott ki. Angliának óriási erőfölénye volt ugyan, mégis úgy alakult a helyzet, hogy ezt a háborút semmiképpen sem nyerhette meg.

Írország további sorsának kérdésében kettészakadt az angol kormány. A miniszterek egyik része amellett kardoskodott, hogy erőszakkal törjék le az írek ellenállását, és tartsák fenn az országban az angol gyarmati igazgatást. Másik részük viszont azt bizonygatta, hogy némi engedményt kell tenni, hogy Írországot fel kell osztani, hogy az északi grófságokat Angliához kell csatolni, a déli grófságoknak pedig meg kell adni az önrendelkezési jogot. Churchill sajátos álláspontot foglalt el. Amellett volt, hogy előbb törjék le erőszakkal az írek ellenállását, s aztán adjanak a déli grófságoknak bizonyos szabadságot.

Az angol kormánynak bel- és külpolitikai okoknál foga nem állt módjában elfogadni Churchill „radikális tervét". Miután meggyőződött az írországi fegyveres harc reménytelenségéről, tárgyalásos rendezést ajánlott fel a sinnfeinereknek. Hosszan elhúzódó és nehéz tárgyalások következtek, ami teljesen érthető is, ha figyelembe vesszük, milyen hevességgel folyt már abban az időben a harc az elnyomott írek és az angol gyarmatosítók között. Nem Churchillre hárult a fő felelősség az írekkel való tárgyalásokért, de tagja volt a tárgyalásokat folytató kormánybizottságnak.

Az írek fő képviselői Griffith és Collins voltak. Collins kitűnő szervezője volt az Anglia elleni fegyveres harcnak, s ezért az angol kormány 5000 font sterlinget tűzött ki fejére. Egyik alkalommal a tárgyalások Churchill otthonában folytak. A megbeszélés igen élesre fordult, s Michael Collins odavágta az angol miniszereknek: „Önök vadásztak utánam éjjel-nappal, vérdíjat tűztek ki a fejemre." „Várjon csak egy pillanatra – vágott a szavába Churchill. – Ön nem az egyetlen." Churchill felállt, és a

falról leakasztott egy hirdetményt, amelyben a búrok annak idején köröztték a fogságból megszökött fiatal Winston Churchillt, s megmutatta Collinsnak. „Legfeljebb annyi a különbség – jegyezte meg –, hogy szép az ár: 5000 font sterling. Nézze csak meg, mennyire taksáltak engem: 25 font, élve vagy holtan. Ez hogy tetszik önnek?" (39, 237. old.).

A sinnfeinerekkel folytatott nehéz tárgyalások végül is 1921-ben egy olyan szerződésnek az aláírásával zárultak le, amely szerint Írország déli grófságait a dominium jogaival ruházták fel.

Az angol kormányt hosszú ideje nyugtalanította már a Törökországgal való békeszerződés körüli tisztázatlan helyzet. Churchill, Lloyd George, Birkenhead, Austen Chamberlain, Balfour, valamint a hadsereg és a flotta parancsnoksága azt a nézetet képviselte, hogy az angol érdekek támaszául a Földközi-tenger keleti részében Görögországnak kell szolgálnia. Sok más miniszter ezzel nem értett egyet, s amellett szállt síkra, hogy Törökországot ne nagyon gyengítsék meg, és reá támaszkodjanak a továbbiakban. Lloyd George-nak és Churchillnek sikerült a saját terveiknek megfelelő döntést kicsikarniuk, és a sèvres-i békeszerződés szerint Görögország nemcsak az európai török birtokok egy részét kapta meg, hanem Anatólia egy részét is megszállta. Amikor kitört a háború Görögország és Törökország nemzeti felszabadító erői között, amelyeket Kemal tábornok vezetett, a harcok eleinte váltakozó sikerrel folytak, de 1922-ben a görögök teljes vereséget szenvedtek. A törökök a tengerbe szorították a görög csapatokat. Az a veszély fenyegetett, hogy a török csapatok észak felé fordulva hamarosan elérik a tengerszorosokat és likvidálják az ottani kis angol helyőrséget. Az angol kormány attól félt, hogy ezután a török hadsereg átkel a tengerszorosokon és az európai kontinensre viszi át a Görögország elleni háborút. Az azt jelentette volna, hogy végérvényesen kudarcba fullad az addig folytatott, igen költséges politika.

1922. szeptember 15-én a kérdést megtárgyalták a kabinet ülésén. Úgy döntöttek, hogy meg kell állítani a török hadsereg előnyomulását. Churchillt és Birkenheadet megbízták a sajtó számára egy kommüniké összeállításával. A kommüniké megállapította, hogy „Kemal erőinek Konstantinápoly és a Dardanellák felé való közeledése és az angorai kormány szabta feltételek a legutóbbi háborúban Törökország fölött aratott győzelem eredményeinek semmivé válásával fenyegetnek. Ezért őfelsége kormánya . . . kész haladéktalanul újabb osztagokat kivezényelni és a szövetségesek konstantinápolyi főparancsnokának, Sir Charles Haring-

tonnak a rendelkezésére bocsátani, mégpedig szükség esetén jelentős osztagokat. A Földközi-tengeren működő brit flotta parancsot kapott arra, hogy minden lehető módon gátolja meg a törökök átvonulását a semleges zónán és az európai partra való átkelésük mindennemű kísérletét" (29, orosz kiad. 292–293. old.).

Ez ultimátum volt Törökországnak, s könnyen háborút robbanthatott volna ki Anglia és Törökország között. Érződött a puskapor szaga, s Churchill elvesztette azt a körültekintésre és óvatosságra való készségét is, amellyel a természet megáldotta. A fenyegető kommünikét átadták a sajtónak, mielőtt még a dominiumok miniszterelnökei táviratilag megfelelő információt kaptak volna az angol kormánytól, s ezt igen sértőnek érezték (152, 191. old.). Ám nemcsak ez a magyarázata annak, hogy a dominiumok nemtetszéssel fogadták Angliának azt az igényét, hogy küldjenek csapatokat a Törökország elleni háborúhoz. Mind a dominiumoknak, mind magának Angliának a népei torkig voltak az alighogy véget ért világháborúval. Semmiképpen sem óhajtottak újabb háborús kalandba keveredni.

Churchillnek és a kormány néhány más tagjának kalandorsága csak azért nem idézett elő nagyobb tragédiát, mert Harington angol tábornokban volt elegendő türelem és józan ész. Nem teljesítette kormánya utasítását, és nem nyújtotta át a törököknek az ultimátumot, hanem ehelyett tárgyalásokat kezdett velük, s ezek a tárgyalások 1922 októberében azzal zárultak, hogy Anglia és Törökország fegyverszünetet kötött. A háborút sikerült elkerülni, de az angol közvélemény tisztában volt vele, mennyire közeli és reális volt a háború veszélye. „A nép – jegyzi meg Taylor angol történész – megérezte, hogy minden teketória nélkül belesodorták volna egy fölösleges háborúba" (152; 191. old.). Ezt Churchillnek és Lloyd George-nak honfitársaik sem akkor, sem később nem tudták megbocsátani. A legrosszabbkor tettek kísérletet egy újabb háborús konfliktus kirobbantására.

Az a meggondolatlan és irreális magatartás, amelyet Lloyd George és Churchill ebben a kérdésben tanúsított, egyik oka volt a koalíciós kormány lemondásának. 1922 végén a konzervatívoknak és Lloyd George liberálisainak a koalíciója már túlhaladott volt. A konzervatívok a háború utáni első években, amikor Angliában és határain túl mind magasabbra csapott a munkásmozgalom hulláma, valahogy megtűrték még Lloyd George-ot a kormány élén, de most már fölöslegesnek tartották a vele való szövetséget. Azt rótták fel bűnéül, hogy képtelen volt sikeres harcot

folytatni az oroszországi szovjethatalom ellen, mintha a helyében bárki más biztosíthatta volna az intervenció sikerét. A konzervatívoknak az volt a véleményük, hogy az ír kérdésben Lloyd George fölösleges engedményeket tett. Nem voltak ínyükre az angol munkásosztálynak a háború utáni első években tett engedmények sem. A konzervatívok igyekeztek kihasználni a liberális pártban megindult bomlást saját hatalmuk megszilárdítására. Az angol hagyományoknak megfelelően a békeidőben szokásos egypártrendszerű kormányt akartak. 1922. október 19-én a konzervatívok bejelentették a liberálisokkal való koalíció felbontását. Lloyd George-nak nem maradt más választása, mint beadni lemondását. A lemondás átvételekor a király megjegyezte, reméli, hogy hamarosan ismét Lloyd George lesz a miniszterelnök. A király rossz jósnak bizonyult. Lloyd George még egy negyed századig élt, de egyszer sem sikerült már nemcsak kormányt alakítania, hanem akár csak egyszerű miniszteri tárcát is kapnia.

Az új, immár egypártos kormányt a konzervatívok vezére, Bonar Law alakította meg. Ez a kormány főleg fiatal politikusokból állt, akik közül kiemelkedett a „big business" képviselője, Stanley Baldwin. Churchill, liberális lévén, hoppon maradt. Valószínűleg ezen feldühödve igen élesen bírálta az új kormányt. „Bonar Law – írta Churchill – olyan kormányt alakított, amelyet tagjainak száma és jelentősége alapján »tartalékcsapatnak« lehetne nevezni" (33, 1. köt. 21. old.).

Bonar Law feloszlatta a parlamentet, és új alsóházi választásokat írt ki. Churchill számára ezek nehéz és sikertelen választások voltak.

A háború utáni első években az országban a politikai erők gyors elhatárolódása ment végbe. Az angliai munkásmozgalom és az oroszországi szocialista forradalom fellendülése jelentősen növelte a dolgozók érdeklődését a szocializmus iránt. Ugyanakkor az angol burzsoáziának a forradalmi hullámtól megrémült reakciós erői is jelentősen aktivizálták tevékenységüket. Churchill felismerte ezt, és úgy számolt, hogy a szocializmus elleni harcban tanúsított rendkívüli aktivitásával megszilárdíthatja politikai pozícióit, és egyengetheti az utat a konzervatív pártba való visszatéréshez. Abban az időben nem ismerte kellően a baloldalibb álláspontot képviselő erőket, bár érezte, hogy az angol burzsoáziát erről az oldalról mind nagyobb veszély fenyegeti.

Churchill az új választásokon az általa megbízhatónak tartott Dundee választókerületben jelöltette magát. Ebben a kerületben mindig is erősek voltak a liberálisok. Csakhogy abban az időben jelentősen balra tolódott

már Dundee választóinak hangulata. Ezzel Churchill nem számolt. Bejelentette, hogy a választásokon liberálisként és a szabad kereskedelem híveként indul.

Dundee lakóinak abban az időben a liberalizmus már nem felelt meg. Ennél baloldalibb politika érdekelte őket. Ráadásul a választók többsége világosan látta már, hogy Churchill valójában nem liberális, hanem konzervatív vágású, szélsőséges reakciós. Erről tanúskodott mindaz, amit Churchill az utóbbi két év alatt tett. Az első világháború éveiben mutatott szélsőséges agresszivitása, a Szovjet-Oroszországgal szembeni könyörtelen ellenségessége, arra való hajlama, hogy mindig és mindenütt fegyveres erőt vessen be az angol munkásosztály megmozdulásainak letörésére, a nemzeti felszabadító mozgalom elleni harc szervezésében való részvétele és tevékeny szerepe – mindez arról árulkodott, hogy Churchill rég kinőtte már politikai ifjúsága hevülékenységét, amelynél fogva valamikor a liberalizmussal kacérkodott.

A választásokon Churchill ellenfele E. D. Morel volt – egy hajdani liberális, aki addigra már átállt a Munkáspártba. Morel kitűnő szónok volt, remekül ismerte a nemzetközi viszonyokat, és igen meggyőzően bírálta a háborús idők angol kormányának politikáját, különösen azokat a hibákat, amelyeket Churchill a háború éveiben elkövetett. S amit Morel nem mondott el, azt hozzátette beszédeiben William Gallacher, a kommunista párt jelöltje.

Churchill kénytelen volt elkeseredetten védekezni. Politikailag igen bonyolult helyzetbe került. Valójában a konzervatívokkal szimpatizált, a választókerületben viszont a hangulat szemlátomást a szocializmus felé fordult. Ilyen körülmények között Churchill a középutat választotta. Azt hirdette, hogy fellép mind a konzervativizmus szélsőségei ellen, mind a szocializmus ellen. Ám hamarosan kitűnt, hogy az ilyen kétértelmű állásfoglalás sem kecsegtet sikerrel. Churchill kénytelen volt menet közben haladó politikussá átvedleni. Immár arról kezdett beszélni, milyen rosszak a dolgozók lakásviszonyai, mennyire elengedhetetlen ezek megjavítása, mennyire kívánatos volna emelni a munkanélküli-segélyt, mennyire célszerű volna javítani a közszolgálatok munkáját. Churchill annyira elvetette a sulykot, hogy a konzervatív pártot a haladásellenesek pártjának nevezte. Ám ez az álcázás sem járt sikerrel. A választók nem hittek Churchillnek, teljes joggal úgy vélték, hogy szántszándékkal félrevezeti őket szavazataik megszerzése és a parlamentbe való bejutása céljából.

Váratlanul egy másfajta kellemetlenség is érte Churchillt. A választási kampány elején kórházba került, vakbélműtétet kellett végrehajtani rajta. Éppen ezért a választási harc kezdeti szakaszában a választókkal való kapcsolata korlátozódott, csak leveleken és felhívásokon keresztül érintkezett velük. Igen fontos lett volna számára, hogy megtartsa parlamenti helyét azokban a nehéz időkben, amikor az ország uralkodó köreiben formálódott az erők megoszlása. Éppen ezért már teljes gyógyulása előtt elhagyta a kórházat és felkereste választókerületét.

Churchillt meglepte az az ellenséges hangulat, amellyel a választók megjelenését fogadták. Később azt írta erre visszaemlékezve, hogy ha nincs magatehetetlen állapotban, alighanem tetlegességtől is kellett volna tartania. 1922. november 14-én Churchill egy 9 ezer fős tömeggyűlésen próbált felszólalni. Betegszékben vitték fel a dobogóra. Ennek ellenére a hallgatóság rendkívül ellenségesen viselkedett. Minden olyan próbálkozását, hogy szólásra emelkedjen, elnyomta a teremből felharsogó kiabálás. „Meghökkentem – írta Churchill – azon az iszonyú gyűlöleten, amely néhány fiatalabb férfi és asszony arcáról lerítt. Bizonyosra veszem, hogy ha nem vagyok olyan szánalmas állapotban, csakugyan elverik rajtam a port" (39, 243. old.). A választók Churchillre összpontosuló gyűlöletének nem volt semmiféle személyes jellege. Csupán azt fejezte ki, mennyire felháborítja őket az a politika, amelyet Churchill, meggyőződésük szerint, folytat.

Az 1922-es választások eredményei súlyos csapást jelentettek Churchillnek. Csúfos vereséget szenvedett. A parlamentbe politikai ellenfelét választották be, aki baloldalibb nézeteket képviselt. 1900 óta Churchill most rekedt ki először a parlamentből. Később szomorú hangon emlékezett vissza az 1922. decemberi választások eredményeire: „Még fel sem ocsúdtam, s máris ott álltam munka nélkül, parlamenti mandátum nélkül, párt nélkül, sőt vakbél nélkül" (39, 243. old.).

VII | A SAJÁT NÉPE ELLEN

Az orvosok a műtét után pihenést ajánlottak Churchillnek. Szüksége is volt a pihenésre, nemcsak a betegsége miatt, hanem azért is, hogy összeszedje gondolatait az 1922. december 6-i parlamenti választásokon bekövetkezett katasztrófa után. Mihelyt kihirdették a választások eredményeit, Churchill feleségével Dél-Franciaországba utazott. Útjukra elkísérte őket egy komorna, egy inas és egy titkár. Churchill egy halom írópapírt és festőfelszerelést vitt magával.

Sokat festegetett. Ez megnyugtatta idegeit, elterelte figyelmét a sors viszontagságai miatti elkeseredéséről. Szívesen festett Dél-Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Észak-Afrikában, a Földközi-tenger szigetein. Nem nagyon szerette az angol táj fakó tónusait és Anglia szürke egét. Annál inkább vonzották a mediterrán táj buja színei, a mélykék tenger és a fölé boruló ugyanolyan mélykék ég. A festés vigasztalást hozott Churchillnek, pihentette és örömöt szerzett neki.

Akadtak emberek, akik őszintén vagy talán nem is egészen őszintén e téren megmutatkozó „rendkívüli tehetségéről" beszéltek, arról, hogy „fölöttébb ígéretes" festő, s reá nézve igen hízelgő párhuzamokat vontak közte és hivatásos festők között. Az tény, hogy igazán dicséretes eredményeket ért el műkedvelőként. 1921-ben Párizsban kiállította öt tájképét. Képeit nem merte valódi nevével aláírni, és Charles Morin álnéven szerepelt. Négy képe el is kelt, egyenként 30 font sterlingért. Ez elég szép ár volt a nagyközönségnek először bemutatkozó, ismeretlen Charles Morin képeiért. Churchill becsületére legyen mondva, hogy ez a siker nem szállt a fejébe.

Míg a festés Churchillnek hobbi volt, az irodalmi munka volt számára az üzlet. Utolsó nagy könyvét jóval az első világháború előtt publikálta. Apja életrajza volt az, amelyet a kritika kedvezően fogadott. Most, amikor Churchillnek szabad ideje volt bőven, elhatározta, hogy újra belefog

egy nagyobb irodalmi műbe. Apróságokat a háború éveiben is írt, amikor 20 hónapig nem volt dolga. Ám ezek csak újság- és folyóiratcikkek voltak, amelyeket részben a honorárium kedvéért írt, részben pedig azért, hogy saját személyét népszerűsítse. A húszas években az irodalmi munka anyagi oldala már kevésbé vonzotta. Egyik távoli rokonától, Marquise Londonderrytől tetemes vagyont örökölt. Az örökség azzal együtt, amit annak idején maga szerzett, évi 5000 font sterling jövedelmet biztosított számára. Ez nagy összeg volt. A kabinethez tartozó angol miniszter fizetésének felelt meg. Ez a jövedelem lehetővé tette, hogy Churchill az angol arisztokrácia és nagyburzsoázia köreiben szokásos életmódot folytassa. Ám Churchill szeretett könyveket írni, s erről már le sem tudott mondani, ha volt szabad ideje. A politika után az írás volt a legkedvesebb foglalatossága. Könyvei szorosan összefüggtek politikai tevékenységével is. Növelte velük népszerűségét, hírnevet szerzett, védte politikai álláspontját és harcolt politikai ellenfelei ellen.

Most, 1922 végén Churchill Franciaország déli partvidékén belefogott egy nagy munkába, amelyet négy vagy öt vaskos kötetre tervezett (Churchill nem szeretett és nem tudott tömören írni). E kötetek közös címe: „The World Crisis" (A világválság). Egy ilyen műnek a gondolata a háború legelején, ha ugyan nem már a háború előtt merült fel benne. Már abban az időben megkezdte az előkészületeket a műhöz: gondosan gyűjtötte a leveleket, a kezén átmenő okmányok, emlékiratok másolatait. Az angol kormányban az ügyvitel ebben az időben és később is olyan volt, hogy Churchill készíttethetett magának példányokat mindezekből az iratokból, amelyek kétségtelenül hivatalos jellegűek, sőt gyakran bizalmasak voltak.

Ezt a halom okmányt Churchill most felhasználta „A világválság" című műve megírásához. Az első két kötet nyers fogalmazványa már valamivel előbb elkészült. Ezek az 1911-től a háború kitöréséig terjedő időszakot (első kötet), illetve a dardanellákbeli tragédiáig bezárólag a háború első két évét (második kötet) ölelték fel. A második kötet legfontosabb fejezeteit Churchill a háború idején írta, amikor igyekezett magáról elhárítani a felelősséget az említett katasztrófáért. Akkoriban Asquith nem engedélyezte ennek az anyagnak a publikálását, most viszont Churchill teljes egészében és minden változtatás nélkül bevette műve második kötetébe.

Churchill gyorsan dolgozott és igen termelékeny volt. Nem mindennapi képességeit és kitűnő memóriáját összpontosítani tudta arra az egyre,

amivel éppen foglalkozott, elvonatkoztatva minden mástól. Egész művét titkárának diktálta. Churchill a szobában fel-alá járkálva diktálta a szöveget, szünet nélkül szopogatva a sokszor nem is égő szivart. Nem véletlen, hogy a diktálást választotta. Ez a módszer nemcsak gyorsabb, hanem irodalmi szempontból jobb eredményt is biztosított. Churchill mindig nagyobb mestere volt a beszédnek, mint az írásnak.

Amikor „A világválság" című művön dolgozott, jókora adagot diktált le naponta, angol számítás szerint mintegy három-négyezer szót, ami a mi fogalmaink szerint egy fél usque egy háromnegyed szerzői ívnek felel meg. Negyedszázaddal később, amikor Churchill a második világháború történetén dolgozott, a kétszeresére növelte termelékenységét.

„A világválság" első és második kötete 1923-ban jelent meg. Hamarosan napvilágot látott két további kötet, majd kis idő múlva a befejező ötödik kötet is (29).

A mű címe és tartalma arról tanúskodik, hogy a szerző valamilyen sajátos fajta világtörténetet óhajtott írni, amely felöleli az első világháború előestjét, magát a háborút és a háború utáni békés rendezés éveit. A mű címe is, elgondolása is igen pretenciózus a könyv tartalmához viszonyítva, hiszen Churchill nem annyira a történelmet írta le, hanem inkább a megfelelő esztendőkben végzett saját tevékenységét beszélte el. A kor legfontosabb világeseményeiről szólva Churchill következetesen azt a konklúziót sugallta az olvasóknak, hogy maga nemcsak tevékenyen részt vett mindezeknek az eseményeknek az alakulásában, hanem irányította is menetüket. Churchill egész életében szilárdan meg volt győződve arról, hogy a sors különleges, kiemelkedő történelmi szerepre rendelte. Magasan kortársai fölött álló politikusnak tartotta magát, és úgy vélte, hogy azok az államügyek folynak rendesen és ésszerűen, amelyekkel ő maga foglalkozik, mindaz pedig, amit mások csinálnak, rosszul megy. Persze Churchill minden tőle telhetőt elkövetett azért, hogy leszámoljon ellenségével, Asquithszel (149, 1965. január 31.). S erről az alapállásról írta le „A világválság" öt kötetében a maga tevékenységét és kollégái tevékenységét. Nem meglepő hát, hogy Lord Balfour, akivel Churchill abban az időben már eléggé jó viszonyban volt, s aki erőteljesen segítette a konzervatív pártba való visszatérés útjának megkeresésében, egyik alkalommal megjegyezte, hogy Churchill világtörténelemnek álcázott önéletrajza igen nagy hatással volt rá (83, 315. old.). Egyik kollégája kijelentette: „Winston vaskos könyvet írt önmagáról, s erre ráaggatta „A világválság" címet" (39, 246. old.).

A sajtóban nagy port vert fel a mű. Barátok is, ellenségek is megegyeztek abban, hogy Churchillnek eléggé jó irodalmi stílusa lett, s hogy könyve óriási terjedelme ellenére is könnyen és élvezettel olvasható. Az egyik angol regényíró, Arnold Bennett megjegyezte, hogy „Churchill, függetlenül attól, hogy a tényeket pontosan vagy pontatlanul írja-e le, rendkívül olvasmányos; csaknem olyan olvasmányos, mint Macaulay" (142, 255. old.). A Macaulayval való összehasonlítás Churchill számára a legszebb dicséretek közé tartozott. Macaulay volt a mintaképe, mindig őt próbálta utánozni. Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes híres figurájának megalkotója a „Times"-ben így írt Churchill új művének stílusáról: „Már régen vallom, hogy Winston Churchillnek a prózában jobb a stílusa, mint bárki másnak kortársai közül." Ez volt talán a legelragadtatottabb dicséret, amellyel korántsem mindenki értett egyet. A „London Mercury" című lapban megjelent recenzió szerzője megállapította, hogy Churchill stílusa „ambiciózus, de nem eléggé kiforrott" (142, 254. old.).

„A világválság" az önéletrajz és a történelmi elbeszélés ügyes kombinációja. A mű címe ellenére sem sorolható a történelmi munkák közé. Az angol történészek már a mű első két kötetének megjelenésekor eléggé egységesen erre a megállapításra jutottak. Pollard professzor, aki a londoni egyetemen angol történelmet adott elő, a „Times"-ba írt recenziójában „az admiralitás apológiájának" nevezte Churchill könyvét, és megjegyezte, hogy „az apológia elsőrendű anyagul szolgálhat a történelem tanulmányozásához, de önmagában nem tekinthető történelmi tanulmánynak" (39, 241. old.).

„A világválság" című mű Churchill korábbi munkáinál talán világosabban juttatta kifejezésre azt a gondolatát, hogy a történelmet hősök csinálják. Az adott esetben Churchill önmagát tekintette ilyen történelemformálónak. A „New York Times" című lapban „A világválság"-ról megjelent recenzióban ez olvasható: „Az arisztokrata születésű és származású Churchillt csak a nagy emberek, a nagy tettek és a nagy események érdeklik" (142, 255. old.).

Churchill akkoriban már hozzászokott ahhoz, hogy irodalmi műveit igen jól honorálják. „A világválság" első két kötetéért horribilis összeget: 20 000 font sterlinget vágott zsebre. Churchill anyagi helyzete abban az időben stabil volt, s a kapott honóriumból 1923 tavaszán vidéki házat és meglehetősen nagy birtokot vásárolt. A birtoknak Chartwell Manor volt a neve. Churchill itt élt élete végéig. Emellett volt Londonban is egy

háza, amelyet akkor használt, amikor nem volt a kormány tagja és nem volt szolgálati rezidenciája.

Az irodalmi munka, a festés, a frissen szerzett birtok körüli foglalatosság sem tudta jó hangulatra deríteni Churchillt. Sokat búslakodott, s ennek az volt az oka, hogy nem vehetett részt a politikai életben, pedig mindennél jobban szeretett az események középpontjában állni és befolyásolni menetüket.

A kényszerű politikai tétlenség időszakában Churchill éber figyelemmel kísérte az alsóházi vitákat, a kormány tevékenységét. Ha valaki meglátogatta vagy ő ment el valakihez vendégségbe, óhatatlanul politikáról, politikusokról, napi eseményekről folyt a társalgás. S minden ilyen társalgásnak az volt az alfája és az omegája, hogy Churchill arról próbálta meggyőzni partnereit, hogy azok az emberek, akik ma Angliában kezükben tartják a hatalmat, mind középszerű alakok, s hogy az országban is, a világban is sokkal jobban mennének a dolgok, ha ő, Churchill irányíthatná azokat.

Churchillnek minden oka megvolt a lehangoltságra. Hiszen a legutóbbi választások, amelyeken Dundee választói oly csúnyán elbántak vele, konzervatív többséget hoztak. A liberálisok iszonyú vereséget szenvedtek. S ami a legjobban fájt Churchillnek, a Munkáspárt több parlamenti mandátumot szerzett, mint a liberálisok két csoportja együttvéve, s őfelsége hivatalos ellenzéke lett (19, 123. old.). Ez igen sokat sejtetett. Feltehető volt, hogy a munkáspártiak a következő választásokon tovább növelik parlamenti mandátumaik számát és ellenzéki pártból esetleg kormánypárttá válnak. Ebben az esetben a munkáspártiak foglalnák el az angol politikai életben azt a helyet, amelyet hosszú éveken át a liberálisok foglaltak el.

Sejthető volt már, hogy a liberálisok letűnnek a politikai színről, s ez Churchillt a legközvetlenebbül érintette. Hiszen hivatalosan még mindig liberális volt. Ha a liberális párt a jövőben nem jut hatalomra, mi lesz a további sorsa magának Churchillnek? Ez minden eddiginél sürgősebbé tette azt, hogy valamilyen úton-módon visszakerüljön a konzervatív pártba. Most már nem csupán arról volt szó, hogy Churchill szívvel-lélekkel konzervatív volt, hanem arról is, hogy a konzervatív pártba való visszatérésétől függ az aktív állami tevékenységbe való visszatérése.

A konzervatívok mellett most reális súlyra tett szert a munkáspárt. Ám a munkáspárthoz való csatlakozásra Churchill nem is gondolhatott. Meggyőződéses ellensége volt azoknak az embereknek, akik ebben a

pártban a többséget alkották. A munkáspártiak is hasonlóképpen viszonyultak Churchillhez. Ez volt a helyzet 1923-ban és 1924-ben. Nem csoda hát, hogy Churchillhez közel álló és őt jól ismerő emberek, olyanok, mint Lloyd George és Lord Birkenhead, abban az időben úgy vélekedtek, hogy Churchill politikai karrierjének befellegzett, s hogy a továbbiakban legfeljebb irodalmi téren jeleskedhet majd. „Azokban a napokban – írja Virginia Cowles – divat volt gúnyolódni Churchillen, s ha 60. életévének betöltése előtt meghal, nekrológjában nem mint államférfiról emlékeznek meg róla" (39., 250. old.).

Az angol liberalizmus bukását nem szubjektív okok idézték elő, nem egyik-másik politikusnak a hibás cselekedetei – törvényszerű jelenség volt ez a húszas évek Angliájában.

A kapitalizmus általános válsága közepette, amely Anglia társadalmi-gazdasági rendszerét is érintette, az egyre éleződő osztályharc során elhatárolódás ment végbe az angol dolgozók és a liberális burzsoázia között. A liberális párt reakciós elemei a konzervatívokhoz pártoltak át, a radikális beállítottságúak pedig a labouristákhoz. A liberális párt felőrlődött a növekvő osztályellentétek malomkövei között. A liberálisok fokozatosan elestek attól, hogy a hatalom gyakorlásában egymást váltogató két párt egyikének a szerepét töltsék be. A liberális párt helyét az angol kétpártrendszerben a munkáspárt vette át.

A liberális párt felbomlását csak gyorsította az olyan politikusoknak a tevékenysége, mint Lloyd George és Churchill. A háború éveiben és a háború utáni időszakban a konzervatívokkal való koalícióban kifejtett tevékenységükkel Lloyd George, Churchill és harcostársaik lejáratták az angol liberalizmust. Cselekedeteik az angol népben nem hagytak kétséget afelől, hogy nagyobb konzervatívok, mint maguk a konzervatívok. Hozzájárult még ehhez a liberálisok örökös intrikálása és vezetőik egymással való hadakozása.

Churchill barátai hamar keresztet vetettek politikai karrierjére. Ám ő maga nyilván nem érte be azzal, amit politikai téren a húszas évek elejéig elért. Egyvalami nyilvánvalóvá vált előtte: hatalomra csakis a konzervatív párt révén juthat, és ezért bármi áron vissza kell jutnia a konzervatívok közé. A konzervatívok akkoriban azon a nézeten voltak, hogy két fő ellenségük van: Szovjet-Oroszország és az angol munkásmozgalom. Churchill ezt szem előtt tartotta, s pontosan kiszámított elhatározásra jutott. Be fogja bizonyítani a konzervatívoknak, hogy felbecsülhetetlen szolgálatot tehet nekik mind a Szovjetunió, mint az angol munkás-

osztály elleni harcban. Korábbi tevékenysége is igazolta már, hogy ezekben a kérdésekben nem képmutatóskodik, hogy a Szovjetunió dolgozóival és az angol munkásokkal szembeni gyűlölete nem színlelés, nem taktikai fogás, hanem mély meggyőződés. Arra spekulált, hogy a konzervatívok nem tudják majd negligálni e téren nyújtott szolgálatait.

Ettől fogva olyan beszédeket mond és nyilatkozatokat ad, amelyekből mindenki láthatja, milyen következetesen harcolt és harcol továbbra is a Szovjetunió és a szocialista forradalom ellen. Támadja a munkáspártot, s kirohanásaiban elmegy odáig, hogy a munkáspárti vezetőknek forradalmi célokat és Anglia kapitalista rendszerének lerombolására irányuló törekvéseket tulajdonít. Sok liberális és konzervatív nem értett egyet Churchillnek azzal az állításával, hogy a labourizmus iszonyú veszélyt jelent a burzsoá Angliára nézve. Ám ez őt mit sem zavarta. Neki csak az volt a fontos, hogy megnyerje a szélsőséges antiszocialisták szimpátiáját.

1923. május 4-én a londoni Aldwych Clubban Churchill kijelentette: „Szemünk láttára hatalmas arányú céltudatos és fékevesztett támadás indul társadalmunk legmélyebb alapjai ellen . . . S azt kell látnunk, hogy nemcsak balról a liberálisok, hanem jobbról a konzervatívok is azzal hitegetik az országot, hogy nem fenyeget a szocializmusnak vagy egy szocialista kormány létrejöttének a veszélye . . . hogy a munkáspárti vezetők igen értelmes és becsületes emberek . . . Így aztán meg is bénítanak mindennemű ellenállást az erőszakos átalakításokkal szemben" (39, 250. old.). Churchill arra buzdít, hogy indítsanak erélyes harcot a labourizmus mint olyan ellen, jobboldali vezetőit is beleértve. Azok a vádak, amelyekkel ezzel kapcsolatban a konzervatívokat illette, aligha voltak szándékos taktikai túlzások. Sokkal inkább valódi érzelmeit fejezték ki, hiszen kész volt igen messzire is elmenni a forradalmi szocializmus és az angol labourizmus elleni harcban.

Nem véletlen, hogy Herbert G. Wells, a neves író párhuzamot vont Churchill és az olasz fasiszták állásfoglalása között. „Abban a naiv hitben ringatja magát – írta Wells –, hogy olyan embereknek csodálatos képességekkel megáldott és kiváltságokra predesztinált osztályához tartozik, akik illetékesek az egyszerű emberek életét irányítani és ügyeiket intézni, s akik számára ezek az egyszerű emberek csak anyagul szolgálnak ragyogó karrier befutásához. Képzeletét gúzsba kötik a hőstettekről és érvényesülésről szőtt álmok. Megszállottságában hasonlít a D'Annunzio típusú emberekhez (D'Annunzio költő, az olasz fasizmus egyik vezéralakja). Angliában D'Annunzio Churchill volna. Olaszországban

Churchill D'Annunzio volna. Churchill behatóan tanulmányozta I. Napóleont, gyűjtötte az irodalmat erről a nagyszerű kalandorról. A legjobban azt szeretné, ha valamilyen színpadi világban élhetne, amely csupa semmirekellőből és egyetlen hősből áll" (39, 250. old.). Persze, a hősnek ebben a világban magának Churchillnek kellene lennie. A jeles angol író ügyesen ragadta meg Churchill és D'Annunzio szellemi rokonságát, bár Churchillt ezzel az összehasonlítással valamelyest lealacsonyította. Vitathatatlanul nagyobb alak volt az olasz fasiszta költőnél. Kis idő múltán magának Churchillnek a szájából hallunk elragadtatott nyilatkozatokat az olasz fasisztákról.

Churchillnek mindig szerencséje volt az életben. S szerencséje ezúttal sem hagyta el. 1923-ban a torokrákban szenvedő Bonar Law miniszterelnök, aki egyben a konzervatívok vezére is, beadja lemondását, s hamarosan meg is hal. Letűnt hát a politikai színről az az ember, aki a konzervatívok táborában Churchill legengesztelhetetlenebb és legbefolyásosabb ellensége volt, aki nem volt hajlandó bármilyen kompromisszumot is kötni vele, s aki ellentmondást nem tűrve ellenezte a konzervatív pártba való visszatérését. A konzervatívok vezére és miniszterelnök Stanley Baldwin lett, akivel Churchillnek volt már bizonyos kapcsolata.

Baldwin abban az időben a védővámrendszer haladéktalan bevezetésének a híve volt, s ezért feloszlatta a parlamentet és 1923 decemberére új választásokat írt ki, hogy ezeket a védővámrendszer jegyében bonyolítsa le. Ez Churchillnek lehetővé tette, hogy megkísérelje a parlamentbe való bejutást.

Az a tény, hogy Baldwin kezet emelt a szabad kereskedelem elvére, amely annyira a szívéhez nőtt minden liberálisnak, módot nyújtott arra, hogy az összes liberálisok, mind Lloyd George, mind Asquith hívei, egyesüljenek. A választásokon egységfrontban szálltak szembe a konzervatívokkal. Churchill kényes helyzetbe került. Csak nem vághatta egyszerűen sutba a szabad kereskedelem zászlaját, amelyet Joseph Chamberlain ellen indított harca óta annyi éven át lobogtatott. Ebbe számos ellensége azonnal belekapaszkodott volna, mondván: Churchill újabb bizonyítékot szolgáltat elvtelenségére, politikai kalandorságára és teljes megbízhatatlanságára. De a konzervatívok ellen sem mert fellépni, hiszen elengedhetetlennek tartotta, hogy minél előbb visszakerüljön soraikba. Éppen ezért Churchill free trade-et (szabad kereskedelem) valló liberálisként lépett fel a választásokon, de olyan választókerületben, ahol vetélytársa nem konzervatív, hanem munkáspárti volt.

Churchillnek ezúttal is igen nehéz választási harcot kellett megvívnia, és ezúttal sem járt sikerrel. A szocializmus, a munkáspártiak és a Szovjetunió elleni heves támadásai, amelyekkel a konzervatív pártba való visszatéréshez egyengette az útját, a választókerület minden többé-kevésbé haladó és liberális elemét, természetesen, ellene hangolták. „A világválság" első két kötetének a megjelenése újra feleleventette a dardanellákbeli hadművelet kudarcának régi históriáját. A munkások mérhetetlenül gyűlölték Churchillt. A gyűléseken szóhoz sem hagyták jutni. Amikor 1923. december 3-án kísérletet tett arra, hogy London egyik kerületében beszédet mondjon, a hatóságoknak lovas és gyalogos rendőrséget kell kivezényelniük védelmére. A londoniak kövekkel bezúzták gépkocsija ablakait, s ököllel hadonásztak a higgadtságot mímelő Churchill orra előtt. A rendőrség csak nagy nehezen óvta meg nagyobb kellemetlenségektől. Az „Evening News" című lapnak adott interjújában Churchill azt mondta: „Ilyen gyülevész népséget 25 éves közéleti munkásságom alatt Angliában még nem láttam. Inkább orosz farkasokra, semmint angol munkásokra emlékeztetett" (39, 251. old.). A választásokon csúfos vereséget szenvedett. A parlament ismét bezárult előtte.

Az 1923. decemberi parlamenti választások bonyolult helyzetet teremtettek az alsóházban. Az angol nép még nem érett meg arra, hogy szakítson a szabad kereskedelemmel és áttérjen a védővámrendszerre, a protekcionizmusra. Így aztán a konzervatívok a választások következtében csaknem 100 alsóházi helyet vesztettek, és 259 mandátumot szereztek. A liberálisok összesen 155 helyhez jutottak. A munkáspártiak 191 helyet kaptak. A munkáspárt jelentősen megszilárdította pozícióit. Az alsóházban egyetlen párt sem szerzett abszolút többséget (19, 123. old.). Minthogy a protekcionizmus körüli nézeteltérések folytán a konzervatívok és a liberálisok koalíciós kormányt nem hozhattak létre, a munkáspártiaknak Anglia történetében először lehetőségük nyílt arra, hogy megalakítsák a maguk kormányát.

Minthogy a munkáspártiaknak nem volt parlamenti többségük, és így a liberálisok szavazataitól függtek, valamint a munkáspártiak politikai arculatára való tekintettel Anglia uralkodó körei általában veszélytelennek tartották azt, hogy ilyen körülmények között egy munkáspárti kormánnyal kísérletezzenek. Ha ez a kormány keresztezné a burzsoázia alapvető érdekeit, a parlamentben való egyszerű leszavazással elmozdítható.

A parlamenti választásokon elszenvedett második veresége után

Churchill még hevesebben támadta a szocializmust, a munkáspártot. Megnyilatkozásain világosan érződött, milyen haragra gerjesztette két választási kudarca, amely annak tudható be, hogy a munkásválasztók nem voltak hajlandók reá szavazni. A közvéleménynek fittyet hányó Churchill szembeszegült azzal, hogy a munkáspártiakat bízzák meg a kormányalakítással. Azzal ijesztgette az angol burzsoáziát, hogy a munkáspártiak, hatalomra jutva, szétdúlják majd az ország társadalmi és gazdasági struktúráját. A tényekkel és a józan ésszel dacolva azt írta, hogy a munkáspárti vezetőség „teljesen le akarja rombolni a civilizáció társadalmi és gazdasági alapjait, s a munkáspártot kizárólag erre a célra hozták létre" (16, 1. köt. 333–334. old.).

Ám Churchillre nem hallgattak, s 1924. január 23-án Ramsay MacDonald, a munkáspárt vezére megalakította Anglia történetének első munkáspárti kormányát. Az új kormány tagjai a munkáspárt és a szakszervezetek vezetőségének szélsőségesen reakciós részéhez tartoztak. Egy ilyen kormány, amint ez várható is volt, burzsoá bel- és külpolitikát folytatott. Igaz, hogy a nagy tömegek követeléseit kielégítendő, a MacDonald-kormány felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Általában véve azonban Churchillnek a munkáspárti kormány jellegére vonatkozó jóslatai nem váltak be. Ez azonban cseppet sem zavarta, tovább szapulta a munkáspárti vezetőket, és továbbra is forradalmi törekvéseket és célokat tulajdonított nekik.

Ezzel a viselkedésével Churchill sokat ártott ugyan magának a dolgozók körében, de elérte azt, hogy közelebb került a konzervatív párthoz, és szükségessé vált e párt számára. A konzervatív vezetők már hajlottak arra, hogy segítsék Churchillt régi pártjába való visszatérésében. Tudták, hogy szívós és alighanem hosszan tartó harcot kell majd vívniuk az új politikai ellenféllel: a labourizmussal. S ebben a harcban Churchill igen hasznos lehetett. Ráadásul a konzervatívok soraiban abban az időben nemigen akadtak hozzá mérhető képességű, akaraterejű és energiájú emberek. Éppen ezért, amikor 1924 februárjában megürült egy parlamenti hely, néhány konzervatív vezető hajlott afelé, hogy segítse Churchillt ennek megszerzésében.

A megürült parlamenti hely a londoni Westminster kerületé volt. Ehhez a kerülethez tartozott az alsóház és sok kormányintézmény. Churchill konzervatív barátai – Lord Birkenhead, Austen Chamberlain és Lord Balfour – azzal a kéréssel fordultak Westminster konzervatív párti egyesületéhez, hogy fogadja el jelöltjéül Churchillt. Ám ha a konzervatív

párt vezető rétege hajlott is a Churchill-lel való együttműködésre, a párt egyszerű tagjainak többsége még mindig ellenszenvvel viseltetett vele szemben. A westminsteri konzervatívok kijelentették, hogy nem Churchillt, hanem Nicholson kapitányt, a nyugalomba vonult képviselő unokaöccsét fogják jelölni.

Lord Birkenhead, hogy segítse Churchillt, a „Sunday Times"-ban közzétett levélben Churchillnek a konzervatívok táborába való visszatérése mellett kardoskodott. Churchill – írta – lélekben mindig konzervatív volt. Ez, persze, igaz is. A továbbiakban Birkenhead azt bizonygatta, hogy Churchill sohasem szakította volna meg kapcsolatait a tory párttal, ha Arthur Balfour konzervatív miniszterelnök akkoriban felajánl neki egy tárcát a kormányban. Ez is igaz. Birkenheadet, úgy látszik, nemigen zavarta az, hogy ezzel a Churchillt támogató nyilatkozatával megerősítette, hogy pártfogoltja elvtelen politikai karrierista. Minden értelmes ember ebből azt a következtetést szűrhette le, hogy Churchillt a konzervatívokhoz való visszapártolásában is karrierista megfontolások vezérlik. Birkenhead azt is állította, hogy jól ismeri Churchillt, s hogy a közvélemény teljesen helytelen véleményt alkotott róla. Itt a nemes lord már vétett az igazság ellen. Churchill nem ok nélkül állt politikailag teljesen megbízhatatlan ember hírében. Nyilván ennek a közfelfogásnak az eloszlatása érdekében Birkenhead azt írta, hogy Churchill soha életében nem árulta el egyetlen barátját sem (39, 252–253. old.). Jellemző, hogy ezen a téren Birkenhead Churchill védelmére kénytelen volt ilyen érvhez folyamodni, mivel Churchill politikai tevékenységében nem akadt példa állhatatosságára és megbízhatóságára.

A westminsteri konzervatívokra nem sikerült ráerőszakolni Churchill jelölését. Ez azonban nem riasztotta vissza Churchillt. Úgy döntött, hogy mégis harcol ezért a parlamenti mandátumért, s „független antiszocialistaként" jelöltette magát. Ez a formula csak félig felelt meg az igazságnak. Függetlennek aligha lehetett Churchillt tekinteni, hiszen minden vágya az volt, hogy visszatérjen a konzervatívok közé, de antiszocialistának vitathatatlanul antiszocialista volt. Azzal, hogy a konzervatívok helyi csoportjának akarata ellenére jelöltette magát, Churchill visszás helyzetbe került. Visszavágyott a konzervatív táborba, s ugyanakkor a választásokon fellépett a hivatalos konzervatív jelölt ellen. Ezt a fonákságot valamiképpen meg kellett magyarázni. „Jelölésem – győzködött Churchill – semmiképpen sem irányul a konzervatív párt vagy vezetői ellen. Ellenkezőleg, elismerem, hogy ennek a pártnak kell ma ama fő centrummá

válnia, amely köré a munkáspárt összes ellenfelei összpontosulnak majd" (16, 1. köt. 335. old.).

A „Times" című lap ezt írta: „A westminsteri konzervatívok Nicholsont választották a maguk antiszocialista jelöltjévé. Churchill közbelépése kísérlet arra, hogy csökkentse Nicholson esélyeit. Vajon ezek után miféle antiszocialista Churchill?" (142, 238. old.) Churchill a következő nyilatkozattal vágta ki magát: „Ha el tudnám hinni, hogy a mostani konzervatív jelölt valóban a választókerület hajthatatlan akaratát képviseli, nem jelöltetném magam. Csakhogy itt egy fontos közéleti elvről van szó. Nem térhetünk vissza azokhoz az időkhöz, amikor a választókerületeket egyes családok a sajátjuknak tekintették és a zsebükben tartották. Nem helyénvaló, hogy a Westminster választókerület, akár valami bútordarab, apáról fiúra vagy nagybácsiról unokaöcsre szálljon" (16, 1. köt. 335. old.).

Hogy ez merő demagógia volt, ezt 20 év múlva, nyilván akaratlanul, maga Churchill erősítette meg. 1944 februárjában Churchill miniszterelnök volt. Abban az időben Lord Hartington, Devonshire hercegének fia a parlamenti pótválasztásokon jelöltette magát egy olyan választókerületben, amelyet előzőleg nagybátyja képviselt az alsóházban. Churchill támogatta Hartington jelölését. „Kedves Hartington barátom – írta –, látom, hogy azért támadják Önt, mert családjához kapcsolódik 300 esztendő óta West-Derbyshire parlamenti képviselete. A választókerületnek inkább büszkének kellene lennie erre a régi hagyományra és állandóságra" (39, 254. old.). Ez Churchill. Követ egy bizonyos elvet, amikor ez előnyös neki, s éppen az ellenkező elvért száll síkra, ha karrierje vagy valamilyen más hasonló megfontolás így kívánja.

A Westminster választókerület konzervatív köreit felháborította Churchill elvtelensége. Hogy gyengítsék pozícióit, azt a hírt bocsátották szárnyra, hogy elutasította a konzervatív pártba való visszatérést. Erre bajos volt valamilyen elfogadható választ találni. Churchill szívesen megmondta volna az igazat, nevezetesen azt, hogy örömest visszatérne a konzervatívok táborába, de egyelőre ezt nem mondhatta meg nyíltan. Azt felelte hát, hogy az utóbbi 20 esztendő alatt politikai tevékenységével mindig harcolt a szocializmus ellen, s ezért úgy véli, együttműködhet a konzervatív párttal. Arra az észrevételre, hogy a konzervatívokkal való együttműködés mellett nyilatkozva feladja addigi politikai álláspontját, Churchill így vágott vissza: „Ha megvan a lehetőség arra, hogy őszintén együttműködjek a konzervatív párttal, ez nem azért van,

mert én megváltoztattam álláspontomat. Ez azért van, mert a konzervatívok igen bölcsen és helyesen visszatértek vagy éppen visszatérnek egy széles, haladó platformhoz" (16, 1. köt. 336. old.). Churchill állítása szerint tehát a konzervatívokkal való második házasságának az a magyarázata, hogy nem ő, hanem maga a konzervatív párt változott meg. Magabiztosság és az igazságnak a megcsúfolása dolgában párját ritkítja ez a nyilatkozat.

A konzervatív pártnak semmiféle „haladásáról" szó sem volt. Ellenkezőleg, a Churchill elpártolása óta eltelt 20 esztendő alatt a konzervatív párt egyre inkább jobbra tolódott, és mind reakciósabbá vált. Az imperializmus korában a monopolkapitalizmus pártjává vált és az ország legreakciósabb politikai ereje volt. A konzervatívok az ország munkásoszálya elleni támadásnak, az angol gyarmatbirodalom megszilárdításának és az imperialista külpolitikának egy átfogó programját tűzték ki. De mi egyebet mondhatott volna önnön igazolására Churchill? Csak nem vallhatta meg, hogy azért hagyja el a liberális hajót, mert az süllyed, s azért kéredzkedik fel a konzervatív hajó fedélzetére, mert neki személy szerint ez politikailag előnyösebb.

A westminsteri választások idején Churchillt a konzervatív párt több tekintélyes vezetője támogatta. Arisztokrata családok képviselői részt vettek a Churchill javára folyó agitációban. A jelölését támogató választási kampány nagy arányokat öltött. S ellenfele, Nicholson kapitány – egy jelentéktelen politikai figura – mégis 43 szavazattal többet szerzett. Ez volt rövid idő alatt Churchill harmadik választási kudarca.

Minthogy nem nyílt lehetősége arra, hogy az alsóházban támadja a munkáspárti kormányt, folytatta támadásait a parlamenten kívül. A leghevesebben azt rótta fel a munkáspárti vezetőknek, hogy felvették a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Azok a tárgyalások, amelyek az angol és a szovjet kormány között egy kereskedelmi szerződés megkötése és több vitás politikai kérdés rendezése céljából folytak, felbőszítették Churchillt.

Az első munkáspárti kormány nem volt hosszú életű. 1924 októberében a liberálisok megtagadták a kormánytól a támogatást, s MacDonald feloszlatta a parlamentet. Az új alsóházi választásokat 1924. október 29-én tartották meg.

A konzervatívok szemérmetlen provokációhoz folyamodtak, hogy biztosítsák választási győzelmüket. Néhány nappal a választások előtt nyilvánosságra hoztak egy hamisítványt: a Kommunista Internacionálának

egy állítólagos levelét, amelyben a Komintern Végrehajtó Bizottsága Nagy-Britannia Kommunista Pártjának útmutatásokat adott arra vonatkozólag, hogyan szervezzék meg a fegyveres felkelést és döntsék meg Angliában a burzsoázia hatalmát. Arra spekuláltak, hogy a forradalmi veszély felidézésével ráijeszthetnek az ingadozó kispolgári rétegekre, és rábírhatják őket az antikommunizmus és a szovjetellenesség zászlaja alatt fellépő konzervatívok támogatására.

Churchill elemében volt. A konzervatívok ezúttal már hivatalosan a maguk jelöltjeként indították az Epping választókerületben. Ez a konzervatívok szempontjából megbízható kerület volt. Churchill a hamisítvány kihasználásával újult erővel rontott neki az angol munkáspártiaknak és a Szovjetuniónak. „Ők – hangoztatta a szovjet vezetőkre célozva – levélben utasítást adnak egy véres felkelés előkészítésére, polgárháború kirobbantására . . . Állítom, hogy ilyesmire még nem volt példa Anglia történetében" (82, 109. old.). Churchill e szovjetellenes és munkáspártellenes kirohanásai kapcsán Emrys Hughes ezt írja: „Dr. Goebbels sem szárnyalta túl soha" (82, 109. old.).

A választások konzervatív győzelmet hoztak: a konzervatívok 413 parlamenti mandátumot szereztek. A munkáspártiak 151 helyet kaptak, a liberálisok mindössze 40-et (19, 123. old.). A választási eredményeknek megfelelően Stanley Baldwin 1924. november 7-én konzervatív kormányt alakított. Az angolok meglepődtek, amikor a vezető miniszterek névsoráról értesültek. Ebben Churchill pénzügyminiszterként szerepelt. „Churchill, a szabadkereskedelem híve, aki nem is konyít a pénzügyekhez – jegyezte meg Taylor történész – Chancellor of the Exchequer lett" (152, 225. old.). Ez volt a kormányban jelentőségét tekintve a második poszt a miniszterelnök után. A konzervatívok tehát nagyra értékelték Churchillnek a szocializmus elleni harcban tanúsított buzgalmát, és nemcsak hogy visszafogadták soraikba, hanem bőkezűen meg is jutalmazták. Korántsem minden konzervatív értett egyet Baldwinnak ezzel a túlzott bőkezűségével. Azt suttogták, hogy ha Bonar Law áll a párt élén, ez nem történik meg. Meglepődött ezen maga Churchill is.

A pénzügyminisztert Angliában Chancellor of the Exchequernek, a kincstár kancellárjának nevezik. Ezenkívül van a kormányban még egy kancellári poszt: Lancaster hercegség kancellárjáé, amely tárca nélküli miniszterséget jelent és harmadrendű tisztség. Churchill az első világháború idején néhány hónapig betöltötte ezt a posztot. Azt beszélik, hogy amikor Stanley Baldwin felajánlotta Churchillnek, hogy beveszi a

kormányba és megkérdezte tőle, hogyan viszonylik a kancellári poszthoz, Churchill elfogadta az ajánlatot és megjegyezte: „Természetesen Lancaster hercegség kancellárjának a posztjáról van szó?" (152, 225. old.). Legnagyobb meglepetésére Baldwin erre azt felelte, hogy nem, hanem a kincstár kancellárjának a posztjáról. Erről, a pénzügyminiszterségről, Churchill álmodni sem mert volna. Hiszen alig néhány hónapja még itt állt párt nélkül, parlamenti mandátum nélkül. Úgy tűnt, hogy végérvényesen a politikai süllyesztőbe került. S aztán 1924 végén, váratlanul, pénzügyminiszter lesz és így a miniszterelnök közvetlen utóda.

Stanley Baldwin szeretett együgyűnek mutatkozni, megjátszani a vidéki földbirtokost, akit kizárólag a disznóhízlalás érdekel, de valójában bölcs ember volt. Míg Bonar Lawnak az volt a véleménye, hogy jobb, ha Churchillt az ellentáborban tudja, Baldwin úgy vélte, hogy jobb, ha maga mellett tudja. Stanley Baldwin, s ebben nem volt egyedül, attól tartott, hogy ha Churchillt mellőzik, összefoghat Lloyd George-dzsal, aki szintén hivatal nélkül maradt. Csatlakozhatott volna hozzájuk barátjuk, Lord Birkenhead, a tekintélyes konzervatív politikus is. Ezeknek az igen energikus és céltudatos embereknek, az akkori Anglia legjobb szónokainak triumvirátusa sok borsot törhetett volna a konzervatív kormány orra alá. Stanley Baldwin, éppen az ilyen kombináció kialakulásának akarta elejét venni, és Churchill energiáját és tehetségét a konzervatív kormány szolgálatába kívánta állítani, amikor bevette őt kormányába és pénzügyminiszterré tette. Ezzel csak követte az ősi angol politikai hagyományt.

Churchill kinevezése pénzügyminiszterré azért is megütközést keltett, mert közismert volt, hogy a pénzügyi szakmában teljesen járatlan, és nem is érdeklődik az ilyen kérdések iránt. Churchill örökölte apjától a számoktól való idegenkedést. Randolph Churchill, aki zavarba jött tizedes törtek láttán és örökké zsémbelt „ezekre az átkozott tizedespontokra", ugyancsak viszolygott a pénzügyektől. Maga Churchill már az iskolában is hadilábon állt a számtannal. Csakhogy a pénzügyminiszterség túlságosan is magas poszt volt, semhogy elutasíthatta volna olyan másodrendű ok miatt, mint az illetékességébe tartozó ügyhöz való teljes hozzá nem értés. Hamarosan meg is mutatkozott e téren Churchill tájékozatlansága.

Az évi költségvetés előterjesztése Angliában sajátos ünnepi ceremónia. A pénzügyminiszter szolgálati beosztásánál fogva a Downing Street 11. sz. alatti házban lakik. Azt a napot, amelyen a költségvetés az alsóház

elé kerül, előre ismerik, s a londoniak meg vidékről felutazók tömege sereglik össze, hogy meglesse a minisztert, amikor kilép rezidenciája kapuján. A miniszter ilyenkor sokat sejtetően mosolyogva jelenik meg, kezében egy kis piros, kissé kopottas táskával, amely az állami költségvetés tervezetét tartalmazza. Valamilyen sajátos titokzatossággal és várakozással terhes a levegő. Az egyik költségvetés könnyebbségeket hozhat, a másik adóemelést. Mindenki érdeklődéssel várja az új költségvetést. A miniszter általában családtagjai kíséretében, akik az alsóházban a látogatóknak fenntartott karzaton foglalnak helyet, elindul a parlament felé, s ott beszédet mond, amelyben ismerteti a költségvetés alapvető adatait, és megindokolja az egyes módosításokat. Így történt ez 1925. április 28-án is, amikor Churchill az alsóház elé terjesztette első költségvetését. Eleinte simán is ment minden. Az új miniszter, aki kitűnő szónok volt, remek beszéd kíséretében a képviselők elé bocsátotta az új költségvetést megvitatásra.

A Churchill-féle költségvetés hosszú időre bevonult Anglia történetébe, és súlyos következményekkel járt. Visszaállította a font sterling aranyparitását. A háború éveiben és a háború utáni időszakban a font sterling értéke jelentősen csökkent. Most visszaállították a háború előtti árfolyamot, amely szerint 1 font sterling 4,86 amerikai dollárnak felelt meg. Ezen a reformon Anglia pénzügyi körei nyertek. A reformot tulajdonképpen az ő kívánságukra és sürgetésükre hajtották végre. A Churchill által végrehajtott reform eredményeképpen a pénzügyi körök becslések szerint körülbelül 1 milliárd font sterlinget vágtak zsebre (96, 11. old.).

Ugyanakkor a font sterling aranyparitásának a bevezetése súlyos csapást mért az angol iparra és az angol munkásosztályra. A kiváló angol pénzügyi szakember, az akkor még viszonylag fiatal Keynes kiszámította, hogy a pénzügyi reform következtében az angol áruk világpiaci ára mintegy 12 százalékkal emelkedik (96, 32. old.). Ez azt jelentette, hogy az angol áruk vesztenek versenyképességükből más országok áruihoz viszonyítva. Az angol ipari vállalkozóknak, hogy állhassák a konkurrenciát, arra kellett törekedniük, hogy a munkások bérén hozzák be ezt a 12 százalékot. Ez pedig szükségképpen kiélezte az országban az osztályharcot. Különben is hiba volt a pénzügyekre, nem pedig az iparra orientálódni.

Keynes egyébként – sok más szakemberhez hasonlóan – tudta, hogy ezt nem Churchill agyalta ki. „Vajon mi az oka annak – tette fel a kérdést Keynes „Churchill úr politikájának gazdasági következményei"

című brosúrájában –, hogy Churchill ilyen ostoba hibát követett el?" S így felelt: „Részben valószínűleg az, hogy hiányzott belőle az intuíció, amely meggátolta volna a hiba elkövetésében, részben az, hogy e belső megérzés híján engedett a pénzügyi körök lármás követeléseinek. De legfőképpen az, hogy csúnyán félrevezették saját szakértői" (96, 32. old.).

A munkáspártiak kihasználták azt, hogy Churchill költségvetése kizárólag a finánctőkés burzsoázia érdekeit szolgálta, s heves támadásokat intéztek az új pénzügyminiszter ellen. Az akkor még fiatal Hugh Dalton, a pénzügyi kérdések munkáspárti szakembere az új költségvetés Keynes-féle értékeléséből kiindulva bírálta Churchillt. „Egyes-egyedül és kizárólag a kincstár kancellárját tesszük majd felelőssé – jelentette ki –, ha aggodalmaink valóra válnak, és lépései következtében tovább növekszik a munkanélküliség, fokozódik a mostani depresszió a kereskedelem területén, és . . . ha olyan emberek, akiknek ma van munkájuk, a jövőben ezt a defláció következtében elvesztik. Ha ez megtörténik, meg fogjuk magyarázni, ki a bűnös ebben" (39, 260. old.).

A költségvetésben újra helyet kapott néhány, bár eléggé jelentéktelen (a háború éveiben bevezetett, de aztán a MacDonald-kormány által hatályon kívül helyezett) védővámos rendszabály, de ez még nem jelentette Anglia áttérését a védővámrendszerre. Minthogy ez elvi kérdés volt, ezek a rendszabályok heves vitákat váltottak ki a védővámrendszer hívei – a konzervatívok – és a szabad kereskedelem hívei – a liberálisok – között. A munkáspárti Snowden a szemére vetette Churchillnek, hogy ezeknek az intézkedéseknek a visszaállításával (a selyembehozatali vámokról volt szó) Churchill elárulta a szabad kereskedelem kérdésében vallott nézeteit. „Mi elvetendő lehet a változásban – válaszolta Churchill –, ha az a helyes irányban halad." „Ön mestere ennek"– vágta oda Snowden. „Aki tökéletesedik, az változik" – replikázott Churchill. „S aki el akarja érni a tökélyt, annak igen gyakran kell változnia" (142, 245. old.), jegyezte meg gúnyosan Snowden, természetesen Churchill többszöri politikai köpönyegforgatására célozva.

Az alsóház konzervatív többsége megszavazta a költségvetést, hiszen ez nem csupán és nem is annyira Churchill nézeteit tükrözte vissza, mint inkább az egész Baldwin-kormány nézeteit.

Keynes jóslatai hamarosan beigazolódtak. Már 1925 nyarán Baldwin kijelentette, hogy „minden angol munkásnak bele kell nyugodnia a bérek csökkenésébe, mert az angol áruk csak így válhatnak versenyképesekké a világpiacon, és csak így javulhat a helyzet az angol iparban"

(152, 239. old.). Az angol burzsoázia a munkásosztály valamennyi osztaga közül először a bányászok életszínvonalát akarta lejjebb szállítani. Több szakszervezet és a Szakszervezeti Főtanács a bányászok segítségére sietett. A kormány és a bányatulajdonosok átmenetileg kénytelenek voltak visszakozni, de erőteljesen készülődtek a harcra, amelynek 1926-ban óhatatlanul ki kellett újulnia, s amely szükségképpen általános sztrájk formáját öltötte.

1926 tavaszán a bányatulajdonosok, a kormány támogatásával, újra felvetették a bányászok bérének csökkentését. A kormány, a bányatulajdonosok és a bányászok közötti hosszas tárgyalások során kitűnt, hogy a kormány keresi a bányászokkal való nyílt összeütközést, mert így akarja térdre kényszeríteni a bányászokat, az angol munkások legharciasabb osztagát, s utána az ország egész munkásosztályára rákényszeríteni a bércsökkentést. Ugyanakkor a szakszervezetek opportunista, megalkuvó vezetői féltek az általános sztrájktól, és valamilyen kiegyezéssel szerették volna rendezni a konfliktust.

Nagy-Britannia Kommunista Pártja tisztában volt az országban kialakuló helyzettel és átlátott a Baldwin–Churchill-kormány szándékain. Azt hirdette, hogy az angol munkásosztály összes erőinek egyesítésével kell szembeszállni a kormány, a vállalkozók és a jobboldali opportunista munkásvezérek kialakuló blokkjával. A kommunista párt KB-ja 1926 áprilisában közzétett felhívásában utalt arra, hogy „az a nagy harc, amelyet már múlt év augusztusában megjövendöltünk, amikor pártunk mozgósította a munkásokat a felkészülésre, most egyre közeledik, és csakis az egész munkásmozgalom teljes szolidaritása és elszántsága háríthatja el a vereséget". A konzervatív kormány megértette, hogy a kommunista párt tevékenysége az általános sztrájk küszöbén komoly veszélyt jelent reá nézve. A legvégső eszközhöz folyamodott. A kommunista párt 12 tekintélyes politikusát letartóztatták és bíróság elé állították a „lázadásra való felbújtásról" szóló, 1797-ben hozott törvény alapján. A kommunista politikusokat börtönbüntetésre ítélték, arra számítva, hogy a harc legnehezebb pillanatában a párt így a legtapasztaltabb vezetői nélkül marad.

Churchill, bár a pénzügyminisztériumnak nem volt közvetlen köze ehhez a konfliktushoz, a legtevékenyebben részt vett benne. „Churchill állt azoknak az élén, akik az összecsapást akarták" – írja Taylor. Ez érthető is, „hiszen a miniszterek közül ő volt az, aki a legagresszívabban lépett fel a munkások ellen már a háború előtt is, amikor belügyminiszter volt. . .

A harc volt a természetes reagálása minden kihívásra" (152, 239, 244. old.) – állapította meg az angol történész. A kormány és a munkásképviselők közötti kontaktusok során Churchill azon mesterkedett, hogy meghiúsítsa a tárgyalásokat és olyan helyzetet teremtsen, amelyben a munkások kénytelenek az általános sztrájkot választani, ezáltal pedig lehetőség nyílik eltiprásukra.

Egyik-másik angol történész az általános sztrájk időszakában Churchill által kifejtett lázas tevékenységet is karrierista megfontolásokkal magyarázza. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy ez rendkívül súlyos osztályösszeütközés, amely komoly veszélyt jelent az angol kapitalizmusra nézve. Churchill tüntetően igyekezett vezető szerepet játszani az általános sztrájk leverésében, s ezzel bebizonyítani, hogy ezekben a viharos időkben ő mennyivel hasznosabb és nélkülözhetetlenebb az ország uralkodó körei számára, mint a közönyös és nyugalomra vágyó Baldwin. Valószínűleg abban reménykedett, jegyzi meg Taylor, hogy „így kiakolbólinthatja Baldwint a legfelsőbb vezető pozíciójából. Ha így van, Churchill nem járt sikerrel. Anélkül, hogy célját elérte volna, a munkásokat önmagával szemben olyan bizalmatlanságra hangolta, amely egészen a második világháború kitöréséig fennmaradt" (152, 239, 244. old.). Ernest Bevin, az általános sztrájk egyik vezetője később többször is nyilvánosan azzal vádolta meg Churchillt, hogy beavatkozásával az utolsó pillanatban meghiúsította a kormány és a szakszervezeti vezetők között csaknem létrejött megegyezést, és így elkerülhetetlenné tette az általános sztrájkot. Például 1946 februárjában Bevin a parlamentben kijelentette, hogy Churchill erőfeszítései következtében „ultimátumot adtak nekünk, s az ország belesodródott ebbe az iszonyú zűrzavarba" (39, 265. old.).

1926. május 4-én kezdődött Anglia történetének első általános sztrájkja, amelyben a bányászokon kívül részt vett az angol munkásosztály valamennyi főbb osztaga. A munkások szilárdan eltökélték, hogy kivívják a győzelmet és meghátrálásra kényszerítik a kormányt és a bányatulajdonosokat. A kormánynak is szüksége volt a győzelemre. Rendőrséget, katonaságot, a burzsoázia körében toborzott önkéntes osztagokat vetett be a sztrájk ellen és mindenképpen dűlőre akarta vinni a dolgot. Azokban a napokban Churchill kiélte magát. Szerette, amikor a végsőkig kiéleződött a harc és nyakig belemerülhetett, az adott esetben pedig különös aktivitást tanúsított, mivel a munkások elleni harcról volt szó. Egyik életrajzírójának, Emrys Hughesnek a megjegyzése szerint „az általános

sztrájk újabb lehetőséget kínált Churchillnek arra, hogy Napóleon szerepében tetszelegjen" (82, 114. old.). Churchill a Hyde Parkban szemlére vonultatta fel a tejszállító gépkocsikat. Utasítására páncélautók cirkáltak London utcáin azzal a céllal, hogy összecsapásokat provokáljanak ki a katonaság és a munkásság között, de a sztrájkolók nem ültek fel a provokációknak (152, 245. old.).

Legemlékezetesebb tette azokból a napokból az, hogy felcsapott a „British Gazette" kiadójának és főszerkesztőjének. A nyomdászok sztrájkja miatt Londonban nem jelent meg egyetlen napilap sem. Churchill Lord Beaverbrook közreműködésével a „Morning Post" talaján megszervezte a „British Gazette" kiadását, s ez a lap aztán veszettül támadta a sztrájk résztvevőit. Churchill nem riadt vissza semmiféle rágalomtól, gyanúsítástól és sértéstől. Ezzel a tetőfokára hágott a munkásellenes propaganda. A „British Gazette"-ben Churchill kihívóan hazaárulóknak bélyegezte a munkásokat, és feltétel nélküli kapitulációt követelt tőlük (152, 246. old.). Azokban a napokban mérhetetlenül megnőtt az angol munkásosztálynak az a gyűlölete, amelyet Churchill-lel szemben az ország dolgozói ellen vívott sok éves harca miatt táplált. Churchill az általános sztrájk idején olyan ellenségesen viseltetett a munkásosztállyal szemben, hogy ebben túltett az angol kormány minden más tagján. Lehetséges, hogy a többi miniszter is legalább úgy gyűlölte a munkásosztályt, mint Churchill, de annyi bizonyos, hogy gyűlöletüket nem mutatták ki olyan nyíltan, hogy jóval higgadtabban viselkedtek, mint ő.

A sztrájk egyre erősödött, és bízvást győzelemmel végződött volna, ha a munkásokat el nem árulják vezetőik. A Szakszervezetek Főtanácsának a sztrájkot vezető tagjai a harc kiéleződése arányában mind nagyobb rémületbe estek. Már a harc első napjától haboztak és ingadoztak, s végül aztán május 12-én bejelentették az általános sztrájk beszüntetését. A dezorganizált és becsapott munkások beszüntették az általános sztrájkot. Csak később ébredtek tudatára annak, hogy rászedték őket. A bányászok magukra hagyatva folytatták a harcot. Még hét hónapig sztrájkoltak, és csak a borzalmas ínség és éhezés kényszerítette rá őket arra, hogy újra felvegyék a munkát. Az angol munkásosztály legnagyobb megmozdulása, amely a háború utáni forradalmi hullám utolsó és igen erős felcsapódása volt, a munkások vereségével végződött. S ebben Churchillnek nagy szerepe volt.

Az általános sztrájk befejezése előre megpecsételte a bányászok által tovább folytatott harc sorsát. Éppen ezért Baldwin miniszterelnök nyu-

godtan elutazott Londonból Franciaországba, Aix-les-Bains-be, ahol minden esztendőben a szabadságát töltötte. Példáját követte Churchill is: bejárta Egyiptomot és Görögországot, s a jól végzett munka érzésétől eltöltve pihent, megörökítette vásznain az egyiptomi piramisokat és a görög Parthenont.

A pénzügyi szakemberek megegyeznek abban, hogy Churchill rossz pénzügyminiszter volt. Ezen a poszton Churchill egyszerű szócsöve volt minisztériumbeli tanácsadóinak. Éppúgy, mint első költségvetése, Churchill többi költségvetése is mintapéldánya volt a konzervatív költségvetéseknek. Robert Boothby, aki Churchill parlamenti titkára volt a pénzügyminisztériumban, később ezt írta: „Churchillt egyáltalán nem érdekelték a magasabb pénzügyi politika problémái." Churchill egyik életrajzírója, Virginia Cowles megjegyzi, hogy „a munkásosztályhoz való viszonya folytán csapás volt az országra nézve is, magára Churchillre nézve is, hogy abban az időben a kincstár élén állt" (39, 270. old.). Taylornak az a véleménye, hogy Churchill pénzügyminisztériumi tevékenysége „lejáratta őt a józanabb politikusok szemében, és gyengítette a kincstárt a súlyos gazdasági nehézségek küszöbén" (152; 253. old.).

A konzervatív kormány hatalomra jutásával Anglia ismét jóval ellenségesebb magatartást tanúsított a Szovjetunióval szemben. A konzervatívok céljukul tűzték ki azt, hogy megszakítják a Szovjetunió és Anglia között 1924-ben létrejött diplomáciai kapcsolatokat. A szocializmus országával szemben érzett gyűlölet olyan erős volt bennük, hogy készek voltak feláldozni akár az angol–szovjet kereskedelmet is, amelyre pedig Angliának abban az időben igen nagy szüksége volt, mert az angol gazdaság pangott.

Churchill ezen a téren is szabadjára engedte túláradó energiáját és a szovjet állammal szembeni csillapíthatatlan gyűlöletét. Számtalan beszédében rosszindulatú kirohanásokat intézett a szovjet állam, a bolsevik párt ellen. Anglia és az egész emberiség legveszedelmesebb ellenségeinek tüntette fel őket. Csak úgy okádta a mocskos sértéseket, gyanúsításokat és gátlástalan rágalmakat a Szovjetunióra és vezetőire. 1926. június 20-án egyik nyilvános beszédében ezt mondotta: „Ha az orosz bolsevikoknak sikerülne letiporni Angliát, lerombolni jólétét, anarchiába kergetni országunkat, megsemmisíteni a Brit Birodalmat mint világerőt, megnyílna előttük az út az általános mészárláshoz, s az egész világ az ő zsarnokságuk alá kerülne . . ." (82, 117. old.). Kifejtette, hogy a bolsevikok éppen erre törekednek. A szovjet államot és a kommunista pártot mocskoló

beszédével a Szovjetunió ellen szerette volna hangolni az angol népet. Hogy a Szovjetunió ellen emelt iszonyú vádjai teljesen alaptalanok, ez a legcsekélyebb mértékben sem zavarta őt. Mit törődött az igazsággal, csak az volt a fontos számára, hogy összeuszítsa a két ország népeit.

Churchill tajtékzott amiatt, hogy Anglia és a Szovjetunió között diplomáciai kapcsolat állt fenn, és hivatalos szovjet képviselők tartózkodtak Londonban. A nemzetközi jog szempontjából tűrhetetlen volt, hogy az angol kormány egy tagja így nyilatkozzon egy olyan ország kormányáról, amellyel Anglia diplomáciai kapcsolatot tart fenn. De Churchill fölöslegesnek tartotta, hogy viselkedésében kövesse az általánosan elfogadott normákat. Alighanem egész életén át azt vallotta, hogy a szovjet állammal szemben minden megengedett. Egyszerűen törvényen kívül állóknak tekintette a Szovjetunió dolgozóit, akik véghez vitték a szocialista forradalmat.

Akkoriban, 1926 júniusában, Churchill egyik beszédében elmondta, hogy valaki megkérdezte tőle: „Miért tűrik meg itt a szovjet képviselőket? Miért nem teszik ki a szűrüket?" – s ő így felelt: „Biztosíthatom, hogy nagy örömömre szolgálna, ha kitennénk a szűrüket. A magam részéről remélem, sikerül megérnem azt a napot, amikor vagy Oroszországban civilizált kormány lesz, vagy mi nem tartjuk fenn tovább azt a látszatot, mintha barátságos viszonyban volnánk . . ." a Szovjetunióval (82, 118. old.). Ez a kijelentés jellemző Churchillre, kifejezésre jut benne a Szovjetunióhoz való viszonyának lényege. 1926-ban Churchill még mindig reménykedett abban, hogy Oroszországban újra hatalomra jut egy „civilizált kormány", amin burzsoá kormányt értett. Még mindig kész lett volna harcba indulni azért, hogy a Szovjetunióban restaurálják a kapitalizmust, ennek első lépéseként pedig szerette volna felbontani a szovjet állammal való diplomáciai kapcsolatokat.

Mint pénzügyminiszternek Churchillnek kötelességei közé tartozott volna előmozdítani azt, hogy fejlődjenek Anglia kereskedelmi kapcsolatai más országokkal, a Szovjetuniót is beleértve. Anglia különösen erősen volt érdekelt ebben a kereskedelemben a húszas években, amikor a munkanélküliség példátlan méreteket öltött. Ám Churchill a maga osztályérdekeit a nemzeti érdekek fölé helyezte és olyan nyilatkozatokat tett, amelyek a Szovjetunióval való kereskedelem aláásására irányultak. Hivatalosan kijelentette, hogy azok az angolok, akik kereskedelmi ügyleteket kötnek a Szovjetunióval, nem számíthatnak a pénzügyminisztérium támogatására, és hogy „ha az angol kormány valamikor szükségét érzi majd a

szovjet ügynökök Angliából való kiutasításának, a kincstár nem fog semmiféle kárigényt sem mérlegelés tárgyává tenni" (37, 234. old.).

Anglia konzervatív kormánya különféle szovjetellenes provokációkat szervezett mind magában Angliában, mind a Szovjetunióval szomszédos államokban. 1927 májusában a rendőrség rajtaütött a londoni szovjet kereskedelmi képviseleten és az ARCOS cégen, amely az Anglia és a Szovjetunió közötti kereskedelmi ügyleteket lebonyolította. Ez példátlan provokáció volt, a nemzetközi jog elemi elveinek, valamint az Anglia és a szovjet kormány között létrejött megállapodásoknak a lábbal tiprása. 1927. május 27-én az angol kormány megszakította a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatait.

A szovjet kormány tisztában volt e példátlan provokációk értelmével. Az angol uralkodó körök kísérletet tettek arra, hogy a Szovjetunió elleni újabb hadjáratra mozgósítsák a kapitalista országokat, tevékenyen munkálkodtak egy szovjetellenes blokk összetákolásán. S Winston Churchillnek mindebben igen aktív szerepe volt. 1927 júliusában egyik beszédében kijelentette: „A szovjet képviselőket . . . civilizált országok között szokásos kapcsolatok fenntartására alkalmatlanoknak minősítettük" (37, 299. old.). Churchill sorompóba állt azért, hogy létrehozza az imperialista államoknak egy szovjetellenes blokkját. 1931 februárjában a parlamentben azzal a követeléssel állt elő, hogy az angol kormány a baráti hatalmakkal együtt vizsgálja meg az Oroszország tekintetében folytatandó gazdaságpolitika és egyéb politika kérdéseit (37, 383. old.).

Azokban az években Churchill jócskán elvetette a sulykot a Szovjetunióhoz és az angol munkásosztályhoz való ellenséges viszonyában. Miután Egyiptomban és Görögországban megfestett néhány tájképet, 1927 januárjában Rómába látogatott, és ott töltött néhány napot Mussolini fasiszta diktátor vendégeként. A fasiszta sajtó elárasztotta Churchillt bókokkal és dicséretekkel. S volt is miért. Miután Mussolini egy álló héten át traktálta vendégét, az angol miniszter sajtóértekezletet hívott össze, és ezen felmagasztalta az olasz fasizmust.

„Önök természetesen meg fogják kérdezni tőlem – fordult Churchill a tudósítókhoz –, miről is tárgyaltam az olasz államférfiakkal, elsősorban signore Mussolinival és Volpi gróffal (az olasz pénzügyminiszterrel – *V. T.*) . . . Mint mindenki mást, engem is lenyűgözött signore Mussolini kellemes, közvetlen modora . . . Mindenki látja, hogy legfőbb gondja . . . az olasz nép tartós jóléte, s hogy nem vezérlik semmiféle kicsinyes érdekek. Azt hiszem, nem követek el indiszkréciót, ha megmondom, hogy

signore Mussolinival és Volpi gróffal folytatott megbeszéléseink nagyobbára az olasz dolgozók gazdasági helyzetével foglalkoztak... Nagy örömmel értesültem és győződtem meg tények és számadatok alapján arról, hogy ezen a téren hónapról hónapra bizonyos javulás mutatkozik az előző évhez képest." Churchill elragadtatással beszélt az olasz fasizmus által bevezetett korporációs rendszerről, s kijelentette, hogy ezek után, szerinte, „teljes abszurdum azt állítani, hogy az olasz kormány nem támaszkodik a népre, s hogy nem élvezi a nagy tömegek tevékeny támogatását" (82, 119–120. old.). A továbbiakban Churchill kijelentette, hogy ha olasz volna, feltétlenül fasiszta volna, s megmagyarázta, hogy miért. „Ha olasz volnék – mondotta –, meggyőződésem, hogy szívvel-lélekkel elejétől végig önökkel volnék győzedelmes harcukban... a leninizmus ellen. De Angliában nem kell e veszély ellen olyan súlyos formában harcolnunk, mint önöknek. Nekünk megvan a magunk módszere ennek az ügynek az elintézésére. De hogy győzelmet aratunk majd a kommunizmussal való összecsapásban és elfojtjuk a kommunizmust, ebben teljesen bizonyos vagyok" (51, 280. old.).

Churchill elismerően nyilatkozott arról a szerepről, amelyet a fasizmus a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom elleni harcban betölt. „Nemzetközi viszonylatban – mondotta – az önök mozgalma szolgálatot tett az egész világnak... Olaszország megmutatta, hogyan kell harcolni a felforgató erők ellen... Ezzel kifejlesztette a kellő ellenmérget az orosz méreg ellen. Ezután egyetlen nagyhatalom sem lesz már híján a pusztító betegség elleni védekezéshez szükséges eszközöknek..." (82, 120. old.).

Churchill felvetette azt a gondolatot, hogy „Anglia, Franciaország, Olaszország és Németország működjön együtt Európa új életre keltésén és a háború ejtette sebek begyógyításán" (82, 121. old.). Javaslat volt ez arra, hogy hozzák létre a négy hatalom ellenforradalmi direktorátusát, amely biztosítaná a forradalmi mozgalom elleni harc sikerét. Bízvást ez volt az egyik első változata a négyhatalmi paktum létrehozására vonatkozó tervnek. Ugyanakkor azonban kevés esély volt arra, hogy ez a javaslat megvalósuljon.

Egyik életrajzírója megjegyzi, hogy Churchillnek olasz és külföldi tudósítók előtt Rómában tett kijelentései megmutatják, „mennyire elragadta a bolsevizmussal szemben táplált utálat" (39, 271. old.). A „Times" című lap azt írta, hogy Churchill sajtókonferenciáját „a fasiszta lapokban lelkes kommentárokkal nyugtázták, és nyilatkozatát úgy értékelték, mint a legfontosabb ítéletet, amely a fasizmusról külföldi államférfi részéről

valaha is elhangzott. Kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy megnyilatkozása a fasizmus szempontjából igen kedvező hatást gyakorol majd a világ közvéleményére. A leginkább azért magasztalták Churchillt, hogy megértette a fasiszta mozgalom igazi szellemét" (159, 1927. január 22.).

Churchill gyengéd érzelme az olasz fasizmus iránt törvényszerű megnyilvánulása volt osztály-meggyőződésének és szimpátiájának, annak a politikának, amelyet a szocializmus és a munkásmozgalom tekintetében hosszú éveken át oly következetesen folytatott. Ezen a fronton az angol konzervatívok szélsőjobb szárnyához tartozott, bár ezzel kétségtelenül nem állt egyedül.

Az olasz fasisztákért és vezérükért való rajongás Churchillnél elég hosszú ideig tartott. 1935-ben úgy nyilatkozott Mussoliniről, mint „nagy emberről és bölcs államférfiról" (82, 122. old.). „Churchillnek – állapítja meg Emrys Hughes – nem volt ideológiai alapja ahhoz, hogy harcot indítson és folytasson Mussolini vagy a fasizmus ellen. Ha 1935 után lelohadt a ducéért való rajongása, ez csak annak tudható be, hogy ez utóbbi Etiópia elleni rablóhadjáratával némileg keresztezte az angol imperialista érdekeket" (82, 123. old.).

A húszas években Churchill folytatta chartwelli háza átépítését és csinosítását. A víkendeket Churchill rendszeresen ebben a vidéki otthonában töltötte. A víkend az angol hagyományok szerint a szombatból és a vasárnapból állt. Chartwell viszonylag közel feküdt Londonhoz – gépkocsival egy órai útra; ismerősei meglátogathatták lunchre (villásreggelire) vagy diner-re (estebédre), s még visszatérhettek Londonba. Gyakori vendég volt Chartwellben Lord Beaverbrook, Lord Birkenhead és Lloyd George, akiket Churchill a legjobb barátainak tartott. Valaki egyszer azt mondta, „a legfelső körökben nincs barátság", s ez teljes mértékben áll Churchill és barátai viszonyára. Olykor együttműködtek, olykor meg irigykedtek egymásra, és különféle intrikákat szőttek egymás ellen. Churchill késő estig elüldögélt vendégeivel, s végkimerülésig folytak a politikai viták.

Abban az időben Churchillnek már négy gyermeke volt, s igen gyengéd volt hozzájuk. Szabad idejében különféle építőmunkákat végzett birtokán. Ez volt az új hobbija. Saját kezűleg épített kőből és téglából egy csatornarendszert meg egy nagy medencét aranyhalaknak. Szeretett építeni. Egy kőművestől tanulta napi hat órában ezt a szakmát, míg el nem sajátította a szükséges fogásokat. Maga épített egy hosszú kőkerítést meg egy kis házikót. 1928-ban Hicksnek, az építőmunkások szakszerve-

zete főtitkárának az invitálására 5 shillinges tagdíjjal belépett a szakszervezetbe. Churchill ezt tréfának szánta, a szakszervezet tagjai sértésnek vették. A szakszervezet olyan határozatot hozott, amelyben elítélte Churchillnek a szakszervezetbe való belépését mint a szakszervezet megalázását. Ez, állapította meg a határozat, „jó tréfa Churchillnek, de durva sértés a szakszervezet tagjainak" (39, 273. old.). A szakszervezet nem fogadta el Churchill 5 shillinges tagdíját, de Churchill ennek ellenére megőrizte szakszervezeti igazolványát. Amikor építkezett, ragaszkodott hozzá, hogy vendégei is segítsenek ebben a munkában. Nem minden vendégének volt ez ínyére.

A konzervatív kormány több mint négy évig maradt hatalmon. Munkásellenes és a Szovjetunióval szemben ellenséges politikája folytán az angol nép körében egyre csökkent a konzervatív párt tekintélye. 1929-ben, angol történészek megállapítása szerint, „az ország csalódott és meggyötört volt . . . és változásokra áhítozott" (77, 281. old.).

Az új parlamenti választásokat 1929 májusában tartották meg, s a konzervatívok ezeken 141 mandátumot vesztettek. A munkáspártiak több parlamenti helyet szereztek, mint bármely más párt. Az alsóházi képviselők számát tekintve a harmadik helyre a liberálisok jutottak (19, 123. old.). S végérvényesen ezen a helyen maradtak már. Parlamenti képviseletük egyre zsugorodott, s hamarosan már csak alig tucatnyi mandátumot mondhattak magukénak. Churchillt Eppingben ezúttal is megválasztották, de az a szavazattöbbség, amellyel bejutott a parlamentbe, az 1924-es választásokhoz viszonyítva mintegy 5000 szavazattal csökkent.

A választási eredményeknek megfelelően a munkáspártiak vezére, MacDonald alakított kormányt, mégpedig kizárólag munkáspártiak bevonásával. Winston Churchill mint konzervatív, természetesen, elvesztette miniszteri tárcáját. Akkoriban aligha gondolta volna bárki is, hogy hosszú tíz esztendeig marad hivatal nélkül.

Churchill abban az időben még nem illeszkedett be teljesen a konzervatív pártba. Nem volt szilárd pozíciója a pártban, Az országban nem örvendett nagy tekintélynek. A dolgozó tömegek fenntartás nélkül ellenséges érzülettel viseltettek vele szemben. Az általános sztrájk időszakában kifejtett tevékenysége, az olasz fasisztákkal való cimborálása, a Szovjetunió elleni fékevesztett kirohanásai – mindez ellene hangolta az angol közvéleményt. Nem lehet azt mondani, hogy Churchill cselekedetei ellenkeztek volna az ultrajobboldali konzervatívok nézeteivel. Mindamellett ők is elégedetlenek voltak Churchill-lel. Nagy hűhóval kísért antiszocia-

lizmusa a konzervatívoknak is nagy politikai kárt okozott, mert pártjuk ellen fordította a néptömegeket. Azt mondják, Churchillnek voltak barátai, de nem voltak követői. Különösképpen áll ez a húszas évekre. Agresszív viselkedése, mérhetetlen önteltsége, kollégáival való fölényeskedése és azok örökös kioktatása szembefordította őket vele.

S ez a hangulat átterjedt a sajtóra is, a lapok rosszindulatúan írtak Churchillről. „Ugyanolyan könnyedén váltogat pártot, ahogy partnert váltogatnak a táncban – írta azokban az években az egyik újság. – Csak egyetlen párt van, amelyhez mindig hű maradt s amelyben valóban bízik, s ez az a párt, amely Winston Churchill kalapját viseli . . . Élete egyetlen vég nélküli szónoklat. Nem beszélget, mindig csak szónokol. Ha ön vele reggelizik, úgy érzi magát, mintha a Free Trade Hallban valamilyen gyűlésen venne részt, ebédnél pedig azt kell tapasztalnia, hogy az előadás még mindig tart. S ha közben találkozik vele, az ön nyakába zúdít még néhány porciót előadásából, fel-alá járkálva a szobában, összeráncolt homlokkal, felfuvalkodott napóleoni képpel, amely iszonyú komolyságát szinte már komikussá teszi. Nem kívánja meghallgatni az ön véleményét, nem akarja, hogy a másik fél bosszantó megjegyzései megzavarják saját gondolatainak világosságát. Mi köze is a másik félhez, amikor csak neki van igaza! Nem vitatkozik önnel. Kioktatja önt" (39, 275. old.).

Még a nyugodt, kiegyensúlyozott, szkeptikus-ironikus Baldwin is nehezen bírta elviselni Churchillt. Kimerítette Churchill csillapíthatatlan energiája és modora, amely fölényét hangsúlyozta. Baldwin panaszkodott, hogy „ha Winston részt vesz a kormány ülésén, lehetetlen a kitűzött napirenddel foglalkozni, mert óhatatlanul meg kell tárgyalni Churchillnek valamilyen fölöttébb okos emlékiratát, amely mindig részletekbe menően taglalja valamely más minisztériumnak a tevékenységét, csak a sajátjáét nem" (44, 1940. november 15.). Baldwin már akkor mondogatta barátainak, hogy ha valamikor alkalma nyílna új kormányt alakítani, nem venné be Churchillt, mert Churchill olyannyira képtelen kollégáival együttműködni, hogy az ebből származó hátrányok teljesen háttérbe szorítják a kormányban való részvétele nyújtotta előnyüket. Baldwin később meg is tartotta szavát.

A második munkáspárti kormánynak nem volt szerencséje. Az 1929-ben kibontakozott gazdasági világválság éveiben kellett működnie. Az év őszén a válság átcsapott Angliára. Az ipari termelés visszaesett. A munkásosztályt a válság éveiben a tömeges munkanélküliség sújtotta. Az uralkodó körök abban keresték a kivezető utat, hogy a dolgozók életszínvo-

nalát szorították egyre mélyebbre. 1930-ban MacDonald kormánya törvényeket fogadtatott el az úgynevezett „rászorultság felülvizsgálásáról" és „a biztosítási összegek szabálytalan kifizetéséről", s ezek folytán csökkent a munkanélküli-segély. Ezáltal rendkívül kiéleződött a viszony a munkáspárt vezető rétege és tagsága között.

A gazdasági válság volt a kormány és a parlament legfőbb gondja. Éppen ezért az alsóházi viták leginkább gazdasági kérdéseket érintettek. Churchill, miután a kormánynak már nem volt tagja, csak a parlamentben fejthetett ki aktív tevékenységet. Csakhogy a gazdasági kérdések vajmi kevéssé érdekelték. A kormány tagjai és a képviselők által beszédeikben felsorakoztatott töméntelen sok számadat untatta. Barátainak azt mondogatta, hogy a parlament tevékenysége sohasem volt olyan unalmas, mint abban az időben.

1930 júniusában Churchill általános feltűnést keltett azzal a javaslatával, hogy válasszák szét a gazdaságot és a politikát. Kijelentette, nem lát semmi raisont abban, hogy egy politikai parlament gazdasági kérdésekkel foglalkozzon. Azt ajánlotta, hogy a rendes parlament mellett hozzanak létre egy speciális, neki alárendelt gazdasági parlamentet, amely a képviselőháznak mintegy az ötödét ölelné fel, és megfelelő képzettséggel rendelkező személyekből állna. Ez az ötlete, természetesen, nem talált semmiféle támogatásra.

Churchillnek akarva-akaratlan az irodalmi munkában kellett kielégülést keresnie. Abban az időben írta meg a „The World Crisis" (A világválság) befejező kötetét, „My Early Life" (Ifjú éveim) című életrajzi művét, valamint néhány tanulmányt, amelyeket később a „Thoughts and Adventures" (Gondolatok és kalandok) című kötetben foglalt össze.

Ám Churchill hamarosan megint talált egy politikai témát, amelyen lovagolhatott beszédeiben. Az első világháború óta Indiában szünet nélkül folyó nemzeti felszabadító harc a húszas évek végén rákényszerítette az angol uralkodó köröket arra, hogy fontolóra vegyék, nem kellene-e az indiai földbirtokosok és burzsoák felső rétegének bizonyos jelentéktelen részvételi lehetőséget biztosítani India belügyeinek intézésében. Lord Irwin indiai alkirály (később Earl of Halifax néven vált ismertté) ennek megfelelő javaslatokat terjesztett elő. A munkáspárti kormány kedvezően fogadta ezeket a javaslatokat. Támogatták őket a liberálisok is, s ami különösen fontos volt, még a konzervatív párt is. Ennek egyszerű a magyarázata: Angliában minden józanul gondolkodó ember megértette, hogy a kialakult helyzetben lehetetlen már puszta erőszakkal enge-

delmességre bírni a sokmilliós indiai népet. Ezek az emberek tanultak az írországi leckéből, amikor a kis ír nép fegyveres harccal kivívta szabadságát, amely korlátozott szabadság volt ugyan, de mégiscsak szabadság. Az angol uralkodó körökben tisztában voltak azzal, hogy ha India népe fegyveresen felkel, az angol uralmat ott végérvényesen elsöprik. Éppen ezért az indiai vagyonos osztályoknak feltétlenül valamilyen engedményeket kellett tenni, amelyek bizonyos fokig kielégítik a helyi földbirtokosokat és burzsoáziát, s ugyanakkor fenntartják az angol uralmat India fölött.

Baldwin és a konzervatív párt többsége megértette ezeknek az engedményeknek a szükségességét. Churchill nem értette meg. Nekirontott mindenkinek, aki hajlott az indiai kormányzási reformra vonatkozó javaslatok elfogadására. Nemcsak a munkáspártiakkal és a liberálisokkal kellett harcba szállnia, hanem saját pártja vezetőségével is, amelynek élén Baldwin állt. Churchill számtalan beszédet mondott, mint rendesen, igen hosszúakat a parlamentben is, a parlamenten kívül is, s ezekben váltig azt hajtogatta, hogy az adott formában fenn kell tartani Anglia uralmát India fölött, s hogy mindennemű, e téren végrehajtott változtatás katasztrófával fenyegeti Angliát is, Indiát is. Churchillnek voltak elvbarátai a konzervatív párt jobbszárnyában, s ezek megalakították az Indiai Birodalom Társaságát. Ez a csoport próbálta megszervezni az ellenállást az indiai kormányzati reformra vonatkozó tervekkel szemben. A csoport lelke Churchill volt.

Churchill azt bizonygatta, hogy India társadalmi rendje és haladása kizárólag az angolok tevékenységének köszönhető, hogy az indiaiak maguktól sohasem érték volna el a fejlődés adott színvonalát. Ha India megkapná a függetlenséget, mondogatta Churchill, „hamarosan évszázadokra visszaesne, a barbárság állapotába jutna, és ismét csak nyomorogna, ahogy a középkorban nyomorgott" (82, 127. old.). Churchill tehát meggyőződéssel vallotta, hogy az angolok felsőbbrendű fajt alkotnak, amelynek uralkodnia kell más fajok fölött, s hogy az indiaiak az alsóbbrendű fajhoz tartoznak, amely képtelen a civilizáció útján való önálló fejlődésre. Hamisítatlan fajelmélet ez, Churchill credója a gyarmatpolitika területén.

Az angol gyarmatosítók hosszú éveken át gyengítették az indiai nemzeti felszabadító mozgalmat, szították a vallási ellentéteket és a kasztok közötti viszályokat. Churchill ezen a téren a harmincas évek elején különösen nagy buzgalmat tanúsított. A muzulmánokat a hinduk ellen uszí-

totta, azt bizonygatva, hogy a hinduk képtelenek szembeszállni a muzulmánokkal, mert pocsék katonák.

A konzervatív párt többsége világosan látta, hogy Churchill okoskodásai olyanok, mintha nem is a XX. században, hanem a XIX. században élne. A konzervatívok látták, hogy fajgyűlölő megnyilatkozásai nemcsak divatjamúltak, hanem veszedelmesek is, mert az egész világ előtt felfedik az angol politika gyarmatosító jellegét, és arról győzik meg India népét, hogy csakis harccal vívhatja ki magának Angliától a szabadságot. Éppen ezért Baldwin fellépett Churchill ellen.

Churchill képtelen volt megérteni az indiai kérdésben elfoglalt álláspontja korszerűtlenségét. S azt is aligha fogta fel, hogy megnyilatkozásaival csak tovább csökkenti amúgy is jelentéktelen politikai tekintélyét. Churchillben a hajthatatlan gyarmatosító buzgott, aki nem hajlandó tudomásul venni a világban végbemenő változásokat.

Amikor kiderült, hogy Baldwin is az indiai vagyonos osztályoknak nyújtandó bizonyos engedmények mellett száll síkra, Churchill 1931 januárjában szakított vele, és kilépett az úgynevezett árnyékkabinetből. Az árnyékkabinet az ellenzékben levő párt parlamenti frakciójának vezető csoportja. Az árnyékkabinet tagjai megfelelő reszortok szerint bírálják a kormányt. Amikor aztán ez a párt hatalomra jut, rendszerint az árnyékkabinet tagjai kapják a megfelelő miniszteri tárcákat.

Amikor Churchill szakított Baldwinnal, ezzel – mint Leopold Amery, a konzervatív párt egyik tekintélyes akkori vezetője megjegyzi – az volt a célja, hogy „hallatlan energiával egyesítse a konzervatív párton belül és azon kívül mindazokat, akik, mint maga Churchill is, szerették volna lerázni Baldwint" (1. orosz kiad. 326. old.).

Churchill ezzel már megindította a harcot azért, hogy maga kerüljön a konzervatív párt élére és így végeredményben a miniszterelnöki székbe. Churchillnek nem volt reális esélye arra, hogy félresöpörje az útból Baldwint és a helyébe lépjen. De ez mégsem volt teljesen reménytelen csíny. Több konzervatív elégedetlen volt Baldwinnak az indiai kérdésben folytatott politikájával. Más konzervatívok azért haragudtak Baldwinra, mert nem sietett az általuk követelt védővámrendszer bevezetésével. Mindezek az elégedetlen elemek most Churchill köré tömörültek. Churchill végül mégis alulmaradt, s Baldwin megtartotta a konzervatív párt vezetői posztját.

Így történt, hogy 1931-ben, amikor Baldwin és MacDonald koalíciós kormányt alakított, ebben nem vették igénybe Churchill szolgálatait.

A koalíciós kormány MacDonald munkáspárti kormányának a romjain jött létre. A pénzügyi és ipari körök nyomására MacDonald 1931 augusztusában megkísérelte a munkanélküli-segélyeket tovább csökkenteni, s ez viharos elégedetlenséget váltott ki a dolgozók körében. Ennek folytán a munkáspárt vezetőségében szakadás következett be, s MacDonald csoportja nyíltan átállt a burzsoázia oldalára.

A Baldwin és MacDonald által 1931 augusztusában létrehozott koalíciós kormányba bekerültek konzervatívok és részben liberálisok is. Churchillnek nem jutott hely ebben a kormányban. A miniszterelnöki poszton megmaradt a munkáspárti renegát MacDonald, de a tényleges hatalom Baldwin kezében volt, aki miniszterelnök-helyettesként szerepelt. Ettől fogva 1945 tavaszáig Angliában különféle koalíciós kormányok voltak hatalmon, amelyekben a vezető szerepet mindig a konzervatívok töltötték be.

Nemcsak Baldwin, de MacDonald is Churchillt személyi okok miatt igyekezett távoltartani. Amíg a munkáspárti kormány hatalmon volt, Churchill mindvégig a tőle megszokott éles formában támadta a munkáspárti vezetőket. Azt bizonygatta, hogy a munkáspárti vezetők kormánybeli tevékenységükkel megmutatták, mennyire nem értenek az ország kormányzásához. Igaz, hogy a konzervatív párt és általában a burzsoá propaganda is ezt hajtogatta. Csakhogy Churchill beszédeiben MacDonaldot és kollégáit személy szerint is sértegette.

Egyik alkalommal Churchill a parlamentben a következőket mondotta: „Emlékszem, gyerekkoromban egyszer el akartak vinni a híres Barnum cirkusz előadására . . . A műsoron szerepelt egy szám, amelyre különösen kíváncsi voltam: »a csont nélküli csodalény«. Szüleim úgy találták, hogy ez nem az én gyermekszemeimnek való látvány, s nem vittek el. Ötven esztendeig kellett várnom, míg a kormány padsoraiban végre megláthattam »a csont nélküli csodalényt«" (39, 281. old.). E csodalényen Churchill MacDonaldot értette, aki a politikában csakugyan gerinc nélküli és akarat nélküli ember volt. Csakhogy magának MacDonaldnak természetesen más volt a véleménye önmagáról, és sohasem bocsátotta meg Churchillnek sértő kirohanásait.

Tehát mindkét vezető – Baldwin is, MacDonald is – ellenezte Churchill részvételét a kormányban. Minthogy Churchillt az ország közvéleménye sem támogatta, hosszú évekre meg kellett elégednie az egyszerű parlamenti képviselőnek, ahogy Angliában mondják: a back-benchernek (hátsó padsorokban ülőnek) a szerepével.

VIII | A HITLERISTA NÉMETORSZÁG RÉSZÉRŐL FENYEGETŐ VESZÉLY FELISMERÉSE

A harmincas évek különleges helyet kaptak Anglia életében. A történészek úgy emlegetik ezeket az éveket, mint a „nyomorúságos harmincas évek", a „pokoli évtized", a „kilenc nyugtalan esztendő", a „fekete évek" stb. (152, 317. old.; 56, 1964. április. 285. old.). Anglia számára ezek mind belpolitikai, mind pedig különösen külpolitikai szempontból csakugyan nehéz évek voltak.

Az 1931 augusztusában megalakult koalíciós kormány tovább csökkentette a munkanélküli-segélyeket, s leszállította az állami tisztviselőknek és a fegyveres erők tagjainak a fizetését. Válaszképpen erre Invergordonban fellázadtak a haditengerészek. A munkások és munkanélküliek a kommunistákkal az élen „éhségmeneteket" és tömegtüntetéseket rendeztek, s ezeknek gyakran a rendőrséggel való összecsapás lett a vége. Az uralkodó körök egyre erélyesebb megtorló intézkedésekhez folyamodtak a dolgozókkal szemben, a burzsoázia diktatúrája mind kegyetlenebbé vált. 1932-ben Oswald Mosleyval az élen megalakult a Brit Fasiszta Unió, 1935-ben pedig rendkívül reakciós törvény jelent meg a lázadásról.

A szabad kereskedelem elvetése nyugodt légkörben ment végbe, minden nagyobb hűhó nélkül. A gazdasági válság csaknem mindenkit meggyőzött arról, hogy Anglia kénytelen a védővámok fala mögött elsáncolni magát. Úgy adódott, hogy a protekcionizmusra való áttéréssel kapcsolatos intézkedéseket Neville Chamberlain, Joseph Chamberlain fia foganatosította, aki Baldwin koalíciós kormányában a pénzügyminiszteri posztot töltötte be. Churchill nemcsak hogy nem állt ki a szabad kereskedelem védelmében, hanem 1931. szeptember 8-án maga is javasolta a védővámrendszer bevezetését (152, 231. old.). A válság csapásai alatt a kormány 1931-ben lemondott a font sterling 1925-ben bevezetett aranystandardjáról, és 1932-ben áttért a protekcionizmusra és a birodalmi preferenciák rendszerére.

A harmincas évek nehéz idők voltak Winston Churchill számára is. Különösen nehezek voltak ennek a „pokoli évtizednek" az első esztendői, amikor úgy tűnt, hogy Churchillnek már semmi reménye sincs az aktív állami tevékenységbe való újbóli bekapcsolódásra. Churchill, amint azt mindig is tenni szokta, amikor valami balul ütött ki (márpedig a harmincas évek elején minden balul ütött ki neki, hiszen a konzervatívok újra bekerültek a kormányba, ő meg hoppon maradt), elutazott Angliából. Ezúttal az Egyesült Államokba látogatott. Megállapodást kötött egy nagy amerikai előadókörútra. Ezzel nemcsak a bizonytalan politikai jövője miatt reá nehezedő komor gondolatokat kívánta elhessegetni, hanem, mint rendesen, anyagi helyzetén is lendíteni óhajtott egy kicsit, bár, mint tudjuk, anyagilag igazán nem állt rosszul. Ezenkívül volt még valami, ami Churchillt erre az útra késztette. Szeretett volna találkozni régi amerikai barátjával, Bernard Baruchhal, hogy megbeszéljen vele több kérdést saját helyzetével kapcsolatban, valamint egy sor nemzetközi problémát.

Ezúttal Churchill feleségével, Clementine-nel és leányával, Dianával kelt útra. Inasán kívül magával vitt még egy testőrt, Thompson őrmestert, a Scottland Yard felügyelőjét, aki már korábban is látott el ilyen szolgálatot Churchill mellett, amikor az még hivatalos posztot töltött be a kormányban. Most Thompsont azért rendelték ki Churchill mellé, mert India-ellenes felszólalásai miatt tartani lehetett indiai terroristák merényletétől.

Amerikai előadókörútja előtt Churchill pihenőt tartott Kanadában. Beutazta Kanadát az Atlanti-óceán partvidékétől a Sziklás-hegységig. Most is, mint ilyenkor általában, sokat festegetett, lovagolt, igyekezett a kanadai társadalom minél több befolyásos emberével ismeretséget kötni. E pihenés után kitűnő formában New Yorkba érkezett.

December 14-én itt kellett volna megtartani első előadását „Az angolul beszélő népek sorsa" címmel. Előző nap Churchill Bernard Baruchhoz volt hivatalos ebédre. Ezúttal beigazolódott rajta a babona. December 13-án az utcán baleset érte. Jó idő volt, s Churchill úgy határozott, hogy szokásától eltérően gyalog megy el a Fifth Avenue-ig, Baruch otthonáig. Mint New York-i tartózkodása idején máskor is, a Waldorf-Astoria hotelben szállt meg. Csak rövid utat kellett hát gyalog megtennie. A Fifth Avenue és a 66. utca sarkán át akart menni az úttesten, de megfeledkezett róla, hogy New Yorkban jobb oldali közlekedés van, nem pedig bal oldali, mint Londonban. Az ellenkező irányba nézett hát, s

látva, hogy az út szabad, lelépett a járdáról. Abban a pillanatban fültépő fékcsikorgást hallott és egy ütést érzett. Egy gépkocsi hűtője feldöntötte, s a járdára zuhanva elvesztette eszméletét. A taxival való összeütközés következtében 15 helyen csonttörést szenvedett, belső vérzés lépett fel, s ráadásul jól össze is zúzta magát. Az erős ütés ellenére hamarosan magához tért, s később emlékezett rá, hogyan szállították el mentőkocsin a kórházba.

A kórházban volt néhány kellemetlen pillanata. A Lennox-Hill-Hospital magánszanatórium volt, s az ügyeletes orvos mindenekelőtt tisztázni kívánta, hogy az elvérző páciens fedezni tudja-e majd az ápolás költségeit. Churchill iszonyú fájdalmak közepette valahogy el tudta hitetni, hogy jómódú ember, s így végre műtőasztalra került. Néhány nap múlva már javult az állapota. Churchill nem tagadta, hogy saját hibájából került a gépkocsi alá, s gondoskodott róla, hogy a taxisofőrnek emiatt ne legyen kellemetlensége. Egyébként a Churchillt elgázoló sofőr, Mario Contasino, egy olasz származású amerikai, néhány kollégájától eltérően, nem oldott kereket, hanem minden tőle telhetőt megtett a bajbajutott megsegítésére. Persze, a Churchillről és a kórházban őt meglátogató sofőrről készült fényképeket sok amerikai lap közölte.

A Churchill-lel történt incidens szenzációt keltett, s Thompsonnak akadt dolga bőven, hogy távol tartsa Churchilltől a betegszobájába különböző ürügyekkel bejutni igyekvő amerikai újságírókat. Churchill gyengének érezte még magát, semmi kedve sem volt interjúkat adni, emellett maga szerette volna lefölözni a vele történt balesetet. Mihelyt annyira felépült, hogy diktálhatott, a „Colliers" című amerikai folyóiratnak eladott egy cikket „Kellemetlen New York-i kalandjaim" címmel, amelyet aztán csaknem minden amerikai lap átvett. A cikk, amellett, hogy 2560 dollárt hozott Churchillnek (s ez bőven elegendő volt arra, hogy a szanatóriumból kikerülve kíséretével együtt három hétig a Bahama-szigeteken üdüljön), kitűnő reklám is volt hamarosan kezdődő előadókörútjához.

Előadókörútja általában sikeresnek mondható, nem számítva azokat a kellemetlenségeket, amelyeket bizonyos körök az indiai kérdésben elfoglalt álláspontja miatti felháborodásukban okoztak neki. Thompson azt írja, hogy Churchill 700 hozzá címzett fenyegető levelet adott át az amerikai rendőrségnek. Egy-egy újabb városba érve Churchillnek sokszor azt kellett tapasztalnia, hogy tiltakozó tüntetésekkel fogadják. Detroitban gépkocsiját két ízben is kövekkel dobálták meg. Chicagóban, Thompson

elbeszélése szerint, kétszer kíséreltek meg ellene merényletet (156, 113. old.). „Naphosszat – írja Churchill – a vasúti kocsi kupéjában heverésztem, este meg népes hallgatóság előtt beszéltem . . . Egész esztendőn át meglehetősen pocsék állapotban voltam, de lassanként visszanyertem régi erőmet" (33, 1. köt. 78. old.).

Amerikai útjáról való hazatérése után Churchill egy újabb nagy irodalmi műbe fogott bele. Többször mondogatta, hogy az irodalmi munkában vigaszt talál, hogy amikor valami bántja, ez felüdíti és felvidítja. A harmincas években „Marlborough: His Life and Times" (Marlborough élete és kora) című négykötetes művében keresett vigaszt és felvidulást. Winston Churchill gyermekkora óta rajongott John Churchillért, a Marlborough hercegi ház megalapítójáért. Őse élete bővelkedett háborúban, forradalomban, ellenforradalomban, intrikákban, nagy veszélyekben, szerelemben. Mindezek folytán a könyv igen érdekesnek ígérkezett. Churchill éveket szentelt arra, hogy elolvasson mindent, amit dicső őséről írtak, s kitűnően ismerte élete történetét. A Blenheim kastélyban óriási mennyiségű John Churchilltől hátramaradt iratot őriztek, amelyhez történész keze még nem ért. S Churchill mégis sokáig habozott, vajon hozzáfogjon-e az első Marlborough herceg élettörténetének megírásához. Az zavarta, hogy elődje bonyolult és ellentmondásos személyiség volt. Hősként tartották számon, de ragyogó tetteit a korrupció és az árulás vádja árnyékolta be.

Ismeretes, hogy John Churchill II. Jakabnak köszönheti felemelkedését. De amikor a király Angliát katolikus országgá kívánta tenni és abszolút uralkodóvá akart válni, John Churchill elárulta, és Orániai Vilmost segítette az angol trónra. Jakab kénytelen volt Franciaországba menekülni. Nem lehetett tudni, melyikük győz, s amikor Vilmos támadást szervezett a Brestben horgonyzó francia flotta ellen, John Churchill Jakab tudomására hozta a tervezett hadműveletet. Az egyik történész magyarázata szerint ezt azért tette, hogy újra kiérdemelje II. Jakab jóindulatát arra az esetre, ha az visszakerülne az angol trónra. Mások azt állítják, hogy John Churchill azért szolgáltatta ki a haditervet az ellenségnek, mert az angol hadvezér által kieszelt hadművelet kudarca egyengette az utat saját előmeneteléhez. Igen kellemetlen históriák ezek, s Churchill sokáig nem tudta eldönteni, érdemes-e vállalkoznia őse életrajzának megírására. S amikor erre végül rászánta magát, eleve eldöntötte, hogy vitába száll majd elődeivel, és igyekszik rehabilitálni az első Marlborough-t.

Ez nem volt könnyű feladat, s Churchill hosszú ideig készülődött a ter-

vezett mű megalkotására. Sokan elámulnak azon, hogy Churchillnek az óriási erőfeszítéseket igénylő aktív politikai tevékenység mellett hogyan jutott ideje ennyi könyv megírására. Nem szabad elfelejtenünk – mint már szó volt róla –, hogy Churchill mindig igénybe vette a képzett munkatársak egész hadának a szolgálatait, s azok végezték el helyette az időt rabló előkészítő munkát. Churchill most is több tudományos munkatársat állított be a Blenheim kastély levéltárának, valamint a megfelelő londoni és párizsi archívumok anyagainak a tanulmányozására és a szükséges dokumentumok kiválogatására. Haditengerészeti és katonai szakértők segítették Churchillt azoknak az ütközeteknek a rekonstruálásában, amelyekben őse részt vett. De ha Churchill igénybe vette is munkatársai szolgálatait, fontos kérdésben nem hagyatkozott azok következtetéseire. Maga elemezte és mérlegelte az összeválogatott anyagot, megtárgyalta szakértőkkel, s végül általában maga fogalmazta meg konklúzióit. 1932 nyarán Hollandiába és Németországba látogatott azoknak a csatáknak a színterére, amelyek annyi dicsőséget hoztak John Churchillnek.

A „Marlborough élete és kora" című mű megírásához Churchill 1933-ban fogott hozzá. Munkájában két fő törekvés vezérelte: egyrészt, hogy bármilyen eszközzel tisztára mossa John Churchillt, és azokat a vádakat, amelyekkel a történészek illették, elhárítsa róla, másrészt, hogy maximális mértékben felmagasztalja ősét.

Hogy teljesíthesse első feladatát, Churchillnek a legkiválóbb angol történésszel, Lord Macaulayval kellett összemérnie erejét. Ifjú korában Churchill szívesen olvasgatta Macaulayt, és hosszú évekig igyekezett utánozni színes, élénk stílusát. Most kénytelen volt szembeszállni tanítómesterével, mert éppen Macaulay volt az, aki munkáiban a legvilágosabban domborította ki az első Marlborough herceg negatív vonásait (83, 316–317. old.).

A „Marlborough élete és kora" című mű első két kötetét Churchill lényegében annak szentelte, hogy vitába szálljon Macaulayval. S volt is min vitatkozni vele. Macaulay azzal vádolta John Churchillt, hogy politikai karrierje első lépéseitől igen piszkos módszereket alkalmazott. John Churchill, írta Macaulay, „sarcot szedett előkelő hölgyektől, akik nagyvonalúbb szeretők bőkezűségén gazdagodtak meg. Rövid ideig szenvedélyes, de állhatatlan vonzalmat táplált iránta Cleveland hercegnő. Egyik alkalommal a király meglepte őket, s John Churchill kénytelen volt az ablakon át elmenekülni. A hercegnő egy 5000 font sterlinges ajándékkal jutalmazta meg ezt a kockázatos, gáláns tettet. A kuporgató ifjú hős ezen

a pénzen mindjárt egy évi 500 font sterlinges járadékot vásárolt magának, amelyet földbirtok biztosított." Más helyütt Macaulay megjegyzi, hogy John Churchill „abból a dicstelen bérből tartotta fenn magát, amelyet Cleveland hercegnő fizetett neki". Azt írja, hogy „John Churchill azokat a kiváló képességeket, amelyekkel a természet oly gazdagon megáldotta, kizárólag arra használta fel, hogy minél többet összeharácsoljon". „20 éves korában – állapítja meg Macaulay – csinos külsejét és erejét váltotta aprópénzre; 60 éves korában lángelméjét és dicsőségét használta fel pénzszerzésre" (39, 287–288. old.).

Winston Churchill nehéz helyzetben volt. Macaulay vádjait azzal próbálta cáfolni, hogy John Churchill nem hozományért, hanem szerelemből vette feleségül Sarah Jenningset, aki meglehetősen szegény menyasszony volt. Gyenge érv. Végül maga Churchill is kénytelen volt megvallani, hogy őse egy olyan embernek a pártfogását élvezte, akinek az ő nővére a szeretője volt, hogy maga Churchill pénzt fogadott el szeretőitől, és másoknak ajánlgatta őket, hogy cserbenhagyta Jakab királyt, amikor szolgálatában állt és magas posztot töltött be, hogy levelezést folytatott Orániai Vilmos ellenségeivel.

Winston Churchill igen rossz néven vette, hogy John Churchillt árulással vádolták. Óriási erőfeszítéseket tett annak bebizonyításra, hogy ezek a vádak egy pontban tarthatatlanok. Azt bizonygatta, hogy a John Churchillnek tulajdonított levél, amely a franciák tudomására hozta a flottájuk ellen tervezett hadműveletet, hamisítvány volt. Még ha ebben a pontban elfogadnánk is Winston Churchill érveit, ezek sem moshatják még tisztára John Churchillt. Ennek ellenére Winston Churchill nem riadt vissza attól, hogy egyenesen hazugsággal vádolja Macaulayt. „Reméljük – írta –, hogy az igazság hamarosan diadalmaskodik, és rányomja Macaulay divatos frakkjára a hazug bélyegét." Ez már sok volt, s Trevelyan professzor, a neves angol történész 1933. október 19-én nyílt levélben vágott vissza Churchillnek.

Ha Macaulaynak és más kritikusoknak az első Marlborough herceg ellen felsorakoztatott vádjait nem is sikerült elhárítania, Churchill mégis nagyszerű emléket állított ősének. A kor történelmi eseményeinek átfogó képe tárul az olvasó elé. A szerző kitűnő portrét fest sok olyan államférfiról, aki John Churchill kortársa volt. Ugyanolyan feszült drámaisággal írja le a történelmet, mint Lord Macaulay. Pompás irodalmi stílusa késztette több életrajzíróját arra, hogy ezt a művét – alighanem kissé eltúlozva – Lev Tolsztoj „Háború és béke" című remekéhez hasonlítsák.

Winston Churchill számára Marlborough hercegének élettörténete a hatalomért vívott szívós harc ragyogó története. Folyik ez a harc Anglia uralkodó köreiben is, Európa csatamezőin is, az európai uralkodók udvaraiban is. Éppen a hatalmi harc Winston Churchill számára a történelmi folyamat lényege. Úgy véli, hogy az a harc, amelyet Anglia Franciaország ellen folytatott, s amelyben őse dicsőséget és vagyont szerzett magának, hosszú évekre meghatározta az európai történelem alakulását. Ennek az időszaknak az eseményeiben Churchill meggyőző bizonyítékot lát az „erőegyensúly" politikájára, amelyet Anglia évszázadokon át folytatott. Churchill életrajzírói nagyon helyesen állapítják meg, hogy a „Marlborough élete és kora" című művön végzett munka jelentősen kiszélesítette ismereteit az európai politikai történet és hadtörténet terén.

Ebben az időszakban Churchillnek a parlamentben nem volt sok dolga. Eleinte felszólalásaiban kizárólag India problémájára szorítkozott. A konzervatív párt vezetőségével való szakítása, amely az e kérdés körül támadt nézeteltérésekből adódott, nem változtatta meg Churchill álláspontját. 1931-ben, amikor a kormány indiai politikájával kapcsolatban felmerült a bizalmi kérdés, Churchill újra fellépett az ellen, hogy Indiának önkormányzatot adjanak, és a dominium jogaival ruházzák fel. Az alsóház nyugodtan fogadta az olyan irányú próbálkozásait, hogy a parlamentre és az országra ráijesszen az indiai kormányzati reformtól várható szörnyű következményekkel. Churchill azt írja, hogy valamivel több mint 40 képviselőt sikerült maga mellé állítania. Ugyanakkor az indiai kormányzati reformot a parlamentben képviselt mindhárom párt támogatta. A továbbiak során Churchillnek sikerült konzervatív elvbarátai számát 70-re emelni, s velük együtt megalakította a „Liga India felszabadítására" nevű csoportot, amely négy éven át harcolt a kormány indiai politikája ellen. A liga tevékenységét indiai fejedelmek finanszírozták.

Churchill számára ebben az esetben sem kizárólag India sorsáról volt szó. Ha győzelmet arat ebben a kérdésben, ezzel vereséget mér Baldwinra, ez pedig, Taylor megállapítása szerint, lehetővé tette volna, hogy „Baldwint elmozdítsa a konzervatív párt éléről" (152, 356. old.). Churchillnek ezek az erőfeszítései nem jártak sikerrel. Csak mélyítették a szakadékot Churchill és Baldwin között. „Churchill – írja Taylor – beismerte vereségét. Maga ellen hangolta a konzervatívokat, és csak elmélyítette a gyakorlatilag valamennyi munkáspárti által vele szemben amúgy is táplált

ellenséges érzéseket. 1935-ben úgy tűnt, hogy Churchillnek már nincs jövője" (152, 357. old.).

Churchill karrierje ezzel bízvást le is zárult volna, ha abban az időben nem tesz merész fordulatot, és nem szentel egyre több figyelmet annak a veszélynek, amely Angliát Németország részéről fenyegette, miután az a nácik hatalomra jutása után kitűzte a revans zászlaját. Ezt a kérdést taglaló beszédeivel Churchill néhány év alatt helyreállította reputációját.

A harmincas évek derekán Churchill beszédeiben India helyét Németország foglalta el. Abban az időben az angol államférfiak előtt nem volt már titok, hogy Németország a versailles-i békeszerződés ellenére alattomban fegyverkezik. S amikor a nácik a revans és az újabb háború előkészítése jegyében magukhoz ragadták Németországban a hatalmat, Angliában sokakban felmerült az a gondolat, hogy ez fenyegeti majd Anglia európai érdekeit. Egyre többet foglalkozott ezzel a kérdéssel Churchill is.

1932 nyarán, amikor Churchill Marlborough herceg ütközeteinek színtereit kereste fel, behatóan vizsgálgatta a Németországban kibontakozó eseményeket. „Miközben ezeken a gyönyörű helyeken egyik híres ősi városból a másikba utazgattunk – írja Churchill –, természetesen érdeklődtem a hitlerista mozgalom iránt, és meggyőződtem arról, hogy minden németet ez foglalkoztat leginkább. Szinte éreztem már a hitlerizmus leheletét" (33, 1. köt. 83. old.).

Mi tagadás: Churchill megértette, hogy a nácizmus alatt újjáéledő német militarizmus nemcsak a forradalmi mozgalomra, a Szovjetunióra nézve jelent veszélyt, hanem Anglia érdekeire nézve is, mégpedig halálos veszélyt jelent.

Abban az időben a nagyhatalmak külpolitikájukban nagy figyelmet szenteltek a Genfben ülésező leszerelési konferenciának. A Szovjetunió konkrét programot terjesztett elő a fegyverzet általános csökkentésére, s ennek a programnak az elfogadása csökkenthette volna a háborús veszélyt, és enyhíthette volna a dolgozók adóterheit. Az angol kormány az akkoriban Angliában igen erős pacifista hangulatok hatására kénytelen volt manőverezni. Szavakban támogatta a leszerelést, ugyanakkor minden tőle telhetőt megtett azért, hogy meggátolja a szovjet javaslat elfogadását. E javaslattal szemben Anglia előterjesztette saját programját, amelynek az volt a lényege, hogy a maga fegyverzetét lényegében érintetlenül hagyja, de ugyanakkor csökkentse partnerei fegyverzetét.

Churchill tevékenyen szembeszállt a leszereléssel. Meggyőződéses im-

perialista lévén szükségesnek tartotta az angol fegyveres erő kiszélesítését és növelését, mert csak ez szolgálhatta az agresszív imperialista politikát.

Néhány angol politikusnak az volt a véleménye, hogy Németországnak meg kell adni a „fegyverkezési egyenjogúságot". Ezt követelték egyébként a német nácik is. Churchill látta, mit is takar ez a követelés. 1933 áprilisában ezt mondotta: „A németek egyenjogúságot követelnek a fegyverkezésben, a szárazföldi hadsereg és a flotta szervezésében... Ez rendkívül veszélyes követelés. Az életben semmi sem örök. De ha Németország katonailag teljes egyenjogúságot kap szomszédaival, amikor saját igényei még nincsenek kielégítve, és amikor ott olyan hangulat uralkodik el, amilyet sajnálatos módon tapasztalnunk kell, kétségtelenül meglehetősen közel kerülünk az általános európai háború kiújulásához" (33, 1. köt. 76. old.).

A német kormány, amely 1933 januárjában a náci führer, Adolf Hitler vezetése alá került, tetteivel igazolta Churchill feltevéseinek helyességét. A németeknek nem felelt meg az angol leszerelési terv – a „MacDonald-terv" –, s 1933 végén kivonultak a leszerelési konferenciáról, és kiléptek a Nemzetek Szövetségéből (a Népszövetségből). „Fölöttébb örülök – jelentette ki 1934 júliusában Churchill –, hogy a leszerelési konferencia megszűnik, és immár csupán egy epizódja lesz a történelemnek... Az utóbbi években állandóan romlott a viszony különböző országok között, egyre növekedett a rosszindulat, s szüntelenül, mind gyorsabban fokozódott a fegyverkezés, amely mindezekben az években a szép szavak és fogadkozások kifogyhatatlan áradata ellenére is folytatódott..." (33, 1. köt. 102. old.).

Az angol kormány tisztában volt vele, hogy a világ egy újabb nagy háború felé halad. 1919-ben az angol kabinet, az állami kiadásokkal való takarékoskodás céljából, olyan utasítást adott katonai hatóságainak, miszerint abból kell kiindulniuk, hogy Anglia a következő 10 esztendőben nem vesz részt nagyobb háborúban. 1927-ben ennek az elvnek az érvényét további 10 esztendővel meghosszabbították. Ám 1932-ben az angol kormány úgy találta, hogy a „10 év háború nélkül" formula már túlhaladott, s ezért el is vetette.

A leszerelési konferencia kudarca után Churchill úgy érezte, szabad kezet kapott, s immár nem az esetleges leszerelés ellen harcolt, hanem azért, hogy Angliát erőteljesen új fegyverekkel szereljék fel. Sok angol államférfitól és katonai vezetőtől eltérően Churchill helyesen látta, mek-

kora jelentősége lesz a technikának a XX. századi háborúkban. Amikor az első világháború idején Franciaországban dúltak a harcok, sokat tett a harckocsik konstruálása, gyártása és bevetése érdekében. Most, a harmincas években figyelme a katonai légierő felé fordult. Churchill abból indult ki, hogy Anglia potenciális háborús ellenfele Németország. Minthogy Angliát jelentős vízi akadály – a La Manche-csatorna – választja el Nyugat-Európától, mindenekelőtt a német légierőtől kellett tartania. Churchill éber figyelemmel kísérte a német légierő fejlődését, és azért szállt síkra, hogy minél hamarább szereljék fel új fegyverzettel az angol légierőt.

Churchill e kérdéssel foglalkozó alsóházi beszédei tekinthetők a legracionálisabbaknak és legsikerültebbeknek. Arról tanúskodnak, hogy igen tájékozott volt mind a Németországban lejátszódó eseményeket, mind az angol fegyverzet állapotát illetően. Bámulatos, hogy Churchill, aki abban az időben nem töltött be semmiféle hivatalos funkciót a kormányban, miképpen rendelkezhetett eléggé pontos ténybeli adatokkal ahhoz, hogy ezek alapján később általában beigazolódott következtetéseket vonjon le.

Ennek az a nyitja, hogy Churchill buzgón gyűjtötte az információkat a német–angol kapcsolatokról és mindkét ország fegyverzetének állapotáról. Szoros nexust épített ki a hadügyminisztérium és a külügyminisztérium több magas állású tisztviselőjével. Churchill tekintélyes politikus volt, s ezért kontaktust tartott fenn vele Franciaország néhány politikusa. Voltak összeköttetései Berlinben is. Sok értékes adatot kapott Churchill Frederick Lindemann professzortól, aki az oxfordi egyetemen kísérleti fizikát adott elő. Különösen jó viszony alakult ki közöttük 1932-ben. Lindemann gépkocsin gyakran átruccant Oxfordból Chartwellbe Churchillhez. Lindemann lett Churchill legfőbb tanácsadója a modern háború tudományában, a légvédelemben, valamint minden olyan kérdésben, amely valamilyen fajta statisztikával függött össze. Churchill a harmincas években mindvégig és az egész második világháború alatt folytatta a gyümölcsöző együttműködést Lindemann-nal.

Churchill barátja volt Desmond Morton. 1917 júliusában ismerkedett meg vele, amikor hadiipari miniszterként meglátogatta európai főhadiszállásán az angol főparancsnokot, akinek Morton akkoriban szárnysegéde volt. Churchill 1919-ben, hadügyminisztersége alatt, felelős posztra nevezte ki Mortont a felderítő szolgálathoz, s az hosszú évekig maradt meg ezen a poszton. Morton Chartwell szomszédságában élt, s MacDo-

nald miniszterelnök engedélyével gyakran látogatta meg Churchillt, és beszélgetett el vele állami problémákról.

A nemzetközi politika kérdéseiben Churchill Ralph Wigramtól is kapott információkat, aki magas állást töltött be a külügyminisztériumban. Wigram és Churchill az angol–német kapcsolatok kérdésében azonos nézeteket vallott, s ez közelebb hozta őket egymáshoz.

Néhány francia miniszter angliai tartózkodása alatt találkozott Churchill-lel, és megtárgyalta vele a nemzetközi problémákat. Információkat merített Churchill abból is, hogy kapcsolatot tartott fenn Párizsba és Berlinbe akkreditált angol tudósítókkal. Jó viszonyban volt olyan tekintélyes németekkel, akik a náci terror miatt kényszerültek elhagyni Németországot és Angliában telepedtek le.

Az angol és más lapok eléggé gazdag információt tartalmaznak külpolitikai kérdésekről, s az alaposan felkészült olvasó igen értékes adatokat meríthet belőlük. Nem véletlen, hogy minden felderítő szolgálat állandóan figyelemmel kíséri a sajtót. Churchill sokkal többet tudott meríteni a lapokból, mint mások, mert annak idején többféle hivatalos funkciót töltött be a kormányban, és így ismerte az ügyek kulisszák mögötti összefüggéseit. Ez lehetővé tette számára, hogy kiszűrje a legértékesebb tényeket és félredobja az újságírók csapongó fantáziájának szüleményeit.

Churchill tehát jó információkkal rendelkezett, s Chartwell, Virginia Cowles megállapítása szerint, „afféle kis Foreign Office lett" (39, 296. old.). Persze, a kormány tagjainak legalább olyan jó információik voltak, mint Churchillnek, csakhogy nem értettek annyira a helyzet elemzéséhez. Éppen ezzel magyarázható az, hogy olyan meggyőző erő jellemezte Churchillnek azokat a beszédeit, amelyekben a harmincas években Anglia újrafelfegyverzésének és a Németország részéről fenyegető veszélynek a kérdéseivel foglalkozott.

Churchillnek azok a beszédei, amelyekben közvetlenül a második világháború előtt Anglia politikáját taglalta, később gyűjteményes kötetben jelentek meg ezzel a címmel: „Amíg Anglia aludt." A gyűjtemény óriási hatást keltett az angolszász világ felső köreiben. Joseph Kennedy londoni amerikai nagykövet arra buzdította 23 éves John fiát, hogy válassza egyetemi disszertációja témájául Münchent és következményeit. John lázasan munkához látott, s apja tanácsaira meg az Egyesült Államok londoni nagykövetségének anyagára támaszkodva megírta diplomamunkáját. Ebben felhasználta Churchill téziseit, és igyekezett azokat továbbfejleszteni. Apjának tetszett a mű, s úgy határozott, hogy kinyom-

tatja. A. Croke, a „New York Times" szemleírója közreműködésével meg is jelent John Kennedy könyve „Why England Slept" (Miért aludt Anglia) címmel (18, 56–58. old.). A könyv közvetlenül a „Battle of Britain" (angliai csata) megkezdése (1940) előtt jelent meg a piacon, és pillanatok alatt elkapkodták.

Churchill váltig azt hangoztatta, milyen nagy veszély fenyeget Németország légiereje részéről. Azt mondogatta, hogy annak idején „a flotta volt Anglia megbízható »védőpajzsa« . . . Most ezt nem mondhatjuk. Ez az átkozott pokoli találmány és a légi hadviselés módszereinek tökéletesedése gyökeresen megváltoztatta helyzetünket. Már nem vagyunk az az ország, ami alig 20 évvel ezelőtt voltunk" (33, 1. köt. 93–94. old.).

1934-ben az angol kormány több intézkedést foganatosított légierejének növelésére. Ezeknek az intézkedéseknek a parlamenti vitája lehetővé tette Churchillnek, hogy újra kifejtse érveit. „Egyetlen ország sem annyira sebezhető, mint a miénk – mondotta –, s egy sem kecsegteti a rablót akkora zsákmánnyal . . . Mi, hatalmas fővárosunkkal, a világ legnagyobb céltáblájával . . . olyan helyzetben vagyunk, amilyenben a múltban sohasem voltunk, és amilyenben ma egyetlen más ország sincsen. Állítom, hogy Németország a békeszerződést felrúgva akkora légierőt hozott létre, amely erejét tekintve csaknem 2/3-a anyaországunk mostani védelmi légierejének . . . 1935 végére a német légierő a repülőgépek számát és harci erejét tekintve csaknem akkora lesz, mint anyaországunk védelmi légiereje, még ha addig valóra váltjuk is a kormány mostani javaslatait" (33, 1. köt. 116–117. old.).

1934 novemberében Churchill helyesbítette a király trónbeszédét, rámutatva arra, hogy „nemzetvédelmünk és különösen légvédelmünk állapota nem felel már meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a béke biztosítása, a biztonság és őfelsége alattvalóinak szabadsága támaszt" (33, 1. köt. 118. old.). Churchill kijelentette, hogy Németország máris rendelkezik katonai légierővel, s hogy ha az a mostani ütemben fejlődik tovább, egy év múlva legalább olyan erős lesz, ha ugyan nem még erősebb, mint az angol légierő. Ha Anglia és Németország a mostani ütemben folytatja katonai programjainak megvalósítását, egy vagy két év múlva a német légierő 50 százalékkal erősebb lesz, 1937-ben pedig csaknem kétszer olyan erős, mint az angol (33, 1. köt. 119. old.).

Baldwin cáfolta Churchill prognózisait, és kijelentette, hogy „a német katonai légierő nemcsak hogy nem lesz – amint ezt Churchill állítja – a miénkkel azonos vagy talán még nagyobb erejű, hanem ellenkezőleg,

számításaink szerint a következő több mint két esztendőben változatlanul megőrizzük csaknem 50 százalékos fölényünket" (33, 1. köt. 119. old.).

Alig telt bele fél esztendő, s Baldwin kénytelen volt nyilvánosan megvallani, hogy becsléseiben tévedett, és Churchillnek volt igaza. 1935. május 22-én Baldwin kijelentette: „Tévedtem a jövő értékelésében. Egyáltalán nem volt igazam. Ebben a kérdésben teljesen félrevezettek." A baklövésért Baldwin kormányát és önmagát hibáztatta. „Ezért nem egyvalamely miniszter felelős – jelentette ki. – A felelősség az egész kormányt terheli. Mindannyian felelősek vagyunk, mindannyiunkat el kell marasztalni" (33, 1. köt. 123. old.).

Az alsóháznak és a közvéleménynek tetszett Baldwin őszintesége és az, hogy nem valamelyik miniszterre próbálta áthárítani a felelősséget. Sőt Baldwin vallomása hátrányos volt Churchillnek, pedig tulajdonképpen beigazolódott, hogy általában véve Churchillnek volt igaza. A konzervatívok rosszallották, hogy Churchill az egész ország előtt ilyen kellemetlen helyzetbe hozta vezérüket és mosakodásra kényszerítette.

1935 nyarán az angol kormány létrehozott egy titkos tanácsot a légvédelem területén folyó kutatómunka irányítására. Baldwin felajánlotta Churchillnek, hogy legyen tagja ennek a bizottságnak. Churchill elfogadta az ajánlatot, de kikötötte, hogy fenntartja magának a kormány bírálatának a jogát, mert elégedetlen a kormánynak azzal a tevékenységével, amelyet a légierő terén Anglia felkészítése érdekében kifejt. Baldwin elfogadta ezt a feltételt, s eleget tett Churchill ama követelésének is, hogy a műszaki albizottságba vonják be Lindemann professzort.

Churchill négy éven át vett részt a bizottság ülésein, és ily módon már hivatalos információkhoz is hozzájutott az ország légvédelmét illetően. Ezt a kérdést rendszeresen megtárgyalta Lindemann-nal, aki újabb és újabb anyaggal látta el, és a segítségére volt különféle javaslatok kidolgozásában.

1935 nyarán egy kis független afrikai ország, Abesszínia (Etiópia) vonta magára a nemzetközi közvélemény figyelmét. Erre az országra régen fente már a fogát több imperialista hatalom, de elsősorban a fasiszta Olaszország. Mussolini, biztosítva magának Anglia és Franciaország kormányának hallgatólagos beleegyezését, hozzáfogott az Abesszínia elleni háború előkészítéséhez, hogy ezt az országot meghódítsa és olasz gyarmattá tegye. Cinikus agresszió volt ez, s óriási felháborodást keltett a világ közvéleményében és az angol népben.

Az az álláspont, amelyet Churchill az Abesszínia elleni olasz agresszió tekintetében elfoglalt, nyilvánvalóan a kezére játszott a fasiszta diktátornak. Churchill azt állítja, hogy állásfoglalásában döntő szerepe volt annak az óhajnak, hogy ne élezzék ki a viszonyt Olaszországgal, s így ne taszítsák Olaszországot Németország karjaiba. Churchill sok életrajzírója kielégítőnek tartja ezt a magyarázatot. Valójában azonban emellett talán volt bizonyos szerepe annak is, hogy Churchill mély szimpátiát érzett Mussolini és az olasz fasiszta rezsim iránt, s nem kívánta, hogy bármiféle olyan akcióra kerüljön sor, amely e rezsim gyengüléséhez vezethetne. Churchill sohasem foglalt el azonos álláspontot Olaszország és Németország tekintetében, még a második világháború idején sem.

Azt persze Churchill sem ajánlhatta, hogy egyáltalán ne reagáljanak Abesszínia elfoglalásának olasz tervére. Ezzel túlságosan is nyíltan támogatta volna a fasiszta agresszort. Éppen ezért Churchill azt a nézetet képviselte, hogy Anglia ne tanúsítson kezdeményezést ebben a kérdésben, hanem kövessen más hatalmakat, ha azok a Népszövetség keretében megállapodnak valamilyen, Abesszínia védelmét szolgáló intézkedésekben. Később emlékirataiban azt írta, hogy „a körülmények, úgy látszott, nem követelték meg Angliától, hogy kezdeményező lépéseket tegyen. Angliának számba kellett vennie saját gyengeségét . . ." (33, 1. köt. 167. old.)

Ennek a koncepciónak igen egyszerű volt az értelme. Abban az időben az Egyesült Államok nem volt tagja a Népszövetségnek, Franciaország pedig egyre inkább az angol külpolitika után kullogott, következésképpen a Népszövetségben Angliának volt vezető szerepe. Churchill javaslata valójában annyit jelentett, hogy gyakorlatilag megbénítják a Népszövetség fellépését az agresszió áldozatának védelmében.

Anglia külügyminisztere abban az időben Samuel Hoare volt, egy szélsőségesen reakciós nézeteket valló és fasisztabarát beállítottságú ember. Amikor Hoare meggyőződött arról, hogy Churchill a kormány irányvonalát támogatja, szorosabb kapcsolatba lépett vele. 1935 augusztusában Churchillt, valamint a liberálisok és a munkáspártiak vezetőit meghívta a külügyminisztériumba az abesszíniai kérdés megtárgyalására. Hoare megkérdezte Churchilltől, hogy véleménye szerint meddig lehet elmenni az Abesszínia elleni olasz agresszióval való szembeszegülésben. „Beszélgetésünk – emlékezik vissza Churchill – fesztelen volt. Azt mondottam, hogy véleményem szerint a külügyminiszter a Népszövetséggel együtt elmehet Olaszországgal szemben addig, amíg Franciaország követi, de hozzátettem, hogy nem szabad nyomást gyakorolnia Franciaországra . . . Nem

hittem, hogy az adott körülmények között Franciaország túlságosan messzire menne el... Általában azt tanácsoltam a miniszternek, hogy ne próbáljon vezető szerepet játszani vagy túlságosan előtérbe nyomakodni" (33, 1. köt. 169. old.). Ez a Churchill állásfoglalásában teljesen szokatlan tartózkodás és szerénység csupán azzal magyarázható, hogy nem kívánta meggátolni az olasz fasizmust rablótervei megvalósításában.

A kormány, amelynek élén akkor már Baldwin állt (MacDonald lecsúszott a koronatanács elnökének reá nézve másodrendű pozíciójába), elvben egyetértett Churchill-lel, de rugalmasabb politikát folytatott. Érezte, hogy az angol nép elvárja Anglia kezdeményezését az agresszióval szembeni ellenállás megszervezésében, a béke védelmében. Visszaemlékezéseiben Churchill azt írja, hogy „az abesszíniai vérontás, a fasizmussal szembeni gyűlölet... megrázkódtatást váltott ki az angol munkáspártban... A dolgozók elszánt osztályát az a vágy fűtötte, hogy szálljunk harcba az olasz diktátorral, hogy folyamodjunk erélyes szankciókhoz és szükség esetén vessük be az angol haditengerészeti flottát. Az izgatott légkörben lefolyó gyűléseken éles és szenvedélyes beszédek hangoztak el" (33, 1. köt. 174–175. old.).

Baldwin számba vette ezt a hangulatot, és politikai manőverhez folyamodott. 1935. augusztus 24-én az angol kormány bejelentette, hogy Anglia eleget tesz az általa kötött szerződésekben és a Népszövetség Egységokmányában vállalt kötelezettségeinek, vagyis támogatja Abesszíniát. Churchill nem értette meg, miről is van szó. A külügyminisztériumban folytatott megbeszélései után a kormánynak ez a lépése váratlanul érte. Ezek után szeptemberben Samuel Hoare Genfben a Népszövetség közgyűlésén bejelentette, hogy Anglia síkraszáll a Népszövetség Egységokmányát támogató kollektív intézkedésekért és minden, ki nem provokált agressziós cselekménnyel szembeni kollektív ellenállásért. Churchillnek ez nyilván nem volt ínyére. 1935. október 1-én ezt írta Austen Chamberlainnek: „Szörnyű volna, ha letipornánk Olaszországot. Ezért nagy árat kellene fizetnünk... Nem hiszem, hogy ilyen energikusan kellene kezdeményeznünk" (33, 1. köt. 174. old.). Októberben a Népszövetség Anglia aktív közreműködésével úgy döntött, hogy gazdasági szankciókat alkalmaz az olasz agresszor ellen. Mindezeknek az eseményeknek az angol sajtóban nagy reklámot csaptak. S ez nem volt véletlen.

A kormány lépéseit, amelyekkel az agresszió áldozatának támogatásáért szállt síkra és az agresszornak a Népszövetség felhasználásával való megfékezése mellett foglalt állást, az angol nép egyetértéssel és rokon-

szenvvel fogadta. Pillanatok alatt jelentősen megnőtt a Baldwin-kabinet tekintélye. Baldwin ravasz politikus volt, s úgy döntött, hogy az általa teremtett kedvező politikai konjunktúrát kihasználva parlamenti választásokat ír ki, és ezeken biztosítja a konzervatív párt győzelmét.

A választások 1935 októberében zajlottak le. A konzervatívok demagóg programmal léptek fel, amelyben a munkanélküliség elleni harcot szolgáló intézkedések foganatosításának, a lakásépítés kiszélesítésének szükségességéről beszéltek. Fogadkoztak, hogy támogatják majd a kollektív biztonság elveit, és erősíteni fogják a Népszövetséget. Ez azt jelentette, hogy helyesen értékelték a néptömegek hangulatát, és igyekeztek ezt a saját érdekükben kihasználni. A munkáspárt még nem ocsúdott fel abból a csapásból, amely 1931-ben érte, amikor MacDonald és néhány más vezetője elárulta a labourizmus ügyét és átpártolt a konzervatívok táborába. A konzervatívok győztek a választásokon, 387 parlamenti mandátumot szereztek. A munkáspártiak 154 parlamenti helyhez jutottak. Az 1935-ben megválasztott parlament 10 évig működött, mert 1939-ben, amikor megbízatása lejárt, kitört a második világháború, és meggátolta az esedékes választások megrendezését (19, 124. old.).

A választások során Churchill kísérletet tett arra, hogy közelebb kerüljön a konzervatív párt vezetőségéhez. „A küszöbönálló általános választásokra való tekintettel – írta – mi, valamennyien párttagok, szorosabbra tömörítettük sorainkat" (133, 1. köt. 178. old.). Churchillnek két okból volt szüksége a párt vezetőségével való megbékélésre: először, hogy a párt támogatásával győzhessen a választásokon és a következő időszakra megtarthassa parlamenti mandátumát, és másodszor, hogy a választások után sorra kerülő kormányátalakításkor valami esélye legyen miniszteri tárca megszerzésére.

Churchill most is az Epping kerületben jelöltette magát. Ebben az időben már értette Baldwin manőverét, és maga is a fasiszta Olaszország elleni szankciók politikáját követelte – számolni kellett a választók hangulatával . . .

Churchillt beválasztották az alsóházba. Nyomban megválasztása után a következő nyilatkozatot tette: „Elhangzott beszédeimre való tekintettel az önök szavazását azon óhajuk kifejezésének tekintem, hogy a parlament tagjaként ott független nézeteket képviseljek, és az alsóház hagyományainak megfelelően szabadon és félelem nélkül működjek, ismereteimre és tapasztalataimra támaszkodva" (33, 1. köt. 180. old.). Ezzel Churchill figyelmeztette a választókat, hogy a parlamentben nem a választási kam-

pány során tett ígéreteinek megfelelően fog cselekedni, hanem úgy, ahogy azt jónak látja. Meg kell mondanunk, hogy az adott esetben Churchill teljesen az angol politikai hagyományok szerint járt el. Általában ezt teszik mind a konzervatív, mind a liberális, mind a munkáspárti képviselők. Feltehető, hogy ez a nyilatkozat Baldwinnak volt címezve, nehogy az azt higgye, hogy Churchill a Népszövetségnek és az agresszorok elleni fellépésnek a következetes hívévé vált. Erre a magyarázatra bizonyára szükség volt, hiszen a választások után hátra volt még az új kormány megalakítása.

Churchill nagyon szeretett volna miniszteri tárcához jutni. Mindennél jobban örült volna annak, ha hatalomhoz jut, az események középpontjában állhat és befolyásolhatja menetüket, fejlődésüket. A helyzet úgy alakult, hogy Churchillnek a kormányba való bevétele egyáltalán nem tűnt illuzórikusnak. Az indiai politikával kapcsolatos vita, amely a Baldwinnal való szakításhoz és Churchillnek az „árnyékkabinetből" való kiválásához vezetett, teljesen természetes módon lezárult. Addigra már elfogadták az indiai kormányzati reformról szóló törvényt, s erről a kérdésről már nem volt min vitatkozni. Churchill visszaemlékezik arra, hogy emellett a kormányban megfelelő üresedés is volt. „Tudni lehetett – írta –, hogy megüresedik a haditengerészeti tárca, s nagyon szerettem volna a konzervatívok választási győzelme esetén elfoglalni ezt a posztot" (33, 1. köt. 179. old.). Egyes körökben sok szó esett arról, hogy kívánatos volna, ha Churchillt mint haditengerészeti minisztert bevennék a kormányba.

Amíg folyt a választási kampány, Baldwin nem nyilatkozott Churchillt illetően. De mihelyt közzétették a választások eredményeit, kijelentette, hogy semmiképpen sem áll szándékában Churchillt bevenni a kormányba. Baldwin tudott várni, és ki tudta választani lépéseihez a legmegfelelőbb pillanatot. Ha ezt a kijelentést a választási kampány során teszi, Churchill valószínűleg sok kellemetlenséget okozott volna neki, és megnehezíthette volna a konzervatívok választási győzelmét. Most viszont a sértett és dühös Churchill már nem volt veszélyes. Churchill maga is azt írja, hogy kénytelen volt egy spanyolországi és észak-afrikai útban vigasztalást keresni. „Fogtam a festőállványomat és festékeimet, s még a parlamenti ülésszak megnyitása előtt barátságosabb vidékekre indultam" (33, 1. 181. old.).

Az a vélemény, hogy Baldwin azért nem adott miniszteri tárcát Churchillnek, mert tapasztalatból tudta, milyen nehéz Churchill-lel együtt dolgozni. Márpedig nem csupán erről volt szó. Egy másik körülménynek

volt döntő szerepe. Baldwin nagyon jól tudta, hogy Churchill gyakorlatilag nem számíthat semmiféle támogatásra sem a parlamentben, de a néptől sem, s ezért nyugodtan mellőzheti, sőt teljesen háttérbe is szoríthatja.

A választási győzelem után Baldwin és kormánya megmutatta, mi is a valódi álláspontja az olaszok afrikai agressziójával kapcsolatban. Az angol kormány Olaszországgal szemben csak azokat a szankciókat támogatta, amelyek nem gátolhatták meg Olaszországot Abesszínia meghódításában. „Anglia vezetése alatt – írta Churchill – a Népszövetségnek az a bizottsága, amelynek ki kellett dolgoznia a szankciók programját, tartózkodott az olyan szankcióktól, amelyek háborút provokálhatnának ki" (33, 1. köt. 181. old.). Churchill túloz. Mussolini nem kockáztatta volna meg a háborút, ha hatékony szankciókat alkalmaznak ellene, nevezetesen leállítják az Olaszországba irányuló olajszállítmányokat, és megtiltják az olasz hajóknak a Szuezi-csatorna használatát. Ezt másutt Churchill maga is elismeri. „Mussolini – írja – sohasem mert volna összekapni egy határozottan fellépő angol kormánnyal. Csaknem az egész világ állt volna szemben Mussolinival. Következésképpen rezsimjét tette volna kockára, ha egymaga szembe mer szállni Angliával." Általában, jegyzi meg Churchill, „Mussolininak sikerült a blöffje, s ebből a tényből az egyik megfigyelő a maga számára messzemenő következtetéseket szűr le". Ez a megfigyelő Hitler volt (33, 1. köt. 177. old.).

1935 decemberében Samuel Hoare és Laval francia miniszterelnök olyan egyezményt kötött, amely szerint Abesszínia egy részét Olaszország javára el kellett volna szakítani. Az agresszornak az áldozat számlájára való megbékítésére tett efféle kísérlet óriási felháborodást keltett. Baldwin kormányának pozíciója megingott. Churchill abban az időben Barcelónában tartózkodott. Nyomban felötlött benne a gondolat, vajon nem kellene-e visszatérnie Angliába, és a kormány gyengeségét kihasználva kampányt indítani ellene. Az ilyen támadás siker esetén rákényszeríthette volna Baldwint arra, hogy kiengesztelésképpen bevegye őt a kormányba. A maximális sikert az jelenthette volna, hogy megbukik a kormány, és esetleg Austen Chamberlain vezetésével egy új kormány alakul, amelyben Churchill is helyet kap.

Ám Churchill barátai igyekeztek őt lebeszélni arról, hogy újabb támadást indítson Baldwin ellen. Azt bizonygatták, hogy csak ártana magának, ha a kormánynak az abesszín kérdésben támadt nehézségeit próbálná meglovagolni. Churchill összeszorított fogakkal megfogadta a tanácsot. Jó 20 esztendő múlva már kételkedett akkori döntése helyességében.

„Visszapillantva – írta – arra a meggyőződésre jutok, hogy haza kellett volna térnem. Lehet, hogy elszántságot vittem volna magammal, s előmozdítottam volna a kormányellenes elemek összefogását, ez pedig véget vethetett volna a Baldwin-rezsimnek. S akkor talán sikerült volna Sir Austen Chamberlain vezetésével kormányt alakítani" (33, 1. köt. 185. old.).

Churchillnek nincs igaza. A Hoare–Laval-paktum által előidézett válságból nem sikerült volna tőkét kovácsolnia magának. Ehhez nem volt elegendő követője, aki támogatta volna Baldwin elleni harcában. A harcot rendkívül előnytelen politikai pozíciókból kellett volna folytatnia. Churchillnek támadnia kellett volna a kormánynak az abesszín kérdésben követett politikáját, holott valójában egyetértett vele. S ezt a kormány tagjai is nagyon jól tudták. Sőt kezükben voltak Churchillnek olyan levelei, amelyek ezt megerősítik. Ugyanakkor a kormány ellen ebben a kérdésben indított támadások óhatatlanul Churhill ellen fordították volna az egész vagy csaknem az egész konzervatív pártot, márpedig e párt többségének a támogatása nélkül nem lehetett volna új kormányt alakítani, mivel a konzervatívoknak többségük volt az alsóházban. Hogy a nép nagy tömegeit felháborította a Hoare–Laval-paktum, erre Churchill, konzervatív és imperialista lévén, természetesen nem építhetett.

Hamarosan újabb alkalma nyílt Churchillnek arra, hogy fellépjen az általa annyira gyűlölt Baldwin ellen.

1936. január 20-án elhunyt V. György angol király. Angol fogalmak szerint mintaszerű alkotmányos uralkodó volt, hivatalos viselkedésével is, magánéletével is a konzervatív méltóság példaképéül szolgált. Az új király a walesi herceg lett, aki VIII. Edward néven ült a trónra.

VIII. Edward az angol monarchiának egy rendhagyó képviselője volt. Tudjuk, hogy Angliában a király uralkodik, de nem kormányoz. VIII. Edwardnak nem tetszett ez a rend. Úgy vélte, hogy a királynak aktívabb szerepet kell játszania. S erre a szerepre már trónörökös korában készülődött. A walesi herceg ellátogatott bányavidékekre, érdeklődött szociális kérdések iránt, és olyan nyilatkozatokat tett, amelyekkel demonstrálni kívánta a nehéz munkát végző, egyszerű emberek iránti rokonszenvét és a helyzetük javítására való készségét. Ezzel felrúgta ugyan a hagyományokat, de az uralkodó körök kihasználták a leendő király megnyilatkozásait arra, hogy a nép körében reklámot csapjanak a király demokratizmusának. Ezzel szerették volna az angol népben erősíteni a monarchista érzelmeket és növelni a monarchia presztizsét.

Amikor aztán VIII. Edward a trón elfoglalása után sem csillapodott le, hanem mind aktívabb tevékenységet próbált kifejteni, ez fokozatosan, de feltartóztathatatlanul növelte a kormányban az ingerültséget és elégedetlenséget. Neville Chamberlain pénzügyminiszter, a második ember a kormányban, egy memorandumot készített, amelyben bírálta a király tetteit és olyan követeléssel állt elő, hogy „a királyt az őt megillető helyre kell tenni" (152, 398. old.). Baldwin, aki nem szeretett és nem is tudott sietni, íróasztala fiókjába süllyesztette a memorandumot. Ám hamarosan maga a király nyújtott Baldwinnak lehetőséget arra, hogy az őt megillető helyre tegyék.

A 41 éves VIII. Edward agglegény volt. Elhatározta, hogy feleségül veszi Wallis Simpsont, egy amerikai asszonyt, akit mindenki vidámnak, szellemesnek és vonzónak tartott. Az angol arisztokraták köreiben régi szokás volt már, hogy gazdag amerikai nőket vegyenek feleségül, és ezzel lendítsenek megingott anyagi helyzetükön. Némi cinizmussal azt is szokták mondani, hogy az ilyen házasságok nemcsak pénzt, hanem friss vért is pumpáltak a degenerált arisztokrata családokba. A Churchill nemzetség is ezt látszik igazolni. Csakhogy ezúttal a királyról volt szó, ez pedig egészen más.

VIII. Edward Mrs. Simpson iránti érdeklődésében nem anyagi megfontolások, hanem érzelmek játszottak közre. Az angol királyok igen gazdag emberek, és jól vigyáznak vagyonukra. Mrs. Simpson (s ez rendkívül sokat rontott a helyzeten) nemcsak hogy nem tartozott az amerikai felső tízezerhez, hanem még csak holmi kis milliomosnak a lánya sem volt. S ami végképp megbocsáthatatlan: mielőtt az angol királlyal találkozott volna, két ízben is férjnél volt. Első férje, akitől elvált, még élt, második férjével, Ernest Simpsonnal éppen akkoriban volt válófélben.

VIII. Edward és Wallis intim kapcsolata már eléggé régóta tartott. Sokan tudtak róla, de ebből a királynak semmi hátránya nem származott. 1936 folyamán a király és Wallis igen gyakran a nyilvánosság előtt is együtt jelent meg. Az angol sajtó diszkréten hallgatásba burkolódzott. Angliában a sajtó általában nem közölt semmiféle olyan hírt, amely árnyékot vethetett volna a monarchiára. A szenzációkra éhes amerikai sajtó viszont annál buzgóbban vájkált az angol király magánügyeiben.

Gyökeresen megváltozott a helyzet, amikor VIII. Edward bejelentette, hogy feleségül kívánja venni Wallist, mihelyt kimondják válását. A két szerelmes úgy vélte, semmi sem állhatja útját tervük megvalósításának. VIII. Edward nagyon jól tudta, akár elődje, VII. Edward példájából is,

hogy még uralkodói körökben is igen szabadok az erkölcsök. Úgy hitte, hogy sikerül éles határt vonnia hivatalos funkciói és magánélete között, amely meggyőződése szerint nem tartozik senkire.

Ám kiderült, hogy a király helytelenül ítélte meg országa uralkodó köreinek beállítottságát. Nem gondolt arra, hogy lépése aláásná a monarchia tekintélyét a nép szemében. Minthogy a monarchiát Angliában a legszorosabb szálak kötik az egyházhoz, az egyházatyák is óhatatlanul felemelték szavukat a király viselkedése ellen.

1936. október 27-én Wallis kézhez kapta a bírósági végzést, amely kimondta a válást. Úgy tűnt, elhárult az utolsó akadály is házassága útjából. Amikor Baldwin látta, hogy a király valóban hivatalosan feleségül óhajtja venni Wallist, úgy döntött, hogy választás elé állítja a királyt: vagy lemond e házasságról, vagy búcsút mond a trónnak. A kulisszák mögött heves harc bontakozott ki a miniszterelnök és Wallis között, aki mindenáron ragaszkodott a házassághoz. Valószínűleg éppen az ő hajthatatlansága játszott a kezére Baldwinnak. A király egyik vidéki rezidenciáján, a windsori kastélyban élt. Baldwin több ízben is meglátogatta, és próbálta rábírni arra, hogy tegyen le házassági szándékáról. Már úgy látszott, hogy VIII. Edward hajlik a követelés teljesítésére. De mihelyt Baldwin távozott, a király gépkocsiba ült, és Londonba hajtatott, hogy Wallisszal találkozzon; azzal a szilárd elhatározással tért vissza Windsorba, hogy feleségül veszi az amerikai asszonyt.

Hamarosan kipattant a botrány. Blant, Bradford püspöke nyilvánosan elítélte a király viselkedését. Baldwin kénytelen volt röviden tájékoztatni a parlamentet erről a kérdésről. A gáláns ügy mind nagyobb port kavart fel. A király viselkedésének elmarasztalásában sok volt az álszenteskedés. Emrys Hughes, Churchill egyik életrajzírója megjegyzi, hogy „még nem volt példa rá, hogy angol király kétszer elvált amerikai asszonyt akart volna feleségül venni. Mindegyiknek megvoltak a maga metreszei és törvénytelen gyermekei, de ebben senki sem talált semmi törvénybe vagy alkotmányba ütközőt. Ha Edward király egyszerűen megtartja szeretőnek Mrs. Simpsont és nem akarja feleségül venni, bizonyára sem a miniszterelnök, sem a canterburyi érsek nem merészelt volna ezzel az üggyel nyilvánosan előhozakodni. S általános hallgatólagos megegyezéssel nem szellőztették volna ezt a botrányt" (82, 135. old.).

Baldwin és a király konfliktusában Winston Churchill a maga szempontjából valamilyen esélyt szimatolt. Elhatározta, hogy a király pártjára áll, maga köré tömöríti mindazokat, akik szimpatizálnak a királlyal vagy

együttéreznek vele csakugyan nehéz helyzetében, ellenségesen viseltetnek Baldwinnal szemben, és kísérletet tesz a miniszterelnök megbuktatására. Emrys Hughes megjegyzése szerint „a dolog nagyon úgy festett, mintha Churchill a zavarosban akart volna halászni" (82, 133. old.). A királynak tudomására jutott, hogy Churchill kész őt támogatni, s úgy döntött, hogy igénybe veszi szolgálatait. VIII. Edward közölte Baldwinnal, hogy szeretné kikérni Churchill tanácsát. Azt mondják, a miniszterelnök nem ellenezte, hogy a király találkozzon az ő ellenlábasával. Annyi azonban kétségtelen, hogy Churchillnek a konfliktusba való bekapcsolódása csak fokozta Baldwinnak és a kormány többi tagjának az eltökéltségét arra, hogy dűlőre viszik a dolgot. Churchill bevonása arra utal, hogy a király fel akarta venni Baldwinnal a harcot, s ha ezt siker koronázza, Baldwin és hívei elesnek a hatalomtól. S éppen erre törekedett Churchill is.

Churchillnek voltak befolyásos támogatói. Ezek közé tartozott mindenekelőtt a két sajtókirály, Rothermere és Beaverbrook, akik lapjaikban agitációt folytattak amellett, hogy a királynak engedélyezzék a rangon aluli házasságot. Azt mondják, a parlamentnek mintegy 60 tagja kész lett volna támogatni egy olyan kormányt, amelyet a király Baldwin kormánya helyébe állít. Még egy királyi párt létrehozásának a gondolata is felmerült.

A királyt támogató megnyilatkozásaiban Churchill azt követelte, hogy a kormány ne hamarkodja el a döntést ebben a kérdésben, hagyjon a királynak időt arra, hogy mindent jól meggondoljon, ne gyakoroljon rá nyomást, s nyújtson lehetőséget a parlamentnek is arra, hogy kellőképpen foglalkozzon ezzel a kérdéssel. Churchill nyilván szeretett volna időt nyerni, hogy biztosíthassa magának mindazoknak a támogatását, akiknek a megnyerésére számított, és Baldwin ellen mozgósíthassa a közvéleményt. Az uralkodó köröket Churchill azzal próbálta sarokba szorítani, hogy ha ilyen körülmények között a királyt a trónról való lemondásra kényszerítik, „ez mérhetetlenül sokat ártana a monarchia alkotmányos helyzetének, és igen veszedelmes volna a monarchikus elv szempontjából is, függetlenül attól, hogy ki ülne a királyi trónra" (82, 133. old.). Azt hajtogatta, hogy VIII. Edward lemondása „árnyékot vetne a Brit Birodalom történetének sok leendő koronás főjére" (82, 135. old.). Churchill a nagyközönség érzelmeihez apellált, kidomborítva a probléma személyes, emberi aspektusát.

„Ha eleget tesznek Churchill ama felhívásának, hogy ne siessék el a dolgot és imádkozzanak a királyért – írja Emrys Hughes –, igen valószínű, hogy a sajtóban nagyarányú hadjáratot indítottak volna a király támoga-

tására, hiszen sem Baldwin, sem Lang érsek nem örvendett különösebb népszerűségnek. Ez utóbbiak alighanem tisztában is voltak ezzel, s éppen azért igyekeztek minél előbb kicsikarni a király lemondását" (82, 136. old.).

Baldwin tudta, hogy sietnie kell, s ezért egyre fokozottabb nyomást gyakorolt a királyra. December 7-én a parlamentben körmönfont módon utalt arra, hogy a király rendezi gondolatait, és készül a végső döntésre. Churchill felpattant, és megismételte azt a követelését, hogy ne tegyenek elhamarkodott lépéseket, míg a kormány hivatalosan nem tájékoztatja a parlamentet erről a kérdésről. Churchillnek az a próbálkozása, hogy a kérdést a parlament elé bocsássa vitára, kudarcba fulladt, felszólalását harsány „nem" és „üljön le" kiáltásokkal szakították félbe. Ilyen egységes ellenállásra és felháborodásra nem számított. Nemcsak a konzervatívok szálltak szembe vele, hanem a liberálisok és a munkáspártiak is.

Taylor azt írja, hogy „Churchill e válság idején annyi hibát követett el, amennyit csak lehetett. Nem tudta helyesen felmérni a közvélemény hangulatát, illetve a közvéleményt manipulálóknak az ügyességét. Elszámította magát, amikor a király elszántságára épített. Közbekiáltásokkal hallgattatták el az alsóházban. Minden eszközt megragadott, hogy megdöntse Baldwint és gyenge emberekből álló kormányát. S ehelyett Churchill előtt, úgy látszott, végképp bezárult a kapu a hatalomhoz vivő úton. Bukott ember helyzetébe került" (152, 404. old.). Mindezt Churchill is nagyon jól tudta. Később maga is azt írta, hogy befolyása „abban az időben nullára csökkent" (33, 1. köt. 220. old.).

VIII. Edward a szeretett asszonnyal való házasságot többre becsülte a királyi trónnál. Lemondott a trónról, s elhagyta Angliát. Windsor hercegének címét kapta, de feleségétől megtagadták azt a jogot, hogy királyi felségnek szólíttassa magát. Ettől fogva a windsori herceg és felesége főképpen Franciaországban élt, titkolva azokkal szemben érzett gyűlöletüket, akik trónjuktól megfosztották őket, s az egyéni boldogságban kerestek vigaszt.

A harmincas évek derekán Churchill világosan látja már, milyen politikát kell Angliának Németországgal szemben folytatnia. Az angol külügyminisztériumban abban az időben fontos poszton volt Robert Vansittart, a költő és rátermett diplomata, aki másoknál helyesebben mérte fel, mekkora veszély fenyegeti Anglia érdekeit a revansra szomjazó Németország részéről. A Vansittarttal való érintkezés kétségtelenül hozzásegítette Churchillt ahhoz, hogy ebben a kérdésben általában véve helyes álláspontot

alakítson ki. Addigra rég feledésbe merültek már Locarno napjai, amikor Churchill „vérmes reményeket fűzött a népek európai családjának újraegyesítéséhez", természetesen a kontinensen uralkodó Anglia vezetése alatt (33, 1. köt. 113. old.).

Az Európával kapcsolatos angol külpolitikának azokat az elveit, amelyeket hosszú éveken át, sőt lényegében élete végéig követett, Churchill 1936. március végén fejtette ki a külügyi bizottság konzervatív csoportjának ülésén. „400 esztendőn át – mondotta – Anglia külpolitikája mindig abban állt, hogy szembeszegüljön a kontinens legerősebb, legagresszívabb, legbefolyásosabb hatalmával, s a többi között útját állja annak, hogy az a hatalom meghódítsa Belgiumot, Hollandiát és Luxemburgot. Ha történelmi szempontból vizsgáljuk ezt a kérdést, akkor a nevek és események, körülmények és feltételek örökös változása közepette a célnak ezt a négyszáz éves folytonosságát kell a legfigyelemreméltóbb jelenségnek tekintenünk, amelyet bizonyos faj, ország, állam vagy nép története valaha is felmutathatott. Ráadásul Anglia minden esetben a legnehezebb utat választotta. Amikor összecsapott a spanyol II. Fülöppel, XIV. Lajossal, III. Vilmos és Marlborough korában, aztán Napóleonnal, majd a német II. Vilmossal, könnyű és igen csábító megoldás lett volna, ha csatlakozik a legerősebbhez, és osztozik vele a hódítások gyümölcseiben. Mi azonban mindig a nehezebb utat választottuk, a kevésbé erős hatalmakkal fogtunk össze, koalíciókat alkottunk velük, és így vereséget mértünk a kontinens katonai zsarnokára, meghiúsítottuk terveit, bárki legyen is az, bármely ország élén álljon is. Így őriztük meg Európa szabadságát, védelmeztük élettől duzzadó, sokszínű társadalmának fejlődését, s négy szörnyű csatából egyre növekvő dicsőséggel és terebélyesedő birodalommal kerültünk ki, megóva Belgium, Hollandia és Luxemburg függetlenségét. Ebben rejlik az angol külpolitika nagyszerű ösztönös hagyománya. Ma minden gondolatunk ebből a hagyományból indul ki" (33, 1. köt. 207–208. old.).

„Ne feledjük – folytatta Churchill –, hogy Anglia politikája egyáltalán nem törődik azzal, hogy melyik ország törekszik uralomra Európában. Nem az a lényeg, hogy Spanyolország-e ez, a francia monarchia, a francia birodalom, a német birodalom, avagy a hitlerista rezsim. Közömbös számára, hogy melyik uralkodóról vagy országról van szó . . . Éppen ezért nem kell attól tartanunk, hogy esetleg franciabarát vagy németellenes állásfoglalással vádolnak meg bennünket. Ha a körülmények megváltoznának, ugyanúgy németbarát vagy franciaellenes álláspontot foglalhatnánk el. Ez a törvénye az általunk folytatott állami politikának, nem pedig egy-

szerűen a véletlen körülmények, szimpátiák vagy antipátiák, vagy bármilyen más érzelem diktálta célszerűség" (33, 1. köt. 207–28. old.).

Ezeknek az elveknek megfelelően Churchill felveti a kérdést, vajon melyik hatalom az, amely ma Európában a legerősebb, és az európai kontinens fölötti hegemóniára törekszik. Véleménye szerint a francia hadsereg a legerősebb, de Franciaország nem jelent veszélyt Angliára nézve. Más a helyzet Németországgal. Németország nem retten vissza senkitől, és „az ország, történetében példátlan méretekben, fegyverkezik. Az országot maroknyi diadalmámorban úszó zsivány kormányozza . . . Hamarosan választaniuk kell a gazdasági és pénzügyi összeomlás . . . és egy olyan háború között, amelynek nem lehet más célja és sikeres kimenetele esetén nem lehet más eredménye, mint Európa germanizálása náci ellenőrzés alatt". Ilyen körülmények között Churchill véleménye szerint Anglia csak úgy menekülhet meg, „ha újra sikerül egy táborba tömörítenünk Európa összes erőit, hogy megfékezzük, korlátok közé szorítsuk a német uralmat és ha kell, keresztülhúzzuk terveit" (33, 1. köt. 209. old.).

Churchill úgy vélte, hogy az Anglia vezette Népszövetség felhasználásával létre kell hozni Európában egy németellenes frontot. Azt a nézetet képviselte, hogy „a Népszövetség a leghatékonyabb módon tömörít számos országot, és egyesíti saját népünket, lehetővé téve az esetleges agresszor megfékezését" (33, 1. köt. 210. old.). Ez persze meglehetősen idealista elképzelés, s ezt később maga Churchill is megvallja. A Népszövetséget csak Anglia kezében levő fegyverként tartja elfogadhatónak. Legfeljebb udvariasságból és holmi otromba álcázásból beszél olykor arról, hogy a Népszövetségnek Anglia és Franciaország vezetése alatt kell állnia.

Programbeszédében Churchill abból indul ki, hogy Angliának európai politikájában Franciaországra és a Népszövetségre kell támaszkodnia. Figyelemreméltó, hogy a Szovjetuniót még csak meg sem említi, holott a Népszövetségre vonatkozó fejtegetései arra engednek következtetni, hogy nem zárta ki a Szovjetuniónak a Népszövetségben való részvételét, és következésképpen Anglia és a Szovjetunió együttműködését Németország megfékezése céljából.

Ezzel a programjával Churchill lényegében az akkori viszonyok között az erőegyensúly („balance of power") ismert angol elvét képviselte. Ez az elv csak annyit jelentett, hogy Európában létre kell hozni és fenn kell tartani az angol hegemóniát, s kíméletlen harcot kell folytatni mindazok ellen, akik merészelnének ezzel szembeszegülni. Az angol külpolitika e vezérelvének agresszív jellegét olykor, bár igen ritkán, angol polgári szerzők

elismerik. Norman Angell, a kiváló liberális érzelmű publicista 1923-ban ezt írta: „. . . az »erőegyensúly« lényegében mindig a mi erőfölényünk biztosítására irányuló törekvést jelenti . . . Ezzel kapcsolatos állásfoglalásunk azt jelenti, hogy . . . nem tűrjük meg velünk versenyre kelő államok akármilyen erősebb csoportjának a kialakulását, amellyel szemben tehetetlenek volnánk, amelynek alá kellene vetnünk magunkat a diplomáciában, s amelytől hallgatólagos beleegyezést kellene kapnunk ahhoz, hogy szabadon mozoghassunk az egész földkerekségen. Ez az »erőegyensúly« valódi alapja. Az »erőegyensúly« elve ténylegesen a fölény követelését jelenti . . . a fölény követelése *agresszív aktust* jelent" (az én kiemelésem – *V. T.*) (2, 89–92. old.).

Churchill programja tehát annak az imperialista harcnak a programja, amelyet Angliának legerősebb ellenfele, Németország ellen kell majd vívnia. Churchill sok más angol politikusnál korábban ismerte fel azt a veszélyt, amelyet Németország a harmincas években Angliára nézve jelentett. Bármilyen féktelen gyűlöletet táplált is a szocializmus és így a Szovjetunió ellen, tisztában volt azzal, hogy Anglia szempontjából nem az a fontosabb, hogy a hitleri Németország kész harcba indulni a Szovjetunió ellen, hanem az, hogy Anglia legveszedelmesebb ellensége. Az utóbbi szempont Churchill gondolkodásában fokozatosan mindinkább háttérbe szorította az előbbit. S ezzel a felfogásával Churchill bebizonyította fölényét kora más angol politikusaival szemben.

Megértette Chuchill azt is, hogy a náci Németország politikája ellenséges más országokkal szemben is, s így Angliának megvan az objektív lehetősége arra, hogy összefogjon ezekkel az államokkal a német támadás elhárításában. S végül megértette azt, hogy ha a Németország elleni harc zászlóvivőjeként lép a porondra, ezzel helyreállíthatja Angliában politikai reputációját és befolyását. Minél erősebben növekedett a német veszély, annál határozottabban haladt Churchill ezen az úton. Erről ír Emrys Hughes is: „Igen valószínű, hogy a politikai ambíció volt a legfontosabb olyan tényező, amelynél fogva Churchill Németország egyik legkérlelhetetlenebb ellenfelévé vált, és kísérletet tett arra, hogy Angliát sorompóba állítsa Németország ellen" (82, 145. old.). „Németországgal szembeni engesztelhetetlensége – folytatja Hughes – abból az aggodalmából adódott, hogy Németország a nácik alatt esetleg túlságosan hatalmassá válik, és kikezdi Nyugat-Európában az angol hegemóniát. Ez az engesztelhetetlenség mindenekelőtt Churchillnek azzal a meggyőződésével magyarázható, hogy ha sikerül Angliát sorompóba állítania Hitler ellen, esetleg

újra valamilyen kormányposzthoz juthat" (82, 145. old.) Francis Neilson amerikai publicista pedig így ír: „Ha nincs Hitler és nincsenek azok az események, amelyek cselekvésre ösztönözték, Churchill soha többé nem jutott volna újra hatalomhoz" (82, 146. old.).

Az „erőegyensúly" elve és az európai angol hegemóniáért való harc politikája hosszú idő óta mind a mai napig az angol uralkodó körök fegyverzetén szerepel. Figyelemre méltó, hogy Churchill 1948-as emlékirataiban utalt arra, hogy a második világháború után is ezeket az elveket követte. Sőt arról is írt, hogy az angol politikában az ENSZ-nek ugyanazt a szerepet kellene betöltenie, amelyet 1936-ban ő, Churchill, a Népszövetségnek szánt. Ezúttal az angol politika éle már nem Németország, hanem a Szovjetunió ellen irányult. De erre még visszatérünk.

Churchill meglehetősen korán ismerte fel az Angliát fenyegető német veszélyt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy már akkor fenntartás nélkül ellenséges álláspontra helyezkedett a német fasiszták führerjével, Adolf Hitlerrel szemben, noha éppen Hitler vezette a revansra áhítozó mozgalmat és a háborús felkészülést ama hatalmak ellen, amelyek az első világháborúban vereséget mértek Németországra, tehát Anglia ellen is. Sőt Churchill bizonyos szimpátiákat táplált Hitler iránt. Főleg politikai sikereit tartotta nagyra és tisztelte. Churchillnek imponált az, hogy az ismeretlen káplár felküzdötte magát az államfői posztra. Rokonszenvesnek találta a führerben azt is, hogy a legádázabb ellensége volt a Szovjetunióna és a forradalmi mozgalomnak. A forradalmi tűz mardosta világban az angol burzsoázia képviselője és a német nácizmus vezére a barikád egyazon oldalán állt. Az események osztályszellemű értékelésében rokonlelkek voltak. „Foch, Haig, Clemenceau, Hindenburg, Mussolini, Hitler . . . – írja Emrys Hughes. – Valamennyiük előtt kalapot emelt Churchill, az ő világához tartoztak" (82, 154. old.). Ez sok mindenre magyarázatul szolgálhat Churchillnek abban a tevékenységében, amelyet később Anglia miniszterelnökeként folytatott, amikor az angol népnek a náci Németország elleni harcát vezette.

A harmincas években, amikor Churchill a sajtót rendszeresen ellátta cikkekkel és karcolatokkal, egy sor politikai portrét írt, s ezeket később külön kötetben is kiadták „Great Contemporaries" (Nagy kortársak) címmel (32). A könyvben található Hitler-portré némi fogalmat ad arról, hogy Churchill hogyan is viszonyult 1935-ben a náci führerhez.

Churchill sohasem találkozott Hitlerrel. Elmondja, hogy 1932-ben, amikor Németországban járt, próbálták összehozni Hitlerrel, de a talál-

kozás elmaradt. Később Ribbentrop, az angliai német nagykövet két ízben is meghívta Németországba, hogy találkozzon Hitlerrel. Churchillben volt annyi óvatosság és előrelátás, hogy kitért a meghívások elől. Később joggal megjegyezte, hogy „a német führert akkoriban meglátogató angolok később kellemetlen helyzetbe kerültek, kompromittálták magukat" (33, 1. köt. 250. old.).

Churchillt Hitlertől azok az ellentétek választották el, amelyek az angol és a német imperializmus közötti harc alapjául szolgáltak. Hitler a versailles-i békeszerződés érvénytelenítését követelte, s ezt Churchill olyan értelmű követelésként értelmezte, hogy Anglia mondjon le az első világháborúban aratott győzelmének gyümölcseiről. Emrys Hughes azt írja, hogy „Churchill fenntartás nélkül, egyértelműen helyeselte a fasiszta mozgalmat Olaszországban, de amikor a fasizmus átcsapott Németországra és ott a militáns formában újjászülető német nacionalizmus alakját öltötte s célul tűzte ki a versailles-i szerződés érvénytelenítését és az első világháborúban elszenvedett katonai vereségek következményeinek likvidálását, ez már más lapra tartozott. Ha Hitler arra szorítkozik, hogy szent háborút hirdessen Oroszország ellen, Churchill minden bizonnyal nem különbözik össze vele. Hiszen ugyanolyan ádáz ellensége volt a bolsevikoknak, mint Hitler, Goebbels vagy bárki más azok közül, akik az oroszellenes gyűlölettel kufárkodtak és azt propagálták, akik a »vörös mumussal« operáltak politikai harcukban. Churchill kezdettől fogva, jóval azt megelőzően, hogy az oroszok vagy más európai népek bármit is hallottak volna Goebbelsről, e propaganda úttörője és kiemelkedő mestere volt" (82, 140. old.).

1935-ben „Hitler és kísérete" című karcolatában Churchill ezt írta: „Bár semmiféle későbbi politikai tettek nem feledtethetik a helytelen cselekedeteket, a történelem tele van olyan példákkal, amikor embereket, akik kegyetlen, undorító, sőt borzadást keltő módszerekkel kaparintották meg a hatalmat, később életük egészét tekintve, mégis mint nagy alakokat tartottak számon, akiknek a tevékenysége gazdagabbá tette az emberiség történetét. Ez megeshet Hitlerrel is" (82, 140. old.). Churchillt elragadtatással töltötte el az, amit Hitler 1935-ig elért, „újra európai nagyhatalommá téve Németországot. Nemcsak hogy visszaszerezte országa hajdani pozícióját, hanem jelentős mértékben meg is változtatta az első világháború eredményeit . . . Bárhogy vélekedünk is ezekről az erőfeszítésekről, kétségtelen, hogy az emberiség történetének legkiemelkedőbb eredményei közé tartoznak" (82, 140–141. old.).

Churchill rokonszenvvel írt arról, hogy Hitler milyen energiával és kitartással harcolt Németországban a hatalomért, „hazafias buzgalmat és honszeretetet" tanúsítva ebben a harcban.

Két évvel később, 1937-ben, amikor a német fasizmusnak és führerjének a bestialitása már teljesen nyilvánvalóvá vált, Churchill a következőket írta Hitlerről: „Lehet, hogy némelyeknek nem tetszik Hitler rendszere, de azért csodálják nagyszerű hazafias tetteit" (82, 144. old.). S ezután Churchill olyan kijelentést tesz, amely alighanem fényt derít arra, hogy miért is viseltetett akkoriban ilyen jóindulattal Hitler iránt: „Ha az én hazám vereséget szenvedne – írta Churchill –, remélem, mi is találnánk ilyen nagyszerű vezért, aki újra lelket öntene belénk, és visszaszerezné helyünket a népek között" (82, 144. old.). Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a szavak akkor íródtak, amikor az egész világ tudta már, hogy Németországban koncentrációs táborokban sínylődnek a haladó emberek, hogy ott kegyetlen antiszemita terror folyik, hogy véres tisztogatásokat hajtanak végre a nemzetiszocialista pártban, hogy remilitarizálják a Rajnavidéket és más hasonló intézkedésekhez folyamodnak. Igaza van Emrys Hughesnak, amikor leszögezi, hogy Churchillnek aligha „támadtak valaha is komoly aggályai Hitler ideológiai koncepcióit vagy antidemokratikus politikáját illetően".

Feltűnő, hogy beszédeiben és cikkeiben, amelyekben újra meg újra figyelmeztette a parlamentet és a közvéleményt a német veszélyre, Churchill egyáltalán nem bírálta Hitlernek és a többi náci vezetőnek szélsőségesen reakciós és ellenforradalmi tevékenységét.

Churchill elítélte az angol kormány minden olyan lépését, amely erősítette Németország pozícióit Angliával szemben, és szította Németországban a revansista hangulatot. 1935 nyarán megkötötték az angol–német flottaegyezményt, amely lehetővé tette a németeknek, hogy jelentős mértékben fokozzák flottájuk kiépítését. A Baldwin-kormány abban a hiszemben írta alá az egyezményt, hogy erősödő flottáját Németország a Balti-tengeren a Szovjetunió ellen veti majd be. Churchill viszont látta ennek az egyezménynek a másik oldalát is, s ebben kétségtelenül igaza volt. „Nem hiszem – mondotta 1935. június 22-én –, hogy Angliának ez az egyoldalú aktusa a béke ügyét szolgálja. Ennek közvetlen eredménye az, hogy a német flotta tonnatartalma lassanként olyan méreteket ölt, amelyek biztosítják teljes uralmát a Balti-tengeren és fokozatosan elhárul az egyik akadály az európai háború útjából. Ami pedig a földközi-tengeri helyzetet illeti, azt hiszem, komoly nehézségekkel kell számolnunk . . .

Ám a legkedvezőtlenebbül mindez a világ másik végén – Kínában és a Távol-Keleten – hat ki pozícióinkra" (33, 140–141. old.).

Churchill abban az időben rendületlenül sürgeti Anglia újrafelfegyverzését. Bebizonyítja, hogy Németország óriási összegeket költ fegyverkezésre, hogy Anglia lemarad Németország mögött, s hogy ez a lemaradás óriási veszélyeket rejt magában Angliára és a Brit Birodalomra nézve. 1936-ban Churchill ismerősei segítségével külön vizsgálatot folytatott a német katonai kiadások mértékének megállapítása céljából. A vizsgálat megállapította, hogy a németek évi 1 milliárd font sterlinget költenek újrafelfegyverkezésre. Churchill erről a kérdésről beszédet mondott a parlamentben, és közölte az ily módon szerzett adatokat, igaz, hogy a biztonság kedvéért némileg kisebbítette azokat.

1936 júliusában Churchill egy csoportba tömörítette azokat a konzervatívokat, akiket hozzá hasonlóan aggasztott a német veszély és az angol fegyverkezés állapota, s megkérte Baldwint, hogy fogadja a csoportot ezeknek a kérdéseknek a megtárgyalása végett. A csoport több mint egy tucatnyi politikusa két napon át ismertette a miniszterelnökkel álláspontját. Churchill, természetesen, valamennyiüknél többet beszélt. Neville Chamberlain kitért az elől, hogy részt vegyen ezen a találkozón. Churchill meghívta Attleet, a munkáspárt vezérét és Archibald Sinclairt, a liberálisok vezetőjét is, de ők sem vettek részt a miniszterelnökkel folytatott tárgyalásokon.

A munkáspárt abban az időben azért szállt síkra, hogy a Népszövetséget használják fel a béke fenntartására és az agresszió elleni harcra. Ezzel az angol dolgozók nagy tömegének az álláspontját képviselte. Anglia újrafelfegyverzésének a követelését viszont a munkáspártiak nem támogatták. Az angol nép nem volt bizonyos abban, hogy az újrafelfegyverzés kizárólag az agresszív hatalmak ellen irányulna. Az imperializmus korának egész angliai története arról tanúskodott, hogy az uralkodó körök imperialista, agresszív célokra használják fel az ország fegyveres erőit. Éppen a népnek ezekkel a fenntartásaival magyarázható az, hogy az a heves kampány, amelyet Churchill a gyors újrafelfegyverkezés érdekében folytatott, az országban nem talált kellő visszhangra.

Churchill és nyomában az angol történetírás is azt állítja, hogy Anglia katonailag nem volt kellőképpen felkészülve a második világháborúra. Ez aligha felel meg teljesen az igazságnak. Tudjuk, hogy Anglia katonai kiadásai a harmincas évek második felében igen jelentősek voltak, hogy a fegyver- és lőszergyártás óriási méreteket öltött. A többi között éppen

ezáltal növekedett az ország ipari termelése a gazdasági világválság utáni időszakban. Anglia katonai kiadásai az 1935–36-os költségvetési évben 136,9 millió font sterlingre, az 1938–39-es költségvetési évben pedig 254,4 millió font sterlingre rúgtak (3, 1948. 84. sz. 215. old.). Ezeknek a kiadásoknak egy jelentős részét elsősorban a légierő újrafelfegyverzésére fordították. Emrys Hughes Churchill-életrajzában rámutat arra, hogy Churchillnek nem volt igaza, amikor akkora lármát csapott Anglia katonai felkészületlensége körül. „Az angol haditengerészeti flotta – írja – kétségtelenül erős volt." Hughes véleménye szerint eléggé erős volt a légierő is. „Aki elolvasta az 1936-os katonai előirányzatok kérdésében lefolyt parlamenti vitákat – írja Hughes –, nem érthet egyet azzal a leírással, amelyet Churchill ugyanazon év szeptemberében adott, s amely szerint Anglia »fegyvertelen és könnyelmű« volt. A kontinens országaihoz hasonlóan Anglia is belesodródott a fegyverkezési hajszába. Churchillnek mint történésznek éppen az a legfőbb baja, hogy állításai sokszor nem vágnak egybe a tényekkel" (82, 162. old.). Hughes idézi amerikai katonai szakértők hivatalos adatait, valamint Langer és Gleason amerikai történészek következtetéseit (82, 163. old.), amelyek rácáfolnak Churchill kijelentéseire.

Churchill igen energikus, de következetlen volt a Baldwin–Chamberlain-kormány politikájának bírálatában. Ennek a következetlenségnek oka abban keresendő, hogy nem tudott szabadulni antikommunizmusától. Amikor 1936-ban Spanyolországban fasiszta lázadás tört ki, s azután megindult a német–olasz intervenció a Spanyol Köztársaság ellen, Churchill a spanyolországi ügyekbe való „be nem avatkozás" politikája mellett kardoskodott. S az angol kormány is éppen ezt a politikát folytatta, kezére játszva ezzel nemcsak a spanyol, hanem a német és az olasz fasizmusnak is. „Ebben a viszályban – írta Churchill – semleges maradtam. Természetesen nem rokonszenveztem a kommunistákkal. Hogyan is rokonszenvezhettem volna velük . . . Meggyőződésem volt, hogy az angol kormány helyesen járt el, amikor nem avatkozott be Spanyolország ügyeibe" (33, 1. köt. 214. old.). A szocializmussal és a forradalmi mozgalommal szemben érzett gyűlölet meggátolta Churchillt annak a felismerésében, hogy a „be nem avatkozás" politikája nemcsak a spanyol nép szabadsága ügyének ártott, hanem Anglia hadászati érdekeivel is ellenkezett.

Churchillnek nagyon fájt, hogy a parlamentben meg kellett elégednie a „back-bencher" (hátsópados) szerepével. Mihelyt a legcsekélyebb változás állt be a kormányban, Churchill igyekezett helyet találni magának.

1936 tavaszán a kabinet hajlott afelé, hogy egy új minisztériumot hozzon létre, amely koordinálná a katonai tárcák tevékenységét. Ezzel kapcsolatban felmerült az, hogy nem kellene-e az új minisztérium vezetését Churchillre bízni. Churchill nagyon szerette volna ezen a területen fitogtatni képességeit. Ám ennek nem jött még el az ideje. Austen Chamberlain amellett volt, hogy Churchillt vegyék be a kormányba, Baldwin ellenezte ezt. Neville Chamberlain, aki leste Baldwin nyugalomba vonulását, hogy a helyébe léphessen a miniszterelnöki poszton, ugyancsak nem óhajtotta Churchill visszatérését az aktív államvezetésbe. „Neville Chamberlain – írta Taylor – gyűlölte Churchillt", a konzervatívok többsége pedig még mindig nem bízott az „okos emberben", s azt bizonygatta, hogy „remek vezető, de nem eléggé következetes" (152, 282., 389. old.). Keith Feiling Neville Chamberlainről írt életrajzában megállapítja: „Ha Churchillt állítják az új minisztérium élére, ez riadalmat keltett volna azoknak a liberális és centrista elemeknek a körében, akik Churchill eltávolítását úgy értékelték, mint a militarista politikáról való lemondást. Ez ellenkezett volna azoknak a tanácsaival, akik a párt közhangulatának értékeléséért felelősek voltak. S vajon nem lett volna-e ez vita tárgya, amikor Baldwin távozása után utódáról kell majd gondoskodni?" (33. 1. köt. 200. old.)

Egy teljes hónapon át vitatkoztak azon, hogy bevegyék-e vagy ne vegyék be Churchillt a kormányba. Taylor és Feiling fentebb idézett véleményéből ítélve Churchillt két okból rekesztették ki a kormányból: egyrészt, mert bírálta a Németországgal való egyezkedés politikáját, és így kinevezése „provokálhatta volna Hitlert" (152, 398. old.), másrészt, mert Churchill, a kormányba bekerülve, feltétlenül megindította volna a harcot a miniszterelnöki székért, és így Neville Chamberlain eleshetett volna ettől a poszttól. Emellett más konzervatív politikusok sem óhajtották, hogy Winston Churchill legyen a vezetőjük.

1936. március 9-én Baldwin a honvédelem koordinációjának miniszterévé Thomas Inskipet nevezte ki. A konzervatívok ismét lemondtak Churchill szolgálatairól. „Nekem – írta Churchill – ez a határozott és látszólag végérvényes távoltartásom a védelmünk előkészítésében való bárminemű részvételtől – súlyos csapás volt" (33, 1. köt. 200. old.). S ráadásul éppen Inskipet részesítették előnyben, aki nemcsak Churchill szerint, hanem mások véleménye szerint is igen középszerű ember volt. „Ez a kinevezés – írta Taylor – majdnem olyan hitetetlennek tűnt, mint az, hogy Caligula római császár a lovát tette meg konzullá" (152, 390. old.).

És Churchill ismét az irodalmi munkában keres megnyugvást és vigaszt.

Belefog egy történelmi tanulmányba a versailles-i szerződéstől a harmincas évek derekáig terjedő idők nemzetközi eseményeiről. Meg is írta a bevezető fejezetet, amely később minden változtatás nélkül bekerült a második világháborúval foglalkozó emlékiratainak első kötetébe. Ám hamarosan Churchill félreteszi ezt a munkát, és belemerül „History of the English-Speaking Peoples" (Az angolul beszélő népek története) című művébe. Churchill hamar végzett ezzel a terjedelmes művel, de publikálása sok évig késlekedett.

Visszaemlékezve azokra a sikertelen próbálkozásokra, amelyek a kormányba való visszatérését célozták, Churchill ezt írta: „Baldwin éppoly kevéssé gondolta volna, mint én, hogy mekkora szolgálatot tesz nekem, amikor meggátolt abban, hogy a következő három esztendőben részese legyek a kabinet zavaros politikájának, s nem tette lehetővé nekem, hogy – amint ez megtörtént volna, ha miniszter vagyok – úgy lépjek be a háborúba, hogy közvetlen felelősség terhel nemzetvédelmünk gyalázatos állapotáért" (33, 1. köt. 201. old.). Elvben Churchillnek igaza volt. Végeredményben a javára vált, hogy nem vett részt abban a kormányban, amely a második világháború előestéjén kormányozta Angliát. Csakhogy nem a „nemzetvédelem állapota" volt itt a lényeg (ez egyébként nem is volt olyan rossz), hanem az, hogy Churchill nem volt felelős az agresszor megbékéltetésének a politikájáért, sőt nagy politikai tőkét kovácsolhatott abból, hogy bírálta ezt a politikát.

1937. május 28-án Baldwin hajlott korára való tekintettel lemondott a miniszterelnöki posztról, s Neville Chamberlain lett az utóda. Újra felmerült a kérdés, vajon nem kellene-e Churchillt bevenni a kormányba. „Nem is számítottam rá – írja Churchill –, hogy Neville Chamberlain együtt kíván dolgozni velem, s nem is lett volna bölcs dolog tőle, ha akkor ezt teszi" (33, 1. köt. 220. old.). Churchill ravaszkodik. Nem tett le arról a reményről, hogy beveszik a kormányba. Ezért is hízelgett abban az időben Neville Chamberlainnek, bár meg kell hagyni, hogy az ilyesmit nem szerette, és nem is nagyon értett hozzá.

Amikor aztán a konzervatív párt vezető köreiben megindultak a tárgyalások akörül, hogy ki legyen a párt új vezére, Churchill tüntetően Chamberlain jelölése mellett szállt síkra. Sőt maga szerette volna hivatalosan támogatni Chamberlainnek pártvezérré való jelölését. Angol hagyomány az, hogyha valakit valamilyen posztra választanak, kell egy olyan személy, aki előterjeszti és egy olyan, aki az előterjesztést támogatja. Churchill megkapta ezt a megtisztelő feladatot. Beszédében felmagasztalta Ne-

ville Chamberlaint mint a parlamentarizmus bajnokát és alsóházi képviselőt. „Bizonyosak vagyunk abban – jelentette ki –, hogy a most megválasztandó pártvezér nem fogja zokon venni a kormányzási módszerek értékelése körül támadó jóindulatú nézeteltéréseket, amelyek időnként elkerülhetetlenek egyazon célra törekvő emberek között" (16, 1. köt. 304. old.). Ezzel Churchill felszólította Chamberlaint arra, hogy ne nehezteljen rá, amiért bírálja a kormány tevékenységét, s egyben arról is biztosítani kívánta, hogy ugyanarra a célra törekszik, mint a konzervatív párt többi politikusa. Tágabb értelemben véve Churchillnek kétségtelenül igaza volt. A továbbiakban kijelentette: „Harcolnunk kell a szocialista fenevad ellen, s ezt a harcot csak akkor vívhatjuk meg hatékonyan, ha hajtókutyák egységes falkájaként lépünk fel, nem pedig juhok nyájaként" (16, 1. köt. 404. old.). Churchill nem véletlenül ejtett szót a szocializmus elleni harcról. Éppen ez volt az a cél, amelyre ő is, a többi konzervatív politikus is törekedett, Neville Chamberlaint is beleértve. Ebben a kérdésben nem voltak közöttük nézeteltérések.

Ezzel az egész hajbókolással és fogadkozással Churchill arra szerette volna rábírni Neville Chamberlaint, hogy vegye be a kormányba. „Ezt általában úgy értékelték – írja Emrys Hughes –, hogy valamilyen posztot óhajtott kapni az új kabinetben. Lord Salisbury és mások támogatták Churchillnek a kormányba való bevételét, de a Downing Street a füle botját sem mozgatta. Chamberlainnak az volt a véleménye, hogy Hitlernek, nem pedig Churchillnek a megbékítésével kell foglalkoznia" (82, 157. old.).

Churchill és Neville Chamberlain között kétségtelenül voltak nézeteltérések a külpolitika kérdéseiben, Churchill is, Chamberlain is következetes ellensége volt a szocializmusnak és védőbástyájának, a Szovjetuniónak. Mindketten tisztában voltak azzal, hogy Németország fenyegeti Anglia érdekeit Európában és más kontinenseken. Neville Chamberlain, aki igen korlátozott intellektuális képességekkel volt megáldva (és mint minden magas állami funkciót betöltő ember erősen túlbecsülte lehetőségeit), azt hitte, megtalálta a módját annak, hogy egyszerre két legyet üssön. Azon a véleményen volt, hogy Németországot bele kell taszítani a Szovjetunió elleni háborúba, s hogy e háború eredményeképpen a Szovjetunió összeomlik, vagy legalábbis a végletekig legyengül, Németország pedig annyira kimerül, hogy már nem lesz képes harcba szállni Angliával az európai hegemóniáért. Egy ilyen háború megszervezése kedvéért Chamberlain kész volt Németországnak igen nagy engedményeket tenni, amelyek azután politikai, gazdasági és katonai tekintetben szerfölött megerősítették.

S éppen emiatt voltak Churchillnek nézeteltérései Chamberlainnel. Felismerte (s ez óriási érdeme Chamberlainnal szemben), hogy a náci Németország agresszív erejének növekedése nemcsak a Szovjetunióra nézve veszélyes, hanem Angliára és sok más államra nézve is. Churchill behatóbban tanulmányozta és jobban megértette Hitler „Mein Kampf" (Harcom) című művét, a német fasizmus bibliáját. Látta, hogy nem szabad hitelt adni Hitler olyan kijelentéseinek, miszerint nem táplál ellenséges érzelmeket Angliával szemben.

Helytelen volna azt képzelni, hogy csak Neville Chamberlain törekedett a Németország és a Szovjetunió közötti háború megszervezésére. Churchillnek is az volt a véleménye, hogy az ilyen háború megfelelne az angol imperializmus érdekeinek. Már jóval Chamberlain előtt propagálta azt, hogy Németországot fel kell használni a forradalmi Oroszország elleni harcra. „Churchill gyűlölete a kommunizmussal szemben – írta Emrys Hughes – szinte már kóros volt. És csakugyan, talán nem éppen Churchill szállt síkra azért, hogy Németországot az Oroszország elleni harc védőbástyájává tegyék, s talán nem éppen erre törekedett a német fasizmus is?" (82, 157. old.) Így volt ez 1918–1919-ben és a húszas évek folyamán. Erről maga Churchill írt „A világválság" című könyvében. Ám a harmincas években Churchill megértette, hogy Németország esetleg nemcsak keletre mér csapást, hanem nyugatra is, és azt sürgette, hogy az angol kormány a saját maga biztonsága érdekében tegye meg a szükséges óvintézkedéseket. Konny Zilliacus, az ismert munkáspárti publicista azt írta, hogy véleménye szerint „a politikusoknak egy Churchill vezette kis csoportját az »erőegyensúly« talaján álló békéltetők alkották, óriási többségük viszont, Chamberlainnel az élen, a mindenáron való megbékélésért szállt síkra" (160, 1964. február 14.).

Chamberlain nagyon bízott diplomata képességeiben és óriási, teljesen megalapozatlan reményeket fűzött a Hitlerrel és Mussolinival való személyes tárgyalásokhoz. Úgy hitte, csak tárgyalóasztalhoz kell ülnie a fasiszta diktátorokkal, s nyomban rábírhatja őket arra, hogy Németország és Olaszország Anglia számára teljes mértékben elfogadható feltételekkel megállapodásokat kössön. Angliának nagy árat kellett fizetnie a személyes kapcsolatok diplomáciabeli szerepének ezért a naiv túlbecsüléséért.

Annak arányában, ahogy Németország erősödött, s így mind nagyobb veszélyt jelentett Angliára nézve, Churchill egyre gyakrabban elgondolkodott azon, hogy a Németországgal szembeállítandó államok koalíciójába

be kellene vonni a Szovjetuniót is. Ám a müncheni alku, vagyis 1938 ősze előtt Churchill nem vetette fel komolyabb formában ezt a gondolatot.

A szovjet kormány a harmincas években több ízben tett javaslatokat arra, hogy ilyen vagy amolyan formában hozzanak létre egy békefrontot, amely megállítaná Európában a német agresszió elharapódzását. Ám Anglia és a többi imperialista ország kormányai mindannyiszor elutasították az ilyen javaslatokat. Az egyik, 1938 márciusában előterjesztett szovjet javaslattal kapcsolatban Churchill ezt írja emlékirataiban: „Én abban az időben hangsúlyoztam, hogy csakis egy francia–angol–orosz szövetség állhatja útját a náci támadásnak" (33, 1. köt. 274. old.). Mindamellett figyelemre méltó, hogy amikor Chamberlain a parlamentben közölté, hogy a kabinet elutasítja Moszkvának ezt vagy azt a javaslatát, Churchill ebben a kérdésben nem gyakorolt erélyes bírálatot a kormány fölött.

1938-ban a nemzetközi kapcsolatok előterében Csehszlovákia problémája állt. Németország ennek az országnak a felosztását követelte, hogy több vidékét bekebelezze. Chamberlain hajlott Németország igényeinek kielégítésére. Churchill viszont felismerte, hogy ha Csehszlovákiát odavetik Hitlernek, ez óriási mértékben erősíti Németországot, és ugyanolyan mértékben gyengíti Angliának és európai szövetségeseinek a pozícióit, hogy ezáltal az erőegyensúly Anglia rovására jelentősen megváltozna. Szeptember 21-én Churchill a sajtóban közzétett egy nyilatkozatot, amelyben megállapította: „Ha Anglia és Franciaország nyomására sor kerülne Csehszlovákia felosztására, ez annyit jelentene, hogy a nyugati demokráciák teljesen kapitulálnak az erőszakkal való náci fenyegetés előtt. Az ilyen összeomlás nem hoz békét vagy biztonságot sem Angliának, sem Franciaországnak. Ellenkezőleg, mind gyengébb és veszélyesebb pozícióba sodorná ezt a két országot. Csehszlovákia semlegesítése egymaga 25 német hadosztályt szabadítana fel, s ezek fenyegethetnék a nyugati frontot. Emellett ez megnyitná a diadalmaskodó nácik előtt az utat a Fekete-tenger felé. Itt nemcsak Csehszlovákiát fenyegeti veszély, hanem valamennyi ország szabadságát és demokráciáját is. Aki azt hiszi, hogy ha kis államokat odavetünk a farkasok elé, ezzel garantálhatjuk a biztonságot, súlyos tévedésben leledzik. Németország katonai potenciálja rövid idő alatt sokkal gyorsabb ütemben nő majd, mintsem Franciaország és Anglia befejezhetné a védelméhez szükséges intézkedéseket" (33, 1. köt. 303–304. old.).

Abban az időben Churchill egyre aktívabban foglalt állást amellett, hogy a német expanzió megállapítása céljából kölcsönös megértésre kell

jutnia a Szovjetunióval. Több ízben találkozott I. M. Majszkijjal, az angliai szovjet nagykövettel, hogy megtárgyalja vele az európai helyzetet. Chamberlain és a kormányban vele együttműködő elvbarátai ellenezték a Szovjetunióval való kontaktusokat, s politikájuk arra irányult, hogy Németországgal jussanak megállapodásra a Szovjetunióval szemben, nem pedig a Szovjetunióval a náci Németországgal szemben. De, ha lassan is, mind több konzervatív politikus fogadta el „Oroszország bevonásának" Churchill-féle formuláját, bár táboruk még mindig kevesekből, ráadásul zömében olyan közepes kaliberű emberekből állt, mint Lord Cecil, Lord Lloyd, Sir Edward Grigg, Sir Robert Horne, Boothby, Bracken és Law (33, 1. köt. 389. old.). Érthető, hogy e szerény erők nem vívhatták ki Chamberlain politikájának megváltoztatását. Éppen ezért, Churchill megállapítása szerint Angliában „a szovjet javaslatokat gyakorlatilag ignorálták. Ezeket a javaslatokat nem használták fel arra, hogy nyomást gyakoroljanak velük Hitlerre, hanem közömbösen, ha ugyan nem megvetéssel fogadták őket, s Sztálin ezt nem is felejtette el. Az események haladtak a maguk útján, mintha Szovjet-Oroszország nem is létezne. Később nagy árat kellett fizetnünk ezért" (33, 1. köt. 305. old.).

Chamberlain kezdeményezésére 1938. szeptember végén Münchenben találkozott az angol miniszterelnök, Hitler, Mussolini és Daladier francia miniszterelnök. Ott egy olyan egyezményt írtak alá, amelynek értelmében a Szudéta-vidéket elszakították Csehszlovákiától és Németországnak adták át. Csehszlovákia ezáltal jelentősen meggyengült, s már csak hónapokba tellett, míg Németország teljesen elnyelte. Chamberlain azért vállalkozott erre a példátlan árulásra Csehszlovákia népeivel és az európai béke ügyével szemben, mert arra számított, hogy ezek után Németország a nemzetközi imperializmus rohamosztagának a szerepét fogja betölteni, és megindítja a hadjáratot a Szovjetunió ellen.

Chamberlain, amikor Münchenből visszatért Angliába, kijelentette: „Hiszem, hogy ez megadja a békét korunknak" (33, 1. köt. 329. old.). Naiv ember! Valószínűleg nem is gyanította, hogy Hitler és Mussolini éppen e müncheni találkozó idején megtárgyalta az Anglia elleni háború perspektíváit. Később, 1940. június 26-án Mussolini ezt írta Hitlernek: „Führer! Most, amikor elérkezett az Angliával való leszámolás ideje, emlékeztetem Önt arra, amit Münchenben a sziget ostromában való közvetlen olasz részvételt illetően mondottam. Kész vagyok részt venni ebben szárazföldi csapatokkal és légierőkkel, s Ön tudja, mennyire óhajtom ezt" (33, 1. köt. 318. old.).

Churchill világosan látta, hogy München következtében Angliára nézve mennyire hátrányosan alakultak az európai erőviszonyok. A müncheni egyezményt teljes joggal úgy értékelte, mint Anglia és Franciaország vereségét. S bár az alsóházban elítélte ezt az egyezményt, egyúttal mégis mentegetni próbálta szervezőjét: Neville Chamberlaint. „Senki sem küzdött elszántabban és kitartóbban a békéért – jelentette ki Churchill –, mint a miniszterelnök. Ezt mindenki tudja. Nem volt a békének még egy ilyen eltökélt, tántoríthatatlan harcosa" (33, 1. köt. 327. old.).

A továbbiakban Churchill, mit sem zavartatva magát attól, hogy nyilvánvaló ellentmondásba keveredik, meggyőzően kimutatta, hogy a müncheni egyezménynek nem volt semmi köze a béke biztosításához, s hogy ez Angliát kiszolgáltatta Németországnak. „Háború nélkül olyan vereséget szenvedtünk – mondotta Churchill –, amelynek következményei hosszú időre éreztetik majd hatásukat. Történelmünknek egy borzalmas szakaszába léptünk, amelyben megbomlott az európai egyensúly . . . Nem bírom elviselni azt a tudatot, hogy országunk a náci Németország érdekszférájába tartozik, hatalma és befolyása alá kerül, s hogy létünk ezentúl Németország jóindulatától függ, hogy kényére-kedvére ki vagyunk szolgáltatva" (33, 1. köt. 328. old.).

És csakugyan, München után Hitler igen kihívó hangot használt már Angliával szemben. Kijelentette például, hogy nem nézné jó szemmel Churchill vagy néhány más politikus hatalomra jutását. „Ideje volna – jelentette ki Hitler –, hogy Angliában az emberek fokozatosan leszokjanak a versailles-i korban felvett allűrökről. Nem tűrhetjük tovább nevelőnők gyámkodását" (33, 1. köt. 329. old.).

Churchill és kevés számú híve elítélte Münchent, de nem használta ki a müncheni egyezmény nyomán kínálkozott lehetőségeket arra, hogy megindítsa a harcot Chamberlain kormánya ellen e kormány összetételének és politikájának megváltoztatása céljából. Churchill egyre óvatosabb lett, és vigyázott arra, hogy ne ingerelje a konzervatív párt vezetőségét. Tudta, hogy a párt vezetői nélkül nem juthat miniszteri tárcához. A parlament 366 szavazattal 114 ellenében jóváhagyta a müncheni egyezményt. Az egyezmény ellen csak a munkáspárti ellenzék szavazott. Az a 30–40 konzervatív, aki München értékelésében nem értett egyet a kormánnyal, köztük Churchill is, tartózkodott a szavazástól (33, 1. köt. 327. old.).

Azt a rövid ideig tartó mámort, amelyet az a hiedelem váltott ki, hogy Chamberlain tartós és szilárd békét hozott magával Münchenből, hamarosan kijózanodás követte. Sokak előtt világossá vált, hogy München

csak közelebb hozta a Németországgal való háborút. Éppen ezért, mint Churchill megállapítja, Angliában „hatalmas arányú mozgalom indult meg az erőteljes felfegyverkezésért... A kabinet elfogadható kompromisszumként olyan értelmű döntést hozott, hogy megtesz minden lehetséges előkészületet, de úgy, hogy ez ne zavarja az ország kereskedelmét, és túlzott méreteivel ne ingerelje a németeket és az olaszokat" (33, 1. köt. 330. old.).

1939 márciusában Németország, felrúgva Münchenben vállalt kötelezettségeit, megszállta egész Csehszlovákiát. A világ meggyőződhetett arról, hogy Hitler szavainak nem lehet hitelt adni, s hogy Chamberlaint egészen közönséges módon rászedték. Nyilvánvalóvá vált, hogy éppen az angol miniszterelnök rövidlátása és naivitása miatt „a sors félelmetes mérlege – mint Churchill megjegyezte – Hitler javára billent" (33, 1. köt. 339. old.).

1939 áprilisában a Hitler példáján felbuzdult és az angol kormány engedékenységét látva felbátorodott Olaszország megszállta Albániát. Ezzel kapcsolatban Churchill április 13-án az alsóházban igen figyelemre méltó kijelentést tett: „A békés és a háborús idők 25 éves tapasztalatai alapján úgy vélem, az angol felderítő szolgálat a legjobb a világon, s ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy mind Csehszlovákia leigázása, mind Albánia megszállása idején őfelsége minisztereinek nyilván halvány fogalmuk sem volt arról, hogy mi történik... Nem tudom elhinni, hogy ebben az angol felderítés volna a ludas... Azt hiszem, a miniszterek iszonyú kockázatot vállalnak, ha eltűrik, hogy a felderítés által gyűjtött és hozzájuk eljuttatott (mégpedig meggyőződésem szerint idejében eljuttatott) adatokat átrostálják, és olyan színben tüntetik fel, amely kisebbíti jelentőségüket és várható következményeiket" (33, 1. köt. 352. old.).

Közelgett a második világháború. Nyilvánvaló volt, hogyha a háború kirobban, az angol kormányba előbb-utóbb bevesznek olyan energikus embereket, akik képesek vezetni a Németország elleni hadviselést. Az események objektív alakulása napról napra növelte Churchill esélyeit arra, hogy a kormány tagjává váljon, hogy hatalomhoz jusson. Chamberlain abban az időben ezt jegyezte fel naplójában: „Minél valószínűbbnek látszik a háború, annál jobbak Churchill esélyei arra, hogy bekerüljön a kormányba, és fordítva" (33, 1. köt. 356. old.).

Chamberlain még 1939 tavaszán és nyarán is, minden kudarca ellenére, bízott abban, hogy Anglia és Németország között nem lesz háború, hogy sikerül megegyezésre jutnia Hitlerrel. Márpedig ha így van, Churchillre

nem lesz szüksége a kormányban, sőt bevétele ártana is, mert Hitler ezt barátságtalan gesztusként foghatná fel.

Churchillnek ez nyilván nem volt ínyére: nem óhajtotta tétlenül várni az események további alakulását. 1939 márciusában arra a következtetésre jutott, hogy miniszterséghez juthatna, ha a hatalmon levő kormányt, amelyet hivatalosan nemzeti kormánynak neveznek, kiszélesítenék. Edennel és vagy haminc más konzervatívval együtt Churchill felvetette egy kibővített nemzeti kormány létrehozásának a kérdését. Néhány lap is támogatta ezt a javaslatot. Ám Chamberlainnek más tervei voltak, és Churchillnek ezúttal sem sikerült hatalomhoz jutnia. Emrys Hughes megjegyzése szerint „a konzervatívok készségesen hagyták, hogy Churchill az acsarkodó angol bulldog szerepét játssza, de úgy vélték, hogy az ilyen bulldognak nem a szalonban a helye, hanem az udvaron a kutyaólban" (82, 167. old.).

Közben azonban Chamberlain politikája egyre kevésbé talált már támogatásra az angol közvéleményben. Ezzel egyidejűleg végbement egy másik folyamat is. Az angol nép mind világosabban felismerte, hogy az új háború veszélye nem hárítható el a Szovjetunióval való szövetség nélkül. Ez a felfogás az ország uralkodó köreiben is mind jobban terjedt. „Minthogy 1939-ben magunk hoztuk magunkat szörnyű helyzetbe – írja Churchill –, életbevágóan fontos volt, hogy több sikerrel kecsegtető utat találjunk" (33, 1. köt. 363. old.). S ez a Szovjetunióhoz való közeledés útja volt. A szovjet kormány kezdeményezésére megkezdődtek a tárgyalások a Szovjetuniónak, Angliának és Franciaországnak egy olyan szövetségéről, amely a fasiszta agresszió megfékezését célozná. Chamberlain a közvélemény nyomására kénytelen volt belemenni ezekbe a tárgyalásokba, de ezeket úgy folytatta, hogy feltétlenül kudarcba kellett fulladniuk. Ezzel Chamberlain nemcsak az angol nép törekvéseit, hanem a parlament kívánságát is keresztezte. „Ha például Chamberlain – írta Churchill – az orosz javaslatra azzal válaszol: »Igen, mi hárman fogjunk össze és törjük ki Hitler nyakát«, vagy más szavakkal mondja el ugyanezt, akkor a parlament megszavazza a javaslatot . . . és a történelem talán egészen más irányt vesz" (33, 1. köt. 365. old.).

Abban az időben Churchill már erőteljesen síkraszállt a Szovjetunióval való megállapodásért. 1939. május 4-én kijelentette: „Semmiféle remény sincs a náci agresszióval szembeni keleti front tartására Oroszország tevékeny közreműködése nélkül. Már 10–12 nap telt el az orosz javaslat beérkezése óta" (33, 1. köt. 365. old.).

Chamberlain tudatosan húzta-halasztotta a tárgyalásokat. Időt akart nyerni, hogy közben kiegyezzen Németországgal. Az angol parlamentben időnként felmerült a Szovjetunióval való tárgyalások kérdése. Churchill s vele együtt Eden és Lloyd George a Szovjetunióval való szövetség haladéktalan megkötéséért szállt síkra. A viták során Churchill ezt mondta: „Sehogy sem tudom megérteni, mi kifogás lehet az Oroszországgal való egyezmény megkötése ellen . . . abban az átfogó és egyszerű formában, amelyet az orosz szovjet kormány javasolt? A szövetség egyetlen célja az, hogy útját álljuk a további agresszív cselekedeteknek és védelmezzük az agresszió áldozatait. Mi rossz van ebben az egyszerű ajánlatban? Miért nem óhajtanak – tette fel a kérdést Churchill – Oroszország szövetségesei lenni ma, amikor ezzel talán elejét vehetnék a háborúnak? . . . Ha bekövetkezik a legrosszabb, amúgy is együtt leszünk vele az események poklában, és együtt kell igyekeznünk kijutni belőle, ahogy tudunk . . . Egyetértek Lloyd George-dzsal abban, hogyha szükségünk van egy megbízható keleti frontra, legyen ez akár a béke, akár a háború keleti frontja, az ilyen front csakis a baráti Oroszország tevékeny támogatásával hozható létre" (33, 1. köt. 373–375. old.).

A Szovjetunióval való szövetség elérésére irányuló törekvésében Churchill elment odáig, hogy a Szovjetunió iránti magatartásban kellő tiszteletet követelt. „Nyilvánvaló – mondotta –, hogy Oroszország nem lesz hajlandó megegyezést kötni, ha nem kezelik egyenlő félként." „Ha őfelsége kormánya – folytatta Churchill –, amely oly hosszú ideig elhanyagolta védelmünket, amely lemondott Csehszlovákiáról és annak egész katonai erejéről, amely arra kötelezett bennünket, a kérdés technikai oldalának ismertetése nélkül, hogy védelmére keljünk Lengyelországnak és Romániának, most elveti és visszautasítja Oroszország nélkülözhetetlen segítségét, és ily módon beleránt bennünket valamennyi háború közül a legrosszabb háborúba, rosszul szolgálja meg . . . honfitársai bizalmát" (33, 1. köt. 376. old.).

Ezek a beszédek arról tanúskodnak, hogy Churchill kényes történelmi helyzetekben minden szovjetellenes előítélete ellenére is igen ésszerű és átgondolt ítéleteket tudott alkotni. Ebben Churchill kiváló államférfiúi képességei mutatkoztak meg. Ha az angol kormány hallgat rá, Németország 1939 szeptemberében nem robbanthatta volna ki a második világháborút.

Chamberlain kormánya viszont mást tett. A francia kormánnyal együtt megszakította a Szovjetunióval folytatott tárgyalásokat, és ezzel rákény-

szerítette a szovjet kormányt arra, hogy megnemtámadási szerződést kössön Németországgal. Az angol kormány a kezére játszott Németországnak a második világháború kirobbantásában azzal, hogy az agresszióval szembeni front létrehozását meghiúsította. Churchill elismerte a szovjet kormány lépésének ésszerűségét és jogosultságát, s „fölöttébb realisztikusnak" nevezte a szovjet kormány politikáját (33, 1. köt. 394. old.). Ugyanakkor Churchill azt írja, hogy az 1939. augusztusi nemzetközi események megmutatták, „milyen mélyre süllyedt az angol és a francia politika és diplomácia néhány év alatt" (33, 1. köt. 393. old.).

1939 augusztusában Churchill bizonyos időt Franciaországban töltött. A nemzetközi helyzet feszültsége annyira idegesítette, hogy szokásától eltérően képtelen volt festegetni. Augusztus 26-án visszatért Angliába, hogy tisztázza, mi is történik tulajdonképpen. Párizsba utaztában a vonaton találkozott Georges francia tábornokkal. A tábornok adatokat közölt Churchill-lel a francia és a német hadsereg állapotáról. Ezek az adatok nagy hatással voltak Churchillre, s azt mondta Georges-nak: „Ezek szerint önök a helyzet urai" (33, 1. köt. 401. old.). S ez valóban így is volt, ha a helyzet értékelésében azoknak az erőknek a nagyságából indulunk ki, amelyekkel Anglia, Franciaország és Németország rendelkezett.

Churchill abban a szilárd meggyőződésben tért vissza Angliába, hogy közeleg már az ő ideje. Tudta, hogy Hitler ellenségének tartja, s ezért félt attól, hogy az Angliában nyüzsgő rengeteg német ügynök merényletet szervez majd ellene. Magához kérette Thompsont, a Scotland Yard hajdani felügyelőjét, aki már teljesített mellette testőrszolgálatot, s arra kérte, hogy hozza magával pisztolyát. Amíg Churchill aludt, Thompson őrködött. Churchill a következőképpen magyarázta ezt az elővigyázatosságot: „Már tudtam, amennyiben háborúra kerül sor – és ki kételkedhetett még ebben –, akkor súlyos terhek fognak rám nehezedni" (33, 1. köt. 401. old.).

A második világháború 1939. szeptember 1-én tört ki, amikor Németország támadást indított Lengyelország ellen. Az események objektív menete végül is megnyitotta Churchill előtt az utat a hatalom felé, ha a háború nem is hozta meg neki mindjárt a teljes hatalmat.

IX | CHURCHILL FÉNYKORA

1939. szeptember 1-én hajnalban Németország megtámadta Lengyelországot. Angliának és Franciaországnak szövetségi szerződése volt Lengyelországgal, s ennek értelmében az agresszió áldozatának haladéktalanul meg kellett volna adniuk minden segítséget, a katonai segítséget is beleértve. Mindenki arra számított, hogy a segítségnyújtásra automatikusan sor kerül, legalább olyan formában, hogy Anglia hadat üzen Németországnak. Valójában azonban Chamberlain kormánya ünnepélyesen vállalt kötelezettségei ellenére az utolsó pillanatban kísérleteket tett arra, hogy kitérjen a Lengyelországnak nyújtott garanciák teljesítése elől, és megállapodjon Németországgal a lengyel kérdés békés rendezését illetően. Gyakorlatilag egy újabb Münchenről lett volna szó, ezúttal már Lengyelország rovására. Hugh Dalton, az ismert munkáspárti politikus szeptember 2-án a következőket jegyezte fel naplójában „Úgy tűnt, hogy a megbékéltetési politika ismét teljes virágzásban van, s a lengyeleknek adott becsületszavunkat meg fogják szegni" (47, 264–265. old.).

Az angol nép azon a véleményen volt, hogy nem szabad meghátrálni, hogy az oly szégyenletesen megbukott békéltetési politikának véget kell vetni, s hogy Angliának teljesítenie kell Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeit, vagyis mindenekelőtt hadat kell üzennie a fasiszta Németországnak. Ugyanezt a nézetet képviselte az alsóházi tagok többsége is. Neville Chamberlain nem látta, mennyire megváltozott a hangulat a nép között és az alsóházban, s igyekezett időt nyerni, arra számítva, hogy valahogy mégiscsak meg tud majd állapodni a németekkel, és így elkerülheti a hadüzenetet. Az alsóházban szeptember 2-án éles beszédekben támadták a kormányt. A képviselők azt követelték, hogy Anglia tartsa meg Lengyelországnak adott szavát.

Azoknak a napoknak a parlamenti vitáit és az angol történelemnek ezzel a szakaszával foglalkozó töméntelen tanulmányt olvasva az ember

meglepődik Winston Churchill első pillantásra furcsának tűnő állásfoglalásán. A kormány legengesztelhetetlenebb bírálója, aki évek óta azt követelte, hogy Anglia tanúsítson erélyesebb ellenállást Németországgal szemben, ebben a fontos pillanatban egyszerre csak hallgat. A Németországnak való hadüzenet erélyes követelésével a konzervatív ellenzék más, kevésbé befolyásos képviselői, valamint a munkáspárti politikusok lépnek fel. S mindez akkor történik így, amikor a béke utolsó heteiben Churchill, mint maga írja, leginkább attól tartott, hogy „őfelsége kormánya az adott garanciák ellenére nem lesz hajlandó hadba lépni Németországgal, ha ez utóbbi megtámadja Lengyelországot" (33, 1. köt. 397. old.).

Churchill furcsa viselkedésének egyszerű a magyarázata. Azon a napon, amikor Németország megtámadta Lengyelországot, meghívást kapott Neville Chamberlaintől arra, hogy este látogassa meg a Downing Street 10-ben. Churchill azonnal megértette, miről van szó, s hogy el ne rontsa a dolgot, szeptember 1-én tartózkodó és óvatos volt. Amikor este találkozott Chamberlainnel, feltevése beigazolódott. Chamberlain felajánlotta Churchillnek, hogy lépjen be a kormányba és legyen tagja a háborús kabinetnek. Churchill azonnal elfogadta az ajánlatot. Ezt követően arról tárgyaltak, hogy milyen összetételű legyen a hadi kabinet, és Churchill igyekezett néhány hívét bejuttatni a kormányba. Szeptember 2-re virradó éjjel Churchill levelet ír Chamberlainnek, és azt tanácsolja neki, hogy vegye be a kormányba a liberálisok képviselőit (régi munkatársára, Archibald Sinclairre gondolt), valamint Anthony Edent, aki 1938. február 20-án vált ki Chamberlain kormányából, mert nem értett egyet vele az Olaszországgal való megegyezésre irányuló taktikájában, és ezt követően Churchillhez közeledett. Churchill egy levélben írt arról, amiről mások a parlamentben beszéltek. Nyugtalanságát fejezte ki amiatt, hogy Chamberlain próbál kitérni a Németországnak való hadüzenet elől.

Chamberlain nemcsak a hadüzenetet latolgatta, hanem Churchillnek a kormányba való bevételét is. Ez érthető. Minthogy szeretett volna kiegyezni Hitlerrel, nem óhajtotta a führert azzal ingerelni, hogy kormányába bevesz egy olyan politikust, mint Churchill. Szeptember 3-ra virradó éjjel Churchill a következőket írja Chamberlainnek: „Semmit sem hallottam Öntől, amióta legutoljára pénteken beszélgettünk. Én akkor úgy értettem, hogy az Ön kollégájává kell válnom, s Ön akkor azt mondta, hogy ezt hamarosan nyilvánosságra fogja hozni. El sem tudom képzelni, mi történhetett ezekben az aggasztó napokban, bár úgy érzem, hogy

most más elgondolások kerekedtek felül, amelyek szöges ellentétben állnak azokkal, amelyeket Ön előttem kifejtett, mondván: »A kocka el van vetve«" (33, 1. köt. 407. old.).

Churchill, persze, nagyon is jól tudta, mi történik. Sehogy sem tetszett neki, hogy Chamberlain ki akar térni a hadüzenet elől. A kormányfőnek ez a politikája ellenkezett Churchill meggyőződésével. Emellett, ha nem üzenik meg a háborút, ez kétségtelenül azt jelentené, hogy Churchill újra elveszti esélyét a kormányba való bejutásra. Churchillnek tehát bőven volt oka arra, hogy elégedetlen legyen Chamberlain viselkedésével. Mégsem óhajtott a parlamentben nyíltan fellépni Chamberlain ellen, mert nagyon jól tudta, hogy egy ilyen fellépése után, még ha sor kerülne is a hadüzenetre, a miniszterelnök esetleg nem óhajtaná őt bevenni a kormányba. De Churchill azt is tudta, hogy Chamberlain tisztában van vele, milyen veszélyes volna reá nézve, ha Churchill ilyenkor fellép az alsóházban a kormány ellen. Éppen Churchill elhallgattatása céljából ajánlotta fel Chamberlain szeptember 1-én, hogy beveszi a kormányba. Most pedig, szeptember 3-ra virradóra, amikor kitűnt, hogy Chamberlain habozik, Churchill elhatározta, hogy ráijeszt. Közölte Chamberlainnel, hogyha a szeptember 3-án délre kitűzött parlamenti vita kezdetéig nem tudja meg, mik a további tervei a kormányba való bevételét illetően, esetleg felszólal az alsóházban. Sőt Churchill arra is megkérte Chamberlaint, hogy tárgyalja meg vele a leendő hadi kabinet összetételét. Ezzel bejelentette azt az igényét, hogy a kabinet összetételét egyeztessék vele. Nem egészen világos, hogy Churchill mit is szándékozott tenni a szeptember 3-i parlamenti vita során. Chamberlain mindenesetre azzal tartotta vissza Churchillt a felszólalástól, hogy aznap az alsóházban egy cédulát juttatott el hozzá azzal a kéréssel, hogy keresse meg irodájában a vita végeztével.

Chamberlain az alsóházban bejelentette, hogy 1939. szeptember 3-án délelőtt 11 órától Anglia hadban áll Németországgal. „Az alsóház – jegyzi meg Taylor angol történész – kierőszakolta a háborút az ingadozó angol kormánytól" (152, 453. old.).

Churchill számos oknál fogva teljes mértékben egyetértett a kormány által hozott és a parlament által elfogadott döntéssel. „Helyemen ülve, a beszédeket hallgatva – írta később – az utóbbi napok forró szenvedélyét és izgalmát nagy nyugalom váltotta fel. Valami csendes higgadtságot éreztem, mintha felülemelkednék minden emberi és személyes dolgon" (33, 1. köt. 409. old.). Churchill ebben az esetben is, mint ez oly gyakran megesett vele, túlzásokra ragadtatta magát. Az emberi és személyes dolgok e

pillanatban jobban érdekelték, mint valaha. Nagyon jól tudta, hogy a hadüzenet Németországnak a Neville Chamberlain által folytatott politika csődjének hivatalos beismerése. Ez pedig azt jelentette, hogy a háború kibontakozása arányában Chamberlainnek óhatatlanul távoznia kell majd a miniszterelnöki posztról. Éppen ezért Churchillnek gondja volt arra, hogy maximális mértékben elfogadhatóvá tegye a maga jelölését Chamberlain miniszterelnök utódjául.

Azzal, hogy a háborút megelőző években következetesen és határozottan bírálta Chamberlain külpolitikáját, és ezt a bírálatot az események alakulása igazolta, Churchill nagy népszerűségre tett szert a közvéleményben, és tekintélyt szerzett mint az agresszív Németországgal való szembeszállás híve. De Churchill tudta, hogy bármilyen értékes tőke is ez, semmiképpen sem elegendő a miniszterelnöki poszt megszerzéséhez. Igen sok függött a konzervatív párttól, amelynek elsöprő többsége volt a parlamentben. Éppen ezért Churchill a háború elején és később is tartózkodott attól, hogy bármiféle kritikai észrevételeket tegyen a pártra és vezérére, Chamberlainre. Ellenkezőleg, hangsúlyozta, hogy keresztet kell vetni a múltra, vagyis Chamberlainnek és a többi konzervatív vezetőnek arra a felelősségére, amely botrányos kudarcba fulladt politikájukért terhelte őket. Churchill minden lehető módon fitogtatta, hogy kész őszintén együttműködni ezekkel az emberekkel minden kül-, katona- és belpolitikai kérdésben.

Churchillnek, akinek hosszú politikai pályafutása alatt sikerült megrontania a kapcsolatait minden politikai párttal, szívós munkával kellett kiépítenie magának a bázist a konzervatívok vezetőségével való együttműködéshez.

Még otthoni környezetben sem mert Chamberlainen élcelődni, s nem tűrt meg ilyesmit családja tagjaitól sem. Virginia Cowles amerikai újságírónő visszaemlékezik egy azokban a napokban Churchillék házában elköltött lunchre. Churchillnél az asztalbeszélgetések mindig politikai témák körül folytak. Ilyen alkalmakkor régebben gyakran hangzottak el epés megjegyzések Chamberlainre és a többi müncheni politikusra. „Ezúttal – írja Cowles –, amikor Churchill egyik gyermeke valamilyen enyhe tréfával próbálkozott, meglepődve láttam, milyen komor arccal fogadja ezt a papa. Szokatlan ünnepélyességgel kijelentette: »Ha sértő megjegyzéseket akartok tenni főnökömre, akár el is mehettek az asztaltól. Egy nagy közös ügy egyesít bennünket, s nem tűröm, hogy bárki is ilyen kifejezéseket használjon a miniszterelnökre«" (39, 311. old.). Cowles megjegy-

zi, hogy alig bírta visszafojtani a mosolyt e szavak hallatára, hiszen nagyon jól tudta, hogy ennél az asztalnál még néhány nappal előbb is milyen fesztelenül köszörülték a nyelvüket Chamberlainen.

Churchill buzgón ápolta a kapcsolatokat Chamberlainnel és a konzervatívokkal, és egyengette a velük való együttműködés útját, mert tudta, mennyire függ éppen tőlük az ő további politikai sorsa. „A kormány – írja Taylor angol történész – hátrálva és behunyt szemmel lépett be a háborúba. Churchill volt az egyetlen kivétel, kakukkfióka idegen fészekben . . . A háború kitöréséig Churchill szinte teljesen magára volt hagyatva. Követőinek száma kettőre csökkent . . . A parlamentben is igen kedvezőtlenre fordult a helyzete . . . 1939-ben a konzervatívoknak túlnyomó többségük volt a parlamentben, és Churchill semmire sem mehetett volna, ha kizárólag a két ellenzéki pártra és néhány konzervatív lázadóra támaszkodhat. Magával kellett ragadnia az egész konzervatív pártot, nem pedig megosztani ezt a pártot. S most éppen erre törekedett. Sokéves keserű tapasztalatokon győződött meg arról, hogy szükség van szervezett támogatásra . . . Éppen ezért igen óvatosan tette meg lépéseit. Nem intrikált. Lojális kolléga volt" (152, 467. old.).

Chamberlain kormányában Churchill megkapta a haditengerészeti tárcát, és a kabinet tagja lett. Kétségtelen, hogy a Németország elleni erőteljes, elszánt hadviselés híve volt. Csakhogy Chamberlain kormányának nem állt szándékában ilyen háborút viselni. Az 1939 szeptembere és 1940 áprilisa közötti időszak a „furcsa háború" időszakaként vonult be a történelembe, mivel Anglia hadban állt ugyan Németországgal, de valójában nem viselt hadat. Chamberlain kormánya Franciaország kormányával egyetemben a kisujját sem mozdította azért, hogy segítséget nyújtson Lengyelországnak. Lengyelország lerohanása után pedig minden gondja azt volt, hogy valamiképp fel ne bőszítse a németeket, és így meg ne nehezítse a Németországgal való kiegyezéses békét. Ez lényegében folytatása volt a régi müncheni politikának új körülmények között.

Churchillnek ez a politika nyilván nem imponált, de a kormány tagja volt, s ezért nem bírálta a kormányt. Óvatosan, nehogy magára haragítsa Chamberlaint és többi kormánybeli partnerét, időnként síkraszállt a Németország elleni háború energikusabb folytatásáért. Hitler, képmutató békeajánlatokat téve Angliának, kijelentette, hogy a békére akkor kínálkozik majd lehetőség, ha az angol kormányban nem kerekednek felül „Churchillnek és követőinek nézetei". Erre Churchill egy olyan nyilatkozattal válaszolt, miszerint Hitler és a náci rezsim halálos veszedelmet

jelent mindarra nézve, ami Angliának és Franciaországnak becses (39, 313. old.).

Az admiralitásban Churchill lázas tevékenységet fejtett ki. A haditengerészeti szféra volt a „furcsa háború" idején katonai szempontból a legaktívabb. Churchill napi 18 órát dolgozott: irányította a konvojokba tömörített és hadihajókkal őrzött kereskedelmi hajók útnak indítását, terveket készített Németország tengeri blokádjának megszervezésére, új hadihajók építésével foglalkozott és szervezte a német tengeralattjárók és portyázó hajók elleni hajtóvadászatot.

Ezúttal Churchill minden eddiginél nagyobb mértékben érdeklődött sok olyan kérdés iránt, amely nem tartozott a haditengerészeti minisztérium illetékességébe. Egy leendő miniszterelnöknek – márpedig Churchill bízott benne, hogy az lesz – sok mindenről kell tájékozottnak lennie. Churchill az admiralitásban egy speciális statisztikai osztályt létesített, és ennek élére régi megbízható tudományos tanácsadóját, Lindemann professzszort állította. A professzor rendelkezésére állt a törekvő és rátermett munkatársaknak egy egész csoportja, s ez hozzájutott minden olyan hivatalos információhoz, amelyet Churchill a hadi kabinet tagjaként kapott. Lindemann osztálya ellátta Churchillt táblázatokkal és kimutatásokkal, amelyek nem is csupán statisztikai jellegűek voltak, hanem a háború egész menetét érintették. Churchill úgy vélte, hogy ily módon mindig megbízható információ áll a rendelkezésére.

Abban az időben került Churchill közelebbi kapcsolatba Franklin Roosevelttel, az Egyesült Államok elnökével, aki jeles államférfi volt, és némely tekintetben talán túl is szárnyalta Winston Churchillt. Megvolt benne az a képesség, hogy higgadtan elemezze a nemzetközi helyzetet, s távol állt tőle a kalandorság, amely Churchillt mindig csábította. Alighanem akkoriban értette meg Roosevelt, hogy az angol politikában Churchill a jövő embere. 1939. szeptember 11-én Roosevelt, aki ezt megelőzően mindössze egyszer találkozott Churchill-lel (még az első világháború idején) magánlevélben megkereste Churchillt, és arról biztosította, hogy örül a haditengerészeti minisztériumba való visszatérésének. „Szeretném tudatni Önnel és a miniszterelnökkel – írta az elnök –, hogy mindenkor szívesen venném, ha személyesen tájékoztatnának engem mindarról, amit a tudomásomra kívánnak hozni. Bármikor küldhetnek nekem lepecsételt levelet akár a saját diplomáciai postájuk útján, akár az enyém útján." Hogy kedveskedjen Churchillnek, Roosevelt dicsérő hangon nyilatkozott a Marlborough herceggel foglalkozó könyvéről (33, 1. köt. 440. old.).

Churchillt elragadtatta Roosevelt üzenete. Az elnök ilyen módon kinyilvánított figyelmessége jelentős politikai támogatást jelentett (hiszen Chamberlain tudott róla), s nagy jelentősége volt a jövő szempontjából, amikor Churchill álmai beteljesüléseképpen végre beköltözhet majd a Downing Street 10-be. Churchill azonnal válaszolt Rooseveltnek, s levelét „Naval Person"* álnévvel írta alá. Így kezdődött az amerikai elnökkel folytatott levelezése, amely 1945 tavaszáig Roosevelt haláláig, tartott. Ez alatt az idő alatt mintegy ezer levelet váltottak (33, 1. köt. 441. old.).

A „furcsa háború" nem tarthatott a végtelenségig. Az angol kormány oly módon szeretett volna kivezető utat találni belőle, hogy a Németországgal való háborút a Szovjetunió ellen fordítja. Arra spekuláltak, hogy valamiképpen befejezik a Németországgal folyó háborút, és Németországgal együtt a Szovjetunió ellen támadnak. Amikor 1939 végén kitört a szovjet–finn háború, amelyben az angol uralkodó körök sem voltak teljesen ártatlanok, Londonban úgy vélték, elérkezett a kedvező pillanat a háború megfordításához. Abban az időben Churchill azzal az ötlettel állt elő, hogy szervezzenek egy hadműveletet Norvégiában és Svédországban, hogy Németország elől elzárják a svéd ércet. A szovjet–finn háború kitörése után az angol kormány a francia kormánnyal együtt nemcsak a legmesszebbmenően segítette Finnországot, hanem Norvégián és Svédországon át csapatokat is kívánt küldeni Finnországba, hogy a finnek oldalán harcoljanak a Szovjetunió ellen. Ezzel Anglia és a Szovjetunió háborúba keveredett volna.

Az adott esetben Churchillt cserbenhagyta józan esze. Támogatta Chamberlaint angol és francia csapatok Finnországba küldésének a tervében, s így átmenetileg egyetértett azzal a gondolatával, hogy a Németországgal való háborút a Szovjetunió ellen kellene fordítani. Churchillnek ez a kalandor állásfoglalása több okkal is magyarázható. Persze, kedvére való lett volna, ha egymás ellen uszíthatja ősellenségeit: Németországot és a Szovjetuniót. Hiszen már 1918-ban is foglalkoztatta ez a gondolat. Közrejátszott ebben bizonyára az is, hogy Churchill nem óhajtott ellentétbe kerülni Chamberlainnel és a kormány többi tagjával, akik a háború átirányítása mellett szálltak síkra. Churchill akkori beszédei, ami a Szovjetuniót illeti, lényegében nem tértek el a miniszterelnök beszédeitől. Gyökeresen megváltozott a Szovjetunióhoz való viszonya az előző évhez képest, amikor még nem volt a kormány tagja. A Szovjetunió elleni újabb

* „Tengerész". Szabad fordításban: „Egy úr az admiralitásról." Később az aláírás módosult: „Former Naval Person" – (Hajdani Tengerész.) – *A szerk.*

féktelen kirohanásai az intervenció időszakában és a húszas években tett megnyilatkozásaira emlékeztettek.

Merő kalandorság volt ez, Churchill mindig is hajlott rá. „Ha kitör a háború Oroszországgal – írja Emrys Hughes –, az angol expedíciós hadtest Finnországban bizonyára odaveszett volna, s Anglia alighanem még súlyosabb katasztrófába sodródott volna, mint annak idején a Dardanellákon" (83, 179–180. old.). Taylor is a Dardanellákra emlékeztet ezzel kapcsolatban: „A finnországi hadjárat egy újabb és még súlyosabb Gallipoli lett volna." „A tervezett finnországi expedíció motívumai – írja az angol történész – józan ésszel fel sem foghatók. Angliát és Franciaországot háborúba keverni Szovjet-Oroszországgal, amikor már hadban álltak Németországgal, merő őrültség. Ennek egyetlen elképzelhető, de annál galádabb indítéka az lehetett, hogy a háborút antibolsevista vágányokra akarták vinni, hogy így a Németország elleni háború véget érhessen és feledésbe merülhessen... Ma nincs rá más elfogadható magyarázat, mint az, hogy az angol és a francia kormány abban az időben elvesztette józan eszét" (152, 469. old.).

A „Labour Monthly" című haladó angol folyóirat 1940 februárjában azt írta, hogy „az angol és a francia imperializmus legsovinisztább, legagresszívabb, legreakciósabb erői, amelyek minden eszközzel arra törekedtek, hogy kiszélesítsék a háborút és hogy a Nyugaton kialakult zsákutcából a Kelet elleni hadi tevékenység megnyitásával jussanak ki, ebben a kérdésben összefogtak a hajdani müncheni politikusokkal, akik tévedésből és akaratuk ellenére keveredtek bele ebbe a háborúba, hiszen szovjetellenes háborút szerettek volna szervezni, s akik csak örültek annak a most kínálkozó lehetőségnek, hogy ezt a háborút szovjetellenes háborúvá változtassák, és ezen az alapon egy világméretű forradalomellenes frontot alakítsanak ki angol vezetés alatt" (99, 1940. február. 74–75. old.). Ez eléggé meggyőző magyarázatnak látszik mind a „merőben őrült" tervekre, mind pedig Churchill első pillantásra érthetetlennek tűnő viselkedésére, a háború átirányításának híveihez való csatlakozására. Éppen Churchill volt a legtipikusabb képviselője az angol imperializmus ama „legsovinisztább, legagresszívabb, legreakciósabb erőinek", amelyekről a „Labour Monthly" írt.

Az angol nép legjobb képviselői Churchilltől eltérően tisztán látták annak a politikának a kalandorságát, amelyet az angol kormány a szovjet–finn háború időszakában folytatott. Nagy-Britannia Kommunista Pártja elítélte a szovjetellenes imperialista blokk létrehozására tett kísérleteket.

A munkáspárt öntudatos, egyszerű tagjai szembeszálltak a konzervatív kormány és a jobboldali munkáspárti vezetők szovjetellenes politikájával. Az ő nézeteiket képviselte D. N. Pritt, a munkáspárt végrehajtó bizottságának tagja, amikor két könyvében meggyőző érveket sorakoztatott fel a konzervatív kormány szovjetellenes politikája ellen, amely az Anglia és a Szovjetunió közötti háború kirobbanásával fenyegetett.

A „Labour Monthly" 1940 februárjában megrendezte a munkások és a társadalmi szervezetek képviselőinek egy konferenciáját. „A Szovjetunió ügye – jelentették ki e konferencia résztvevői – a nemzetközi szocializmusnak és az egész világ munkásosztályának az ügye. Arra kérjük a munkásosztályt, emlékezzen vissza arra, hogyan állta útját a szovjetellenes háborúnak 1920-ban agitáció és sztrájkok segítségével, s minél gyorsabban cselekedjék napjainkban, hogy újra elejét vegye egy ilyen háborúnak."

Finnország vezetői megértették, hogy nemzeti katasztrófába sodorhatják az országot, ha elfogadják Angliától és Franciaországtól a tervezett segítséget. Éppen ezért a finn kormány, amikor a finn csapatok vereséget szenvedtek, békét kötött a Szovjetunióval. Ily módon Anglia elkerülte azokat a katasztrofális következményeket, amelyekkel a háború „átirányításának" a politikája járt volna.

1940-ben kora tavasszal Chamberlain naivul azt hitte, hogy a Németország elleni háborúban Anglia győzelme immár biztosítva van. Egyik beszédében kijelentette, hogy „Hitler lekéste a buszt" (20, orosz kiad. 124. old.). Ezzel azt akarta mondani, hogy a „furcsa háború" idején Anglia és Franciaország annyira mozgósította erőforrásait, hogy az erők mérlege a szövetségesek javára billent, és így majdani győzelmük biztosítottnak tekinthető. Ez a kijelentés az angol miniszter végtelen korlátoltságáról és vakságáról tanúskodott. Ez volt az egyike annak a rengeteg baklövésnek, amelyet Chamberlain komoly hadászati jelentőségű kérdésekben elkövetett. Öt nappal e kijelentés után a németek megindították a támadást Dánia és Norvégia ellen, s hamarosan le is rohanták ezeket az országokat. Anglia megkísérelte, hogy flottájával, légierejével és szárazföldi csapataival Norvégiában ellenállást tanúsítson a németekkel szemben, de vereséget szenvedett.

A „furcsa háború" politikájának akkor már nyilvánvalóvá vált csődje, a finn háborúval kapcsolatos kudarc és végül a norvégiai vereség mély felháborodást keltett az angol népben Chamberlain kormányával szemben. „Az angol nép – írja Taylor – elítélte a vezető férfiakat. A nép minden haragja Chamberlain ellen fordult, s abban az időben rajongott Churchil-

lért" (152, 471. old.). Az angol közvélemény hangulata átterjedt a parlamentre is. Immár nemcsak a munkáspártiak, a liberálisok és a Churchillt követő konzervatívok látták, hogy Chamberlain kormányának ütött az órája. 1940 tavaszán ezt a konzervatív alsóházi képviselők közül Chamberlain sok lojális híve is felismerte már.

A megriadt konzervatívok április 4-én megalakítottak egy megfigyelő bizottságot, amely több tucatnyi tekintélyes alsóházi képviselőből és felsőházi tagból állt. A bizottság élére Lord Salisbury került. A bizottság tagjai rendszeres eszmecserét folytattak, és különféle javaslatokat terjesztettek a kormány elé. Tekintélyes szerepet játszottak a május 7–8-án lezajlott alsóházi vitákban, amelyek drámai jelleget öltöttek.

A kormány tevékenységének alsóházi tárgyalása során sok szónok kijelentette, hogy a kormány tehetetlensége teljesen nyilvánvalóvá vált, s hogy a kormánynak le kell mondania. Leopold Amery, a konzervatívok egyik tekintélyes politikusa Cromwell szavait idézte, amelyeket az annak idején a Hosszú Parlamenthez intézett: „Ahhoz a kevés jóhoz, amit tettetek, túlságosan is sokáig ülészetetek már. Távozzatok, mondom néktek, s ne kelljen már vesződnünk veletek. Isten nevében, menjetek!" (1, orosz kiad. 631. old.).

Churchill a viták során nem lépett fel Chamberlain ellen. Nemcsak arról volt szó, hogy a kormány tagjaként maga is felelős volt a kormány tevékenységéért, és legalább annyira vétkes volt Anglia norvégiai kudarcaiban, mint mások. Churchill ravasz, óvatos politikai játékot folytatott. Valahogy éreztetnie kellett a konzervatívokkal, hogy ő az a megbízható ember, akire nehéz helyzetekben számíthatnak. Éppen ezért hellyel-közzel még védelmébe is vette Chamberlaint, és hangsúlyozta, mennyire terheli őt is a felelősség az események kedvezőtlen alakulásáért. Lloyd George, aki éles hangon bírálta Chamberlaint, egyben figyelmeztette Churchillt, hogy „ne hagyjon magából afféle óvóhelyet csinálni", amelyben megbújhat Chamberlain a kollégáival (152, 472. old.).

Chamberlainen ez már nem segített. Már semmi sem menthette meg. Viszont Churchill ezzel egy újabb lépést tett a konzervatív párt vezetőségével való kapcsolatainak normalizálása felé. Chamberlainnek nyújtott támogatása aligha volt őszinte. Minden bizonnyal a háború első hónapjai óta lélekben sokszor nem értett egyet a miniszterelnök politikájával, még ha hallgatott is róla. Az pedig már teljesen vitathatatlan, hogy Chamberlain helyére tört és miniszterelnök akart lenni. Erre ösztönözte saját becsvágya, de buzdította néhány konzervatív barátja is. Sőt amerikai barátja,

Bernard Baruch is ilyen irányú tanácsokkal látta el. Churchill feltehetően tisztában volt vele, hogy Chamberlainnek, még ha ő támogatja is, meg vannak számlálva a napjai.

Amikor szavazásra bocsátották a bizalmi kérdést, Chamberlain kormánya 81 szavazatos többséget szerzett. Ez súlyos vereség volt, hiszen általában a kormányt támogató képviselők 240 szavazatos többséget biztosíthattak. Sok konzervatív is a kormány ellen szavazott vagy tartózkodott a szavazástól, ami ugyancsak a kormánnyal való elégedetlenség kifejezése volt.

A szavazás eredménye azt jelentette, hogy a kormánynak le kell mondania. Az országban és a parlamentben uralkodó hangulatból arra lehetett következtetni, hogy Chamberlain utóda a miniszterelnöki székben csakis Churchill lehet. Ezzel Churchill is tisztában volt, de azt is tudta, hogy Chamberlainnek és sok konzervatív vezetőnek nincs ínyére az ő jelölése. A konzervatívoknak nem tetszett Churchill elszántsága. Azt sem felejtették el, hogy Churchill az évek hosszú sora alatt mennyi borsot tört az orruk alá. Végül, nem voltak bizonyosak abban, hogy Churchill a háborút úgy fogja folytatni, ahogy azt ők szerették volna. Tudták, hogy Churchillnek és Chamberlainnek eltérnek a nézetei Anglia politikáját illetően. A konzervatívok általában jobb néven vették volna, ha az ő emberük, a müncheni politika hívei közül kerül valaki a miniszterelnöki székbe.

Chamberlain azt vetette fel, hogy Lord Halifaxet bízzák meg a kormányalakítással — „a béketlétők fejedelmét", ahogy Taylor nevezte (152, 473. old.). A munkáspárt vezére, Attlee eleinte hajlott arra, hogy Halifaxet jelöljék. Ez igen lényeges tényező volt, hiszen a kialakult körülmények között koalíciós kormányt kellett létrehozni, amelyben a konzervatívok mellett részt vesznek a munkáspártiak és a liberálisok is. A Downing Street 10-be vivő úton Halifax legfőbb akadálya Churchill volt.

A közvélemény amellett volt, hogy Churchill alakítson kormányt. Ennek ellenére maga Churchill nem mert erőteljesebben igényt támasztani a miniszterelnöki székre. Ebben két szempont vezérelte: egyrészt, több ízben is nyilvánosan kijelentette, hogy a háborúval kapcsolatban kialakult rendkívüli körülmények között kész bárkinek a vezetése alatt szolgálni az országot, másrészt, tudta, hogy a miniszterelnöki poszt nyilt követelését nemtetszéssel fogadták volna a konzervatív pártban vagy legalábbis vezető köreiben. Tudta, hogy mindent elronthat, ha túlságosan erőlteti a dolgot.

Ebben a nehéz helyzetben jelent meg a színen Lord Beaverbrook, a bonyolult politikai helyzetek és intrikák kibogozásának nagymestere. Beaverbrook jóval eszesebb volt Chamberlainnél és a többi konzervatív vezetőnél, s tudta, hogy az adott körülmények között, amikor a konzervatív párt Chamberlain csődbe jutott politikájával annyira lejáratta magát a nép előtt, Churchilll tekintélye viszont jelentősen megnőtt, maguknak a konzervatívoknak is érdekük, hogy Churchillt tegyék meg miniszterelnökké, és ezzel elhárítsák magukról a néptömegek elégedetlenségét. Beaverbrook próbálta rábírni Churchillt arra, hogy határozottan támasszon igényt a miniszterelnöki posztra. De Churchill vonakodott, és nem fogadta el Beaverbrook ajánlatát, amelyet néhány más politikus is támogatott. Amikor Churchill megtudta, hogy a munkáspártiak hajlandók volnának részt venni egy olyan kormányban, amelynek ő a vezetője, közölte Beaverbrookkal, hogy csak egyet tehet: ha felajánlják neki, hogy teljesítsen szolgálatot Halifax vezetése alatt, nem mond sem igent, sem nemet.

Május 9-én Chamberlain találkozott Churchillel, Halifaxszel és Margessonnal, a konzervatívok fő parlamenti szervezőjével. Margesson amellett foglalt állást, hogy Halifax legyen a miniszterelnök. Ezután Chamberlain feltette a döntő kérdést: hajlandó-e Churchill részt venni egy Halifax vezette kormányban? Churchill, a felülmúlhatatlan szónok, aki annyira szeretett beszélni, ezúttal hallgatott. Két percig tartott a nyomasztó csend. Halifax a hallgatást visszautasításnak vette, s általában annak vette mindenki. Éppen ezért „a békéltetők fejedelme" szólalt meg elsőnek, és kijelentette, hogy nem volna helyes, ha ő mint a lordok házának tagja alakítana kormányt, mert egy olyan háborúban, mint a mostani, a miniszterelnöknek feltétlenül alsóházi képviselőnek kell lennie. „Churchill — jegyzi meg Taylor — a markukban tartotta valamennyiüket. Ha nem hajlandó részt venni a kormányban, valamennyiüket elsöpri a népi felháborodás hulláma" (152, 474. old.).

Amikor az angol konzervatív párt vezető köreiben javában dúlt ez a kívülállók számára szinte érthetetlen hatalmi harc, Németország a nyugati fronton támadásba lendült, megindította csapatait Franciaország, Belgium és Hollandia ellen. Ez május 10-én reggel történt. Chamberlain belekapaszkodott ebbe az új helyzetbe, s próbálta így megtartani hatalmát. Arra számított, hogy a heves hadi cselekmények közepette senki sem mer majd a kormány leváltásához ragaszkodni, és a munkáspártiak meg a liberálisok hajlandók lesznek koalíciós kormányt alakítani az ő

vezetése alatt. Ám elszámította magát. A munkáspártiak és a liberálisok visszautasították ajánlatát. Chamberlain megértette, hogy most már semmi sem mentheti meg. Elment hát a Buckingham palotába, és átnyújtotta a királynak kormánya lemondását. A király megkérdezte tőle, nem kellene-e Lord Halifaxet megbízni a kormányalakítással. Chamberlain megmagyarázta a helyzetet, s 1940. május 10-én este 6 órakor a király Churchillt bízta meg a kormányalakítással. Churchill végre hozzájutott ahhoz a nagy hatalomhoz, amelyre egész életén át vágyott.

Churchill azért juthatott Angliában a hatalom csúcsára, mert az adott pillanatban a politikai helyzet neki kedvezett. A nép a fasiszta Németország elleni aktív, elszánt harc mellett szállt síkra, s az angol politikai porondon működő tekintélyes személyiségek közül csak Churchill látszott alkalmasnak egy ilyen háború vezetésére. A konzervatívok nem szívesen adták Churchill kezébe a hatalmat, de arra számítottak, hogy ezzel talán megszilárdíthatják saját pozícióikat. „Churchill — állapítja meg Denis Pritt, az ismert angol közéleti személyiség —, minden melléfogása és hibája ellenére... kétségtelenül erős ember volt, aki magával tudja ragadni a népet, és fenntartás nélkül ellensége a németeknek" (139, 243. old.). Az 1940. tavaszi és nyári események során, írja a „Labour Monthly", Angliában „megváltoztak az erőviszonyok az uralkodó osztályokon belül. A müncheni politika hívei nagyon lejáratták magukat, de megőrizték szilárd pozícióikat és befolyásukat. A kormány közvetlen vezetését az uralkodó osztályoknak egy másik része vette kezébe, s ennek képviselője Churchill volt, aki következetesen síkraszállt a Hitlerrel való szembeszállás aktív politikájáért" (99, 1941. augusztus, 348. old.).

Churchill olyan kormányt alakított, amelyben konzervatívok mellett részt vettek munkáspártiak és liberálisok is. Attlee, a munkáspártiak vezére a főpecsétőri posztot kapta meg, és eleinte gyakorlatilag, később pedig hivatalosan is miniszterelnökhelyettes volt. Bevin, a szélsőségesen reakciós munkáspárti vezető a munkaügyi tárcát kapta. Morrison közellátási miniszter, Alexander hadügyminiszter, Greenwood tárca nélküli miniszter lett. Archibald Sinclair, a liberálisok vezére, Churchill régi harcostársa a légügyi tárcát kapta. A többi fontos posztot mind konzervatívok töltötték be, akik továbbra is uralkodó erő maradtak a kormányban és meghatározták a kormány politikai arculatát.

A müncheni politikáért felelős miniszterek közül is többen bekerültek az új kormányba. Chamberlain és Halifax tagja lett a hadi kabinetnek —

a háborút irányító legfelső szervnek. A békéltető politika ellenzői közül igen kevesen jutottak be a kormányba, s azok is csak másodrendű szerepet játszhattak. Duff Cooper például, aki 1938-ban a müncheni egyezmény elleni tiltakozás jeléül vált ki Chamberlain kormányából, csupán a tájékoztatásügyi tárcát kapta.

Hogy a müncheni politikusok túlsúlyra jutottak Churchill kormányában, ennek nemcsak az a magyarázata, hogy Churchill függött a vezetésük alatt álló konzervatív párttól és az őket követő alsóházi konzervatív többségtől, hanem az is, hogy Churchillnek és a hajdani müncheni politikusoknak azonosak voltak az osztálypozícióik, s így nem volt túlságosan nehéz közös nevezőre jutniuk. Már a kormányalakítás során sok szó esett arról, hogy azok helyett, akik annak idején az agresszor megbékéltetésének a politikáját folytatták, a kormányba olyan embereket kellene bevenni, akik erélyesen szembeszálltak ezzel a politikával. Churchill határozottan visszautasította az ilyen követeléseket, és védelmébe vette az egykori müncheni politikusokat. Pritt megjegyzése szerint „megbékítette a békéltetőket, és nem élt a kitűnő alkalommal, hogy eltávolítsa a náci Németországgal egyezkedő embereket" (139, 243. old.). Hogy az ilyen emberek a kormányban maradtak, ennek az lett a következménye, hogy Angliában a haladó és hazafias elemek hosszú időn át harcoltak a hajdani müncheni politikusoknak a kormányból való eltávolításáért. Ugyanakkor ezek a müncheni politikusok erős nyomást gyakoroltak Churchill kormányának politikájára, és megnehezítették a fasiszta Németország és szövetségesei elleni hadviselést.

A kommunista párt széles körű tömegkampányt szervezett ezzel a jelszóval: „Távozzanak a kormányból a müncheni politikusok!" Ezzel a párt azt követelte, hogy radikálisan vessenek véget a müncheni politikának, és erőteljesen folytassák a háborút a fasizmus ellen. Sok szakszervezet és más munkásszervezet támogatta a kommunista pártnak ezeket a követeléseit. Az 1941 januárjában megrendezett népi konvent is csatlakozott ehhez a követeléshez, és felvetette egy olyan népi kormány megalakításának a gondolatát, amely Anglia dolgozóinak az érdekeit képviselné. A konvent döntésével figyelmeztette az angol uralkodó köröket, hogy a nép nem tűri a müncheni politika további folytatását.

A miniszterelnöki poszton kívül Churchill magára vállalta az alsóház elnökének a posztját, és vezette a véderőminisztériumot. Mint véderőminiszter lényegében kezébe vette a hadi tevékenység legfelső irányítását. Churchill, mint tudjuk, nem volt hivatásos katona, katonai tapasztalatai

meglehetősen alacsony posztokon teljesített szolgálatra korlátozódtak (a legmagasabb posztja: gyalogsági zászlóaljparancsnok), s ez a szolgálat is igen rövid ideig tartott. Mindamellett sok éven át érdeklődött katonai kérdések iránt, tanulmányozta a hadtörténetet, és figyelemmel kísérte Anglia katonai minisztériumainak tevékenységét, vagyis a tulajdonképpeni hadügyminisztériumét, a haditengerészeti minisztériumét és a légügyi minisztériumét. Ily módon jelentős mennyiségű általános jellegű ismeretet szerzett, és lehetősége nyílt arra, hogy Anglia katonai vezetői előtt tömegével vesse fel a legkülönbözőbb, mint Taylor megjegyzi, „eredeti, de sokszor veszélyes elgondolásokat" (152, 480. old.). Hogy Churchill bővelkedett az ötletekben, ezt Roosevelt elnök is megerősítette, akinek a háború alatt alkalma nyílt alaposan megismerni az angol miniszterelnököt. Azt mondta, hogy Churchillnek mindig „ragyogó gondolatai támadnak. Naponta száz ötlet is felvillan benne, s ebből körülbelül négy használható is" (39, 320. old.). Mi tagadás, ez nem is rossz arány.

Az angol katonai vezetőknek nem volt könnyű dolguk Churchill-lel, mert határozott természetű ember volt, fölöttébb bízott saját bölcsességében és igazában, s igen rossz néven vette, ha bárki is ellenkezett vele. Vitatkozni rendkívül nehéz volt vele, mert csak úgy ontotta a szót, és egyszerűen lehengerelte az embert. S bármilyen furcsa, a második világháború alatt mégsem támadtak nagyobb konfliktusok a műkedvelő hadvezér és Anglia hivatásos katonai vezetői között. Ennek az a magyarázata, hogy Churchill és a katonai vezetők nagyjából azonos nézeteket vallottak a hadviselést illetően.

Utóbb, már a háború után, néhány katonai vezető emlékirataiban vitába szállt Churchill-lel, némelyek olykor igen tiszteletlen hangon emlegették a hadügyekbe való beavatkozását. Ez részben annak tudható be, hogy Churchill katonai téren néha csakugyan alaposan melléfogott, részben pedig annak, hogy — mint Taylor írja — időnként „kedvelt romantikus modorában olyan kijelentéseket tett, miszerint a hadviselés sokat javulna, ha főbe lőnének néhány tábornokot, akár vezérkari főnököt is" (152, 480. old.).

Churchill többnyire okkal volt elégedetlen a tábornokokkal. Az angol sajtó is gyakran bírálta tábornokait, amikor hozzá nem értés, kezdeményezésre való képtelenség és határozatlanság folytán csatákat vesztettek. Ez a kritika általában teljesen indokolt volt. Hogy Churchill kissé

megszorongatta a katonai vezetőket, annak feltétlenül volt haszna és aktívabbá tette tevékenységüket.

Hasonlóképpen járt el Churchill a polgári minisztériumok és szolgálatok vezetőivel is. Az ő vezetése alatt állt át valóban az ország háborús vágányra. Gyors ütemben jött létre egy tömeghadsereg, kiépült a légierő és a haditengerészeti flotta, erőteljesen fejlődött a hadiipar.

Churchill szerette a külpolitikát, és behatóan foglalkozott velc. Miniszterelnöksége alatt kezdettől fogva Roosevelt elnökkel folytatott magánlevelezése útján maga döntött az angol—amerikai kapcsolatok főbb kérdéseiben. Nagy figyelmet szentelt a Szovjetunióval való kapcsolatoknak is. A külügyminisztérium, amelynek vezetője előbb Halifax, majd a Churchillhez közel álló Anthony Eden volt, háttérbe szorult. A második világháború menetében 1943-ban megindult fordulat után Churchill tevékenységében mind nagyobb helyet kaptak a külpolitika más problémái is, elsősorban a háború utáni békés rendezés problémái.

Edennek mint külügyminiszternek a háború éveiben eléggé vérszegény szerep jutott. Eden mint államférfi impozáns figura volt, nagy sajtónak örvendett, pedig tulajdonképpen jelentéktelen ember volt, és Churchill teljesen elnyomta. A külpolitika alapvető kérdéseiben nem voltak közöttük komolyabb nézeteltérések s így lényegesebb viták sem. Háborús emlékirataiban Churchill gyakran úgy beszél külpolitikai kérdésekről, Roosevelttel és Sztálinnal váltott üzeneteiről, mintha Eden és a Foreign Office nem is létezett volna. Eden nyilván ezt a tényt — amely reá nézve csöppet sem volt hízelgő — kívánta megszépíteni, amikor 1962-ben emlékirataiban azt írta, hogy Churchill még a legnehezebb időkben sem küldött el egyetlen, nemzetközi problémákat érintő üzenetet sem úgy, hogy előbb meg ne mutatta volna neki, Edennek és a külügyminisztérium más vezetőinek (8, 510. old.). Nem különösebben meggyőző állítás. Mindenesetre Churchill memoárjai nem ezt látszanak igazolni.

Churchill határozott, erős akaratú és rendkívül energikus ember volt s emellett kitűnő szónok is. Ezeket a tulajdonságait igen jól tudta használni az ország vezetésében a Németország elleni háború idején. Számtalan beszédében, amelyekben mindig pontosan számba vette a helyzetet és az angol nép lelkiállapotát, csak úgy ostorozta Hitlert és kompániáját, s erélyesebb hadviselésre buzdította az angol népet. Churchillnek ezek a beszédei nagyon imponáltak a néptömegeknek, mert végre volt egy olyan erélyes katonai vezetőjük, aki kifejezésre juttatta hangulatukat. Churchill tekintélye egyre nőtt.

Churchill megittasult a hatalomtól. Később visszaemlékezett rá, milyen érzések szállták meg 1940. május 10-én, amikor ráruházták „a legfelső államhatalmat". „Ezekben az utolsó izgalmas napokban — írta — egy percig sem vert gyorsabban a pulzusom, mint máskor... Amikor reggel három óra tájt lefeküdtem, nagy megkönnyebbülést éreztem. Végre megvolt a tisztségem ahhoz, hogy minden irányban megfelelő utasításokat adhassak. Úgy éreztem, mintha maga a sors jelölné ki utamat, mintha egész eddigi életem csak felkészülés lett volna erre a pillanatra, erre a próbatételre." Churchill mindig úgy hitte, hogy a sors minden más ember fölé helyezte. S azzal, hogy az ország legnehezebb pillanataiban Anglia miniszterelnöke lett, csak tovább erősödött ez a hite. „Úgy gondoltam — írta —, hogy meglehetősen jól ismerem az ügyeket, és biztos voltam benne, hogy nem fogok kudarcot vallani. Ezért — bár türelmetlenül vártam a reggelt — jól aludtam, és nem volt szükségem lelkesítő álmokra. A tények többet érnek az álmoknál" (33, 1. köt. 667. old.).

A valóság pedig abban az időben az volt, hogy a német seregek hatalmas csapásai alatt Nyugat-Európában összeomlott a francia-angol front, és halálos veszély fenyegette az angol nép nemzeti és állami létét.

Angliában a háború alatt a teljes hatalom jogilag a szűk hadi kabinet tagjainak a kezében összpontosult. A kabinetet a parlamentben képviselt összes pártok támogatták, s ezért szilárdnak érezhette magát. Churchill egyéni kvalitásainál fogva kiemelkedő szerepet játszott a kabinetben. Azokkal a jogokkal együtt, amelyek mint miniszterelnököt és mint védőminisztert megillették, ez óriási, lényegében korlátlan hatalmat adott a kezébe. Sok történész ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a kialakult helyzet folytán Churchill „diktátorrá vált" (152, 483. old.). De ebben nemcsak a körülmények játszottak közre, hanem Churchill határtalan önbizalma is.

Minisztertársai gyakran nehéz helyzetbe kerültek. Churchill, aki önmagát a sors kiválasztottjának, a többieket pedig mind közönséges halandóknak tartotta, munkatársaival és kollégáival való kapcsolatait ennek megfelelően alakította ki. Egyik alkalommal államvezetési módszerét a következőképpen fogalmazta meg: „Legfeljebb annyit kívántam, hogy józan megfontolás után elfogadják óhajaimat" (152, 483. old.). Az, amit Churchill „józan megfontolásnak" nevez, akár a hadi kabinetben, akár más szervekben rendszerint azzal végződött, hogy elfogadták

nézeteit és javaslatait. Ez alól a szabály alól, persze, voltak kivételek is, de azok mit sem változtatnak az általános helyzeten.

Azok közül, akik a háború idején Churchill harcostársai voltak, sokan eléggé ironikus hangon közölnek érdekes részleteket, amelyek fényt derítenek miniszterelnöksége alatt alkalmazott autokrata módszereire. Oliver Lyttelton, aki a háború idején több posztot töltött be Churchill kormányában, a következő esetet beszéli el. Egyik alkalommal, írja, Churchill este 10 órára összehívta a Defence Committeet (a védelmi bizottságot) a minisztertanács ülésterme alatt épült légvédelmi óvóhelyre. Churchill előreszegezett állal lépett be a terembe, ami biztos jele volt annak, hogy valamilyen konfliktus támad majd, s hogy az ülés jócskán el fog húzódni. Valamilyen kérdést terjesztett az egybegyűltek elé, és kikérte véleményüket. Amikor Lyttleton kifejtette véleményét, Churchill dühbe gurult. „Életemben — jelentette ki — nem hallottam még idiotikusabb javaslatot őfelsége legidősebb minisztere szájából." Pedig a javaslat reálisnak bizonyult, s a jelenlevők támogatták. Churchillnek nem maradt más választása, mint éjfél után levonni a következtetést: „Egy szó mint száz, egyhangúlag elfogadtuk a közellátási miniszter idiotikus javaslatát" (24, 164. old.).

Churchill kollégái nagyon elégedetlenek voltak azokkal a munkamódszerekkel, amelyeket miniszterelnökként bevezetett. Annak idején, amikor Churchill fiatal lovassági tisztként Kubában járt, felfigyelt arra, hogy a spanyolok a nap legmelegebb óráiban pihennek, szieszt áznak. A szieszt ázást Churchill is kultiválta, amikor az első világháború idején az admiralitásban működött. Megvolt az a szerencsés adottsága, hogy azonnal elaludt, mihelyt lehajtotta a fejét. Aludt is minden délután, s így késő éjszakáig tudott dolgozni. Churchill tréfás formában propagálta kollégái között a délutáni pihenést, de emlékiratainak tanúsága szerint kevés követőre talált. Az egyik ilyen követője volt Pound tengernagy, az admiralitás katonai vezetője, aki annyira hozzászokott a székben való szundikáláshoz, hogy még a hadi kabinet ülésein is elaludt.

Churchill általában reggel 8 óra körül ébredt, és még az ágyban elolvasta a lapokat, a táviratokat és más sürgős anyagokat. A lapokat igen figyelmesen olvasta. Háziorvosa, Lord Moran azt írta visszaemlékezéseiben, hogy Churchill „mindig tudni akarta, mit írnak róla az újságok" (123, 12. old.). Még az ágyban fekve fogadta a látogatókat, s mondott tollba utasításokat és direktívákat a minisztérium és a Chiefs of Staff Committee (a vezérkari főnökök bizottsága) számára. Ezeket az anyago-

kat haladéktalanul átadták Ismay tábornoknak, a hadi kabinet helyettes titkárának, aki Churchill személyes képviselője volt a vezérkari főnökök bizottságában. Ez az ágyban végzett munka gyakran délig tartott.

Churchillnek miniszterelnöksége első napjaiban nehéz feladatokkal kellett birkóznia. A német csapatok a francia–angol front áttörése után elárasztották Észak-Franciaországot, majd Párizs felé törtek előre, s így az angol expedíciós hadtestet a pusztulás reális veszélye fenyegette. Churchill minden bizonnyal már a német támadás első napjaitól kezdve tisztában volt azzal, hogy a franciaországi csata elveszett. Ez pedig azt jelentette, hogy Anglia hamarosan elveszti legfőbb és utolsó szövetségesét.

Churchill kormányának azonnal több feladatot kellett megoldania. Bármilyen eszközzel el kellett húznia Franciaország ellenállását, hogy maximális kárt okozzon a német hadigépezetnek, és időt nyerjen Anglia védelmének megszilárdításához: a szárazföldi hadsereg, a légierő felkészítéséhez és a fegyvergyártáshoz. Ez a feladat ellenkezett azzal az óhajjal, hogy az Anglia által Franciaországba küldött csapatokból minél többet kimentsenek.

Ugyanakkor a franciák nyomatékosan újabb és újabb erősítéseket követeltek. A Brit-szigeteken kevés volt a szárazföldi csapat, s ezek küldéséhez a franciák nem is nagyon ragaszkodtak. Csakhogy az angoloknak komoly katonai légierejük volt, s a franciák egyre újabb és újabb repülőszázadok bevetését sürgették Churchilltől. Churchill több ízben is átrepült Franciaországba, hogy találkozzon a francia kormány tagjaival. Ezeken a találkozókon a franciák általában repülőgépeket kértek, Churchill viszont kitért az elől, hogy tartalék repülőerőit Franciaországban vesse be, s ragaszkodott ahhoz, hogy Franciaország a rendelkezésére álló eszközökkel folytassa a harcot.

A németek nemsokára nagy angol és francia erőket vágtak el Észak-Franciaországban, s Churchill kormányának legfőbb gondja saját expedíciós hadseregének az evakuálása lett. Az angol vezetők sikeresen evakuálták a maguk csapatait, valamint a francia csapatok egy részét, bár fegyverzetüket Franciaországban kellett hagyniuk. A dunkerque-i evakuáció eredményes befejezése nemcsak a jó szervezésnek köszönhető, hanem annak is, sőt elsősorban annak, hogy Hitler megadta a lehetőséget a bekerített angol csapatok evakuálására, arra számítva hogy így könnyebben tud majd a közeljövőben reá nézve előnyös feltételekkel békét kötni Angliával. Az angol hadsereg tehát 1940-ben csúfos vereséget

szenvedett. A Németország elleni további harc Anglia szempontjából eléggé reménytelennek látszott.

Ebben az időben kétségtelenül pozitív szerepe volt Churchill elszántságának és harcolni akarásának. Amikor június 4-én összeült a parlament, Churchill beszámolt a dunkerque-i evakuáció sikeres végrehajtásáról, de figyelmeztetésképpen leszögezte: „Nagyon gondosan kell ügyelnünk arra, hogy ezt a menekülést ne értelmezzük hamis módon győzelemnek. A háborúkat nem evakuálással nyerik meg." Churchill határozott hangon kijelentette, hogy bármilyen kudarcok következnek is be, „akkor sem adjuk meg magunkat, és nem hódolunk be. A végsőkig kitartunk. Harcolni fogunk Franciaországban, harcolni fogunk a tengereken és az óceánokon, egyre nagyobb meggyőződéssel és egyre nagyobb erővel fogunk harcolni a levegőben; megvédjük szigetországunkat, bármibe kerüljön is; harcolunk a partokon, harcolunk a kikötőhelyeken, harcolunk a mezőkön és az utcákon, harcolunk a dombokon; sohasem fogjuk megadni magunkat; és ha netán bekövetkeznék – de ezt egy percig sem hiszem –, hogy ezt a szigetet vagy nagy részét leigáznák és kiéheztetnék, tengerentúli birodalmunk folytatja a harcot a brit flotta fegyvereivel és védelme alatt" (33, 2. köt. 118. old.).

1940. május második felében Churchill reménytelen kísérletet tett Mussolini „elcsalogatására". Személyes üzenetet intézett a fasiszta diktátorhoz, s ebben emlékeztette régi baráti kapcsolataikra, és arra kérte, tartózkodjon attól, hogy Németország oldalán belépjen a háborúba. Ez a felhívás nem járt eredménnyel, s a fasiszta Olaszország a győző segítségére sietett. Angliának így egy új és eléggé erős ellensége lett Dél-Európában, a Földközi-tengeren és Észak-Afrikában.

Franciaország haláltusájának utolsó napjaiban ellenállása meghosszabbítása céljából Churchill azzal a szenzációs ötlettel állt elő, hogy Franciaországot és Angliát egyesítsék egyetlen államban, amelynek egy alkotmánya, közös parlamentje, egységes kormánya és fegyveres erői vannak. Churchill ezzel arra szerette volna ösztönözni Franciaországot, hogy folytassa a harcot Németország ellen, gyarmati birtokaira és elsősorban Észak-Afrikára támaszkodva. Emellett Churchill elgondolásának megvalósulása esetén Anglia rendelkezésére állt volna a francia gyarmatbirodalom és az erős francia haditengerészeti flotta. Franciaországban abban az időben a kormányban azok kerekedtek felül, akik inkább a győzelmes Németországgal kívántak egyezkedni, semmint Angliával, amelynek, úgy látszott, meg vannak számlálva a napjai. Churchill javaslata nem járt

eredménnyel. 1940. június 22-én Franciaország fegyverszünetet kötött Németországgal. Anglia magára maradt, elvesztette minden szövetségesét.

Anglia halálos veszélybe sodródott. Az országnak most szembe kellett néznie a konzervatív párt két évtizedes politikájának következményeivel. Abban az időben az angol nép példátlan hősiességről tett tanúbizonyságot, megértette a nemzeti és állami létére leselkedő veszélyt, s kész volt új erővel folytatni a harcot – Németország ellen. „Csak akkor – írta Churchill –, amikor Franciaország már a földön hevert, csak akkor született meg Angliában előnyös szigeti fekvésénél fogva a vereség kínjából és a pusztulás veszélyéből olyan nemzeti elszántság, amely felvehette a versenyt Németországéval" (33, 1. köt. 581. old.). Winston Churchillben abban az időben ugyanúgy égett a harci vágy, mint az angol népben. Ez óriási mértékben növelte népszerűségét. Amint a nép egyre inkább meggyőződött arról, hogy Churchill erélyes intézkedéseket tesz a háború folytatása céljából, Churchill fokozatosan a nemzet hadvezérévé vált.

Ez volt Anglia szempontjából a második világháború legnehezebb szakasza. Mondhatott Churchill akármilyen elszánt beszédeket, amelyekkel lelket öntött a népbe, mindenképpen látnia kellett azt is, hogy az ország erői és eszközei nem elégségesek ahhoz, hogy elháríthassa a német invázió veszélyét.

Anglia hadászata abban az időben meghökkentően naiv és tehetetlen volt. Az angol vezetőknek Franciaország összeomlása után az volt a véleményük, hogy „Németország térdre kényszeríthető olyan eszközök együttes alkalmazásával, mint a gazdasági nyomás, a légierők tevékenysége Németország ipari és közlekedési objektumai, valamint polgári lakossága ellen, széles körű ellenállási mozgalom szervezése a Németország által meghódított területeken" (20, orosz kiad. 208. old.).

A háború további menete megmutatta, hogy ezekkel az eszközökkel lehetetlen kivívni a győzelmet. Csakhogy Angliának abban az időben más eszközei nem voltak. Ennek a hadászati koncepciónak a szerzői bizonyára maguk is tisztában voltak megvalósíthatatlanságával, de képtelenek voltak mást kiagyalni. „Senki sem tudta megmondani – írja J. Butler, a második világháború hivatalos angol történésze –, mit kell tennünk, hogy biztosítsuk a győzelmet . . . hogyan háríthatnánk el az állam pusztulását a legközelebbi válságos hónapokban" (20, orosz kiad. 21. old.).

1940-ben a nyári hónapokban, amikor Németország légitámadásokat

intézett Anglia ellen, az angol légierő heves ellenállást tanúsított. Az angoloknak a légi csatákban súlyos veszteségeik voltak, de nagy veszteségeket szenvedtek a németek is. Az angol nép egyre jobban megedződött ebben a harcban.

Churchill tekintélye és befolyása egyre növekedett, s ezáltal fokozatosan megváltozott a helyzete a konzervatív pártban is. Churchill visszaemlékezik arra, hogy 1940 májusában, amikor kormánya megalakítása után először jelent meg az alsóházban, a ház konzervatív része tüntetően kifejezte szimpátiáját Chamberlain iránt és ellenszenvét Churchill-lel szemben: a házban túlnyomó többségben levő konzervatív képviselők felállva és viharos tapssal köszöntötték Chamberlaint, Churchill megjelenését viszont síri csendben, ülve fogadták. Az első hetekben Churchillt általában csak a munkáspárti képviselők üdvözölték. Ennek az a magyarázata, hogy Churchillt az események alakulása kényszerítette rá a konzervatívokra, s a konzervatívok ezt éreztették is viselkedésükkel.

Amikor aztán a kormány Franciaország veresége után folytatta a háborút, s ennek megfelelően egyre nőtt Churchill tekintélye a néptömegek körében, a konzervatívok is lassanként felismerték, hogy Churchill az egyetlen reményük, hogy csakis egyre növekvő tekintélyének kihasználásával állíthatják helyre a nép között pártjuk befolyását.

1940. szeptember végén megromlott Neville Chamberlain egészségi állapota, s beadta lemondását. Hamarosan el is hunyt. Felmerült hát a kérdés, ki legyen a konzervatív párt új vezetője. Abban az időben nyilvánvalóvá vált már, hogy a konzervatívoknak nem maradt más választásuk, mint Winston Churchill megválasztása, s meg is választották vezetőjükké. „Winston Churchill volt az egyetlen titkos fegyverünk – írta a »Sunday Times« című lap. – Ebben a döntő órában valóban szerencsénknek mondhatjuk, hogy egy ilyen páratlan nagy vezér keze alatt harcolhatunk. Ma Winston Churchill nemcsak Anglia szellemének a megtestesülése, hanem olyan tántoríthatatlan vezető is, akire nemcsak az angolok tekintenek teljes bizalommal, hanem a szabad emberek egész világa is" (82, 192. old.). Így fejezte ki ez a lap az angol konzervatív párt akkori vezetőinek álláspontját.

A konzervatívok már abban az időben kezdték nagy buzgalommal dicsőíteni Churchillt mint nemzeti hőst, mint Anglia páratlan katonai vezetőjét, mint a fasizmus elleni harc nemzetközi vezérét. Churchill minden nagyszerű tulajdonsága ellenére ez mégiscsak túlzás volt. S ebből a túlzásból született az a fantasztikus Churchill-legenda, amely a második

világháború után olyannyira elburjánzott az angol életrajzi irodalomban és történetírásban.

Churchill nagyon jól tudta, hogyha Anglia magára marad, hamarosan utoléri az elkerülhetetlen vég. Éppen ezért amellett, hogy erélyes intézkedésekkel mozgósította az ország erőforrásait az ellenséggel szembeni ellenálláshoz, bővítette a hadiipart és erős hadsereget épített ki, előkészítette a német csapatokkal szembeni ellenállást arra az esetre, ha ezek partraszállást kísérelnének meg a Brit-szigeteken. Churchill lázas tevékenységgel igyekezett Angliának új szövetségeseket szerezni. Németország félelmetes és erős ellenségnek bizonyult, s éppen ezért a szövetségeseknek olyan erőkre volt szükségük, amelyek Németországgal felvehetik a versenyt vagy túl is szárnyalhatják. Ezt két olyan állam biztosíthatta, amely nem vett részt a háborúban: a Szovjetunió és az Egyesült Államok. Churchill tekintete így ezek felé az országok felé fordult. Ápolta és kiszélesítette Roosevelt elnökkel folytatott úgynevezett magánlevelezését, amelyben az angol–amerikai kapcsolatok és a nemzetközi helyzet legfontosabb kérdéseit tárgyalták meg. Leveleit Churchill továbbra is álnéven írta alá: „Former Naval Person". Fölöttébb szerette a színes fordulatokat, általában mindent, ami szokatlan, a háború éveiben pedig nagy előszeretettel gyártotta a különböző konferenciák és hadműveletek fedőneveit.

Churchill nagy buzgalommal bizonygatta Rooseveltnek, hogy az Egyesült Államoknak is előnyös Anglia győzelme, Németország győzelme viszont nagy kellemetlenségekkel és veszélyekkel fenyegeti. Ezzel tulajdonképpen nyílt kapuban döngetett. Az amerikai elnök nagyon is tisztában volt vele, hogy Németországnak és szövetségeseinek veresége, az olyan szövetségeseiét is beleértve, mint Japán a Távol-Keleten, megfelelne az amerikai imperializmus érdekeinek.

Churchill különböző lépésekkel próbálta az Egyesült Államokat rábírni arra, hogy lépjen hadba Németországgal. S amikor Rooseveltel megállapodtak abban, hogy a karib-tengeri támaszpontok fejében az Egyesült Államok átad Angliának 50 régi torpedórombolót, Churchillnek nem is annyira az volt a legfontosabb, hogy erősítést kapjon az angol haditengerészeti flottához, mint inkább az, hogy az Egyesült Államok lépéseket tegyen a háborúba való bekapcsolódás felé. Egyébként, az az erkölcsi és anyagi (különféle fegyverszállítmányok) támogatás, amelyet az Egyesült Államok 1940 második felében és 1941 első felében Angliának nyújtott, igen nagy segítséget jelentett azokban a nehéz időkben.

Az Egyesült Államok szívesen segített, de nem sietett a hadbalépéssel. Az angol vezetők attól tartottak, hogy a háború nem kívánatos végső fordulatot vesz, mielőtt még Amerika végérvényesen és visszavonhatatlanul Anglia mellé állna. Ennek folytán különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a Szovjetuniót is bevonják a Németország elleni harcba.

Ismeretes, hogy a Szovjetunió 1939-ben kész volt Angliával és más polgári demokratikus országokkal együtt fellépni a fasiszta Németország ellen, hogy meggátolja a háború kirobbantásában, ha pedig ez nem sikerülne, akkor biztosítsa az agresszor mielőbbi leverését. Egy ilyen antifasiszta frontnak a kialakulása akkor elsősorban az angol kormány hibájából hiúsult meg, s Anglia meg a Szovjetunió között nem jött létre szövetségi kapcsolat.

Az angol történészek és maga Churchill is sokat írnak arról, hogy Franciaország veresége után Anglia egymagában folytatta a hősies harcot Németország ellen. Erről úgy írnak, mintha Angliának ezért a magára maradásáért más államokat, elsősorban a Szovjetuniót okolnák. Egyúttal azt sugallják az olvasónak, hogy bármilyen ésszerűtlen lépéseket tett is az angol kormány ezt megelőzően, Anglia mindezt jóvátette a „hősies egyedüllét" időszakában kifejtett erőfeszítéseivel. Érdekes ezzel kapcsolatban D. N. Pritt következő megállapítása, amely feltárja a dolog lényegét. „Gyakran azzal büszkélkedünk – írja –, hogy Anglia hosszú ideig »egyedül állt« a háborúban. Arra joggal lehetünk büszkék, hogy a nép, amikor egyedül kellett harcolnia, erélyesen folytatta ezt a harcot. Mindamellett uralkodó osztályunk nem moshatja le magáról azt, hogy amikor a világ legtöbb országa gyűlölte a fasizmust és szeretett volna végezni vele, bizonyos időn át egyetlen állam sem állhatott Anglia mellé, mert országunk ügyeit így intézték" (139, 240–241. old.).

Churchill elhatározta, hogy jóváteszi Chamberlain szarvashibáját, és a Németország elleni háborúban igyekszik a Szovjetunióra támaszkodni. Mindamellett helytelen volna feltételezni, hogy az angol kormány abban az időben nyíltan és határozottan arra törekedett, hogy a Szovjetunióval egyenjogú szövetséget kössön a fasizmus elleni harc céljából. Gátolta ezt részben Anglia reakciós köreinek szovjetellenes beállítottsága, részben pedig az, hogy a hajdani müncheni politikusok nem óhajtottak a Szovjetunióval együtt harcolni Németország ellen. Bizonyos szerepe volt ebben annak is, hogy Churchill egész politikai pályafutása alatt, és így most is, ellensége volt a szocializmusnak, következésképpen a Szovjetuniónak.

Ám a kényszer rávitte arra, hogy félretegye érzelmeit. Éppen ezért Churchill 1940 nyarán a Szovjetunióba küldte az akkoriban baloldali labouristának számító Stafford Crippset, hogy az angol–szovjet kapcsolatok javításán munkálkodjon, és rábírja a Szovjetuniót a második világháborúban elfoglalt semleges álláspontjának feladására.

A szovjet kormány nagy figyelmet szentelt Cripps missziójának, de fenntartva semlegességét kész is volt reális lépéseket tenni az angol–szovjet kapcsolatok javítása érdekében. S ha mégsem tettek lépéseket a közeledésre, ez csak annak tudható be, hogy az angol kormány abban az időben több kihívó, a Szovjetunióval szemben ellenséges akcióhoz folyamodott, ezek pedig semmivé tették Cripps erőfeszítéseit. Az angol hatóságok a Szovjetunió tulajdonát képező kereskedelmi hajókat foglaltak le, és nyomást próbáltak gyakorolni a Szovjetunióra törvényes külkereskedelmének korlátozása céljából. A szovjet kormány természetesen kellő óvatossággal fogadta az angol kormánynak azokat az erőfeszítéseit, amelyekkel a Szovjetuniót semleges pozíciójának feladására és a Németországgal kötött megnemtámadási szerződés felbontására próbálta rábírni.

Churchill a felderítéstől olyan adatokat kapott, amelyek szerint Németország csapatokat von össze a Szovjetunió ellen. Vajon azt jelenti-e ez, hogy Hitler a Szovjetunió megtámadására készül? Erre a kérdésre nem tudott határozott választ adni sem Churchill, sem felderítése. Churchillt az aggasztotta, hogy a szovjet határokon folyó német csapatösszevonással talán csak katonai és politikai nyomást kívánnak gyakorolni a Szovjetunióra, s hogy a Németország és a Szovjetunió közötti konfliktus esetleg háború nélkül rendeződik. Ha a konfliktus nem vezet háborúhoz, Anglia nem jut hozzá a szovjet gyalogsághoz, amelynek a legfőbb erőt kellene alkotnia az akkor legyőzhetetleneknek tűnő német szárazföldi csapatok elleni harcban. Churchillnek iszonyúan kellett a Németország és a Szovjetunió közötti háború. Csakis egy ilyen háború révén juthat hozzá Anglia egy hatalmas szövetségeshez, s csakis így lehet reménye arra, hogy túléli a Németország elleni harcot, és kivívja a győzelmet Németország fölött. Ha a Szovjetunió részt vesz a háborúban, Anglia tartani tudja magát addig, míg az Egyesült Államok végre hadba lép Anglia oldalán. Ily módon Churchill 1940–1941-ben kénytelen volt azt kívánni, hogy Németország és a Szovjetunió között kitörjön a háború.

S ha ezt a kérdést történelmi és osztályszempontból vizsgáljuk, sohasem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy az angol uralkodó

körök, mióta a szovjet állam létrejött, mindig szükségesnek és érdekeiknek megfelelőnek tartották a Németország és a Szovjetunió közötti összecsapást. Gondoljunk csak vissza arra a beszélgetésre, amely Churchill és Lloyd George között ebben a kérdésben 1918. november 11-én este folyt le, azon a napon, amikor a Németországgal kötött fegyverszünet véget vetett az első világháborúnak, és gondoljunk az 1938-ban aláírt müncheni egyezményre. A Németország és a Szovjetunió közötti háború tehát beleillett az angol imperialisták hosszú távra szóló stratégiai elképzeléseibe, és egyúttal Anglia megmentésének egyetlen lehetősége volt, mert ellenkező esetben a második világháborúban teljes vereség fenyegette.

E vitathatatlan tények és meggondolások ismeretében kell vizsgálnunk azt a figyelmeztetést, amelyet I. V. Sztálin 1941 tavaszán Churchilltől kapott a Szovjetunió elleni német támadás valószínűségét illetően.

Stafford Cripps, amikor 1941. április 13-ra virradó éjjel eljuttatta a Szovjetunió külügyi népbiztos-helyetteséhez Churchillnek Sztálinhoz intézett üzenetét, azt írta, hogy „ha a szovjet kormány nem szánja rá magát haladéktalanul a »tengelyhatalmakkal« szemben a Balkánon még ellenállást tanúsító országokkal való együttműködésre, az oroszok elvesztik utolsó esélyüket is arra, hogy másokkal együtt védelmezhetik majd határaikat" (169, 149. old.). Cripps tehát lényegében azt követelte, hogy a Szovjetunió haladéktalanul bontsa fel a Németországgal kötött megnemtámadási paktumot, és támadja meg Németországot. Persze, Crippsnek ez a lépése újra csak elgondolkoztatta a szovjet kormányt azon, vajon mi késztetheti Churchillt ilyen előzékenységre és a Szovjetunió biztonságáról való gondoskodásra.

Ma már tudjuk, hogy Churchill, miközben a Szovjetuniót a Németország elleni fellépésre buzdította, Németországot is a Szovjetunió megtámadására uszította. 1963-ban az Egyesült Államokban megjelent egy könyv arról, hogy a második világháború idején milyen tevékenységet fejtett ki a New York-i angol felderítő központ, amelynek vezetője egy William Stephenson nevű kanadai milliomos volt, aki szoros kapcsolatot tartott fenn Churchill-lel. A könyv szerzője, aki munkatársa volt ennek a központnak, a központ dokumentumaira támaszkodva közli, hogy 1941 tavaszán az angol felderítő központ az amerikai Szövetségi Nyomozó Iroda, az FBI közreműködésével a washingtoni német nagykövetségre egy anyagot juttatott el, amelyben ez állt: „A legmegbízhatóbb forrásokból ismeretessé vált, hogy a Szovjetunió további katonai

agresszió végrehajtására készül olyan pillanatban, amikor Németország valamilyen nagyobb hadműveletbe fog." Az angol felderítők véleménye szerint ez az anyag „a stratégiai jellegű dezinformációt" szolgálta (122, 58. old.). Teljesen nyilvánvaló, hogy ennek az anyagnak a németek kezére való eljuttatásával Churchill munkatársainak kizárólag az volt a céljuk, hogy Németországot a Szovjetunió elleni támadásra buzdítsák. Semmiféle más magyarázata nem lehet ennek a lépésnek.

Nehéz volna megmondani, közrejátszottak-e az angol és az amerikai felderítőknek ezek a próbálkozásai abban, hogy a német kormány 1941 tavaszán Angliába küldte Rudolf Hesst, aki Hitler helyettese volt a fasiszta párt vezetőségében, azzal a feladattal, hogy hozza tető alá a békét Angliával, és nyerje meg Angliát ahhoz, hogy Németország oldalán részt vegyen a Szovjetunió elleni háborúban. A történésznek mindenesetre ezt is figyelembe kell vennie, amikor értékeli azokat a figyelmeztetéseket, amelyeket Churchill abban az időben Sztálinhoz intézett.

Hess érkezéséről Churchill hétvégi pihenése közben értesült. A háborús körülmények ellenére Churchill szigorúan ragaszkodott napirendjéhez és elsősorban a víkendhez. Általában már pénteken délután elutazott Londonból Chequersbe, a miniszterelnök hivatalos város környéki rezidenciájába, s ott töltötte a péntek estét, a szombatot és a vasárnapot, összekapcsolva a pihenést a munkával. Számítottak arra, hogy a németek, minthogy Churchillt, nem ok nélkül, legelszántabb és legrátermettebb ellenfelüknek tekintették, igyekeznek majd végezni vele. Attól tartottak, hogy a németek esetleg ejtőernyősöket dobnak le Chequersre vagy bombázni fogják a rezidenciát, amikor Churchill éppen ott tartózkodik. Éppen ezért több óvintézkedés történt. Az egyik az volt, hogy telihold idején, amikor Chequers a levegőből viszonylag könnyen észlelhető, Churchill nem tartózkodott ott. Ilyenkor Ditchleyben, egyik gazdag barátjának, Ronald Treenek a birtokán töltötte a hétvégét. A házigazda ezekre a víkendekre vendégül hívta meg mindazokat, akikre Churchillnek szüksége volt. Ditchleyben Churchill otthon érezte magát.

Churchill nagyon szerette a filmet. Amikor Ditchleyben vagy Chequersben tartózkodott, rendszerint levetítettek egy-egy általa választott filmet. Azt mondják, abban az időben a „Lady Hamilton" volt egyik kedvenc filmje, hat ízben is megtekintette a háború alatt, rendezőjét, Korda Sándort pedig lovaggá üttette.

Szombaton, 1941. május 11-én Churchill a hétvéget Ditchleyben töltötte, és egy vígjátékot nézett meg, amelyben a Marx fivérek játszottak.

A vetítés közben odalépett Churchillhez titkára, és közölte vele, hogy telefonon keresi Skóciából Hamilton herceg. Churchill nem szerette, ha ilyenkor zavarják, s bár Hamilton a barátja volt, megkért valakit a körülötte ülő miniszterek közül, hogy menjen a telefonhoz, és tudja meg, mit akar Hamilton. Hamilton, mint kiderült, azt szerette volna közölni Churchill-lel, hogy Skóciába érkezett Rudolf Hess (33, 3. köt. 56. old.). Ez hihetetlennek tűnt, mégis tény volt.

Rudolf Hess ejtőernyővel ugrott ki egy maga vezette repülőgépből, s amikor az angol hatóságok lefogták, közölte, hogy találkoznia kell Hamiltonnal, akinek a birtoka közelében földet ért. Hess és az angol kormány képviselői között megindultak a tárgyalások, amelyeket mind a mai napig a titok áthatolhatatlan fátyla fed. Annyit azonban ma már vitathatatlanul tudunk, hogy Hess felajánlotta az angol államférfiaknak a békét és a Szovjetunió elleni közös háborút.

Hess és azok, akik küldték, arra számítottak, hogy a hajdani müncheni politikusoknak még mindig nagy a befolyásuk Anglia politikai és gazdasági életében, s hogy ezek az elemek valamiképpen ki tudják majd eszközölni a Németországgal való béke megkötését. A német vezetők túlbecsülték a müncheni politikusok befolyását, és lebecsülték a fasizmussal való békét visszautasító angol nép elszántságát, valamint Churchill pozíciójának ezen alapuló szilárdságát.

Abból, amit Hess mondott, az angol politikusok megértették, hogy a felajánlott békéért Angliának alá kellene vetnie magát Németországnak. Azt sem volt nehéz kitalálni, hogy abban az esetben, ha Németország győzelmet aratna a Szovjetunió fölött, Angliának ez a függősége hihetetlen mértékben megnövekedne. Ez tette a Hess által hozott ajánlatot elfogadhatatlanná az angol kormánykörök számára.

Churchillnek az ajánlat kétszeresen is elfogadhatatlan volt. Hess azt követelte, hogy Churchillt fosszák meg a hatalomtól, és alakítsanak olyan új kormányt, amely fasisztabarát politikusokból áll. Nem lehet tudni, hogy Churchill maga miképpen kommentálta Hess javaslatait. Churchill emlékirataiban mélyen hallgat erről. De okkal feltételezhető, hogy világosan látta, mennyire veszélyesek ezek az ajánlatok Angliára és személy szerint reá nézve, s hogy visszautasításuk mellett foglalt állást.

Az angol kormány nem fogadta el Hess ajánlatait. Ugyanakkor a kormány rejtélyes hallgatásba burkolódzott, nyilván azzal a céllal, hogy Németország vezetői ne állapíthassák meg, mi is a tényleges álláspontjuk Hess missziójával kapcsolatban. Mi az oka ennek a furcsa viselkedés-

nek? Miért hallgatott az angol kormány, noha Angliában és néhány más országban nyugtalanságot keltett Hess missziója, és sokan attól tartottak, hogy az angol kormány a Hess-szel folytatott tárgyalásokon kidolgozza a hitleri Németországgal való megegyezés feltételeit? Az angol kormány szempontjából semmiképpen sem volt kívánatos, hogy a nemzetközi és az angol közvéleményben terjedjenek az efféle aggodalmak, hiszen ez beárnyékolta a háború folytatására való elszántságát. S ennek ellenére, mint tudjuk, Churchill kormánya semmit sem tett ezeknek az aggodalmaknak az eloszlatására.

Tekintettel az üggyel kapcsolatban ismeretes tényekre és a világ akkori erőviszonyaira, valamint arra, hogy az angol kormány érdekelt volt egy Németország és a Szovjetunió között kirobbanó háborúban, óhatatlanul arra a következtetésre jutunk, hogy ez a hallgatás igen sokatmondó hallgatás volt. Azt a konklúziót kellett Hitlernek sugallnia, hogyha megtámadja a Szovjetuniót, nem kell majd két fronton hadat viselnie. A „Labour Monthly" című angol folyóirat 1941-ben ezt írta: „Hogy Churchill és az angol hatóságok miért burkolództak szántszándékkal titokzatos hallgatásba Hesst illetően, amikor gyakorlatilag visszautasították ajánlatait, erre még mindig nincs hivatalos magyarázat. Nem volt-e ez a hallgatás bizonyos együttműködés lehetőségének a felcsillantásával csel arra, hogy Hitlert belehajszolják kétségbeesett vállalkozásába, a majdani támogatás bizonyos lehetőségének a reményét keltve benne csupán azért, hogy a legelszántabb ellencsapást mérjék rá, mihelyt belefog vállalkozásába (vagyis megtámadja a Szovjetuniót – *V. T.*). Lehetséges, hogy az angol diplomácia valamelyik ragyogó elméje agyalta ki ezt a tervet, hogy Hesst bumerángul használják fel, és Hitlert a saját szovjetellenes kelepcéjébe csalják, amelybe a múltban oly gyakran csábította az angol uralkodó osztályokat?" (99, 1941. augusztus, 351. old.)

Hitler nem állt el a Szovjetunió ellen tervezett támadástól, és nem is késleltette azt. Ha tekintetbe vesszük, hogy ő és Németország valamennyi katonai vezetője óvakodott a kétfrontos háborútól, szükségképpen azt a következtetést kell leszűrnünk, hogy Hitler belerohant az odaállított kelepcébe. Minthogy az angol külpolitika irányítása teljesen Churchill kezében volt, s minthogy itt egy fontos kérdésről van szó, feltehető, hogy „az angol diplomácia ragyogó elméje", aki Hitlernek ezt a kelepcét állította, nem lehetett más, mint maga Churchill.

A harmincas évek második felében Hitler többször is a bolondját járatta angol államférfiakkal, elsősorban Neville Chamberlainnel. Ezúttal,

úgy látszik, Hitlert nagyon ügyesen, s ami a fő, reá nézve katasztrofális következményekkel, felültette Churchill.

1941. június közepén Churchill azon a véleményen volt, hogy Németországnak a Szovjetunió elleni támadása már csak napok, talán órák kérdése. Nem voltak kétségei afelől, hogy Angliának igénybe kell vennie a Szovjetuniónak azt a támogatását, amelyet ez a támadás nyújt majd Angliának. Churchill kapcsolatba lépett Roosevelt elnökkel, s az elnök egyetértett azzal, hogy a Szovjetuniót segíteni kell majd a Németország elleni háborúban, mert ezt követelik meg mind Anglia, mind az Egyesült Államok létérdekei.

1941. június 20-án Churchill hétvégi pihenésre Chequersbe utazott. Chequers viszonylag közel van Londonhoz, s gépkocsin egy óra alatt elérhető. Churchill rendszerint pénteken utazott ki Chequersbe, és délután 4 óra körül ért oda. Általában vele utaztak vendégként a kormány egyes tagjai, magas állású amerikaiak, néhány európai országnak az államférfiai. Chequersben Churchill szolgálatára állt általában három titkár. Emellett Churchillt elkísérte a mellette személyes szolgálatot teljesítő Commander Thompson, egy inas, egy másik Thompson, a testőr, aki mellett még egy detektív működött. Chequersbe vittek továbbá két mozigépészt, három sofőrt és egy szakasz londoni rendőrt, a külső őrség megerősítésére.

Chequersbe érve Churchill mindenekelőtt megfürdött. Életrajzírói elmondják, hogy nagyon szeretett fürödni. Testőre, Thompson beszámol arról, hogy egyik egyiptomi útjuk alkalmával (ez még a húszas évek elején történt) Churchill a sivatag közepén megállíttatta a vonatot, és forró vizet hozatott a mozdony kazánjából. Amikor meghozták a vizet, az ámuló arabok tömegének szeme láttára megfürdött, megjegyezve: „Úgy bámulnak, mintha még sohasem láttak volna meztelen embert." Fürdés után Churchill felöltötte, mint Thompson felügyelő írja, „eléggé komikus, de vitathatatlanul praktikus riadóöltözékét", egy sok cipzárral ellátott kezeslábast, amelyet Churchill külön a háborús években tett utazásokra ötlött ki. Ebben az öltözékben ült ebédhez is, mit sem törődve azzal, hogy vendégei milyen ruhát viselnek. Ebéd után néhány percre visszavonult szobájába, majd élénk színű keleti köntösben tért vissza vendégei közé, s általában ebben ült le a filmvetítésekhez. Több ilyen köntöse is volt (156, 172–173. old.). A filmvetítés után Churchill felment az emeleti dolgozószobájába, magával vitte titkárait, és sokszor reggel 3-ig vagy 4-ig intézte az ügyeket.

Az 1941. június 22-i víkenden Churchill chequersi vendégei között volt Winant amerikai nagykövet, aki magával hozta Rooseveltnek azt az üzenetét, hogy támogatni fog bármilyen „bejelentést, amelyet a miniszterelnök tenne, szövetségesként üdvözölve Oroszországot" (33, 3. köt. 363. old.). Churchill magántitkára, Colville, aki azokban a napokban ügyeletes volt Chequersben, elmondja, hogy szombaton a krokettpályán tett séta közben megkérdezte Churchilltől, vajon neki mint a kommunisták esküdt ellenségének nem jelenti-e majd elveinek feladását, ha támogatja a Szovjetuniót a Németország elleni háborúban. Churchill erre a következő nagy jelentőségű választ adta: „Egyáltalán nem azt jelenti. Nekem csak egyetlen célom van: elpusztítani Hitlert, s életem most jócskán egyszerűbbé vált. Ha Hitler megtámadná a Pokol birodalmát, legalább egy jó szavam lenne az Ördög mellett az alsóházban" (33, 3. köt. 363. old.).

Vasárnap, június 22-én Colville-t reggel négykor egy londoni telefonhívás rázta fel álmából. A külügyminisztériumból közölték, hogy Németország megtámadta a Szovjetuniót. Churchill egyszer s mindenkorra meghagyta, hogy 8 óra előtt ne ébresszék, bármi történjék is. Ezt a parancsot csak egyetlen esetben lehetett volna megszegni: ha a németek partraszállnak Angliában. Colville tehát csak reggel 8 órakor közölte Churchil-lel, hogy Németország és a Szovjetunió között kitört a háború. Churchill utasítást adott arra, hogy este 9 órára a BBC készüljön fel rádióbeszéde közvetítésére.

Thompson a következőképpen írja le a Chequersben akkoriban uralkodó légkört: „Nehéz felfogni . . . a rendkívüli megkönnyebbülésnek, a nyomás alóli váratlan felszabadulásnak azt az érzését", amely valamenynyiüket megszállta, amikor a Szovjetunió elleni német támadásról értesültek. „Nagy örömhír volt ez mindannyiunk számára" (156, 215. old.). Emrys Hughes megjegyzi, hogy „Hitlernek az a döntése, hogy megtámadja Oroszországot, isteni ajándék volt Churchill számára. Ez volt a legjobb hír, amelyet Churchill hosszú idő óta kapott" (82, 199. old.).

Churchill egész napon át készült rádióbeszédére, amelynek főbb tételeit rég megfogalmazta már magában. Winanton kívül ott volt a keze ügyében Eden, Stafford Cripps, Lord Beaverbrook és Lord Cranborne.

Rádióbeszédében Churchill kijelentette: „. . . minden lehető segítséget megadunk Oroszországnak és az orosz népnek". Churchill megmagyarázta, hogy a Szovjetunió segítésével Anglia önmagát menti meg. Kijelentette, hogy „Oroszország elözönlése nem egyéb, mint a Brit-szigetek inváziójának előjátéka . . . Az oroszok szorongattatása ennélfogva

önnön szorongattatásunk is, s az Egyesült Államoké ugyanúgy, amint az oroszok harca tűzhelyeikért és otthonaikért a világ minden szabad emberének és népének ügye is" (158, 1941. június 23.). Churchill tehát leszögezte, hogy Anglia a Szovjetunió oldalán áll majd Németország elleni háborújában, s bebizonyította, hogy ezt az angol érdekek diktálják.

Ebben Churchill kiemelkedő államférfinak bizonyult. Megértette, melyek országa életbevágó érdekei, és milyen politika szolgálhatja az adott viszonyok között a legjobban ezeket az érdekeket. Sem ezelőtt, sem ezután Churchill sohasem emelkedett az államférfiúi bölcsesség ilyen magaslatára. Fontos fordulatot tett az angol politikában és saját tevékenységében. Ez a fordulat különösen figyelemre méltó azért, mert Angliában senki sem volt olyan következetes és kérlelhetetlen ellensége a Szovjetuniónak, mint Winston Churchill.

Mindamellett nem szabad eltúloznunk Churchill e lépésének a jelentőségét. Mit is tehetett volna egyebet az akkori viszonyok között? Minden más döntése végeredményben Anglia vereségével fenyegetett volna abban az iszonyú háborúban. S ha Churchill gyökeres fordulatot adott az angol politikának, ez kizárólag azzal magyarázható, hogy Anglia 1941 tavaszán kilátástalan helyzetbe került. Michael Foot, az ismert munkáspárti publicista megjegyzi: „1941. június 22-e előtt a győzelem Anglia számára elérhetetlen álom volt; ez után a dátum után gyakorlatilag kiszámíthatóvá vált" (61, 335. old.). George Kennan amerikai diplomata és történész azt írja, hogy „a Németország és Oroszország közötti háború kitörése volt az első reménysugár az angolok számára . . . A Nyugat államférfiai azon a véleményen voltak, hogy az egész háború sorsa attól függ, kész-e és képes-e Oroszország ellenállni a német támadásnak" (94, 354. old.).

Hogy teljesen világos képünk legyen Churchillnek a Szovjetunióval kapcsolatos 1941. június 22-i állásfoglalásáról, nemcsak rádióbeszédének fentebb idézett szavait kell szem előtt tartanunk. Churchill ugyanakkor ilyeneket is mondott: „A náci rendszert nem lehet megkülönböztetni a kommunizmus legrosszabb vonásaitól . . . Senki sem volt szilárdabb ellenfele a kommunizmusnak az elmúlt huszonöt évben, mint éppen én. Egyetlen szót sem vonok vissza abból, amit erről korábban mondtam" (158, 1941. június 23.).

Ennek a kijelentésnek nagy elvi jelentősége van. Churchill ezzel nemcsak nyilvánosan, az egész világ hallatára proklamálta, hogy változatlanul következetes ellensége marad a Szovjetunióban fennálló társadalmi

rendnek. Sajátos programot is nyújtott vele a Szovjetunióval várhatóan létrejövő szövetség keretében kifejtendő tevékenységéhez. Meg akarta nyugtatni Anglia és az Egyesült Államok reakciós elemeit a Szovjetunióval kapcsolatos politikájának jellegét illetően. Persze, a szocializmussal szembeni féktelen gyűlölet, amely az angol miniszterelnöknek ebben a nyilatkozatában kifejezésre jutott, szükségképpen megnehezítette a Szovjetunióval való szövetségi kapcsolatok kialakulását. Churchillnek ez az ellentmondásos állásfoglalása, az, hogy egyfelől kész volt szövetségre lépni a Szovjetunióval, másfelől viszont továbbra is ellenséges magatartást kívánt tanúsítani a Szovjetunióban fennálló társadalmi rendszerrel szemben, teljes mértékben éreztette hatását a hitleristaellenes koalícióban, amelynek vezetője hamarosan a Szovjetunió lett, s amelyben a Churchill vezette angol kormány fontos szerepet játszott.

Az angol államférfiak, Churchillt is beleértve, a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja elején azt hitték, hogy a Szovjetunió óhatatlanul vereséget szenved majd. Éppen ezért halogatták a gyakorlati segítségnyújtást. Július 12-én a Szovjetunió kormánya és az angol kormány egyezményt írt alá a Németország elleni háborúban való együttműködésről, s a két fél kötelezte magát arra, hogy ebben a háborúban mindenfajta segítséget és támogatást megadnak egymásnak, s nem folytatnak Németországgal tárgyalásokat külön fegyverszünetről vagy békéről, és nem kötnek ilyen fegyverszünetet, illetve békét.

Ezt Churchill korántsem mindig mozdította elő. Például, amikor a július 12-i egyezmény megkötésének kérdését tárgyalták, Churchill azt javasolta, hogy arra az esetre, ha a Szovjetunió mégis állná a támadást, vegyenek be az egyezménybe egy olyan pontot, amelynek értelmében a háború utáni békekonferencián felülvizsgálnák a Szovjetunió határait. Churchill arra gondolt, hogy a Szovjetuniótól el kell majd szakítani azokat a területeket, amelyeket 1939–1940-ben csatoltak hozzá. Az angol hadi kabinet abban az időben nem támogatta ezt a gondolatot, de hogy Churchill egyáltalán felvetette, ez igen sokat árul el (169, 152. old.).

A Szovjetunió hadba lépése gyökeresen megváltoztatta a nemzetközi helyzetet. 1941 augusztusában Churchill találkozott Roosevelttel, hogy az új körülmények között kialakítsák közös irányvonalukat. Ez volt az Egyesült Államok elnökének és Anglia miniszterelnökének első tanácskozása a háború alatt. Churchill kiszámította, hogy a háború évei alatt különböző találkozókon összesen 120 napot töltött Roosevelt társaságában. Ez példa nélkül álló eset korunk történetében,

Churchill várakozásai ellenére a harc a szovjet–német fronton folytatódott, s ezért a két államférfi úgy döntött, hogy segítik a Szovjetuniót fegyver és stratégiai nyersanyag szállításával. Ez csupán elvi döntés volt, s megvalósítása a szovjet–német fronton folyó harcok további menetétől függött.

Churchill és Roosevelt megfogalmazták az Atlanti Chartát, s ebben kijelentették, hogy Anglia és az Egyesült Államok Németországnak és szövetségeseinek a legyőzése után igazságos és demokratikus békére törekszik majd. Ez nem fejezte ki a két kormány valódi szándékait, hanem csupán propagandafogás volt, amellyel a népeket rá akarták bírni a hadviselés támogatására.

Az angol miniszterelnök és az amerikai elnök találkozóján megmutatkozott, milyen éles politikai és gazdasági ellentétek vannak a két ország között. Churchill erélyesen szembeszállt az amerikaiak olyan próbálkozásaival, hogy kezet emeljenek az angol imperializmus gazdasági és gyarmati pozícióira. A két politikus nagy vonásokban megtárgyalta azt is, hogy milyennek szeretné látni a világot a háború után. Közös nevezőre is jutottak abban, hogy a háború után minden államot le kell majd szerelni, Angliának és az Egyesült Államoknak viszont meg kell tartania fegyverzetét, és diktálnia kell a háború utáni békés rendezést „a világ valamennyi népének" (167, 262. old.).

Arról volt szó, hogy a Szovjetuniót le akarták szerelni, és így sorsát Angliától és az Egyesült Államoktól akarták függővé tenni. Az angol és az amerikai vezetők tehát azt tervezték, hogy a háború utáni világban harcolnak majd az angol–amerikai uralom megteremtéséért. Anglia és az Egyesült Államok vezetői ilyen terveket dédelgettek, miközben a Szovjetunió máris vállára vette a Németország elleni háború fő súlyát, az Egyesült Államok pedig még részt sem vett a háborúban.

A konferencián sok kérdésben az amerikai álláspont kerekedett felül, s ez visszatükrözte az angol–amerikai blokkban uralkodó erőviszonyokat. A két politikus igen féltékeny volt egymásra. A találkozó befejeztével mindegyikük nyomban egy és ugyanazt a kérdést tette fel tanácsadóinak: „Vajon hogy vélekedhetett rólam"? Roosevelt úgy érezte, hogy a konferencián ő volt az impozánsabb figura. Egyik barátjának megjegyezte: „Ezen a konferencián nekem harminc hadihajóm volt, Winstonnak pedig csak kettő vagy három. Az egyik hajója el is pusztult, s én kölcsönadtam neki egy torpedórombolót!" (75, 17. old.)

Minthogy Churchill még mindig nem hitt abban, hogy a Szovjetunió

képes lesz megvédeni magát a Németországgal vívott fegyveres harcban, különösen fontos volt számára, hogy kieszközölje az Egyesült Államok mielőbbi hadba lépését. A Távol-Keleten fokozódott a feszültség Japán és az Egyesült Államok között. A japán szoldateszka kihasználta az európai háborút arra, hogy kibontakoztassa agresszióját Ázsiában és a Csendes-óceánon, ez pedig azzal fenyegetett, hogy kitör a háború Japán és az Egyesült Államok között. Churchill világosan látta, hogy a két hatalom érdekellentétei fegyveres konfliktusokhoz vezethetnek. Minthogy Japán és Németország között szövetség állt fenn, ez a konfliktus automatikusan kirobbantotta volna a háborút Németország és az Egyesült Államok között. Éppen ezért Churchill minden lehető módon arra buzdította az amerikai kormányt, hogy „tanúsítson szilárdságot" Japánhoz való viszonyában.

Márpedig a Távol-Keleten Churchill erőfeszítései nélkül is egyre közelgett a háború, amelyet aztán Japán 1941. december 7-én a Pearl Harborban horgonyzó amerikai hadiflotta ellen indított támadásával ki is robbantott. Japán egyúttal Malájföldön megtámadta Angliát is. Az angol parlament december 8-án egyhangúlag megszavazta a Japánnak szóló hadüzenetet. A Japán és az Egyesült Államok között kirobbant háború azt vonta maga után, hogy az Egyesült Államok 1941. december 11-én hadat üzent Németországnak és Olaszországnak. Gerald Nay amerikai szenátor ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy „éppen ezt szánták nekünk az angolok" (119, 7. old.). Churchill örömmámorban úszott. Csakugyan minden erejével azon volt, hogy az Egyesült Államok részt vegyen a Németország elleni háborúban. Miután immár szövetségesként maga mellett tudhatta a Szovjetuniót és az Egyesült Államokat, Churchill bizonyos volt abban, hogy Anglia most már életben marad, s hogy reális esélyei vannak arra, hogy a háborúban győzelmet vívjon ki.

Az angol uralkodó körök hagyományos politikája volt, hogy lehetőleg mások kezével vívják meg háborúikat. Anglia évszázadokon át folytatott gyarmati háborúkat úgy, hogy a gyarmatok helyi lakosságából alakult hadseregeket használta fel újabb gyarmatok meghódítására és újabb népek leigázására. Európában Anglia, pénzügyi és gazdasági hatalmát kihasználva, ellenségei ellen koalíciókat szervezett európai hatalmakból, s ez utóbbiaknak kellett szállítaniuk a gyalogságot, amely a harc fő terhét viselte. Azok a viszonylag nagy veszteségek, amelyeket Anglia az első világháborúban elszenvedett, csak fokozták Churchillben és más angol politikusokban az eltökéltséget arra, hogy a tengelyhatalmak elleni há-

ború fő terhét Anglia szövetségeseinek a vállára rakják. Azt tervezték, hogy Anglia légierejével és flottájával játszik majd tevékeny szerepet a háborúban.

Miután megszerezte szövetségesül a Szovjetuniót és az Egyesült Államokat, Churchill kormánya arra törekedett, hogy fegyveres erőit elsősorban a Közel-Kelet és a Földközi-tenger térségében vesse be. Az angol kormány ott a maga imperialista érdekeit követve gyarmati háborút folytatott. Ugyanakkor Németország fő erőinek a szétzúzása az európai szárazföldön teljesen a Szovjetunióra hárult. Churchillnek e szerint a stratégiai koncepciója szerint Angliának tartózkodnia kellett attól, hogy Nyugat-Európában összecsapjon Németország fő fegyveres erőivel, s inkább arra kellett törekednie, hogy a periférián folytassa a harcot, gyengítve az ellenséget lokális csapásokkal és aláásva erejét tengeri blokáddal, valamint az ipari centrumok és nagyobb települések ellen folytatott légitámadásokkal.

A Szovjetunió kormánya már a háború első heteiben kénytelen volt felvetni azt, hogy Anglia kormánya tegyen eleget szövetségesi kötelezettségeinek, és adja meg azt a segítséget, amelyet Churchill 1941. június 22-i beszédében, majd a július 12-én kötött egyezményben megígért. Anglia főképpen azzal nyújthatott volna segítséget, hogy az angol fegyveres erők az európai szárazföldön részt vesznek a Németország elleni harcban. Minden amellett szólt, hogy Anglia nyissa meg nyugaton Németországgal szemben a második frontot, amelytől a német vezetők annyira féltek, s amely jelentősen lerövidíthette volna a háborút és csökkenthette volna az áldozatokat. Csakhogy ez ellenkezett az angol kormánynak azzal a törekvésével, hogy szövetségesei vérével viseljen háborút, s ezért Churchill éveken át a fő kerékkötője volt annak, hogy Anglia és az Egyesült Államok, a szovjet kormány jogos követelésének eleget téve, megnyissa Nyugat-Európában a második frontot.

A szovjet kormány több ízben is felvetette az angol kormány előtt az európai második front megnyitásának a kérdését – előbb 1941-ben, majd 1942-ben is. Churchill makacsul elzárkózott a jogos követelés teljesítése elől. Az ő tervei szerint az angol fegyveres erőket más célokra és másutt kellett bevetni. Némileg más álláspontot foglaltak el a második front kérdésében az amerikai vezetők. Számos oknál fogva amellett szálltak síkra, hogy 1942-ben hozzák létre a második frontot. 1942 áprilisában Londonba utazott Harry Hopkins, az amerikai elnök személyes képviselője és Marshall tábornok, az amerikai hadsereg vezérkari főnöke, hogy

megtárgyalja Churchill-lel és más angol vezetőkkel a nyugat-európai partraszállás kérdését. Megállapodtak abban, hogy 1942-ben a kontinensen partra tesznek kisebb angol–amerikai erőket, a következő esztendőben pedig nagy erőkkel hajtják végre az inváziót.

Churchill akarata ellenére döntöttek így, s hamarosan ő maga és más angol vezetők lényegében meg is tagadták ezt a döntést. Az amerikaiak úgy érezték, hogy az angolok becsapták őket. Ismay tábornok azt írja visszaemlékezéseiben, hogy a tárgyalások során mindenkiben buzgott a lelkesedés, és senki sem tett ellenvetést. „Amerikai barátaink – állapítja meg – abban a tévhitben tértek haza, hogy mi kötelezettséget vállaltunk arra, hogy végrehajtsuk" a partraszállást Európában 1942-ben és 1943-ban. Churchill tudatosan félrevezette az amerikai képviselőket, s Ismay megjegyzi, hogy „az amerikaiak úgy érezték, hitszegő módon bántunk el velük" (87, 249–250. old.). A második front kérdésében Churchill sok hitszegést követett el, mégpedig a szovjet kormánnyal szemben jóval többet, mint az amerikaiakkal szemben.

Churchill magánorvosa, Lord Moran, aki 1940 májusától kezdve 25 éven át igen közel állt Churchillhez, később azt írta, hogy Churchill „latba vetette minden művészetét, minden ékesszólását, egész gazdag tapasztalatát, hogy elodázza ezt a szerencsétlen napot", vagyis a második front megnyitását. Moran azt is közli, hogy a hadi kabinet titkárának a véleménye szerint a második front megnyitásának elodázása volt „Churchill legnagyobb vívmánya azok után, amit 1940-ben tett". Kétségtelen, hogy a titkár főnöke véleményét juttatta kifejezésre. Moran megjegyzi, hogy maga Churchill „sohasem tartotta érdemének a franciaországi invázió elodázást". S nyomban hozzáteszi: „Lehetséges, hogy Churchill ezzel a hallgatásával szerette volna elkerülni azt, hogy az utódok őt tegyék felelőssé a háború elhúzódásáért" (123, 36., 39. old.).

Bár Churchill nem akart Nyugat-Európában nagyobb arányú hadműveletre vállalkozni, e kérdés eldöntésében nem hagyhatta figyelmen kívül az angol népnek azt az óhaját, hogy országa lelkiismeretesen teljesítse a Szovjetunióval szemben szövetségesi kötelezettségeit. Az angol kommunisták és Anglia más haladó erői azt követelték, hogy Anglia kormánya tegyen eleget a második front megnyitását illetően vállalt közelezettségeinek. Az ország különböző városaiban nagy számban zajlottak le olyan tüntetések és nagygyűlések, amelyek jelszava a második front mielőbbi megnyitása volt. Az angol nép világosan látta, hogy ha Anglia elszabotálja szövetségesi kötelezettségeinek teljesítését, ez nemcsak a Szovjet-

unióra nézve veszélyes, hanem magára Angliára nézve is. A gépgyári munkások képviselőinek 1941 októberében tartott konferenciáján az egyik felszólaló kijelentette: „Osztozunk abban a nagy és jogos aggodalomban, amellyel minden vállalat munkásai fogadják azt, hogy a kormány nem használja fel az összes rendelkezésére álló eszközöket Oroszország támogatására. Ország-világ előtt meg kell mondanunk, hogy az üzemek élnek azzal a gyanúperrel, hogy a kormány cserbenhagyja Oroszországot, s hogy Halifaxek, Moore-Brabazonok és Morgessonok részvétele a kormányban a második front hiányának fő oka. Figyelmeztetjük a kormányt, hogy a munkások sohasem fogják eltűrni Oroszország cserbenhagyását, mert tudják, hogy ez az ő cserbenhagyásukat is fogja jelenteni. A munkások követelik, hogy Anglia hozzájárulása is ugyanolyan legyen, mint Oroszországé, s ezért ragaszkodnak a második front haladéktalan megnyitásához."

Nem ignorálhatta Churchill a szovjet kormánynak a második frontra vonatkozó jogos követeléseit sem. Attól tartott, hogy a szovjet kormány, látva, hogy Angliától és az Egyesült Államoktól hamarosan nem várhat katonai segítséget, a Németországgal való párharc helyett esetleg inkább kiszáll a háborúból és békét köt Németországgal. Ezek az aggályok csak erősödtek Churchillben, amikor 1941-ben és különösen 1942-ben a Szovjetunió szempontjából valóban rendkívül súlyos volt a helyzet a szovjet–német fronton.

Éppen ezért 1942 tavaszán Roosevelt elnök, majd őt követve Churchill is, kormányuk nevében olyan ígéretet tettek a szovjet kormánynak, hogy 1942-ben Európában megnyitják a második frontot. Egy június 11-én közzétett hivatalos kommünikében vállaltak erre kötelezettséget. Churchilltől ez nyilván hitszegő lépés volt, mert eleve tudta, hogy a vállalt kötelezettségnek nem fognak eleget tenni. Churchill, hogy a jövő számára igazolja alibijét, a Szovjetunió Londonban tartózkodó és vele tárgyalásokat folytató külügyi népbiztosának átnyújtott egy emlékiratot, amelyet körmönfontan úgy fogalmazott meg, hogy a szovjet kormány ezt a második front létrehozására az angol kormányban meglevő szándék újabb megerősítésének vegye, s hogy ezt később fel lehessen használni annak bizonygatására, hogy a második frontnak 1942-ben való létrehozására vállalt kötelezettség nem volt végleges.

Az orosz nyelvben az ilyen cselekedetre azt mondják, hogy „szoznatyelnij obman", vagyis „szándékos csalás". Az angol politika, amely gyakran folyamodik csaláshoz és képmutatáshoz céljai elérése végett, az

angol nyelvben egy olyan terminust alakított ki, amely nincs meg egyetlen más nyelvben sem, s ez a „humbug". Angol értelmező szótárak így magyarázzák ezt a fogalmat: „tetszetős ürüggyel leplezett hazugság", vagy „ügyesen igazságnak álcázott hazugság". Konny Zilliacus, az ismert angol politikus és publicista a „humbugnak" az angol politikában való alkalmazásával kapcsolatban a következőket írja: „Az angolok olyannyira fittyet hánynak a logikának, hogy gyakran két összeegyeztethetetlen dolgot próbálnak összeegyeztetni: egyfelől a morális alibit, a beszéd és az érzelmek alapjául szolgáló gondolatot, másfelől a meggyőződés, a cselekvés alapjául szolgáló gondolatot. Éppen a gondolkodásnak ezt a „kettősségét" egyszerűsítik le a végletekig az európaiak, amikor ezt angol képmutatásnak nevezik. Mi tagadás, ennek gyakorlati következményei gyakran csakugyan igen nehezen különböztethetők meg a képmutatástól, s rendkívül könnyű a jóhiszemű önámításból átesni a szándékos kétszínűségbe" (172, 239. old.).

Ifjú éveinek szentelt visszaemlékezéseiben Churchill hajdan azt írta, hogy 20 éves korában nem látta még, „milyen óriási és vitathatatlanul pozitív szerepe van a humbugnak olyan nagy népek közéletében, amelyek demokratikus szabadságot biztosító államban élnek" (30, 70. old.). 1942-ben Churchill nemcsak nagyon jól ismerte a humbug szerepét az angol politikai életben, hanem maga is a legcinikusabb példáját statuálta alkalmazásának a második frontra vonatkozólag a szovjet népbiztosnak átnyújtott emlékiratban.

Azok a történészek, akik valóban az igazságot keresik, és következtetéseiket nem csupán a szavak alapján, hanem a tettek alapján vonják le, nem veszik figyelembe Churchill emlékiratát, és leszögezik, hogy Anglia és az Egyesült Államok 1942 tavaszán kötelezettséget vállalt a Szovjetunióval szemben arra, hogy 1942-ben megnyitják a második frontot. S ez korántsem csupán marxista történészekre áll. Vannak közöttük olyan polgári történészek is, mint az amerikai Higgins, Neumann, Feis, az angol Medlicott és sokan mások. Medlicott például azt írja, hogy „a második frontot 1942-re megígérték az oroszoknak" (84, 1958. október, 509. old.).

1942 júliusában Churchill és Roosevelt a szovjet kormány részvétele nélkül felülvizsgálta a második front megnyitására vállalt kötelezettséget. Úgy döntöttek, hogy európai partraszállás helyett 1942-ben egy észak-afrikai inváziót hajtanak végre. Ezzel a legdurvábban megszegték a Szovjetunióval szemben fennálló szövetségesi kötelezettségeiket, és

Churchillt igen aggasztotta, vajon hogyan reagál majd erre a szovjet kormány. Churchill magára vállalta azt a kényes missziót, hogy a szovjet kormánnyal közölje a döntést. 1942 augusztusában evégett Moszkvába utazott.

Igen érdekes, hogyan írja le Churchill, hogy milyen érzelmekkel repült a szovjet fővárosba: „A komor és baljóslatú bolsevik államba vezető küldetésemen jártak gondolataim. Mindent elkövettem egykor, hogy születésekor fojtsam meg ezt az országot, amelyet Hitler megjelenéséig a civilizált szabadság halálos ellenségének tekintettem. Mi a kötelességem – mit kell most mondanom nekik? Wavell tábornok irodalmi hajlamait követve versben foglaltam össze a mondanivalót. A költemény sok szakaszból állt, és minden egyes versszak utolsó sora így hangzott: »Nincs második front 42-ben«" (23, 4. köt. 428. old.). Churchillnek ezek az érzelmei természetesen kihatottak a második front kérdésében elfoglalt álláspontjára is, az angol–szovjet kapcsolatok alakulására is.

Moszkvában Churchill arról próbálta meggyőzni a szovjet kormányt, hogy először is, Anglia 1942 folyamán képtelen megnyitni a második frontot, és másodszor (itt annak idején a külügyi népbiztosnak átadott emlékiratára hivatkozott), Anglia nem is vállalt magára ilyen kötelezettséget. Churchillt csöppet sem zavarta, hogy az 1942. június 11-i angol–szovjet kommünikében – ha az emlékirattól eltekintünk – egyértelműen rögzítették Anglia erre vonatkozó kötelezettségét, s tulajdonképpen a moszkvai útja is, amelyen mosakodni próbált a szovjet kormány előtt, csak megerősíti azt, hogy 1942-re vállalták a második front megnyitását, s hogy ezt a kötelezettségét Anglia, úgyszintén az Egyesült Államok, megszegte. Ha nem így lett volna, vajon minek utazott Churchill Moszkvába? Higgins amerikai történész, aki külön tanulmányozta Churchill álláspontját a második front kérdésében, és erről a témáról könyvet is írt, csak nevet Churchill olyan állításain, miszerint „lelkiismerete tiszta", mert, úgymond, „nem csapta be és nem vezette félre" a szovjet kormányt. Higgins arra a következtetésre jut, hogy Churchill „tudatosan rászedte orosz szövetségesét" (80, 173. old.).

A szovjet kormány közölte Churchill-lel, hogy nézete szerint Anglia és az Egyesült Államok kormánya durván megszegi vállalt kötelezettségeit, amikor megtagadja a második frontnak 1942-ben való megnyitását. A szovjet kormány tudomásul vette az angoloknak és az amerikaiaknak azt a szándékát, hogy 1942-ben Észak-Afrikában szállnak partra, és Churchillnek azt a határozott ígéretét (ez is csalás volt, s később ezt sem

teljesítették), hogy az angol és az amerikai csapatok 1943-ban nagy erőkkel nyomulnak majd be Nyugat-Európába.

Churchill attól félt, hogy a szövetségesek inkorrekt viselkedése láttán a Szovjetunió esetleg különbékét köt Németországgal. Moszkvában aztán ennek semmi jelét sem tapasztalta, s igen elégedetten jelenthette a hadi kabinetnek: „Egy pillanatra sem látszott kétségesnek, hogy a harcot feltétlenül tovább akarják folytatni" (33, 4. köt. 440. old.). Moszkvai útja előtt Churchill idegeskedett, s a szovjet kormánnyal folytatott tárgyalások befejezése után az angol király a következőképpen köszöntötte Churchillt: „Kellemetlen híreket vivő küldöttként önnek igen kellemetlen feladatot kellett teljesítenie. Szívből gratulálok önnek, hogy mesterien teljesítette feladatát... Most már nyugodtabban fog reagálni a dolgokra" (33, 4. köt. 452. old.).

Churchill Moszkvában hasztalan próbálta igazolni régi képmutatását, s újra képmutatóskodott a második front kérdésében. A szovjet kormány vezetői egészen más magatartást tanúsítottak iránta. Churchillt tájékoztatták a szovjet–német fronton kialakult helyzetről, a Vörös Hadsereg állapotáról és annak az ellentámadásnak az előkészületeiről, amely aztán Sztálingrád falainál a szovjet fegyverek nagy győzelméhez vezetett. A szovjet kormány igen őszinte volt szövetségeséhez. Churchill augusztus 15-én a következőket jelentette Londonba és Rooseveltnek: „Sztálinnal folytatott magánbeszélgetésem közben ... nagy horderejű ellentámadás előkészületeiről is beszélt", másnap pedig azt táviratozta, hogy Sztálin „teljes képet adott az orosz helyzetről" (33, 4 köt. 445, 450. old.).

A második front nem volt az egyetlen olyan probléma, amely a második világháború éveiben bonyolította és megnehezítette a Szovjetunió és Anglia közötti szövetségesi kapcsolatok fejlődését. Sokat ártott ezeknek a kapcsolatoknak az, hogy Churchill és kormánya vonakodott elismerni a Szovjetunió 1941-es határait, és ezzel meg akarta teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a majdani békés rendezés során több területet elszakítsanak a Szovjetuniótól. A szovjet kormány átlátott az angol kormány szándékain, s ezért nyomatékosan többször is felvetette ezt a kérdést.

Amikor a szovjet kormány 1941 decemberében Moszkvában tárgyalásokat folytatott Edennel, aki akkor már felváltotta Halifaxet a külügyminiszteri poszton*, beigazolódott, mennyire megalapozottak a szovjet kormány ezzel kapcsolatos aggályai. Arra a kérdésre, vajon garantálja-e

* Halifax angol nagykövet lett az Egyesült Államokban.

az angol kormány, hogy a békés rendezés során támogatni fogja a szovjet kormánynak 1941-es határai elismerésére vonatkozó követelését, Eden nem adott pozitív választ. Bármilyen furcsa is ez, Eden érvként az Atlanti Chartára hivatkozott. „Az Atlanti Chartát használtam fel – táviratozta Halifaxnek, Anglia egyesült államokbeli nagykövetének – mint érvet Sztálin követelései ellen." Ezzel kapcsolatban Sztálin kijelentette Edennek: „Azt hittem, hogy az Atlanti Charta azok ellen irányul, akik világhegemóniájuk bevezetésére törekszenek, most pedig úgy fest a dolog, hogy az Atlanti Charta a Szovjetunió ellen irányul." Közölte Edennel: „Amit kérünk, csupán annyi, hogy országunkat régi határai között állítsák helyre. Erre szükségünk van biztonságunk szempontjából... Meg kell állapítanom, hogyha önök kitérnek ez elől, ez úgy fest, mintha lehetőséget kívánnának nyújtani a Szovjetunió feltagolására." Majd azt mondta Sztálin, hogy „meglepi és elképeszti Churchill kormányának ez az állásfoglalása. Ez gyakorlatilag ugyanaz az álláspont, amelyet Chamberlain kormánya elfoglalt" (64, 502, 515. old.).

A Szovjetunió határainak kérdésében Churchilléhez hasonló álláspontot képviselt az amerikai kormány is. Sőt amikor Churchill, aggódva a Szovjetunióval való szövetség sorsáért és belátva a szovjet kormány követeléseinek jogosságát és indokoltságát, közölte az amerikaiakkal, hogy talán jobb volna mégis teljesíteni ezt a követelést, Washington kategorikusan elutasító választ adott. Ily módon az Anglia és a Szovjetunió közötti szövetségesi kapcsolatok kialakulását gátolta Londonnak és Washingtonnak ebben a kérdésben elfoglalt fölöttébb igazságtalan álláspontja.

A szovjet kormány, az Angliával való kapcsolatok erősítésére és fejlesztésére törekedve, nagy engedményt tett, amikor úgy határozott, hogy az adott időpontban nem ragaszkodik igazságos határkövetéseihez, és aláír Angliával egy olyan szövetségi szerződést, amely nem érinti ezt a kérdést. 1942. május 26-án az angol külügyminisztérium épületében Churchill jelenlétében aláírták a Szovjetunió és Anglia szerződését, amelyben mindkét fél kötelezte magát a kölcsönös katonai segítségnyújtásra és mindenfajta támogatásra a Németország és csatlósai elleni harcban, és meghatározta a két ország között a háború utáni időszakban kialakítandó kapcsolatokat. A szerződés fontos pozitív tényező volt az angol–szovjet kapcsolatokban. Az angol–szovjet szerződés megkötése erősítette a Szovjetunió és Anglia világpolitikai pozícióit, megszilárdította az államok és népek hitleristaellenes koalícióját.

1941 végén az angol kormány, miután meggyőződött róla, hogy a Szovjetunió nem szenvedett vereséget és folytatni fogja a harcot, a Szovjetunióval és az Egyesült Államokkal egy jegyzőkönyvet írt alá arról, hogy angol és amerikai fegyvereket és stratégiai anyagokat szállítanak a Szovjetuniónak. Igaz, hogy a szállítmányok korántsem azonnal indultak meg, s a Szovjetunió legnehezebb óráiban nagyon is jelentéktelenek voltak, mindamellett helytelen volna tagadni, hogy kétségtelenül pozitív szerepet játszottak a Szovjetunió és fegyveres erői szempontjából. 1942-ben, amikor a német csapatok a Volga partjai felé törtek, az angol kormány leállította a Szovjetunióba irányuló hadianyag-szállítmányokat. A szállítmányokat nem annyira az késleltette, hogy a kereskedelmi hajók konvojai nehezen jutottak át a Szovjetunió északi kikötőibe, amint ezt Churchill és az angol történészek próbálták elhitetni, hanem inkább az, hogy Angliában igen befolyásos olyan körök voltak, amelyeknek nem volt ínyükre a Szovjetunióval való szövetség, s amelyek gátolták a két ország közötti szövetségesi kapcsolatok normális fejlődését. Ezeknek a köröknek a befolyása kihatott Churchill állásfoglalására is.

Első moszkvai látogatása során Churchill sok, számára kellemes dolgot tudott meg, de sok kellemetlent is. Meggyőződött arról, hogy a Szovjetunió folytatni fogja a harcot Németország ellen, s ez nagyon jó volt Anglia és az Egyesült Államok kormánya szempontjából. Ugyanakkor Churchill azt is megértette, hogy a szovjet–német front a második világháború döntő frontja, és hogy a Szovjetunió minden jel szerint megállja a helyét, tehát döntő mértékben hozzájárul majd a közös ellenség szétzúzásához. Nyilvánvaló volt, hogy ennek igen fontos és messzemenő következményei lesznek a jövőben, s Churchillnek ez természetesen nem tetszett. E külpolitikai körülmények folytán Churchillnek igen fontos volt az angol fegyverek hathatós győzelme.

Erre a győzelemre szüksége volt belpolitikai megfontolásokból is. Az angolok által 1942-ben elszenvedett katonai kudarcok és vereségek jelentősen gyengítették Churchill kormányának pozícióit. Angliában egyre nőtt az elégedetlenség a hadvezetéssel szemben, s ez komoly veszélyt jelentett a kormányra nézve. Moran azt írja, hogy 1942-es naplóiban minduntalan felbukkan ez a gondolat: „Winstonnak meggyőződése, hogy miniszterelnöki pozícióját csakis harctéri győzelemmel mentheti meg" (123, 51. old.). A Churchillhez közel álló Brendon Bracken miniszter 1942 szeptemberében azt mondta Morannak, hogy „ha ebben a csatában

(Észak-Afrikában – *V. T.*) levernek, ez a végét jelenti Winstonnak" (123, 83. old.).

Az angol fegyveres erők váltakozó sikerrel folytatták észak-afrikai hadműveleteiket a német és olasz csapatok ellen. Méretüket és jelentőségüket tekintve ezeket a hadműveleteket nem lehetett egy napon említeni a szovjet–német fronton folyó hadműveletekkel. Mindamellett, amikor 1942 végén az angol csapatok támadásba lendültek a német és az olasz csapatok ellen és El-Alameinnél győzelmet arattak fölöttük, Churchill hihetetlen mértékben felfújta ezt a tulajdonképpen másodrendű hadi eseményt. Világgá kürtölte, hogy ez „nagy csata", egész Angliában meghúzatta a harangokat, s később azt állította, hogy az el-alameini csatában „fordult meg a kocka", hogy ez volt „a legdöntőbb szárazföldi ütközet a szövetségesek érdekeinek védelmében" (33, 4. köt. 534., 537–538., 541. old.; 67, 313. old.).

Wedemeyer amerikai tábornok azt írja, hogy „Churchill iszonyúan eltúlozta a szövetségesek afrikai győzelmének jelentőségét" (165, 234. old.). Ezt nyilván tudatosan tette. Három célja volt ezzel: először, igyekezett kisebbíteni a szovjet–német frontnak és a szovjet csapatok által a német fegyveres erők fölött Sztálingrádnál aratott győzelmeknek a jelentőségét; másodszor, meg akarta erősíteni kormánya pozícióit a belpolitikai fronton és így a saját miniszterelnöki pozícióját is; harmadszor, az egész világ előtt fitogtatta ezzel, milyen jelentős mértékben veszi ki a részét Anglia a Németország és Olaszország elleni harcból, hogy valamiképp enyhítse ezzel annak a szégyenletes politikának a kedvezőtlen hatását, amelyet Anglia a háború küszöbén a fasiszta agresszorok tekintetében folytatott. John Mander angol publicista 1963-ban azt írta, hogy Angliában a békéltetési politikáról most ezt mondják: „Bármennyire nem volt is realista Anglia politikája a harmincas években, az angol nép jóváhette ezt Hitler elleni harcával . . . Ez a hivatalos verzió meglehetősen szépíti a dolgot. Megengedi, hogy München sötét folt volt, de ugyanakkor azt állítja, hogy ezt a foltot lemosták az angliai csatával és El-Alameinnél. Anglia tisztára mosta magát, s jó lesz, ha a külföldiek figyelme most szégyenének órájáról dicsősége órája felé fordul" (107, 76. old.). Éppen ezt a következtetést sugallja az olvasónak Churchill, amikor a végletekig felfújja az el-alameini csata jelentőségét. S dacolva az igazsággal, ezt szajkózza sok polgári történész is.

A történelem tudja, hogy nem az El-Alamein emlékére megkondított angliai harangokkal, hanem a Sztálingrádnál dörgő orosz ágyúkkal

fordult meg a kocka a második világháborúban. A Sztálingrádnál megvívott nagy csata után vált nyilvánvalóvá, hogy a háborút most már a szövetségesek fogják megnyerni. Ezzel zárult le az angol politikának az a szakasza, amely a „bármilyen eszközzel való túlélés" jegyében ment végbe. Most már világos volt, hogy Anglia életben maradt, s hogy Churchillnek a miniszterelnöki poszton kifejtett tevékenysége előmozdította annak a halálos veszedelemnek az elhárítását, amely 1940–1941-ben az országot fenyegette.

Churchill Anglia e borzalmas óráiban a helyzet magaslatán állt. Ez volt a fénykora. Ám a győzelemig hosszú és nehéz volt még az út. 1942 és 1943 fordulóján Churchill kormányának politikája új szakaszba lépett.

X/ AZ ÁR ELLEN

Churchill miután némileg elgondolkodott azon, amit Moszkvában látott és hallott, a maga számára igen aggasztó következtetésre jutott. Megértette, hogy a Szovjetunió a győzők között lesz, s hogy így nem letiporva és meggyengítve kerül majd ki a háborúból, hanem – ezzel Churchill és elvbarátai most már számoltak – erős hatalomként. Egy ilyen fordulat szükségképpen döntő hatást gyakorol majd a háború menetére annak döntő szakaszában. Egy hatalmas Szovjetunió, gondolta Churchill, okvetlenül a fasizmus teljes leverésére törekszik majd, ennek pedig az lehet az eredménye, hogy Európa országaiban és az egész világon rohamos fejlődésnek indul a forradalmi mozgalom. A Szovjetunió háborús győzelme óriási mértékben megerősíti majd a szocializmus ügyét, az a tény pedig, hogy éppen a Szovjetunió szabadít fel a fasizmus alól egy sor európai országot, az európai országokban újabb ösztönzést ad majd a szocialista forradalom fejlődésének. „1943-ban – írja a „Labour Monthly" – pánik fogta el az európai hatalmasságokat arra a gondolatra, hogy összeomlik majd a fasizmus, és győz a kommunizmus" (99, 1963. március, 103. old.). És Churchillt ez jobban aggasztotta, mint bárki mást.

Churchill már 1942 októberében, mielőtt még a német csapatok Sztálingrádnál súlyos vereséget szenvedtek, egy emlékiratot készített, s ezt megküldte az angol hadi kabinet tagjainak. Ebben ezt írta: „Minden gondolatom Európa felé fordul, a modern nemzetek és a modern civilizáció szülőanyja felé. Szörnyű katasztrófát jelentene, ha az orosz barbárság elpusztítaná az európai államok kultúráját és megfosztaná őket függetlenségüktől. Bár nehéz erről most beszélni, hiszem azt, hogy a nemzetek európai családja képes lesz majd egységfrontban, egységes egészként működni egy európai tanács vezetése alatt. Egy egyesült Európa létrehozására törekszem" (32, 154. old.). Ezek a szovjet néppel és országával

szemben érzett mérhetetlen haragtól és dühtől izzó szavak a sztálingrádi csata napjaiban íródtak.

Persze, abban az időben és többször is még a háború során, Churchill hivatalos üzeneteket küldött a szovjet kormánynak, s ezekben azt írta, hogy örül a szovjet fegyverek győzelmének, és elragadtatással töltik el a Szovjetunió sikerei. Ezt diktálta az udvariasság és a Churchillre jellemző képmutatás. Valódi érzelmeit és szándékait a hadi kabinet számára készült titkos októberi emlékiratában fejtette ki.

D. N. Pritt, a neves angol jogász és haladó gondolkodású közéleti férfiú, ezt az emlékiratot idézve megjegyzi, hogy akaratlanul is eszébe jutnak a következő szavak: „Ha a bolsevikok módszerei sikerrel járnak, az európai kultúrát felváltja . . . a legiszonyúbb barbárság, amely valaha is létezett." D. N. Pritt joggal állapítja meg, hogy ezek a szavak összecsengenek Churchill emlékiratával, ha más szerzőtől erednek is. Pritt utal arra is, hogy ezeket a szavakat Adolf Hitler mondotta 1936-ban a nemzetiszocialista párt nürnbergi kongresszusán (139, 281. old.).

A továbbiakban Churchill ezt írta októberi memorandumában: „Úgy gondolom, ez a tanács alighanem az egykori nagyhatalmak mellett 10 tagból áll majd: a svédekből, a norvégekből, a dánokból, a hollandokból, a belgákból, a franciákból, a spanyolokból, a lengyelekből, a csehekből és a törökökből" (139, 281. old.). Minthogy Churchill egykori nagyhatalmakról beszélt, a Szovjetunióval szembehelyezendő blokkba nyilvánvaló óhaja volt bevonni Németországot és Olaszországot. Franciaországot nem sorolta a nagyhatalmak közé, hiszen a franciákat egy sorban említi a hollandokkal és a törökökkel. Ezek szerint Anglia háború utáni, pregnánsan szovjetellenes irányzatú külpolitikáját Churchill 1942 végén fogalmazta meg, jóval mielőtt még a hitleristaellenes koalíció tagjai közös erővel szétzúzták volna a fasiszta államok blokkját.

1942 végén–1943 elején igen hosszú volt még az út Németország legyőzéséig. Japán legyőzéséről már nem is szólva. A szovjet–német fronton dúló ütközetek óriási méretei meggyőzték Churchillt arról, hogy mennyire fontos Anglia számára a Szovjetunióval való szövetség fenntartása. Enélkül gondolni sem lehetett győzelemre. Sztálingrád után Churchill és kormánya különösen nagy buzgalommal törekedett arra, hogy a Szovjetunióra jusson minél több az áldozatokból és háborús terhekből, s így minél jobban meggyengüljön. Ugyanakkor forszírozta azt, hogy az antihitlerista koalíció résztvevői dolgozzák ki a háború utáni békés rendezés

alapelveit, s így ebben a tekintetben előre szerette volna megkötni a Szovjetunió kezét.

Churchill kormánya továbbra sem teljesítette a második front megnyitására vállalt kötelezettségeit. 1942 augusztusában Moszkvában Churchill azzal hitegette a szovjet kormányt, hogy 1943-ban megnyitják majd a második frontot. Ez merő csalásnak bizonyult. Amikor a szovjet kormány értesült erről, erélyesen tiltakozott, s rámutatott arra, hogy miután Anglia és az Egyesült Államok a második front megnyitását vállaló kötelezettségeit többször megszegte, felvetődik a kérdés, vajon a szovjet kormánynak „megmarad-e a szövetségesek iránt a bizalma" (151, 163–166. old.). Ebből Churchill megértette, hogy a szovjet kormány látja, milyen kétkulacsos politikát folytat, és milyen tudatosan csapja be szövetségesét. Churchillt nagyon lehangolta, hogy cseleivel nem sikerült félrevezetnie a Szovjetunió kormányát.

A kurszki kiszögellésben 1943 nyarán vívott csata után nyilvánvalóvá vált, hogy a második világháború menetében végérvényesen fordulat következett be, s a Vörös Hadsereg megkezdte feltartóztathatatlan előnyomulását nyugat felé, hogy kiűzze a megszállókat saját területéről és felszabadítsa Európa népeit. Ezáltal most már más vetületben merült fel a második front kérdése. Amint a szovjet csapatok mind messzebbre nyomultak előre nyugat felé, London és Washington politikusai fokozatosan ráébredtek arra, hogy sietniük kell a második fronttal, de nem azért, hogy saját szovjet szövetségesüket segítsék, hanem hogy csapataik bevonuljanak Nyugat-Európába, mielőtt még a Vörös Hadsereg szabadítaná fel azt. Éppen ezért a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia államfőinek 1943. november végén Teheránban tartott konferenciáján végérvényesen úgy döntöttek, hogy az angol–amerikai csapatok 1944 májusában szállnak partra Nyugat-Európában. Churchill Teheránban is ellenezte ezt, de a Szovjetunió és az Egyesült Államok nyomására hozzá kellett járulnia a második front megnyitásához.

Churchill meghátrálásának az a magyarázata, hogy 1943 végéig az antihitlerista koalíción belül gyökeresen megváltoztak az erőviszonyok Anglia rovására. A Szovjetunió sikeresen teljesítette a fő ütőerő szerepét a hitlerista Németország és csatlósai elleni harcban, s ennek megfelelően növekedett a szerepe a világ háború utáni sorsának meghatározásában. Az Egyesült Államok felfejlesztette fegyveres erőit és hadiiparát, s ennek eredményeképpen ugyancsak megnövekedett a befolyása a koalícióban. Így Anglia befolyása viszonylagosan csökkent. 1943 végén Smuts, a Dél-

afrikai Unió miniszterelnöke, a Brit Birodalom egyik legkiemelkedőbb politikusa azt mondta az angol vezetőknek, hogy „a háború után két kolosszus lesz Európában: Oroszország. A másik pedig: Észak-Amerika" (95, 318. old.). Churchill keserűen és ingerülten ébredt ennek tudatára. Annak arányában, ahogy a háború a vége felé közeledett, egyre inkább kellett számolnia mások véleményével és mind kevésbé tudta elfogadtatni saját javaslatait.

Churchill egész életén át Anglia és az Egyesült Államok szoros kapcsolatainak a híve volt. Churchill első ilyen értelmű megnyilatkozása még a XX. század elején hangzott el. Érthető módon akkor nem sokan figyeltek fel erre komolyabban. Churchill életrájzírói azt állítják, hogy az Egyesült Államok iránti szimpátiái azzal magyarázhatók, hogy vér szerint félig amerikai volt. Feltehető, hogy Churchillnél ennek is volt bizonyos jelentősége. Ám e kérdésben elfoglalt álláspontja kialakításában döntő szerepet az játszott, hogy Churchill arra a következtetésre jutott, hogy Anglia és az Egyesült Államok ellenségeskedése megengedhetetlen az angol érdekek szempontjából, s hogy Angliának az Egyesült Államokkal együtt kell fellépnie minden közös ellenfél ellen. Churchillnek az volt a véleménye, hogy Angliának és az Egyesült Államoknak a XX. században ugyanazok lesznek a vetélytársai, nevezetesen Európában Németország, a Távol-Keleten Japán, világviszonylatban pedig a szocializmus és a népek forradalmi mozgalma.

A második világháború idején, amikor Angliának iszonyúan nagy szüksége volt az Egyesült Államok támogatására, Churchill természetesen igen sokat írt és beszélt az Egyesült Államok iránt táplált szimpátiáiról és szeretetéről, az angol nyelvet beszélő népek sorsközösségéről és arról, hogy a két országnak együtt kell haladnia, ha el akarja érni fő céljait. Az angol–amerikai kapcsolatok latolgatásában Churchill akkoriban nemcsak az imperialisták közötti ellentmondásokból, vagyis az egyfelől Anglia és az Egyesült Államok, másfelől Németország, Olaszország és Japán közötti vetélkedésből indult ki, hanem a mai világ alapvető ellentmondásából, a szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentmondásból is. Kétségtelen, hogy Churchill véleményét képviselte Eden, amikor 1943. március 15-én Roosevelttel folytatott beszélgetésében azt mondotta, hogy „Oroszország a mi legnehezebb problémánk", s megjegyezte, hogy „Anglia minden bizonnyal túlságosan gyenge lesz, semhogy egymaga szembeszállhatna Oroszországgal" (65, 3. köt. 13. old.).

A második világháború éveiben Anglia és az Egyesült Államok között

igen szoros volt az együttműködés. Hivatalos szövetségi szerződést nem kötött a két ország, de gyakorlatilag szövetségesi kapcsolatok álltak fenn közöttük. Ezek a kapcsolatok sokkal szorosabbak voltak, mint a szövetségi szerződés dacára Anglia és a Szovjetunió közötti kapcsolatok. Anglia az Egyesült Államoktól jóval nagyobb anyagi segítséget kapott, mint a Szovjetunió mindkét szövetségesétől együttvéve. Anglia és az Egyesült Államok eléggé szorosan koordinálta háborús erőfeszítéseit. Működött a vezérkari főnököknek egy egyesített bizottsága (Combined Chiefs of Staff Committee), amely ezt a koordinációt megvalósította. Működtek, ha nem is túlságosan eredményesen, egyesített szervek a gyártott fegyver, hadfelszerelés és stratégiai anyag elosztására. A két kormány közötti politikai kontaktusok gyakoribbak és szorosabbak voltak, mint a köztük és a Szovjetunió kormánya között kialakult kontaktusok.

Mindez arról tanúskodott, hogy voltak olyan tendenciák, amelyek az Anglia és az Egyesült Államok közötti közeledésre utaltak, melyet Churchill szüntelenül szorgalmazott. E tendenciák mellett érvényesültek ellenkező tendenciák is: kiéleződtek és mélyültek az ellentmondások az angol és az amerikai imperializmus között. Minél inkább változtak a két ország közötti erőviszonyok Anglia rovására, minél erősebben érvényesült az Egyesült Államok politikájában az a törekvés, hogy a háború után a világot a maga uralma alá hajtsa, annál jobban kiéleződtek az angol–amerikai ellentétek. Az Egyesült Államok a Lend-Lease, a kölcsönbérleti egyezmény keretében Angliának nyújtott segítséget arra használta fel, hogy az angol külkereskedelem szempontjából előnytelen feltételeket kényszerítsen rá Angliára. Az Egyesült Államok beavatkozott Anglia pénzügyi politikájába, és az angol valutatartalékok nagyságának szabályozására törekedett. Nem törődött az Egyesült Államok az angol érdekekkel az atomfegyver kidolgozása során sem, jóllehet ezt a munkát Anglia és az Egyesült Államok közösen folytatta. Amerika igényt támasztott a közel-keleti olajforrásokra, amelyek azelőtt Anglia osztatlan birtokát alkották. Kiéleződött a harc Anglia és az Egyesült Államok között az arab világbeli, elsősorban a szaúd-arábiai befolyásért.

Az amerikai kormánykörök a Brit Birodalom aláaknázására is törekedtek, kitűzve azt a demagóg követelést, hogy India kapja meg a függetlenséget. Itt tulajdonképpen nem valódi függetlenségről volt szó, hanem arról, hogy a névlegesen független Indiát az amerikai imperializmus gazdasági és más módszerekkel alárendelje a maga befolyásának, kiszorítva onnan az angol gyarmatosítókat. Azok az üzenetek, amelyeket Roose-

velt ebben a kérdésben Churchillhez intézett, felbőszítették az angol miniszterelnököt. 1944 decemberében Churchill ezt írta Edennek: „Könyörgök, hivatkozzon az 1942. novemberi beszédemben a Brit Birodalom likvidálása ellen tett kijelentésemre. Ha az amerikaiak magukhoz akarják kaparintani a japán szigeteket, amelyeket meghódítottak, ragadják magukhoz, áldásunk rá . . . de »El a kezekkel a Brit Birodalomtól!« – ez a mi parancsolatunk" (169, 531. old.). Az amerikai vezetők nagyon jól látták Churchill világbirodalmi allűrjeit, de tudva, mennyire ki van szolgáltatva Anglia az Egyesült Államoknak, csak mulattak rajta. Roosevelt Churchill-lel való casablancai találkozója után a következő csípős megjegyzést tette Eisenhower jelenlétében: „Hát nem csodálatos magunk mellett tudnunk ezt a kellemes öreg toryt?"

Az Egyesült Államok a háborús viszonyokat felhasználta arra, hogy kiszorítsa az angol árukat és az angol befolyást Latin-Amerikából. Churchill hajlott afelé, hogy ebben a kérdésben ne tanúsítson tényleges ellenállást Amerikával szemben. „Azokra az óriási horderejű problémákra gondolva – írta Eden 1944 februárjában –, amelyekben együttműködhetünk az Egyesült Államokkal: az olajra, a dollármérlegekre, a kereskedelmi hajózásra, a Franciaország, Olaszország, Spanyolország, a Balkán stb. tekintetében folytatandó politikára –, azt hiszem, igyekeznünk kell úgy cselekedni, hogy barátaiknak és segítőtársaiknak érezzenek bennünket az amerikai szférában" (169, 413. old.).

A világ háború utáni berendezésén töprengve Churchill, egyrészt kifejtette azt a gondolatot, hogy Európában és általában a világban több föderációt kellene létrehozni, másrészt pedig azt a koncepciót, hogy szoros angol–amerikai szövetséget kell kiépíteni, amely az ő elképzelése szerint biztosítaná az angol–amerikai hegemóniát a háború utáni világban. Az amerikaiak előtt Churchill azt fejtegette, hogy az európai regionális egyesülések létrehozásának a terve (amelybe beleértette, bár hangosan ki nem mondta, hogy Angliának kell vezetnie ezeket az egyesüléseket) a Szovjetunió és a forradalmi mozgalom ellen irányul. Ez meg is felelt az igazságnak, de nem volt a teljes igazság. Az angol kormány abban reménykedett, hogy ilyen egyesülésekre támaszkodva könnyebben tárgyalhat majd hatalmasabb és egyre kevesebbet teketóriázó partnerével. Ezt Churchill az amerikaiakkal folytatott beszélgetéseiben természetesen nem fejtette ki részletesebben.

Churchill úgy vélte, hogy ha szilárd alapokon nyugszik és egyre bővül a háború éveiben kialakult angol–amerikai blokk, az Egyesült Államok

nem fogja ellenezni azt, hogy Európában Anglia égisze alatt regionális szövetségek alakuljanak. 1943 májusában, az Egyesült Államokban tett gyakori látogatásai egyikén Churchill az angol nagykövetségre meghívta tekintélyes amerikai államférfiak egy csoportját (Roosevelt nem volt közöttük), s kifejtette előttük a háború utáni angol–amerikai szövetségre vonatkozó elgondolásait. Felajánlotta „az Egyesült Államok és a Brit Nemzetközösség együttműködését egy testvéri közösség keretében". Churchill kész lett volna ezen az úton igen messzire elmenni. Úgy vélte, hogy Anglia és az Egyesült Államok állampolgárai, megtartva jelenlegi állampolgárságukat, szabadon utazhatnának, áttelepülhetnének egymás országába, és szabadon kereskedhetnének az egyenlőség alapján egymás országának a területén. Azt ajánlotta, hogy vezessenek be közös útlevelet, és dolgozzák ki az állampolgárság valamilyen közös formáját, amelynek alapján az amerikai és az angol állampolgárok a másik ország területén letelepülve ott szavazati jogot kapnának, dolgozhatnának annak az országnak az állami intézményeiben, alávetve magukat az illető országban hatályos törvényeknek. Churchill azt javasolta, hogy a háború után is maradjon fenn az egyesített angol–amerikai vezérkar, hogy a két ország vezérkara folytasson rendszeres tárgyalásokat, és hogy tegyenek lépéseket egy közös külpolitikai irányvonal kialakítására.

Hogy az angol–amerikai szövetség gondolatát vonzóvá tegye az Egyesült Államok számára, Churchill kijelentette, hogy Amerikának ily módon lehetősége nyílik a Brit Birodalom területén levő támaszpontok használatára, amennyiben szüksége van rájuk. Állást foglalt az Egyesült Államok és a Brit Birodalom katonai támaszpontjainak nagyobb arányú közös használata mellett. A berlini konferencián 1945 júliusában, amikor Roosevelt nem volt már az élők sorában, Churchill újra kifejtette ezeket a gondolatait Truman, az új amerikai elnök előtt. „Nagy-Britannia – mondotta – kisebb hatalom az Egyesült Államoknál, azonban nagyon sok előnyt nyújthat partnerének" (33, 6. köt. 547–548. old.).

Az amerikaiak nagyon is világosan látták, mire szeretne kilyukadni Churchill. Wallace alelnök megkérdezte tőle: „Vajon nem gondolják-e majd más országok azt, hogy Anglia és az Egyesült Államok szeretné kormányozni a világot?" Churchill nem cáfolta ezt a lehetőséget, és csupán annyit jegyzett meg, hogy „az efféle feltevések nem gátolhatják az angol–amerikai szövetség létrehozását" (33, 4. köt. 721. old.). Truman is olyan kijelentést tett Churchillnek, miszerint itt gyakorlatilag egy „kéthatalmi

katonai szövetség" sajátos formájáról lenne szó (33, 6. köt. 547–548. old.).

Churchill elképzelése szerint az Egyesült Államokkal való szövetségnek segítenie kellett volna az angol imperializmust abban, hogy hosszú évekre fenntartsa uralmát hatalmas gyarmatbirodalma fölött. A háborús évek alatt Churchill ellenzett mindennemű olyan intézkedést, amely akár csak minimális jogokat is biztosítana az angol gyarmatbirodalom számos népének. Nyilván továbbra is hosszú évekre a kolonializmus igájában akarta tartani őket. Amikor Rooseveltel kidolgozták az Atlanti Chartát, amely meghirdette a népek jogát arra, hogy tetszésük szerint válasszák meg ügyeik intézésének a formáját, Churchill nyomban kijelentette, hogy a Brit Birodalmat ki kell zárni az Atlanti Charta érvényének szférájából.

Ebben nézeteltérései voltak az amerikai kormánnyal, amely azt a nézetet képviselte, hogy az Atlanti Charta elveit ki kell terjeszteni az egész világra. Persze, az amerikai kormány nem a gyarmati népek szabadságára törekedett, hanem az angol kolonializmusnak az amerikai neokolonializmussal való felváltására. Churchill több ízben tett olyan nyilatkozatokat, hogy nem tűr semmiféle változtatásokat a brit gyarmatbirodalom kormányzásában. Széles körben ismertté vált az a kijelentése, hogy „nem azért lett a király első minisztere, hogy a Brit Birodalom likvidálásánál elnököljön" (158, 1952. november 11.).

Churchill ultrakolonialista politikája gátolta a Brit Birodalom erőforrásainak az agresszív hatalmak elleni hadviselésre való mozgósítását. Különösen káros kihatással volt ez India helyzetére. Az indiai népnek azokat a vezetőit, akik népüknek szabadságot követeltek, 1942 augusztusában az angol kormány döntése alapján bebörtönözték. Rács mögé kerültek olyan politikusok, mint Gandhi és Jawaharlal Nehru. Érthető, hogy Churchill kormányának ilyen lépései erős kételyeket ébresztettek a népekben afelől, hogy Churchill az igazat mondja, amikor azt állítja, hogy ő meg kormánya a szabadságért és a demokráciáért visel hadat.

Valamennyi nép szabadságának tényleges szószólója a Szovjetunió volt. Éppen a Szovjetunió erőfeszítéseinek köszönhető, hogy a gyarmatok problémája a háború éveiben kizárólag az illető gyarmattartó hatalom illetékességébe tartozó belső problémából nemzetközi problémává vált, amelyet a hitleristaellenes koalíció valamennyi résztvevőjének bevonásával tárgyaltak meg. A San Franciscó-i konferencián, amely megalapította az Egyesült Nemzetek Szervezetét és elfogadta ennek Alapokmányát, a Szovjetunió síkraszállt azért, hogy ismerjék el a gyarmatok és a függő

országok népeinek a függetlenségre való jogát. Az angol, az amerikai, a francia küldöttség és több más imperialista országnak a küldöttsége egyesült erővel szembeszegült ezzel. Ám a konferencián úgy alakult a helyzet, hogy a gyarmattartóknak nem sikerült megakadályozniuk egy olyan tételnek az ENSZ Alapokmányába való beiktatását, amely megfelelt, ha nem is teljes mértékben, a népek által vívott nemzeti felszabadító harc érdekeinek.

Churchill állásfoglalása ebben a kérdésben nemcsak arról tanúskodik, hogy szélsőséges imperialista és gyarmatosító volt, hanem arról is, hogy nem érezte meg az idők szelét, nem vette tudomásul, hogy a kolonializmus kora lejárt, s hogy a brit gyarmatbirodalom hamarosan összeomlik.

A belpolitika területén Churchillnek a háború alatt nem voltak nagyobb gondjai. Ebben az értelemben szerencsésnek mondható. Anglia a Szovjetunióval szövetségben igazságos antifasiszta háborút folytatott. Ezért az angol dolgozók egyöntetűen támogatták a kormányt és a győzelem kivívására irányuló intézkedéseit. A háborús idők nehézségeit az angol munkásosztály sokkal készségesebben viselte el, mint az első világháború idején. Az országon belüli osztályharc természetesen nem szűnt meg, de sokkal kevésbé volt éles, mint az első világháború idején.

A konzervatívok politikai fegyverszünetet kötöttek a liberálisokkal és a munkáspártiakkal, s ez azt jelentette, hogy nem harcolnak majd a valamilyen oknál fogva felszabaduló parlamenti mandátumokért, s hogy ezek a mandátumok azokat a pártokat illetik meg, amelyekhez előzőleg is tartoztak. Amikor a munkásszervezetek felvetették azoknak a szakszervezetek ellen irányuló törvényeknek a hatályon kívül helyezését, amelyeket 1927-ben fogadott el a parlament, hogy bosszút álljon a munkásosztályon az 1926-os általános sztrájkért, Churchill elutasította ennek és más hasonló kérdéseknek a megtárgyalását azzal az ürüggyel, hogy ez megbonthatná a nemzeti egységet, és hátrányosan befolyásolhatná az ország háborús erőfeszítéseit. Ez persze csak kifogás volt, de a munkáspárt és a szakszervezetek jobboldali vezetői elfogadták. Amikor egyik-másik iparágnak vagy a vasutaknak a háború befejezése utáni államosítása került szóba, Churchill ismét ugyanezzel a kifogással hozakodott elő. Ilyen kérdésekben az angol monopóliumok hű őreként cselekedett.

Churchill nagyon jól emlékezett rá, milyen nehéz helyzetbe került az angol kormány 1914–1918-ban azáltal, hogy az országban hatalmas len-

dületet vett a munkásmozgalom. Arra kérte kormánybeli kollégáit, vegyék figyelembe, hogy Anglia „háborús viszonyok között élő modern társadalom, nem pedig holmi hottentották vagy eszkimók társadalma" (76, 491. old.). Ebben a megjegyzésben nemcsak az figyelemre méltó, hogy Churchill a reá jellemző módon mennyire tiszteletlenül viselkedett más nemzetekkel szemben, hanem az is, hogy mennyire aggódott amiatt, hogy a burzsoázia a hadi profit hajszolásával esetleg túlfeszíti a húrt és ez kiélezi az osztályharcot. Csakhogy az angol burzsoázia is tanult már a háború leckéiből.

A Churchill-kormány az intézkedéseknek egy egész rendszerét vezette be azzal a céllal, hogy valamelyest megfékezze az élelmiszerek és közszükségleti cikkek árainak emelését. Ezekkel az intézkedésekkel nem sikerült fenntartani a régi reálbérszínvonalat, s a reálbérek eléggé jelentős mértékben csökkentek, de azért arra mégis jók voltak, hogy valamelyest enyhítették a belpolitikai helyzetet.

Churchill kormánya a háború első éveiben nagy csinnadrattával hirdette készségét olyan reformok kidolgozására, amelyek javítanák Anglia dolgozóinak szociális körülményeit, s azt, hogy a háború után óhajtja majd megvalósítani ezeket a reformokat. Létre is hoztak egy különbizottságot, s ennek vezetését a munkáspárti Greenwoodra bízták. S ahogy a győzelem egyre reálisabbá vált és mind közelebb került, a kormány egyre kevésbé akart már emlékezni háború utáni reformterveire.

Amikor Beveridge, a liberális párti reformer, előterjesztette a társadalombiztosítási reformról a kormány útmutatásainak megfelelően készített jelentését, Churchill és kollégái igen hűvösen fogadták a jelentésben foglalt javaslatokat. A biztosítótársaságok természetesen felléptek Beveridge jelentése ellen. És Churchill kormánya azonnal kapitulált, még csak meg sem kísérelte védelmébe venni Beveridge ajánlásait. Greenwoodot, aki a szociális reformok programjának kidolgozásáért felelős volt, eltávolították a hadi kabinetből. Ez már sok volt a munkáspártnak, s parlamenti frakciója hivatalos formában kifejezésre juttatta „a kormánnyal szembeni elégedetlenségét a Beveridge-jelentés tekintetében folytatott politikájával", s ragaszkodott e politika felülvizsgálatához „a terv sürgős megvalósítása" érdekében (82, 221. old.). Figyelemre méltó tünet volt ez, s arra utalt, hogy a munkáspárt soraiban egyre növekszik a koalíciós kormány tevékenységével szembeni elégedetlenség.

S voltak más, hasonló tünetek is. A parlamenti pótválasztásokon a politikai fegyverszünet feltételeinek megfelelően a munkáspártiak és a

liberálisok nem indítottak jelölteket a konzervatívok jelöltjeivel szemben. De azért sok független jelölt bukkant fel, elhódítva mandátumokat a konzervatívoktól. A konzervatívok azzal a felhívással fordultak ezekhez a függetlenekhez, hogy ne hagyják cserben a miniszterelnököt, a nemzet katonai vezetőjét, de ezeknek a felhívásoknak nem volt foganatjuk.

Churchill mindinkább saját kezében koncentrálta a hatalmat. Az ország kormányzásában egyre kisebb szerep jutott a hadi kabinetnek, a parlamentről már nem is szólva. Ez elégedetlenséget váltott ki. A sajtó azt firtatta, vajon nem pályázik-e Churchill is a diktátor szerepére. Churchill kénye-kedve szerint alakította át újra meg újra a hadi kabinetet, hol bevéve a baloldali politikus hírében álló Stafford Crippset, hol meg kirekesztve őt és helyébe állítva Herbert Morrisont, egy jobboldali munkáspártit. „1942 végére – állapítja meg Hughes – Churchill a valóságban Anglia tényleges diktátora lett" (82, 219. old.).

A konzervatív sajtó továbbra is magasztalta Churchillt mint a nemzet nagy vezérét. Ez visszatetszést keltett a baloldali meggyőződésű emberekben. Aneurin Bevan, a parlament munkáspárti képviselője ezzel kapcsolatban egyik glasgow-i beszédében kijelentette: „Látjuk, hogyan dicsőítik Winston Churchillt a rádióban és a sajtóban, annyira felmagasztalják, hogy körülötte mindenki törpének tűnik. Amikor valaki igen magas poszton van, e funkció nagyságát szívesen összekeverik az illető funkciót betöltő ember nagyságával. Ha a csapból víz folyik, ez korántsem jelenti még azt, hogy ez a csap fakasztja a vizet . . . A miniszterelnöknek tulajdonított érdemek közül sok nem őt, hanem az általa betöltött posztot illeti meg . . . Ne hagyjuk magunkat félrevezetni. Penderítsük ki ezeket a rendkívüli embereket. Rázzuk le a németországi nácikat is, az angliai nácikat is, s adjuk a hatalmat Angliában olyan emberek kezébe, akik származásukat tekintve közel állnak hozzánk" (82, 241. old.).

Még kritikusabban nyilatkozott abban az időben Churchillről Herbert Wells. 1944 decemberében egy cikket tett közzé „Churchillnek távoznia kell" címmel. „Winston Churchill – írta Wells –, aki már-már Anglia führerjének a szerepére pályázik, kifogyhatatlan kalandor elgondolásokban, amelyeknek csak az angol politikai élet lehetőségei szabnak korlátot. Sohasem adta bizonyságát a nagy távlatokban való gondolkodásnak vagy a tudományos elmélyülésre való képességnek, éppúgy, mint az irodalmi alkotásra való adottságnak sem. Most, úgy látszik, végképp elvesztette a fejét. Amikor az angol nép torkig volt a hatalmon levő régi

konzervatív banda oktalan politikájából fakadt megaláztatással, Churchillt kötekedő természete az előtérbe állította. Az ország harcolni akart, Churchill pedig kedvelt minden verekedést. Jobb híján ő lett harcolni akarásunk szimbóluma... Ideológiája, amelyet az indiai helyőrségi életben, dél-afrikai pusztákon... vagyonos konzervatívok birtokain folytatott beszélgetésekben alakított ki, rendezetlen, összefüggéstelen zagyvaság. Akármelyik cserkészfiúnak nagyobb a felkészültsége. Churchill teljesítette feladatát, s rég elérkezett már az ideje annak, hogy nyugalomba vonuljon és megpihenjen babérjain, míg el nem felejtjük, mivel tartozunk neki" (82, 242. old.).

Churchillnek ez az igen kemény értékelése alighanem kissé eltúlozza fogyatékosságait, de világosan mutatja azt, hogy Angliában egyre nagyobb kritikával viseltettek Churchill iránt. Valamikor a háború befejező szakaszában népszerűségének növekedése leállt, s aztán elindult az ellenkező folyamat. S a háború utolsó hónapjaiban vitathatatlanul ez az ellenkező irányú folyamat volt a jellemző. Churchill és a többi konzervatív vezető ennek nem tulajdonított jelentőséget, de hamarosan, az 1945-ös parlamenti választásokon igen nagy kellemetlenségek érték őket.

Churchill kormányának a háború vége felé az volt már a taktikája, hogy hallgatásba burkolódzott Anglia háború utáni jövőjét illetően, de az ország baloldali erői, felismerve, mit is jelent valójában ez a taktika, egyre nyomatékosabban követelték az ország gazdasági és szociális viszonyainak háború utáni megváltoztatását. 1944 végén a kommunista párt egy programot tett közzé „Hogyan nyerjük meg a békét" címmel, s azzal a felhívással fordult Anglia összes demokratikus erőihez, hogy fogjanak össze és vessenek véget a konzervatívok uralmának. A kommunista párt 1944 októberében tartott kongresszusa azt a követelést támasztotta, hogy tervszerűen hajtsák végre Anglia gazdasági és szociális rekonstrukcióját a föld, a szénbányászat és az energetikai ipar, a közlekedés, a kohászat és a bankok államosítása alapján. A kommunista párt azzal a javaslattal fordult a munkáspárthoz, a liberális és a szövetkezeti párthoz, hogy a küszöbönálló parlamenti választásokon hozzanak létre egy haladó blokkot, hogy ily módon a választásokon vereséget mérjenek a konzervatívokra, majd a konzervatív kormányt egy haladó kormánynyal cseréljék fel.

Churchill háború végi presztízsvesztésének fő oka az, hogy nem értette meg az idők szavát, és harcba próbált szállni az emberiség történelmi fejlődésének megfordíthatatlan folyamataival. A második világháború

jelentős mértékben az osztályharc megnyilvánulása is volt. Osztályjellegű volt az a háború, amelyet a szocialista Szovjetunió az imperialista Németország és szövetségesei ellen folytatott. Ez a körülmény óhatatlanul ösztönözte a nemzetközi forradalmi mozgalom növekedését. Az a győzelem, amelyet a szocialista állam az imperialista reakció szélsőséges formája: a fasizmus fölött aratott, Európa országaiban előmozdította a forradalmi helyzet érlelődését. Ugyanilyen irányban hatott az is, hogy Európa kommunista pártjai az első sorokban harcoltak a fasizmus ellen. Churchill tisztában volt azzal, hogy ilyen körülmények között a háború szükségképpen egy újabb forradalmi robbanással végződik, amely esetleg több országban elsöpri majd a burzsoá rendet. Az egész háború folyamán gyötörte a szocialista forradalom lidérce. Churchill kormányának sok lépését éppen a forradalomtól való félelem diktálta.

Amint Nyugat-Európa országai egymás után Németország uralma alá kerültek, Londonban gyülekeztek ezeknek az országoknak az emigráns kormányai. Az angol kormány pártfogásába vette őket, két megfontolástól vezérelve: fel kívánta használni lehetőségeiket a Németország elleni háborúban, s emellett szerette volna megóvni annak a hatalomnak a csíráit, amelyet az illető országokban a német hódítók kiűzése után óhajtott helyreállítani. Ezek mind többé-kevésbé reakciós kormányok voltak, s az illető országokba való visszajuttatásuk azt jelentette volna, hogy ott a hatalom a reakció kezébe kerül, nem pedig azoknak a baloldali erőknek a kezébe, amelyek egyesült erővel harcoltak a fasizmus ellen.

Az emigráns kormányokat az angol kormány arra használta fel, hogy előkészítse a különféle olyan európai államközi egyesüléseket, amelyek a Szovjetunió ellen irányulnának. Felhasználták őket az angolok arra, hogy megszilárdítsák és kiszélesítsék a reakció pozícióit az európai kontinensen folyó ellenállási mozgalomban.

Az angol kormány objektíve érdekelt volt abban, hogy a német megszállók ellen harcoló ellenállási mozgalom minél nagyobb arányokat öltsön. Ezt katonai megfontolások követelték meg. Ugyanakkor tisztában volt azzal is, hogy a német megszállás alatt sínylődő országokban az ellenállási harc terebélyesedése arányában az erőviszonyok a kommunisták és más baloldali erők javára billentik a mérleget. Éppen ezért az angol kormány állandóan ingadozott; a maga céljaira is szerette volna felhasználni az ellenállási mozgalmat, s fékezni is szerette volna fejlődését, hogy az európai országokban feltartóztassa a forradalmi tendenciák erősödését. Igen szívesen bocsátott az ellenállási mozgalom rendelkezé-

sére fegyvert és lőszert akkor, ha ezzel támogathatta a mozgalom jobbszárnyát. A háború éveiben ezekkel a kérdésekkel foglalkozó Deakin ezredes, aki később történésszé vedlett át, ezt írja: „A speciális hadműveletek csoportfőnöksége által szállított fegyvernek mindenképpen ki kellett hatnia az adott ellenállási mozgalom belső politikai erőviszonyaira" (48, 13. old.).

Churchill makacsul harcolt az ellen a hadászati koncepció ellen, amely szerint Nyugat-Európában kellett volna csapást mérni Németországra, és a saját hadászati tervéért szállt síkra, amelynek értelmében délről a Balkánon át kellett volna csapást mérni az ellenségre. Azt állítják, ebben az vezérelte, hogy a leggyengébb pontján kívánta megtámadni az ellenséget. Mondják azt is, hogy így akart bosszút állni a Dardanellákon 1915-ben elszenvedett kudarcáért. De ha ezeknek a motívumoknak volt is talán valamilyen szerepük Churchill hadászati elképzeléseiben, ez mindenképpen csak másodrendű volt.

Hadászatában elsősorban politikai megfontolások vezérelték. Churchill azért szeretett volna angol és amerikai csapatokkal a Balkánon partraszállni, hogy ezek aztán észak felé törjenek, elfoglalják Délkelet- és Közép-Európa országait, és elállják a Vörös Hadsereg útját nyugat felé. Az angol–amerikai csapatoknak ebben a térségben való bevetése garantálta volna azt, hogy az illető országokban helyreáll majd a reakciós rendszer, és megszilárdul Anglia befolyása. A külügyminisztériumnak küldött leiratában ezt írta: „A kérdés a következő: bele akarunk-e törődni a Balkán és esetleg Olaszország kommunizálásába?... Arra a következtetésre kell jutnunk, hogy szembe kell szegülnünk a kommunista infiltrációval és invázióval" (39, 344. old.).

Churchill erős nyomást gyakorolt Eisenhower amerikai tábornokra, az Európában működő angol–amerikai csapatok parancsnokára, hogy rábírja az amerikaiakat a balkáni stratégia elfogadására. Memoárjaiban Eisenhower arról ír, hogy Churchill elképzelései szerint „a háború utáni helyzet, ha a nyugati szövetségeseknek jelentős erőik vannak a Balkánon, sokkal kedvezőbb volna a hadi cselekmények befejezése után a tartós béke megteremtéséhez, mint abban az esetben, ha orosz csapatok szállják meg ezt a térséget" (39, 345. old.). Churchillnek volt egy olyan elképzelése is, hogy a kellő pillanatban Olaszországban állomásozó angol–amerikai csapatokat vetnek be Ljubljanán át Közép-Európába. Ebben is ugyanaz a szovjetellenes, ellenforradalmi motívum vezérelte. „Egyre arra hívta fel a figyelmet – írta Oliver Lyttelton –, hogy milyen

előnyökkel járna, ha a nyugati szövetségesek és nem az oroszok szabadítanának fel és szállnának meg néhány olyan fővárost, mint Budapest, Prága, Bécs, Varsó, amelyek az európai rend alapjának egy részét alkotják" (24, 170. old.).

A Churchill-féle balkáni stratégiát nemcsak a Szovjetunió ellenezte. Az amerikaiak is világosan látták, hogy ennek két oldala van: nemcsak a Szovjetunió ellen irányul, hanem az amerikaiak ellen is. Roosevelt elnök tisztában volt vele, hogyha valóra válnak Churchill elképzelései, Délkelet-Európa angol uralom alá kerül, s úgy gondolta, hogy az amerikaiaknak nem szabad kikaparniuk a gesztenyét a tűzből angol vetélytársaik számára.

Az angol–amerikai csapatok 1944. júniusi nyugat-európai partraszállása nyomán fokozatosan több ország felszabadult a német megszállás alól. A felszabadult népek nem óhajtották a régihez való visszatérést, s igyekeztek demokratikus alapokon új életet építeni maguknak. A legharcosabb elemek az ellenállási mozgalom soraiban összpontosultak, s ezért az angol kormány, amely bármilyen eszközzel igyekezett Európában fenntartani a burzsoá rendet, fegyveres erőit használta fel az ellenállási mozgalom lefegyverzésére. Ezt viszont valamilyen propagandafogással álcázni kellett. Amikor az angol katonai alakulatok lefegyverezték például a belga ellenállási mozgalmat, Churchill a közvélemény cinikus becsapásához folyamodott. Kijelentette, hogy a belga ellenállási mozgalom harcosai felkelést terveztek az országba visszatérő kormány ellen. Az egyik angol polgári orgánum tudósítója Belgiumban gondos vizsgálatot folytatott, majd azt írta lapjának, hogy „semmi jelét sem találta a készülő puccsnak, amellyel Churchill a belga ügyekbe való angol beavatkozást indokolta" (3, 108. old.).

Görögországban, ahol az ellenállási mozgalom sokkal erősebb volt, Churchill abban a törekvésében, hogy ráerőszakolja a népre a reakciós királyt és kormányt, nyílt háborút indított a görögök ellen. 1944. december végéig 60 ezer angol katonát vezényeltek Görögországba. Churchill azt az utasítást adta e csapatok parancsnokának, Scobie tábornoknak, hogy cselekedjék „habozás nélkül, mintha egy megszállt városban volna, amelyben . . . lázadás készül" (33, 6. köt. 252. old.). Az angol csapatok tüzet nyitottak a görög lakosság egy békés tüntetésére, és ezzel kezdetét vette az angol imperializmus hosszú és véres háborúja a görög nép ellen. Churchill katonáinak rohammal kellett bevenniük Görög-

ország fővárosát, Athént. Ez a görögországi rabló intervenció teljesen Churchill lelkén szárad.

Különös gondot jelentett Churchillnek Lengyelország jövője. A Londonban tartózkodó lengyel kormány reakciósabb és szovjetellenesebb volt bármely más emigráns kormánynál. A londoni lengyelek a hitleri Németországnál is nagyobb ellenségüknek tekintették a Szovjetuniót. Ez érthető is, hiszen a lengyel földesurak és tőkések legreakciósabb köreit képviselték. A lengyel emigráns kormánynak legfőbb gondja nem a Németország elleni hadviselés volt, hanem inkább az, hogy a háború után miképpen kaparinthatná meg újra Nyugat-Belorussziát és Nyugat-Ukrajnát, amelyeket annak idején a fehér pánok Lengyelországa az imperialista hatalmak támogatásával elszakított az akkor átmenetileg gyenge Szovjet-Oroszországtól, s amelyek 1939-ben népük akaratából ismét egyetlen államba olvadtak össze a Szovjetunió népeivel. Churchill kormánya támogatta a lengyel emigrációnak ezeket a területi igényeit. Churchillnek nemcsak egyszerűen egy erős Lengyelországra volt szüksége. Maga írja, hogy az első és a második világháború közötti években mindvégig „Lengyelország volt az antibolsevizmus élcsapata" (33, 1. köt. 355. old.). S ilyen Lengyelországot szeretett volna a második világháború után újra életre kelteni.

1943 elejéig a második világháború frontjain úgy alakult a helyzet, hogy Churchillnek be kellett látnia, mennyire reménytelen minden próbálkozása arra, hogy Nyugat-Belorussziát és Nyugat-Ukrajnát a Szovjetuniótól elszakítsa. Kénytelen volt hát hozzájárulni ahhoz, hogy a határt a Szovjetunió és Lengyelország között az úgynevezett Curzon-vonalon húzzák meg, amelyet még 1919-ben a párizsi békekonferencia idején az angol külügyminiszter javasolt, mint igazságos határt Szovjet-Oroszország és Lengyelország között. A teheráni konferencián 1943 végén Churchill a lengyel kérdésben egy ilyen döntést ajánlott: „Elvben az a megállapodás született, hogy a lengyel állam és nép fészkének az úgynevezett Curzon-vonal és az Odera-vonal között kell elterülnie, Lengyelországhoz csatolva Kelet-Poroszországot és Oppeln* tartományt" (153, 79. old.). Sztálin és Roosevelt elfogadta ezt a javaslatot. Ám mihelyt a lengyel emigráns kormány bejelentette ellenvetését, Churchill nyomban megtagadta Teheránban adott szavát.

A háború végén Churchill fokozta az aktivitást a lengyel kérdésben,

* Mai neve: Opole. – *A szerk.*

arra törekedve, hogy a háború utáni időre reakciós rendszert és a Szovjetunióval szemben emigráns kormányt varrjon a lengyel nép nyakába. Az angol miniszterelnök annyira elvesztette a realitások iránti érzékét, hogy azt javasolta a szovjet kormánynak, hogy a Vörös Hadsereg álfal felszabadított nyugat-ukrajnai és nyugat-belorussziai területeket ENSZ-képviselők ellenőrzése alá helyezzék. „Ami viszont azt a törekvésüket illeti, hogy egyes szovjet területek közigazgatását külföldi ellenőrzés alá helyezzék – írta Sztálin ezzel kapcsolatban Churchillnek –, az ilyen igényekről nem is tárgyalhatunk, mert hasonló kérdésnek már a felvetését is sértőnek tartjuk a Szovjetunióra nézve" (151, 1. köt. 249–250. old.).

Churchill nem fukarkodott a szovjet kormányhoz adresszált fenyegetésekkel, csakhogy kicsikarja hozzájárulását ahhoz, hogy a Szovjetunió határán egy vele szemben ellenséges, reakciós Lengyelországot keltsenek új életre. Bár ebben a kérdésben az amerikai kormány legteljesebb támogatását élvezte, erőfeszítései mégis kudarcra voltak ítélve. A magában Lengyelországban működő és a német megszállás ellen önfeláldozó harcot folytató lengyel hazafiak tömörítették erőiket, és létrehozták saját államhatalmi szerveiket. A Szovjetunió a legmesszebbmenően segítette és támogatta a lengyel nép demokratikus erőit. Ugyanakkor a szovjet kormány kész volt elébe menni az angol kormány azon óhajának, hogy Lengyelország leendő kormányát széles politikai bázison hozzák létre, bevonva ebbe mind a Lengyelországban élő demokratikus politikusokat, mind a külföldre szakadt lengyeleket.

Churchill a szovjet kormány jóhiszeműségének ezt a megnyilvánulását arra használta fel, hogy a majdani Lengyelországra lényegében reakciós kormányt kényszerítsen, és kirekessze ebből a kormányból a haladó politikusokat, elsősorban a kommunistákat. Churchillnek ez az álláspontja nemcsak a lengyel nép érdekeivel ellenkezett, hanem azokkal a határozatokkal is, amelyeket 1945 februárjában a jaltai konferencián magának Churchillnek a részvételével hoztak.

Amit Churchill a lengyel kérdésben tett, az nem volt más, mint reménytelen harc a lengyel nép ellen, amely eltökélte, hogy nem tűri meg a régihez való visszatérést, és demokratikus, szocialista alapokon építi újjá életét. Ugyanakkor Churchill ezzel harcolt a Szovjetunió ellen is, amelynek esze ágában sem volt eltűrni, hogy határain újra létrehozzák a hírhedt „cordon sanitaire"-t, az „egészségügyi záróövezetet", ahogy azt ellenforradalmi, szovjetellenes célokból az első világháború után Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok erőfeszítései nyomán tették.

Amint egyre világosabbá vált, hogy Lengyelország demokratikus úton fog fejlődni, Churchill mind ellenségesebben viseltetett a lengyel néppel szemben, amely merészelte önállóan, nem pedig London terveinek megfelelően meghatározni életét. Éppen ezért a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányfőinek potsdami konferenciáján heves vitákat váltott ki Lengyelország nyugati határainak a kérdése. A Szovjetunió síkraszállt azért, hogy a lengyel nép kapja vissza ősi földjeit, amelyeket hajdan elragadtak tőle a németek. Churchill viszont úgy szerette volna meghúzni Lengyelország nyugati határát, hogy e területeknek egy része mégis Németország kebelében maradjon.

„A potsdami konferencia – írja ezzel kapcsolatban Morray amerikai történész – meghallgatta a Lengyelországból jött Bierut elnököt, aki amellett foglalt állást, hogy Lengyelország nyugati határát az Odera és a görlitzi Neisse* folyók mentén húzzák meg . . . Churchill ellenezte Bierut követelését . . . Paradoxnak tűnhet, hogy Churchill, aki valamikor Lengyelország miatt sürgette Anglia hadba lépését Németország ellen, s aki Jaltában amellett kardoskodott, hogy jelentős német területeket Lengyelországhoz csatoljanak, most a lengyel igényekkel szemben a németek védelmezőjének szerepére vetemedett . . . Nem a lengyel ideiglenes nemzeti egységkormány jellegében keresendő-e ennek az állásfoglalásnak a magyarázata?" (124, 60. old.). Morray helyesen tapintott rá a lényegre. Csakhogy Churchill nem érvényesíthette akaratát, s Lengyelország a Szovjetunió határozott követelésének megfelelően igazságos határokat kapott.

Churchillnek nem tetszett, hogy Európában érlelődött a forradalmi helyzet. Tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió hatalmas forradalmi erő, s ezért egyre növekedett a Szovjetunióval szembeni gyűlölete, olykor annyira, hogy teljesen elvesztette a fejét. A jaltai konferencián 1945 februárjában Churchill részvételével olyan határozatot fogadtak el, amely megerősítette a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közös eltökéltségét arra, hogy „az elkövetkezendő békés időszakban fenntartsuk és megerősítsük céljainknak és cselekvésünknek azt az egységét, amely az Egyesült Nemzetek győzelmét ebben a háborúban lehetővé és kétségtelenné tette . . . Csak a három ország és az összes békeszerető népek közötti állandó és egyre erősödő együttműködés és kölcsönös megértés útján valósítható meg az emberiség legmagasztosabb törek-

* Lengyel neve: Nysa Lužycka. – *A szerk.*

vése: a szilárd és tartós béke" (153, 187. old.). Churchill kénytelen-kelletlen aláírta ezt a határozatot. Valójában azonban a Szovjetunióval való kölcsönös megértés helyett azt forgatta a fejében, hogyan lehetne erőszakkal korlátozni a Szovjetunió befolyását a világpolitikában, hogyan lehetne kicsikarni a Szovjetunió hozzájárulását ahhoz, hogy a nyugati hatalmak a Vörös Hadsereg által felszabadított európai országokba exportálják az ellenforradalmat.

Háborús emlékirataiban Churchill azt írja, hogy politikája és stratégiája 1945 márciusában a következőkből állt: „Először, hogy Szovjet-Oroszország halálos veszedelemmé vált a szabad világra nézve; másodszor, hogy haladéktalanul egy új frontot kell létrehozni erőteljes előretörésével szemben; harmadszor, hogy ennek a frontnak Európában keletebbre kell húzódnia; negyedszer, hogy az angol–amerikai csapatok legfőbb és igazi célja: Berlin; ötödször, hogy Csehszlovákia felszabadítása és amerikai csapatoknak Prágába való bevonulása óriási jelentőségű; hatodszor, hogy Bécsnek és lényegében egész Ausztriának a nyugati hatalmak igazgatása alá kell kerülnie . . .; hetedszer, hogy meg kell fékezni Tito marsall agresszív igényeit Olaszországgal szemben. Végül, s ez a legfontosabb, hogy a Nyugat és a Kelet közötti rendezést minden Európát érintő alapvető kérdésben még a demokrácia hadseregeinek távozása előtt kell elérni . . ." (33, 6. köt. 400. old.)

Mennyire különbözik Churchillnek ez a politikája és stratégiája attól, amit néhány héttel ezt megelőzően Jaltában mondott és aláírt! Immár Oroszország az ő szemében halálos veszedelem, amely ellen haladéktalanul egy új frontot kell létrehozni. Persze, Churchill hivatalos állásfoglalása a régi maradt, a jaltai határozatokat akkor még nem merte megtagadni, de valójában, mint emlékirataiban maga is beismeri, politikája szöges ellentétben állt ezekkel a határozatokkal.

Churchill a jaltai határozatok dacára arra próbálta rábírni Eisenhower tábornokot, hogy a szövetséges csapatok erőteljesen előretörjenek Berlin felé és még a Vörös Hadsereg előtt elfoglalják a német fővárost. „Rendkívül fontos – írta Churchill 1945. április 5-én Rooseveltnek –, hogy a lehető legkeletibb ponton találkozzunk az orosz seregekkel és – amennyiben a helyzet megengedi – benyomuljunk Berlinbe is" (33, 6. köt. 446. old.). A katonai helyzet olyan volt, hogy Eisenhower semmiképpen sem valósíthatta meg ezt az elképzelést.

Churchill különböző megfontolásokból sokat írt arról, hogy szorosan együttműködött Roosevelt elnökkel, hogy nagyon tisztelte, sőt szeret-

te az elnököt. Ezek az állítások eléggé távol állnak az igazságtól. Kevesen mondhatják, hogy olyan jól ismerték és megértették Churchillt, mint Roosevelt. Rooseveltet Churchill nem tudta félrevezetni udvarias fordulataival, azzal, hogy gyakran Roosevelt „első hadnagyának" nevezte magát, hogy rendületlenül „elnök úr"-nak szólította, ha az elnök ezt a barátságos „Winston"-nal nyugtázta is.

Roosevelt belefáradt a makacs brit miniszterelnökkel való huzakodásba. A háború végén, szemtanúk elbeszélése szerint, az elnök rendszerint hagyta Churchillt, hadd beszélje ki magát, aztán a végén röviden közölte a maga verdiktjét. Így volt ez a második quebeci konferencián is. Jaltában, Stettinius külügyminiszter visszaemlékezései szerint, az amerikai elnök, amikor Churchill ismét belefogott a szónoklásba, egy cédulát küldött delegációjának, amelyre ezt írta: „Újra egy fél óra fecsegés!" Egyik alkalommal a háború vége felé Churchill-lel való kapcsolatairól szólva Roosevelt kifakadt: „Hát igen, belefáradtam! Önök is belefáradnának, ha öt órán át, mint nekem az imént, Winstont egy talicskában meredek hegyoldalon kellene feltaszigálniuk!" Ezt Churchill is látta. Nem ok nélkül jegyezték meg amerikai megfigyelők, hogy Roosevelt elnökkel való utolsó találkozásain Churchill úgy festett, „mintha arra számítana, hogy bármely pillanatban belerúgnak".

Mindamellett Roosevelt megszokta Churchillt és nagyra becsülte. Csak az elnök halála után vitték ki fehérházi dolgozószobájából az asztaláról azt a kis faszobrot, amely Churchillt ábrázolta, hatalmas szivarral a szájában. A szobrocskára egy cédula volt odatűzve az elnöknek ezzel a sajátkezűleg írt utasításával: „Elrakni tilos! 250 dolláros bírság terhe mellett!"

Amikor 1945. április 12-én Franklin Roosevelt elhunyt és Harry Truman lett az Egyesült Államok elnöke, Churchill úgy vélte, újabb esélye nyílt arra, hogy a háború utolsó szakaszában megtorpedózza a hitleristaellenes koalíciót.

Később Churchill elmondta a világnak, hogy „még a háború befejezése előtt, abban az időben, amikor a németek százezerszámra megadták magukat, utcáink pedig megteltek ujjongó emberekkel, Montgomeryt (a nyugat-európai angol csapatok parancsnokát – *V. T.*) táviratban arra utasítottam, hogy gondosan gyűjtsék össze és raktározzák el a német fegyvereket, hogy bármikor könnyen szétoszthassuk őket a német katonák között, akikkel együtt kellene működnünk, ha a szovjet támadás folytatódna" (158, 1954. november 24.). Churchill tehát maga is cinikusan beismeri, hogy a háború végső szakaszában kész lett volna szövetség-

re lépni a még teljesen le nem vert nácikkal és velük együtt szövetségese, a Szovjetunió ellen fordítani a fegyvert. Ez bízvást a legnagyobb hitszegés és árulás, amelyre Churchill egész élete folyamán vetemedett. Mi ehhez képest az az árulás, amelyet annak idején őse, az első Marlborough herceg elkövetett. Churchill próbálta az amerikaiakat rábírni arra, hogy a Szovjetuniót kirekesztve különbékét kössenek Németországgal. Az amerikai kormány erre nem vállalkozott.

Churchill az Egyesült Államokat hibáztatta azért, hogy nem sikerült megvalósítania tervét és 1945 tavaszán a Szovjetunióval szemben egy új frontot létrehozni. Márpedig itt arról volt szó, hogy az Egyesült Államok, akárcsak Anglia is, lényegében képtelen lett volna megvalósítani Churchillnek ezt a fölöttébb kalandor tervét, mert ehhez nem voltak meg a reális erőik. Emellett abban az időben a népek sem tűrték volna el, hogy Anglia és az Egyesült Államok kormánya szembeforduljon a Szovjetunióval, ahogy azt Churchill kiagyalta.

Abban a dossziéban, amelyet az amerikai vezérkari főnökök bizottsága a berlini konferencián részt vevő amerikai küldöttség számára készített elő, egy olyan okmány is szerepelt, amelynek megállapítása szerint a háború végén „a Szovjetunió hatalmának fenomenális megnövekedése" figyelhető meg, s így „egy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közötti konfliktus esetén az európai kontinensen általuk kiállítható katonai erők közötti különbség a mai körülmények között akkora volna, hogy ez elkerülhetetlenné tenné Anglia oldalán való katonai beavatkozásunkat. Számba véve a katonai tényezőket: az embertartalékokat, a földrajzi körülményeket és különösen arra való lehetőségeinket, hogy fegyveres erőket szállítsunk át az óceánon és vonultassunk fel a kontinensen, megállapítható, hogy sikeresen védelmezhetnénk Angliát, de nem mérhetnénk vereséget Oroszországra. Ezek szerint olyan háborúba keverednénk, amelyet nem nyerhetünk meg" (66, 1. köt. 265. old.).

Az egyik legfontosabb olyan tényező, amely meggátolta Churchillt abban, hogy a frontot a Szovjetunió ellen fordítsa, a népeknek a Szovjetunió iránti szimpátiája volt. Woodward, a második világháború hivatalos angol történésze azt írja, hogy „az orosz ellenőrzés szféráján kívül eső területek közvéleményét . . . felháborította volna, ha erőszak alkalmazásával fenyegetik azt a szövetségest, aki valójában oly hosszú időn át állta a német szárazföldi haderő hatalmas csapásait, aki ellenállásával tette lehetővé a Nyugat behatolását a németek ellenőrzése alatt álló Európába" (84, 1955. július, 283. old.). S hogy ez így van, azt Churchill is

kénytelen volt megvallani. „Hitler elleni harcukkal – írta – Oroszország népei óriási rokonszenvet vívtak ki maguknak Nyugaton, elsősorban az Egyesült Államokban" (36, 965. old.).

Persze, mindezeket a Szovjetunióval szemben mélységesen ellenséges terveket Churchill a legnagyobb titokban szövögette. Hivatalosan a szovjet kormány előtt a jószándékú és megbízható szövetséges szerepében tetszelgett. Az angol–szovjet kapcsolatokban látszólag minden a legnagyobb rendben volt. Úgy tűnt, hogy ezek a kapcsolatok egyre szívélyesebbekké válnak.

Miközben Churchill 1945 tavaszán a Szovjetunióval szemben követendő új stratégiáját és politikáját formálgatta, felesége, Clementine, a szovjet kormány vendégeként a Szovjetunióba látogatott. Ezt a meghívást annak a munkájának az elismeréseképpen kapta, amelyet az „Oroszországi Segélyalap" néven működő társadalmi bizottság elnökeként kifejtett. A szovjet kormány nagyra értékelte az angol közvéleménynek a szovjetunióbeli népek megsegítésére való készségét, valamint azokat az erőfeszítéseket, amelyeket ezen a téren Clementine Churchill tett. Churchill asszonyt a Szovjetunióban igen szívélyesen fogadták, és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével tüntették ki.

1945. május 9-én a hitleri Németország feltétel nélküli kapitulációja alkalmából Clementine Churchill, férje, az angol miniszterelnök nevében a szovjet néphez és hadseregéhez intézett következő üdvözletét olvasta fel a szovjet rádióban: „Szívélyes üdvözleteimet küldöm annak a ragyogó győzelmüknek alkalmából, melyet a területrablóknak országukból való kiűzésével és a náci zsarnokság szétzúzásával arattak. Erősen hiszem, hogy a brit és az orosz nép barátságától és kölcsönös megértésétől függ az emberiség jövője. Itt, a mi szigethazánkban ma nagyon sokat gondolunk Önökre, és szívünk mélyéből kívánunk Önöknek boldogságot és jólétet. Azt akarjuk, hogy annak a siralomvölgynek, amelyet együtt végigjártunk, minden áldozata és szenvedése után most – az igaz barátság és a kölcsönös rokonszenv szálaival egybefűzve – a győzelmes béke ragyogó napja alatt továbbra is együtt haladhassunk. Megkérem hitvesemet, hogy tolmácsolja mindannyiuknak ezeket a baráti és lelkes szavakat" (151, 1. köt. 420. old.).

Ezek voltak Churchill szavai, tettei viszont másképp festettek. Németország kapitulációja után azt a gondolatot dédelgette, hogy az amerikai csapatokat, amelyek valamivel tovább nyomultak előre keletre, mintsem ezt a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormánya a németorszá-

gi megszállási övezetek határainak kijelölésekor előirányozta, ne vonják vissza mindaddig, amíg erőszak alkalmazásával fenyegetődzve fontos engedményeket nem csikarnak ki a Szovjetuniótól. Churchill elengedhetetlennek tartotta, hogy magas szintű találkozót rendezzenek, és a Szovjetunió kormányával elfogadtassák az angol és amerikai követeléseket Lengyelország és több más kelet- és délkelet-európai ország tekintetében, mégpedig abból a célból, hogy így elfojtsák az ezekben az országokban kibontakozó forradalmat, és fenntartsák a kapitalista rendszert. Ez durva megszegése lett volna a nemrég kötött háromhatalmi egyezményeknek. De Churchillt ez mit sem zavarta. „Katasztrófa volna – írta –, ha szigorúan tartanánk magunkat minden megállapodáshoz " (33, 6. köt. 483. old.).

Churchill tervének megvalósítása háborút robbanthatott volna ki Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Churchill ezt nagyon jól tudta. Sőt, utasítást adott katonai tanácsadóinak arra, hogy tanulmányozzák egy ilyen háború lehetőségeit és perspektíváit. Alanbrooke angol tábornagy 1945. május 24-én a következőket jegyezte fel naplójában: „Ma este gondosan átnéztem a tervezők jelentését arról, hogy milyen lehetőségek kínálkoznak az Oroszország elleni hadi tevékenységre, amennyiben az Oroszországgal való további tárgyalások bonyodalmakba ütköznének. Utasítást kaptunk ennek megvizsgálására" (17, 470. old.).

Davies, az Egyesült Államok elnökének személyes képviselője, aki abban az időben találkozott Churchill-lel, azt jelentette az elnöknek, hogy „Churchill célja . . . az amerikai csapatok jelenlétének és előretolt állásaiknak a felhasználása a Szovjettől engedmények kicsikarására . . . Churchill kész vállalni ennek a hazárdjátéknak az óriási kockázatát . . . Churchill állásfoglalása nemcsak a jövőt illetően, hanem ma is reális veszélyt jelent a békére nézve" (66, 1. köt. 72., 78. old.).

Az erőviszonyok változatlanok maradtak, és Churchillnek nem volt meg az ereje fenyegetései beváltásához. Az angol katonai vezetők is csatlakoztak az amerikai vezérkari főnököknek ahhoz a véleményéhez, hogy a Szovjetunió elleni háborút lehetetlen volna megnyerni. Alanbrooke tábornagy, miután áttanulmányozta az Oroszország elleni hadi tevékenység lehetőségeiről készült jelentést, ezt írta naplójába: „Ez kétségtelenül fantasztikus ötlet, és semmi esélye sincs a sikerre. Nem fér kétség ahhoz, hogy Oroszország immár Európa legerősebb hatalma" (17, 470. old.).

Szinte meghökkentő, hogy Churchill 1945 tavaszán ilyen oktalan és

kalandor tervekkel foglalatoskodott. Lord Moran azt állítja, hogy „Churchill cselekedetei a háború utolsó esztendejében jelentős mértékben idegi és fizikai kimerültségből fakadtak; lehetetlen más magyarázatot találni rájuk" (123, XI. old.). Ebben nehezen lehet egyetérteni az igen tisztelt doktorral. Nyilván eltúlozza Churchill kimerültségét, és ingoványos talajra lép, amikor a fiziológiában keres magyarázatot a politikára. Churchill oktalanságának magyarázata a szocializmussal és a forradalmi mozgalommal szemben táplált gyűlöletében keresendő, amely már korábban is (az intervenció időszakában), később is (Fulton) nemegyszer igen meggondolatlan kalandokra csábította.

1945. május végén Davies Truman megbízásából felkereste Churchillt, hogy előkészítsék a három kormányfő potsdami konferenciáját. Churchill szerette volna meggyőzni az amerikaiakat az általa ajánlott politika igazságos voltáról, s ezért teljesen nyíltan beszélt Daviesszel. Davies azt jelentette főnökének, hogy „Churchill olyannyira ellenséges magatartást tanúsított a Szovjetunióval szemben, hogy nyíltan meg is mondtam neki, mennyire meglep . . . a Szovjethez való viszonyának gyökeres megváltozása. Azt az aggodalmat keltette bennem, hogy így nem lesz béke. Hallottam már korábban is, hogy Angliában vannak ilyen hangulatok, de nem adtam hitelt ezeknek a mendemondáknak . . . Amint hallgattam, milyen féktelen dühvel beszél a kommunizmus európai terjedésének veszélyéről . . . az ötlött fel bennem, vajon nem szándékszik-e a miniszterelnök most ország-világ előtt kijelenteni, hogy Anglia hibát követett el, amikor nem támogatta Hitlert, ugyanis ha jól értettem szavait, most ugyanazt a doktrínát hirdeti, amelyet Hitler és Goebbels hirdetett és váltig hajtogatott az utóbbi négy esztendő folyamán, a szövetségesek egységének megbontására és a »divide et impera«* elvének érvényesítésére törekedve. Ugyanazokra a konklúziókra és végkövetkeztetésekre jutottak ők is, mint most ő" (66, 1. köt. 73. old.). Churchill természetesen elégedetlen volt azzal, hogy Davies így viszonyult az ő elképzeléseihez.

Ilyen hangulatban indult el Churchill a három nagyhatalom – a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok – vezetőinek konferenciájára, amely 1945. július 17-e és augusztus 2-a között ülésezett Potsdamban.

A konferencia határozatai a különböző álláspontot képviselő három

* „Oszd meg és uralkodj", vagyis szíts ellentéteket azok között, akiken uralkodni akarsz. – *A szerk.*

nagyhatalom kompromisszumaként születtek. A legnagyobb jelentősége a német kérdésben hozott határozatnak volt. Megegyeztek abban, hogy Németország megszállási övezetekre való feltagolása ellenére egységes politikai és gazdasági egésznek tekintendő, hogy Németország teljesen leszerelendő és demilitarizálandó, hogy a náci szervezeteket fel kell számolni, s hogy az országnak demokratikus úton kell fejlődnie.

A jövendő Németországot illető angol politika addigra jelentős metamorfózison esett át. A háború alatt Németországot félelmetes és igen veszélyes ellenségnek látták. Ennek megnyilvánulásaképpen Angliában s úgyszintén az Egyesült Államokban is olyan terveket szövögettek, hogy Németország legyőzése után maximális mértékben meggyengítik majd ezt az országot, megfosztják hadiipari potenciáljától, s lényegében agrárországgá teszik. Ugyanazt a célt szolgálták azok a több ízben felvetett és megtárgyalt angol és amerikai tervek, amelyek Németországnak több önálló államra való feltagolását irányozták elő. Ám annak arányában, ahogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Szovjetunió megerősödve és győzelmesen kerül ki a háborúból, az angol kormánykörök egyre inkább kételkedtek már e Németországgal kapcsolatos tervek megvalósításának célszerűségében. Az angol kormány most már azt mérlegelte, vajon nem volna-e célszerűbb, ha a háború után van egy eléggé erős Németország, amelyet felhasználhatnak a Szovjetunió ellen.

Alanbrooke tábornagy 1944. július 27-én ezt jegyezte fel naplójában: „Egy órát a hadügyminisztériumban töltöttem, ahol a külügyminiszterrel megtárgyaltuk a háború utáni európai politikát. Feltagoljuk-e Németországot, vagy tegyük fokozatosan szövetségesünkké, hogy 20 év múlva elháríthassuk az orosz veszélyt? Én az utóbbit javasoltam, s meggyőződésem, hogy ezentúl másképp kell viszonyulnunk Németországhoz. Németország már nem Európa uralkodó hatalma, ez most Oroszország... Éppen ezért ösztönözni kell Németországot, fokozatosan meg kell erősíteni és be kell vonni Nyugat-Európa föderációjába. Szerencsétlenségünkre mindezt Anglia, Oroszország és Amerika szent szövetségének a leple alatt kell megcsinálnunk" (17, 242. old.). Ily módon már abban az időben rakták le annak a Németországgal kapcsolatos angol politikának az alapjait, amelyet aztán a második világháború után évtizedeken át folytattak.

Ezektől a meggondolásoktól vezéreltetve Churchill a potsdami konferencián Truman támogatásával minden tőle telhetőt elkövetett, csakhogy korlátozza a Szovjetuniónak azt a jogát, hogy Németországon igazságos

jóvátételt hajtson be. A Szovjetunió ilyen irányú jogos igényeit nem elégítették ki.

A konferencia olyan határozatot hozott, hogy megalakítják a Külügyminiszterek Tanácsát, s ezt azzal bízzák meg, hogy a békekonferencia összehívásáig készítse elő az Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Magyarországgal és Finnországgal kötendő békeszerződés tervezeteit, s dolgozza ki Németországot illetően a békés rendezés feltételeit. Ez fontos határozat volt, s előirányozta a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok további együttműködését egy sor fontos nemzetközi probléma megoldásában. Arról tanúskodik, hogy Churchill, bármennyire szerette volna is felrobbantani az antihitlerista koalíciót, ezt mégsem tehette meg azonnal.

A potsdami konferencia határozatai, bár kompromisszumokra épültek, mégis fontos szakaszt jelentettek az antihitlerista koalíció három vezető hatalmának együttműködésében. Ha ezeket a határozatokat nemcsak Németország szovjet megszállási övezetében hajtják végre, hanem a többi övezetben is, ez jelentős mértékben szolgálta volna a nemzetközi biztonság és a haladás ügyét. Potsdam sikere annak tudható be, hogy a Szovjetunió a demokratikus béke érdekében latba vetette erejét és befolyását.

Anglia és az Egyesült Államok már azért sem hagyhatta figyelmen kívül a Szovjetunió javaslatait, mert az angol és az amerikai nép azt követelte, hogy a Szovjetunióval való együttműködés és szövetség maradjon fenn a háború utáni időszakban is. A „Daily Telegraph" című angol konzervatív lap, ehhez a hangulathoz alkalmazkodva, 1945 májusában ezt írta: „Oroszország és a nyugati hatalmak sosem felejtik el halhatatlan fegyverbarátságukat. Biztonságuk oszthatatlan. Széthúzásuk és viszályuk jóvátehetetlen katasztrófába sodorná az emberiséget. A háború időszakához hasonlóan a béke időszakában is fennmaradó szolidaritásuk az egyetlen olyan erő a világon, amely megmentheti a világot és megmentheti a népek mindegyikét is" (44, 1945. május 24.).

Churchillt és Trumant Potsdamban az is a Szovjetunióval való bizonyos kompromisszumra késztette, hogy az amerikai kormány mindenképpen meg szerette volna kapni a Szovjetunió támogatását a távolkeleti háború befejezéséhez. Churchill ebben nem volt különösebben érdekelt, mivel a távol-keleti hadszíntéren a háború fő súlyát az Egyesült Államok viselte, de ebben a kérdésben mégsem hagyhatta figyelmen kívül az amerikaiak álláspontját.

Churchillt mérhetetlen örömmel töltötte el, amikor a potsdami konferencia idején az amerikai küldöttség azt az értesítést kapta, hogy a kísérleti atombomba-robbantás sikerrel járt. Churchill tudta, hogy az e téren folyó kutatások eredményeképpen az Egyesült Államok – s úgy remélte, Anglia is – egy hatalmas, romboló erejű új fegyverhez jut. Most megvolt hát ez a fegyver.

Jellemző, hogy Churchillnek, amikor Truman megmutatta neki a jelentést, az volt az első gondolata, hogy az atombombát fel kell majd használni a Szovjetunió ellen, hogy Anglia és az Egyesült Államok most az új fegyverrel ráijeszthet a Szovjetunióra és kapitulálásra késztetheti. „Olyan eszköz van a kezünkben – jelentette ki Alanbrooke-nak –, amelylyel helyre tudjuk állítani Oroszországgal való erőviszonyainkat... Olyan új eszközzel rendelkezünk, amellyel helyreállíthatjuk pozícióinkat." Churchill kijelentette, hogy most már közölhetik a Szovjetunióval: „Ha ragaszkodnak hozzá, hogy ezt vagy azt megtegyék, ám legyen... s aztán hová lettek ezek az oroszok?" Arra gondolt, hogy az „ám legyen" után atombombákat szórnak a Szovjetunióra, s így „ezeket az oroszokat" elsöprik a föld színéről. Alanbrooke megjegyzi, hogy Churchill „máris képesnek érezte magát minden orosz ipari centrum, minden város lerombolására" (17, 477–478. old.).

Churchillnek ezeket a kitételeit az teszi érthetővé, hogy gondolataiban 1945 tavaszán, mint maga írja, „már a szovjet veszedelem lépett a náci ellenség helyébe" (33, 6. köt. 495. old.). Churchill és más angol vezetők efféle kijelentései után már nem is különösebben meglepő, hogy az angol uralkodó körök, az amerikai uralkodó körökkel karöltve, hamarosan felrúgták a hitleristaellenes koalíció vezető hatalmai között kialakult együttműködést.

A második világháborúval foglalkozó emlékiratai utolsó kötetének Churchill ezt a címet adta: „Diadal és tragédia." Minthogy a történelmet általában a saját szemszögéből nézte, ebből arra lehetett következtetni, hogy a Németország elleni háború vége az ő számára diadalt is, tragédiát is jelentett.

Anglia túlélte a Németországgal vívott iszonyú, halálos viadalt. Ha arra gondolunk, hogy a háború elején Anglia veresége elkerülhetetlennek tűnt még, hogy úgy látszott, a németek hamarosan kitekerik Anglia nyakát, ahogy a francia tábornokok mondták, ebből kiindulva Németország feltétel nélküli kapitulálása a szövetségesek előtt, amelyek közé Anglia is tartozott, kétségtelenül diadalnak mondható. És Churchillnek jutott

osztályrészül az a megtiszteltetés, hogy vezesse az országot azokban az években, amikor ezt a diadalt kovácsolták. A Németország fölötti győzelem kivívásában vitathatatlanul nagy érdemei voltak, ha nem is akkorák, mint maga képzelte. Azok az évek, amelyekben Churchill az angol kormányt vezette és a hitleristaellenes koalícióban országát képviselte, államférfiúi pályájának fénykorát alkották. Ezekben az években politikai karrierje a csúcspontjára emelkedett.

Bármennyire örült is Churchill a Németország fölött aratott győzelemnek, örömébe ürömként vegyült az a felismerés, hogy a győzelem nem változtatta be az angol uralkodó körök reményeit, noha Anglia a győztesek között szerepelhetett. A háború vége felé és kiváltképpen a háború után az európai országokban, majd Ázsia országaiban is, a szocialista forradalom hatalmas hulláma kavarodott fel, amely aztán több államban lerombolta a kapitalizmust, és a szocialista világrendszer kialakulásához vezetett. A kapitalizmust mint rendszert súlyos veszteség érte. Churchill, az angol és az amerikai kormány képtelen volt likvidálni a szocialista forradalom ezen új szakaszának a vívmányait. Ezen a téren súlyos vereséget szenvedtek, s éppen ez tette Churchill számára a Németország fölött aratott győzelem diadalát tragédiává.

A háború következtében a kapitalista világban gyökeresen megváltoztak az erőviszonyok Anglia rovására. Az Egyesült Államok és Anglia gazdasági és katonai ereje közötti eltérés jelentős mértékben megnövekedett. Anglia úgy került ki a háborúból, hogy sok tekintetben ki volt szolgáltatva Amerikának. Thompson, a második világháború hivatalos angol története egyik kötetének a szerzője keserűen megjegyzi, hogy „attól a naptól fogva, amikor a szövetségesek Nyugat-Európában partraszálltak, Anglia nem világhatalom többé. Elvesztette azt a lehetőségét, hogy maga határozza meg céljait. Az új Európa már nem lesz az ő Európája, s nem ő fogja létrehozni . . ." (155, 256. old.) A „Guardian" című angol lap 1965 januárjában azt írta, hogy Anglia a második világháborúban Churchill vezetése alatt „talmi győzelmet" aratott. Anglia „úgy került ki a háborúból, hogy megnövekedett a reputációja, de kisebb lett a hatalma, mint a háború elején volt" (74, 1965. január 25.).

Anglia szempontjából a háború eredményei kirívó ellentétben álltak azokkal a háborús céljaival, amelyeket Churchill az 1941-es atlanti konferencia idején Roosevelttel folytatott beszélgetésében megfogalmazott. Akkor mindkét angolszász vezető abban reménykedett, hogy a háború eredményeképpen angol–amerikai uralom alá hajtják majd a világot.

Csakhogy, Neumann amerikai történész találó megjegyzése szerint, „a második világháború nem váltotta be Roosevelt és Churchill 1941 augusztusában kifejtett reményeit" (127, 92. old.).

Csakugyan így is van. S a világ népei a Szovjetuniónak köszönhetik ezt, mert hatalmas erejével útját állta az angol–amerikai világuralom megteremtésének. Virginia Cowles megállapítja, hogy végső soron a kommunizmus, nem pedig a kapitalizmus „aratott győzelmet a világ nagy részén" (39, 350. old.). Éppen ez a körülmény tette a második világháború végét Churchill számára tragédiává.

Az öreg imperialista farkas nem tudott beletörődni a második világháború eredményeibe, s élete hátralevő éveit annak szentelte, hogy hasztalan kísérleteket tegyen ezeknek az eredményeknek a megváltoztatására.

XI. A HIDEGHÁBORÚ ZÁSZLÓVIVŐJE

A Németország elleni háború befejezése pillanatában Churchillt a Szovjetunió és az Európában kibontakozó szocialista forradalom elleni harc különféle tervei foglalkoztatták. Szinte el is felejtette, hogy a háború csak Európában ért véget. Ázsiában és a Csendes-óceán térségében viszont súlyos harcokra kell még számítani a Japán fölötti győzelem kivívásáig. Angol és amerikai szakértők akkoriban úgy gondolták, hogy a Japán elleni háború, még ha a Szovjetunió részt vesz is benne, eltarthat vagy másfél évig Németország kapitulációja után.

1945 tavaszán Churchill tervei súlyos ellentétbe kerültek az angol nép hangulatával. 1945-ben egész Európában, Angliát is beleértve, a néptömegek hangulatát a balratolódás jellemezte. Az angolok a Szovjetunióval való szövetség és együttműködés fenntartását és egész belpolitikai életük demokratikus átalakítását óhajtották. Churchill ezt nem vette észre, nem értette meg, s ennek súlyos következményei lettek.

Németország kapitulálásakor az 1935-ben megválasztott parlament már 10 éve működött, vagyis két teljes választási perióduson át. A háború viszonyai között ez érthető is volt, de nyilvánvalóvá vált, hogy nyomban a második világháború befejezése után meg kell tartani a választásokat. Churchill 1944 októberében kijelentette, hogy Németország legyőzése után azonnal kiírja a választásokat.

Valójában Churchill nem nagyon sietett a választások kiírásával. Nem bánta volna, ha a munkáspártiakkal és a liberálisokkal való koalíció a háború utáni időszakban is fennmarad. 1945. május 18-án azt a javaslatot tette partnereinek, hogy folytassák az együttműködést a Japán elleni háború befejezéséig, de megígérte, hogy abban az esetben, ha a két párt inkább a koalícióból való kiválást választja, haladéktalanul kiírja a választásokat.

A háború idején Churchill koalíciós kormányában részt vevő jobbol-

dali munkáspárti vezetők hajlottak afelé, hogy a háború utáni időszakban is fenntartsák a konzervatívokkal való koalíciót. Azért foglaltak állást a koalíció fenntartása mellett, mert arra számítottak, hogy így megtarthatják miniszteri tárcájukat, abban viszont nem bíztak, hogy az új parlamenti választásokon a munkáspárt többséget szerezhet. Csakhogy a munkáspárt rendes évi konferenciája a koalíció fenntartása ellen szavazott. A munkáspárt egyszerű tagjai áhították a változásokat, s tudták, hogy ezeket Churchill kormányától nem remélhetik. Azt szerették volna, ha egy önálló munkáspárti kormány kerül hatalomra, mert arra számítottak, hogy ez egy sor fontos reformot hajt majd végre az ország belpolitikai életében.

A haladéktalan választásokat, amelyekkel Churchill arra az esetre fenyegetődzött, ha a munkáspártiak és a liberálisok elutasítanák a koalíciót, a munkáspárti vezérek a maguk szempontjából hátrányosnak tartották, mert úgy gondolták, hogy a konzervatívok választási győzelmük kivívásához felhasználhatnák Churchill személyes tekintélyét, amelyet a háború vezetőjeként szerzett magának. Ugyanakkor a munkáspárt nem készült még fel kellőképpen a választásokra. Idő kellett ahhoz, hogy a bonyolult pártmechanizmust harci készenlétbe helyezzék. Attlee azt ajánlotta, hogy októberig tartsák fenn a koalíciót. Churchill átlátott a munkáspártiak tervein, és elutasította javaslatukat.

1945. május 23-án Churchill beadta lemondását, s ezzel megszűnt a vezetése alatt 1940-től 1945-ig működő nemzeti kormány. Automatikusan megszűnt a hadi kabinet is.

Churchill úgynevezett átmeneti kormányt alakított, hogy ez kormányozza az országot a július 5-re kiírt parlamenti választásokig. S itt Churchill súlyos hibát követett el. Az átmeneti kormányba kizárólag olyan konzervatívokat vett be, akik a legreakciósabb szárnyhoz tartoztak. A müncheni politika hajdani aktív képviselői voltak ezek, mindmegannyi olyan ember, aki felelős volt a két világháború között Anglia által folytatott végzetes politikáért. Az új kormány összetételét úgy is lehetett felfogni, mint Churchill programját a háború utáni időszakra. Az angol közember nyomban látta, hogy Churchill nem is gondol semmiféle reformra, hogy az ő kormányzása alatt Anglia visszasüllyedne a sötét húszas és harmincas évek pozíciójára. Churchill és a konzervatívok csakugyan ilyesmire törekedtek, s ez szöges ellentétben állt a nép hangulatával. Éppen ezért az átmeneti kormány összetétele afféle kihívás volt az angol népnek. Churchill ezzel már ebben a szakaszban jelentősen alá-

ásta választási pozícióit. Az angol választók felfigyeltek erre, és kételyeik támadtak afelől, hogy Churchill csakugyan olyan ember, akire békés viszonyok között rá lehet bízni az ország kormányzását. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy sokan emlékeztek még Churchill múltbeli tevékenységére, s már az átmeneti kormány megalakítása előtt is hasonló következtetésre jutottak. A választási kampány során aztán az egyszerű angol emberek meggyőződhettek róla, hogy Churchillre és a konzervatívokra vonatkozó gyanúik nem voltak alaptalanok.

A konzervatívok fő politikai ellenfele a választásokon a munkáspárt volt. Churchillt iszonyúan felbőszítette az, hogy a munkáspártiak megtagadták az általa vezetett koalíciós kormányban való részvételt és a választásokon felléptek a konzervatívok ellen. Churchill elvetette a sulykot, s a választási harcot úgy folytatta, hogy ezzel jelentősen gyengítette a konzervatívok pozícióit. Meg kell mondanunk, hogy nemcsak Churchill egymaga felelős az 1945-ös választásokon tanúsított irreális magatartásáért. A miniszterelnök Beaverbrook tanácsai szerint folytatta a választási kampányt. A választások kimenetelében végeredményben nem is annyira a konzervatív vezetők melléfogásai játszottak közre, mint inkább az országban a háború után kialakult új osztály-erőviszonyok.

A Szovjetuniónak a Németország elleni háborúban aratott győzelme óriási mértékben növelte a szocializmus ügye iránti rokonszenvet. S ebben az angolok sem voltak kivételek. Az emberek meggyőződhettek arról, hogy a szocialista rendszer olyan erőt tudott produkálni, amely biztosíthatta a fasizmus leverését. A szocializmus iránti vonzódás Angliában igen erős volt. Churchill viszont, amikor a választási kampány során támadta a munkáspártot, főleg azzal vádolta, hogy szocialista párt. Az ilyen vád csak az ellenkezőjét eredményezhette annak, amire Churchill törekedett. Ám Churchill ennél is jóval messzebbre ment, s azt bizonygatta, hogy a szocializmus és az éppen csak szétzúzott nácizmus között nincs is lényeges különbség.

Churchill személyes jellegű támadásokat intézett a munkáspárt vezetői ellen, akik nemrég még tagjai voltak hadi kabinetjének, éveken át lojálisan együttműködtek vele, sőt lényegében éppen azzal juttatták 1940-ben hatalomra, hogy készeknek mutatkoztak részt venni egy általa vezetett koalíciós kormányban.

A húszas évek elején Churchill, a munkáspártiakat támadva, a bolsevikokhoz hasonlította őket, rájuk fogva minden lehető halálos bűnt. Nagyon szerette volna most is megismételni ezeket a vádakat, csakhogy ez nyílt

fellépés lett volna a Szovjetunió ellen, amely biztosította a háborús győzelmet és amellyel Churchill a hitleristaellenes koalíció keretében együttműködött, ráadásul 1945 tavaszán ez az együttműködés még igen jelentős volt. Éppen ezért teljesen képtelen párhuzamokat vont a munkáspártiak és a nácik között.

Churchill kijelentette, hogy a „munkáspárt veszedelmes kihívás az angol nép szabadságának és tekintélyének", hogy választási győzelme végeredményben olyan állapotok bevezetését jelentené, amilyeneket Hitler Németországban vezetett be. Azt bizonygatta, hogy a munkáspárti kormány, „az ország életének és ipari apparátusának vezetőjeként nem tűrhetné meg a tevékenységével való társadalmi elégedetlenség szabad, éles és energikus kifejezését". Nem riadt vissza még az olyan badarságtól sem, hogy „ha a választásokon a munkáspárt győz, Angliában is Gestapo lesz" (82, 256. old.).

Minden jel arra vall, hogy Churchill és Beaverbrook szerette volna megismételni a konzervatívok 1924-es és 1931-es választási kampányát. Akkoriban az angol választók nagyszámú kispolgári részét sikerült megijeszteniük a forradalom mumusával és így a konzervatív párt karjaiba taszítaniuk. Ezúttal Churchill a választóknak erre a rétegére a totalitarizmussal próbált ráijeszteni. A Beaverbrook-sajtó így érvelt: „Miután Németország még dobogó szívéből sikerült kiirtanunk a Gestapót, csak nem fogjuk eltűrni, hogy más elnevezéssel saját otthonunkban is Gestapót hozzanak létre? Csakugyan nem ijednénk meg, hallva Churchilltől, hogy az állami ellenőrzés fasizmushoz vezet?" (82, 257. old.)

Az efféle fellépés a munkáspártiak ellen, a szocializmus ellen s így közvetve a Szovjetunió ellen is, Churchill második taktikai hibája volt az 1945-ös választási kampányban. Sok konzervatív azonnal látta is ezt. Virginia Cowles elmondja, hogy június 5-én a sajtókirály, Lord Rothermere házában hallgatta rádión Churchill beszédét, s visszaemlékezik arra, hogy amikor Churchill befejezte szónoklatát, kínos csend állt be. Végül a házigazda kijelentette: „Ha ebben a szellemben folytatja, már el is vesztette a választásokat" (39, 354. old.). A „Times" és néhány más lap próbálta enyhíteni Churchill kijelentéseit, de hiába. Churchill túlságosan is bízott népszerűségében, tekintélyében és ítéletei ésszerűségében, semhogy meg lehetett volna győzni irányvonala hibás voltáról.

Abban az időben a konzervatív párt egész propagandagépezete féktelen reklámot csapott vezérének, olyan nagy embernek tüntetve fel őt, akinek nincs párja a világon. Churchill agitációs körutat tett Angliában,

s a konzervatív propaganda, hogy minél több választót csődítsen össze gyűléseire, túlment minden mértéken. Amikor Churchill csoportja egy-egy városba érkezett, az autókaraván élére gyakran a helyi konzervatív pártszervezet hangszórós kocsija állt és ilyeneket harsogott: „Eljött hozzátok Winnie, figyeljétek a harmadik kocsit. Ő a föld legnagyobb embere, a világ legnagyobb államférfia" (82, 260. old.). A városokat és falvakat elárasztották Churchillt ábrázoló plakátokkal, amelyeken ez a felirat volt olvasható: „Ő az, aki megnyerte a háborút", „Ő az, akinek be kell végeznie a művet" (82, 258. old.).

A választókat arra szólították fel, hogy szavazzanak Churchillre, aki megnyerte a háborút. Csakhogy a háborút már megnyerték, s az angolokat most a jövő érdekelte. Olyan emberre óhajtottak szavazni, aki megnyeri majd a békét, s nem voltak bizonyosak benne, hogy éppen Churchill ez az ember. S ez nemcsak azért volt így, mert a választók tudták, hogy Churchillt egyáltalán nem érdeklik a belpolitikai kérdések, hogy szociális és gazdasági kérdésekben csupán a monopóliumok közömbös szócsöve. Az angol dolgozókat fölöttébb nyugtalanította az, hogy Churchill a szocializmus elleni támadásaival a Szovjetuniót is támadja, hogy a konzervatív sajtó 1945 tavaszán álcázott formában ugyan, de igen intenzív szovjetellenes kampányt folytatott.

A választási kampány konzervatív szervezői hamar felismerték, hogy a Szovjetunió elleni fellépésekkel óhatatlanul eltaszítják maguktól a választókat. Éppen ezért Churchill és pártbeli kollégái, miközben a munkáspártiakat mint szocialistákat támadták, egyben arról próbálták meggyőzni a választókat, hogy éppen a konzervatívok biztosították a második világháborúban a Szovjetunióval való szövetséget. Különösképpen hangsúlyozták azt, hogy Churchill állítólag Sztálin legjobb barátja.

A konzervatívok választási kampányukban főleg politikai ellenfeleiket bírálták. Lényegében nem nyújtottak semmiféle pozitív programot. Churchill egyik életrajzírójának megállapítása szerint, úgy mentek el a választásokra, hogy nem volt másuk, mint vezérük fényképe, s arra számítottak, hogy vezérük személyi tekintélye mögé bújva bejuthatnak a parlamentbe.

A vezér pedig egész életén át igen távol állt a néptől, s a választók érezték ezt. 1945 áprilisában Clementine azt mondta Lord Morannak, férje háziorvosának, hogy „Winston szinte szemellenzővel nézi a világot... Tekintete kizárólag arra az egy pontra mered, amelynek elérésére törek-

szik... Semmit sem tud az egyszerű emberek életéről. Sohasem ült autóbuszon és egyetlen egyszer utazott metrón" (123, 265. old.).

El kell ismernünk, hogy a munkáspárti vezetőség igen okosan folytatta az 1945-ös választási kampányt. Programjába foglalt több olyan fontos reformot, amely megfelelt a választók hangulatának. A munkáspártiak megígérték az angol gazdaság néhány fontos ágazatának államosítását, valamint a társadalombiztosítási rendszer gyökeres átalakítását. Azt ígérték, minden erejükkel azon lesznek, hogy Angliának, a Szovjetuniónak és az Egyesült Államoknak a háború során kialakult harci szövetsége a háború utáni időszakban is fennmaradjon. Attlee, a munkáspártiak vezére, higgadt, kiegyensúlyozott, eléggé igénytelen ember lévén, a választási kampány során szerényen viselkedett. Lenyűgözőknek egyáltalán nem mondható beszédei éles kontrasztban álltak Churchill féktelen és rátarti demagógiájával, és kedvező benyomást tettek a munkáspártiakra.

Churchillnek a legcsekélyebb kételye sem volt afelől, hogy mi lesz a választók döntése. A választási eredményekre vonatkozó számtalan becslés csak abban tért el, hogy mekkora többsége lesz majd a konzervatívoknak az új parlamentben. Beaverbrook azzal hitegette Churchillt, hogy legalább 100 mandátumos többsége lesz. S nemcsak Churchill, hanem Attlee is bizonyosra vette, hogy a konzervatívoknak többségük lesz az új alsóházban.

A választásokat július 5-én tartották meg, de a választási eredmények kihirdetését július 26-ra halasztották, mivel be kellett várni a szavazólapokat a hadseregből, amelynek sok alakulata a világ igen távoli részeiben állomásozott.

A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kormányfőinek potsdami konferenciája megkezdte munkáját, mielőtt még Angliában ismeretesekké váltak volna a választási eredmények. A konferencia munkájában szünetet tartottak, hogy Churchill Angliába utazhasson a választási eredmények kihirdetésére. Amikor elutazott Potsdamból, kijelentette, hogy nem kételkedik visszatérésében. Orvosa, Moran, Berlinben is hagyta minden holmiját, mert arra számított, hogy másnap visszatérnek. Churchill úgy rendelkezett, hogy a választási eredmények kihirdetésének napján londoni házában nagy családi ebédet adjanak a konzervatívok győzelmének tiszteletére.

Ám kitűnt, hogy a konzervatívok is, a munkáspártiak is helytelenül ítélték meg az angol nép 1945. tavaszi hangulatát. A konzervatívok a választásokon katasztrofális vereséget szenvedtek. A munkáspártiak 393

alsóházi mandátumot szereztek, a konzervatívok pedig a hozzájuk csatlakozókkal együtt mindössze 293-at (19, 124. old.).

Ez Churchill számára súlyos és teljesen váratlan csapás volt. Legnagyobb diadala órájában, amikor úgy érezte, mint vezérét a dicsőség szárnyaira emelte az angol nép, amelynek megszerezte a győzelmet, amikor úgy tűnt, hogy tekintélye a tetőfokára hágott, a választók elutasították Churchillt és pártját. Virginia Cowles, aki részt vett a július 26-i rossz emlékű ebéden, elmondja, hogy Churchillt a történtek teljesen leverték. Ott ült mozdulatlanul, s képtelen volt akár csak egy szót is szólni. Lányai zokogtak.

Churchill sohasem értette meg és sohasem felejtette el az angol népnek azt, ami az 1945-ös választásokon történt vele. Később többször is ingerülten emlegette ezt. Meggyőződése volt, hogy az angol nép mérhetetlen ostobaságot követett el, amikor őt és a konzervatív pártot megfosztotta a hatalomtól. Plutarkhosz következő szavait idézte: „Az erős népek hálátlanok nagy fiaikkal szemben" (33, 1. köt. 12. old.). Az angol népnek ezzel kapcsolatban tett szemrehányások meglehetősen gyakoriak Churchill háborús visszaemlékezéseinek hat kötetében. Különösképpen az bántotta, hogy a katonák többsége a konzervatívok ellen szavazott, holott Churchill úgy érezte, hogy a háború éveiben leginkább éppen mint nagy hadvezér szerzett dicsőséget.

Anthony Eden a következőképpen írja le Churchill kormányának a Downing Street 10-ben tartott utolsó ülését: „Július 27. Winston délre összehívta a kabinet búcsúülését. Meglehetősen komor látvány volt. Amikor minden véget ért, s én kifelé indultam, Winston odahívott magához, s egy fél órát négyszemközt töltöttünk. Levert kedélyállapotban volt szegény . . . Azt mondta, ma sem tud beletörődni a történtekbe. Ellenkezőleg, a fájdalom csak fokozódott, akár egy sebé, amely az első sokk után elviselhetetlenné válik. Nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy csúnyán elbántak vele. »Életem harminc esztendeje kapcsolódott ehhez a teremhez – mondotta. – Soha többé nem ülök már itt. Ön itt fog ülni, én nem«" (55, 551. old.).

Churchillnek, ahelyett, hogy visszatért volna Potsdamba, az udvarba kellett mennie, és át kellett nyújtania a királynak kormánya lemondását. Az új kormány megalakítását Clement Attlee-re, a munkáspárt vezérére bízták.

A munkáspárti kormány lényegében szélsőjobboldali vezetőkből alakult, akik a konzervatívok mellett járták ki a kormányzás iskoláját, és a

háború éveiben tagjai voltak Churchill koalíciós kormányának. Azt beszélik, Churchill még részt is vett az új kormány összeállításában.

Attlee-nek az volt az elképzelése, hogy Hugh Daltont teszi meg külügyminiszterré, Ernest Bevint pedig pénzügyminiszterré. „A döntő napon, amikor az új kabinet tagjait a Windsor palotában be kellett mutatni a királynak – írja Palme Dutt –, még reggel is ez volt a terv. De estére megváltozott. A külügyminiszter Bevin lett. A sajtóban egy olyan hír látott napvilágot, miszerint Attlee a déli órákban »bizonyos személyiséggel« löncsölt, akit nem neveztek meg. Később az terjedt el, hogy ez a »bizonyos személyiség« Churchill volt. Akár megfelel ez a valóságnak, akár nem, annyi bizonyos, hogy Churchill szívből helyeselte Bevin külügyminiszteri kinevezését. Ezt eléggé gyakran meg is mondotta" (52, 5. old.).

Potsdamba Attlee-nek, az új miniszterelnöknek és Bevinnek, az új külügyminiszternek kellett utaznia. Attlee tagja volt Churchill küldöttségének is, és részt vett a potsdami konferencia első részében. Churchill azért vitte magával, hogy a munkáspárt vezetősége tájékoztatva legyen arról, ami a konferencián történik, és szükség esetén később támogassa a konferencia döntéseit a parlamenti vita során.

Azt mondják, hogy Attlee, amikor miniszterelnök lett, felajánlotta Churchillnek, hogy vele együtt térjen vissza a potsdami konferenciára, ugyanolyan jogokkal, amilyenekkel eredetileg ő utazott először Potsdamba. Churchill ezt visszautasította, s ez érthető is. Nem térhetett vissza egyszerű küldöttségi tagként oda, ahol Anglia legfőbb képviselőjének teljhatalmával felruházva a Németország fölötti győzelmet biztosító koalíció három vezetőjének egyikeként szerepelt.

Churchillnek el kellett döntenie, mi legyen tovább. A környezetéhez tartozók közül sokan úgy vélték, hogy vissza kellene vonulnia az aktív politikai élettől, és hátralevő éveiben a háború alatt szerzett dicsőségének fényében kellene sütkéreznie. Minek is bíbelődne a parlamentben rutinkérdések tárgyalásával, megelégedve az alsóházi ellenzék vezetőjének viszonylag szerény szerepével. A parlamentnek különben is nem a hadviselés nagyszabású problémáiban kellett döntenie, hanem szerény gazdasági és szociális kérdésekben, amelyek kiestek Churchill érdeklődési köréből. Churchill már azokban a háború utáni első napokban, amikor az átmeneti kormányt vezette, boldogtalan volt, mert már nem a háború kérdéseivel, hanem a békeidők hétköznapi ügyeivel kellett foglalkoznia. Azt mondta Morannak: „Igen magányosnak érzem magam háború

nélkül" (123, 273. old.). Churchillnek sok barátja azt ajánlotta, hagyja ott a parlamentet és az egész politikai életet, s fogjon hozzá a második világháború történetének megírásához.

Ezekben a tanácsokban sok ráció volt. Ha Churchill ezt teszi, megőrzi tekintélyét, amelyet a háború végén Angliában, sőt határain túl is élvezett. De az sincs kizárva, hogy e „baráti tanácsok" mögött az a vágy lappangott, hogy megszabaduljanak Churchilltől mint a konzervatív párt vezetőjétől, aki az 1945-ös választási kampány során sok súlyos hibát követett el, ami egyik fő oka volt a választási kudarcnak.

Csakhogy Churchill nem lett volna Churchill, ha hallgat ezekre a tanácsokra, ha beismeri végérvényes vereségét, és örökre letűnik az aktív politikai élet porondjáról. Nagyon jól tudta, hogyha lemond az ellenzék vezérének és a párt vezérének a posztjáról, soha többé nem lehet már miniszterelnök. Éppen ezért bejelentette, hogy foglalkozni kíván mindazokkal a kérdésekkel, amelyek a háború utáni időszakban a parlamentben felmerülnek, s megtartja a konzervatív párt vezetését.

A munkáspártiaknak szilárd többségük volt a parlamentben, ez pedig azt jelentette, hogy kormányuk szinte bizonyosan végigcsinálja az öt esztendőt. Az sem volt kizárva, hogy a következő választások is munkáspárti győzelemmel zárulnak. Churchill abban az időben már 71 esztendős volt, de jól érezte magát, és bízott abban, hogy a konzervatívok győznek majd a választásokon, ő pedig visszatérhet a Downing Street 10-be. „Csak nem lesz örök életű a munkáspárti kormány – mondotta. – Adja Isten, hogy ne okozzon túlságosan sok kárt, míg visszatérünk. Vissza kell térnünk. Vissza fogunk térni, s ez ugyanolyan bizonyos, mint az, hogy holnap is felkel a nap" (24, 315. old.).

Miután így döntött, Churchill azt tűzte ki fő feladatául, hogy a parlamentben minél jobban lejárassa a munkáspárti kormányt, és így közelebb hozza a konzervatívok újbóli hatalomra jutását. Ez általában véve nehéz feladat volt. Attlee kormánya főleg a gazdaságpolitikai és a szociális problémák területén igen aktív tevékenységet fejtett ki. Ezen a téren a munkáspárti miniszterek túlszárnyalták Churchillt. Elméletileg is, gyakorlatilag is felkészültebbek voltak az ilyen problémákkal való foglalkozásra. A munkáspárti kormány különben is eléggé rátermett politikusokból állt, akik ráadásul éppen Churchill kormányában járták ki az államigazgatás iskoláját. A háború utáni években a konzervatív párt vezető rétege egészében véve gyengébb volt annál a csoportnál, amely a munkáspárt élén állt.

A munkáspárti kormánynak igen bonyolult és nehéz körülmények között kellett dolgoznia. Óriási problémákkal kellett megbirkóznia, s korántsem volt olyan világos, hogy ezt miképpen is kell tennie. A háborútól Anglia sok más államnál kisebb kárt szenvedett, de gazdasági és politikai pozíciói mégis jelentősen meggyengültek. Romlott a pénzügyi helyzete, a háborús kiadások 25 milliárd font sterlinget emésztettek fel, s így háromszorosukra nőttek az államadósságok. A bombázások okozta károk, az ipari állóalapok felújításának elmaradásából adódó veszteségek, az elvesztett külföldi tőkebefektetések az ország nemzeti vagyonának körülbelül a negyedére rúgtak. Anglia ipari termelése visszaesett, az export csökkent.

Az angol uralkodó körök a háború után egy sor intézkedést foganatosítottak az ipari termelés növekedésének biztosítása céljából, nehogy Anglia még jobban lemaradjon konkurrensei mögött. Növelték az ipari beruházásokat. Egyúttal államosítottak több fontos iparágat (szénbányászat, energetikai ipar, gázipar, belföldi közlekedés), s ezekben az állam, vagyis a dolgozók számlájára rekonstrukciót hajtottak végre. Ezeknek az intézkedéseknek az eredményeképpen Anglia munkásainak és alkalmazottainak egynegyede az állam tulajdonában levő vállalatoknál dolgozott. Ily módon a tőkés ellentmondások meggyorsították a monopolkapitalizmusnak állammonopolista kapitalizmusba való átnövését. Anglia ipari termelése gyorsabb ütemben növekedett, mint az első világháború utáni időszakban, de lassabb ütemben, mint sok más országban.

Anglia, egyes konkurrenseinek háború okozta meggyengülését, valamint a birodalmi preferenciák rendszerét és a sterlingövezetet kihasználva, növelte exportját. Ám e téren elért eredményei labilisak, átmeneti jellegűek voltak.

A második világháború után csökkent Anglia szerepe a tőkés világban, s ez abból adódott, hogy széthullott a gyarmatbirodalma, hogy óriási katonai kiadások terhelték, elsősorban külföldön állomásozó csapatainak fenntartásával kapcsolatban, s hogy a gazdaság magas fokú militarizálódása és az állammonopolista bürokratikus felépítmény felduzzadása folytán fokozódott az angol kapitalizmus élősdisége és rothadása.

Teljesen tarthatatlan a munkáspártiaknak az az állítása, hogy több iparág államosítása útján Angliában egy szocialista gazdasági szektort hoztak létre, és így az ország gazdaságát tőkés gazdaságból vegyes gazdasággá változtatták. A munkáspárti államosítás már jellegénél fogva

kapitalista államosítás volt, ennek eredményeképpen pedig erősödött az állammonopolista kapitalizmus, s az állami tulajdon a kapitalizmus igényeinek kielégítését szolgálta. Burzsoá jellegű volt a munkáspártiak által végrehajtott társadalombiztosítási, közoktatási és egészségügyi reform is. A munkásosztály kizsákmányolása Angliában még intenzívebbé vált. A munkásosztálynak kitartó sztrájkharccal kellett védelmeznie jogait.

Az imperializmus gyarmati rendszerének a második világháború után megindult bomlása eredményeképpen az angol gyarmatok számos népe már az Attlee-kormány alatt kivívta szabadságát és létrehozta független államát; ez történt például Indiában, Burmában, Pakisztánban, Ceylonon és több afrikai területen. A Brit Birodalom széthullása jelentősen gyengítette az angol imperializmust.

Attlee és Bevin munkáspárti kormánya sem belpolitikai, sem külpolitikai téren nem teljesítette választási ígéreteit. Hiába, ez az angol politikai hagyomány, s ez alól a munkáspárt sem kivétel. A munkáspártiak fokozatosan elfordultak a szövetséges hatalmaknak a háború éveiben kialakult összehangolt politikájától, és az amerikai uralkodó körökkel együttműködve nyíltan agresszív imperialista külpolitikát folytattak.

Az angol kormány külpolitikájának fő célja lett a szocialista világrendszer, a nemzeti felszabadító mozgalom, a munkásmozgalom és a szocialista mozgalom elleni harc.

A munkáspárti kormány az 1942-es angol–szovjet szerződést felrúgta. Gyakorlatilag mindjárt a háború után megszüntette a Szovjetunióval való szövetségesi kapcsolatokat, és az Egyesült Államokkal egyetemben megindította a hidegháborút a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellen. Az angol uralkodó körök fenntartották a háború éveiben létrejött angol–amerikai blokkot, és az amerikai imperializmussal szövetségben szabotálták a leszerelést, igyekeztek fenntartani és minden lehető módon kiélezni a hidegháborút, szívósan készülődtek egy újabb világháborúra.

Ebből a célból 1949 áprilisában több más állammal együtt aláírták az agresszív Észak-atlanti Szerződést (NATO), Németország tekintetében feladták a három nagyhatalom által Potsdamban összeegyeztetett politikát, s arra az útra léptek, hogy Németországot feldarabolják, Nyugat-Németországban pedig újjáélesszék a militarizmust és a revansizmust.

A munkáspártiak a NATO-hoz való csatlakozással a fegyverkezés súlyos terheit varrták az angol nép nyakába. A munkáspárti kormány gazdasági és politikai előnyök reményében, 1950 januárjában, a kínai népi

forradalom győzelme után, jogilag elismerte a Kínai Népköztársaságot. Ugyanakkor azonban Anglia több olyan távol-keleti akciója, mint például az, hogy 1950-től az Egyesült Államok oldalán részt vett a koreai háborúban, hogy 1951-ben aláírta azt a Japánnal kötött békeszerződést, amely Japánt a távol-keleti amerikai agresszió bázisává változtatta, s hogy támogatta az amerikai imperializmus egy sor más olyan akcióját, amely a Távol-Kelet népei ellen irányult, azt mutatta, hogy az angol külpolitika, az Attlee—Bevin-kormány alatt, az ázsiai és csendes-óceáni népek érdekei ellen irányult.

Az alatt a hat év alatt, míg az Attlee-kormány volt hatalmon, az angol nép egyre inkább meggyőződött arról, hogy merő hazugság mindaz, amit a munkáspártiak a szocializmusról, a „jóléti államról" mondanak, hogy bel- és külpolitikájuk a monopoltőke érdekeit szolgálja.

Ilyen volt hát az általános helyzet Angliában abban az időben, amikor Churchill a parlamentben őfelsége konzervatív ellenzékének az élén állt és a konzervatív párt vezetője volt.

Churchill, bár annak idején úgy döntött, hogy teljesíti majd az ellenzék vezetőjének a kötelezettségeit, és foglalkozik minden olyan problémával, amely az alsóház elé kerül megtárgyalásra, valójában a háború utáni években igen kevés érdeklődést mutatott a parlamenti ügyek iránt. Alig járt el a parlamentbe, ritkán emelkedett szólásra, s akkor is általában nem sok sikerrel. Fő figyelme egy számára sokkal kellemesebb foglalatosságra összpontosult: írta a második világháború történetét.

Churchill megnyilatkozásai ebben az időszakban hangnemüket és irányzatukat tekintve világosan két részre bonthatók. Külpolitikai beszédeiben támogatta és helyeselte a kormány irányvonalát. Minden belpolitikai és gazdasági kérdésben viszont tolakodó és határt nem ismerő kritikusnak mutatkozott.

Beszédeivel elárulta, mennyire nem érti a háború után Angliában ténylegesen kialakult gazdasági és belpolitikai helyzetet. Képtelen volt felfogni, hogy az akkori körülmények között a munkáspárti kormány semmiképpen sem szüntethette meg az ország gazdasági élete fölötti állami ellenőrzést, amelyet a háború idején vezettek be, hogy nem folytathatott más pénzügyi politikát, hogy nem kerülhette el több gazdasági ág államosítását, hogy, végül, kénytelen volt az ország munkásosztályának olyan engedményeket tenni, mint az új társadalombiztosítási rendszer bevezetése. Ezekkel az intézkedésekkel a munkáspárti kormány az angol kapitalizmust mentette, azt az osztályt mentette, amelyet maga Churchill

is képviselt és egész életén át hűségesen szolgált. A legjobb bizonyíték erre az, hogy a konzervatívok, amikor 1951-ben ismét hatalomra jutottak, érintetlenül hagyták azokat az intézkedéseket, amelyeket Attlee munkáspárti kormánya Churchill heves bírálatai és ellenakciói közepette foganatosított.

Churchill két irányban vádaskodott a munkáspárti kormányra. Azt bizonygatta, hogy a munkáspártiak intézkedéseit nem a szükségszerűség diktálta, hanem bizonyos szocialista doktrínákhoz való ragaszkodásuk. Ugyanakkor az angol gazdaság elkerülhetetlen összeomlását jövendölte, mint a munkáspárti kormány tevékenységének közvetlen következményét.

Az ipar államosítását és egyes gazdasági ágak állami ellenőrzését, a szociális reformokat támadva Churchill megfeledkezett arról, hogy a XX. század elején mint liberális miniszter maga is hasonló eszméket hirdetett. 1906-ban Glasgow-ban mondott beszédében, amely akkoriban oly nagy port vert fel, Churchill azt ajánlotta, hogy tegyék az államot is munkáltatóvá, s a vasutak államosításának célszerűségét bizonygatta. Churchill egyik biográfusa 1961-ben ezt írta: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy ez 50 évvel ezelőtt hangzott el. Ma ez kézenfekvő igazságok ismételgetésének tűnne ... A vasutak és más közüzemek csak 1947-ben kerültek az állam kezébe, s ezt a munkáspárti kormány valósította meg, amely rendíthetetlen maradt, bármennyire a szemére vetette is Churchill, hogy olyan úton halad, amelyet számos szociális előítélet és egy doktrinér elmélet diktál ... Mindez nem így volt, s ezt Churchill is nagyon jól tudta. 1945-ben ezt szocializmusnak nevezte, 1906-ban a legnagyobb buzgalommal azt bizonygatta, hogy az ilyen intézkedések nem szocialista lépések. De ha ez nem szocializmus, akkor vajon mi? A legtisztább Lloyd George-féle radikalizmus" (120, 317. old.). Ugyanez a szerző megjegyzi, hogy „meghökkentő a hasonlóság Churchill 1906-os kijelentései és Attlee 1945-ös megnyilatkozásai között" (120, 319. old.). S ez igaz is.

Amikor a munkáspárti kormány az alsóház elé terjesztett egy törvényjavaslatot a felsőház jogainak bizonyos fokú további korlátozása céljából, Churchill támadta a kormány törvénytervezetét. A munkáspárti vezetők nagyon jól emlékeztek rá, miket mondott Churchill ebben a kérdésben az első világháború előtt. Fel is olvastak a parlamentben számos részletet olyan beszédeiből, amelyeket abban az időben mondott, amikor a liberális kormány igyekezett elfogadtatni a lordok házára vonatkozó

törvénytervezetét. Ez nyomós érv volt. A konzervatívok ott ültek komor arccal, a munkáspártiak padsoraiban pedig dőltek a nevetéstől. Churchill felsült, s ez nem az egyetlen ilyen eset volt a háború utáni első években.

Churchill beszédei, amelyek nem feleltek meg a kor szellemének, amelyekben fittyet hányt a parlamenti erőviszonyoknak és, ami különösen fontos, az angol kisemberek hangulatának, egyre nagyobb ingerültséget váltottak ki a konzervatív párt vezető politikusai körében. Moran ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Winston öregszik. Már megtette a magáét, a múltban él" (123, 351. old.). A konzervatívok kiöregedett vezérének harcostársai s mások is sokan, tisztában voltak azzal, hogy a munkáspárt korántsem olyan, amilyennek Churchill feltünteti, hogy a munkáspártiak általában liberális burzsoá politikát folytatnak, amely előnyös az angol burzsoáziának.

Churchill nem törődött kellőképpen azokkal a teendőkkel, amelyeket az ellenzék vezéreként el kellett volna látnia. Eszébe sem jutott, hogy igyekeznie kellene az alsóházban a konzervatívokat egy egységes csoporttá tömöríteni, amely egységes vezetés alatt összehangoltan cselekszik. „Sokakat – írta Moran – most leginkább elméjének meddősége gondolkoztatta el. Hajdan ötletekben annyira bővelkedő intellektusa kiszikkadt. Amikor arról esik szó, hogy a konzervatívoknak valamilyen határozott politikát kellene kidolgozniuk, elkedvetlenedik. Az ellenzék vezérének, mondogatta, az a kötelessége, hogy támadja a kormányt; ez és csakis ez" (120, 350. old.). Churchill beszédeinek sokszor nem volt olyan a kicsengésük, ahogyan konzervatív kollégái szerették volna. Beszédeit úgy mondta el, hogy senkitől sem kért tanácsot, és nem konzultált „árnyékkabinetjével".

A középnemzedékhez tartozó több konzervatív politikus és mindenekelőtt R. A. Butler abban az időben erélyes lépéseket tett a konzervatív párt átszervezéséért, hogy a párt készenlétben és teljes fegyverzetben mehessen el a következő parlamenti választásokra. A konzervatív politikusok, miután kudarcot vallott az a próbálkozásuk, hogy kizárólag Churchill népszerűségére támaszkodva szerezzék meg az alsóházi többséget, arra a következtetésre jutottak, hogy a választóknak konstruktív programot kell nyújtani, s ezzel annyira fel kell csigázni érdeklődésüket, hogy a konzervatívokra adják szavazatukat. Ezzel a céllal egy egész sor programdokumentumot dolgoztak ki, s ezek közül alighanem a konzervatívok ipari chartáját tartották a legjelentősebbnek.

Ez az egész munka Churchill nélkül folyt. Nemcsak hogy nem kapcsolódott bele, nem érdeklődött iránta, hanem le is fitymálta. „Az a hír járta – írja Virginia Cowles –, hogy Churchill elolvasásra sem méltatta a konzervatív ipari chartát, amelyet R. A. Butler annyi fáradsággal dolgozott ki" (39, 360. old.).

Márpedig a konzervatív párt helyzete nem volt valami rózsás. A parlamenti pótválasztásokon a választók továbbra is a konzervatívok ellen szavaztak, s a konzervatívoknak nem sikerült egyetlen mandátumot sem szerezniük. „A konzervatívok körében azt suttogták – jegyzi meg Virginia Cowles –, hogy minden bizonnyal jobban mennének a dolgok, ha Winston nyugalomba vonulna, s Eden lépne a helyébe" (39, 360. old.). A konzervatív sajtóban abban az időben mind gyakrabban jelentek meg cikkek efféle sokat sejtető címekkel: „Nem Churchill-e a kerékkötője a konzervatívoknak?" Lord Beaverbrook élesen visszautasította az ilyen célzásokat: „Amikor a parlamentben Churchill ott áll a helyén, az ellenzék tüzet okád" (39, 360. old.).

A konzervatív párt helyzete csakugyan bonyolult volt. Churchill makacssága és különösen reakciós beállítottsága, képtelensége arra, hogy az új helyzethez alkalmazkodjon, objektíve sokat ártott a konzervatívoknak. Mindamellett a konzervatív párt mégsem nélkülözhette Churchillt. A konzervatív pártnak nem voltak olyan kiemelkedő vezetői, akik eléggé népszerűek lettek volna az országban, s akik a párt élére állva fel tudták volna kelteni a választók érdeklődését. Akárhogy nézzük is a dolgot, mégis Churchill volt a háborús vezér, s az ő dicsősége, népszerűsége volt az a lap, amelyre a konzervatívok mindent feltettek az angol átlagember szimpátiájának megnyeréséért vívott harcukban.

Igen meggyőző formában tárta fel ezt a helyzetet Bevin az alsóházban 1949-ben mondott egyik beszédében. Kimutatta, mi is Churchill valódi szerepe és helye a konzervatív pártban. „Azt hiszi – mondotta Bevin –, hogy ő a konzervatív párt vezére. Pedig nem az. Csalétek a konzervatívok kezében. Mostanában a konzervatív pártban némi nézeteltérések támadtak akörül, vajon a tiszteletre méltó gentleman a párt kerékkötője-e avagy fő attrakciója. Ez nem elhanyagolandó kérdés..." Bevin, miután emlékeztette Churchillt arra, hogy mi volt a helyzete a pártban a második világháború előestéjén, feltette a kérdést: „Talán elfelejtette volna, hogy bár akkoriban a legragyogóbb parlamenti szónok volt, a középszerű emberek tömege egy teljes évtizeden át távoltartotta a kormánytól, s amikor aztán a háborús években igazán szükség volt olyan vezérre... aki pá-

ratlan szónoki képességeivel mozgósítani és bátorítani tud, végeredményben éppen a munkáspárt tette őt miniszterelnökké. Nagyon kérem a tiszteletre méltó gentlemant, ezt tartsa szem előtt." Churchill korábbi beszédeire utalva Bevin kimutatta, hogy maga Churchill volt az, aki a konzervatívokat tette felelőssé a második világháború előestéjén az angol kormány által folytatott politikáért. „S ezeket az embereket – jelentette ki Bevin – Churchill most újra hatalomhoz szeretné juttatni. Itt ülnek. Súlyos felelősség terheli őket – valamennyiüket... Csak nem gondolja Churchill, hogy a nép hálás lesz neki, ha most arra próbálja rábírni, hogy újra hatalomra juttassa a csődbe jutott intellektuelleknek ezt a kompániáját?" (82, 270. old.).

Bevinnek sok mindenben igaza volt. Churchill csakugyan nem imponált a konzervatívoknak, de kitűnő csalétek volt a kezükben, s ezt ki is használták. Az is igaz, hogy Churchill, amikor a munkáspárti kormány megdöntéséért és a konzervatívok hatalomra juttatásáért harcolt, az angol népre azokat a csődbe jutott reakciós politikusokat próbálta ráerőszakolni, akik még a harmincas években lejáratták magukat és a konzervatív pártot. De mi egyebet is tehetett volna. Hiszen éppen a politikusoknak ez a csoportja tartotta kezében a pártot és hagyta meg Churchillt a párt vezérének a posztján.

Az 1945 és 1951 közötti években Churchill igen sokat szerepelt az angol sajtóban. Rengeteg cikket írt, külföldi utazásokat tett, beszédeket mondott, díszvendégként részt vett számos gyűlésen. Ez a tevékenysége tanúsította, hogy jócskán volt még benne erő és energia.

Ám ezzel nem merült ki Churchill foglalatoskodása. Újból sokat festegetett, képeket állított ki a Királyi Akadémián. Hirtelen felébred benne az érdeklődés a mezőgazdaság iránt, Chartwell közelében megvásárol 500 acre földet, és állattenyésztő farmot rendez be. Hajlott kora ellenére lóversenyezni kezd. Versenyistállót tart, s ha lovai nem is viszik el az első díjakat, mégis előkelő helyezést érnek el.

Ám mindezek közül a foglalatosságok közül a legfontosabb a második világháború hatkötetes történetének írása volt.

Levelezését Roosevelt elnökkel és Sztálinnal a kormány nevében nem hivatalosan, hanem úgynevezett magánlevelek útján folytatta, amelyek másolatait gondosan gyűjtötte megírandó könyveihez. Amikor Churchill kénytelen volt nyugalomba vonulni, mindezeket az iratokat és más anyagokat is Chartwellbe szállította, s ezekre alapozta tervezett művét.

Angliában egy olyan szabály van érvényben, amely szerint azok a hi-

vatalos állami iratok, amelyek miniszterek és tábornokok nyugalomba vonulásakor a birtokukban vannak, a magántulajdonukká válnak (53, 22. old.). Churchill a legteljesebb mértékben élt is ezzel a jogával.

A második világháború történetén végzett munka nagyszabású vállalkozás volt. Churchill, mint Virginia Cowles írja, „még mindig azt vallotta, hogy ostobaság beleveszni olyan konkrét részműveletekbe, amelyeket másokkal is el lehet végeztetni" (39, 362. old.). Éppen ezért Churchill tömegével vont be hozzáértő szakembereket, és egy hatalmas apparátust épített ki a tények ellenőrzésére, anyaggyűjtésre, olyan részletkérdések feldolgozására, amelyekben kevésbé volt járatos. Ehhez maga köré gyűjtötte a haditengerészet, a szárazföldi csapatok és a légierő szakértőit, tudósokat, történészeket, irodalmárokat. Az ügyes és képzett titkárnők egész csoportja dolgozott neki két műszakban, napi 8–8 órát. Malcolm Muggeridge, a neves angol publicista azt írja, hogy Churchill „kifejlesztett magában bizonyos képességet nagy művek megszervezésére. »Marlborough«-ja, »A világválság«-ja, de még inkább »A második világháború«-ja lényegében inkább kollektív műnek tekinthető, mintsem egyetlen szerző alkotásának." Igaz, hogy Muggeridge nyomban azt is hozzáteszi, hogy ezekben és más hasonló művekben az anyag tálalása kétségtelenül Churchilltől ered, s ugyancsak tőle erednek az értékelések, a következtetések és a koncepciók is (54, 348. old.).

Sokan szerették volna, ha Churchill említést tesz róluk tervezett művében, mégpedig minél részletesebben és pozitív értelemben. Éppen ezért Churchill, állandó munkatársainak hatalmas apparátusa mellett, igénybe vehette jeles közéleti személyiségek és külső szakemberek szolgálatait is. Hajdani katonai vezetők, politikusok és üzletemberek szívesen tettek eleget Churchill ama kérésének, hogy papíron rögzítsék, mégpedig minél részletesebben, ezt vagy azt az epizódot vagy eseményt, amelynek a háború éveiben részesei voltak.

Churchill szokása szerint nem írta, hanem diktálta háborús visszaemlékezéseit. Lényegében napi két műszakban dolgozott, s így naponta körülbelül 8–9000 szót, vagyis mintegy másfél szerzői ívet tudott lediktálni.

Közben nagy hírverést is csaptak a készülő műnek. Churchill legfőbb szenvedélye a politika volt. De a hatalomvágy sohasem ölte ki belőle a pénz szeretetét. Alighanem az irodalmi munkásságnak is annál szívesebben hódolt, minél magasabbra emelkedett a honorárium. A második világháború történetéért kapott honorárium felülmúlta mindazt, amit

Churchill addig kapott. Az Egyesült Államok és Anglia legnagyobb folyóiratai versengtek azért a jogért, hogy folytatásokban, fejezetenként, elsőkként közölhessék Churchill művét. A „Life" című amerikai folyóirat állítólag körülbelül 2 millió dollárért vásárolta meg ezt a jogot. Ha ehhez hozzávesszük azt, amit más lapoktól kapott a mű közléséért, valamint azt a honoráriumot, amelyet számos ország kiadói a hat kötet megjelentetéséért fizettek, elképzelhető mekkora összeget nyújtott neki ez az irodalmi vállalkozás.

Amikor az egyik kiadó azzal a kéréssel fordult Churchillhez, hogy közölhesse a könyvet, amelyet ír, Churchill azt felelte: „Nem könyvet írok, vagyont gyűjtök" (39, 362. old.). S igazat mondott. A „Sunday Times" 1965-ben ezt írta: „Joggal feltételezhető, hogy a huszadik században nem sok szerző kapott annyi pénzt könyveiért, mint Churchill" (149, 1965. január 31.).

Churchillt nem ejtette zavarba Arthur Balfournak az az annak idején tett megjegyzése, hogy az első világháború időszakát felölelő önéletrajzát írta meg, s ennek a „A világválság" címet adta. Most Churchill az 1918 és 1945 közötti időszakot felölelő önéletrajzát írta, s ennek „A második világháború" címet adta. Művében Churchill rengeteg eseményre tér ki. Részletekbe menően nyomon követi egy negyed évszázad világtörténetét. Elsősorban, természetesen, az európai eseményekkel foglalkozik, de ír Amerikáról, Ázsiáról, Afrikáról, Ausztráliáról is. Az események középpontjában magának Churchillnek az alakja áll. Ezzel azt a benyomást kelti, mintha éppen ő lett volna ezeknek az eseményeknek a fő mozgatója, a leírt időszak világtörténelmének középpontja.

Churchill számára a történelem mindig is derék meg gonosz hősök tetteinek az elbeszélése volt, amelyekhez a hátteret a személytelen, tehetetlen emberi tömeg szolgáltatta. És Churchill a második világháború történetét is ilyen szemszögből nézve írta. A legfőbb pozítív hős a művében természetesen ő maga. Mindaz, ami a második világháború éveiben jó és ésszerű volt, elsősorban neki köszönhető. S ami rossz volt, az Hitler és a vele egyívásúak gonosz szellemének vagy Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok és más országok államférfiai hozzá nem értésének és ostobaságának tudható be.

„A második világháború" már sokkal átfogóbb mű, mint „A világválság". Míg az utóbbiban csupán az angol politikusokkal, elsősorban Asquithszel vívott harcát ecsetelte, az előbbiben már a világ porondján működik, globális méretekben. Immár harcol Hitlerrel, együttműködik

Rooseveltel, fellép Mussolini ellen, leleplezi a japán politikusokat. 1941-től fogva együtt dolgozik Sztálinnal, majd 1943-tól harcol vele ennek az együttműködésnek a keretében.

Churchill gyakran illeti szemrehányásokkal a népeket, amelyek szerinte sokszor képtelenek ésszerűen reagálni az eseményekre, megválasztani a cselekvés helyes irányát és a leghozzáértőbbeket a maguk vezetőjéül állítani. Churchill gyakran emleget különféle politikusokat, akikkel kapcsolatban állt. Néhány hozzá közel álló személyről igen kedvező képet fest, s barátainak nevezi őket. De a szerző gondolatmenetét követve az olvasónak hamar be kell látnia, milyen óriási különbség van mindezek az emberek és Churchill között. Valamennyien liliputiak Gulliverhez – Winston Churchillhez – képest.

A második világháború Churchill-féle történetének második szereplője Anglia. A szerző nem fukarkodik gazdag irodalmi palettájának színeivel, amikor arról van szó, hogy Anglia nagyságát ecsetelje és dicsőségét tovább gyarapítsa. Ilyenkor Churchill nem egyszerűen az imperialista Anglia patriótája. Az ő szemében Anglia és az angolok – kivételes jelenség, fölötte állnak minden más államnak és népnek. „A brit faj dicsőségének, becsületének és küldetésének védelme – írja Lord Chandos – a legfőbb törekvése műveiben" (24, 164. old.).

A második világháború történetének megírása során Churchillnek egy sor igen bonyolult feladatot kellett megoldania. Ha összehasonlítjuk „A világválság" című műve utolsó kötetét és „A második világháború" első kötetét, szembeötlő, mennyire eltér a hangnem és a megközelítési mód egyes események tárgyalásában. „A világválság" utolsó kötetében Churchill úgy ábrázolja Szovjet-Oroszországot, mint Anglia és az egész emberiség legfőbb ellenségét. Ezt az ellenséget leküzdendő, Churchill a Németországgal való szövetséget és Németország erejének helyreállítását ajánlja. „A második világháború" első kötetében Churchill azt bizonygatja, hogy Németország alakjában koncentrálódott a gonosz minden ereje, s hogy Németország fenyegeti Angliát és az egész világot. Ezt a fenyegető veszélyt csakis a Szovjetunióval szövetségben lehetett elhárítani. A problémát tehát éppen az ellenkező értelemben tárgyalja.

„A kötet témája – írta Churchill »A második világháború« első kötetében –: Miként engedték az angolul beszélő népek, hogy balgaságuk, hanyagságuk és jóakaratuk folytán újra fegyvert ragadjon a Gonosz" (33, 1. köt. IX. old.). Amikor Churchill ezeket a szavakat leírta, alighanem feltételezte, hogy az olvasó már elfelejtette, mit is írt „A világválság"-

ban Lloyd George-dzsal 1918. november 11-én este folytatott beszélgetéséről, amelynek során azt fejtegette, hogy Németországot újra életre kell kelteni a Szovjet-Oroszország elleni harchoz. Éppen az angol külpolitikának ez a tendenciája eredményezte azt, hogy a „Gonosz" újra fegyvert ragadott. Amikor ezért az angolul beszélő népeket hibáztatja, ezzel próbálja elhárítani magáról és más angol politikusokról a felelősséget, s ezt a népekre áthárítani, balgáknak és hanyagoknak tüntetve fel őket.

Minthogy Churchill a második világháború éveiben szövetségre lépett a Szovjetunióval, sem az első kötetben, sem a további kötetekben nem engedhette szabadjára szovjetellenes érzelmeit, mert ezzel hibásnak minősítette volna azt, amit a második világháború időszakában mint államférfi tett. Ezért is tanúsított olyan tartózkodó magatartást a Szovjetunió iránt, sőt időnként még pozitívan is értékelte a második világháborút közvetlenül megelőző időszaknak és a Nagy Honvédő Háború időszakának szovjet külpolitikáját. Churchill nem hallgathatja el azt sem, hogy a Szovjetunió milyen sokat tett a fasizmus leverése érdekében. Ha Churchill mellőzi ezt a történelmi jelentőségű tényt, ezzel csak önnön hitelét rontja a komoly olvasó szemében. Sőt ezzel azt is kétségessé tette volna, hogy egyáltalán ésszerű volt a Szovjetunióval való szövetség politikája, amelyet ő a második világháború éveiben folytatott, az a politika, amely lehetővé tette Angliának, hogy elkerülje az iszonyú vereséget. Mindamellett a mű hatodik, záró kötetében, amelynek címe „Diadal és tragédia", már nem fékezi meg szovjetellenes érzelmeit. Az igazsággal dacolva próbálja itt bebizonyítani a bebizonyíthatatlant, nevezetesen azt, hogy az angol kormány becsületes, jóindulatú, a nagy szövetség fenntartására irányuló politikát folytatott, de a Szovjetunió tevékenysége folytán ez a szövetség mégis megbomlott. De még ebben a kötetben sem vonja kétségbe azt, hogy a háború éveiben helyes volt a Szovjetunióval való szövetség.

Churchill következetes híve volt Anglia és az Egyesült Államok szoros együttműködésének. Ezt a gondolatot hirdeti a második világháború történetének mind a hat kötetén át. Csakhogy az amerikaiak Churchill ábrázolásában rosszindulatúak is Angliával szemben, oktalan emberek is, akik a háború során sokszor képtelenek voltak helyesen értékelni a nemzetközi helyzetet. Churchill sokat beszél arról, hogy a háború éveiben az Egyesült Államok kormánya hogyan emelt kezet Anglia érdekeire a világgazdasági és a gyarmati szférában. Önmagát olyan embernek állítja

be, aki erélyesen visszaverte az Egyesült Államok ilyen irányú próbálkozásait. S ez valóban így is volt.

A második világháború eredményeinek értékelése során Churchill elárulja, mennyire képtelen helyesen felfogni az események alakulását és az objektíve kialakult helyzetet. Úgy véli, hogy a háború tragédiával végződött Angliára és a világkapitalizmusra nézve, mégpedig azért, mert a szovjet kormányból hiányzott a jóindulat, az amerikai kormány meg rövidlátó volt, és nem hallgatott rá, nem vállalkozott arra, hogy 1945 tavaszán az angolszász fegyverek erejével kiszorítsák a Szovjetuniót Kelet-Európából és elfojtsák az ott kibontakozó szocialista forradalmat. A szerző nem érti meg, hogy mennyire kalandor ötlet volt abban az időben erőszakot alkalmazni a Szovjetunió ellen, s hogy az ilyen kaland eleve kudarcra volt ítélve. Nem érti még Churchill azt sem, hogy ezeknek az őrült terveknek a fejtegetésével csak azt árulja el, mennyire felelőtlenül viselkedett a legmagasabb állami poszton, hiszen az olvasó óhatatlanul arra a következtetésre jut, hogy 1945 tavaszán Churchill kész lett volna, be sem várva a második világháború végét, kirobbantani a harmadik világháborút.

Churchill mindig nagyon hanyagul bánt a tényekkel. Az adott esetben is „A második világháború"-ban csak azokat a tényeket használta fel nagyobb mértékben, amelyek mellette szóltak, és alkalmasak voltak Angliának és önnön személyének magasztalására. Mindazokat a tényeket, amelyek nem fértek bele koncepciójába, egyszerűen mellőzte és félredobta. Sok igen fontos kérdésben habozás nélkül meg is hamisítja a tényeket. A második front problémáját például a tényeket erősen kiforgatva tárgyalja. Feláldozza az igazságot, csakhogy azt bizonyíthassa, hogy a szovjet néppel szemben tiszta a lelkiismerete. Hasonlóképpen beszéli el azt is, hogy miképpen küldtek fegyverekkel megrakott konvojokat Angliából a Szovjetunió északi kikötőibe.

Aneurin Bevan 1949-ben az alsóházban azt mondta, hogy Churchillt „mindenki remek írónak és olyan embernek ismeri, aki élvezettel olvassa fel saját prózai műveit. Hogy ilyen elegánsan tud oldalról oldalra röppenni, annak az a magyarázata, hogy igen könnyedén bánik a tényekkel. Javítgatja a történelmet, s ha számára elfogadhatatlan ténybe ütközik, egyszerűen félredobja. Ez mindig is jellemző vonása volt a tiszteletre méltó gentlemannek" (82, 268. old.).

Lord Chandos egy érdekes esetet mond el, amelyből világosan kitűnik, hogyan is bánt Churchill a tényekkel „A második világháború"

megírása során. A második világháború éveiben Chandos, aki akkor még az Oliver Lyttelton nevet viselte, Anglia államminisztere volt a Közel-Keleten. Egyik alkalommal Churchill arra utasította, hogy gondoskodjék az Angliából hajón odaszállított harckocsik gyors kirakodásáról. Az utasítást végrehajtották, de Churchill elégedetlen volt, és táviratban megrótta Lytteltont az utasítás nem eléggé pontos végrehajtásáért. A vád alaptalan volt, s Oliver Lyttelton azt válaszolta Churchillnek, hogy legutolsó távirata „fölöttébb igazságtalan és haladéktalanul visszavonandó". A miniszterelnöknek, persze, esze ágában sem volt azt visszavonni. Ám ennél is érdekesebb a következő. Két évvel a háború befejezése után Pownell tábornok, aki Churchill segítségére volt a katonai archívum rendezésében, és összeválogatta neki a dokumentumokat művéhez, felhívta telefonon Lytteltont, és engedélyt kért tőle ennek a táviratnak a publikálására. Lyttelton ezt felelte: „Természetesen publikálhatják, de azzal a feltétellel, hogy Churchill publikálja az én válaszomat is." Nem nehéz kitalálni, hogy sem az előbbi, sem az utóbbi távirat nem került nyilvánosságra.

Churchillnek a második világháborúval foglalkozó hatkötetes műve, bármennyire nyilvánvalóan tendenciózus is, kétségtelenül érdekes a képzett olvasó és kiváltképpen a második világháborút tanulmányozó történész számára. Értékét nem annyira a szerző szövege adja meg, mint inkább az az óriási mennyiségű részletes idézet olyan hivatalos okmányokból, amelyek Churchill rendelkezésére álltak. A többi között ebben a kötetben jelent meg először annak a levelezésnek a jelentős része, amelyet az angol miniszterelnök Sztálinnal, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökével és Roosevelttel, az Egyesült Államok elnökével folytatott. Churchill lényegében csak összekötő szöveget írt a számtalan dokumentum közé, és kommentálta ezeket a dokumentumokat. Sok dokumentumot közölt az egyes kötetek mellékletében.

Churchill annál komolyabb és megbízhatóbb szerző, semhogy a dokumentumok egyenes meghamisítására vetemedett volna. De a dokumentumok összeválogatásában mérhetetlenül tendenciózus: sok fontos anyagot elhallgat, a dokumentumokat kivonatolva közli, csak neki tetsző részleteket idéz, kiragadva az összefüggésből. „Azt hiszem – írja Lord Chandos –, Churchill a legjobban dokumentált miniszterelnök mindazok közül, akik valaha is betöltötték ezt a posztot. Meglepő volna, ha néhány év múlva az ő dokumentumait tanulmányozó történész nem jutna arra a következtetésre, hogy ezek a dokumentumok a dolgok állásáról

alkotott fölöttébb szubjektív nézetet tükröznek vissza. Miniszterek és más levelezőpartnereinek a válaszai alig kapnak helyet a második világháborúnak abban a történetében, amelyet ő ír. Az idő és a tudósok fokozatosan helyrebillentik majd az egyensúlyt." (24, 165. old.)

Churchillnek a második világháborúval foglalkozó hatkötetes műve persze nem történelmi tanulmány. Ugyanakkor igen értékes anyag, amelyet nem nélkülözhet egyetlen olyan kutató történész sem, aki a második világháború problémáit tanulmányozza. Malcolm Muggeridge ezt írja: „»A világválság« és »A második világháború« szőröstül-bőröstül a jelené, s az idő múltával ezek a könyvek is fakulni fognak, akár a régi újságok. Ezek inkább fényképek, mint festmények, inkább a szónoklás művészetének remekei, mint irodalmi alkotások, inkább újságírás a szó legnemesebb értelmében, mint történetírás" (54, 348. old.).

Churchill régen kialakított már magának egy sajátos monumentális stílust történelmi események kifejtésére. Műve sok részletét valóban remek stílusban írta meg, s mind a hat kötet igen olvasott nemcsak a szakemberek körében, hanem mindazok körében is, akik az elmúlt világháború eseményei iránt érdeklődnek. Churchill Nobel-díjat kapott irodalmi munkásságáért, s elsősorban a második világháború történetéért. Ebben bizonyára közrejátszott a mű politikai irányzata is.

Churchill azokban az években írta háborús emlékiratait, amikor nyíltan visszatért a Szovjetunióval és a szocializmussal szemben ellenséges régi politikájához. Érthető hát, hogy ez a mű afféle magyarázat arra, hogy a háború éveiben miért volt szükség Anglia és a Szovjetunió szövetségére, emellett pedig ideológiai talaj-előkészítés ahhoz a leplezetlen szovjetellenes politikához, amelyre a nyugalmazott miniszterelnök a háború utáni időszakban áttért.

Azok a beszédek, amelyeket Churchill mint ellenzéki politikus az alsóházban belpolitikai kérdésekről mondott, általában gyengék és érdektelenek. Külpolitikai kérdésekkel foglalkozó beszédei viszont jelentősebbek, és nagyobb érdeklődést is keltettek a közvéleményben. A legfontosabb ilyen jellegű beszéde az, amelyet az Egyesült Államokban, Fultonban 1946. március 5-én mondott.

1945–1946 telén Churchill néhány hónapot az Egyesült Államokban töltött. Találkozott Truman elnökkel, a külügyminisztérium vezetőivel és más politikusokkal. E találkozók során merült fel az az ötlet, hogy Churchill előadást tartson a világpolitika problémáiról, s ezeken a találkozókon határozták meg az előadás általános irányvonalát is. Az alap-

tételeket február 10-én hangolták össze Truman elnökkel. Churchill néhány hetet egy floridai üdülőhelyen töltött, s ott csiszolgatott-finomított beszédén. Amikor elkészült, Trumannal együtt a Missouri állambeli Fultonba utazott, s ott a Westminster College-ben 1946. március 5-én felolvasta előadását, amely utóbb annyi port vert fel.

Beszédét Churchill, mint ismeretes, Attlee-nek és Bevinnek, valamint Truman elnöknek és Byrnes külügyminiszternek a tudtával és beleegyezésével mondta. Truman még egy ezermérföldes utat is megtett azért, hogy bemutassa Churchillt a hallgatóságnak. Mindezek a tények arról tanúskodnak, hogy Churchill nemcsak egyéni nézeteit fejtette ki, hanem a két ország – Anglia és az Egyesült Államok – uralkodó köreinek szovjetellenes programját is meghirdette.

Angliában nem merte Churchill nyilvánosan meghirdetni a Szovjetunió elleni „hidegháborút". Ez nagy bonyodalmakkal járt volna. Hiszen az angol nép nem is olyan régen leszavazta Churchillt és pártját a parlamenti választásokon, s ezzel kifejezésre juttatta, hogy nem ért egyet azzal a külpolitikai irányvonalukkal, amelyet Churchill most fultoni beszédében fogalmazott meg. A munkáspárti kormány vezetői, szem előtt tartva az országban uralkodó helyzetet, akkoriban nem mertek hivatalosan szolidaritást vállalni Churchill-lel – ezt csak néhány évvel később tették meg. Más volt a helyzet az Egyesült Államokban, ahol a kormány nyíltan hirdette Churchill eszméit. Truman fultoni jelenléte hangsúlyozta, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak Amerikában ennek a beszédnek. Márpedig a tőkés világban elfoglalt helyzeténél fogva éppen az Egyesült Államoknak kellett vezető szerepet játszania a Churchill által javasolt terv megvalósításában.

Churchill bejelentette, hogy beszédének világraszóló jelentősége van. Ezt a „szerény" bevezetést követte a köszönetnyilvánítás az Egyesült Államok elnökének, aki lehetővé tette, hogy „a rokon nemzethez, tengerentúli honfitársaimhoz és bizonyára néhány más országhoz is szóljak" (130, 1946. március 5.). Közölte, hogy teljesen szabad kezet kapott arra, hogy ezeknek az országoknak és népeknek kifejtse „őszinte és igaz" tanácsát azt az „általános koncepciót" illetően, amelyet ezeknek az országoknak (vagyis a tőkés világnak) ma előtérbe kell állítaniuk. Churchill kinyilatkoztatta, hogy nemcsak általános stratégiai tervet fejt ki, hanem emellett „bizonyos gyakorlati javaslatokat is a cselekvéshez" (130, 1946. március 5.). A kérdés ilyen tálalása azt jelentette, hogy

Churchill és Truman a beszédet az egész tőkés világ politikai vezetőinek manifesztumaként fogta fel.

A hallgatók nem kis meglepetésére a szónok kijelentette, hogy az újabb világháború és zsarnokság közvetlen veszélye fenyeget, s hogy ezt a veszélyt a Szovjetunió és a nemzetközi kommunista mozgalom idézi elő. Persze a Szovjetunió részéről Angliát és az Egyesült Államokat nem fenyegeti semmiféle háborús veszély sem abban az időben, sem ma. A Szovjetunió emberben és anyagban hihetetlenül nagy áldozatokat hozott a fasizmus fölötti győzelem oltárán, s egyetlen gondja az volt, hogy helyreállítsa mindazt, amit az agresszorok leromboltak, hogy tovább haladjon a kommunista építés útján. Hogy a szovjet embereknek és a Szovjetunió kormányának egyetlen törekvése a béke volt, azt Churchill is ugyanolyan jól tudta, mint bárki más. Arra azonban mégsem buzdíthatott, hogy Anglia és az Egyesült Államok egyszerűen lásson hozzá a szovjet állam elleni ki nem provokált, rabló, ellenforradalmi háború szervezéséhez. A népek ezt nem értették volna meg, és nem is fogadták volna el. Álcázás céljából Churchill azzal kezdte, hogy a Szovjetunió nyakába varrta azokat az agresszív terveket, amelyeket maga dédelgetett és propagált.

A szónok kijelentette, hogy beszédével legfőképpen azt óhajtja ajánlani, hogy hozzák létre „az angolul beszélő népek testvéri társulását. Ez különleges viszonyt jelent egyfelől a Brit Nemzetközösség és Birodalom, másfelől az Egyesült Államok között . . . A testvéri társulás nemcsak azt követeli meg, hogy mind szorosabbá tegyük a barátságot és a kölcsönös megértést két nagy kiterjedésű, de társadalmi rendszerét tekintve rokon országunk között, hanem azt is, hogy fenntartsuk a jó kapcsolatokat katonai tanácsadóink között, hogy közösen tanulmányozzuk a fenyegető veszélyeket, hogy szabványosítsuk a fegyvereket és a taneszközöket, hogy tiszteket és hallgatókat cseréljünk a műszaki főiskolákon. Ennek érdekében fenn kell tartani a kölcsönös biztonság céljából létrehozott jelenlegi feltételeket a világ bármely részében a két ország birtokában levő haditengerészeti és légi támaszpontok közös használata útján. Ez akár meg is kétszerezhetné az amerikai flotta és légierő mozgékonyságát. Ez jelentősen növelné a brit birodalmi csapatok erejét és könnyen . . . jelentős pénzügyi megtakarítással is járhatna . . . Később fontolóra lehetne venni a közös állampolgárság elvét, s meggyőződésem, hogy erre előbb-utóbb sor kerül" (130, 1946. március 6.).

Churchill unszolta és ijesztgette az Egyesült Államok, Anglia és más

országok népeit. „Legyünk résen – mondotta –, lehet, hogy nincs már sok időnk. Politikánkkal ne engedjünk szabad folyást az eseményeknek, amíg nem késő."

Ki ellen is irányulna az angol–amerikai katonai szövetség? Churchill ezt kertelés nélkül megmondja: a Szovjetunió és a kibontakozó szocialista forradalom ellen. Ebben a beszédében használta Churchill először a „vasfüggöny" kifejezést, amelyet a szovjetellenes propagandisták később annyira felkaptak: szerinte ez a leeresztett vasfüggöny a balti Stettin és az adriai Trieszt közötti vonalon kettéosztotta az európai kontinenst. Nyilván nem volt ínyére, hogy azok a népek, amelyek e vonal túlsó oldalán élnek, a Szovjetuniót is beleértve, önállóan szervezték a maguk életét. Churchill arról próbálta meggyőzni hallgatóit, hogy a Kelet-Európában lejátszódó forradalmi események közvetlen veszélyt jelentenek Amerikára és Angliára nézve. „Nem egy olyan Európa ez – panaszkodott –, amilyenért harcoltunk" (130, 1946. március 6.) Az események csakugyan nem olyan úton haladtak, amely Churchill kedvére való lett volna. Churchill egy reakciós imperialista Európát szeretett volna újra életre kelteni, amelyben a Szovjetunió nyugati határain a szovjet állammal szemben ellenséges országoknak egy hatalmas sávja húzódott volna. Csakhogy Kelet-Európa népei most saját kezükbe vették sorsukat, demokratikus rendszert létesítettek országukban és félreérthetetlenül megmutatták, hogy a Szovjetunióval szövetségben a haladás útján kívánnak tovább menni.

A kelet-európai országok forradalmi átalakulásait elítélve és megbélyegezve, Churchill nem hagyott kétséget afelől, hogy mit is szeretett volna elérni ezekben az országokban. „Csak a halhatatlan dicsőségű Athénnek – mondotta – van ma lehetősége arra, hogy szabadon döntsön jövője felől az angolok, az amerikaiak és a franciák felügyelete alatt tartott választásokon" (36, 955. old.). Tudjuk, hogy Athén a szimbóluma annak a szégyennek, amelyet Churchill 1944-ben hozott a fejére azzal, hogy csapataival a görögök közé lövetett, bár Görögország Anglia szövetségese volt. Most pedig arról ábrándozott, hogy az angol és az amerikai csapatok halomra lőjék Kelet-Európa népeit, majd „az angolok, az amerikaiak és a franciák felügyelete alatt" rájuk erőszakoljanak szélsőségesen reakciós és népellenes politikai rezsimeket.

Churchillnek nemcsak az nem volt ínyére, ami – az ő kifejezésével élve – a „vasfüggöny" mögött történt. Okkal nyugtalanította a nyugateurópai helyzet is. Nem tetszett neki, hogy Olaszországban hatalmas

kommunista párt működik, s hogy kommunista pártok vannak „az orosz határoktól távol eső országok többségében is szerte a világon". Ezek a kommunista pártok, jelentette ki Churchill, „mind nagyobb veszélyt jelentenek a keresztény civilizációra nézve. Lehangoló tények ezek, s nagy ostobaság volna részünkről, ha nem néznénk szembe velük, amíg még nem késő... A Távol-Keleten, kiváltképpen Mandzsúriában ugyancsak nyugtalanítóak a perspektívák" (130, 1946. március 6.).

Churchill egyszerű kiutat ajánlott ebből a helyzetből. Az erőszakkal való fenyegetésnek vagy szükség esetén akár magának az erőszaknak az alkalmazását sürgette, hogy így elfojtsák a nemzetközi munkásmozgalmat, az európai és az ázsiai országokban kibontakozó szocialista forradalmat, s utána ráerőszakolják a Szovjetunióra Anglia és az Egyesült Államok uralkodó köreinek a feltételeit. „Megoldást kell találni – jelentette ki –, s minél tovább halogatjuk a dolgot, annál nehezebb lesz ez, s annál nagyobb lesz a veszély." Ezt úgy kellett érteni, hogy a Szovjetunió ellen sürgősen erőszakot kell alkalmazni, amíg az Egyesült Államoknak van atombombája, a Szovjetuniónak viszont még nincs ilyen fegyvere. Hogy éppen a Szovjetunió elleni háborúról és erőszak alkalmazásáról volt szó, ezt Churchill határozottan és világosan meg is mondotta. „Az oroszokkal való találkozásaimból ítélve – mondotta –, leginkább az erőszak imponál nekik." Azt ajánlotta, hogy haladéktalanul, 1946-ban, „jussunk teljes kölcsönös megértésre Oroszországgal minden kérdésben" (130, 1946. március 6.). Ez azt jelentette, hogy ha a Szovjetunió nem kapitulál az erőszak alkalmazásával való fenyegetés előtt, preventív háborút kell indítani ellene.

Churchillt már nem elégítette ki az erőegyensúly hagyományos angol elve, amelynek szellemében Anglia úgy politizált az európai kontinensen, hogy egyik országot a másik ellen használta fel. „Az erőegyensúly régi doktrínája – mondotta – immár tarthatatlan. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy csekély erőfölényre építünk" (130, 1946. március 6.). Most az imperialistáknak egy új politikáját fogalmazta meg, amely később „erőpolitika" néven vált ismertté.

Az „Oroszországgal való kölcsönös megértést", amelyben Churchill reménykedett, „az angolul beszélő országok minden erejével és minden kapcsolatával" kellett volna támogatni (130, 1946. március 6.). Ezzel az angol-amerikai világuralom létrehozásának a gondolatáért szállt síkra. Ez a gondolat nem volt új. Churchill, mint tudjuk, az egész második világháború alatt latolgatta. Azon a véleményen volt, hogy ha Anglia és

az Egyesült Államok elfojtják a forradalmi mozgalmat és a maguk diktátumának rendelik alá a Szovjetuniót, 100 évre biztosíthatják maguknak a világ fölötti uralmat. „Ha a Nemzetközösség angolul beszélő lakosságát – mondotta Churchill – hozzávesszük az Egyesült Államokhoz, és számba vesszük, mit jelent az ilyen együttműködés a világ vizein, a levegőben, a tudomány és az ipar területén, nyugodtak lehetünk afelől, hogy nem lesznek semmiféle ingatag és veszélyes erőviszonyok . . . Ha az összes brit erkölcsi erők és a brit meggyőződés testvéri társulásban egyesül az önök erőivel és meggyőződésével, széles út nyílik meg a jövő felé nemcsak számunkra, hanem mindenki számára, nemcsak korunkban, hanem egy teljes évszázadra" (130, 1946. március 6.).

Churchill, mint mindig, Fultonban is hihetetlen magabiztossággal beszélt. Kijelentette, hogy közölni kívánja, mi az emberiség feladata, s hogyan kell ezt megoldani. Ezután szokásához híven nem állta meg, hogy ne utaljon arra, hogy a harmincas évek második felében, amikor közelgett a második világháború, egyes-egyedül ő adott helyes tanácsokat a háború elhárításának lehetőségeit illetően, de erőfeszítéseit nem koronázta siker, mert a hatalmon levő emberek képtelenek voltak teljes mélységükben felfogni javaslatait. Ez Churchill részéről nemcsak a szokásos önreklám volt. Ezzel azt is éreztetni kívánta, hogy azok a tanácsok, amelyeket most ad az emberiségnek, ugyanolyan megalapozottak és jogosultak, mint a második világháború előestéjén elfoglalt álláspontja.

Churchill fultoni beszédének értelme a következőkben foglalható össze: a Szovjetunió a legfőbb veszély valamennyi nép biztonságára és szabadságára nézve, s ezért az emberiségnek angol–amerikai vezetés alatt össze kell fognia, és erőszakkal el kell hárítania ezt a veszélyt. Ily módon Churchill tehát az egész világot mozgósította a szovjet nép ellen. S mindez olyan időben hangzott el, amikor még egy év sem telt el azóta, hogy a szovjet nép óriási áldozatok és szenvedések árán biztosította a fasizmus leverését, és szabadságot hozott a leigázott népeknek. Azok után mondotta ezt Churchill, hogy a Szovjetunió népei a győzelemért hozott óriási áldozataikkal megmentették Angliát az elkerülhetetlen pusztulástól. Olyan napokban mondotta ezt, amikor az angol–amerikai katonai szakemberek feltevései szerint Angliának és az Egyesült Államoknak a Távol-Keleten még hadat kellett volna viselnie Japán ellen, ha a Szovjetunió a szövetségesek oldalán nem lép be ebbe a háborúba, és ezzel nem biztosítja annak gyors befejezését.

S ha Churchill mindezek után azt állította, hogy a szovjet nép a fő

veszély az egész emberiségre nézve, ezzel durván sértette és rágalmazta a szovjet népet. Churchill indulatos ember volt. De aligha volt bármilyen más érzés is erősebb benne a Szovjetunió népeivel szemben táplált gyűlöletnél és haragnál, pedig e népeknek az volt az egyetlen bűnük, hogy saját akaratuk és tudásuk szerint építették életüket, nem pedig úgy, ahogyan az Winston Churchill kedvére lett volna.

Nem csoda, hogy Churchill fultoni beszéde a Szovjetunióban mély felháborodást keltett. A szovjet emberek látták, hogy Churchill a Szovjetunió elleni újabb hadjárat zászlóvivője lett. Az embereknek arról, amire Churchill buzdított, akaratlanul is eszükbe jutott az, amiért a német nácik egész idő alatt hadakoztak. Churchill, náci elődeihez hasonlóan, felcsapott háborús uszítónak, egyetlen fajnak a világuralmát és valamennyi többinek a szolgaságát hirdette.

A Szovjetunióban Sztálin adta meg a választ Churchillnek. A „Pravda" tudósítójával folytatott beszélgetésében kijelentette, hogy „Churchill úr jelenleg a háborús gyújtogatók álláspontján áll. És Churchill úr ebben nincs egyedül, barátai vannak nemcsak Angliában, hanem az Egyesült Államokban is." Az interjú további részében Sztálin rámutatott arra, hogy Churchill fultoni beszédével feltűnően emlékeztet Hitlerre: „Hitler úgy látott hozzá a háború kirobbantásához, hogy proklamálta a fajelméletet, kijelentette, hogy csak a németül beszélő emberek alkotnak teljes értékű nemzetet. Churchill úr ugyancsak egy fajelmélettel akarja kirobbantani a háborút, amikor azt bizonygatja, hogy csak az angolul beszélő nemzetek teljes értékű nemzetek, és csak ezek a nemzetek hivatottak arra, hogy az egész világ sorsát eldöntsék. Az angol fajelmélet ahhoz a következtetéshez vezeti Churchillt és barátait, hogy az angolul beszélő nemzeteknek, mint egyedül teljes értékűeknek, uralkodniuk kell a világ többi nemzetei fölött, Churchill úr és angliai meg amerikai barátai voltaképpen mintegy ultimátumot nyújtanak át a nem angolul beszélő nemzeteknek: ismerjétek el a mi uralmunkat önkéntesen, és akkor minden rendben lesz – ellenkező esetben elkerülhetetlen a háború . . . Nem lehet kétségbe vonni, hogy Churchill úr célkitűzése háborús célkitűzés, felhívás a háborúra a Szovjetunió ellen" (150a, 23–24. old.).

Churchill beszéde más tekintetben is összecsengett a német nácik megnyilatkozásaival. A „vasfüggöny" kifejezést használta, amelyet aztán unos-untalan a legkülönbözőbb változatokban alkalmaztak a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellenségei. „Általában azt hiszik – írta ezzel kapcsolatban Palme Dutt –, hogy a »vasfüggöny« kifejezés Winston

Churchill lángelméjében fogant, ő használta először fultoni beszédében. Holott ebben az értelemben ... első ízben Joseph Goebbels alkalmazta a »Das Reich« című lap 1945. február 25-i számának vezércikkében ... Azóta szakadatlanul használják mindenfelé, anélkül, hogy tudnának náci eredetéről. Ha minden nyugati újságíró és politikus szerzői jogdíjat volna köteles fizetni a »vasfüggöny« szó használatáért az eredeti szerzőnek, ma Goebbels szelleme volna a leggazdagabb árny Hadész birodalmában" (53, 80–81. old.).

Churchill fultoni programja a harcos antikommunizmus programja. Churchill azért hadakozik ugyan, hogy mindenütt megsemmisítsék a szocializmust és a forradalmi mozgalmat, de képtelen a kommunizmussal bármiféle olyan társadalomszervezési koncepciót szembeállítani, amely legalább látszólag megfelelt volna a XX. század derekáig kialakult feltételeknek. 1947 decemberében Churchill azt mondta Morannak: „Ha ön azt hiszi, hogy az élet megszervezésére van bármilyen alternatív sémám a kommunizmussal szemben, akkor ön téved, nincs ilyen sémám" (123, 351. old.).

Churchill beszéde aggodalmat keltett a polgári világban. Sokan megértették, hogy ez felhívás egy újabb világháború kirobbantására. Az angol parlamentben több mint 100 munkáspárti képviselő egy olyan határozat elfogadását javasolta, amely elítélte volna Churchill beszédét. Ám Attlee kormánya kitért az elől, hogy hivatalosan elhatárolja magát az egykori miniszterelnök által Fultonban meghirdetett eszméktől. A kormány képmutatóan arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez egy magánszemély magánvéleménye. Valójában Attlee és Bevin előre jóváhagyta Churchill beszédét, és teljesen egyetértettek vele, bár ezt akkor nem merték megvallani. A munkáspártiak egész további külpolitikájukat a Fultonban kijelölt irányvonalnak megfelelően folytatták.

Nagy-Britannia Kommunista Pártja elítélte azt az imperialista programot, amelyet Churchill Fultonban megfogalmazott. A kommunista párt nemcsak a fultoni beszéd szovjetellenes tendenciáját leplezte le, nemcsak arra mutatott rá, hogy ez milyen határtalan ellenszenvvel viseltetik a szocializmus és a haladás ügyével szemben, hanem arra is felhívta a figyelmet, hogy Churchill programja lényegében egy újabb világháború előkészítésének és kirobbantásának a programja.

1947 márciusában az amerikai kormány meghirdette a „Truman-doktrínát", s ezzel a Churchill által kifejtett külpolitikai tervet állami politikává tették. Anglia és az Egyesült Államok kormányának erőfeszí-

tései nyomán agresszív katonai és politikai blokkok alakultak, amelyek a Szovjetunió, a szocialista és a nemzeti felszabadító mozgalom ellen irányultak. Ez volt a fultoni program a gyakorlatban.

Az imperialista politikusok és ideológusok nagy erőfeszítésekkel igyekeztek meggyőzni a népeket arról, hogy a hidegháború akkor kezdődött, amikor ezt Churchill 1946 márciusában meghirdette, és hogy a Szovjetunió elleni hidegháború Anglia és az Egyesült Államok részéről válasz volt egy sor szovjet lépésre. Ezek között rendszerint azt emlegetik, hogy a szocialista országok visszautasították a Marshall-tervben való részvételt, hogy megalakították a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, a Kominformot, s hogy 1948-ban Csehszlovákiában győztek a demokratikus erők. Sem az előbbi, sem az utóbbi állítás nem felel meg a valóságnak, s ezt számos közismert tény bizonyítja.

A hidegháborút csakugyan Churchill hirdette meg, de nem 1946 márciusában, hanem 1942 októberében, amikor összeállított egy dokumentumot, amelyben arra szólította fel a polgári világot, hogy fogjon össze az „orosz barbárság" ellen. Igaza van Palme Duttnak, amikor azt írja, hogy „Churchill 1946 márciusában Fultonban nyilvánosságra hozott szovjetellenes programja . . . a hidegháborúnak csupán első hivatalos meghirdetése volt . . . A hidegháború kezdetét valójában arra az időpontra tehetjük, amikor a Nyugat ráébredt, hogy kudarcba fúlt a számítása: a náci hadigépezet nem fogja megsemmisíteni a Szovjetuniót. S ez 1942 nyarán történt" (53, 74., 72. old.). A nyugati politikusoknak és propagandistáknak azért volt szükségük a hidegháború kezdetének későbbi időpontra való datálására, hogy ily módon igazolhassák azt a második tarthatatlan tézisüket, miszerint Anglia és az Egyesült Államok a második világháború befejezése pillanatában tele volt jóindulattal a Szovjetunió iránt, de a Szovjetunió ezt nem értékelte, és akcióival rákényszerítette a Nyugatot ellenséges álláspont elfoglalására.

Hasonlóképpen tarthatatlan az az állítás is, hogy a Nyugat-európai Unió és a NATO válasz a „szovjet akciókra". Ma már a Nyugaton sem vitatja senki, hogy ezek az agresszív ellenforradalmi blokkok Churchill fultoni beszédének és a Truman-doktrínának a realizálásaképpen jöttek létre. S mivel ez a beszéd 1946 márciusában hangzott el, a doktrínát pedig 1947 márciusában hirdették meg, nyilvánvaló, hogy Anglia és az Egyesült Államok uralkodó körei jóval előbb bontották ki a hidegháború zászlaját, mintsem a Szovjetunió és a népi demokratikus országok 1947 nyarán elutasították a Marshall-tervet, vagy 1947 szeptemberében meg-

alakították a Kominformot, vagy 1948 februárjában Csehszlovákiában lejátszódtak azok az események, amelyek ezt az országot végérvényesen a demokratikus fejlődés útjára vitték.

Churchill hamarosan újabb lármás propagandahadjáratot indított. 1946 őszén Svájcban a Genfi-tó partján üdült, és a Mont Blanc árnyékában készült egy újabb beszédére, amelynek a fultonihoz hasonló visszhangot kellett volna keltenie. Ezt a beszédét Churchill 1946. szeptember 19-én tartotta a zürichi egyetemen.

Ezúttal egy úgynevezett egyesült Európának a létrehozását javasolta, azzal a céllal, hogy ez fellépjen a Szovjetunió ellen, és az európai reakció egyesített erőfeszítéseivel likvidálja a kelet-európai országok népeinek demokratikus és szocialista vívmányait. „Miért ne jöhetne létre egy olyan európai csoport – kiáltott fel a szónok –, amely e forrongó és hatalmas kontinens meggyötört népeiben kifejleszthetné egy magasztosabb hazafiságnak és közös állampolgárságnak az érzését?" (36, 957. old.). Az egyesült Európa vezető erejévé, Churchill elképzelése szerint, Németországnak kellett volna válnia. Minthogy a népek emlékezetében még mindig elevenen éltek azoknak az időknek a borzalmai, amikor a nácik Hitler vezetése alatt próbáltak egy egyesült Európát létrehozni, Churchill arra szólította fel a népeket, hogy a jövő érdekében borítsanak fátylat a nácizmus gaztetteire. „Valamennyiünknek – mondotta – hátat kell fordítanunk a szörnyű múltnak. Tekintetünket a jövő felé kell szegeznünk... Az európai családnak bizalmat kell tanúsítania, és át kell adnia a feledésnek a múlt minden bűntettét és borzalmát" (36, 957. old.).

Churchill tisztában volt vele, hogy fölöttébb furcsának és szentségtörőnek fogják találni azt a felhívást, hogy részesítsék amnesztiában azokat, akik a második világháború borzalmaiért felelősek, és fogjanak össze Németországgal a Szovjetunió ellen, amely annyi áldozatot hozott azért, hogy biztosítsa a győzelmet a fasizmus fölött. „Most olyasmit szeretnék mondani, amin meg fognak lepődni – közölte Churchill –... Európa nem éledhet újjá ... Németország nélkül." Churchill arra szólította fel Franciaországot, felejtse el mindazt, amit nem is olyan régen a németek az országgal szemben elkövettek, s lépjen együttműködésre Németországgal (36, 957. old.).

És Churchill ismét azt sürgette, hogy haladéktalanul hozzák létre az egyesült Európát, mert várakozásra nincs idő. Churchill sietett, mert attól tartott, hogy a Szovjetunió a haditechnika területén hamarosan utoléri az Egyesült Államokat, s mert különösképpen félt az Európában és a

Távol-Keleten akkoriban rohamosan fejlődő forradalmi folyamattól. S mindennek, mint később emlékirataiban írta, „Oroszország megállítása" volt a célja.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egyesült Európa Churchill terveiben nemcsak szovjetellenes bástyaként szerepelt, hanem olyan támaszként is, amelyet Anglia felhasználhat az Egyesült Államokkal való viszonyában. A Brit Birodalom hatalmára támaszkodva és az egyesült Európa támogatását élvezve Anglia az Egyesült Államokkal egyenlő partnerként szerepelhetett volna a világporondon. Érdekes, hogy Churchill 1948-as beszédében kitért arra is, hogy milyen szerepet szán az egyesült Európának az angol imperializmus hajdani pozícióinak helyreállítására irányuló tervekben. Akkor fejtette ki a „három nagy szféra" koncepcióját. Az első szféra Churchill elképzelése szerint a Brit Nemzetközösség és Birodalom mindazokkal egyetemben, akiket ez magában foglal. A második helyre Churchill „az angolul beszélő országokat" állította, „amelyek között Anglia, Kanada és a többi brit domínium oly fontos szerepet játszik". A harmadik hely jutott az egyesült Európának. „S ha most elgondolkoznak ezen a három, egymással összefüggő szférán – jelentette ki Churchill –, meggyőződnek arról, hogy mi vagyunk az egyetlen olyan ország, amely nagy szerepet játszik e szférák mindegyikében. Gyakorlatilag mi vagyunk a kapcsolatok fő centruma, és itt szigeteinken, amelyek a tengeri utak csomópontját s talán a légi utakét is alkotják, lehetőségünk nyílik mind a három szféra egyesítésére" (138, 1948. október 21.).

Churchill terve, amely Anglia világpolitikai vezető szerepének helyreállítását célozta, bármilyen furcsának tűnik is, az Egyesült Államok háttérbe szorítására irányult. Churchill ezt egy amerikai–szovjet összeütközés útján remélte elérhetni. Ezért is igyekezett oly nagy buzgalommal rábírni az Egyesült Államokat arra, hogy keményebb álláspontra helyezkedjen a Szovjetunióval szemben.

Maga Churchill a Szovjetunióval szemben ellenséges állásfoglalásában kész lett volna igen messzire is elmenni. 1948 októberében a konzervatív párt konferenciáján azt ajánlotta, hogy haladéktalanul, nem húzvahalasztva a dolgot, támasszanak bizonyos ultimátumszerű követeléseket a Szovjetunióval szemben. A „Pravda" szerkesztőségi cikke, amely Churchillnek ezzel a beszédével foglalkozott, megállapította, hogy „amit Churchill követel, se több, se kevesebb, mint a kelet-európai országok népi demokratikus rendszerének megsemmisítése; a szovjet megszálló csapatok távozása Németországból és Ausztriából; valamennyi ország

kommunista mozgalmának, valamint a gyarmatok és félgyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának az önlikvidálása; s végül, a nemzetközi monopóliumok ama lehetőségének biztosítása, hogy kiaknázzák a Szovjetunió »óriási kiterjedésű területeit«, vagyis végső soron a kapitalista rendszer helyreállítása a szovjet országban és a Szovjetunió függetlenségének a feladása." Churchill azt bizonygatta, hogy a „Szovjet-Oroszországgal való rendezés" békés úton elképzelhetetlen, és arra szólította fel a tőkés hatalmakat, hogy haladéktalanul indítsanak háborút a Szovjetunió ellen, „amíg rendelkeznek az atomenergiával, s amíg nem jutnak ennek birtokába az orosz kommunisták is" (138, 1948. október 21.).

A Szovjetunió és a szocialista táborhoz tartozó többi állam elleni haladéktalan agresszív háború kirobbantásának az átfogó programja volt ez. A „News Chronicle" című angol lap megállapítása szerint „a preventív háború folytatására való készség . . ." „. . . logikus folyománya volt Churchill minden okfejtésének" (138, 1948. október 21.).

Moran elmondja, hogy 1946. augusztus 8-án volt egy beszélgetése Churchill-lel. „Churchill komor hangulatban beszélt a jövőről.

– Ön szerint lesz még egy háború? – kérdezte Moran.

– Lesz – felelte Churchill.

– Gondolja, hogy ez a legközelebbi 10 esztendőn belül kirobban?

– Hamarább, 7 vagy 8 esztendőn belül. Én akkor már nem leszek.

Megkérdeztem tőle – írja Moran –, vajon ez a háború Oroszország meg szövetségesei és az angolszász országok között folyik-e majd.

– Igen. S a mi oldalunkon lesz Franciaország, Skandinávia, Belgium és Hollandia.

Meglepődtem azon, hogy a kis Anglia részt vegyen egy atomháborúban. Churchill azt mondotta: »Nem szabad bevárnunk, míg Oroszország felkészül. Bízom benne, hogy 8 évbe is beletelik, míg a bomba birtokába jut.«"

Két hónappal később, 1946 októberében, ismét szóba került ez a téma.

Moran: Ön úgy gondolja, hogy két vagy három éven belül kitör a háború?

Churchill: Valószínűleg még hamarább; talán már ezen a télen (123, 337–338. old.).

Helytelen volna azt állítani, hogy Churchill egyedül állt az olyan tervekkel, amelyek arra irányultak, hogy erőszakkal likvidálják a szocializmust világviszonylatban, de elsősorban a Szovjetunióban. Anglia és az Egyesült Államok befolyásos körei ugyanilyen nézeteket képviseltek.

Churchill csupán hatalmas szócsöve volt ezeknek a köröknek. A nemzetközi kapcsolatok angol intézetében 1950-ben készített jelentés megállapítása szerint, például „a nyugati országok politikájának legfőbb céljai nem érhetők el mindaddig, amíg a La Manche-tól az 1938-as szovjet határokig terjedő európai területek nem lesznek szabad partnerei az egyesült Európának" (49, 48. old.). Ez az állítás úgy értendő, hogy az imperialista hatalmaknak arra kell törekedniük, hogy a népi demokratikus országokban helyreállítsák a kapitalizmust, s hogy a Szovjetuniótól elszakítsák több területét.

A polgári világ által a Szovjetunió és a szocializmus ellen indítandó általános hadjárat programjával Churchill világosan megmutatta, mennyire igaza volt az angol népnek, amikor 1945-ben nem bízott abban, hogy a konzervatívok vezére képes a háború után olyan külpolitikát folytatni, amely megfelel Anglia alapvető érdekeinek. „Általános volt a meggyőződés – írta abban az időben a »Tribune« című munkáspárti folyóirat –, hogy Churchill nem az az ember . . . aki tartós barátságot épít majd ki a Szovjetunióval. Anglia népe viszont hitt abban, hogy a Szovjetunióval való barátság a nemzetközi béke sarkköve . . . Az angol nép nem óhajtja Churchill külpolitikájának folytatását, elítélte ezt a politikát" (160, 1945. augusztus 3.).

A munkáspárti kormány vezetői nem úgy gondolkodtak, mint az angol nép. Külpolitikájukkal a háború utáni hat esztendőben gyakorlatilag a Churchill által vázolt terveket valósították meg. 1947-ben Anglia Franciaországgal szövetséget kötött, s ez volt az első lépés a szélesebb körű szovjetellenes blokkok megteremtése útján. 1948-ban elsősorban az angol kormány erőfeszítéseinek eredményeképpen létrejött a Nyugat-európai Unió. Egy évvel később megalakult egy hatalmas katonai-politikai blokk: az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, amelyben az Egyesült Államok is részt vesz. Az angol kormány volt a legaktívabb szervezője ennek az imperialista hatalmakat tömörítő agresszív szövetségnek, amely a kapitalista világ fenntartását, a forradalmi mozgalom elleni harcot – mind a szövetség egyes tagországaiban, mind azok határain túl –, a gyarmatokon és a függő országokban kibontakozó nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcot és elsősorban a Szovjetunió és a második világháború után Európában és Ázsiában létrejött más szocialista államok elleni harcot tűzte ki céljául. Amikor 1950-ben az Egyesült Államok megszervezte a koreai nép elleni háborút, a munkáspárti kormány Angliának és a Brit Birodalom néhány más országának a fegyveres erőit vezé-

nyelte ki a Koreában hadat viselő amerikai intervenciósok csapatai mellé.

Churchill elgondolásait az angol külpolitikában a legkövetkezetesebben és a legszívósabban Ernest Bevin külügyminiszter érvényesítette. Churchill Bevint többre becsülte, mint bárki mást azok közül a munkáspárti politikusok közül, akik a háború éveiben a koalíciós kormányban együttműködtek vele. „Ennek az a magyarázata – írja Emrys Hughes –, hogy Churchill Bevint afféle »munkáspárti John Bull«-nak* tekintette, aki a külpolitikában a hagyományos angol folytonosságot képviselte, s akit a Foreign Office állandó tisztviselői kara szigorú ellenőrzés alatt tartott. Emellett Ernest Bevin erősen antikommunista beállítottságú volt . . ." (82, 280. old.)

Churchill nyilvánosan több ízben is igazolta, hogy Bevin a fultoni politikát folytatja. 1949. május 12-én a konzervatívok vezére arra kérte az alsóházat, „ne lepődjék meg, hogy teljes mértékben egyetért a külügyminiszter beszédével . . . A maga részéről annak idején kifejtette véleményét Fultonban . . . Azt, amit ő akkor ajánlott, a valóságban többszörösen túlteljesítették" (52, 6. old.). És Churchill sokszor tett hasonló kijelentéseket.

1950. február 23-án Angliában megtartották a rendes parlamenti választásokat. A munkáspárti kormány, amely a fegyverkezési hajszába vitte bele az országot és tudta, hogy hamarosan jelentős mértékben romlik majd a dolgozók életszínvonala, a parlament felhatalmazásának lejárta előtt írta ki a választásokat. A konzervatívok alaposan felkészültek a választásokra. Újjászervezték a pártapparátust és több programokmányt dolgoztak ki, amelyekben a választók előtt olyan színben igyekeztek feltüntetni magukat, mintha a nép érdekeinek a képviselői volnának. A munkáspárti program jóval szerényebb volt annál, mint amellyel az 1945-ös választásokon indultak. Az angol ipar fontos ágazatainak államosításáról szó sem esett már. Mindkét párt programját áthatotta a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal szembeni ellenségesség, amelyet olyan képmutató állításokkal álcáztak, miszerint az angol kormány a külpolitika terén a nemzetközi béke és biztonság érdekeinek megfelelően munkálkodik.

* John Bull (Bika János) – költött személy, az angolok gúnyneve, az angol jellem humoros megszemélyesítője. *Arbuthnot* „History of J. B." (1712) c. pamfletje nyomán terjedt el a közhasználatban. – *A szerk.*

Arra spekulálva, hogy az angol nép a Szovjetunióval való barátságra és együttműködésre törekszik, Churchill a választási kampány során „a Szovjet-Oroszországgal való újabb magas szintű tárgyalások gondolatát" vetette fel (158, 1950. február 15.). Ezzel arról szerette volna meggyőzni a választókat, hogy Anglia és a Szovjetunió kapcsolatainak normalizálásán fáradozik, s egyúttal arra is szerette volna emlékeztetni őket, hogy a háború éveiben igen eredményesen működött együtt a szovjet kormánnyal, a magas szintű tárgyalások módszerét alkalmazva. Az ilyen nyilatkozatokkal tulajdonképpen csak a választókat akarta félrevezetni, s szerette volna elfeledtetni velük, miket is mondott nem is olyan régen Fultonban, Zürichben, Llandudnóban és más helyütt. S hogy előre lehetővé tegye magának adott ígéretei megszegését, Churchill azt is hangoztatta, hogy sok függ majd az Egyesült Államok álláspontjától. Még munkáspárti barátja, Bevin is megjegyezte, hogy Churchillnek az az ígérete, miszerint magas szintű találkozót kíván szervezni a Szovjetunió és az Egyesült Államok képviselőivel, nem más, mint választási trükk (82, 273. old.). S ez csakugyan így is volt.

A választások kimenetelét az döntötte el, hogy a munkáspárti kormány reakciós külpolitikájával csalódást okozott a népnek. Emellett a belpolitikai reformok sem nyújtották korántsem azt, amit a nép elvárt. A konzervatívok – Churchillnek személy szerint ebben nem volt része – szervezettebben és megfontoltabban folytatták választási kampányukat.

A választások eredményeképpen a munkáspártiak az új parlamentben mindössze 315 helyet kaptak. A konzervatívok a hozzájuk csatlakozó csoportokkal jelentősen javították pozicióikat, 298 mandátumot szerezve (19, 124. old.).

Attlee kormánya hatalmon maradt, jelentéktelen alsóházi többségre támaszkodva. Ez a körülmény rendkívül labilissá tette a kormány helyzetét, s nagyon valószínűnek látszott, hogy hamarosan új választásokat kell kiírni.

XII | EGY POLITIKAI KARRIER ALKONYA

„A bulldog ismét elszalasztotta a csontot" (82, 272. old.) – írja Emrys Hughes, arra célozva, hogy Churchillnek az 1950-es parlamenti választások eredményeképpen nem sikerült megszereznie a hatalmat.

Ez után az újabb kudarc után Churchill minden energiája arra összpontosult, hogy támadja a munkáspárti kormányt. Churchill szerette volna maximális mértékben lejáratni őket, így közelebb hozni az újabb alsóházi választásokat, és végre megkaparintani az annyira áhított „csontot". Az 1950-es választások előtt arra szorítkozott, hogy belpolitikai problémákkal kapcsolatban bírálja a munkáspártiakat, most viszont, hogy velük szemben táplált haragja és gyűlölete személyes veresége miatt csak fokozódott, újrafelfegyverzési politikájuk ellen indított támadást. Persze, nem a fegyverkezési hajszát ellenezte, hanem azt bizonygatta, hogy nem úgy csinálják a dolgokat, ahogy kellene, s nem olyan jól, ahogy ő csinálná, ha miniszterelnök volna.

Churchill támadásainak aligha volt jelentősebb szerepük a munkáspártiak pozícióinak gyengülésében. A munkáspárti kormány helyzetét az ásta alá, hogy politikájuk ellenkezett a nép érdekeivel, csökkentette az életszínvonalat, fokozta a háborús veszélyt. E tényezők hatására a munkáspárt vezetőségén belül éles nézeteltérések támadtak. E nézeteltérések folytán 1951 áprilisában kilépett a kormányból Aneurin Bevan munkaügyi miniszter és néhány más, fontos posztot betöltő politikus. Baloldaliaknak számító emberek adták be lemondásukat, köztük a későbbi miniszterelnök, Harold Wilson is. Abban az időben ezek a politikusok csakugyan baloldalibbak voltak Attlee-nél, Morrisonnál és sok más munkáspárti vezetőnél, de később maguk is jobbra tolódtak és szabályos jobboldali munkáspárti politikusokká váltak. Eléggé szokványos história ez, megesett sok baloldali angol politikussal, miután vezető posztra jutott a pártban. Ezek az emberek általában miniszteri tárca

fejében adták fel „baloldaliságukat" vagy, mint Bevan esetében történt, akár egy ilyen esély fejében is. Valójában a munkáspárt vezető rétegében igen kevés a baloldali, a baloldaliak inkább az egyszerű párttagok soraiban keresendők.

Az országban és a pártban kialakult kedvezőtlen helyzet folytán a munkáspárti kormány kénytelen volt határidő előtt, 1951. október 25-re kiírni a parlamenti választásokat.

A választások középpontjában a háború és béke kérdése állt. Az angol nép torkig volt már a kétkulacsos munkáspárti miniszterekkel, akik szocialisták szerepében tetszelegtek, de közönséges imperialisták módjára cselekedtek. Kiábrándult belőlük, s kész volt bárkit a helyükbe állítani. Mindamellett az angol közember attól is tartott, hogy a konzervatívok, hatalomra jutva, egy nagy háborúba sodorják az országot. Éppen ezért a konzervatívok minden tőlük telhetőt elkövettek, csakhogy meggyőzzék a választókat arról, mennyire alaptalanok az aggályaik. A konzervatívok tényleges külpolitikájára való tekintettel ez nehéz feladat volt.

Churchillt szörnyen bosszantotta és nyugtalanította, hogy háborús uszítónak tartják, bár mindenki másnál jobban rászolgált erre. A háborús uszító bélyege Fulton óta ragadt rajta. Éppen ezért ismét azzal az ígérettel hozakodott elő, hogy a konzervatívok hatalomra jutása esetén tető alá hozza a Szovjetunió és az Egyesült Államok kormányfőivel való tanácskozást.

Az angol sajtó részletesen taglalta, milyen következményei lehetnének a béke szempontjából annak, ha Churchill rajta tarthatná az ujját az angol hadigépezet ravaszán. Amikor a „Daily Mirror" című lap első oldalán nagyméretű rajzot közölt egy kézről, amelynek ujja revolver ravaszán nyugszik, Churchill beperelte a lapot, és kártérítést követelt rágalmazó információ publikálása címén. Az angol törvényeknek megfelelően Churchill keresetének helyt adtak, a lap nyilvánosan bocsánatot kért, és nagy összegű kártérítést fizetett, Churchill pedig átutalta az összeget aggok házainak fenntartására (82, 287. old.).

A konzervatívok győzelmesen kerültek ki a választásokból, de nem szereztek olyan stabil többséget, amilyenre Churchill számított, s amilyenre oly nagy szüksége lett volna. Az új parlamentben a konzervatívok 321 mandátumot szereztek, a munkáspártiak pedig 295-öt (19, 124. old.).

A választások eredményeit 1951. október 25-én hozták nyilvánosságra, s másnap Churchill ismét, immár harmadszor és utoljára, Anglia

miniszterelnöke lett. A vezető posztokat az általa alakított kormányban a régi konzervatív gárda képviselői kapták. Anthony Eden a hagyomány szerint külügyminiszter lett, Butler, aki oly sokat dolgozott a párt programnyilatkozatainak kidolgozásán, az új helyzetnek megfelelően a pénzügyminiszteri tárcát kapta meg. Lord Woolton, aki a konzervatív párt újjászervezését vezette, Lord President of the Council, vagyis a koronatanács elnöke lett. Churchill régi munkatársa, Lindemann professzor, aki akkor már Lord Cherwell néven szerepelt, a postaügyi minisztérium élére került.

Maga Churchill, a háború idején bevezetett gyakorlatát követve, megtartotta magának a véderőminiszter tárcáját, akinek alá volt rendelve a haditengerészeti, a hadügy- és a légügyi miniszter. Ám békeidőben ez a gyakorlat fölöslegesnek mutatkozott, s Churchill sem volt már olyan jó erőben, így aztán hamarosan lemondott erről a posztról.

Churchill ezúttal 77 éves fejjel foglalta el a miniszterelnöki széket. Magas kora ellenére egészségesnek és jó erőben levőnek látszott. Valójában azonban robusztus szervezete fel-felmondta a szolgálatot. Erősen romlott a hallása, s az orvosok nem tudtak rajta segíteni. Az 1951. októberi parlamenti választások során túlhajszolta magát, s ennek következtében tovább súlyosbodott nagyothallása. A választások idején Moran, Churchill egészségi állapotán meditálva, ilyen következtetésre jutott: „Ha győz a választásokon és visszatér a Downing Street 10-be, nagyon kétlem, hogy meg tud majd birkózni a munkával. Az utóbbi 14 hónap alatt . . . kicsúszott a talaj a lába alól, s már képtelen, mint hajdanában, megragadni a dolgok és események lényegét" (123, 361. old.).

Utolsó miniszterelnökségét Churchill eleinte fölöttébb élvezte. Egész életében arra a posztra törekedett, amely Angliában a hatalom csúcsát jelenti. Tisztában volt vele, hogy 1940-ben az akkor kialakult rendkívüli körülmények tették miniszterelnökké. Most viszont, 1951-ben, teljesen az angol hagyományoknak megfelelően ült a miniszterelnöki székbe, az általa vezetett párt választási győzelme után. S ez nagy örömére szolgált.

Amikor a konzervatív miniszterek az alsóházban elhelyezkedtek a kormány tagjainak fenntartott első padsorban, valamennyiüknek frissen az emlékezetében éltek még azok a támadások, amelyeket Churchill 1945 és 1951 között a munkáspárti kormány ellen intézett, s úgyszintén azok a beszédei, amelyekben az utóbbi két választási kampány során politikai ellenfeleit szapulta. Éppen ezért a politikai megfigyelőket nagyon meglepte az a higgadtság és tartózkodás, amellyel Churchill ezúttal minisz-

terelnöki tevékenységét kezdte. Így szónokolt: „Mi kell a népnek? Néhány évi jó, stabil kormányzás. Mi kell az alsóháznak? A napirenden szereplő kérdések türelmes és konstruktív megtárgyalása jelentőségükhöz mérten, anélkül, hogy az egyik vagy a másik fél részéről elhangzó minden beszédet az egyik választási kampány szenvedélye vagy a másikra való felkészülés szempontjai diktálnák" (16, 2. köt. 545. old.).

Churchill tartózkodó viselkedésének két döntő jelentőségű oka volt. Az a tevékenység, amelyet az Attlee–Bevin-kormány a külpolitika és a fegyverkezés területén kifejtett, teljes mértékben megfelelt saját nézeteinek. Érthető, hogy ezen a területen nem tartott szükségesnek semmiféle változtatást. Kormánya némileg módosított formában egyszerűen folytatta munkáspárti elődjeinek a politikáját.

Churchill, aki előzőleg azért bírálta a munkáspártiakat, amiért szerinte nem fordítottak kellő gondot Anglia újrafelfegyverzésére, most úgy döntött, hogy a fegyverkezés ütemét kissé lelassítja. Ez sokakat meglepett. Attlee kormányának az volt az előirányzata, hogy három év alatt 4700 millió font sterlinget költ a fegyverkezési hajszára, Churchill viszont úgy döntött, hogy ezt az összeget négy évre osztja el. Nem arról van itt szó, hogy Churchill kormánya talán kevésbé intenzíven kívánta folytatni a fegyverkezést. Éppen csak felismerte, hogy a munkáspárti kormány a fegyverkezéssel túlságosan nagy terhet rakott az angol gazdaságra, s ezért a gazdasági összeomlástól tartva némileg enyhített ezeken a terheken.

Ami a belpolitikát illeti, a konzervatív kormány ezen a területen sem folyamodott semmiféle radikális változtatáshoz, jóllehet Churchill annak idején hevesen bírálta a munkáspárti kormány belpolitikai tevékenységét. A társadalombiztosítási rendszer az új kormány alatt is abban a formájában maradt fenn, amelyben a munkáspártiak a háború utáni első években bevezették. Még egy olyan, a konzervatívok szempontjából fontos kérdésben is, mint az államosítás, Churchill kormánya lényegében semmit sem változtatott. Csupán a kohóipar és a gépkocsiszállítás került vissza magánkézbe. Ez azt jelentette, hogy az angol nagyburzsoázia, amelynek érdekeit Churchill képviselte és kifejezésre juttatta, a maga szempontjából elfogadhatóknak tartotta az Attlee–Bevin-kormány által végrehajtott gazdasági és szociális reformokat.

A konzervatív párt és a munkáspárt politikája között egyre kisebb lett a különbség. S ez a háború utáni Anglia politikai életének specifikus vonásává vált.

Egyébként a belpolitikai kérdések Churchillt most sem érdekelték

különösebben. Ezen a téren miniszterei eléggé önállóan működhettek. Churchill figyelme elsősorban a külpolitikára és ezen belül természetesen az Egyesült Államokkal való kapcsolatokra összpontosult.

1952 januárjában Churchill az Egyesült Államokba utazott, hogy találkozzon az amerikai elnökkel. Nagy felhajtással, teljesen a háborús évek stílusában, a tanácsadók és munkatársak népes csoportja kíséretében érkezett Amerikába. A tárgyalások során sok, akkoriban fontosnak számító kérdésre tértek ki. Anglia nehéz körülmények közé került. A fegyverkezési hajsza hátrányosan hatott ki gazdasági helyzetére, s Churchill szeretett volna az amerikaiaktól segítséget kapni az újrafelfegyverzési program végrehajtásához. Megállapodtak abban, hogy az Egyesült Államok acélt szállít Angliának színesfém fejében. A munkáspárti kormány már 1948-ban hozzájárult ahhoz, hogy a Brit-szigeteken amerikai katonai támaszpontokat létesítsenek. Most Churchill úgy állapodott meg az amerikaiakkal, hogy háború esetén ezeket a támaszpontokat a két kormány közös megegyezése szerint fogják felhasználni. A tárgyalások résztvevői kifejezték készségüket arra, hogy a jövőben konzultáljanak minden olyan fontos kérdésben, amely a háború és béke problémáját érinti. Az elnök és a miniszterelnök támogatásáról biztosította a megalakuló Európai Védelmi Közösséget és állást foglalt amellett, hogy Nyugat-Németországot bevonják Anglia és az Egyesült Államok részvételével alakuló katonai tömbökbe. Churchill szerette volna kicsikarni az amerikaiak hozzájárulását ahhoz, hogy a NATO-országok hadseregeinek fegyverzetébe vegyék be az új angol puskát, amelyet az angolok világviszonylatban a legjobbnak tartottak, de az amerikaiak ezt elutasították.

Churchillnek lehetővé tették, hogy beszédet mondjon az amerikai Kongresszus előtt. Churchill meg is ragadta ezt az alkalmat, s határozott hangon kijelentette, hogy Anglia támogatja az amerikaiak koreai háborúját és a Kína elleni agresszív politikát. Az amerikai Kongresszus előtt mondott beszéde jelentősen eltért azoktól a beszédektől, amelyeket Angliában mondott. Ebben agresszívabb és Amerika iránt barátibb hangot ütött meg. Churchill jelentősen eltért attól a tartózkodó állásponttól, amelyet Attlee kormánya a közel-keleti amerikai agresszió kiszélesítése tekintetében elfoglalt.

A munkáspártiak megragadták ezt az alkalmat arra, hogy Churchillnek az Egyesült Államokból való visszatérése után az alsóházban támadást indítsanak ellene. Az angol közvéleményt abban az időben csak-

ugyan nyugtalanította Churchill amerikai kijelentéseinek agresszivitása. Attlee részletesen idézte az amerikai lapokban Churchill kongresszusi beszédéről megjelent híreket, és hangsúlyozta, hogy a miniszterelnök Amerikában és Angliában ugyanarról a kérdésről nyilatkozva mást-mást mond. Ám a parlamenti viták ezzel kapcsolatos felélénkülése nem járt semmiféle eredménnyel, és Churchillnek az ügyből nem származott semmi kára.

Churchill kormánya folytatta az erőpolitikát, és nagy figyelmet szentelt az atomkutatásoknak. Az amerikaiak becsapták az angol kormányt. Annak idején olyan ígéreteket tettek, hogy meg fogják osztani Angliával a nukleáris fegyver területén folyó kutatások eredményeit (hiszen a munkát angol és amerikai tudósok közösen végezték), a háború után viszont olyan törvényt hoztak, amely megtiltja az ilyen irányú kutatásokról szóló információk átadását más országoknak, Angliát is beleértve. Az angol kormány kénytelen volt önállóan nekilátni az atombomba kifejlesztésének. 1952 októberében Anglia Dél-Ausztrália sivatagaiban felrobbantotta első atombombáját.

1952 februárjában 56 éves korában elhunyt VI. György király. Lánya, II. Erzsébet került az angol trónra. A royalista érzelmű Churchill nagy odaadással buzgólkodott a király temetése és az új királynő megkoronázása körül. „Cinikus parlamenti képviselők – írja Emrys Hughes – epésen megjegyezték, hogy Churchill kiélvezte a csaknem egy hétig tartó gyászceremónia minden pillanatát." Ez alatt a hét alatt Churchill csak úgy ontotta a kedvenc fellengzős stílusában mondott szónoklatokat.

Jellemző, hogy Churchill, VI. Györgyöt magasztalva, egyetlen alkalmat sem szalasztott el, hogy saját személyét ne dicsőítse. Megadva az elhunyt királynak a végső tisztességet, egyre csak azt sugallta az angoloknak, hogy Anglia azért állhatta ki a háborús évek minden megpróbáltatását, mert ezekben a nehéz években Winston Churchill kormányozta.

II. Erzsébet trónra lépése nem járt semmiféle bonyodalmakkal. A királynő és a kormány között csak egyetlen kérdésben támadtak nézeteltérések, nevezetesen akörül, hogy milyen nevet viseljen a királynő. Férje, az Angliában honosított Mountbatten család tagja, a második világháború kitűnő angol hadvezérének az unokaöccse. A királyi család tagjainak az volt a véleménye, hogy Erzsébetnek trónra lépése után is meg kell tartania a Mountbatten nevet, és ezt kell viselnie gyermekeinek is. A kormány ezzel nem értett egyet. A királynőnek alá kellett vetnie magát Churchill követelésének, és hivatalosan be kellett jelentenie, hogy

megváltoztatja nevét, és új nevét fogják viselni a gyermekei is. A Windsor családnevet vette fel, s így továbbra is fennmaradt a Windsor-dinasztia. A királynő férje megtartotta régi nevét.

1953-ban a fiatal királynő a legmagasabb angol rendjellel, a Térdszalagrenddel tüntette ki Churchillt. Ezzel a kitüntetéssel elnyerte a lovagi címet és a Sir Winston Churchill nevet viselhette.

Churchill kormányzásának utolsó időszaka politikai életrajzának meglehetősen színtelen szakasza volt. Ezekben az években különösen kirívó formában mutatkozott meg az, hogy Churchill mennyire képtelen volt felismerni a világ fejlődésének tendenciáját. Stratégiai koncepciója, amely arra a reményre épült, hogy sikerül likvidálni a szocialista rendszert és helyreállítani a kapitalizmus rendszerének világméretű egységét, akkorára már végképp csődbe jutott. A tőkés világ az ötvenes évek derekán a kapitalizmus általános válságának harmadik szakaszába lépett. Maga Churchill kénytelen volt ezt elismerni és leszűrni a megfelelő következtetéseket.

1957-ben Churchill azt írta, hogy „kialakult egy új, korábban teljesen elképzelhetetlen erőegyensúly, egy olyan erőegyensúly, amely azon alapszik, hogy a kölcsönös megsemmisítéshez elegendő eszközökkel rendelkezik" (36, 963. old.). Itt a Szovjetunió által a tudomány és a technika területén elért óriási, történelmi jelentőségű eredményekről volt szó. A Szovjetunió, olyan rövid idő alatt, amelyet Churchill képtelen volt előre látni, létrehozta előbb atombombáját, majd hidrogénbombáját, mégpedig jóval korábban, mintsem Anglia létrehozta volna atomfegyverét. Ily módon teljes kudarcba fulladt Churchillnek az az elképzelése, hogy leszámoljon a Szovjetunióval, mielőtt az a nukleáris fegyver birtokába jutna.

A Szovjetunió helyreállította a háború lerombolta gazdaságát, és tovább haladt a gazdasági, a politikai és a kulturális fejlődés útján. Mindezt a Szovjetunió népei nemcsak mindennemű külső segítség nélkül tették meg, hanem ráadásul olyan körülmények között, amikor ott lebegett a fejük fölött az imperialista hatalmak által bármikor kirobbantható pusztító nukleáris háborúnak a veszélye. Nagy hőstette volt ez a szovjet népnek, s felér a Nagy Honvédő Háború éveiben végrehajtott hőstettével.

Több európai és ázsiai ország a szovjet állam támogatásával sikeresen végrehajtotta szocialista forradalmát, és beleolvadt az államok szocialista rendszerét létrehozó népek nagy családjába. Hatalmas csapás volt

ez általában a kapitalizmusra és kiváltképpen az angol kapitalizmusra. Legalább akkora megrázkódtatást jelentett Angliának a gyarmatok és függő országok népeinek nemzeti felszabadító forradalma is. Churchill, aki annak idején büszkén kijelentette, hogy nem áll szándékában elnökölni a Brit Birodalom felszámolásánál, kénytelen volt végignézni, milyen rohamosan omlik össze ez a birodalom, és hogyan lépnek az angol imperializmus által évszázadokon át elnyomott népek az önálló politikai fejlődés útjára.

Churchill is, osztálya is képtelen volt gátat vetni ezeknek a folyamatoknak, amelyek a második világháború után meghatározták az emberiség történelmi fejlődését. Az angol munkáspárti kormány az amerikai kormánnyal és több más imperialista ország kormányával együtt a Churchill fultoni beszédében vázolt tervnek megfelelően létrehozta a katonai és politikai tömbök egész rendszerét. Ám ezek a tömbök, szembekerülve a szocialista tábornak és más békeszerető erőknek hatalmas politikai és katonai erejével, képtelenek voltak elérni azokat a célokat, amelyeket Churchill Fultonban kitűzött. Magában Angliában – s ugyanúgy más imperialista országokban is – kibontakozott a népeknek egy hatalmas mozgalma, amely harcba szállt a békéért, a Churchill által meghirdetett háborús politika ellen. Ez a mozgalom jelentős támogatást jelentett a szocialista országok békeszerető külpolitikájának és komoly akadályt a harmadik világháború angol–amerikai szervezőinek útjában. A fegyverkezési politika, amelyet Churchill áldásával hirdetett meg a munkáspárti kormány, tarthatatlannak bizonyult. Anglia biztonságát nem szilárdította meg, gazdaságát viszont jelentős mértékben gyengítette. „Az a politika, amely a nyugati világ újrafelfegyverzését irányozta elő a kommunizmus elleni keresztes hadjárat céljából – állapítja meg Emrys Hughes –, a csőd szélére sodorta Angliát anélkül, hogy biztonságát a legcsekélyebb mértékben is fokozta volna. Anglia az Egyesült Államok európai atomtámaszpontjává vált, s így háború esetén ki volna szolgáltatva a pusztító, megsemmisítő ellencsapásoknak" (82, 327. old.).

Mindezekre a körülményekre való tekintettel Churchill kénytelen volt miniszterelnöksége alatt megállapítani, hogy azok a tervek, amelyeket Fultonban megfogalmazott, kudarcba fulladtak. Nemcsak azt ismerte be, hogy a kapitalizmus képtelen fegyveres erővel megsemmisíteni a szocializmust, hanem azt is, hogy ha ilyen irányú kísérletet tenne, a nukleáris fegyverek frontjának első vonalában álló Anglia elsőnek pusztulna el.

Churchill nagy tisztelettel viseltetett Liddell Hart kapitány, a hadászat jeles angol szaktekintélye iránt. Liddell Hart több cikkében elemezte, milyen volna Anglia stratégiai helyzete egy atomháború esetén, s arra a következtetésre jutott, hogy Anglia volna egy ilyen háború első áldozata, és tragikus sors várna rá (82, 326. old.). Churchill kénytelen volt megállapítani, hogy immár szó sem lehet „a Szovjetunió feltétel nélküli kapitulációjáról", s hogy háború esetén mindkét fél képes volna „cafatokra tépni az emberiséget, önmagát is beleértve" (82, 306. old.).

Ezekkel a gondolatokkal Churchill hivatalosan 1953 tavaszán lépett a nyilvánosság elé. Pedig nem is olyan régen, alig 5–7 esztendővel ezt megelőzően lehetségesnek tartotta, hogy a nyugati imperialisták ráoktrojálják akaratukat a Szovjetunióra. Igazán felháborítók a következő sorok, amelyeket Churchill 1957-ben vetett papírra, s amelyekben azt írta le, milyen gondolatok foglalkoztatták az ötvenes évek elején. „Még az is felötlött bennem – írja –, hogy jó előre be kellene jelenteni és végre kellene hajtani a katonai légierőknek egy békés demonstrációját a főbb szovjet városok fölött, s ezzel egyidejűleg tájékoztatni a szovjet vezetőket néhány legújabb haditechnikai találmányunkról. Mindez barátságosabb és józanabb magatartásra hangolta volna a szovjet vezetőket irányunkban" (36, 965. old.). Az ilyen „demonstráció" lényegében a háború kezdetét jelentette volna, hiszen elképzelhetetlen, hogy a Szovjetunió kormánya ilyen körülmények között ne követett volna el mindent azért, hogy a szovjet eget megtisztítsa az ellenséges repülőgépektől.

Hamarosan Churchill is arra a következtetésre jut, hogy az ilyen zsarolással és provokációval a Szovjetuniónál már nem lehet semmire sem menni. „Az atomkorszak – írja – megváltoztatta a nagyhatalmak közötti erőviszonyokat... Minthogy az oroszok gyártották már ezt a fegyverfajtát, és jelentős sikereket értek el a légierők fejlesztésében, ennek az elgondolásnak a megvalósítása lehetetlenné vált" (36, 965. old.).

A világhelyzet azokban az években gyökeresen megváltozott, s nem Churchill volt az egyetlen, aki a tőkésországokban valamilyen új stratégia és új politika után kutatott. Nyilvánvalóvá vált, hogy új erőviszonyok alakultak ki, hogy Fulton naiv illúzióit már el kell vetni. De vajon akkor mi a teendő?

Abban az időben, amikor Churchill éppen ezen törte a fejét, elhunyt I. V. Sztálin. Churchill a háború éveiben eléggé érdekes levelezést folytatott Sztálinnal. A háború utolsó szakaszában és az 1945-ös parlamenti választásokon Churchill szívesen hivatkozott arra, hogy Sztálin a legjobb

barátja. Ez persze csak amolyan szónoki fordulat, taktikai fogás volt, amellyel meg akarta nyerni azoknak az angoloknak a rokonszenvét, akik jóindulattal viseltettek a Szovjetunió iránt. Valójában azonban Churchill igen ellenséges érzelmeket táplált Sztálinnal szemben, s ez nemcsak abból adódott, hogy a két politikus homlokegyenest ellenkező osztályérdekeket képviselt, hanem abból is, hogy a brit miniszterelnök igen rossz szemmel nézte azokat a sikereket, amelyeket a szovjet külpolitika és katonapolitika a második világháború éveiben elért.

Churchill nem szerette azokat, akiket nem sikerült elbűvölnie tettetett szívélyességével és így az orruknál fogva vezetnie, akik átláttak kettős játékán. Márpedig ilyen játékot gyakran és sok mindenben űzött, különösen a második világháború éveiben. Ravaszkodott Churchill Roosevelttel is, de Gaulle-lal is, Sztálinnal is. Sztálin általában nemcsak hogy eléggé világosan átlátott Churchillnek azokon a próbálkozásain, melyekkel a szovjet kormányt akarta rászedni a második frontnak, a Szovjetunió északi kikötőibe irányítandó konvojoknak a kérdése és sok más), hanem több ízben élesen és kategorikusan fel is hívta erre Churchill figyelmét, amint ezt a két államférfi levelezése meggyőzően tanúsítja. Churchill, mint emlékirataiból kitűnik, haragra gerjedt az ilyen „udvariatlanság" és „hálátlanság" láttán.

A jaltai konferencia idején egy vacsorát adtak, amelyen Churchill kirívóan képmutató pohárköszöntőt mondott, mégpedig, mint maga írja, egy komoly téma kapcsán: „Őszintén bízom az Egyesült Államok kiváló elnökében és Sztálin marsallban..., az ellenség leverése után diadalra vezetnek majd bennünket (mennyire szokatlan Churchillnél az ilyen szerénység – *V. T.*) a szegénység, a zűrzavar és az elnyomatás elleni küzdelemben." Azt mondta, hogy „Sztálin marsall személye igen kedves valamennyiünk szívének", s hogy „több bizakodással és reménységgel élek e világon, amióta a barátság és a megértés kötelékei fűznek ehhez a nagy emberhez, akinek híre immár nemcsak Oroszországot, hanem az egész világot bejárta" (33, 6. köt. 314. old.).

Ezek a szavak igen messzire távolodtak el Churchill valódi érzelmeitől. Sehogy sem magyarázhatók sem udvariassággal, sem azzal, hogy nem a konferencia hivatalos ülésein, hanem banketten hangzottak el. Sztálin nyilván éreztetni akarta a brit miniszterelnökkel, mennyire nem hisz lángoló szerelmében. Így felelt Churchillnek: „Szövetségesünkre ürítem poharamat... Egy szövetségben társult feleknek nem szabad egymást félrevezetniük. Vajon naiv-e ez a követelmény? A tapasztalt diplo-

maták azt mondhatják: »Ugyan, miért ne csapnám be a szövetségesemet?« Én azonban, naiv ember lévén, azt tartom a leghelyesebbnek, ha nem csapom be a szövetségesemet – még, ha bolond is az illető. A mi szövetségünk alighanem azért oly szilárd, mert nem csaljuk meg egymást. Vagy talán azért alakult így a helyzet, mert nem könnyű becsapnunk egymást? Ürítem poharam a háromhatalmi szövetség szilárdságára. Legyen erős, szilárd, legyen a lehető legőszintébb, legnyíltabb" (33, 6. köt. 315. old.).

Churchill megértette, hogy ez már nem tréfa, hogy komolyra fordult a szó. Nem vette udvariatlanságnak Sztálin szavait. De azért jó néhány évvel később emlékirataiban ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Sohasem gondoltam volna, hogy ilyen erővel tud beszélni" (33, 6. köt. 316. old.). Churchillnek aligha volt ínyére ez az erő, hiszen teljesen nyilvánvaló volt, hogy nem Rooseveltről, hanem róla volt szó.

Amikor 1953 márciusában elterjedt a hír, hogy Sztálin beteg, Churchill élénk érdeklődést mutatott. Kapcsolatba lépett a londoni szovjet nagykövetséggel, s azt kérte, hogy rendszeresen tájékoztassák Sztálin egészségi állapotáról. S amikor aztán Sztálin meghalt, „Churchill – írja Emrys Hughes – nyilvánosan semmilyen formában sem reagált Sztálin halálára. Ez nála fölöttébb szokatlan eljárás volt" (82, 305. old.).

Churchill tulajdonképpen sohasem ismerte kellőképpen a Szovjetuniót, bár évtizedeken át elkeseredett harcot vívott ellene. Most, 1953-ban, a szovjet valóságnak ez a gyenge ismerete abban mutatkozott meg, hogy Churchill túlbecsülte Sztálin halálának jelentőségét a szovjet külpolitika szempontjából. Az volt a feltevése, hogy a szovjet külpolitikában immár gyökeres fordulat következik majd be.

1953 tavaszán Churchillnek az az ötlete támadt, hogy magas szintű tanácskozásra kellene összehívni a Szovjetunió, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország képviselőit. A brit miniszterelnök arra számított, hogy egy ilyen tanácskozáson nyomást lehet majd gyakorolni a szovjet kormányra és fontos engedményeket lehet kicsikarni az imperialista hatalmak javára. S ha ez nem is sikerülne, a tanácskozás akkor is hasznos lehetne a felderítés szempontjából. Kerekasztalnál tisztázni lehetne, mennyire szilárd és magabiztos a szovjet állam új vezetősége, meg lehetne állapítani, milyen esélyek vannak arra, hogy a jövőben esetleg engedékenyebb álláspontra helyezkedik a tőkés világ tekintetében. A szovjet kormánnyal való tárgyalásokról, amelyeket az angol politikusok a második világháború után időről időre szóba hoztak, Palme

Dutt azt írja, hogy az ő szemükben „a nemzetközi tárgyalások nem megegyezés elérésére irányuló eszmecserék, hanem erőpróbák" (53, 87. old.). S így volt ez ebben az esetben is. Churchill, mint maga mondotta, tisztázni szerette volna, nem jelentkezett-e az oroszoknál valamilyen „új nézet".

A tanácskozás, amelyért Churchill síkraszállt, igen hasznos lett volna saját maga számára. Ez az angol népben feleleventette volna a három nagynak a második világháború idején lezajlott találkozóit, amelyeken Churchill részt vett, s amelyek annyi tekintélyt és dicsőséget szereztek neki. Most, amikor a három nagy közül kettő már nem volt az élők sorában, kétségtelenül ő lett volna az ilyen tanácskozás legkiemelkedőbb alakja. Fényképei ismét az újságok és folyóiratok címoldalára kerültek volna, a tévénézők és a mozilátogatók milliói ismét unos-untalan láthatták volna, újra vele foglalkozna a világ minden rádióadója.

De Churchillnek fontos volt valami más is: legalább látszólag teljesíteni szerette volna kötelezettségét a választók előtt, akiknek több ízben is megígérte, hogy ha hatalomra jut, mindent megtesz azért, hogy legfelső szinten találkozzanak a Szovjetunió képviselőivel. A „Daily Telegraph" című lap azt írja, hogy Churchill „nem táplált illúziókat egy ilyen találkozó lehetőségeit illetően, de mélyen érezte, hogy az angol nép nem bocsátaná meg, ha a reális béke elérése érdekében elszalasztanának valamilyen lehetőséget, akármilyen jelentéktelen is" (45, 1965. január 25.).

Ebben a kérdésben Churchillnek bizonyos fokig nézeteltérései voltak az amerikai vezetőkkel. Churchill kész lett volna kerekasztalnál találkozni a Szovjetunió képviselőivel, az amerikai kormány viszont nem óhajtott ilyen találkozót, mert ez csak gátolhatta volna tervei megvalósításában. Az Egyesült Államokban abban az időben tombolt a reakció, s a politikai porondon előtérbe került a szélsőségesen reakciós MacCarthy szenátor. Az amerikai kormány újabb sorozatos agresszív katonai akciókhoz folyamodott a Távol-Keleten.

Az angol uralkodó körök bizonyos aggodalommal figyelték ezeket a szerfölött veszélyes provokációkat. Churchill és Angliában sokan mások is, felismerték, hogy az Egyesült Államok távol-keleti politikája egy harmadik világháborút robbanthat ki. Ez pedig azt jelentette volna, hogy Anglia mint az Egyesült Államok előretolt atomtámaszpontja elsőként ég el a nukleáris tűzben. Még ha egy ilyen nagy háború nem terjedne is túl a Távol-Kelet és Ázsia határain, Anglia szempontjából akkor is káros következményei lehettek volna. Ha Ázsia népei győznek, Amerika vere-

sége egyben Anglia vereségét is jelenti. Gyarmati birtokait végképp elvesztené. Ha pedig az Egyesült Államok kerülne ki győztesen ebből a háborúból, a távol-keleti erőviszonyok úgy alakulnának, hogy Anglia ebben az esetben is elvesztené gyarmati érdekeltségeit és birtokait. Ezeket mindenképpen az amerikai imperializmus kaparintotta volna meg.

Churchill nem szállt síkra eléggé erőteljesen egy csúcstalálkozó összehívásáért. Nem igyekezett bármiféle nyomást gyakorolni az amerikaiakra, hogy elfogadják javaslatát. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben az angol kormánynak igen korlátozottak voltak a lehetőségei, de ezeket sem használta ki teljesen. Ez érthető. Hiszen maga Churchill sem bízott a tanácskozás sikerében, és tulajdonképpen csak belpolitikai jellegű taktikai megfontolásokból tette javaslatát.

S milyen érzelmeket táplált Churchill a Szovjetunió iránt politikai élete alkonyán? Talán felülvizsgálta a szocialista államhoz való viszonyát? Talán elismerte, hogy évtizedeken át hasztalan harcolt ez ellen az állam ellen? Szó sincs róla. Sőt 1953-ban kijelentette: „Elérkezik majd az a nap, amikor az egész civilizált világban semmi kétség sem marad már afelől, hogy az emberiség szempontjából a legnagyobb jótétemény lett volna, ha a bolsevizmust születése pillanatában sikerül megfojtani" (69, 1965. január 25.).

S ezt abban az időben mondta, amikor azt hangoztatta, hogy kívánatos volna egy csúcstalálkozó a szovjet vezetőkkel. Ebből csakis arra következtethetünk, hogy nem is gondolt komolyan a Szovjetunióval való megegyezésre a vitás nemzetközi kérdésekben.

S mennyire meglepődtek sokan nyugaton és keleten egyaránt, amikor Churchill 1953–1954-ben arról kezdett beszélni, hogy „a békés koegzisztencia elérésére törekszik Oroszországgal" (16, 569. old.). S amikor 1954 júniusában Amerikába utazott, ott kijelentette: „Nézetem szerint kísérletet kell tennünk arra, hogy biztosítsuk a békés koegzisztenciát" (130, 1954. június 27.).

Churchill szájából az ilyen megnyilatkozások azt jelentették, hogy teljes csődbe jutott Fultonban meghirdetett politikája. Ott preventív háborút sürgetett a Szovjetunió ellen, amelynek részéről, állítása szerint, a legszörnyűbb csapások és veszedelmek fenyegetik az emberiséget. Most pedig a békés egymás mellett élésért szállt síkra ezzel az állammal. A közvélemény ezt csakis úgy értelmezhette, hogy az angol miniszterelnök korábbi állításai, amelyek szerint a Szovjetunió politikája ellenséges az

egész emberiséggel szemben, enyhén szólva nem feleltek meg a valóságnak. Mi is késztette hát Churchillt erre a 180 fokos fordulatra?

A Churchilltől szokatlan nyilatkozatoknak az a magyarázata, hogy a nemzetközi erőviszonyok megváltoztak. Mihelyt Churchill arra a meggyőződésre jutott, hogy a szocializmus elleni atomháború pusztulással fenyegeti a kapitalizmust, nyomban háborús uszítóból olyan államférfiúvá minősítette át magát, aki a béke és a békés egymás mellett élés hívének szerepében tetszeleg. Azokról az okokról szólva, amelyek folytán a „nagy hadastyán békeangyallá vedlett át", Fleming amerikai történész ezt írja: „A hidegháború zsákutcába vitt, s ez lehetetlenné tette az atomdiplomácia folytatását... Először megszűnt az atommonopóliumunk, aztán a döntő erőfölényünk, s végül olyan helyzet alakult ki, amikor már a saját területünk sem védhető" (60, 744. old.).

Nagy hiba volna azt állítani, hogy politikai élete végén Churchill a szocializmus első számú ellenségéből a vele való békés egymás mellett élés hívévé változott. A békés egymás mellett élés, illetve koegzisztencia Churchill értelmezésében korántsem az, amit a szovjet emberek ezen a fogalmon értenek. Churchill felfogásában ez csupán egy változata az imperialista erőpolitikának, s a szocializmus likvidálásáért, a kapitalizmus restaurálásáért vívott harc folytatását jelenti. A burzsoá világ egyik legnépszerűbb és legegyügyűbb Churchill-életrajzának a szerzője, L. Broad azt állítja, hogy „a »békés koegzisztencia« jelszavát Eden ötlötte ki, s ezt Washingtonban elfogadták. Maga az elnök fogadta el" (16, 2. köt. 571. old.). Csakugyan nem tudná Broad vagy csak úgy tesz, mintha nem tudná, hogy a békés koegzisztencia, a békés egymás mellett élés fogalmát nem Eden „ötlötte ki", hanem Lenin. Megállapításában egészen más valami fontos: annak a megerősítése, hogy a békés egymás mellett élést Churchill és Eden értelmezésében teljesen elfogadhatónak találták az amerikai imperialisa körök.

Ha figyelmesebben elolvassuk Churchill megnyilatkozásait, nyomban kitűnik, hogyan is értelmezte ő a békés egymás mellett élést. Az Egyesült Államok nemzeti sajtóklubjában mondott beszédében Churchill kijelentette, hogy a békés egymás mellett élésre tett javaslatának lényege „a merev orosz rendszer változásának elérése", s hogy az ilyen változások „a nyugati világ és az orosz nép közötti kulturális és kereskedelmi kontaktusok segítségével" érhetők el (16, 2. köt. 570. old.). A békés egymás mellett élés Churchill-féle elképzelése tehát egy újabb terv arra, hogy megváltoztassák és eltorzítsák a Szovjetunióban fennálló társadalmi-

gazdasági rendszert, mégpedig katonai eszközök alkalmazása nélkül, mivel az magának a kapitalizmusnak a pusztulását vonná maga után.

Churchill saját állítása szerint jó barátja volt Lloyd George-nak. Barátja 1922-ben, amikor végképp nyilvánvalóvá vált, hogy az intervenció politikája, a „fegyver politikája" csődöt mondott, ugyancsak azzal az ötlettel állt elő, hogy „baráti öleléssel kell megfojtani a szovjethatalmat". Akkoriban arról volt szó, hogy Szovjet-Oroszországban, kihasználva belső nehézségeit és a tőkés világgal való gazdasági kapcsolatait, helyreállítsák a kapitalizmust. Churchillnek az amerikai újságírók előtt tett nyilatkozata arról tanúskodik, hogy lényegében Lloyd George ötletét kapta fel és bocsátotta szárnyra az új történelmi körülmények között.

Miután az Egyesült Államokból visszatért Angliába, Churchill az amerikai vezetőkkel folytatott megbeszéléseit illetően kijelentette: „Azt hiszem, sikerült meggyőznünk őket arról, hogy közös végső céljainkból egyet sem adtunk fel, s hogy mindenképpen – legalább bizonyos fokig – bölcs az olyan eszközök alkalmazása, amilyenek segítségével mi e célok elérését ajánljuk" (16, 2. köt. 570. old.). Churchill ezzel hivatalosan megerősítette, hogy a békés egymás mellett élésről folytatott megbeszélései nem célozták a kapitalizmus restaurációja nevében a szocializmus ellen folytatandó harcról való lemondást.

Persze, nem arról volt szó, hogy a tőkés világ a Szovjetunió és a többi szocialista ország ellen csupán politikai, gazdasági és ideológiai harcra szorítkozzon. Az erőszak, a fegyver továbbra is egyik fontos olyan eszköz maradt, amelyet Churchill igénybe kívánt venni, hogy a szocialista világhoz való viszonyában elérje célját. A „Daily Telegraph" című lap, amikor 1965 januárjában összegezte Churchill életútját, azt írta, hogy „eltökélt szándéka szerint bizonyos szerepet óhajtott játszani a szabad világ és a kommunista világ közötti »békés koegzisztencia« esélyeinek kipróbálásában". A lap a továbbiakban utal arra, hogy harmadik kormánya egész külpolitikáját „az erő pozíciójából való tárgyalás gondolata hatotta át" (16, 2. köt. 576. old.). A lap fején találta a szöget, amikor közös nevezőre hozta a békés egymás mellett élés Churchill-féle koncepcióját és az erőpolitikát. „Minden erejével azon volt – írja Broad –, hogy elérje... a békét – erőszak segítségével" (154, 1965. január 25.).

E tétel igazolására Broad elmondja, hogy Churchill, fittyet hányva az angol közvéleménynek, lépéseket tett az angol hidrogénbomba megteremtésére. Idézi Churchill szavait, amelyek szerint ezt a bombát a Szovjetunió ellen kellene létrehozni. „A bomba létrehozása – mondotta Chur-

chill – féken tartó eszköz lesz Szovjet-Oroszországgal szemben, mert óriási kiterjedésű területét és szétszórtan élő népességét azonos vagy csaknem azonos feltételek közé hozza a mi kicsiny, sűrűn lakott szigetünkkel" (16, 2. köt. 578. old.).

Ugyanakkor Churchill hangsúlyozza, hogy hosszú éveken át, a második világháború utolsó hónapjaitól kezdve, azt a gondolatot dédelgette, hogy Németországot kellene felhasználni a Szovjetunió ellen. 1954 végén Churchill elmesélte a meghökkent angoloknak, hogy közvetlenül Németország kapitulációja előtt utasítást adott Montgomery tábornagynak a német fegyverek összegyűjtésére, hogy ezeket újból ki lehessen osztani a németeknek, ha velük együtt kell majd szembeszállni a Szovjetunióval. Churchillnek ezt a kinyilatkoztatását Angliában nagy felháborodással fogadták. Ez először is azt mutatta, hogy az angol kormány méltatlan politikát folytatott a Szovjetunióval szemben, másodszor pedig azt, hogy 1954-ben is, Churchill kormánya a Szovjetunió ádáz ellensége. Ha Churchill nem riadt vissza attól, hogy nyilvánosan kérkedjen efféle „érdemekkel", fabatkát sem ért mindaz, amit a vitás kérdések békés rendezésére irányuló törekvéséről mondott. A „Times" és más angol lapok elmarasztalták a miniszterelnököt ezért a fölösleges szószátyárkodásért. „Miért kellett – vetették fel a kérdést – Churchillnek a múltnak ezt az epizódját éppen akkor felidéznie, amikor megegyezésre óhajtott jutni Oroszország új vezetőivel?" – írja Broad (16, 2. köt. 575. old.). Churchillhez közel álló emberek azt mondták: „Winston nagy ostobaságot követett el, amikor ezt kifecsegte" (123, 652. old.). Maga Churchill is megvallotta Morannak: „Nyugtalanít ez az ostoba hiba . . . Ha melléfogásommal ártottam az oroszokkal való kapcsolatainknak, idő előtt beadhatom lemondásomat" (123, 652. old.). Abból, ahogy Moran leírja ezt az esetet, arra lehet következtetni, hogy a történteket Churchill szenilis bőbeszédűségére vezette vissza.

Valójában magától kínálkozik a magyarázat: amit az egymás mellett élésről mondott, azt Churchill nem gondolta komolyan, valódi természete pedig ilyen gátlástalan szovjetellenes nyilatkozatokban mutatkozott meg. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy éppen ezek a nyilatkozatok feleltek meg annak a politikának, amelyet Churchill kormánya Európában oly kitartóan és következetesen folytatott. Tanácsadói segítségével Churchill felmérte, mekkora veszély fenyegeti Angliát azzal kapcsolatban, hogy az emberiség az atomfegyver titkának a birtokába jutott, s hogy Anglia bekapcsolódott különféle agresszív katonai tömbökbe,

amelyeknek politikája újabb világháború veszélyét rejti magában. Ezt hamarosan sok angol megértette.

Amikor 1953 júliusában a Szovjetunió és más békeszerető országok és népek békeharcának eredményeképpen aláírták a koreai fegyverszünetet, az amerikai kormány sorozatosan súlyos provokációkat követett el a Kínai Népköztársaság ellen, és azon mesterkedett, hogy Franciaország indokínai gyarmati háborúját átalakítsa az imperialisták egy közös hadjáratává Délkelet-Ázsia népei ellen, amelyek megindították nemzeti felszabadító harcukat. Dulles amerikai külügyminiszter – Churchill méltó partnere az antikommunizmusban – azt a gondolatot vetette fel, hogy Indokínában folytassanak „egyesített akciókat", s ezzel arra gondolt, hogy olyan intervenciót szervezzenek Indokína népei ellen, amilyet az Egyesült Államok a koreai nép ellen szervezett. 1954-ben az amerikaiak távol-keleti politikája egy újabb világháború szakadékának a szélére sodorta a világot. Az angol kormánykörökben tisztában voltak ezzel, s eléggé meg is rémültek.

Franciaországban kétkedve fogadták Dulles gondolatát, s Angliának sem tetszett. Dulles sürgősen Londonba utazott, de nem tudta meggyőzni Churchillt egy nagy ázsiai háború kirobbantásának célszerűségéről. Az angol kormány azon a véleményen volt, hogy az indokínai kérdést Genfben az érdekelt országok konferenciáján kell megtárgyalni.

Ez a konferencia össze is ült. A Szovjetunió, Kína, Franciaország és több más ország az indokínai kérdés békés rendezése mellett foglalt állást. Anglia csatlakozott hozzájuk. Az amerikaiak úgy érezték, hogy az angolok cserbenhagyták őket. „A genfi tanácskozás – írta Anthony Eden biográfusa – szükségképpen csaknem a robbanásig kiélezte az angol–amerikai viszonyt" (21, 236. old.).

Több oka is volt annak, hogy Churchill kormánya Genfben ésszerű álláspontra helyezkedett. Mindenekelőtt tartott attól, hogy az amerikaiak kalandor távol-keleti politikája egy harmadik világháborúhoz vezet, amely tragikus következményekkel járna Angliára nézve. Emrys Hughes a következőképpen magyarázza Eden genfi állásfoglalását: „Az angol vezetőket szinte megbénította a hidrogénbombától való félelem. Ismeretes volt, hogy Oroszország rendelkezik a legújabb és legpusztítóbb hidrogénbombával. Katonai szakemberek kiszámították, hogy nyolc ilyen típusú bomba, jól elhelyezve, teljesen elpusztítja Angliát. Feltételezték, hogy Oroszországnak 1954 nyarán már több mint nyolc ilyen bombája van . . . Az oroszok által nyolc év alatt elért technikai eredmények teljesen meg-

változtatták a helyzetet, és Churchill kénytelen volt ennek megfelelően módosítani politikáját" (82, 317–319. old.).

Anglia genfi állásfoglalásában közrejátszott az is, hogy a távol-keleti háború kiszélesedése, amint erre fentebb már utaltunk, a háború kimenetelétől függetlenül a vereség keserű gyümölcsét teremné Angliának. A Brit Nemzetközösség számos országa is az indokínai háború beszüntetéséért szállt síkra, s Churchill kormánya nem ignorálhatta álláspontjukat. Nem hagyhatta figyelmen kívül az angol nép követeléseit sem, márpedig az angol nép egyöntetűen ellenezte, hogy az országot belesodorják amerikai katonai kalandokba.

Az angol kormány tevékenysége Genfben arra irányult, hogy az adott pillanatban elhárítsa a nagy háború közvetlen veszélyét. Ez azonban még korántsem jelentette azt, hogy Churchill kormánya immár ésszerű álláspontra szándékozott helyezkedni a Távol-Kelet népeihez való viszonyában. 1954 szeptemberében az angol kormány volt az egyik, amelyik tevékenyen támogatta a SEATO – az imperialista államok távol-keleti agresszív katonai tömbje – létrehozását. A Szovjetunió külügyminisztériuma ezzel kapcsolatban közzétett nyilatkozatában megállapította: „Figyelemre méltó, hogy a manilai konferencia néhány résztvevője nemrég még az ázsiai népek nemzeti szükségletei iránti megértését hangoztatta . . . Engedtessék meg a kérdés, vajon hogyan egyeztethetők össze az ilyen nyilatkozatok Angliának és Franciaországnak az ázsiai országok ellen irányuló agresszív katonai tömbökben való részvételével . . ." (138, 1954. szeptember 15.)

Európai politikájában Churchill kormánya nem csinált ilyen cikcakkokat. Itt minden tökéletesen rögzítve volt. Annak idején, amikor még ellenzékben volt, Churchill amellett kardoskodott, hogy Németországot vonják be az imperialista hatalmaknak a Szovjetunió elleni harc céljából alakítandó katonai tömbjeibe. Az Attlee–Bevin-kormány igen sokat tett ebben az irányban, s lényegében elvégezte az egész előkészítő munkát. De Churchillnek is sok gondja maradt még azoknak a terveknek a megvalósítása kapcsán, amelyeket 1946. szeptemberi zürichi beszédében fogalmazott meg először.

Churchill hajlott afelé, hogy valamelyest eltúlozza Európa szerepét a világ ügyeiben, és lebecsülje a többi kontinensnek az utóbbi évtizedekben megnövekedett jelentőségét. Nincs is ebben semmi különös. Az Európacentrikus szemléletet még az iskolapadból hozta magával. „Éppen Euró-

pában dől el az emberiség történelmi sorsa – mondotta. – Éppen innen fenyeget a halálos veszedelem" (36, 970. old.).

Churchill számára, aki következetes és szívós harcosa volt a kapitalizmus fenntartásának, ez a veszedelem a szocializmus sikereiben rejlett. Kormányzása utolsó éveiben minden erőfeszítése arra irányult, hogy a korábban létrehozott agresszív katonai-politikai tömbökbe bevonja Nyugat-Európa legreakciósabb és legagresszívabb erejét: Nyugat-Németországot. Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország kormányának buzgalma eredményeképpen Nyugat-Németországban ismét azok a politikai csoportosulások kerültek hatalomra, amelyek annak idején két világháborút készítettek elő, s amelyek most sehogy sem akartak beletörődni a legutóbbi világháború eredményeibe. Nyugat-Németországnak az imperialista tömbökbe való bevonásával az angol kormány végképp feladta a Szovjetunióval való szövetség politikáját, amelyet a második világháború éveiben követett, s így felrúgta az 1942-es angol–szovjet szövetségi szerződést. S éppen ez volt az, amire Churchill kormánya 1952–1955-ben törekedett.

1952 májusában Anglia és több más ország két olyan szerződést kötött Adenauer kormányával, amely a nyugatnémet fegyveres erők létrehozását célozta. Úgy tervezték, hogy ezek az erők alkotják majd a magvát az úgynevezett európaihadseregnek. Úgy tűnt, hogy Churchill álma: Nyugat-Németország felfegyverzése a Szovjetunió ellen – hamarosan megvalósul.

Ámde Európa népei, az angol népet is beleértve, felismerték, hogy ezáltal fegyver kerülne azoknak a kezébe, akik nem is olyan régen annyi bajt és szenvedést zúdítottak Európára. A népek a leghatározottabban ellenezték Churchill terveinek megvalósítását. Több országban, Angliát is beleértve, mozgalom indult Nyugat-Németország remilitarizálása ellen.

A franciák különösen féltek egy „európai hadsereg" létrehozásának következményeitől. S erre nyomós okaik voltak. Nem véletlen, hogy Churchill már 1946-ban zürichi beszédében Németország és Franciaország megbékélése mellett agitált. Tudta, hogy Franciaország hozzájárulása nélkül nem lehet majd Nyugat-Németországot újrafelfegyverezni. Tudta azt is, hogy Franciaország joggal tart Nyugat-Németország felfegyverzésének a következményeitől. Mint később írta, „a franciákat 70 év alatt három ízben rohanták le a Rajna túlsó oldaláról. Nehéz elfelejteni Sedant, a verduni vérfürdőt, az 1940-es összeomlást, a hosszan elhúzódó és gyötrelmes megszállást a második világháború idején . . . Tudtam,

hogy Franciaországban nagy ellenkezésre talál az új német köztársaság felfegyverzésének a gondolata, bármilyen szigorú ellenőrzés alatt történne is az. De elképzelhetetlen volt, hogy Nyugat-Európa szovjet elözönlését valaha is el lehetne hárítani a németek segítsége nélkül" (36, 960–961. old.).

Churchill sosem volt híján a képmutatásnak. Egyik alkalommal ezt mondta Morannak: „Az igazság olyan becses, hogy a hazugság védőgátjával kell körülbástyázni" (123, 394. old.). A Churchill írásaiból vett fenti idézetben ez a védőgát igen erős. Nem azt mondja, hogy a Szovjetunió elleni fellépéshez elengedhetetlen az agresszív Nyugat-Németország támogatása, hanem azt, hogy a német részvétel az általa kiagyalt szovjet agresszió elhárításához szükséges. Annyira a vérében volt már Churchillnek a teljesen nyilvánvaló tények elferdítése, hogy képes volt a fenti szavakat 1957-ben is leírni, amikor a történelem már régen rácáfolt arra a negyvenes évek derekán kiagyalt meséjére, hogy Nyugat-Európát a szovjet veszély fenyegeti.

Churchillt bosszantotta, hogy a franciák nem hajlandók ratifikálni azokat a szerződéseket, amelyek Nyugat-Németország remilitarizálását irányozzák elő. A reá jellemző gátlástalansággal igyekezett nyomást gyakorolni Franciaországra, hogy kicsikarja hozzájárulását nyugatnémet katonai alakulatoknak az „európai hadseregbe" való bevonásához. Churchill azzal ijesztett rá Franciaországra, hogy ha visszautasítja az 1952-es bonni és párizsi szerződés ratifikálását, akkor az Atlanti Szövetség keretében hoznak létre német fegyveres erőket. Franciaországban Churchill sohasem volt népszerű, de különösen népszerűtlen volt a második világháború után. Nem csoda, hogy a francia néphez címzett fenyegetései felháborodást keltettek. Philipp Barrès, a francia nemzetgyűlés jobboldali képviselője kijelentette: „Sir Winston Churchill nem kapott megbízást Franciaország kormányzására . . . Nekünk magunknak kell eldöntenünk, hogy vállaljuk-e az öngyilkosságot" (159, 1954. január 2.). A francia nemzetgyűlés 1954 augusztusában leszavazta az „Európai Védelmi Közösség" létrehozásáról szóló szerződést, amely a „Daily Telegraph" kifejezésével élve, „Churchill zürichi beszédének a gyermeke" (154, 1965. január 25.).

Válaszul erre az angol kormány lázas tevékenységbe fogott, hogy egy új egyezményt hozzon tető alá Nyugat-Németország remilitarizálását illetően. Konferenciára ülnek össze Londonban, majd egy másikra Párizsban, s 1954. október 23-án kilenc ország, köztük Anglia, olyan új egyez-

ményeket ír alá, amelyek előirányozzák Nyugat-Németország remilitarizálását. Az NSZK-t beveszik a Nyugat-európai Unióba és a NATO-ba. Az ennek következményeit illető francia aggályok eloszlatására Churchill kormánya hozzájárult ahhoz, hogy a fegyverhez jutó németek derék viselkedésének garantálásaképpen angol csapatokat tartanak majd Nyugat-Németország területén. Ezzel Franciaország értésére kívánták adni, hogy nincs miért tartania a nyugat-németországi katonai erő újjáélesztésétől. Crossman munkáspárti politikus ezzel kapcsolatban a parlamentben kijelentette: „Egyetértenék azzal, hogy állandó jelleggel angol csapatokat tartsunk Európában, ha ez volna az egyetlen mód a német militarizmus újjászületésének megakadályozására, de hogy egy 120 ezer főnyi hadsereg ott-tartása legyen az ára a német militarizmus újjászületésének – ez csakugyan az esztelenség netovábbja."

Az újabb garanciák ellenére még mindig tartani kellett attól, hogy a francia parlament a nép nyomására a Nyugat-Németország remilitarizálásáról szóló újabb szerződéseket is elutasítja. Churchill fokozott erőfeszítésekkel igyekezett rábírni Franciaországot az aláírt szerződések ratifikálására. Újra azzal ijesztgette a franciákat, hogy az Egyesült Államoknak és Angliának Nyugat-Németországgal való szöveségét amúgy is létrehozzák, akár Franciaország részvételével, akár anélkül. Ha Franciaország részt vesz ebben a szövetségben, ez kizárólag a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni összefogás lesz, ha viszont ebbe nem megy bele, a szövetség Franciaország ellen is irányul majd. A „Tribune" című angol munkáspárti hetilap, arról szólva, hogy az angol és az amerikai uralkodó körök milyen nyomást gyakoroltak Franciaországra az 1954-es párizsi egyezmények elfogadtatása végett, megállapította: „Véleményünk szerint a nyugati hatalmak tekintélyén súlyos csorba esett saját népeik előtt. Ha a Nyugat államférfiai csak a népek érzelmeinek ilyen nyílt semmibe vevésével tudják elérni céljaikat, ezzel csak teljes csődjüket árulják el... Az utolsó pillanatban az angol kormány a legszégyenletesebb szerepet vállalta magára ebben a piszkos ügyben." 1955. január 10-én Churchill levelet intézett Mendès-France francia miniszterelnökhöz, s ebben ezt írta: „Fölöttébb elkeserítene, ha azt kellene látnom, hogy Franciaország elszigetelődik és elveszti befolyását a szabad világ többi hatalma között. Remélem, Önnek megadatik, hogy megmentse országát az események ilyen kedvezőtlen fordulatától" (16, 2. köt. 582. old.). Végül aztán Angliának, az Egyesült Államoknak és magának Franciaországnak a reakciós

erői elérték azt, hogy a francia parlament ratifikálta a Nyugat-Németország remilitarizálásáról szóló egyezményeket.

Angliának ezekben az egyezményekben való részvétele azt jelentette, hogy az angol kormány az Egyesült Államok, Franciaország és néhány más ország kormányával együtt szövetségre lépett az NSZK-val a szovjet állam ellen, hiszen, amint ezt maga Churchill is megvallotta, Nyugat-Németország újrafelfegyverzése a Szovjetunió ellen irányult. Ezzel Churchill kormánya ország-világ előtt kifejezésre juttatta, hogy ignorálja Anglia és a Szovjetunió szövetségi szerződését, és kész végleg megszakítani azokat a szövetségi kapcsolatokat, amelyeket a második világháború éveiben hozott létre a Szovjetunióval. Churchillnek az volt az elképzelése, hogy miután Anglia, az Egyesült Államok és Franciaország hivatalosan megköti Nyugat-Németországgal a Szovjetunió ellen irányuló szerződést, ezzel ráijeszt a Szovjetunióra, és rábírja Anglia és az Egyesült Államok követeléseinek teljesítésére. Éppen ezért Churchill úgy vélte, hogy a szovjet vezetőkkel való csúcstalálkozó előfeltétele azoknak a szerződéseknek a ratifikálása, amelyek szentesítik Angliának és más hatalmaknak Nyugat-Németországgal kötött szövetségét. „Én és kollégáim – írta 1955. január 10-én Mendès-France-nak – eltökélten azon leszünk, hogy a négy hatalom képviselőinek találkozójára ne kerülhessen sor, és a találkozóra szóló meghívások . . . ne menjenek el mindaddig, amíg a Londonban és Párizsban kidolgozott egyezményeket nem ratifikálják az azokat aláíró országok. Ebben a kérdésben a legteljesebb mértékben egyetértünk az Egyesült Államokkal" (16, 2. köt. 582. old.).

A szovjet kormány több ízben figyelmeztette Anglia kormányát, hogy ha az a Szovjetunió ellen irányuló szövetségre lép a nyugatnémet revansistákkal, ezzel felrúgja az angol–szovjet szövetségi szerződést. Churchill kormánya tisztában is volt ezzel, és tudatosan vállalta az 1942-es szerződés felbomlását. Ez a szerződés akkoriban már csak annyiban volt hasznos számára, mert bizonyos fokig álcázhatta vele az angol nép előtt szovjetellenes politikáját. Ugyanakkor Churchill ezt a szerződést bizonyos fokig már béklyónak is érezte, mert nem volt ínyére a nyugatnémet revansistáknak, hiszen néhány cikkelye előirányozta Anglia és a Szovjetunió közös fellépését egy újabb német agresszió elhárítása céljából.

Az angol kormány nem szívlelte meg a szovjet kormány figyelmeztetéseit, és tevékenységével felrúgta az 1942-es szerződést. A Szovjetuniónak nem maradt más választása, mint az, hogy a de jure helyzetet összhangba hozza a de facto helyzettel. 1955. május 7-én a Szovjetunió Legfelsőbb

Tanácsának elnöksége egy olyan rendeletet fogadott el, amely annullálta az angol–szovjet szerződést.

Ezt a döntést a Szovjetunió egy hónappal azután hozta, hogy Churchill visszavonult a miniszterelnöki tisztségtől, de a szerződés felbomlása egyes-egyedül és kizárólag az ő lelkén szárad, mert éppen ő készítette elő ezt hosszú éveken át. Churchill tehát egy fontos kétoldalú akcióval zárta le saját politikai karrierjét: szerződést kötött a nyugatnémet imperializmussal a Szovjetunió ellen, és egyben felrúgta Anglia és a Szovjetunió szövetségi szerződését.

Persze, nem Churchillen múlott, hogy a világtörténelem a második világháború után nem az általa Fultonban kifejtett terv szerint fejlődött. Ez nem tőle függött. A világban olyan visszafordíthatatlan folyamatok mentek végbe, amelyek a szocializmus növekedésére és a kapitalizmus hanyatlására utaltak. De vétkes Churchill mint államférfi annyiban, hogy képtelen volt felfogni a végbemenő jelenségeket és a világfejlődés tényleges tendenciáinak megfelelően formálni Anglia politikáját. S amikor a „hidegháború", amelynek Churchill volt a zászlóvivője, kudarcba fulladt, ez erősen aláásta tekintélyét. Az angol nép egyre inkább meggyőződött arról, hogy a kormány élén olyan ember áll, aki a XIX. században él, aki teljesen képtelen lépést tartani a korral. Bármennyire igyekezett is Churchill nyilvánosan békeangyalnak tűnni, az angol népnek és a világ közvéleményének a szemében Fulton után az egyik legfőbb háborús uszító volt.

Az ötvenes évek derekán nyilvánvalóvá vált már Churchill külpolitikájának tarthatatlansága. Napról napra világosabb lett, hogy Churchill kora lejárt, hogy a kormány élén új ember kell új eszmékkel, olyan ember, aki rugalmasabb és aki kevésbé járatta le magát a nép előtt.

Ráadásul Churchill igen öreg is volt már. A miniszterelnöki teendők terheit már nem bírta viselni. Dr. Moran már 1952 januárjában megállapította, hogy az agg miniszterelnökből „hiányzik a régi tettvágy, hogy mindent nagy erőfeszítésekkel végez" (123, 395. old.). 1953 júniusában Churchillt szélhűdés érte, s megbénult a bal oldala. 79 éves korban ez igen veszélyes volt. Az angol népet nem tájékoztatták arról, hogy menynyire súlyos Churchill állapota. Csupán annyit közöltek, hogy a miniszterelnök beteg, és hosszabb ideig teljes nyugalomra van szüksége. Churchillhez közel álló emberek, köztük Beaverbrook, a beteget meglátogatva mind arra a meggyőződésre jutottak, hogy Churchill már nem tér vissza a politikai tevékenységhez. Csakhogy Churchillben óriási életerő feszült

még. Le tudta gyűrni a szélhűdést, teste bal oldalának életfunkciói helyreálltak, s októberben már beszédet mondott a konzervatív párt rendes évi konferenciáján. De a kor csak megtette a magáét, a súlyos betegség következményei sem tűntek el nyomtalanul.

1953–1954 folyamán a konzervatív párt vezetőségében mind gyakrabban és mind nagyobb nyomatékkal kerül szóba az, hogy Churchillnek ideje volna nyugalomba vonulni, hogy a kormány élén és a konzervatív párt élén mást kellene a helyébe állítani, nevezetesen Anthony Edent.

1954 novemberében nagy csinnadrattával megünnepelték Winston Churchill 80. születésnapját. Beszédek hangzottak el, amelyekben az egekig magasztalták mint a legkiválóbb angol politikust, mint a burzsoá világ egyik legjelesebb vezetőjét. Az ünneplésben részt vett az alsóház, a lordok háza, a diplomáciai testület és számtalan magas rangú külföldi vendég.

A parlament megajándékozta Churchillt egy portréval, amelyet egy neves angol festőművész, Graham Sutherland készített. A portré művészeti értékei körül heves viták támadtak. Némelyek úgy találták, hogy Churchill nem látszik rajta sem nemes hadfinak, sem tisztességben megöregedett államférfinak. Ám voltak ettől eltérő vélemények is. Az egyik alsóházi képviselő kijelentette, hogy „ez valósághű ábrázolás. Egy nyomott hangulatban magába roskadt öregembernek a portréja, aki az atombombán mereng" (82, 329. old.).

Churchill beszéde, amelyet ünneplése alkalmából mondott, kissé kétértelmű volt. Kijelentette, hogy az angol politikai történelemben még nem volt példa ekkora ünneplésre, s hogy talán egyetlen demokratikus országban sem tanúsítottak még külföldön sem annyi jóindulatot és nemeslelkűséget egy pártpolitikus iránt. Fel lehetett ezt fogni úgy is, mint Churchill háláját az ünneplésért. De úgy is lehetett felfogni, hogy soha sehol nem volt még egy olyan politikus, aki annyi figyelmet érdemelt volna.

A Churchill leváltását latolgató politikusok között utódjának személyét illetően nem voltak nézeteltérések. Már annak idején, 1940-ben, amikor Churchillt a konzervatív párt vezetőjévé választották, egyes konzervatívok azt ajánlották, hogy válasszák meg Anthony Edent helyettesévé. Valamiképpen egy megbízhatóbb embernek az ellenőrzése alá szerették volna helyezni Churchillt. Akkor azonban a többség úgy találta, hogy nem célszerű egy ilyen újításnak a bevezetése. 1942 óta Eden afféle trónörökösnek a szerepét töltötte be. Amikor Churchill az Egyesült Államokba utazott, azt ajánlotta a királynak, hogy ha neki valami baja es-

nék, Edent nevezze ki miniszterelnökké (166, 544. old.). Most, 1955-ben, a konzervatívok már jobban örültek volna Edennek, mint magának Churchillnek.

Amikor 1953-ban Churchill megbetegedett, úgy tűnt, hogy végre elérkezett Eden órája. De Edennek nem volt szerencséje. Abban az időben súlyos műtét után maga is betegen feküdt. Churchill fia, Randolph azt írja, hogy ha akkor Eden Angliában van és egészséges, apjának le kellett volna mondania, s Anthony Eden ült volna a miniszterelnöki székbe. A konzervatív párt vezető köreiben akkoriban úgy vélték, hogy Churchillt nem szabad nyugalomba küldeni, míg Eden fel nem gyógyul. Randolph szerint ebben az vezérelte őket, hogy sajnálták Edent, aki annyi ideje lesi már, mikor költözhet be a Downing Street 10-be.

Nyilván nemcsak erről volt szó. Abban az időben a konzervatív párt vezető politikusai között nem akadt senki, aki felvehette volna a versenyt Edennel. Voltak olyan tervek is, hogy egy átmeneti kormányt hoznak létre, s ez kormányozza majd az országot Eden felgyógyulásáig. Ám jóval egyszerűbben oldódott meg minden. Winston Churchill felépült, és újra hozzáfogott kormányfői teendőinek ellátásához.

Churchill tudta, hogy a konzervatív pártban mind többen kívánják már távozását. Nem volt titok előtte az sem, hogy a trónörökös beleunt a várakozásba. Olykor Eden bosszantására emlékeztette arra, hogy Gladstone már 80 éves volt, amikor utoljára miniszterelnök lett. Churchill, életrajzírói szerint, 1955 januárjában döntött végérvényesen úgy, hogy visszavonul (16, 2. köt. 576. old.).

Churchill visszavonulását fokozatosan, feltűnés nélkül készítették elő. S amikor aztán nyugalomba ment, minden elképzelhető tiszteletadással búcsúztatták. 1955. április 4-én II. Erzsébet királynő a férjével megjelent a Downing Street 10-ben, a miniszterelnök rezidenciájában, ahol Winston Churchill ebédet adott a királynő tiszteletére. Az ebéden részt vettek a kabinet tagjai, tekintélyes munkáspárti politikusok, a második világháború sok katonai vezetője és Churchill legközelebbi munkatársai. A vendégek között volt Neville Chamberlainnek, Anglia hajdani miniszterelnökének, a fő müncheni politikusnak a felesége is. Churchill ezzel hangsúlyozni kívánta, hogy bármennyire eltértek is akkoriban, közvetlenül a második világháború előtt nézeteik Neville Chamberlainnel, mégis azonos alapokon álltak, azonosak voltak az alapvető érdekeik és céljaik. A királynő jelenléte a visszavonuló miniszterelnök iránti különös megbecsülésnek a jele volt.

Másnap aztán elvégeztek minden formalitást. Az erősen hajlott hátú, agg Churchill a Buckingham-palota előtt nehézkesen kiszállt a gépkocsiból. Átnyújtotta a királynőnek lemondását. 45 perces beszédet mondott, s a királynő elfogadta a lemondást. Másnap Anthony Edent az udvarba rendelték, s megbízást kapott az új kormány megalakítására.

Churchill egy teadélután keretében búcsúzott el a miniszterelnöki rezidencia személyzetétől, majd örökre elhagyta a Downing Street 10-et. Az épület előtt összesereglett tömeg végignézte, amint Churchill az elmaradhatatlan szivarral a szájában, pulikutyája, Rufus kíséretében gépkocsiba száll. Most is világszerte ismert mozdulatával köszöntötte a várakozókat, „V" alakba kinyújtva jobb kezének két ujját; victoria, a győzelem jele volt ez, amellyel a háború éveiben annyiszor üdvözölte honfitársait nyilvános szereplései alkalmával. Churchill vidéki birtokára, Chartwellbe hajtatott, s ott is töltötte élete hátralevő 10 esztendejének legnagyobb részét.

Ezúttal Churchill visszalépése végleges volt. Hosszú politikai pályája, amely bővelkedett viszontagságokban, lezárult. Névlegesen a parlament tagja maradt, de lényegében teljesen visszavonult a politikai élettől.

XIII. BEFEJEZÉS. EGY ÉLETÚT VÉGE ÉS SUMMÁJA

Churchill egész politikai élete folyamán örökké sietett. Különösképpen sietett a XX. század első évtizedében. De teljesen érett korában is mindig volt benne valamiféle türelmetlenség, például a harmadik miniszterelnökségét megelőző években.

Amikor megkérdezték Churchilltől, miért siet ennyire, miért akar mindent egyszerre és azonnal elérni, azt felelte, számolnia kell azzal, hogy nem lesz hosszabb életű a földön, mint apja, Randolph Churchill, s ezért sietnie kell, ha el akar érni annyit, amennyit apja elért, és ha el akarja végezni azt, amit elgondolt, s amit számos oknál fogva Randolph Churchill nem végezhetett el. Ám úgy adódott, hogy Winston Churchill éppen kétszer annyi ideig élt, mint apja.

Miután 1955-ben visszavonult a politikától, Winston Churchill élete utolsó 10 esztendejét nyugalomban töltötte. Ezekben az években részben Chartwellben élt, részben pedig londoni házában, amely a Hyde Park közelében a csendes Hyde Park Gate 28. sz. alatt állt. Olykor utazgatott a Földközi-tengeren Onassis görög milliomos és hajótulajdonos vendégeként annak luxusjachtján. Szívesen időzött a francia Riviérán is.

Az első időkben Churchill barátai és újságírók körében sok vita folyt akörül, vajon hogyan viselkedik majd Winston Churchill az aktív politikai tevékenységtől való visszavonulása után. Némelyek úgy vélték, hogy az idős érdemdús politikus szerepét fogja játszani, időnként nyilvánosan tanácsokat adva különösen jelentős politikai kérdésekben és szemrehányásokkal illetve a működő kormányzatot. Másoknak az volt a véleményük, hogy teljesen visszavonul majd magányába, megszakít minden kapcsolatot a politika világával, és nem is fog érdeklődni iránta.

Churchill nem választotta sem az egyik, sem a másik utat. Jobbnak látta, hogy élete végéig parlamenti képviselő maradjon. A kormány tagjainak padsorából áttelepült egy keresztfolyosó mögötti sor legszélső ülé-

sébe. Ritkán jelent meg a parlamentben, s akkor is szótlanul ült szokásos helyén. Körös-körül tomboltak a szenvedélyek, de ő ott ült részvétlenül, mintha mindezt észre sem venné. A képviselők időnként odapislogtak a sok vihart megért agg politikus felé, lesve, vajon nem nyilatkozik-e meg egyik vagy másik kérdésben, de ő hallgatásba burkolódzott, és a vitatott kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalását csupán a szavazásban való részvételével rögzítette.

Egyetlen alkalommal (amikor Eden kormánya 1956 végén az Egyiptom elleni szégyenletes háború kirobbantásával súlyos válságba sodorta Angliát) Churchill mégis bizonyos befolyást gyakorolt az államügyek menetére. Anthony Eden, aki oly hosszú ideig tartó „trónörökösködés" után csak 1955 tavaszán foglalhatta el a miniszterelnöki posztot, 1957 januárjában máris kénytelen volt örökre megválni tőle. A konzervatívok Edent dobták oda áldozatnak, őt téve meg bűnbaknak szuezi kalandja kudarcáért. A miniszterelnök Churchillnek egy másik közeli barátja, Harold Macmillan lett. A közvélemény amellett volt, hogy Edentől Richard Butler vegye át a miniszterelnökséget, aki a kormányon belül ésszerűbb álláspontot képviselt Egyiptom tekintetében, de Winston Churchill, aki meghívást kapott a Buckingham-palotába, azt tanácsolta a királynőnek, hogy Macmillanre bízza a kormányalakítást, jóllehet Macmillan ugyanúgy híve volt az Egyiptom elleni intervenciónak, mint maga Anthony Eden. Hasonló tanácsot kapott a királynő néhány más politikustól is, akiknek a véleményét kikérte, s így Macmillan javára dőlt el a miniszterelnökség kérdése.

Élete utolsó éveiben Churchill felhagyott irodalmi munkásságával. Nem volt már meg hozzá sem a fizikai, sem a szellemi ereje. 1956–1958-ban megjelent „A History of the English-speaking Peoples" (Az angolul beszélő népek története) című művének négy kötete. Churchill, mint Morannak elmondotta, ezeket a köteteket igen rövid idő, egy év és három hónap alatt írta meg közvetlenül a második világháború előtt. „Minden este dolgoztam a művön – mondotta –, éjjel kettőig, bár akkoriban nagy harcot kellett vívnom Anglia újrafelfegyverzéséért. Persze, voltak munkatársaim, de magam írtam le minden egyes szót" (123, 691. old.). A háború, majd a második világháborúval foglalkozó érdekes és fontos könyveken végzett munka késleltette az angolszász országok történetének a kiadását. Amikor Churchill visszavonult, azt mondogatta, hogy nyugdíjban lesz egy érdekes és kellemes foglalatossága: ez a könyv. Csakugyan azt hitte, hogy ez a munka kitölti majd életét. De másként

adódott. A visszavonulás után Churchillen olyan levertség és depresszió lett úrrá, hogy már képtelen volt ezen a művön rendesen dolgozni. Azt mondotta, hogy a könyv legfeljebb némi csiszolásra szorul, de végül mind a négy kötet lényegében változatlan formában jelent meg.

A konzervatív sajtó természetesen nem győzte dicsérni „Az angolul beszélő népek története"-t. Ebben részben az játszott közre, hogy továbbra is reklámozni kívánták Churchill személyét, részben pedig politikai megfontolások: az a törekvés, hogy a könyv megjelenését felhasználják az angol–amerikai szövetség további propagálásához.

A szövetség gondolata végigvonul az egész művön, s Churchill ezt történelmileg megalapozza. „Új történelmi szakasz rajzolódik ki a szemünk láttára – írja a szerző. – Ebben a szakaszban a szövetségnek ismét ki kell állnia a próbát, s hatalmas ereje a béke és a szabadság megőrzésére irányul majd" (72, 245. old.). Churchill négykötetes dicshimnuszt zengett Anglia és az Egyesült Államok szövetségéről, s az volt a véleménye, hogy ez a szövetség hivatott megóvni a kapitalista világot. Churchill ezt természetesen a szabadság megóvásának nevezte. Az angol–amerikai világuralom bevezetése nála természetesen úgy szerepel, mint a világ békéjének megóvása és védelme az angolszász hatalmak által.

Bármennyire dicsérte is sok sajtóorgánum ezt a művet, a történészek igen kritikusan fogadták. Ez valóban Churchill leggyengébb történelmi munkája. Nemcsak arról volt szó, hogy ez, amint azt több kritikus is elpanaszolta, „királyok, arisztokraták és csaták története" – Churchill mindig is ebből a szemszögből nézve írt történelmet –, hanem arról is, hogy a mű nem tartalmazott semmiféle új tényeket vagy dokumentumokat. Egy sor Anglia történetéről korábban megjelent összefoglaló mű alapján íródott. Márpedig Churchill korábbi nagy munkáinak éppen az volt a fő érdemük, hogy bővelkedtek friss tényanyagban. A hivatásos történészek azt kifogásolták, hogy Churchill nem vette figyelembe azokat az eredményeket, amelyeket a történettudomány az általa tárgyalt kérdésekben akár csak azt utóbbi három-négy évtized alatt is elért. És gyengébb volt a nyelvezete is, a stílusa is.

Az első kötet címe: „Britannia születése." A szerző a távoli múltban kezdi elbeszélését és a Tudorok hatalomra jutásával zárja a kötetet. A második kötet – „Egy új világ" – az angol történelem 1485-től 1688-ig terjedő időszakát tárgyalja. A harmadik kötet címe „A forradalmak kora", s a XVII. század végétől 1815-ig taglalja Anglia és az Egyesült Államok

történetét. Az utolsó, negyedik kötet – „A nagy demokráciák" – 1901-ig bezárólag foglalkozik az angol és az amerikai történelemmel.

Az olvasónak észre kellett vennie, hogy a szerző javíthatatlan soviniszta. Erről az álláspontjáról bizonygatta, hogy az angolszász népekre különös felelősség hárul, hogy az ő feladatuk megmutatni a szebb jövőbe vivő utat az egész világnak, s az olvasónak óhatatlanul éreznie kellett az angolszász faj fölényét minden más fajjal szemben. Churchill kisebb-nagyobb mértékben korábban is ilyen álláspontot képviselt minden irodalmi művében és minden beszédében. De sehol sem állt ki olyan határozottan a fajelmélet mellett, mint éppen „Az angolul beszélő népek története"-ben.

Winston Churchillnek élete alkonyán is megmaradt az a gyengéje, hogy fölöttébb kedvelte a figyelem különböző jeleit és a különféle kitüntetéseket. Most is hol az egyik, hol a másik város választotta díszpolgárává. De Gaulle elnök a Felszabadulás emlékéremmel tüntette ki. Amikor Churchill 1958 novemberében tizennégy év után újra találkozott de Gaulle-lal, ebből az alkalomból beszédet mondott, amelyben Franciaország nagy barátjának szerepében tetszelgett. 1963 áprilisában az amerikai kongresszus külön törvényt fogadott el, amely Winston Churchillt az Egyesült Államok díszállampolgárává avatta. A Kongresszusnak ebben a precedens nélkül álló döntésében, amelyet John Kennedy elnök írt alá, az amerikai uralkodó köröknek az a vágya jutott kifejezésre, hogy méltassák Churchillnek azokat az érdemeit, amelyeket Anglia és az Egyesült Államok kapcsolatainak szorosabbra fűzésében, valamint a kommunizmus elleni harcban szerzett (130, 1965. január 25.).

John Kennedy szemében Churchill óriás volt. A későbbi amerikai elnök már ifjúkorában sokat olvasgatta Churchill műveit, különösen a Marlborough-históriát. A fiatal Kennedynek az volt a véleménye, hogy politikai témákról senki sem írt olyan nagyszerűen, mint az általa nagyra becsült irodalmár-politikus. Saját politikai nyelvezetének formálásában Kennedy igyekezett Churchill fennkölt retorikáját utánozni.

Kennedy jegyzetfüzetei tarkállottak a Churchill műveiből kölcsönzött idézetektől. Szívesen ismételte Churchill szavait: „Az egész világtörténet mint valami gyújtópontban a következő tételben fut össze: amikor nemzetek erősek, nem mindig igazságosak, amikor pedig igazságosak akarnak lenni, gyakran már nem erősek" (145, 106. old.). Hugh Sidey, a neves amerikai újságíró, aki előbb a szenátor, majd az elnök Kennedy krónikása volt a „Time" című folyóiratnál, megjegyezte: „Kennedy olykor

eltöprengett azon, vajon milyen mértékben segítette Churchillt felemelkedésében irodalmi munkássága. Újra meg újra elővette Churchill emlékiratait csak azért, hogy elsajátítsa tőle az irodalmi mesterséget" (146, 75. old.).

Sok éven át ábrándozott John Kennedy arról, hogy megismerkedjen Churchill-lel. Az ötvenes évek végén kínálkozott erre alkalom: a Kennedy házaspár Cannes-ban üdült, s ott tartózkodott éppen Churchill is. Egy közös ismerősük jachtján találkoztak. Kennedy az izgalomtól reszketve kezet fogott az idős politikussal. A kissé már szenilis Churchill előbb összetévesztette valaki mással, s amikor végre tisztázódott a félreértés, mint Kennedy életrajzírója, Arthur Schlesinger professzor írja, „sehogy sem indult meg közöttük a társalgás. Kennedy túlságosan későn találkozott példaképével. De Churchill így is az a férfiú maradt, akit Kennedy mindenki másnál jobban csodált" (145, 84. old.). Eszmecserére tehát nem került sor. Az elnöknek meg kellett elégednie azzal, hogy utánozza Churchill szokását: a déli egy órányi alvást pizsamában és ágyban, amelyet elnöksége alatt szigorúan betartott, arra számítva, hogy így szert tehet Churchill munkabírására.

Churchill 87 éves korában Monte Carlóban olyan szerencsétlenül elesett, hogy combtörést szenvedett. Az angol légierő repülőgépén Londonba szállították, s hosszú időt kellett kórházban töltenie. Ám ebből a súlyos balesetből is szerencsésen felépült. Úgy tűnt, hogy Churchill ereje kifogyhatatlan. Pedig már fogytán volt.

1964-ben Churchill úgy döntött, hogy nem jelölteti már magát a parlamenti választásokon. Ezzel véget ért Winston Churchill hosszú parlamenti karrierje, amely kis megszakítással 65 esztendeig tartott. Az alsóház meleg hangú búcsúülést tartott a tiszteletére. A különböző pártok képviselői egymás után méltatták a 89 éves konzervatív politikus nagy érdemeit. Churchill barátai és orvosai attól tartottak, hogy a sok izgalom megárthat neki, s ezért nem vett részt ezen az ülésen, amely külön határozatban emlékezett meg az angol parlamentarizmusban játszott szerepéről. Ám másnap már elfoglalta helyét az alsóházban. Hivatalosan átnyújtották neki az előző nap hozott határozatot, majd felolvasták meghatódott hangú rövid köszönetét.

A fotóriporterek és újságírók időnként közöltek a lapokban fényképeket és tudósításokat Churchillről. Ám egyre kevesebb hír került be a sajtóba életéről. A „New York Herald Tribune" című amerikai lap 1964 végén azt írta, hogy „a tapintatos hallgatás fátyla, amely mostanában Sir

Winston mindennapi életét beborítja, nem teszi lehetővé, hogy képet alkossunk magunknak, hogyan is tölti »szép napjait«, és miben különböznek ezek a többitől". A lap azt is megírta, hogy Churchill nehezen viseli éveinek súlyát, de azért naponta átnéz minden londoni lapot, s könyvek iránt is érdeklődik, főleg történelmi tárgyúak iránt.

Ezekben az években megjelent néhány érdekes visszaemlékezés olyan angol hadvezérek tollából, akik Churchill vezetése alatt működtek. Arthur Bryant történész publikálta Alanbrooke tábornagy feljegyzéseit. Montgomery tábornagy is kiadta visszaemlékezéseit. John Kennedy vezérőrnagy, aki magas pozíciót töltött be a hadügyminisztériumban, ugyancsak elmondta a világnak, hogyan vélekedtek az angol katonai vezetők Churchillről abban az időben, amikor miniszterelnök és véderőminiszter volt. Ezekben a könyvekben több-kevesebb bíráló megjegyzést is elejtettek Churchillről. Különösen éles bírálat érte Churchillt Alanbrooke naplóinak két kötetében. Winstont és Clementine-t nagyon elkeserítette, hogy Alanbrooke közzétette feljegyzéseit. „Ez nagyon rossz könyv" (123, 762. old.). – mondogatta Churchill.

Ahogy Churchill életének utolsó 10 esztendeje a vége felé közeledett és ereje egyre fogyott, érdeklődési köre is összeszűkült. Már nem festegetett. Bármennyire szerette is a lóversenyt, kénytelen volt beérni azzal, hogy a versenyeket a televízióban nézegesse. Valamikor egész éjszakákat töltött kártyaasztal mellett Monte Carlóban, de most már erről az élvezetről is le kellett mondania. Utolsó napjaiig megmaradt a filmért való rajongása. Chartwellben berendezte saját moziját, amelyben levetíttette a különböző filmgyárak által rendelkezésére bocsátott filmeket.

Bármennyire összeszűkült is Churchill tevékenysége, még mindig három titkárra volt szüksége. Emellett volt egy személyes munkatársa is, akit a külügyminisztérium bocsátott a rendelkezésére. Hetenként százszámra érkeztek a nevére levelek. Igaz, hogy ezek közül maga csak nagyon keveset olvasott el.

1964 végén Churchill betöltötte 90. életévét. Ezúttal nem rendeztek ebből az alkalomból semmiféle ünnepségeket. Az ünnepeltnek egészségi állapotára való tekintettel kerülnie kellett minden izgalmat. Születésnapjára Churchill 60 000 levelet, táviratot és küldeményt kapott. Sok londoni vonult a Hyde Park Gate-be Churchill háza elé. Churchill megjelent a ház ablakában és köszöntötte a tömeget. Ezen a napon a háborús évek híres „riadóöltözékének" mintájára varrt ruhát viselt.

A Churchill 90. születésnapján készült fényképek arról tanúskodnak,

hogy már nagyon gyenge volt. Erről árulkodott a szeme is, amelyből hajdan csak úgy sugárzott az értelem, az akarat és szilárdság. A kérlelhetetlen idő megtette a magáét. „Paradox, sőt szinte már szomorú a mai helyzet – írta Churchill 90. születésnapja alkalmából egy amerikai lap. – Anglia már feljegyezte nevét a kiváló személyiségek listáján az ország történelmi nagyjai közé. Holott még él, ha nem is tart már egészen lépést a korral." A lap megjegyzi, hogy „Sir Winston, mint mindig, most is kihívja a sorsot. Úgy látszik, mindenben kivétel akar lenni. 20 évvel ezelőtt az egyik londoni filmhíradó vállalat egy filmoperatőr-csoportot alakított arra az alkalomra, amikor dokumentumfilmet készíthet majd Churchill temetéséről. Az operatőrök közül három már nincs az élők sorában" (130, 1964. november 29.).

1965. január elején Churchill megfázott és ágynak dőlt. Január 15-én agyvérzést kapott, és elvesztette eszméletét. Több mint egy hétig feküdt eszméletlen állapotban. S január 24-én Winston Churchill elhunyt.

Anglia, az Egyesült Államok és más nyugati országok sajtója bízvást sohasem szentelt annyi figyelmet Churchillnek, mint azokban a napokban. A „Times" című lap, fittyet hányva a hagyománynak, az első oldalon közölte Churchill nagyméretű portréját. Emellett egy részletes életrajzot is adott. Sőt a lap külön emlékszámot jelentetett meg, amelyben gazdag anyagot közölt az elhunytról, és ezt nagy mennyiségű fényképpel illusztrálta.

A hivatalos Anglia állami temetést rendezett Churchillnek, amely pompáját és ünnepélyességét tekintve felért egy királyi temetéssel. A Brit Nemzetközösség valamennyi országából és sok más államból számos hivatalos küldöttség érkezett Angliába, hogy részt vegyen a temetésen. A ceremónia több napig tartott, és azzal ért véget, hogy Churchill földi maradványait örök nyugalomra helyezték a bladoni parókiatemplom szerény ősi temetőjében, ahová apját és anyját is temették; ez a temető Blenheim, Churchill őseinek rezidenciája szomszédságában fekszik.

Churchill már néhány évvel a halála előtt részletesen kidolgozta saját temetésének a ceremóniáját, és ezt írásba is foglalta az úgynevezett „Temetési könyv"-ben (148, 1965. január 25.). Ez a kérdés hosszú éveken át foglalkoztatta, amikor még aktív politikus volt. Moran visszaemlékezik arra, hogy 1947-ben Churchill az ő jelenlétében azt mondta feleségének, szeretné, ha mint katonát temetnék el. „Jól van, drágám – hagyta rá Clementine –, mint katonát fognak eltemetni" (123, 350. old.). Kívánsága teljesült.

Clementine túlélte férjét. 56 évet töltöttek boldog házasságban. Churchill egyik alkalommal azt mondta: „1908 szeptemberében nősültem, s azóta boldogan éltem" (43, 1965. január 25.). Ezt jelentős mértékben annak köszönhette, hogy Clementine okos és tapintatos asszony volt. Winstonnak igen nehéz természete volt, s feleségének nyilván nem volt könnyű dolga mellette, bár ezt sohasem éreztette. Sohasem tett kísérletet arra, hogy megzabolázza, hibáit korrigálja vagy jellemén javítson, ahogy azt az ő helyében sok kevésbé okos asszony megtette volna. „Sohasem zsörtölődött, nem kötekedett, nem követelődzött, de ha mondott valamit, Winston hallgatott rá" – írta a „Sun" című lap. (148, 1965. január 25.)

Olyannak fogadta el Winstont, amilyen volt, s tudta magát nélkülözhetetlenné tenni a kudarc óráiban is, a legnagyobb sikerek idején is. Nem sok időt töltöttek együtt; ehhez Winston túlságosan is elfoglalt ember volt. Clementine sohasem erőszakolta rá véleményét a férjére, de házuk folyosója gyakran visszhangzott Winston kiáltásától: „Clemmie!" Ez azt jelentette, hogy kérdezni szeretne valamit, hogy tanácsot szeretne kérni feleségétől. A háztartás vezetése teljesen Clementine vállán nyugodott, s mindent elkövetett azért, hogy Winston elégedett legyen, hogy semmi se izgassa. Amikor Churchillnek hajlott korában már nehezére esett, hogy gyakrabban látogasson el választókerületébe, Woodfordba, Clementine utazott oda, és rendezett el mindent a konzervatívok helyi szervezetével. Ha beszédet kellett mondani, ezt is megtette (41, 1965. január 25.).

Egyik alkalommal Clementine Churchill lányok egy csoportjának tanácsokat adott arra, hogy miképpen bánjanak a férfiakkal: „Sohasem szabad véleményeteket rájuk erőszakolnotok öbbet értek el, ha nyugodtan kitartotok meggyőződéstek mellett. S ezt is bizonyos művészettel és humorérzékkel kell tennetek." A „Sun" című lap megjegyzi, hogy Clementine is éppen így járt el egész életében (148, 1965. január 25.).

Churchillnek halála után egy fia és két leánya maradt. Egyetlen fia, Randolph, 1911-ben született. Politikus nem lett belőle, bár próbálkozott a képviselőséggel. Az újságírásban több sikerrel járt. Apjának egy ötkötetes életrajzán dolgozott. Randolphnak van egy fia, Winston II. Churchill, s annak is fia született már, Randolph II. Churchill, aki Winston Churchill dédunokája.

Churchill legidősebb leánya, Diana, 1909-ben született. Két ízben ment férjhez, s mindkét házassága válással végződött. 1963 októberé-

ben 54 éves korában elhunyt. A halottkém jelentése szerint öngyilkos lett; nagy adag altatót vett be.

Sarah nevű leánya 1914-ben született. Háromszor ment férjhez. Első férjétől elvált, a másik kettő meghalt.

Legkisebb lánya, Mary 1922-ben született, és szerencsésebb volt a házassággal. Egyszer ment férjhez egy parlamenti képviselőhöz és miniszterhez, s boldog házasságban él.

Churchilléknek volt még egy lányuk, Marigold. 1918-ban született, de még hároméves sem volt, amikor meghalt. (129, 1965. január 25.)

Winston Churchill már jóval a halála előtt, még 1946-ban, lépéseket tett azért, hogy valamiképp kijátssza a nagy örökségekre magas adót kirovó törvényt. Úgynevezett családi alapítványt hozott létre gyermekei és unokái eltartására, s ebbe utalta át már jó előre vagyona tetemes részét, anélkül, hogy ez után adót rótt volna le.

„Churchill gazdag ember volt" (41, 1965. január 25.) – állapítja meg a „Daily Express" című lap. Ez kétségtelenül igaz. Hogy mekkora vagyona volt, erre vonatkozólag nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Az angliai szokásokat követve és a megadóztatástól tartva maga is mindig hallgatott erről. Annyit azonban tudunk, hogy már ifjúkorában tetemes vagyont gyűjtött irodalmi műveivel és előadásaival, s ezt ugyanezekből a forrásokból állandóan tovább gyarapította. Emellett az első világháború után egy nagyobb örökséghez jutott. Továbbá, a lapokban megjelent hírek szerint a második világháború után könyveiért és más publikációiért jóval több mint 1 millió font sterlinget vágott zsebre. Mindezek az összegek a családi alapítványba kerültek (46, 1965. február 13.).

Churchill végrendeletében, amelyet halála után bontottak fel, mindössze egy 266 054 font sterlinges összeg szerepelt. Ez nagyjából londoni házából és állattenyésztő farmjából áll. Ennek az összegnek az egyharmadát a végrendelet szerint felesége kapta, kétharmadát pedig elosztották gyermekei között. Kisebb összegeket hagyott személyi titkárára és néhány más személyre (46, 1965. február 13.).

Churchill halálát az angol uralkodó körök arra használták fel, hogy mérhetetlenül felfújják a róla alkotott legendát.

A „Daily Worker" című kommunista lap rámutatott arra, hogy Churchill halálakor minden propagandaeszköz bevetésével olyan látszatot igyekeztek kelteni, mintha ez lenne a világ legfontosabb eseménye. A „Sunday Times" című lap Churchill halála alkalmából ezt írta: „Anglia

gyászol, s vele együtt gyászol az egész világ. Ez már önmagában véve olyan történelmi esemény, amelyre a mai gyerekek örökké emlékezni fognak, s amiről, megöregedve, mesélnek majd unokáiknak . . . A Churchill elvesztése fölötti gyász éles ellentétben áll egész mai életünk jelentéktelenségével" (149, 1965. január 31.).

Nagyon találóan jegyzi meg a „Daily Worker", hogy „a személyi kultusz,. . . amikor a tőkésosztályt szolgálja, nyugaton fantasztikus méreteket ölt" (46, 1965. január 25.). Pontosan így reagált az angol polgári sajtó Churchill halálára. A dolog odáig fajult, hogy az anglikán egyház primása, a canterburyi érsek külön imát írt és tett közzé Churchillről, amely ezzel a sorral kezdődik: „Churchill az Úr gondviselésének adománya" (46, 1965. január 25.).

Winston Churchill volt a XX. században a burzsoá világ egyik legnépszerűbb és legismertebb államférfia. Alakja nemcsak azért emelkedett ki kora burzsoá társadalmának többi politikusa közül, mert valóban jelentős volt, hanem azért is, mert a jelenkori kapitalizmus, miután mély válságba jutott és hanyatlásnak indult, egyre kevésbé képes már jelentős államférfiakat adni. Thomas Carlyle valamikor azt mondotta: „A kor jelentős, de a tiszteletre méltó gentlemanek, meg kell vallanom, jelentéktelenek." Churchillt olyan törpék vették körül, mint Neville Chamberlain és a többiek, s közülük csakugyan impozánsan kiemelkedett az ő alakja.

Churchill már régen, politikai pályája kezdetén, sőt ezt megelőzően tett szert hírnévre. Apja, Randolph Churchill olyan férfiú volt, aki hosszú éveken át a közvélemény figyelmének középpontjában állt. Maga Winston Churchill már önálló élete legelején a maga köreiben mint neves apjának a fia bizonyos népszerűségnek örvendett. Ezt követték a XIX. század végi háborús kalandjai, amelyeket elsősorban ő maga reklámozott, s amelyek így tovább növelték népszerűségét. Hogy hírnevet szerzett magának, ebben közrejátszott meglehetősen szokatlan politikai életrajza is. Két ízben vállalkozott arra, hogy nagy csinnadrattával politikai pártot változtasson, s ez természetesen éles visszhangot keltett a társadalomban. Extravagáns kirohanásainak sokszor nem volt más céljuk, mint az, hogy magára vonja a figyelmet.

Senki másról nem írtak még annyi könyvet és cikket. De senki sem tett annyit Churchill reklámozásáért, mint éppen ő maga. Számos könyve, amelynek főszereplője mindig maga a szerző, a legjobb reklám volt neki. Már a második világháború előtt igen sok életrajza jelent meg.

S abban az időben Winston Churchillről sok olyat írtak és mondtak, ami igaz is. Több szerző eléggé objektívan értékelte Churchillt mint embert és politikust.

1940-től kezdve, amikor a konzervatív párt Churchillt vezérévé teszi, s így az angol nép hangulatának megfelelően a kormány élére kerül, a személye körül csapott reklám már elveszti a mértéket. Ettől fogva az irodalom egyre nagyobb áradata foglalkozik Churchill-lel, de ennek az irodalomnak a minősége rohamosan romlik. Éppen abban az időben született meg az a Churchill-legenda, amelyet aztán annyira felkapott és terjesztett az angol burzsoá körök propagandagépezete. Egymást követik a panegiriszek, s buzgó szerzők, à la Lewis Broad, mérhetetlen rajongással csupa rózsaszín árnyalattal festik le hősüket. Csak igen ritkán akadnak olyan kiadványok, amelyek Emrys Hughes könyvéhez hasonlóan bizonyos fokú kritikával is illetik Winston Churchillt.

Mindez nem volt véletlen. A konzervatívok és hatalmas propagandagépezetük erőt és pénzt nem sajnálva igyekeztek Churchillt nemzeti hősnek, népvezérnek, a jelenkor legnagyobb angoljának feltüntetni. Azért magasztalták fel ennyire Churchillt, hogy széles háta mögé rejthessék a második világháború előestjén elszenvedett kudarcaikat és elkövetett bűntetteiket. A konzervatívok tudatosan ápolták a Churchill-legendát, mert vezérük dicsőítésével szerették volna a nép körében helyreállítani és növelni pártjuk tekintélyét. Érthető, hogy ilyen körülmények között Churchillt illetően az igazság háttérbe szorult, átengedve a terepet a lelkes kiagyalásoknak.

A legenda szerint Churchill volt az építőmestere annak a győzelemnek, amelyet az államok és népek antifasiszta koalíciója a második világháborúban Németország, Japán, Olaszország és szövetségeseik fölött aratott. Churchill kormányának a hitleristaellenes koalícióban való részvétele csakugyan előmozdította a győzelem kivívását. Csakhogy Churchill semmiképpen sem tekinthető e győzelem fő szervezőjének. Minden vitán felül áll, hogy Churchill 1941 júniusa előtt képtelen volt megtalálni a Németország fölötti győzelem elérésének útját. S ha Németország nem omlik össze a Szovjetunió fegyveres erőinek csapásai alatt, Anglia nemcsak hogy háborús győzelmét nem biztosíthatta volna, hanem szörnyű katasztrófáját sem kerülhette volna el.

Amikor arról van szó, hogy a második világháborúban milyen szerepe volt Churchillnek a győzelem kivívásában, nem szabad elvonatkoztatni attól a ténytől sem, hogy 1940 elején Churchill annak a híve volt, hogy a

háborút Németországról a Szovjetunióra irányítsák át, ennek pedig az lett volna a következménye, hogy Angliának egyidejűleg kellett volna hadat viselnie nemcsak Németország ellen, hanem a Szovjetunió ellen is, aminek reá nézve csakis katasztrófa lehetett volna a vége. S ha Angliának sikerült elkerülnie ezt a szörnyű katasztrófát, ez korántsem Winston Churchill erőfeszítéseinek köszönhető. Mint Emrys Hughes írja, „csupán merő véletlenből sikerült 1940 elején elkerülnünk azt, hogy egyidejűleg hadban álljunk az oroszokkal és a németekkel" (82, 199. old.). Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy ezt a „véletlent" lényegében a szovjet külpolitika lépései teremtették meg.

A legenda szerint Churchill nagy hadvezér volt. Ennek elterjedése elsősorban saját erőfeszítéseinek az eredménye. Gyermekkora óta nem hagyták nyugodni John Churchillnek, az első Marlborough hercegnek a babérai. Fölöttébb szeretett volna nagy dicsőséget szerezni a csatamezőn.

Churchill csakugyan a legaktívabban vett részt az angol fegyveres erők által a második világháborúban kifejtett haditevékenység vezetésében. Hatkötetes emlékiratai tele vannak olyan dokumentumokkal, amelyek e téren kifejtett tevékenységét szemléltetik. Ami viszont Churchill hadászati koncepcióit illeti, ezek semmiképpen sem tanúskodnak nagy katonai érdemeiről. Stratégiája 1941 júniusáig naiv és tehetetlen volt. Ezt nem kell feltétlenül teljesen magának Churchillnek a rovására írnunk, hiszen az objektív feltételek akkoriban nem kedveztek az angol fegyvereknek. Csakhogy később, amikor Angliának olyan hatalmas szövetségesei voltak már, mint a Szovjetunió és az Egyesült Államok, Churchill koncepciói még mindig igen kétes értékűek, olykor éppenséggel kalandor jellegűek voltak, ha az ellenség fölötti gyors és döntő győzelem biztosítása szempontjából nézzük őket.

A második világháború döntő csatáinak menete megmutatta, hogy Churchill stratégiai koncepciója, amely szerint a győzelmet a periférián az ellenségre mért csapásokkal, valamint ipari centrumai és települései elleni légitámadásokkal kellett volna kivívni, teljesen tarthatatlan volt. A győzelmet hozó döntő csapásokat a legfontosabb frontokon, elsősorban a szovjet–német fronton mérték az ellenségre. Churchill hadászati elképzelésein sokat rontottak politikai megfontolásai is, amelyekben a Szovjetunióval szemben táplált ellenszenve vezérelte, valamint az a törekvés, hogy a Szovjetuniót megfossza majdani győzelmének gyümölcseitől, s hogy megszilárdítsa Anglia gyarmati pozícióit.

A második világháború tekintélyes katonai vezetői eléggé egyöntetű

szkepticizmussal nyilatkoznak Churchill stratégiai és taktikai művészetéről. Alanbrooke naplói, Kennedy és több más tábornok visszaemlékezései arról tanúskodnak, hogy sok konkrét katonai kérdésben a Churchill által ajánlott megoldásokat a katonai szakemberek ellenezték. „Churchill kritikusai – írja John Kennedy – abban az időben (1941 végéről van szó – *V. T.*) őszintén azon a véleményen voltak, hogy lehetetlen lesz megnyerni a háborút mindaddig, amíg Churchill ellenőrzi stratégiánkat" (95, 161. old.). Richard Crossman, az ismert munkáspárti politikus, Churchill életútját összegezve ezt írta: „Churchill nagy hadvezérnek tartotta magát, s háborús emlékiratainak hat kötetét főképpen azért alkotta meg, hogy megörökítse e téren elért eredményeit. Márpedig kétlem, hogy az eljövendő történészek igazolják majd ezt az értékelést, amelyet Churchill rendkívül tendenciózusan összeválogatott bizonyítékokkal igyekszik megalapozni" (148, 1965. január 25.).

A konzervatív propaganda, amikor Churchillt dicsőíti, amiért 1940–1945-ben megmentette Angliát, hangsúlyozza a hitleristaellenes koalíció létrehozásában betöltött szerepét, de mélyen hallgat arról, hogy mennyit fáradozott e koalíció szétrombolásán, mihelyt Angliát nem fenyegette már közvetlen veszély. A konzervatívok, afféle Churchill-mítoszt költve, általában csaknem kizárólag a második világháborúban betöltött szerepének propagálására összpontosítják erőfeszítéseiket, abban a reményben, hogy politikai karrierjének többi aspektusa talán feledésbe merül.

Kétségtelen, hogy igen jelentős eredmények írhatók Churchill javára. A harmincas években Churchill, a konzervatív párt más vezetőitől eltérően, felismerte a németek részéről Angliát fenyegető veszély jelentőségét, és arra az egyetlen ésszerű, egy konzervatív számára igen merész következtetésre jutott, hogy ez a veszély csakis a Szovjetunióval szövetségben hárítható el. 1940 tavaszán Churchill politikai életének egy igen fontos lépését tette meg, amikor rászánta magát arra, hogy folytatja a háborút és e célból szövetségre lép a Szovjetunióval és az Egyesült Államokkal. Angliában egységfront alakult ki, a nép összefogott, hogy elhárítsa a halálos veszedelmet, Churchill pedig a konzervatív párt vezéréből a nemzet hadvezérévé vált.

Az a helyes lépés, amelyet Churchill 1940 tavaszán tett, megmentette Angliát a biztos pusztulástól, és lehetővé tette számára, hogy a győzelmes hitleristaellenes koalíció soraiban fejezze be a háborút. Ez volt Churchill legnagyobb diadala, amelyet államférfiként elért, ez volt a fénykora. Churchillnek azért volt sikere, mert a kialakult körülmények folytán

akkori tevékenysége a legjobban felelt meg Anglia nemzeti érdekeinek, népe érdekeinek, s hogy ebben a tevékenységében támogatta a nép. Mint államférfi Churchill akkor élte fénykorát, amikor együtt haladt a néppel. „Amit Churchill tett, hogy segítse az emberiséget a győzelem kivívásában, az a javára írandó" – állapította meg 1965. januárban a „Daily Worker" című angol kommunista lap. Ugyanakkor azonban felvetett egy igen fontos kérdést: „De vajon mi történt 1945 után?" (46, 1965. január 29.)

A következő történt. Hamarosan cserbenhagyta a népet és nem kevés, amit azért tett, hogy szétrobbantsa az államok antifasiszta koalícióját. Amikor a túlélő müncheni politikusok ismét előmerészkedtek búvóhelyeikről, és újra azt kezdték hirdetni, hogy Németországot a bolsevizmus elleni bástyává kellene tenni, Churchill fáradhatatlanul propagálta ezt a gondolatot, és harcolt megvalósításáért. És sokat sikerült elérnie ebben az irányban. Németország 1945-ben szétzúzott hadigépezete ennek eredményeképpen 1965-ben már újra működött. A nyugatnémet hadsereg Nyugat-Európa legerősebb hadserege lett. Ily módon Churchill lényegében azonos platformon volt a müncheni politikusokkal. Amit Churchill 1940 előtt és 1942 után tett, az mind arról tanúskodik, hogy a nagy szövetség létrehozásában betöltött szerepe kivétel volt hosszú politikai pályáján.

Ha tehát az angol propaganda felmagasztalja Churchillnek a német nácizmus elleni harcban játszott szerepét és hallgat arról, amit a háború után a revansizmusnak és a militarizmusnak Nyugat-Németországban való újjáélesztése érdekében tett, ez csak a Churchill-mítosz teremtőinek képmutatásáról tanúskodik. Ezek az emberek kitérnek az elől, hogy egyenes választ adjanak a következő kérdésekre: vajon az, ami 1945-ben rossz volt, miért jó 1965-ben? Miért kellett 1940–1945-ben óriási áldozatok árán szétzúzni a német hadigépezetet, a háború után pedig Nyugat-Németországban helyreállítani ezt?

Hogy meghatározhassuk Churchillnek a fasizmus elleni harcban betöltött szerepét, válaszolnunk kell a következő kérdésre is: vajon mi késztette Churchillt a német nácizmus és az olasz fasizmus elleni harcra?

Vitathatatlan tény, hogy Churchill szimpátiával viseltetett az olasz fasizmus iránt. Hivatalos nyilatkozatokban ezt több ízben maga is leszögezte. Nem kétséges az sem, hogy Churchillnek imponált a német fasizmus mint a magában Németországban és annak határain túl kibontakozó forradalmi mozgalom elleni harc fegyvere. Churchill bámulta azokat az eredményeket, amelyeket Hitler Németországon belül elért, és csupán azt

kívánta, hogy Anglia, ha olyan vereség érné, amilyen Németországot 1918-ban érte, találjon magának hasonló vezetőt, mint Hitler. Mindez bizonyság arra, hogy a fasizmussal mint olyannal Churchill meg is békült volna. Erre enged következtetni az is, hogy a Németország ellen vívott háború utolsó hónapjaiban megkísérelte megóvni a fasizmus maradványait Németországban.

S ha Churchill mégis erélyes harcot vívott a náci Németország és a fasiszta Olaszország ellen, ezt nem azért tette, mert ezekben az országokban fasiszta rendszer volt, hanem azért, mert Németország és Olaszország keresztezte Anglia imperialista érdekeit. Churchill számára ez nem annyira a fasizmus elleni harc volt, mint inkább harc Anglia politikai és gazdasági ellenfelei ellen. A háború éveiben a konkrét helyzet úgy alakult, hogy az imperialista Németország és Olaszország elleni háború egyúttal a német nácizmus és az olasz fasizmus elleni háború is volt. Ha a német nácizmus és az olasz fasizmus nem sodorja veszélybe az imperialista Angliát, Churchill sohasem szállt volna harcba velük. Hiszen nem szállt harcba a spanyol fasizmussal sem – sem Franco hatalomra jutása idején, sem a második világháború időszakában. Sőt jelentős mértékben Winston Churchill erőfeszítéseinek köszönhető, hogy a háború végeztével a spanyolországi fasiszta rezsim fennmaradhatott.

Úgy adódott, hogy az a háború, amelyet Anglia a hitleristaellenes koalíció keretében Németország és Olaszország ellen folytatott, összeolvadt a népeknek és elsősorban a Szovjetuniónak a fasizmus ellen vívott háborújával. Így tett szert Churchill a fasizmus elleni harcosnak kijáró dicsőségre, holott tulajdonképpen nem volt az. A konzervatívoknak igen előnyös volt, hogy a fasizmus elleni harcosnak a tógájában állítsák az angol nép elé, s ezért fel is fújták vezérük ilyen irányú érdemeit.

A Churchill-legenda propagandistái nemcsak hogy hősük 1945 utáni tevékenységéről mélységesen hallgattak, hanem elhallgatták a harmincas évek derekán kifejtett tevékenységének igen fontos oldalait is. Szót sem ejtenek arról, hogy Churchillnek milyen szerepe volt az oroszországi szovjethatalom elleni harcban, hogyan harcolt a népek nemzeti felszabadító mozgalma ellen, meg sem említik, milyen ádáz ellensége volt az angol munkásmozgalomnak, és sok mást is gondosan véka alá rejtenek. „Az uralkodó körök – állapítja meg a »Daily Worker« – igyekeznek olyan légkört teremteni, amelyben Churchill reakciós és munkásellenes cselekedeteit teljesen háttérbe szorítja a háború éveiben játszott szerepe" (46, 1965. január 25.).

1957-ben Churchill azt írta, hogy a félelem és a gyűlölet az emberi természet legrosszabb negatív vonásai közé tartozik (36, 967. old.). Minden jel arra vall, hogy Churchill egyénileg vitathatatlanul bátor ember volt, a fronton is, a sok politikai csatában is. De a gyűlölet jellemző vonásai közé tartozott. Gyűlölte a szovjet népet, a szocializmust, a forradalmi mozgalmat, a nemzeti felszabadító mozgalmat. Ez a gyűlölet annyira elvakította, hogy valóban rendkívüli képességei ellenére is sokszor képtelen volt okos döntéseket hozni vagy akár csak a logika és a józan ész követelményei szerint eljárni.

A XX. század a társadalom forradalmi átalakulásának a kora, amelyben a szociális felszabadulásukért harcba szálló népek a haldokló kapitalizmust elsöpörve létrehozzák szocialista társadalmi rendszerüket. A XX. század első felében és dereka táján a világ népei által a szabadságukért vívott harcnak két alapvető iránya volt: az egyik a társadalmi felszabadulásért vívott harc, amely a szocialista forradalom formáját öltötte és a föld egyharmad részén létrehozta a szocialista társadalmi rendszert; a másik a nemzeti felszabadulásért vívott harc, amely nemzeti felszabadító forradalomba csapott át, s amelynek során a népek lerombolták a fennálló gyarmatbirodalmakat, közülük a legnagyobbat, a Brit Birodalmat.

Ha meg akarjuk állapítani, vajon Churchill csakugyan nagy harcosa volt-e a szabadságnak, meg kell vizsgálnunk, milyen álláspontra helyezkedett a népek felszabadító harcának két alapvető iránya tekintetében.

A történelem nem hagy kétséget afelől, hogy Churchill a legmakacsabb, legkövetkezetesebb és legszívósabb ellensége volt a népek társadalmi felszabadulásának. Amikor Oroszország népei 1917-ben végrehajtották a szocialista forradalmat, Churchill minden más burzsoá államférfinál többet buzgólkodott azon, hogy elfojtsa ezt a forradalmat, hogy a dolgozókat megfossza hatalmuktól és Oroszországban helyreállítsa a burzsoá rendet. S amikor aztán negyed századdal később Kelet-Európa népei a maguk országaiban ugyancsak kibontották a szocialista forradalom zászlaját, Churchill tajtékozva azt követelte, hogy fegyveres erővel fojtsák el a szociális szabadság kivívására irányuló törekvésüket. Éppen Churchill volt az, aki 1946-ban sürgette az atomfegyver bevetését azzal a céllal, hogy likvidálják a szocialista rendszert, és az egész földön helyreállítsák a kapitalista világ egységét.

Hasonló álláspontra helyezkedett Churchill az osztályharcot vívó és társadalmi felszabadulásra törekvő angol dolgozókkal szemben is. Ha Churchill kormányzása alatt a munkások sztrájkba léptek, fel sem merült

benne a kérdés, vajon igazságosak-e a sztrájkolók követelései, avagy sem. Ezen nem töprengett, s ha volt módja rá, katonaságot és rendőrséget vezényelt ki a sztrájkolók ellen. Makacs és következetes ellensége volt még azoknak a korlátozott reformoknak is, amelyek megvalósításáért Angliában a munkáspárt szállt síkra. Ádáz ellensége volt a szocializmusnak Anglián belül is, határain kívül is. Éppen ezért Churchill ellen szívós harcot folytatott Nagy-Britannia Kommunista Pártja és az ország minden más baloldali ereje (kivéve a második világháború néhány esztendejében). Ezek az erők Churchillben mindig a legreakciósabb imperialista körök gyűlölt képviselőjét látták.

Churchill következetesen és kitartóan harcolt a gyarmati és függő országok népei ellen, amelyek nemzeti felszabadulásukért küzdöttek. Éppen ő volt az, aki a húszas évek elején azt ajánlotta, hogy a legkorszerűbb haditechnika alkalmazásával fojtsák el a nemzeti felszabadító mozgalmakat. Makacsul ellenezte azt, hogy Indiában felszámolják vagy akár csak enyhítsék is az angol gyarmati elnyomást. Churchill halála alkalmából de Valera, Írország elnöke kijelentette, hogy „nekünk Írországban hosszú időn át veszélyes ellenségnek kellett tekintenünk Sir Winstont" (86, 1965. január 25.). S ha a Brit Birodalom népei a második világháború után kivívták a politikai szabadságot, ezt Churchill akarata ellenére, heves ellenállását megtörve vívták ki.

Churchill tehát nem úgy került be a történelembe, mint a szabadság nagy harcosa, hanem mint a társadalmi és nemzeti felszabadulásukra törekvő népek legmakacsabb és legádázabb ellensége.

Azt látjuk hát, hogy Churchill személyisége korántsem felel meg annak, amit a hivatalos legenda terjeszt róla. Inkább tragikus szerep jutott osztályrészéül. Vitathatatlanul kiváló államférfi volt. A természet rendkívüli tehetséggel, akaraterővel és hihetetlen energiával áldotta meg. A bátorság, a céltudatosság, az elszántság, a sokoldalú képességek és a kivételes munkabírás, a ragyogó szónoki és publicisztikai talentum – mindmegannyi olyan tulajdonság, amelynek alapján megérdemelt sikereket aratott a politikai porondon. Csakhogy Churchill teljesen reménytelen ügy szolgálatába állította képességeit. Egész életén át harcolt olyasminek a fenntartásáért, ami már túlhaladott volt, ami a múlté volt. S kudarcot vallott.

Igazán nagy államférfi csak az, aki lépést tart a történelmi fejlődéssel. Az ilyen emberek tevékenységükkel valóban történelmi jelentőségű sikereket érnek el, mert sikereik megfelelnek a népek alapvető érdekeinek,

és lényegesen előbbre viszik az emberiség fejlődését a haladás útján. Churchill kétségtelenül nem tartozott ezek közé.

Churchillnek mint államférfinak az volt a legfőbb fogyatékossága, hogy képtelen volt megérteni a kort, amelyben élt, felismerni az emberiség korabeli fejlődésének alapvető tendenciáit. Churchill élete utolsó órájáig sem értette meg, hogy az a forradalom, amely a föld egyharmad részén létrehozta a szocialista rendszert, törvényszerű, természetes és logikus eredménye volt az emberi társadalom imperializmus kori fejlődésének. Churchill nem értette meg, hogy ez objektív folyamat, hogy ez visszafordíthatatlan jelenség, amely nem függ egyik vagy másik államférfi akaratától. Azon a véleményen volt, hogy a forradalom véletlen, amelyet helyesbíteni lehet. Meghalni is abban a hitben halt meg, hogy ha 1919-ben Lloyd George, Clemenceau és Wilson megszívleli felhívásait, a bolsevizmust bölcsőjében megfojtották volna, és Oroszország fejlődése más úton indult volna el. Churchillnek vitathatatlanul az volt a meggyőződése, hogy ha az amerikai kormány 1945-ben magáévá teszi az ő terveit, a szocialista forradalmat a kelet- és délkelet-európai országokban, valamint az ázsiai országokban sikerült volna elfojtani.

Churchill sohasem értette meg, hogy a nemzeti felszabadító forradalom, amely likvidálta a Brit Birodalmat és a többi gyarmatbirodalmat, törvényszerű történelmi fejlődésnek az eredménye volt, s hogy ezt nem lehetett semmiféle adminisztratív rendszabályokkal sem elhárítani. Churchill abban a tévhitben ringatta magát, hogy ha megvalósítják ezzel kapcsolatos javaslatait, Anglia fenntarthatta volna gyarmatbirodalmát. Micsoda naivság!

Nem tudta Churchill megérteni azt sem, hogy Anglia gazdasági és belpolitikai életében elkerülhetetlenekké váltak bizonyos olyan átalakítások, amelyek valamelyest kielégítik a néptömegeket, és lehetővé teszik, hogy az országban fenntartsák a tőkés rend alapjait.

A XX. század olyan kor, amelyben mérhetetlenül megnőtt a néptömegek történelmi szerepe, amelyben a politikusoknak, bármilyen irányzathoz tartoznak is, tevékenységükben számolniuk kell a néppel. Churchill sohasem tudta megérteni a történelmi fejlődésnek ezt a tendenciáját, s még kevésbé volt hajlandó ennek megfelelően cselekedni. Élete végéig abban a tévedésben leledzett, hogy a néptömegek csupán hátteret alkotnak a nagy emberek tevékenységéhez, akiket a sors arra rendelt, hogy irányítsák a tömegeket; a tömegeknek pedig az a sors jutott osztályrészül, hogy engedelmeskedjenek és kövessék vezetőik utasításait.

Churchill érdemei valójában jóval kisebbek, mint amekkoráknak a burzsoá történetírás és propaganda feltünteti őket; Churchillt azért magasztalják, mert a burzsoá rend fenntartásának kiemelkedő harcosát látták benne. Churchill csakugyan kiemelkedő vezetője volt a kapitalista világnak azokban az utóvédharcokban, amelyek a kapitalizmusnak a történelmi porondról való letűnését kísérik. Ezért is magasztalja hát oly fáradhatatlanul a burzsoá világ kiemelkedő vezérét: Winston Leonard Spencer Churchillt.

IRODALOM

1 *Amery, L. S.:* My Political Life. London 1955. Orosz kiad.: Moja polityicseszkaja zsizny. Moszkva 1960.
2 *Angell, N.:* If Britain is to Live. London.
3 Annual Abstract of Statistics, 1935–1946. N. 84. London 1948.
4 Annual Register for the Year 1944.
5 *Asquith, H.:* The Earl of Oxford and Asquith. Memoirs and Reflections, 1852–1927. Vol. 2. Boston 1928.
6 *Asquith, H.:* Autobiography, Vol. 1–2. London 1936.
7 *Atkins, J. B.:* Incidents and Reflections. London 1947.
8 *Avon, Earl of:* Memoirs of Anthony Eden. Facing the Dictators. Boston 1962.
9 *Baker, Ray S.:* Woodrow Wilson and the World War. Orosz kiad.: Woodrow Wilson. Mirovaja vojna. Verszajszkij mir. Moszkva 1923.
10 *Balfour, A. I.:* Chapters of Autobiography. London 1930.
11 *Beaverbrook, Lord:* Politicans and the War. 1914–1916. New York 1928.
12 *Blake, R.:* The Unknown Prime Minister. The Life and Times of Andrew Bonar Law. 1858–1923. London 1955.
13 *Blunt, W. S.:* My Diaries. Vol. 2. London 1922.
14 Bolsevik.
15 *Broad, L.:* Winston Churchill. London 1956.
16 *Broad, L.:* Winston Churchill. Vol. 1. The Years of Preparation. New York 1958.; vol. 2. The Years of Achievement. New York 1963.
17 *Bryant, A.:* Triumph in the West 1943–1946. London 1959.
18 *Burns, J.:* John Kennedy. A political Profile. New York 1960.
19 *Butler, D.–Freeman, J.:* British Political Facts, 1900–1960. London 1964.
20 *Butler, J. R. M.:* Grand Strategy. London 1957. Orosz kiad.: Bolsaja sztratyegija. Szentyabr 1939–ijuny 1941. Moszkva 1959.
21 *Campbell, Johnson, A.:* Sir Anthony Eden. A Biography. London 1955.
22 *Chamberlain, A.:* Down the Years. London 1935.

23 *Chamberlain, A.:* Politics from Inside. London 1936.
24 *Chandos, Lord:* The Memoirs. An unexpected view from the Summit. New American Library, New York 1963.
25 *Churchill, W. S.:* The River War. Vol. 1–2. London 1899.
26 *Churchill, W. S.:* Savrola. London 1900.
27 *Churchill, W. S.:* For Free Trade. London 1906.
28 *Churchill, W. S.:* Liberalism and the Social Problem. (Speeches) London 1908.
29 *Churchill, W. S.:* The World Crisis. Vol. 1. London 1923.; vol. 2. London 1923.; vol. 3. London 1927.; vol. 4. London 1929.; vol. 5. London 1931. Orosz kiad.: Mirovoj krizisz. Moszkva 1932.
30 *Churchill, W. S.:* My Early Life. London 1947.
31 *Churchill, W. S.:* Marlbourough. His Life and Times. Vol. 1–2. London 1947.
32 *Churchill, W. S.:* Great Contemporaries (Biographical Essays). London 1947.
33 *Churchill, W. S.:* The Second World War. Vol. 1. The Gathering Strom. Boston 1948.; vol. 2. Their finest hour. Boston 1949.; vol. 3. The Grand Alliance. Boston 1950.; vol. 4. The Hinge of Fate. Boston 1950.; vol. 5. Closing the Ring. Boston 1951.; vol. 6. Triumph and Tragedy. Boston 1953.
34 *Churchill, W. S.:* Lord Randolph Churchill. London 1952.
35 *Churchill, W. S.:* A History of the English-speaking Peoples. Vol. 1. The Brith of Britain. London 1956.; vol. 2. The New World. London 1956.; vol. 3. The Age of Revolution. London 1957.; vol. 4. The Great Democracies. London 1958.
36 *Churchill, W. S.:* The Second World War and an Epilogue on the Years 1945 to 1957. London 1958.
37 *Coates, W. P.–Z. K.:* A History of Anglo-Soviet Relations. London 1943.
38 Conservative and Unionist Central Office. All Answers for the Election. London 1950.
39 *Cowles, V.:* Winston Churchill. The Era and the Man. London 1953.
40 *Csicserin, G. V.:* Doklad narodnovo komisszara po inosztrannim gyelam G. V. Csicserina na zaszedanyii VCIK 17 ijunya 1920 g. Sztyenogramma. Moszkva 1920.
41 Daily Express.
42 Daily Herald.
43 Daily Mail.
44 Daily Telegraph.
45 Daily Telegraph Obituary Supplement W. Churchill. The Story of a Man of Destiny.
46 Daily Worker.
47 *Dalton, D.:* The Fateful Years. Memoirs. 1931–1945. London 1957.

48 *Deakin, F. W.:* Great Britain and European Resistance. Report. Milano 1960.
49 Defence in the Cold War. London 1950.
50 *Dengerfield, G.:* The Strange Death of Liberal England. London 1936.
51 *Dutt, R. Palme:* Fascism and Social Revolution. New York 1935.
52 *Dutt, R. Palme:* Mr. Bevin's Record, Special Woolwich Edition. London 1950.
53 *Dutt, R. Palme:* Korunk történelmi problémái. Kossuth Könyvkiadó 1964.
54 *Eade, Ch.:* Churchill. By his Contemporaries. London 1954.
55 *Eden, A.:* Eden Memoirs. The Reckoning. London 1965.
56 English Historical Review.
57 *Ensor, R. C. K.:* England 1870–1914. London 1936.
58 *Esher, R.:* Journal and Letters. Vol. 2. London 1934.
59 Financial Times.
59/a *Fisher, John:* The correspondence of Lord F. Ed. by A. J. Morder. 3. köt. 1952–1959.
60 *Fleming, D. F.:* The Cold War and Its Origin. 1917–1960. vol. 2. London 1961.
61 *Foot, M.:* Aneurin Bevan. A Biography, Vol. 1. London 1962.
62 Foreign Relations of the United States. 1919. Russia. Washington 1937.
63 Foreign Relations of the United States. 1919. Paris Peace Conference. Vol. 3., 4. Washington 1942.
64 Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1942. Vol. 3.
65 Foreign Relations of the United States. The Conference at Cairo and Teheran. 1943.
66 Foreign Relations of the United States. Conference of Berlin. 1945. Vol. 1.
67 *Fuller, J. F. C.:* The Second World War 1939–1945. London 1948. Orosz kiad.: Vtoraja mirovaja vojna, 1939–1945 gg. Moszkva 1956.
68 *Gardiner, A. G.:* Certain People of Importance. London 1926.
69 Globe and Mail.
70 *Gollin, A.:* The Observer and J. L. Garvin 1908–1914. London 1960.
71 *Grammont, Count:* Memoires of the Court of Charles (Bohn ed.).
72 *Graubard, S. R.:* Burke, Disraeli and Churchill. Harvard University Press 1961.
73 *Grey of Falladon, Viscount:* Twenty Five Years, 1892–1916. Vol. 2. New York 1925.
74 Guardian.
75 *Gunter, J.:* Roosevelt in retrospect. A Profile in History. London 1950.
76 *Hancock, W. K.–Gowing, M. M.:* British War Economy. London 1949.
77 *Hearnshou, F. C.:* Conservativism in England. London 1933.
78 *Helévy, E.:* The Rule of Democracy (1905–1914). London 1952.
79 *Henkey L.:* The Supreme Command, 1914–1918. Vol. 1. London 1961.

80 *Higgins, T.:* Winston Churchill and the Second Front 1940–1943. New-York 1957.
81 *Higgins T.:* Winston Churchill and the Dardanels. A Dialogue in Ends and Means. London 1963.
82 *Hughes, E.:* Winston Churchill. British Bulldog. His Career in War and Peace. New York 1955.
83 *Hurwitz, S. J.:* Some Modern Historians of Britain. New York 1951.
84 International Affairs.
85 The Intimate Papers of Colonel House. Orosz kiad.: Arhiv polkovnyika House. t. 4. Moszkva 1944.
86 Irish Times.
87 *Ismay, Lord:* The Memoires of Lord Ismay. London 1960.
88 *Iszraeljan, Viktor:* A Hitler-ellenes koalíció diplomáciája. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia együttműködése a második világháború alatt 1941–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974.
89 Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. cs. I. (1917–1945 gg.) Moszkva 1966.
90 *Jackson, T. A.:* Ireland her Own. An outline history of the irich struggle for national freedom and independence. New York 1947. Orosz kiad.: Borba Irlangyii za nyezaviszimoszty. Moszkva 1949.
91 *Jakovlev, N. N.:* Franklin Roosevelt – cselovek i polityik. Moszkva 1965.
92 *Jenkins, R.:* Sir Charles Dilke: A victorian Tragedy. London 1958.
93 *Jerofejev, N.:* Ocserki po isztorii Anglii 1815–1917. Moszkva 1959.
94 *Kennan, G.:* Russia and the West under Lenin and Stalin. Boston 1961.
95 *Kennedy, J.:* The Business of War. London 1957.
96 *Keynes, J. M.:* The Economic Consequence of Mr. Churchill. London 1925.
97 A Kommunista Internacionálé kongresszusainak jegyzőkönyvei. A Komintern I. kongresszusa. Moszkva 1933. (oroszul).
98 *Kraus, R.:* Young Lady Randolph. The Life and Times of Jennie Jerom American Mother of Winston Churchill. Toronto 1944.
99 Labour Monthly.
100 *Lee, S.:* Life of King Edward VII. Vol. 1–2. London 1925–1927.
101 *Lenin* Összes Művei. 20. köt. Kossuth Könyvkiadó 1969.; 33. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965.; 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974.
102 *Leslie, S.:* Men were Different. London 1937.
103 *Lloyd George:* The Trouth about the Peace Treaties. Vol. 1. London 1938.
104 *Lloyd George, D.:* War memoirs of –. Vol. 1–6. London 1939. Orosz kiad.: Vojennije memuari. t. 1–2. Moszkva 1934.; t. 3. Moszkva 1935.
105 *Macaulay, T. B.:* History of England. Vol. 1–2. London 1848. Vol. 3–4. London 1855.; vol. 5. London 1861.
106 *Majszkij, I. M.:* Utazás a múltba. Egy szovjet követ visszaemlékezései.

Rövidített kiadás. Gondolat 1967; Orosz kiad.: Voszpominanyija szovjetszkovo poszla. t. 1–2. Moszkva 1966.
107 *Mander, J.:* Great Britain of Little England. London 1963.
108 *Marder, A. J.* (Ed.): Fear God and Dread Nought: The Correspondence of Admiral of the Fleet Lord Fisher of Kilverston. Vol. 2. London 1956.
109 *Marsh, E.:* A Number of People. London 1939.
110 *Marx–Engels* Művei. 6. köt. Budapest 1962.; 7. köt. Budapest 1962. 29. köt. Budapest 1972.
111 A második világháború 1939–1945. I–II. köt. Zrínyi Katonai Kiadó, 1963.
112 *Masterman, L.:* C. F. G. Masterman. London 1939.
113 *Matkovszkij, N. V.:* Kratkij ocserk profszojuznovo dvizsenyija v Anglii. Moszkva 1954.
114 *Matvejev, V. A.:* Proval mjunhenszkoj polityiki (1938–1939 gg.). Moszkva 1955.
115 Matyeriali Genuezszkoj konferencii. Moszkva 1922.
116 *McCabe:* Winston Churchill. The Man and Creed. Girard 1944.
117 *McCaulsy:* History of England. Ed by C. H. Firth. Vol. 1.
118 *McKenzie, R. T.:* British Political Parties. London 1964.
119 *McNeill, W. H.:* America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941–1946. London 1953.
120 *Mendelssohn, P.:* The Age of Churchill. London 1961.
121 Mezsdunarodnaja zsizny, 1961. 8. sz. Tyeheranszkaja konferencija rukovogyityelej trjoh gyerzsav.
122 *Montgomery, Hyde:* Room 3603. The Story of the British Intelligence Center in New York during the World War II. New York 1963.
123 *Moran, Lord:* Churchill taken from diaries of Lord Moran. The Struggle for Survival. 1940–1965. Boston 1965.
124 *Morray J. P.:* From Yalta to Disarmament. New York 1961.
125 *Nehru, J.:* The Discovery of India. New York 1946. Orosz kiad.: Otkrityije Ingyii. Moszkva 1955.
126 Nation.
127 *Neumann, N.:* Making the Peace. 1941–1945. Washington 1950.
128 News Chronicle.
129 New York Herald Tribune.
130 New York Times.
131 *Nicolson, H.:* King George V. London 1952.
132 *Owen, F.:* Tempestuous Journey: Lloyd George. His Life and Times. London 1954.
133 *Pankhurst, S.:* The Suffragette Movement. London 1932.
134 Parliamentary Debates. House of Commons.

135 *Petrie, Ch.:* Life and Letters of the Right Hon Sir Austen Chamberlain. London 1939–1940.
136 *Petrov, V.:* Gyiplomatyija Downing Streeta. Moszkva 1964.
137 *Popov, V. I.:* Gyiplomatyicseszkije otnosenyija mezsdu SZSZSZR i Anglijej (1929–1939 gg.). Moszkva 1965.
138 Pravda.
139 *Pritt, D. N.:* From Right to Left. London 1965.
140 *Riddel, Lord:* War Diary. 1914–1918. London 1933.
141 *Riddel, Lord:* More Pages from My Diary 1908–1914. London 1934.
142 *Roberts, Carl Eric Bechhofer:* Winston Churchill. London 1927.
143 *Rothstein, A.:* The Munnich Conspiracy. London 1958.
144 *Rowse, A. L.:* The Early Churchills. New York 1956.
145 *Schlesinger, A.:* A Thousand Days, John Kennedy in White House. Boston 1965.
146 *Sidey, H.:* John F. Kennedy. A Portrait of a president. London 1964.
147 *Spender, A. F.:* Life of Campbell-Bannerman. Vol. 2. London 1923.
148 Sun.
149 Sunday Times.
150 Szavinkov Borisz pered vojennoj kollegijej Verhovnovo Szuda RSZFSZR. Sztyenogramma. Izd. Litizdata NKID. Moszkva 1924.
150/a *Sztálin:* A békéért. Szikra 1952.
151 Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941–1945. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1958.
152 *Taylor, A. J. P.:* English History. 1914–1945. Oxford 1965.
153 Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Második bővített kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1972.
154 Telegraph Supplement.
155 *Thompson, R. W.:* The Price of Victory. London 1960.
156 *Thompson, W. H.:* Assignment: Churchill. New York 1955.
157 Time.
158 Times.
159 Times Literary Supplement.
160 Tribune.
161 *Undaszinov, I. N.:* Roosevelt, Churchill i vtoroj front. Moszkva 1965.
162 Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. t. 3. Moszkva 1947.
163 *Warwick, F.:* Life's Ebb and Flow. London 1929.
164 *Webb, B.:* Our Partnership. London 1948.
165 *Wedemeyer, A. C.:* Wedemeyer Reports. New York 1958.
166 *Wheeler-Bonnett, J. W.:* King George VI. London 1958.

167 *Williams, W. A.:* American–Russian Relations. 1781–1947. New York 1952.
168 *Woods, F.:* Bibliography of the Works of Sir Winston Churchill. London 1963.
169 *Woodward, L.:* British Foreign Policy in the Second World War. London 1962.
170 World.
171 *Wrench, J. E.:* Alfred Lord Milner. London 1958.
172 *Zilliacus, K.:* The Mirror of the Past. London 1944.

NÉVMUTATÓ

Adenauer, Konrad (1876–1967) – 397
Airlie Lord – 86
Alanbrooke Lord l. Brooke, Sir Alan Francis
Alexander, Harold Rupert, Viscount of Tunis (1891–) – 280
Amery, Leopold Charles Maurice Stenett (1873–1955) – 224, 277
Angell, Norman l. Lane, Ralph Norman Angell
Anna királynő (1665–1714) – 10
Asquith, Herbert Henry, Earl of Oxford and A. (1852–1928) – 70, 71, 83, 88–90, 94, 99–101, 104, 105, 110, 111, 113, 115, 126, 127, 129, 130–132, 134, 140, 141, 144, 148, 150, 151, 153, 155, 162, 196, 197, 202, 359
Atkins, J. B. – 64
Attlee, Clement Richard (1883–1967) – 142, 255, 278, 280, 343, 347–354, 368, 371, 378, 379, 382–384, 396
Aylesford gróf – 14
Aylesford, Edith – 13, 14

Baldwin, Stanley, Earl (1867–1947) – 87, 192, 202, 208–214, 221, 223–225, 232, 237, 238, 240–248, 254–258
Balfour, Arthur James, Earl of (1848–1930) – 24, 53, 65–68, 70, 71, 75, 76, 92, 97, 101, 103, 154, 170, 174–177, 190, 196, 204, 205, 359
Barnes – 34, 35
Barrès, Philipp – 398
Baruch, Barnard – 159, 227, 278
Beaconsfield Lord l. Disraeli
Beaverbrook, Lord William Maxwell (1879–1964) – 139, 140, 145, 150, 151, 153, 154, 214, 219, 247, 279, 298, 344, 345, 347, 356, 401
Beresford, Lord Charles William (1846–1919) – 96, 155
Bevan, Aneurin (1897–) – 323, 362, 379, 380
Beveridge, William Henry (1879–1963) – 88, 322
Bevin, Ernest (1881–1951) – 213, 280, 349, 352, 353, 356, 357, 365, 371, 377, 378, 382, 396
Bieberstein, von – 104
Bierut, Boleslaw (1892–1956) – 330
Birkenhead, Frederick Edwin Smith, Earl of B. (1872–1930) – 80, 86, 100, 124, 125, 140, 154, 187, 190, 200, 204, 205, 209, 219
Blandford márki l. Churchill, Georges Charles Spencer
Blant – 246
Bliss, Tasker Howard (1853–1930) – 165, 166
Blood, Bindon – 38

Blücher, Gebhard Leberecht (1742–1819) – 25
Booth, Charles (1840–1916) – 66
Boothby, Robert – 215, 262
Borthwick, Oliver – 43
Bracken, Brendon – 310
Broad, Lewis – 8, 182, 392–394, 415
Brodrick l. Midleton, St. John Brodrick, Earl of
Brooke, Sir Alan Francis (1883–1963) – 335, 337, 339, 410, 417
Bryant, Arthur – 410
Buller, Sir Redwers Henry (1839–1908) – 48, 51
Burns – 96
Butler, James Ramsay Montagu (1889–) – 288
Butler, Richard Austen (1902–) – 355, 356, 381, 406
Byrnes, James Francis (1879–) – 365

Campbell–Bannerman, Sir Henry John (1836–1908) – 71, 82, 83, 92, 93, 156
Campos, Martinez – 34
Carden – 134
Carlyle, Thomas (1795–1881) – 414
Carson, Edward Henry, Lord Duncairn (1854–1935) – 150, 154, 168, 170
Cassel, Ernest – 54, 73, 103
Cecil, Lord Hugh – 64, 86
Cecil, Lord Robert (1864–) – 168, 262
Chamberlain, Austen (1863–1937) – 116, 187, 190, 204, 243, 244, 256, 257
Chamberlain, Joseph (1836–1914) – 20, 48, 52, 53, 60, 64–67, 70, 95, 156, 202, 226
Chamberlain, Neville (1869–1940) – 175, 226, 245, 255, 256, 258–266, 268–272, 274, 276–281, 289, 291, 296, 309, 403, 404
Chandos Lord l. Lyttelton, Oliver
Chervell Lord l. Lindemann, Frederick
Churchill, Arabella – 8
Churchill, Charles Richard Spencer, IX. Marlborough hg. (1871–) – 5, 12 , 51
Churchill, Diana (1909–1963) – 99, 152, 227, 412, 413
Churchill, Georges Charles Spencer, Blandford márki, VIII. Marlborough hg. (1844–1892) – 12, 13, 14
Churchill, Henrietta, II. Marlborough hgnő (†1733) – 10
Churchill, John (XVII. sz.) – 6
Churchill, John, I. Marlborough hg. (1650–1722) – 8–11, 30, 44, 149, 229–233, 249, 273, 330, 358, 408, 416
Churchill, John – 28, 51
Churchill, John Winston Spencer, VII. Marlborough hg. (1822–1883) – 6, 11, 14, 20, 34, 47
Churchill, Marigold (1918–1921) – 413
Churchill, Mary (1922–) – 413
Churchill, Lord Randolph Henry Spencer (1849–1895) – 6, 11–15, 20–26, 30, 31, 34, 47, 51, 59–62, 64, 67, 72–75, 81, 195, 209, 405, 411, 414
Churchill, Randolph (1911–) – 152, 403, 412
Churchill, Randolph II. – 412
Churchill, Sarah (1914–) – 152, 413
Churchill, Winston (1620–) – 6, 7, 8, 9
Churchill, Winston II. – 412
Clemenceau, Georges (1841–1929) – 78, 160, 174, 175, 177, 252, 422
Cleveland hercegnő – 230, 231
Clive, Robert (1725–1774) – 31
Collins, Michael (1890–1922) – 189
Colville – 298

Connaught, Arthur hg. (1850–1942) – 30
Contasino, Mario – 228
Cook, John (1728–1779) – 12
Cooper, Alfred Duff (1890–) – 281
Cornwallis – West – 51
Cowles, Virginia – 187, 200, 215, 236, 271, 341, 345, 348, 356, 358
Cranborne Lord l. Salisbury, R. A.
Cripps, Sir Stafford (1889–1952) – 292, 293, 298, 323
Cromwell, Oliver (1595–1658) – 6, 83, 277
Crossman, Richard – 399, 417
Curzon, George Nathaniel, Earl of Keddleston (1859–1925) – 328
Csicserin, Georgij Vasziljevics (1872–1936) – 178, 181, 182

Daladier, Edouard (1884–) – 262
Dalton, Hugh (1887–) – 211, 268, 349
D'Annunzio, Gabriele (1863–1938) – 201, 202
Danton, Georges Jacques (1759–1794) – 179
Darwin, Charles Robert (1809–1882) – 37
Davies, Joseph Edward (1876–1958) – 335, 336
Deakin, Frederick William Dampier (1913–) – 326
Delano, Sarah – 12
Derby, Lord Eduard Henry Smith Stanley, Lancashire hercege (1826–1893) – 91
Dilke, Sir Charles Wentworth (1843–1911) – 41, 69
Disraeli, Benjamin, Earl of Beaconsfield (1804–1881) – 13, 14, 19–23, 39, 66
Doyle, Sir Arthur Conan (1859–1930) – 198
Drake, Elisabeth, I. Winston Churchill felesége – 6, 8
Drake, Sir Francis (1540–1596) – 6, 9
Drake, Lady – 6
Dulles, John Foster (1888–1959) – 395
Dutt, Rajane Palme (1896–1974) – 349, 370, 372, 389, 390

Eden, Sir Robert Anthony (1897–) – 265, 266, 269, 283, 298, 308, 309, 316, 318, 348, 356, 381, 392, 395, 402, 403, 404, 406
Edward VII. (1841–1910) – 14, 57, 81, 83, 95, 99, 105, 245
Edward VIII. (1894–) – 244, 245, 246, 247, 248, 280
Eisenhower, Dwight David (1890–1969) – 318, 326, 331
Elgin, Lord Victor Alexander Bruce (1849–1917) – 71
Engels, Friedrich (1820–1895) – 16, 17
Erzsébet, I. (1533–1603) – 6
Erzsébet, II. (1926–) – 384, 385, 403, 404, 406
Esher, Reginald – 94
Ewerest – 12, 15

Feiling, Keith – 257
Feis, Herbert (1893–) – 306
Fejszál, I. (1885–1933) – 188
Fisher, Sir John (1841–1919) – 81, 82, 95–97, 118, 120, 121, 133–136, 138–141
Fleming D. F. – 392
Foch, Ferdinand (1851–1929) – 160, 175, 252
Foot, Michael – 299
Franco, Francisco (1892–1975) – 419
French, Sir John (1852–1925) – 145, 147, 148
Fülöp, II. (1527–1598) – 249

Gallacher, William (1881–1965) – 193
Gandhi, Mohandas Karamchand (1869–1948) – 320
Garvin, James Louis (1868–) – 95, 96, 100
Gaulle, Charles André de (1890–1970) – 388, 408
Georges, Joseph (1875–1951) – 267
Gibbon, Edward (1737–1794) – 37, 38, 40, 179
Gladstone, Herbert John (1854–1930) – 76
Gladstone, William Ewart (1809–1898) – 14, 24, 26, 403
Gleason – 256
Goebbels, Joseph Paul (1897–1945) – 208, 253, 336, 371
Gordon, Charles George (1833–1885) – 42, 47
Goschen, George Joakim (1831–1907) – 25
Grammont gróf – 8
Greenwood, Arthur (1880–1954) – 280, 322
Grey, Sir Edward (1862–1933) – 70, 71, 89, 94, 95, 105, 110, 113, 127, 130, 143
Griffith, Arthur (1872–1922) – 189
Grigg, Sir Edward – 262
Gunter, J. – 12

Gyenyikin, Anton Ivanovics (1872–1947) – 166, 170, 181, 182
György, V. (1865–1936) – 105, 153, 192, 237, 244
György, VI. (1895–1952) – 384

Haig, Douglas (1861–1928) – 148, 159, 252
Haldane, Richard Burdon (1856–1928) – 49, 70, 89, 94, 95, 110, 111, 113, 115, 118, 120
Halifax, Lord Edward Frederick Lendley Wood (1881–1959) – 222, 278, 279, 280, 283, 305, 308, 309
Hamilton, Douglas hg. (1930–) – 295
Hamilton, Sir Ian Standish Monteith (1853–1947)
Harrington, Sir Charles – 190, 191
Harmsworth l. Rothermere Lord
Hart, Liddell – 387
Hartington, Lord Spencer Compton Cavendish, Devonshire hercege (1833–1908) – 206
Helévy, E. – 88
Hess, Rudolf (1894–) – 294–296
Hicks – 219

Higgins, T. – 141, 142, 306, 307
Hindenburg, Paul Anton von (1847–1934) – 252
Hitler, Adolf (1889–1945) – 234, 243, 251–254, 257, 259–265, 267, 269, 272, 276, 280, 283, 286, 292, 294, 296–298, 307, 311, 314, 334, 336, 345, 359, 370, 373, 418, 419
Hoare, Samuel John Gurney, Viscount Templewood (1880–1959) – 239, 240, 243, 244
Hopkins, H. Harry Lloyd (1890–1946) – 303
Horne, Sir Robert – 262
Horst, D. – 22
House, Edward Mandell (1858–1938) – 166, 176
Hozier, Clementine, Winston Leonard Spencer Churchill felesége – 85, 86, 145, 152, 195, 227, 334, 346, 410–413
Hughes, Emrys – 9, 150, 208, 213, 219, 246, 247, 251–254, 256, 259, 260, 265, 275, 298, 323, 377, 379, 384, 386, 389, 395, 415, 416
Hunter – 147

Inskipe, Thomas – 257
Irvin Lord, l. Halifax Lord
Ismay, Sir Hastings Lionel (1887–1965) – 286, 304

Jakab, II. (1633–1701) – 8, 9, 229, 230, 231
James kapitány – 28–30
Jellicoe, John Rushwort (1859–1935) – 121
Jennings, Sarah, John Chruchill felesége, I. Marlborough hercegné (1660–1774) – 10, 231
Jerome, Jennie, Randolph Churchill felesége – 5, 6, 11–14, 32, 33, 37–39, 43, 45, 48, 51, 145, 411
Jerome, Leonard – 11, 12

Károly, I. (1600–1649) – 6, 7
Károly, II. (1630–1685) – 7, 8
Kemal Atatürk, Gazi Musztafa (Kemál pasa) (1881–1938) – 190
Kennan, George (1845–1924) – 299
Kennedy, John – 410, 417
Kennedy, John Fitzgerald (1917–1963) – 236, 237, 408, 409
Kennedy, Joseph – 236
Kerr, Philip – 175, 176
Keynes, John Maynard (1883–1946) – 210, 211
Kipling, Rudyard (1865–1936) – 179
Kitchener, Sir Horatio Herbert (1850–1916) – 43, 44, 46, 128–133, 135–138, 141, 144, 151, 155
Kolcsak, Alekszandr Vasziljevics (1870–1920) – 166, 170, 178, 181
Korda Sándor (1893–1956) – 294

Lajos, *XIV.* (1638–1715) – 249
Lane, Ralph Norman Angell (írói néven Sir Norman Lane) (1874–) – 250, 251
Lang, Cosmo Gordon (1864–) – **248**
Langer, W. L. – 256
Lansdowne, Henry (1845–1927) – 97
Lansing, Robert (1864–1928) – 174
Laski, Nathan – 73, 74
Laval, Pierre (1883–1945) – 243, 244
Lavery, Sir John (1856–) – 152
Law, Bonar Andrew (1858–1923) – 67, 131, 140, 153, 154, 162, 192, 202, 208, 209, 262
Lawrence, Thomas Edward (1888–1935) – 188
Lecky, William (1838–1903) – 37
Lee, Arthur – 63
Lenin, Vlagyimir Iljics (1870–1924) – 91, 112, 113, 164, 179, 181, 392
Liman von Sanders, Otto (1855–1929) – 137
Lindemann, Frederick Alexander, Lord Cherwell (1886–1957) – 235, 238, 273, 381
Lloyd George, David (1863–1945) – 58, 70, 71, 89, 90, 93–98, 100–103, 110–113, 116, 119, 122, 123, 126, 127, 134, 140, 154–157, 159–165, 167, 168, 170, 171, 175–178, 180–183, 187, 189–192, 200, 202, 209, 219, 262, 266, 277, 293, 354, 361, 393, 422
Londonderry márki – 196
Lyttelton, Oliver; Lord O. Chandos – 285, 326, 360, 362, 363

Macaulay, Thomas Babington, Lord M. of Rothley (1800–1859) – 7, 9, 28, 37, 38, 40, 179, 198, 230, 231
MacDonald, James Ramsay (1866–1937) – 76, 112, 204, 211, 220, 222, 224, 225, 234–236, 240, 241
Macmillan, Harold (1894–) – 406
Mahdi (Mohamed Ahmed) (?1848–1885) – 42, 44, 46

Majszkij, Ivan Mihajlovics (1884–) – 262
Malthus, Thomas Robert (1766–1834) – 37
Mander, John – 311
Marat, Jean Paul (1744–1793) – 179
Markham, Sir Arthur – 150
Marlborough család – 9, 11, 32, 53, 93
Marlborough hercegek: I. lásd John Churchill, II. l. Henriette Churchill, III. l. Charles Spencer, VII. l. John Winston Churchill Spencer, VIII. l. Georges Charles Spencer Churchill, IX. l. Charles Richard Spencer Churchill
Marsh, Edward (–†1953) – 72, 73, 78, 145
Marshall, George Catlett (1880–1959) – 303, 372
Marx, Karl (1818–1883) – 16, 17, 79, 179
Marx fivérek – 294
Massingham – 92
Masterman, C. F. G. – 82
McCabe, Joseph – 9
McCarthy, Joseph Raymond (1909–1957) – 390
McKenna, Reginald (1863–) – 95, 96, 115
Medlicott, W. H. – 306
Mendelssohn, P. gróf – 35, 56
Mendès-France, Pierre (1907–) – 399, 400
Metternich gróf – 110
Midleton, St. John Brodrick, Earl of (1856–1942) – 61, 62, 63
Milner, Lord Alfred (1854–1925) – 61, 77, 166
Monmouth, James Scott hg. (1649–1685) – 8, 9
Montgomery, Bernard Law, Viscount of El Alamein (1887–) – 332, 394
Moore-Brabazon – 305
Moran Lord – 285, 304, 310, 336, 346, 347, 349, 355, 371, 375, 381, 394, 398, 401, 406, 411
Morel, Edmond D. (1873–1924) – 193
Morgesson – 279, 305
Morley, John (1838–1923) – 70, 96
Morray, J. P. – 330
Morrison, Herbert – 280, 323, 379
Morton, Desmond – 235
Mosley, Oswald Ernald (1896–) – 226
Mountbatten család – 384
Mowatt, Sir Francis – 62
Muggeridge, Malcolm – 358, 364
Mussolini, Benito (1883–1945) – 217, 218, 219, 238, 239, 243, 252, 260, 262, 287, 360

Napóleon, I., Bonaparte (1769–1821) – 25, 82, 87, 108, 145, 202, 214, 249
Nay, Gerald – 302
Nehru, Dzsavaharlal (1889–1964) – 320
Neilson, Francis – 252
Neumann, N. – 306, 341
Nicholson – 205, 206, 207
Northcote, Sir Stafford (1818–1887) – 21

Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg (1856–1929) – 133

Onassis, Aristoteles (†1975) – 405

Pankhurst, Christabel – 75
Pankhurst, Emmeline (E. Goulden) (1858–1928) – 75
Pankhurst, Estelle Sylvia – 75
Parnell, Charles Stewart (1846–1891) – 85
Platón (437–347) – 37

Plutarkhosz (kb. 46–126) – 348
Polk – 181
Pollard, Albert Frederick (1869–) – 198
Pollitt, Harry (1890–1960) – 184
Pope, Alexander (1688–1744) – 9
Pound, Sir Dudley (1877–1943) – 285
Pownell – 363
Pritt, Denis Nowell (1887–) – 276, 280, 281, 291, 314

Rhodes, Cecil (1853–1902) – 68
Ribbentrop, Joachim von (1893–1946) – 253
Riddell Lord – 141, 152
Roberts, Lord Frederick Sleigh (1832–1914) – 51
Robespierre, Maximilien de (1759–1794) – 179
Roosevelt, Franklin Delano (1882–1945) – 12, 273, 274, 282, 290, 297, 298, 300, 301, 305, 306, 308, 316, 317, 318, 319, 320, 327, 328, 331, 332, 340, 341, 357, 360, 363, 388, 389
Rosebery, Archibald Philip Primrose, Earl of (1847–1929) – 41
Rothermere, Lord Harold Sidney Harmsworth (1868–1940) – 55, 247, 345
Rowntree, Seebohm – 66

Salisbury, Lord Robert Arthur, marquis of Cranborne (1830–1903) – 21, 23–26, 29, 43, 52, 53, 64, 67, 73, 259, 277, 298
Schlesinger, Arthur – 409
Schopenhauer, Arthur (1788–1860) – 37, 75
Scobie – 327
Scott, MacCallum – 72
Scott, C. P. – 150
Shakespeare, William (1564–1616) – 28
Shaw, George Bernard (1856–1950) – 33
Sidey, Hugh – 408
Simpson, Ernest – 245
Simpson, Wallis – 245, 246, 248
Sinclair, Archibald – 255, 269, 280
Smith, Frederick Edwin l. Birkenhead Lord
Smuts, Jan Christian (1870–1950) – 316
Snowden, Philip, Viscount of Ickornshaw (1864–1937) – 97, 211
Sonnino, Sidney (1847–1922) – 174, 175
Soutar – 182
Spencer, Charles, III. Marlborough hg. (1720–1758) – 10
Steevens, G. W. – 55, 56, 61
Stephenson, William – 293
Stettinius, Edward R. (1900–1949) – 332
Sutherland, Graham (1903–) – 402
Swift, Jonathan (1667–1745) – 9
Szavinkov, Borisz Viktorovics (1879–1925) – 181, 182
Sztálin, Joszif Visszárionovics (1879–1953) – 262, 283, 293, 308, 309, 328, 329, 346, 357, 360, 363, 370, 387, 388, 389

Taylor, Alan John Percivale (1906–) – 191, 208, 212, 213, 215, 232, 248, 257, 270, 272, 275, 276, 278, 279, 282
Thackeray, William Makepeace (1811–1863) – 9
Thompson (inas) – 297, 298
Thompson (testőr) – 227, 228, 267, 297
Thompson, R. W. – 340
Tito, Joszip Broz (1892–) – 331
Tolsztoj, Lev (1828–1910) – 231
Tree, Ronald – 294

Trevelyan, George Macaulay (1876–1962) – 231
Truman, Harry Shippe (1884–1972) – – 319, 332, 336–339, 364–366, 371, 372
Tudor dinasztia – 407

Valera, Eamon de (1883–) – 421
Vanderbilt, Consuela, IX. Marlborough hgné – 12
Vansittart, Robert – 248
Viktória királynő (1819–1901) – 13, 33, 45, 57, 105
Vilmos I. (Hódító V.) (1027–1087) – 6
Vilmos III. (Orániai V.) (1650–1702) – 229, 231, 249
Vilmos II. (Hohenzollern) (1859–1941) – 109, 118, 119, 249
Volpi, Giuseppe gr. (1877–1944) – 217–218

Wallace, Henry Agard (1888–) – 319
Warren, Sarah, John Cook felesége – 12
Warwick, F. grófnő – 68
Wavell, Archibald Percival (1883–1950) – 307
Webb, Beatrice (1858–1943) – 72, 79, 80, 88
Webb, Sidney James (1859–1947) – 79, 80, 88
Wedemeyer, A. C. – 311
Welldon – 27
Wells, Herbert George (1866–1946) – – 201, 323
Wigram, Ralph – 236
Wilde, *Oscar* (1856–1900) – 33
Wilson, Arthur – 115, 120, 134
Wilson, Harold (1916–) – 379
Wilson, Sir Henry (1864–1922) – 113, 115, 164, 166
Wilson, Thomas Woodrow (1856–1924) – 166, 176, 422
Winant – 298
Windsor dinasztia – 385
Winston, Sir Henry – 6
Winston, Sarah, John Churchill felesége – 6
Wolff, D. – 22
Woodward, Sir Ernest Llaewellyn (1890–) – 333
Woolton Lord – 381

Zilliacus, Konny – 260, 306

TARTALOM

I. KEVÉSSÉ ÍGÉRETES KEZDET / 5
II. VAGYONI HELYZET / 32
III. RENEGÁTSÁG HOZZA AZ ELSŐ SIKERT / 55
IV. A „LIBERÁLIS" POLITIKUS / 87
V. A FELSÜLT HADVEZÉR / 117
VI. SZOVJET-OROSZORSZÁG ÁDÁZ ELLENSÉGE / 161
VII. A SAJÁT NÉPE ELLEN / 195
VIII. A HITLERISTA NÉMETORSZÁG RÉSZÉRŐL FENYEGETŐ VESZÉLY FELISMERÉSE / 226
IX. CHURCHILL FÉNYKORA / 268
X. AZ ÁR ELLEN / 313
XI. A HIDEGHÁBORÚ ZÁSZLÓVIVŐJE / 342
XII. EGY POLITIKAI KARRIER ALKONYA / 379
XIII. BEFEJEZÉS. EGY ÉLETÚT VÉGE ÉS SUMMÁJA / 405
IRODALOM / 425
NÉVMUTATÓ / 433

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette és a fordítást ellenőrizte Feles Györgyné
A borító, a kötésterv és a tipográfia Rudas László munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
A szedést 1975. VII. 3-án kezdték meg
Megjelent 1976. II. 10-én, 35 000 példányban
Terjedelme 27,75 (A/5) ív

75.2348 Athenaeum Nyomda Budapest – Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató